

La violència de gènere en el discurs televisiu
Procés de producció i representació mediàtica

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PROGRAMA DE DOCTORAT BENESTAR SOCIAL, COOPERACIÓ I
DESENVOLUPAMENT LOCAL

La violència de gènere en el discurs televisiu

Procés de producció i representació
mediàtica

La violència de gènere en el discurs televisiu Procés de producció i representació mediàtica

TESI DOCTORAL
Presentada per Emma Gómez Nicolau
Dirigida per Rafael Xambó i Olmos
València, 2014

TESI DOCTORAL
Emma Gómez Nicolau

TESI DOCTORAL
Presentada per Emma Gómez Nicolau
Dirigida per Rafael Xambó i Olmos
València, 2014

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PROGRAMA DE DOCTORAT BENESTAR SOCIAL, COOPERACIÓ I
DESENVOLUPAMENT LOCAL

La violència de gènere en el discurs televisiu

Procés de producció i representació
mediàtica

TESI DOCTORAL

Presentada per Emma Gómez Nicolau

Dirigida per Rafael Xambó i Olmos

València, 2014

DISCOURSE OF GENDER-BASED VIOLENCE IN TELEVISION NEWSCASTS

PRODUCTION PROCESS AND MEDIA DEPICTION

ABSTRACT

The main purpose of this dissertation is analysing how and why gender-based violence is depicted in the news programmes of Spanish public and private television channels. The way media portray gender violence has provided an extensive field of research during the last decades. The central role of the media in the establishing of interpretative horizons for many social phenomena has awakened interest among researchers and therefore they have become a privileged field for studying the logic of production, accumulation and circulation of the discourse as they are bounded to the social values and perceptions of a specific symbolic order.

The changes that the media depiction of gender-based violence have undergone during the last fifteen years lead us to problematize the process by which gender violence has become a core issue in both media and political agenda. Contextual and historical particularities of the process must be taken into account in order to analyse the current delimitation of gender violence within the media and its political implications on how gender relationships, masculinities and femininities, are seen. The Foucauldian approach to the relation between knowledge and power has been useful to analyse the political effects resulting of the development of social control technologies. Also the poststructuralist debates have been relevant in order to discuss the delimitation of gender violence emerging from both the political and the media discourse.

The methodological strategy concentrates not only on the media depiction of gender violence but also on the production process. Bourdieu's approach to the journalistic field connects with that of feminist media studies on the newsrooms organization and on those professional ideologies contributing to the reproduction of the androcentric point of view. Our methodological approach has gone deeper into the different ways

of understanding and explaining gender-based violence and how they are renegotiated through professional ideologies, newsroom routines and newsworthiness criteria. The schemes of perception, thought and action of journalists have been a major priority and they have been fundamental in order to detect the key elements intertwined with the encoding process: making, framing and selecting news stories.

The entrance of gender violence in media discourse is revisited through the narratives of different professionals. There are some factors that have an impact on the transformation of media discourses. The study underlines the strong connection between the political and the media definition of gender violence and also highlights the heteronomy of the field. Part of the analysis paid attention to the way news are selected and elaborated while another discussed how newsworthiness criteria help balance the rare and the ordinary. We have broached the different discursive positions around gender violence held by journalists following their own delimitation of the problem and its effects on the news coverage. Thus, four discursive positions are identified. In each of them, both the ability to make decisions in the newsroom and the accumulated experience while producing gender violence news, have a notable impact on the resulting discourse. By further listening to the reflections of journalists we have managed to clarify many questions concerning their understanding of the victims and the aggressors as well as the dynamics of gender violence. Finally, through the analysis of news coverage, it is possible to highlight the structural elements containing and limiting the discourse.

The main conclusions of this study are that the media discourse constructs gender violence as an issue connected to criminality and not to social inequalities; that it reproduces a male-female scheme based on the dichotomy subject-object and therefore denies the agency of women; and that the rigorous script allowing media to identify gender violence objectifies it and hinders its recognition by excluding subjects.

AGRAÏMENTS

El treball que acaba amb l'escriptura d'aquestes línies no haguera estat possible sense l'acompanyament i la complicitat de moltes persones. He d'agrair els consells, la guia i la direcció generosa de Rafael Xambó i també els cafès, les converses i l'estímul per portar endavant aquest treball. I a Jenny Kitzinger, que va treure temps per resseguir la meu estada a la Cardiff School of Journalism, Media & Cultural Studies, durant la qual vaig posar en clar molts aspectes d'aquesta tesi.

A David, amb qui he compartit despatx, dinars i converses, i de qui he après cada dia. Gràcies per la teua amistat. A Arantxa, Eli i Ali, imprescindibles en aquests anys de feina intensa. I a Marina, amb qui espere compartir també projectes futurs.

Tot el meu agraïment a ma mare i mon pare, que han patit en la distància el procés i que m'han donat l'impuls que necessitava per continuar sempre cap endavant. Gràcies per la confiança, els ànims i la vostra estima. Sense vosaltres aquest treball no haguera estat possible. A Eugenia, extraordinària germana, incansable en les xerrades telefòniques diàries, que m'ha tret, encara que fora amb una brega, dels neguits del treball. I a Elena, que s'ha fet gran en la meua absència.

No pot faltar el record a les moltes amistats que han estat al meu costat al llarg del camí. Gràcies a Cristina per la seua amistat i per les exhaustives correccions lingüístiques i d'estil. A Carles i Guille, disposats a tot. I a Blanca, companya de vida, per estar sempre, per regalar-me temps, alè i consol en els moments durs de l'escriptura de la tesi. I per fer-se càrrec de les nombroses tasques que he desatès mentre em lliurava en cos i ànima al treball. A ella li dedique aquesta tesi, que és també seua.

ÍNDEX

PRESENTACIÓ.....	13
CAPÍTOL 1. LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE: TEORIA FEMINISTA I TEORIA SOCIOLÒGICA.....	21
1.1. La construcció de la violència de gènere en les teories feministes.....	22
1.1.1. La perspectiva liberal: els perills de la llar	23
1.1.2. Les propostes sistèmiques: la violència com a fonament del patriarcat .	25
1.1.3. El trencament epistèmic: postestructuralisme i irrupció de les diferències	33
1.2. Les explicacions des de la sociologia i l'impacte de les teories feministes	45
1.2.1. Amor, modernització, risc i violència	48
1.2.2. Masculinitats i violència.....	57
1.2.3. Relacions de poder, dominació i violència	63
1.3. La complexitat de la violència de gènere.....	71
CAPÍTOL 2. ELS MITJANS COM A TECNOLOGIA DE GÈNERE: PRODUCCIÓ I DISCURS DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE	75
2.1. El debat sobre l'esfera pública.....	79
2.1.1. El debat Habermas-Fraser: l'androcentrisme de l'esfera pública	80
2.1.2. Ciutadania íntima en l'arena mediàtica: possibilitats i reptes	84
2.2. Mitjans de comunicació, poder i gènere: el context de producció.....	91
2.2.1. La dimensió macroestructural: propietat i control	93
2.2.2. La dimensió estructural: el context de producció	96
2.2.3. L'agència: elements per a la resistència i la transformació.....	100
2.3. La representació: la violència en el discurs i el discurs de la violència	102
2.3.1. L'estat de la qüestió: punts de consens en la recerca.....	108
2.3.2. Principals canvis i nous reptes.....	118
2.4. De la inclusió en l'esfera pública al seu ús com abocador d'ideologia dominant.....	122
CAPÍTOL 3. LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE COM A PROBLEMA SOCIAL A L'ESTAT ESPANYOL	125
3.1. Violència de gènere i canvi social	126
3.1.1. El punt de partida: estat dictatorial i patriarcal	127
3.1.2. Moviment feminista i nova agenda política	133
3.1.3. Les polítiques públiques com a resposta la violència de gènere	139
3.2. Els mitjans de comunicació: evolució de la cobertura mediàtica de la violència de gènere.....	150
3.2.1. El pes de la crònica de successos i l'ombra allargada del franquisme	151
3.2.2. Els primers canvis: l'entrada en la premsa seriosa.....	154

3.2.3. Emergència i tematització: el cas Índex.....	156
3.2.4. El debat ideològic entorn a la LIVG i l'eclosió de la preocupació acadèmica	161
3.3. La incidència de la violència de gènere	165
3.3.1. L'operacionalització de la definició	166
3.3.2. La violència en l'imaginari social	176
3.4. La construcció de la violència de gènere com a problema social.....	179
CAPÍTOL 4. L'ESTUDI EMPÍRIC. OBJECTIUS I METODOLOGIA	185
4.1. Sobre l'aspecte discursiu de la recerca.....	187
4.1.1. El discurs com allò construït històricament i política	188
4.1.2. El discurs com allò que mitjança entre la subjectivitat i l'experiència.....	188
4.1.3. El discurs periodístic: ordre del discurs i discurs hegemònic	189
4.2. L'objecte de la recerca: objectius i hipòtesis.....	191
4.3. Sobre el disseny de la recerca i les tècniques de producció i selecció de dades	194
4.3.1. L'entrevista semiestructurada.....	195
4.3.2. L'anàlisi del discurs mediàtic	198
4.4. Sobre l'anàlisi de la informació.....	201
4.4.1. De les entrevistes.....	203
4.4.2. De les notícies	204
CAPÍTOL 5. ELS DISCURSOS SOBRE EL TRACTAMENT INFORMATIU DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN LA TELEVISIÓ: EVOLUCIÓ, RUTINES PERIODÍSTIQUES I FACTORS DE CANVI	207
5.1. Del centre a la perifèria: eclosió i redimensionament de la violència de gènere	210
5.1.1. Del succés al problema social	213
5.1.2. El seguiment informatiu al detall: èxit comercial i èxit polític	216
5.1.3. La retracció de l'ona expansiva: entre la racionalització i la censura	218
5.2. El modus operandi: criteris de producció i criteris de selecció	226
5.2.1. Discursos sobre la construcció de la informació	227
5.2.2. Discursos sobre els criteris de noticiabilitat	241
5.2.3. L'avaluació del tractament	248
5.3. La violència de gènere en la dinàmica del camp	250
CAPÍTOL 6. COSMOVISIONS SOBRE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE. FRACTURES DISCURSIVES	253
6.1. L'acte d'anomenar: concepte i sentit	254
6.1.2. L'especificat de la violència de gènere: posicions institucionals.....	258
6.1.1. Violència masclista per prendre partit: posicions feministes	262
6.1.3. El malestar amb el sentit: posicions reactives.....	267
6.2. La dinàmica de la violència: entre les hipòtesis de la modernització i els nous reptes.....	271
6.2.1. L'avanç en la igualtat: es denuncia més però no hi ha més violència de gènere	271
6.2.2. S'ha avançat, però amb entrebancs: polítiques públiques i societat.....	279

6.3. Les posicions discursives segons la capacitat de decisió, el grau d'especialització i el sexe.....	283
CAPÍTOL 7. LA REFLEXIVITAT PROFESSIONAL: DISCURSOS SOBRE ELS EFECTES DELS MITJANS EN LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE.....	289
7.1. El debat sobre els efectes dels mitjans.....	292
7.2. La gestió de la violència des dels mitjans.	295
7.1.3. Els missatges a les víctimes: denuncieu!	298
7.1.2. Els missatges als agressors: rebuig i càstig.	306
7.3. L'exclusió del subjecte	311
CAPÍTOL 8. LA REPRESENTACIÓ DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN ELS INFORMATIUS: EL PERIODISME EN LA PRÀCTICA I LA PRODUCCIÓ DE SENTIT.....	315
8.1. El flux informatiu: de què parlen les notícies	316
8.1.1. La violència contra la parella, entre el succés i el tractament temàtic.	320
8.1.2. Quan es desborda el guió de la violència de gènere: femicidis com a espectacle mediàtic	334
8.1.3. Agressions sexuals: espectacularitat i credibilitat.....	340
8.1.4. Assetjament: del treball a la xarxa	345
8.1.5. De les violències de fora.	346
8.2. Actants en la conformació del discurs mediàtic	348
8.3. Les interpretacions de la violència de gènere	356
8.4. Crim, càstig i l'explicació a través de les xifres	362
CONCLUSIONS.....	365
9.1. The raising of media awareness on gender-based violence and its impact on the public sphere	366
9.2. Male-female construction based on Subject-Object Relationship.....	369
9.3. Lack of recognition, exclusion of subjectivities	372
9.4. Journalistic practices: making gender violence discourse.....	374
9.5. Further research lines	379
BIBLIOGRAFIA	381

ÍNDIX DE TAULES

<i>Taula 1. Percentatge de dones tècnicament maltractades i autodesignades com a maltractades segons les macroenquestes del 1999, 2002 i 2006</i>	171
<i>Taula 2. Fraccions discursives sobre violència de gènere</i>	284
<i>Taula 3. Distribució de les expressions de la violència de gènere representades per cadena</i>	317
<i>Taula 4. Distribució de temàtiques representades per cadena</i>	319

ÍNDIX DE FIGURES

<i>Figura 1. Televisions incloses en l'anàlisi</i>	191
<i>Figura 2. Distribució de les persones entrevistades segons especialització, capacitat de decisió i sexe</i>	197
<i>Figura 3. Distribució de la mostra per cadena de televisió</i>	200
<i>Figura 4. Elements que s'eviten en la producció de la informació</i>	236
<i>Figura 5. Elements que s'inclouen en la producció de la informació</i>	236
<i>Figura 6. Elements que haurien d'incloure's a les informacions</i>	238
<i>Figura 7. Dissens sobre els elements que podrien contenir les informacions</i>	239
<i>Figura 8. Intersecció entre violència de gènere i violència domèstica</i>	255

ÍNDIX DE GRÀFIQUES

<i>Gràfica 1. Nombre de víctimes mortals per any (1999-2013)</i>	168
<i>Gràfica 2. Víctimes de violència domèstica i violència de gènere el 2012 per edat segons els assumptes inscrits en el Registre (Ministeri de Justícia)</i>	169
<i>Gràfica 3. Percentatge de dones que s'autodeclaren maltractades</i>	173
<i>Gràfica 4. Percentatge de dones que s'autodeclaren maltractades per altres membres de l'entorn familiar</i>	174
<i>Gràfica 5. Inclusió de la 'violència contra les dones' entre els tres principals problemes que afecten Espanya i la persona entrevistada</i>	177
<i>Gràfica 6. Inclusió de 'problemes relacionats amb la dona' entre els tres principals problemes que afecten Espanya i la persona entrevistada</i>	178
<i>Gràfica 7. Tipus d'informació sobre violència contra la parella per cadena</i>	320
<i>Gràfica 8. Tipus d'informació sobre violència de l'entorn per cadena</i>	335
<i>Gràfica 9. Tipus d'insert per cadena</i>	349

En la actualidad estamos asistiendo a un ejercicio de ingeniería social consistente en presentar, como un hecho, como conocimiento de sentido común, la contraposición violentos/demócratas. Se considera incuestionable que violencia y democracia forman una antinomia, dos formas de abordar las cuestiones políticas opuestas y mutuamente excluyentes. Un trabajo paralelo es el que se está haciendo en relación a la violencia física del hombre contra la mujer. En este caso no se presenta una antinomia sino el binomio agresor/víctima, donde el agresor es un hombre y la víctima una mujer. El resultado es que de una parte se define como problema el uso de la violencia, aislando el fenómeno, tomándolo como algo excepcional, y por el otro se supone que el no violento es víctima y sólo víctima, su relación con el hecho violento no es otra que la de sufrirlo. Se realiza una definición de la realidad en que el sujeto agente es malo y el sujeto paciente es bueno. Si el malo es el que hace las cosas, ¿qué hemos de esperar, que sea el malo quien las cambie?, ¿Quién, si no, puede cambiar las cosas? Las leyes, los jueces, los tribunales, la policía; o si se toma la línea terapéutica, los psiquiatras. A la víctima se la sitúa ante la agresión en una posición infantil, esperando que el primo de Zumosol llegue y ponga a los niños malos en su sitio, o que el papá Estado se haga cargo del problema. Se niega el carácter necesariamente conflictivo de las relaciones sociales, suponiendo que los conflictos y las luchas son una amenaza para la vida social, no la substancia de la misma. El corolario que sigue a estos planteamientos es el siguiente: “la violencia es mala, pero no todos somos violentos, ‘nosotros’ y ‘nosotras’ no lo somos”. Siempre son los ‘otros’ los violentos. Mediante este procedimiento queda justificado ser violento contra los ‘violentos’.

María Jesús Izquierdo, 1998b

PRESENTACIÓ

La gènesi d'aquesta tesi té lloc en un context específic de proliferació de treballs, tesis i publicacions que tracten sobre aspectes diversos de la violència de gènere. Un context que explica, en bona mesura, el perquè d'aquesta tesi, però que no el limita i que, sobretot, ha significat una font de contradiccions, dubtes i preguntes a partir de les quals s'ha anat construint aquest estudi.

La violència de gènere com a problema social, polític i mediàtic a l'Estat espanyol va assolir el seu punt àlgid en el moment que acabava la llicenciatura en Periodisme i començava els estudis en Sociologia —i alhora encetava els cursos de doctorat en el departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València. La violència de gènere havia ocupat un espai predominant en el discurs públic on es presentava com una qüestió urgent, nova i que constituïa un dels principals reptes de les societats democràtiques. Un discurs del qual jo n'era receptora. Així doncs, la tasca d'escollir el tema que hauria de desenvolupar durant el meu treball de tercer cicle fou senzilla: la violència de gènere sonava pertot arreu i realitzar un estudi des de la perspectiva de la sociologia de la comunicació podia ser el més adequat si tenim en compte la meua formació prèvia. Tingué lluc el meu director en suggerir-me que estudiara el tractament de la violència de gènere en el franquisme a través de la premsa de successos. I fou tot un encert perquè, malgrat no gaudir d'experiència investigadora, analitzar els discursos patriarcals que traslluïen les cròniques d'*El Caso* esdevingué una comesa que podríem qualificar de gairebé espontània: es legitimava la violència contra les dones, es justificava i es proposaven models dicotòmics de masculinitat i feminitat que es corresponien amb els paradigmes del franquisme. Això va ser allà pel 2008.

Dos anys després, vaig tenir la sort d'incorporar-me al departament amb un contracte predoctoral. El projecte que vaig presentar plantejava un estudi sobre la representació actual de la violència de gènere en les televisions generalistes de l'Estat espanyol. Dur

a terme el mateix procés analític, però, suposava nous reptes: d'aquella societat patriarcal i androcèntrica que representava *El Caso* s'havia passat a una altra on s'aprovaven lleis —que es deien pioneres— de protecció integral contra la violència de gènere, es legalitzava el matrimoni del mateix sexe i es promulgava una llei d'igualtat. Un Estat que pareixia legislar a favor de les dones i de les masculinitats i feminitats no hegemòniques. Els canvis en el tipus de relat del mitjans eren més que evidents i, tot i que hi romanien algunes petjades d'aquelles cròniques sobre *crims passionals*, quedar-se amb les continuïtats del relat patriarcal semblava poca cosa.

Fou llavors quan noves preguntes començaren a centrar l'atenció: com s'esdevenen les transformacions en el tractament mediàtic de la violència de gènere? Quines són les implicacions polítiques de l'actual representació? I allò que, per tant, calia posar entre interrogants era el mateix procés d'entrada de la violència de gènere en el discurs públic, tant polític i mediàtic. Les preguntes s'adrecen no sols als significats que adopta la violència de gènere en el context actual, sinó a les definicions socials que enclou el seu abordatge. Les diverses aproximacions feministes a la violència en un sentit ampli —domèstica, de gènere, masculina contra les dones, en les relacions íntimes i un llarg etcètera—, així com la mirada foucaultiana sobre les relacions entre saber-poder i les tecnologies disciplinàries, han guiat bona part d'aquest treball. Una tasca que, a més d'apassionar-me, m'ha permès, sobretot, reconèixer-m'hi. És a dir, reconèixer en les meues experiències i pràctiques quotidianes el rastre de l'ús de la violència i el que deixa l'exercici del poder travessat pel gènere, també en relació amb la classe social, l'edat, l'ètnia, el rang acadèmic i l'orientació sexual.

La segona contradicció o dificultat prové directament de l'objecte d'estudi, enclavat en el marc dels estudis feministes de la comunicació, amb referències teòriques i bibliogràfiques que beuen tant de la sociologia del gènere com de la sociologia de la comunicació i dels estudis de notícies.

Una última contradicció rau en que aquesta no és una tesi sobre violència de gènere, sinó sobre el discurs mediàtic que genera. Tractar d'aproximar-se a la realitat de la violència de gènere a través dels mitjans seria, si prenem la gran metàfora de Bourdieu, Chamboredon i Passeron, com aplegar borratxa sense les claus i buscar-les al voltant d'una farola perquè allà ens hi veiem millor (Bourdieu, Chamboredon i Passeron, 1975:21). Malgrat que el nucli del treball gira entorn de la dimensió discursiva, no podíem ni donar per segur el concepte violència de gènere, ni desconsiderar la seua materialitat més enllà dels efectes materials dels discursos. La voluntat d'abraçar les diverses implicacions polítiques del discurs sobre la *veritat* de la violència de gènere, que s'institucionalitza a l'Estat espanyol després de l'aprovació de

la llei 1/2004 de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere, m'ha portat a reconstruir algunes de teories explicatives desenvolupades per la teoria feminista i la sociologia. A grans trets, els abordatges teòrics es distingeixen entre els que empren el gènere i la categoria teòrica patriarcat com a elements explicatius i els que en minimitzen el paper del gènere. Enmig, tot un ventall d'enfocaments teòrics que amb la irrupció de les diferències, el postestructuralisme i la crítica a la noció de subjecte modern, tracten de superar les aproximacions monocausals. Aquesta tasca ha ocupat una part important de la recerca, que m'ha estat possible resseguir gràcies a la nombrosa bibliografia que contempla des d'una perspectiva crítica totes aquelles explicacions que se'ns presenten com a simples. He de destacar el pes de l'obra de Fernando J. García Selgas i Elena Casado (2010), *Violencia en la pareja: género y vínculo* a l'hora d'esclarir el meu procés de coneixement. Un cop el camí va quedar net de brossa, gràcies a aquesta i a moltes altres lectures, vaig adoptar una posició feminista, però també antiessencialista i decididament crítica, a través de la qual espere haver desenvolupat amb honestedat les pàgines que segueixen. Sóc conscient, per tant, que la violència de gènere, com a àmbit d'estudi, ha estat consolidada i legitimada en les darreres dècades i que gaudia d'especial rellevància pública en el moment que la vaig escollir com a objecte d'estudi. Si bé aquesta resolució pot semblar un intent de posicionar-me en un corrent dominant i legitimat, res més lluny de la realitat: aquesta no ha estat, en absolut, la meua intenció. Ans al contrari, desempallegar-me del discurs de la *veritat* que m'havia empassat i a partir del qual ja havia reescrit alguns passatges de la meua vida, ha comportat un esforç continuat i encara inacabat.

La mirada amb què guaitem els mitjans de comunicació com a objecte està influïda per la seua capacitat de construir discursos socials amb efectes materials pel que fa a la delimitació d'horitzons interpretatius. L'estudi de la representació mediàtica de la violència de gènere i el seu tractament informatiu ha ocupat un espai destacat en la darrera dècada. Quan la violència de gènere es va convertir en un problema social i polític de primer ordre, la mirada als mitjans constituïa un camp ineludible per la seua força, no sols perquè donaven a conèixer una realitat que fins feia poc quedava reclosa dintre de les parets de la llar, sinó també per la seua habilitat a l'hora de proposar esquemes d'interpretació i significació. Aquesta tesi es nodreix directament de les preocupacions que converteixen l'anàlisi dels mitjans en un camp predilecte per als estudis de la producció de significats socials. La televisió, bastió de la cultura de masses que, malgrat les transformacions en l'estructura comunicativa, es manté amb força com el mitjà de major penetració a l'Estat espanyol, ens ofería la possibilitat

d'analitzar com, a través dels programes de notícies, s'emmarca, delimita i explica el que és la violència de gènere. Missatges breus amb estructures narratives fixes i amb criteris d'ordenació i selecció que fan d'aquests, segons Norman Fairclough (2001), una pràctica social institucionalitzada.

L'estratègia investigadora utilitzada per tal d'abastar el discurs ideològic, no obstant, exigia el desplaçament del text cap al procés de producció. Aquests processos s'adscriuen a una institució amb normes i lògiques pròpies que mitjancen i performen els discursos i que condensen els sistemes de signes i valors sobre els quals es fonamenta l'ordre simbòlic. Així doncs, aquesta tesi pretén donar compte del discurs mediàtic, no sols a través de l'estudi de les notícies produïdes, sinó també a través de les pràctiques professionals, del funcionament de les redaccions i, en definitiva, de les subjectivitats dels i les periodistes que elaboren, emmarquen i seleccionen les notícies que contribuiran a eixamplar el flux discursiu disponible. Gràcies a l'estudi de les subjectivitats i, en conseqüència, de les seues narracions i explicacions pròpies, hem mirat de respondre al perquè els i les periodistes fan les notícies com les fan, quines interpretacions de la violència de gènere modulen el procés de codificació dels missatges i de quina manera n'intervé l'habitus professional. Hem tractat d'integrar la teoria de Pierre Bourdieu sobre el camp periodístic, així com les abundants aportacions que al llarg de molts anys han fet els estudis feministes de la comunicació en relació amb l'androcentrisme que impregna la cultura periodista i les principals regles de control del discurs: criteris de noticiabilitat, valors notícia i gestió de les fonts que cal consultar, regles a través de les quals es vehiculen i legitimen certes interpretacions sobre la violència de gènere. No he tingut la gosadia, però, d'aventurar solucions o recomanacions. El que suggereix aquest treball és transitar el camí crític que contempla el procés de construcció de la violència de gènere com un problema social i polític a l'Estat espanyol, i qüestionar-ne la representació mediàtica després de més d'una dècada al llarg de la qual associacions professionals i empreses periodístiques han elaborat manuals i recomanacions de cara a millorar el seu tractament informatiu i esbandir així dels missatges mediàtics aquell relat patriarcal que la justifica i legitima.

Des del moment que ens fixem en els processos on el discurs mediàtic cobra forma, si més no, ens decanem per l'anàlisi d'un camp de forces poderosament vinculat amb altres camps del poder. Ubiquem, per tant, aquest treball en el marc dels estudis sobre el camp periodístic (Bourdieu, 1997), en qualitat de camp discursiu (Foucault, 1992) que es constitueix de diverses maneres per tal de dotar de significat el món i organitzar les institucions i els processos socials, dins dels quals uns discursos reforcen

l'ordre social, mentre que altres els contesten. Quan explorem les percepcions i apreciacions dels i les periodistes que elaboren, emmarquen i seleccionen les notícies sobre violència de gènere ens situem en l'escenari de la renegociació col·lectiva que es desenvolupa en el transcurs de la producció de discursos i que, a més a més, es nodreix dels significats renegociats en altres camps del poder, com ara el polític i el judicial. Ens acostem al camp periodístic en tant que productor de discursos del poder, com a receptor i legitimador alhora i com a responsable d'una tasca privilegiada que no és altra que posar en circulació un discurs de la *veritat*.

El procés de reflexió i recerca es presenta en huit capítols. El primer es dedica a debatre les diverses aproximacions teòriques a la violència de gènere des dels feminismes i la sociologia. El desenvolupament d'un cos teòric sobre la violència sexual al si del feminisme nord-americà del anys 70 i 80 del segle XX ha deixat una empremta indeleble també en les formulacions d'organismes internacionals i de legislacions, com n'és el cas de l'espanyola. Definicions, com ara que la violència de gènere és aquella que s'exerceix contra les dones pel simple fet de ser dones¹, que no sols homogeneïtzen les experiències de les dones sota un concepte de gènere deixat caure sobre el sexe, sinó que formulen la categoria de dona-víctima com a contrapartida a la noció de subjecte modern. Hem consagrat el primer capítol a la revisió crítica d'aquesta definició i a la seua contextualització dins dels processos de canvi social: les successives transformacions del paper de la dona en la societat, les modificacions del marc familiar i l'alteració de la posició que ocupa la violència en la configuració de les societats modernes.

Sense aquestes transformacions, no seria possible entendre la irrupció de la violència de gènere en el discurs polític i mediàtic. Kenneth Plummer encunya el terme "ciutadania íntima" (Plummer, 1995, 2003) per destacar la introducció en l'esfera pública de qüestions que fins ara havien romàs postergades a l'àmbit d'allò privat. Unes transformacions que, si d'una banda impliquen repensar la consideració clàssica —i restringida— d'esfera pública, també posen en evidència les connexions entre la política i el cos, entre els mitjans i les prescripcions normatives sobre elements que s'incardinen en la gestió de la vida íntima i en la producció de gènere. El segon capítol pivota entorn de l'anàlisi de la dinàmica dels mitjans en tant que institució reproductora i creadora de gènere, també quan inclouen en la discussió pública temes que procedeixen, en principi, de fora del camp del poder. Les regles d'entrada al

¹ En el preàmbul de la Llei 1/2004 s'especificarà que es tracta d'una violència que es dirigeix envers les dones pel fet mateix de ser-ho, per considerar els seus agressors que els manquen dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió.

camp, les pràctiques, la cultura professional i la mateixa noció d'objectivitat transmuten els mitjans en institucions que reproduïxen i actualitzen l'ordre de gènere. El solc de la visió androcèntrica que travessa la representació mediàtica de la violència de gènere ha estat examinat al llarg de diversos contextos temporals i socials. La darrera part del capítol se centra, justament, en resseguir les principals discussions al respecte.

El context específic de generació de discursos adquireix especial rellevància a causa de la naturalesa contingent de les relacions de gènere. Els canvis polítics i socials que s'esdevingueren a l'Estat espanyol després del final del franquisme, l'activitat del moviment feminista i el procés d'introducció de la violència de gènere en l'agenda mediàtica i política són els temes que s'hi aborden al capítol tercer. Unes especificitats que afavoriran la consideració de la violència de gènere, a finals dels 90, com un problema de gestió que aglutinarà les polítiques d'igualtat i culminarà amb la reforma legal del 2004. En la dimensió contextual, l'aproximació política a la violència de gènere com un problema de gestió (Marugán i Vega, 2002, 2003) es trobarà, no sols amb els mitjans, convertits ara en una institució que permet governar la violència de gènere, sinó també amb una preocupació política reforçada gràcies al desenvolupament acadèmic de l'interés en el tractament mediàtic de la violència de gènere. Aquesta mirada moral al mitjans entendreà que si es controla el discurs, es controla la violència, però conté implicacions de les quals em desmarque. No és que negue el poder dels mitjans, ans al contrari, considere valuosa la seua capacitat per delimitar els horitzons interpretatius dels fenòmens socials i per inserir en l'agenda social —i política— assumptes de rellevància. I és evident la seua potència a l'hora de posar en circulació els discursos hegemònics o dominants, és a dir, els discursos del poder. Tanmateix, el fet de tenir en compte els efectes materials dels discursos no vol dir, ni de bon tros, que les variacions en la manera de representar la violència de gènere tinguen un impacte immediat i directe sobre ella. Tal com assenyala Teresa de Lauretis, cal diferenciar entre el signe, el significat i l'objecte —expressió, contingut i referent (De Lauretis, 1985: 18) —, i en els mitjans només es posen damunt la taula els dos primers, no així la violència com a referent que s'ubica en el terreny dels cossos. En segon lloc, les perspectives que preconitzen que un canvi en la representació podria tenir alguna mena d'efecte sobre les xifres de la violència, connecten la violència física directament amb els universos simbòlics de la feminitat i la masculinitat sense parar esment a les interseccions entre l'estructura del gènere i les altres estructures estructurants com ara l'edat, l'ètnia, la classe social. Les lluites pel reconeixement han d'anar lligades, doncs, a altres lluites que observen la dimensió

material (Fraser, 2012). Així mateix, la violència no sols afecta, està present i es fonamenta en les relacions de gènere, sinó que adopta la forma de diverses violències socials amb les quals apareix íntimament connectada. Per últim, tampoc no podem obviar la història de la recerca sobre els efectes dels mitjans, ja que les seues hipòtesis redueixen la societat a una massa homogènia sotmesa per complet a allò que l'inoculen els mitjans.

El meu interès per estudiar tant la representació de la violència de gènere en els programes de notícies televisives com el procés de producció en les redaccions rau, justament, en la seua capacitat dels mitjans per posar en circulació discursos hegemònics que es pensen i que es nodreixen de diverses institucions — camps de saber-poder—, on els discursos sobre el gènere, polivalents i canviants, s'actualitzen constantment. Ara bé, el discurs, que és un, podria ser un altre. L'estudi dels mecanismes de reproducció que operen en els mitjans permet, si més no, pensar o buscar pràctiques de representació que desafien el discurs dominant. Amb aquesta intenció s'ha desenvolupat la part empírica del treball. La metodologia i l'estratègia investigadora es detalla en el quart capítol i en els següents es presenten els resultats que abasten diferents aspectes dels processos de producció i representació. En el primer d'ells, les narracions dels i les periodistes s'usen per reconstruir les seues percepcions sobre el procés d'entrada de la violència de gènere en el discurs mediàtic i per analitzar les pràctiques periodístiques pel que fa a l'elaboració i selecció de les notícies. Es destrien així els factors que han precipitat canvis en la interpretació de la violència de gènere i es posa en relleu com les pràctiques professionals modulen i regulen els missatges que penetren en el flux discursiu disponible. En el capítol sisè, es tracten les diferents posicions discursives al voltant la violència de gènere, posicions a partir de les quals es renegociaran els missatges que cal seleccionar i emetre. El capítol setè es concentra en l'estudi de la reflexivitat dels i les professionals durant el procés d'elaboració i selecció de les informacions. La manera com s'orienten el per a què i l'a qui, finalitat i destinatari, en els missatges conté, en el cas de la violència de gènere, les consideracions fonamentals sobre el gènere. El darrer capítol s'ocupa de l'anàlisi de la representació que se'n desprèn del producte mediàtic, és a dir, de les notícies. Una anàlisi que es recolza en les construccions argumentals dels mateixos actors i que permet, d'alguna manera, introduir els subjectes dins d'un discurs mediàtic que se'ns presenta sense ells.

No vull concloure aquesta presentació sense adreçar unes paraules d'agraïment als i les periodistes que han col·laborat desinteressadament en aquest treball, que m'han dedicat una part del seu temps i que han confiat en la proposta de recerca que se'ls

brindava. Persones que en la seua pràctica quotidiana també engeguen mecanismes de resistència i fan valer la seua agència. Pràctiques que no podem desatendre si la voluntat de recerca persegueix, més que siga en l'horitzó, la transformació social.

CAPÍTOL 1. LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE: TEORIA FEMINISTA I TEORIA SOCIOLÒGICA

En el esfuerzo político y epistemológico para sacar a las mujeres de la categoría naturaleza y colocarlas en la cultura como objetos sociales contruidos y que se autoconstruyen dentro de la historia, el concepto de género ha tendido a permanecer en cuarentena para protegerse de las infecciones del sexo biológico

Donna Haraway, 1991

El sujeto unitario es el que ya conoce lo que es, que entra en la conversación de la misma forma que sale, que no puede poner en riesgo sus propias certidumbres epistemológicas en el encuentro con el otro, y de esta forma permanece en su sitio, guarda su sitio, se convierte en un emblema de propiedad y territorio, rechazando la autotransformación, irónicamente, en nombre del sujeto

Judith Butler, 2001

Les relacions entre dominació masculina, patriarcat, canvi social i la concepció de subjecte modern es dibuixen complexes i canviants en la construcció teòrica de la violència de gènere. Que les dones són, a hores d'ara, víctimes de la violència masculina i que les expressions violentes són diverses i s'esdevenen tant en l'àmbit públic com privat constitueix una certesa no exempta de múltiples punts de fuga que sovint s'amaguen sota explicacions monocausals i totalitzadores. En aquest capítol presentem un recorregut teòric que busca incidir tant en les ruptures teòriques que han fet que la violència de gènere se situe com un problema social i polític de primera magnitud, com en aquelles que desconfien de les mirades senzilles que unifiquen les experiències de la violència.

Dintre del recorregut, atorguen protagonisme a la construcció teòrica de la violència de gènere des dels feminismes: la teoria feminista i els moviments feministes, des de la Segona Onada, han emmarcat un problema social en incorporar elements d'anàlisi que, com a eines teòrico-pràctiques, cal sotmetre a la revisió crítica que el trencament epistèmic postestructuralista permet. Al remat, la discussió que es proposa en la primera part del capítol pretén incorporar els reptes teòrics de la síntesi sociològica, revisar alguns límits de les aproximacions sistèmiques i introduir en el debat sobre la violència de gènere el paper de l'agència.

En la segona part del capítol ens aproximarem a les explicacions sobre la violència de gènere que s'ententeixen en l'àmbit de la sociologia tot i que, com afirma Jeff Hearn, la sociologia i la teoria sociològica, si bé han sigut molt efectives en l'anàlisi del conflicte i la violència institucional i social, no han tingut el mateix èxit a l'hora d'abordar les violències interpersonals (Hearn, 2012: 152). Ens introduïrem en els debats al voltant de la modernització i la violència per veure com hi impacten els processos de canvi social. En eixe sentit, mitjançant els estudis sobre masculinitats, explorarem el pes que la violència té en la construcció de les identitats. En definitiva, explorarem com opera la violència de gènere en els processos de transformació social dins del terreny polimorf de les relacions de poder i els sistemes de dominació.

Tancarem aquest capítol amb algunes reflexions que possibiliten l'obertura teòrica de l'estudi de la violència. Un emmarcament que vol defugir les explicacions simples i situar la violència de gènere en coordenades sociològiques.

1.1. LA CONSTRUCCIÓ DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN LES TEORIES FEMINISTES

Començar per les propostes teòriques de les teories feministes en descriure i analitzar la violència de gènere s'explica per diversos motius. El primer és l'indiscutible protagonisme dels moviments feministes per fer-se'n ressò de la violència contra les dones i establir els protocols necessaris per contrarestar-la. En segon lloc, perquè els posicionaments de cap a cap dels heterogenis feminismes ens permet parlar atenció a algunes implicacions epistèmiques d'algunes de les propostes. En tercer lloc, podem viatjar per les delimitacions de la violència de gènere en cadascuna d'aquestes, fruit de contextos determinats i de les representacions d'interessos de col·lectius situats estructuralment.

La importància del primer element rau en el fet de com el complex i divers corpus de pensament feminista es caracteritza per combinar la teoria i la pràctica: per denunciar

les desigualtats, analitzar els principals eixos d'opressió sobre les dones i per proposar transformacions socials tant estructurals com culturals i simbòliques. Ens detindrem, així doncs, en l'estudi de com s'articula la teoria amb la pràctica, és a dir, com, de cadascun dels diagnòstics, se'n deriva un programa d'acció política.

El segon element ens permetrà detectar la presència desigual de la preocupació per la violència de gènere en les diverses tradicions feministes. Una presència desigual que farà que el recorregut per la cartografia feminista no siga exhaustiu sinó intencional, ja que ens centrarem en les teoritzacions en què l'objecte d'estudi és més present. Des del que ha estat considerat com a literatura anterior a la Primera Onada feminista, que compilà el "catàleg de greuges" contra les dones (Amorós, 1997), passant pel sufragisme i la vindicació de drets, i per les lluites obreristes amb les teoritzacions de feministes marxistes, les feministes han atès les diverses formes en què les dones han patit la violència en el marc de les societats patriarcals. Els feminismes dels 60 i dels 70, la Segona Onada, decididament van fer de les violències de gènere una qüestió cabdal, política i urgent i, especialment, ho feren les feministes radicals i culturals amb la denúncia de la violència patriarcal en totes les seues formulacions i amb especial insistència en la violència sexual. Sense pretendre fer un repàs exhaustiu de la teoria feminista, recorrerem algunes de les teoritzacions que, entenem, d'alguna manera han precipitat un canvi epistèmic en l'abordatge de la violència: les propostes sistèmiques i la subsegüent crítica des del trencament epistèmic postestructural. Darrere de cadascun del abordatges resta subjacent un determinat emmarcament tant del gènere com a concepte analític —central en la delimitació del problema— com de la violència.

Açò últim ens porta al tercer element d'interés: quines expressions de la violència contra les dones es destaquen i acoten en cadascuna de les teoritzacions. La violència de gènere se'ns presenta com un objecte de coneixement polimorf que integra realitats diverses: violència sexual, violència contra la dona-parella o assetjament sexual.

1.1.1. La perspectiva liberal: els perills de la llar

El feminisme liberal², d'arrel il·lustrada i que directament beurrà de les vindicacions feministes, del sufragisme, amb Betty Friedan, es plantejarà els problemes derivats de

² Cal matissar que el feminisme liberal, si bé parteix de l'arrel il·lustrada i tradicionalment es relaciona amb un caràcter racional, abstracte i amb la pretensió d'universalitat, sempre ha estat en la part progressista de les teories liberals (Jaggar, 1983: 28, citat en Beltrán i Maquieira, 2001). Açò s'ha materialitzat en la pressió sobre els ideals liberals pel que fa a igualtat d'oportunitats i en el qüestionament de la distinció entre públic i privat.

l'heterodesignació que pateixen les dones: la feminitat vinculada a la llar, la cura i la domesticitat. A més de posar en evidència la tirania de la vida domèstica, l'anàlisi de Friedan perfilà les crítiques al funcionalisme de Talcott Parsons que, embogit per enumerar les funcions de cohesió social de la família i de la divisió sexual del treball, semblava que no se'n adonava que no era el conjunt de la societat qui se'n beneficiava. Com a teoria, dirà, el funcionalisme comet una inducció fal·laç: "el *ser* circumstancial, històric y cultural de algunas mujeres (las esposas y madres) se impone como *deber ser* para todo el genérico. Confunden lo que es efecto de una construcción histórico-cultural interesada, con las causas de eso mismo; esto es, convierten el que casi todas las mujeres sean esposas y madres y la interpretación social y política de estos roles en causa de que todas lo deban ser necesariamente" (Perona, 1994: 131).

Les demandes d'igualtat d'oportunitats per a les dones quant a l'accés al treball remunerat i a l'educació, per part del feminisme liberal que representa Friedan, malgrat la necessitat de cert activisme i complicitat per part de les dones, sobretot per exigir reformes polítiques i legals que alçaren les barreres que els impediien construir-se com quelcom de més que mares i esposes, permetrien una volta eliminats els esmentats entrebancs, l'autorealització personal. Segons Perona, de la confusió que Friedan fa entre capitalisme i patriarcat, resulta la seua incapacitat per entendre els mecanismes de de dominació, de manera que les dones esdevenen responsables per plegar-se a un model que les oprimia.

El malestar en la domesticitat descrit per Friedan no incloïa, però, l'ús de la violència. La perspectiva liberal de la Primera Onada en què l'autora s'inspira i actualitza, assenyala l'espai matrimonial com a espai potencialment perillós per a les dones. De fet, ja els Moviments per la Temprança, que tingueren el seu apogeu en les dècades de 1870 i 1880 als Estats Units, i la campanya per la reforma moral apuntaven en aquest sentit. L'alcohol no sols fou considerat un obstacle per a l'exercici d'una ciutadania responsable i per evitar delictes, sinó que es contemplava com un problema per al manteniment de la domesticitat a la qual les dones devien consagrar-se, ja que generava situacions de violència domèstica (Beltrán i Maquieira, 2001: 49). A banda del seu posicionament en contra de l'alcohol, les línies d'actuació i intervenció contra la violència seguides per les feministes de la Primera Onada—ajudar les dones a escapar dels seus marits en el context d'il·legalitat de la separació i el divorci, i la consegüent campanya per la seua legalització (Walby, 1990: 146)— es fonamentaven en la consideració de l'espai domèstic com a potencialment violent.

Per a Walby “feminists fought both for divorce and legal separation on the grounds of a husband violence” (Walby, 1990: 146).

L’anàlisi de la violència que desplegarà el feminisme liberal “see it as the acts of a few wayward, generally psychologically damaged, men. The latter are considered abnormal, distinct from other men, and to be few in number” (Walby, 1990: 129). En eliminar els factors que causaven la decrepitud dels subjectes (masculins), els deixaven en una situació de subjecció en què l’acció estava determinada per addiccions, malalties o la manca de moral, es permet la construcció de les dones com a subjectes. Una explicació de la violència que la relaciona únicament amb la personalitat i, a tot estirar, amb la cultura.

Seguint a Casado, “la concepción del sujeto que subyace a los planteamientos del feminismo de la igualdad es claramente moderna. Se trata de un sujeto puramente político que pretende alcanzar la igualdad entre hombres y mujeres y profundizar así en la consecución del ideal ilustrado condensado en el lema igualdad, libertad y fraternidad” (Casado, 1999: 74). En la proposta analítica del feminisme liberal, el grup dominat (les dones) argumentarà que les seues diferències són pura aparença, no realitat, i demanarà assimilar-se a la forma humana més afavorida pel poder (la masculina) (Sandoval, 1991: 12). La tàctica feminista liberal deixarà per teoritzar molts dels aspectes relatius a l’àmbit domèstic que sols es veien com a expressions de la desigualtat viscuda en l’espai públic.

1.1.2. Les propostes sistèmiques: la violència com a fonament del patriarcat

Malgrat les diferències paleses entre els feminismes radical, cultural i socialista, proposem un abordatge conjunt de les seues aproximacions a la violència donat el pes que hi assoleix el patriarcat com a element teòric útil per explicar les desigualtats, evocar la jerarquia dels gèneres, la dominació i l’ús del poder. Es posarà en relleu el caràcter estructural i ideològic del patriarcat i la violència contra les dones serà una eina per mantenir les dones subjugades, per mantenir-les en la part baixa dels sistema de dominació. No obstant això, revelarem algunes diferències analítiques dintre del gruix de les propostes sistèmiques que enfocaran diverses expressions de la violència.

L’eslògan ‘allò personal és polític’ del feminisme radical desplaça el *topos* d’anàlisi de les desigualtats viscudes en l’àmbit públic a les que es viuen en l’àmbit privat: el sistema d’opressió que s’exerceix en l’espai privat serveix per legitimar i mantenir desigualtats públiques. Kate Millet dirà “que el sexo es una categoría socio-cultural de

carácter político y el patriarcado la institución política mediante la cual el hombre establece su superioridad a través de una compleja relación de poder” (citada en Vila, 1999: 46) sustentada per la dependència econòmica de les dones, les religions, els mites, la literatura i l’ús de la força. Tres són, doncs, els pilars bàsics de l’opressió de les dones: l’econòmic, el cultural i el de la violència. La força i l’ús de la violència esdevenen elements imprescindibles del patriarcat que, si bé es dota d’un sistema de socialització eficaç (econòmic i cultural), aquest exerciria un control insuficient o ineficaç si no comptara amb el recurs de la força que, d’una banda, actua com a mesura d’emergència, i d’altra, com a instrument d’intimidació constant. La violència contra les dones no serà, llavors, ni una pràctica primitiva residual, ni fruit de personalitats individuals patològiques (de Miguel, 2008: 134), sinó una conducta pensada, racional i calculada dels homes per retenir el poder sobre les dones en una dialèctica del sexe, en termes de Shulamith Firestone (1976). Aquesta autora s’enfrontarà directament amb Freud en considerar que l’enveja de les dones del penis es basa en l’enveja del poder dels mascles un cop són adults. Per a Firestone —que inaugurarà les explicacions de caire biologicista recollides posteriorment pel feminisme cultural— la capacitat productiva de les dones, la possibilitat de parir, estructura —a l’igual que la capacitat productiva del proletariat— les relacions de poder. Ara bé, que l’úter forme part d’allò *natural*, no li impedeix criticar ni tractar de subvertir el sistema de classes sexual amb una mirada utòpica que passa obligatòriament pel fet que les dones confisquen el control de la reproducció i de la fertilitat i d’aquesta manera restituïsquen la propietat sobre els seus cossos³.

En la proposta radical, el patriarcat designa el sistema social, caracteritzat per la dominació de l’home sobre la dona que opera en totes les societats. Una explicació que, per a les feministes socialistes, fallarà perquè obvia la base material de l’explotació. Heidi Hartmann defineix el patriarcat com el conjunt de relacions socials entre els homes, que tenen una base material i que, malgrat ser jeràrquiques, estableixen o creen una interdependència i solidaritat entre aquests homes que els

³ A 21 de desembre de 2013 he trobat apropiat incloure les aportacions de Firestone: ahir el Consell de Ministres aprovava l’avantprojecte de la Ley para la Protección de la Vida del Concebido y de los Derechos de la Mujer Embarazada. D’aprovar-se aquesta llei, les dones perdrien el dret a l’avortament en passar d’una llei de terminis a una de supòsits segons la qual les dones sols podran avortar en cas de violació o de risc per a la mare i amb l’acreditació de dos metges. L’anàlisi de Firestone que enfoca la importància dels sistemes de dominació masculina en el control dels cossos de les dones, no ha perdut vigència. Tampoc ho ha fet la teoria de la biopolítica de Foucault en fer evident els dispositius disciplinaris que controlen el cos i la sexualitat, al temps que controlen i regulen la mateixa producció de vida. Per a Beatriz Preciado, l’úter no és un òrgan privat, sinó un espai biopolític d’excepció: “como espacio de excepción, el útero se parece más a un campo de refugiados o a la prisión, que al hígado o al pulmón” (Preciado, “Huelga de úteros”, *Público*, 29 de gener de 2014).

facilita el domini de les dones (Hartmann, 1981: 12). Les jerarquies entre homes romanen estables perquè aquells que estan situats en els nivells superiors poden comprar aquells que es troben en nivells inferiors oferint-los poder sobre aquells que encara estan més per davall, això és ni més ni menys que, la possibilitat de controlar algunes dones.

El mètode marxista es posarà al servei del feminisme en identificar que la base material sobre la que se sustenta el patriarcat és el control de l'home sobre la força de treball de les dones —impedeix el seu accés a recursos bàsics i controla la seua sexualitat— mitjançant institucions com el mercat laboral o el matrimoni heterosexual i monogàmic i reproduït per la socialització en els sistemes de desigualtat. La mirada estructural de Hartmann, que aïlla les institucions productives i reproductives, ens porta a veure els límits tant del feminisme marxista, cec al patriarcat, com els límits del feminisme radical, cec al capitalisme i la història. Així doncs, les relacions entre els sistemes productius i reproductius són tan estretes que els canvis en un suposen canvis en l'altre. Ja no podem parlar de capitalisme, sinó de societats capitalistes patriarcals. Una perspectiva que integra no sols el caràcter estratificador del gènere i la classe social, sinó també de l'edat, la raça o l'ètnia, l'intersecció dels quals dóna lloc a sistemes d'opressió múltiples en els quals hi ha una col·laboració activa entre capitalisme, patriarcat i altres. El materialisme històric de Hartmann la condueix a visualitzar efectivament els pactes del patriarcat amb el capitalisme que, per exemple, se saldaren amb el desenvolupament del salari familiar mitjançant l'expulsió de les dones (i els nens) del mercat laboral ja que constituïen, d'una banda, competència barata i, d'altra, impedièn que les dones serviren el seu marit. La fórmula utilitzada per Kautsky per definir la incompatibilitat del treball assalariat de les dones amb el manteniment de la família patriarcal se sintetitza en què les dones 'no podien servir dos amos'.

En Hartmann sols trobem referència a la violència estructural que organitza les relacions socials a favor dels homes. El sistema que articula patriarcat i capitalisme és tan perfecte que obliga les dones a treballar per als seus marits i a ocupar un lloc inferior en l'organització social. Com a conseqüència es produeix una pèrdua de la qualitat de vida (de les dones) causada per l'existència d'un mode de producció domèstic que conviu amb el mode de producció capitalista i que, tot plegat, configura un sistema combinat d'explotació-opressió.

Però, és l'explotació de les dones violència? On queden les violències físiques en les explicacions del feminisme socialista? L'única explicació possible apunta a la violència com a conducta reactiva lligada a les experiències viscudes en la zona més baixa del

sistema estructurant de classe, conseqüència de l'estrès i la frustració que genera el sistema capitalista. La impossibilitat d'actuar com a pare proveïdor es projecta de manera violenta sobre les persones del voltant. Moltes aproximacions des del punt de vista de la classe social obvien l'anàlisi del gènere (Strauss, Gelles i Steinmetz, 1980). Entenen la violència familiar o la violència marital com a fruit de les circumstàncies econòmiques en identificar una mena de cultura de la violència masculina en les classes socials més baixes. Per a Amir (1971, citat en Walby, 1990), la superioritat física esdevé element ordenador de les jerarquies quan el sistema econòmic —divisió sexual del treball i ordenació genèrica del mercat de treball— falla en atorgar al baró el seu lloc privilegiat. Veurem en la segona part d'aquest capítol com aquesta perspectiva ha estat molt utilitzada per les teories de la modernització. També veurem com, en la revisió més actual del feminisme socialista de Jónasdóttir, s'introdueix una definició més complexa del poder.

Serà el feminisme radical, sobretot en la seua vessant culturalista⁴, el que situe la violència contra les dones com a element clau del sistema d'opressió patriarcal, i es fixe en les violències que tenen lloc a l'espai públic: la violació, la pornografia i l'assetjament sexual. La violència s'explica, en tots els casos, com a conducta racional, pensada i calculada. Una violència instrumental que sosté directament el patriarcat. El feminisme cultural⁵, que aplegarà al seu punt àlgid en la primera part dels 80 amb el moviment feminista contra la pornografia (Osborne, 1993) i amb les experiències pràctiques de desenvolupament i preservació de la contracultura femenina. Si el feminisme radical partia de la construcció social de la masculinitat i la feminitat i considerava com a necessària l'abolició del gènere, el feminisme cultural es caracteritzarà pel seu supremacisme que generarà tot un discurs sobre essències, separatismes i superioritat femenina. Aquesta postura negarà un dels primers objectius de la crítica feminista orientada a desestabilitzar l'esquema conceptual de la ciència moderna basada en un seguit de dualismes concebuts com a pols oposats: els parells dona-home; natura-cultura; privat-públic; subjectivitat-objectivitat (Osborne, 2005). En lloc de subvertir aquests dualismes, es reivindica la 'naturalitat' de les funcions reproductores, de les essències femenines, de la universalitat de l'amor

⁴ Per a una crítica exhaustiva del pensament desplegat pel feminisme radical, veure Osborne, Raquel (1993): *La construcción sexual de la realidad*. Madrid: Cátedra.

⁵ Cal assenyalar que cap de les feministes ací qualificades de culturalistes es reconeixen sota eixa etiqueta i ho atribueixen a un intent de desprestigi per part de les socialistes. Per a Barry, el que és essencialista és la sexualització de les dones. Entén la sexualització com el poder sobre les dones que les agrupa i universalitza, independentment del lloc d'origen. Eixe poder s'institucionalitzarà en la prostitució, la pornografia i el matrimoni (Barry, 2005: 202). Per a l'autora, la dèria essencialista de moltes representats d'aquest feminisme radical no és sinó una reacció defensiva contra el feminisme acadèmic (entenem, postestructuralista).

maternal. El supremacisme culturalista identificarà en la sexualitat masculina, agressiva i letal per definició, el vincle sobre el qual es construeix la dominació masculina. No anem a entrar en detall en el pensament culturalista, sinó que farem un recorregut per algunes de les argumentacions que defineixen i emmarquen violències contra les dones. Unes violències sexuals que, sovint, identifiquen la sexualitat amb la violència i que encara gaudeixen d'un cert pes en les explicacions actuals.

Susan Brownmiller (1976), en *Against Our Will*, delimitarà la violació de dones —per part d'estranyos— com una activitat promoguda pel patriarcat amb l'objectiu de mantenir les dones sotmeses a la por de ser violades i el conseqüent control dels seus moviments. La investigació de Brownmiller sobre la violació revolucionà el seu emmarcament com a aspecte essencial del patriarcat: les violacions individuals s'entenen com accions de classe sexual sobre les dones i es basen en la percepció de drets de possessió sobre les dones. El pes biologicista del culturalisme considera l'agressió masculina com a innata i arrelada a l'anatomia masculina. En la seua visió, inscrita en la lògica dicotòmica, la naturalesa femenina apareix victimitzada i sense poder (Kaufman, 2007: 34), sense cap capacitat tampoc d'exercir la violència que es relacionarà, directament, amb el penis. La visió essencialista de Brownmiller va, però, més enllà dels gèneres; segons Angela Davis —en el seu llibre publicat el 1981—, Brownmiller redunda en el mite de l'home negre violador, que es complementa amb el mite de la dona negra promíscua. Davis identifica l'arrel del delictes de violació com l'intent dels homes blancs de classes altes de protegir les seues dones; al mateix temps, dirà que la violació serà emprada com a pràctica exercida contra les dones per perpetuar l'esclavitud. Amb açò, Davis denunciarà el racisme inherent a les explicacions del feminisme cultural, tant de Brownmiller, com d'altres coetànies inclosa Firestone. Aquesta última interpretarà el racisme com una extensió del sexisme. Definirà l'home blanc com el pare, la dona blanca com la muller i les persones negres com xiquets. El complex d'Edip funcionarà de manera anàloga: romandrà el seu desig de matar el pare i dormir amb la mare, un jaure amb la mare que pot ser ferotge i degradant per venjança cap al pare que odia (Davis, 2004: 175-201).

Cal afegir, però, que moltes de les crítiques apuntaran que tant les postures biologicistes i essencialistes com les de Brownmiller que, per exemple, situen en l'anatomia masculina la capacitat per exercir la violència, com les de caire més sociocultural, que entenen que la major capacitat masculina per exercir la violència és fruit de la socialització dissimètrica, com seria el cas de Millet, tenen una mateixa conseqüència. Açò és, la generalització de les conductes de les persones d'un sexe

determinat —d’una manera més essencialista en el primer cas i arrelat a la socialització en el segon— que acabarà afirmant que tots els homes poden, potencialment, violentar totes les dones, amb la qual cosa totes les dones són potencialment víctimes. I, al remat, tant una com altra postura, deixen sense resposta una pregunta necessària: per què no tots els homes són violents.

Amb Catharine MacKinnon⁶ es fa evident que la sexualitat prima sobre el gènere i el coit representarà el principal acte de subordinació en les relacions de gènere (Osborne, 2005: 221). En paraules de Flax, si entenem la socialització de gènere com el procés mitjançant el qual les dones s’identifiquen com a éssers sexuals, com a éssers que existeixen per als homes (Flax, 1987: 639), llavors la sexualitat femenina es redueix a una mera expressió de la dominació masculina. Per a Howe, MacKinnon estarà “focally concerned with demonstrating that violence and intimacy are linked; that heterosexual sex is forced sex; that violence and abuse are central to sexuality as women live it” (Howe, 2008: 33). La sexualitat moderna es basa, segons MacKinnon, en la força masculina i les descripcions de les violacions són molt semblants al que la pornografia diu que és el sexe. Així s’identifica la pornografia i la sexualització de les dones en les imatges dels mitjans de comunicació⁷ amb la violació i aquesta, amb la pràctica heterosexual ‘normal’. Sexualitat⁸ equivaldrà, així doncs, a violència i condensarà el procés primari de subjecció de la dona en esdevenir objecte —man fucks woman; subject verb object⁹ (MacKinnon citada en Howe, 2008: 43). MacKinnon assenyalarà una altra violència: l’assetjament sexual i l’ús de la sexualitat de les dones en el mercat laboral. Unes pràctiques que serviran per relegar les dones al perfil més baix de l’escala laboral i, en última instància, impedir que se senten

⁶ Adrian Howe (2008: 42) ironitza sobre l’apostasia de MacKinnon, que es va casar amb un home. MacKinnon, però sobretot Adrienne Rich i Sheila Jeffreys, són les grans representants d’un lesbianisme polític que s’enfrontarà amb els moviments LGTB. Són d’especial interès les elucubracions de Jeffreys sobre la transsexualitat (male to female) com a estratègia del patriarcat i, en el camp que ens ocupa, la crítica que llança contra la teoria queer i les posicions postmodernes perquè, al seu parer, celebren formes de violència com ara el sadomasoquisme —en un atac directe a Foucault—, la sexualització de les dones sota la mirada liberal de la llibertat de decidir o la mutilació del cos amb tècniques que oscil·len des del pírcing fins a la cirurgia —en una clara crítica de la transsexualitat (Jeffreys, 1999).

⁷ Tesis que, d’altra banda, donaran suport a les teories d’efectes directes dels mitjans en el comportament de les audiències.

⁸ Sols la masturbació, les relacions lèsbiques i el plaer derivat de la lactància són considerades com ‘l’essència’ de la sexualitat femenina, una essència que arrela en els vincles quasi-biològics resultat de la connexió ‘natural’ existent entre mare i filla (Flax, 1987: 639).

⁹ Les visions feministes influenciades pel postestructuralisme desenvoluparan teories molt més complexes a partir dels 80. Carol Smart, per exemple, identificava el problema no com a violència sexual sinó com a fal·locentrisme, terme que implica una cultura estructurada per privilegiar les necessitats masculines. El sexe fal·locèntric no és sexe forçat, sinó sexe performat en condicions de masculinitat hegemònica (Connell, 1987).

còmodes en el seus llocs de treball. L'assetjament sexual serà un instrument pràctic de discriminació de les dones als espais públics.

La visió totalitzadora de la sexualitat culmina amb la lluita contra la pornografia que s'erigeix en símbol de tots els mals del patriarcat ja que representa l'apropiació sexual de les dones. Andrea Dworkin estableix una relació directa entre la prostitució i la violació —“whatever can be stolen can be sold. This means that women were both stolen and sold and in both cases were sexual commodities; and when practices were codified into laws, women were defined as sexual chattel” (Dworkin, 1981: 239). I la pornografia —que usa dones reals— propaga pràctiques sexuals pròpies de la prostitució on les dones són com ramat: “caged to do slave labour, sex labour, labour appropriate to the nature, function, and sexuality of the chattel whore and her kind” (Dworkin, 1981: 243).

La mirada que acabem de llançar sobre el feminisme cultural és, òbviament, reduccionista. Es volia, però, cridar l'atenció sobre com s'han acotat noves expressions de les violències contra les dones i com el patriarcat ha passat a situar-se en el centre de les explicacions. La violència de gènere, tant en la vessant estructural (divisió sexual del treball i dependència econòmica) que desenvolupa el feminisme socialista com en la vessant sexual (violació, assetjament sexual, prostitució i pornografia), és explicada de manera monocausal, és a dir, en tant que fruit de la solidaritat entre els homes, i és profundament instrumental.

En la definició “la violència de gènere és tota aquella violència que s'exerceix contra les dones pel fet de ser dones”, rau la visió d'un sistema d'opressió, el patriarcat, que es reproduïx, potser canviant i adaptant la seua forma de manera imperceptible, però sense perdre de vista la seua finalitat última que no és altra que la submissió de les dones en benefici dels homes. El patriarcat, en les anàlisis sistèmiques del feminisme nord-americà dels anys 70 i 80, és una categoria transhistòrica que organitza l'estructura social de manera jeràrquica. Aquesta aproximació té varies virtuts, una d'elles és criticar l'aparent naturalitat de la diferència sexual a través de la deslegitimació de les desigualtats del sistema gènere. D'altra banda, un dels seus molts problemes és que alimenta una visió holística de la violència, que s'acaba confonent amb la dominació, alhora que els subjectes queden reduïts a una simple actualització sense fissures de la posició que ocupen en eixa estructura de poder.

Segons Jeff Hearn, “feminist studies in particular have emphasized how men's violence to know women can be understood as part of the system of structured power and oppression that constitutes patriarchy and patriarchal social relations [...] The

structural and ideological character of patriarchy, as a hierarchical organization of social institutions and social relations, is analysed. It is this fundamental organization of society that locates people differentially, particularly by gender. Women are located in subordinated positions by both structural discrimination and ideologies that legitimate and rationalize that situation. This applies both in the family and in the public institutions of society. In this societal context, violence is a means of control for men over women and indeed children. Violence and its threat is understood as an attempt to diminish the power and resistance of women to men” (Hearn, 1998: 32). És important ressenyar la darrera idea: la violència és vista com la constatació de la desigualtat de poder. Els homes utilitzen la violència perquè poden, perquè estan situats estructuralment en la part dominant de l’escala social; perquè així consoliden el seu estatus. L’anàlisi de les violències contra les dones —violació, explotació sexual i violència domèstica— situarà la violència com l’eina que el patriarcat usarà per reproduir-se i preservar-se. Una explicació que es pot criticar a través de les teories del poder —des de Gramsci, Althusser i Foucault— donat que la violència no és l’eina de control social més utilitzada. Violència i poder hauran de separar-se, així doncs, analíticament.

En definitiva, aquestes propostes feministes catalogarien la violència contra les dones com una realitat que es basa específicament en el gènere i que està separada d’altres formes de violència social (Rodríguez, 2011: 148). La denominació ‘feminisme hegemònic’¹⁰ respon a la crítica cap a l’expansió i penetració de l’anàlisi de la violència de gènere com a conseqüència d’entendre el patriarcat com a única font excretora de violència. I el qualifiquem d’hegemònic per la seua presència cabdal en tots els àmbits de discussió —legal, penal, assistencial, etc. En paraules de Rodríguez “hegemonic feminist seek to establish a true knowledge about rape and domestic violence, which demands to be recognized in the academy, and heard in decision-making forums” (Rodríguez, 2011: 148).

Els models unidimensionals o els extremadament simples haurien de qüestionar-se per negar els canvis històrics, les especificitats culturals, les diferenciacions estructurals i sectorials i les opressions múltiples (Hearn, 1998: 32). Els intents de

¹⁰ La denominació ‘feminisme hegemònic’ la usà per primera vegada Gyatri Spivak per tal de criticar la reproducció tenaç de l’imperialisme en els feminismes liberals, marxistes i radicals i culturals, així com els postestructurals que es basaven en els principis de la igualtat de drets, el principi revolucionari, la visió supremacista i la separatista i la de la diferència i que, fent ús de l’imperialisme del coneixement i la ciència, s’havien imposat a les anàlisis feministes i provocaven gran devoció (Spivak, 1985 citada en Sandoval, 2000: 50). Connell pren de Hountondji el terme *extraversion* per caracteritzar la producció científica aplicada de la perifèria enfront de les teoritzacions produïdes abrumadorament en la metròpoli (Connell, 2009: 46).

superar aquestes limitacions han donat lloc a models més complexos i diferenciats de patriarcat o patriarcats. La violència contra les dones en els patriarcats, tot i que persistent, és també variable i específica (en lloc de monolítica).

L'explicació de la violència que tanca la perspectiva sistèmica, l'entén com a conducta pensada, racional i calculada, motivada per un interès col·lectiu en la subjecció de les dones. Els homes són considerats estratègies omnipotents mentre que les dones manquen profundament d'agència.

Aquestes teoritzacions posaren la violència sexual en el centre de la discussió teòrica feminista i la tasca d'intervenció nasqué al caliu dels moviments feministes de la Segona Onada. L'any 1972 s'obre a Anglaterra el primer refugi per a dones maltractades i el 1974 s'inaugurava el primer dels EUA, a Minnnesota, des d'on la iniciativa s'estengué ràpidament a d'altres Estats (Shiffman, 2007: 243). En la dècada dels 70 s'assoliren nombroses fites: a banda de l'ampliació de les ajudes a les dones en situació de violència, s'aconseguí posar nom a una realitat que fins aleshores no en tenia, mentre que en el camp acadèmic es multiplicaren els estudis, tot i que amb inconsistències sobre l'objecte d'estudi: *battering, wife-battering, wife abuse, wife beating, spouse abuse, family violence* i *domestic violence*.

La importància del debat teòric engegat no resta que la idea subjacent de la violència com a eina per mantenir la dominació i subjecció de les dones pugui ser suficient. Què ocorre quan la violència ja no està enfocada a mantenir una subjecció, sinó que sovint la destrueix? Si seguim aquest fil argumental, sols podríem justificar les agressions a les dones si pensem en els agressors com anti-subjectes que gaudeixen de la violència per la violència, amb el que passariem de la violència a la crueltat (Pereña) o al terror, quan s'ha extingit qualsevol possibilitat de legitimitat per l'ús continuat de la violència (Arendt).

1.1.3. El trencament epistèmic: postestructuralisme i irrupció de les diferències

Connell apunta que, a mesura que els estudis de gènere s'introduïen en les Ciències Socials com a disciplina i els elements analítics que el feminisme sistèmic definia aportaven nova llum en àrees que, segons assenyala Harding (1996), havien estat la prova de la superioritat masculina, sorgien nous reptes. El que podria interpretar-se com un gran èxit del moviment feminista tenia una doble cara: el feminisme acadèmic corria el risc de separar-se dels moviments de base, ja que s'endinsava en discussions acadèmiques intel·ligibles per a les dones de classe treballadora:

“Everything that the activist feared has come to pass. A large part of gender theory in English-speaking metropole has become abstract, contemplative or analytical in style, or focuses entirely on cultural subversions. A measure of the shift is this: when three English feminists wrote a survey of conceptual literature called *Theorizing Gender*, their book made practically no reference to girl’s education, domestic violence, women’s health, gender mainstream, economic development or any other *policy* question that feminist had been grappling with —and did not have a single entry for the ‘state’ in the index. The kind of theory they were writing about had ceased to connect with such problems. But it dealt a great length with sexuality, personal identity, symbolism and difference.” (Connell, 2009: 41)

L’impacte de les teories postestructuralistes de Foucault i Derrida suposa un trencament epistèmic per a la teoria feminista i, tot i que les violències contra les dones no siguen el centre d’atenció de teories com la de Butler (2007), el terme violència es resignifica i utilitza en altre sentit. La violència, com veurem en aquest epígraf, serà allò que la ciència i la teoria imprimeixen en la realitat a través de l’ús del llenguatge (que classifica, identifica i, consegüentment, exclou) o la violència que s’imprimeix als cossos en les pràctiques performatives del gènere. Abans d’entrar en matèria, repassarem les principals crítiques postmodernes que haurem de tenir en compte en la delimitació de l’objecte d’estudi.

La crítica postmoderna als grans relats no trigà en ocupar-se del patriarcat com a eina d’anàlisi: els patriarcat situava en l’opressió de gènere les anàlisis socials, com també ho era la teoria de gènere, entesa com a gran relat que ofereix una explicació omnicomprensiva i totalitzant sobre la construcció del gènere, construcció que articula la realitat social a partir del binarisme masculí/femení. La crítica postmoderna qüestionarà el subjecte del feminisme (Casado, 1999; 2003) en evidenciar les esclatxes d’un discurs feminista hegemònic que englobarà totes les dones, independentment de la classe, l’origen ètnic, la raça o l’orientació sexual, com a objectes de l’opressió patriarcal i com a nou subjecte històric amb interessos comuns. Les diferències entre les dones, que reivindicaren dones negres, dones lesbianes, transsexuals i les identitats frontera després, qualificaran de fal·laç el subjecte mític i totalitzat de la Dona¹¹ que conté, en la seua delimitació identitària, un potencial repressiu (Casado, 1999:80). Així mateix, la consideració que fa la teoria del patriarcat sobre la subordinació activa que tots els homes exerceixen cap a les dones, impedeix

¹¹ Una Dona, en majúscula i en singular, que si bé té la capacitat de situar-la com a subjecte, en eixe procés de construcció elimina la diversitat i, en delimitar, inclou unes realitats mentre que exclou altres experiències.

discriminar els diversos graus d'accés als mecanismes de poder del col·lectiu masculí i articular polítiques diferenciades (Fernández, 2000).

La teoria del gènere anterior rebrà, de mà del postmodernisme, les mateixes crítiques que rep la cultura fal·locèntrica: apropiació, totalització, incorporació i supressió (Bordo, 1990: 139). Per a Bordo, si bé els estudis acadèmics feministes postestructuralistes es beneficiarien de projectes més locals, estudis històricament específics i projectes teòrics que analitzen les relacions des de diversos eixos d'identitat, també ha tingut conseqüències negatives: esdevenen un nou dogma segons el qual tota generalització de gènere és, per principi, essencialista o totalitzadora.

Al llarg d'aquest epígraf esbossarem alguns dels reptes de l'enfocament postmodern quan pensa la violència de gènere i posarem en relleu, d'una banda, el mínim desenvolupament del treball feminista respecte a la violència de gènere per part del postestructuralisme i postmodernisme (Hearn, 1989: 34) i, d'altra, en la situació d'ambivalència que genera en el moviment feminista l'apertura postestructural (Flax, 1987; Benhabib, 1990; Fernández, 2000; Álvarez, 2001; Martínez, 2003). Seguint Flax, el feminisme havia de sentir-se identificat amb un pensament que desmuntava l'existència d'un jo estable i coherent, d'una ciència objectiva, fiable i universal, d'un coneixement que, com que es fixava en el paradigma racional-científic, descobria veritats. La raó il·lustrada havia negat el pes de les experiències subjectives en al·legar que la raó és transcendental i, a més a més, considerar que el coneixement científic és neutral, així com el llenguatge és transparent per haver-hi correspondència entre les paraules i les coses¹². Altrament, la modernitat lligava la raó amb l'autonomia i la llibertat. I el major impacte de la crítica postestructural i postmoderna rau en el gènere: la problematització de les relacions de gènere i la consideració del gènere com un feix de relacions socials que s'imbriquen i constitueixen parcialment altres relacions socials i activitats (Flax, 1987: 630). La categoria 'relacions de gènere' tracta de captar el complex conjunt de relacions socials referides al processos socials històrics i canviants. Així doncs, és relacional en tant que categoria analítica i també com a procés social. Les parts no són independents i cadascuna de les parts no té significat o existència sense les altres. El contingut o significat d'ésser home o dona és

¹² El gir lingüístic, la mirada als discursos i als textos com a productors de realitat, donarà peu a la crítica postmoderna que explorarà la genealogia de la producció d'identitat a partir de la capacitat estructurant del llenguatge. Per a Gayatri Spivak "the discourse of men is in the metaphor of woman. The problem with phallocentrism is not only psycho-social-sexual behavior but of the production and consolidation of reference and meaning" (Spivak, 1983 citada en De Lauretis, 1987:47).

variable al llarg de les cultures i la història i les relacions de gènere poden entendre's com a relacions de poder.

Ara bé, per a Flax, els postulats postmoderns ensopeguen amb alguns atzucacs: d'un costat, l'èmfasi que les feministes franceses atorguen al llenguatge en la construcció del gènere tendeix a reclamar que res existeix més enllà dels textos —per a Hearn les pràctiques d'aproximació textual/construcccionista en l'estudi de la violència de gènere són aquelles en què la violència pot ser reduïda a la representació, al discurs i al text, fet potencialment perillós perquè enfosqueix els fets materials i els efectes de la violència. Caldrà, en opinió de Hearn, distingir entre la retòrica o el discurs de la violència i la violència en allò que anomenarà pràctiques materials/discursives (1998: 66)— es nega així l'existència de pràctiques socials diverses que poden ser reflectides pel llenguatge, amb la qual cosa es neguen o obvien també les realitats viscudes, socialment estructurades, que contenen relacions de dominació.

El segon atzucac que identifica Flax té a veure amb la metateorització: la nova certesa que el coneixement és socialment construït i que tot allò que podem conèixer depèn de les nostres pràctiques i contextos socials, ens precipitaria a un relativisme en què la teoria feminista no podria garantir la seua no imbricació amb les relacions de poder. La crítica postmoderna, per tant, concebrà l'episteme del feminisme hegemònic com un procés de supressió de les veus i les subjectivitats que pogueren refutar una veritat coherent i universal. Una eixida possible a aquest cul-de-sac la proposa Hartsock. Aquesta divideix la crítica postmoderna en aquelles perspectives que ignoren les relacions de poder i aquelles que les resisteixen¹³ (1990: 164). La resistència suposa el qüestionament continu del procés de construcció del pensament, perquè aïlla quins elements es posen al servei dels grups dominants. Ara bé, fins on és possible el qüestionament? Hearn (1989b) indicarà com l'anàlisi de Foucault, per exemple, tot i la seua extraordinària teorització sobre les relacions de poder i les connexions entre saber i coneixement, desenvolupà una teoria en què la categoria 'home' resta sense teoritzar, fins i tot en *Història de la sexualitat*, i falla a l'hora de reconèixer la interacció entre sexualitat, violència, dolor material i relacions de gènere en un text on les categories 'home' i 'dona' estan absents i les relacions de gènere queden obscurides dins d'un discurs aparentment neutral al gènere (Hearn, 1989b: 790). Fernández anirà més enllà en destacar dos passatges en l'obra de Foucault que no

¹³ Prèviament, voldria remarcar que tota la filosofia moderna representa el colonitzador que accepta les relacions de poder, mentre que en la postmoderna es brinden dues possibilitats: ignorar-les i resistir-les. Hartsock ubica Foucault en el segon grup.

resistirien una mirada crítica sobre el gènere¹⁴. La manera de resoldre la inconsistència entre la crítica radical i la crítica al propi pensament no és senzilla i passa per repensar els debats sobre l'epistemologia feminista.

Sols per tancar, de moment, l'apartat sobre els reptes que suposa el pensament postmodern per al feminisme, ens detindrem en l'anàlisi de Benhabib sobre la difícil aliança entre feminisme i postmodernitat. Per a Benhabib (1990), les tesis postmodernes que sustenten la mort de l'Home, la mort de la Història i la mort de la Metafísica poden ser perfectament adoptades pel feminisme, sempre que es faça en el sentit feble. Per contra, una interpretació forta d'aquestes tesis acabaria anul·lant el potencial transformador del feminisme. L'aposta de Benhabib passa per fer ús de les crítiques febles que fonamentarien la crítica situada: el desmantellament del Subjecte Masculí de la Raó possibilita l'articulació d'una visió de la subjectivitat més adequada, menys il·lusòria que la del subjecte tradicional masculí, mitjançant el conreu de l'auto-reflexivitat, la capacitat d'actuar per principis, la responsabilitat racional, etc.; la mort dels grans relats monocausals i essencialistes significaria rebutjar les ambicions hegemòniques de qualsevol grup que busque representar les forces històriques i permetria reescriure les històries que entronquen amb les experiències viscudes dels grups dominats en un intent d'unir memòria històrica amb emancipació; per últim, l'escepticisme feminista vers les pretensions de la Raó Transcendental permet de constituir un nou subjecte de la filosofia i el pensament, conscient de les seues imbricacions en les relacions de poder —possibilitat que brinda l'eina genealògica foucaultiana, per exemple, quan estableix les connexions entre coneixement i poder.

L'aplicació de l'obertura que ens ofereix la crítica situada a l'anàlisi de la violència de gènere, no és, però, senzilla. Moltes de les aproximacions teòriques que propiciaran una revisió conceptual de la violència les devem als feminismes perifèrics —si utilitzem la terminologia de la sociòloga Pilar Rodríguez—, al feminisme postcolonial.

¹⁴ Un d'ells és el passatge sobre el camperol de Lapcourt en el qual Foucault vol destacar la producció de dispositius de la sexualitat mitjançant les tècniques confessionàries a partir del segle XVIII. En aquest passatge, s'explica la història d'un camperol denunciat per abusar d'una xiqueta. Per a Foucault, el control social de la sexualitat passa per criminalitzar una pràctica sexual espontània, quotidiana i minúscula. Per a Fernández, en la línia de Kate Soper, Foucault normalitza i fa un exercici de tolerància d'unes pràctiques de les quals cal dubtar que foren 'innocents' i no 'aterridores' per a la xiqueta —subratllant així les connexions del saber de Foucault amb les veritats heterocentrades. El mateix argument es llança contra el segon passatge, el de la història de Herculine Barbin, un hermafrodita del segle XIX. En *El sexe vertader*, Foucault —dirà Fernández— descriu un romàntic quadre de plaers en Barbin fins que és obligada a adoptar una identitat i veu en el seu testimoni (el seu diari) la reivindicació dels plaers que descobreix i provoca la no identitat sexual. La crítica a Foucault en aquest episodi se centra en la seua ceguesa respecte al malestar d'Herculine —malestar que es palesa en el seu suïcidi i en la descripció que fa del seu sofriment continuat al diari—, en l'ofuscament de les subjectivitats viscudes.

Les teoritzacions postcoloniales reprotxaran l'anomenat feminisme de la igualtat que la crítica a la violència de gènere no es realitzi alhora que la crítica envers altres violències. Les dones negres atacaran el 'feminisme imperialista', els discursos de les feministes blanques que diuen parlar en nom de totes les dones. Una crítica adreçada al "nosaltres", a la falsació d'un subjecte col·lectiu —que entronca amb el concepte de subjecte modern— i que, ontològicament, és excloent. Seguint Haraway, "la categoría del género oscurecía o subordinaba las 'demás'. Los esfuerzos por utilizar conceptos de género occidentales o 'blancos' para caracterizar a la 'mujer del Tercer Mundo' daban lugar a menudo a reproducciones del discurso orientalista, racista y colonialista" (Haraway, 1991: 243). La reivindicació de la diferència donà lloc a múltiples teoritzacions dels feminismes multiculturalistes a finals dels anys 80: la casa de la diferència d'Audre Lorde¹⁵, el desplaçament des del centre als marges d'Spivak, la mestissa d'Andalúzia, el capitalisme racialment estructurat de Bhavnani i Coulson o la interseccionalitat de Crenshaw clarifiquen com el gènere enfosqueix altres eixos de jerarquització social. El coneixement situat suposa que "cada condición de opresión requiere un análisis específico que rechaza las separaciones, pero insiste en las no identidades de raza, sexo y clase. Estos temas dejan bien claro por qué una teoría feminista sobre el género adecuada debe ser *simultáneamente* una teoría de la diferencia racial en condiciones históricas específicas de producción y reproducción. Dejan claro, asimismo, por qué una teoría y una práctica de la hermandad no puede basarse en posicionamientos compartidos en un sistema de diferencia sexual, y en el antagonismo estructural intercultural entre categorías coherentes llamadas hombres y mujeres. Finalmente, dejan claro por qué la teoría feminista producida por las mujeres de color ha construido discursos alternativos de feminidad que alteran el humanismo de muchas tradiciones discursivas occidentales" (Haraway, 1991: 247-248).

En el cas específic de la crítica als postulats del feminisme de la igualtat sobre la violència exercida contra les dones, bell hooks argumentà que, si bé el moviment feminista havia cridat l'atenció, amb èxit, sobre la necessitat d'acabar amb la violència contra les dones, fet que es plasma en la fundació d'una xarxa de cases refugi per a les dones —i de molts programes d'ajuda també per a les que eren fora dels refugis (Danis 2006: 338)—, la violència continua i, fins i tot, sembla que s'incrementa (hooks,

¹⁵ Audre Lorde col·locava la lesbiana negra en el centre de la seua comprensió de la casa de les diferències: "Que fuéramos mariconas negras no era bastante. Éramos diferentes... Tuvo que pasar un tiempo antes de que nos diéramos cuenta de que nuestro lugar estaba en la casa de la diferencia en vez de en la Seguridad de cualquier diferencia particular" (Lorde, 1982: 226 citat en Haraway, 1991: 234-235).

2000:200). Segons l'anàlisi de hooks, no hi ha avanços en aquesta matèria perquè els estudis que sustenten la perspectiva assistencial —com ara la de Susan Schechter, contra la qual hooks construeix la seua argumentació— continuen emfasitzant que la violència contra les dones s'assenta en la dominació masculina, entesa com l'expressió històrica de l'esmentada dominació que es manifesta en la família i es reforçada per les institucions, l'estat, la divisió sexual del treball en el marc del capitalisme... Aquesta visió obvia que la violència contra les dones està intrínsecament relacionada amb tots els actes de violència que ocorren entre les persones que ostenten el poder i les que no, "which is the Western philosophical notion of hierarchical rule and coercive authority that is the cause of violence against women, as adult violence against children, of all violence between those who dominate and those who are dominated" (hooks, 2000: 118). L'anàlisi de la violència que se'n desprèn és la relació existent entre poder i autoritat coercitiva i/o ús de la violència, amb la qual cosa es deslegitima la dicotomia home victimitzador/dona victimitzada; es dessexualitza, aleshores, la inscripció de la violència, atès que serà la posició dins de la jerarquia la que facilite o impedisca l'ús de la coacció i la violència. hooks entén la lluita contra la violència de gènere en el marc de la lluita contra totes les violències. "While it in no way diminishes the severity of the problem of male violence against women to emphasize that women are likely to use coercive authority when they are in power positions, recognizing this reminds us that women, like men, must work to unlearn socialization that teaches us it is acceptable to maintain power by coercion or force." La lluita contra la violència serà, així doncs, la lluita contra la creença cultural que considera que la norma de jerarquia i la d'autoritat coercitiva són naturals, partint de la premissa que l'ús de la força i del poder en les relacions jeràrquiques perpetua la dominació i el control, de manera que la violència contra les dones en el marc de les relacions íntimes n'és tan sols una de les seues expressions. Si resseguim aquesta argumentació, l'acceptació de l'ús de la violència contra les dones només pot explicar-se, en part, per l'existència de normes patriarcal. De fet, continua hooks, en el marc del capitalisme avançat ja no es pot agredir les dones sense càstig, car els homes han perdut el poder de castigar, pegar, controlar el cos, vendre les filles, etcètera. I aquesta pèrdua de poder, no obstant, no comporta una disminució de la violència. El nou context en el qual "men not only no longer had complete authority and control over women; they no longer had control over their own lives" (hooks, 2000: 121), com que són controlats per les necessitats del capitalisme, la violència domèstica fa la funció de pantalla: mitjançant la condonació i la perpetuació de la dominació masculina s'evita la rebel·lió al treball. El cicle de la violència a què es referirà hooks és el que connecta les violències socials que tenen lloc en l'esfera pública. Mentre que el

feminisme havia proclamat que allò personal era polític, hooks sembla plantejar el recorregut contrari: les violències i jerarquies viscudes en l'àmbit públic es traslladen al privat. Les dones negres, dirà, viuen situacions abusives més comunament fora de la llar que dins: en els treballs del servei domèstic, en els treballs d'oficina... i els abusos són perpetrats tant per homes com per dones. El seu posicionament trencarà, definitivament, amb la noció de "womanhood".

Cal afegir dos elements analítics en hooks que trenquen amb la visió monolítica anterior: d'una banda, la constatació de pràctica habitual que vincula amor i càstig en la infantesa; d'altra, la relació entre violència i amor en el mite de l'amor romàntic. Malgrat que la relació de la violència amb l'amor romàntic n'és un dels factors explicatius actuals (Ferrer et al., 2007; Esteban, 2011), hooks relaciona la vinculació de l'amor i la violència en aquelles pràctiques educatives en què "parents are offering a notion of love synonymous with the passive acceptance, the absence of explanation and discussions" (hooks, 2000: 124), principi que es fa palès en la frase 'ho faig pel teu bé' i que troba correspondència en la interpretació de la discussió d'assumptes amb els pares en tant que acte de desamor cap a d'ells —i també de manca de respecte.

El feminisme postcolonial, aplicat al camp de la violència contra les dones, construirà una sòlida crítica al voltant de la categoria de víctima. De la mateixa manera que s'incidí en la mixtificació del subjecte col·lectiu, es criticarà la tendència dominant a homogeneïtzar "la dona del tercer món" dintre d'una única categoria de víctima, que representa l'extrem de l'opressió de gènere. En aquesta línia, la teòrica índia Chandra Talpade Mohanty no sols posarà en dubte les teoritzacions del nord pel seu component etnocèntric, sinó que teoritzarà sobre el procés de construcció i reconstrucció del gènere, entreteixit amb el procés de construcció de la raça i la dinàmica del capitalisme global. I, ahora que la crítica a la noció unitària de víctima obre noves vies a la noció d'agència i autoritat tradicional des d'un punt de vista indígena, també amplia la crítica al subjecte unitari basada en l'existència d'una gran diversitat de pràctiques de dominació. Unes pràctiques que divideixen les persones, atès que el capitalisme usa les ideologies de gènere locals per incorporar el treball de les dones a les estratègies del mercat. Les pràctiques de solidaritat, així doncs, trasbalsarien la dimensió del gènere (Connell, 2009: 44-46).

Si fem cas de Howe, "drawing on decolonisation movements, movements for racial equality and gay and lesbian movements as well as Marxist, psychoanalytic and poststructuralist methodologies, feminist theorists and activists ser about problematizing white radical feminist assumptions about the universality of 'male oppression'", els discursos dels anys 90 trencaven de manera contundent amb la visió

essencialista de la violència masculina encunyada pel feminisme radical dels 70 i dels 80 (Howe, 2008: 153-154).

Un pas clau en el procés analític de desessencialització l'aportarà Judith Butler. La seua mirada constructivista del gènere posarà en evidència la discontinuïtat radical entre cossos sexuats i gèneres socialment construïts i desestabilitzarà la relació mimètica entre gènere i sexe. Refuta el caràcter invariable del sexe ("quizás esta construcción denominada sexo esté tan culturalmente construido como el género; de hecho, quizás siempre fue género, con el resultado de que la distinción entre sexo y género no existe como tal" (Butler, 2007: 55), que quedaria situat com a realitat prediscursiva en un exercici de construcció discursiva del sexe com allò natural, dintre de la lògica binària natura/cultura.

En la visió profundament antiessencialista de Butler, el gènere no designa un ser substantiu, sinó un punt d'unió relatiu entre conjunts de relacions culturals i històriques específiques. El cos i el desig (vinculat amb la identitat de gènere) també serien fruit de les tecnologies disciplinàries del sexe, el gènere i la sexualitat (i la suposada coherència i linealitat d'unes categories amb les altres). El principal concepte de violència de Butler se centra en la violència que l'actual sistema de gèneres binari exerceix en imposar-se sobre el conjunt dels éssers humans, als qui obliga a nàixer, créixer i viure segons unes determinades expectatives (Arisó i Mérida, 2010: 71). La desnaturalització del gènere permet de visibilitzar els patrons de subordinació (dismorfisme ideal, complementarietat, heterosexualitat dels cossos, ideals i domini de la masculinitat i la feminitat adequada i inadequada...) determinats a través de la producció de 'subjectes' als quals posteriorment es representarà. La voluntat de Butler de posar al descobert les polítiques reguladores dels cossos, les identitats i els desitjos no és únicament un exercici intel·lectual d'aplicació de les teories foucaultianes sobre el poder i el saber, sinó també una expressió clara i deliberada de les possibilitats de resistència (allà on hi ha poder, hi ha resistència) contra la violència aplicada a les sexualitats no normatives, a les identitats múltiples i a les encarnacions divergents del gènere. Subvertir l'ordre de gènere —proposta que entronca amb la de l'abolició de les categories d'home i dona de Monique Wittig (2006)— s'esdevé així un exercici de desemascarament de les veritats opressives.

Les nocions de contingència i agència també permeten Butler defugir tant els límits del determinisme com els enfocaments basats en la llibertat de creació absoluta. Els

arguments de Butler recorden els principis de Goffman en *Stigma*¹⁶: el fal·logocentrisme i els instruments disciplinaris dels gènere marquen unes posicions identitàries, sexuals i físiques que seran impossibles d'assolir completament per part del cossos localitzats. Des de les posicions localitzades es produiran formes genèriques diverses, algunes de les quals tenen la capacitat de subvertir el gènere —qüestionar-lo, invertir-lo... desnaturalitzar-lo. Gays, lesbianes, però sobretot identitats butch/femme, drag queens, drag kings i transsexuals¹⁷ evidenciaran l'absoluta dissociació entre sexe, identitat i sexualitat i, a més a més, posaran de manifest la identitat de gènere com a ficció reguladora infligida violentament: la hiperfeminització teatralitzada en drag queens (i la hipermasculinització teatralitzada en drag kings) no és més que la imitació d'identitats de gènere que no tenen una base real, sinó que funcionen com un ideal fictici, la imitació d'una quimera. Quimeres que, si més no, tenen una base material i estructurant de les relacions socials.

Amb connexions evidents amb Butler però amb una contingut d'anàlisi sociològic més clar —i més fàcil d'aplicar a l'anàlisi de les estructures socials—, Raewyn Connell desplega una visió multidimensional i dinàmica del gènere com a categoria analítica¹⁸. Seguint l'anàlisi que Grau (2013) fa de l'obra de Connell, la masculinitat i la feminitat s'entenen com a projectes de gènere, com a processos de subjectivació individuals que són canviants, inacabats i creatius.

En referir-se als subjectes com a éssers sexuals i generitzats, Connell al·ludeix no a la seua ontologia, sinó al seu posicionament respecte a les expectatives i als patrons socials que la societat els imposa. El gènere, per tant, és una qüestió de relacions socials en què els individus i grups actuen i les estructures no són determinants, sinó

¹⁶ L'estigma el defineix Goffman com la distància existent entre la identitat social virtual (la socialment prescrita) i la identitat social real. L'adopció del rol serà l'intent per aproximar-se a eixa identitat social virtual que no sempre s'aconsegueix. De fet, Goffman inicia el procés de descentrament del subjecte en copsar el sentit dels rols múltiples, de la manca d'unicitat i del fet que tothom, en algun moment de la seua vida, sofreix l'estigma pel fet d'haver-hi una distància entre les dues identitats de manera contextual.

¹⁷ Butler manté vincles teòrics no sols amb el postestructuralisme, sinó també amb els enfocaments sociològics constructivistes i fenomenològics. Cal destacar, però, com els seus plantejaments suposen un gir profund en l'àmbit de la construcció del gènere. Garfinkel, des de l'etnometodologia, també es va plantejar el fenomen de la transsexualitat, amb l'estudi sobre Agnès. No obstant, la manca de perspectiva de gènere de Garfinkel es plasma en la diferència que estableix entre una biodona i una dona transsexual, ja que és incapaç de veure que en ambdós casos hi ha una construcció del gènere, una implementació d'una imatge virtual, tot i que de manera localitzada i tan diferent com cadascuna de les realitzacions de gènere individuals.

¹⁸ La teoria del gènere de Raewyn Connell ha estat treballada amb exhaustivitat per Arantxa Grau Muñoz en la seua tesi doctoral. Me n'aprofite en aquestes pàgines de la seua excel·lent anàlisi de la proposta teòrica de Connell. Grau va obtenir el títol de doctora el juliol de 2013 amb la tesi *Relación pedagógica y configuraciones de la crianza en la Sociedad del Riesgo. La transmisión del cuidado en el Programa de Educación Materna*, defensada a la Universitat de València.

que defineixen tant les possibilitats com les conseqüències per a l'acció. Així doncs, Connell passa de parlar d'identitats de gènere a parlar més aviat de posicions de gènere: d'una manera localitzada, homes i dones construeixen i interpreten el gènere (al contrari del que implica identitat, en tant que representació del conjunt de formes genèriques determinades d'avantmà). L'ús de la perspectiva performativa del gènere, però, no es contradiu amb l'abordatge del gènere com a matriu social ja que, de fet, el gènere ordenarà la pràctica social (contingència), mentre que els individus realitzaran el gènere d'una manera localitzada i relacional, en la mesura que la masculinitat, com a constructe social, sols es pot aprendre per contrast amb la feminitat. Les estructures socials condicionen les pràctiques perquè són implementades per l'acció humana, al mateix temps que són construïdes històricament. Aquesta visió dinàmica, que combina el pes de l'estructura amb la capacitat d'agència, ens porta a la necessitat d'aprofundir l'ordre de gènere que opera en cada societat. S'introdueix llavors una perspectiva històrica que permet d'incloure i explicar les transformacions socials, això sí, d'una manera molt crítica amb la noció de progrés: les possibilitats polítiques que s'obrin amb la transformació d'un ordre de gènere dominant o hegemònic són caòtiques, no lineals i disperses, és a dir, que les transformacions estructurals no tenen una translació immediata en altres dimensions relacionals.

L'obertura relacional del gènere, els debats postestructurals i l'esclat de les diferències, però també els feminismes de la Segona Onada, ens ofereixen la possibilitat de fer un primer esbós dels principis de la violència de gènere sobre els quals es construeix aquest treball:

1. El terme 'violència de gènere'. Parlem de 'violència de gènere', i no de 'violència contra les dones', perquè la categoria 'gènere' incorpora una visió processual i relacional que ens impedeix identificar-lo amb 'dones'. Assumim el gènere com a element estructurant de les relacions socials en els diferents nivells (entre els individus en les relacions micro, en la imbricació individual amb les organitzacions i institucions en el nivell meso i en la relació amb context del tot social en el nivell més macro) que s'implementa subjectivament (els subjectes realitzen el gènere subjectats per l'ordre de gènere hegemònic).
2. La violència produïda pel gènere. El pes estructurant del gènere imprimeix violència en les individualitats (angoixes i repressió, entre d'altres), a més de desigualtats i injustícies fonamentades en eixa potencialitat estructurant que ubica jeràrquicament en l'estructura les diverses i múltiples realitzacions del gènere de manera androcèntrica. La desigualtat, la jerarquia i, fins i tot, l'opressió estructural sobre la més íntima producció d'identitat, però, no les

considerem violència de gènere, sinó violència produïda pel gènere —i el capitalisme, el racisme i tants altres eixos que ens estructurin socialment.

3. Violència com a manera d'exercir el poder. La violència de gènere la circumscrivim a les relacions de gènere marcades per unes determinades relacions de poder. Malgrat ésser conscients de l'existència de poder en totes les relacions interpersonals, hi ha moltes maneres d'exercir-lo i l'ús de la violència n'és sols una possibilitat que, si més no, implica una gestió del poder excepcional i que, per tant, comporta uns riscos per al manteniment de la relació.
4. Tipus diversos de violència de gènere. Dintre d'aquest tipus d'expressions violentes en les relacions de poder desiguals de gènere, hi trobem diverses manifestacions com ara les agressions sexuals, el maltractament a dones-parella i l'assetjament sexual.
5. Antiessencialisme. Si tenim en compte aquesta visió relacional del gènere, que articula la contingència amb l'agència, alhora que tracta de desfer-se de tota càrrega essencialista, haurem de remarcar que l'ús de la violència no és patrimoni de cap realització de gènere específica. Açò vol dir que les múltiples realitzacions del gènere que existeixen en el cos social poden usar la violència.
6. Connexions entre les violències. No obstant això, l'ús de la violència sí que s'imbrica amb algunes de les realitzacions de gènere en el marc de l'ordre de gènere androcèntric. Açò és: si bé les dones poden i, de fet, utilitzen la violència —també contra els homes—, no podem afirmar que siga fruit d'una posició de poder en l'ordre de gènere. De fet, en l'àmbit familiar, on es produeixen moltes situacions de violència per part de les dones, les víctimes no són altres que xiquets i xiquetes, persones en situació de dependència¹⁹. Això no podria catalogar-se, doncs, com violència de gènere, encara que cal afegir que totes les violències socials es troben connectades.
7. Historicitat de les estructures de dominació. Per últim, la violència de gènere, atès el seu caire relacional, processual i històric, s'ha de connectar amb les

¹⁹ Per entendre el joc relacional i interseccional del poder m'ha estat molt útil la imatge del tauler d'escacs de Linda Alcoff (1988, citat en Casado, 1999: 83). El tauler d'escacs és la metàfora de les estructures socials. El tauler té unes regles, unes dimensions i possibilita certs moviments. Cada peça té unes característiques socials pel seu sotmetiment a l'estructura: algunes peces tenen major llibertat de moviments, altres estan més restringides, segons un repartiment jeràrquic de poder. Que hi haja desigualtat i que els moviments estiguen determinats per l'estructura no significa, però, que puguem saber com acaba la partida. La metàfora ens permet veure com serà el joc el que marque la posició: un peó pot acabar amb el rei, però això depèn del joc relacional. Patricia Hill Collins explica, amb brevetat, que "an individual may be oppressor, a member of an oppressed group, or simultaneously oppressor and oppressed" (Hill Collins, 1991: 225, citat en Hunnicutt, 2009: 564).

violències estructurals i culturals (que en el següent apartat emmarcarem com a dominació masculina o ordre de gènere hegemònic) i, per tant, amb les actualitzacions de les estructures socials i amb les transformacions que afecten les relacions de gènere.

És el darrer principi el que ens porta, tot seguit, a explicar com la sociologia ha pensat la violència de gènere i ha incorporat els fonaments de la teoria feminista.

1.2. LES EXPLICACIONS DES DE LA SOCIOLOGIA I L'IMPACTE DE LES TEORIES FEMINISTES

El fal·logocentrisme de la sociologia, denunciat per les perspectives postestructurals, fa necessària la revisió d'alguns dels seus abordatges clàssics pel que fa a la qüestió de la violència de gènere. La teoria de sistemes, la teoria dels recursos, les teories del control social o les de les subcultures de la violència, així com la major part dels enfocaments usats per explicar la violència domèstica²⁰, són cecs al gènere (Hunnicutt, 2009; Hearn, 2013). La teoria de sistemes explicarà que, en una sistema constituït per homes i dones, és la manca de comunicació el que precipitarà els maltractaments i generarà, en conseqüència, una cismogènesi complementària (Bateson, 1976): les parts implicades se sumeixen en els seus papers de submissió/dominació, fet que dificulta eixir de les relacions. Aquest tipus d'explicacions, molt utilitzades per la clínica no feminista, "are concerned with patterns of relationships within families or between couples as well as with the culture, norms and values guiding behaviour. From this perspective, violence is seen as a response by both sexes to structural and situational stimuli" (Meyers, 1997: 27).

Les perspectives que miren d'analitzar la violència de parella dins del marc de la llar, és a dir, aïllada del gruix social, solen identificar la violència de gènere amb la violència familiar o domèstica i tendeixen a relacionar-la amb les característiques de les víctimes i dels seus agressors: la classe social, la cultura, els modes de vida i les psicopatologies esdevenen així elements explicatius de la violència, sense recórrer a explicacions que la vincularien amb el sistema social en sentit extens. Fins i tot des de les perspectives sistèmiques, com ara el model ecològic que proposa la integració macro i microsocia per a l'anàlisi de les causes de la violència familiar, sobresurt el

²⁰ Les aproximacions no feministes a la violència familiar, com ara la línia de recerca encetada per Straus i Gelles als anys 70, han usat la dimensió de gènere com una variable més (sexe). El treball de Gelles, Straus i els seus col·legues se centrà en l'elaboració d'una eina per mesurar la violència en la família. Els resultats de la Conflict Tactic Scale —aplicada a homes i dones— donaven suport a la teoria de la simetria de la violència familiar, segons la qual homes i dones utilitzaven la violència en les seues relacions de parella, amb altes taxes de violència creuada.

pes concedit a l'àmbit microsistèmic²¹. El macrosistema inclouria la desigualtat de gènere, els valors i normes arrelades a la configuració de la masculinitat i la feminitat, així com les normes socials que propugnen l'ús de la violència. L'exosistèmic representarà el context de l'entorn violent: context econòmic i social, subcultura violenta i entorn delictiu. El microsistèmic se centra en les experiències psicosocials de les persones implicades en que desencadenen la dinàmica relacional violenta: la predisposició a la gelosia l'alcoholisme o les addiccions, haver experimentat abusos en la infantesa o haver-ne estat testimoni, així com les psicopatologies.

D'altra banda, la tendència macrosocial de la sociologia ha deixat les violències interpersonals desateses, mentre que la criminologia i la psicologia s'hi han ocupat de manera naturalitzada. Les visions postcoloniales i la inclusió en la sociologia dels estudis feministes i d'altres minories han alenat, en les darreres dècades, una re-emergència de l'estudi de les violències (Walby, 2013: 96) que desestima la tesi moderna del declivi de les violències directes en els processos de modernització social —que arrela en Weber, Elias i Foucault. Segons la teoria de la modernització, la violència decau amb les transformacions socials de la modernitat i aquesta es transforma en altres tipus de governamentalitat que, tot i comportar nous reptes —des de la gàbia de ferro de Weber a les societats disciplinàries de Foucault—, usarien en menor mesura la violència; un procés aquest que s'iniciaria amb el monopoli de l'ús de la violència per part de l'Estat.

Ara bé, múltiples expressions de la violència semblen no sols no minvar amb els processos de modernització, sinó incrementar-s'hi, com a resultat de les transformacions de la Segona Modernitat. Les recerques sobre la violència, tant en les relacions interpersonals com en la nova governamentalitat, a més dels conflictes bèl·lics²² tendeixen a contradir aquella tesi moderna. De fet, els dispositius

²¹ Dutton (1994) aplegava a aquesta conclusió en analitzar les escasses consistències de les dades quantitatives sobre violència que proporcionaven les investigacions realitzades mitjançant la Conflict Tactic Scale. Afirmava, així, que "distal macrosystem influences such as patriarchal structure seem to have little effect on rates of individual wife assault; they are poorly related both to individual male patriarchal beliefs and to violence. Exosystem factors, especially subcultural norms for assaultiveness, have a somewhat stronger effect, whereas microsystem and ontogenetic factors seem strongest of all. Powerlessness rather than power seems to be implicated in male use of intimate violence, and intimacy itself rather than gender politics seems to be the most crucial factor in such violence. If we wish to both understand and diminish violence in society, we must resist the temptation to easily classify perpetrators in broad social terms. Our response to violence can be improved by focusing clearly on those psychopathological features that interact with culture in order to ultimately reduce the risk of violence for women" (Dutton, 1994). Tractarem les dificultats de mesura i analitzarem la Conflict Tactic Scale en el tercer capítol quan abordem la problemàtica de les mesures en el cas de l'Estat espanyol.

²² Les tàctiques de guerrilla, terrorisme i genocidi, a les quals ha donat pas la fi de la 'batalla' entre combatents, han obert un nou camp d'estudi de la violència de gènere que se centra en la violació

disciplinaris que, segons Foucault (1976), vingueren a substituir els càstigs exemplars, semblen no ser suficients en l'exercici de les relacions de poder i els Estats no han deixat de dotar-se d'estructures coercitives i repressives. En el camp de les violències interpersonals, a més de guanyar visibilitat algunes formes de violència que eren menyspreades en les anàlisis, també s'ha evidenciat que les transformacions derivades de la Segona Modernitat radicalitzen o inciten noves formes de violència. En el camp de la violència de gènere, per exemple, Hearn al·ludirà als transpatriarcalismes (Hearn, 2009) en referència a les expressions de la violència de gènere que adquireixen una nova dimensió amb l'impacte de la transnacionalització, com ara la violència de gènere vinculada als processos migratoris.

D'altra banda, la sociologia contemporània ha mostrat un creixent interès en les transformacions de la intimitat, la família i les relacions de gènere. Tanmateix, l'explicació social dels canvis en les maneres en què les persones viuen les seues vides, les construeixen i les perceben, entra en col·lisió amb les explicacions clàssiques sobre la violència com a conducta pensada, racional i calculada o amb la violència en relació a la cultura i la personalitat (Wieviorka, 2006). El focus, es posarà en la violència com a conducta reactiva; com a conducta de crisi per fer front a canvis socials, lligada a la por i la frustració. Una explicació que també necessita ser revisada i analitzada segons el mateix Wieviorka.

En aquest apartat tractarem com les anàlisis de modernitat, la reflexivitat i el risc obrin un nou camp d'estudi de les relacions interpersonals. Les possibilitats i la necessitat de triar les vivències subjectives es troben amb la feblesa del vincle social, amb conseqüències per a la família i les relacions sexo-afectives en el marc de la parella (Bauman, 2005; Beck, 2002; Beck i Beck-Gernsheim, 1998). Elena Casado al·ludeix a la necessitat d'analitzar "las fuentes de inestabilidad y conflictividad en la pareja surgidas con la vida contemporánea y al hecho que se afronten desde nuevas posiciones derivadas del resquebrajamiento del orden tradicional de los géneros" (Casado et al., 2012: 169).

En segon lloc, pararem esment a algunes de les principals tesis que sustenten els estudis sobre la producció de les masculinitats i la seua relació amb la violència. Les

massiva de dones com a tàctica de guerra. Aquesta tàctica, desenvolupada àmpliament en la Guerra dels Balcans, no es pot entendre únicament com a conseqüència de la dominació masculina, sinó que s'articula sota principis ètnics: amb la violació massiva es persegueix acabar amb les possibilitats productores de l'enemic (productores de vida), a més de colonitzar genèticament la descendència dels altres amb una doble funció: el terror resultant de gestar el fruit d'una violació i, en cas de parir, fabricar subjectes proveïts per l'enemic. Com a tàctica bèl·lica, la violació va més enllà del 'botí' de guerra.

aproximacions dels Men's Studies (Kimmel, Kaufman, Hearn i Connell) permeten de relacionar la violència amb l'ordre de gènere i el paper que aconsegueix en la negociació de les masculinitats subalternes.

Per últim, dedicarem un espai a debatre les diferències analítiques entre poder, violència i dominació. Les relacions de poder formen part de totes les relacions socials, propiciades per les posicions estructurals que encarnen els subjectes. La dominació masculina jerarquitzada i segrega sexualment en els àmbits de producció i reproducció, en els espais públics i privats. Tot i així, el recurs a la violència no és solament una estratègia per conservar el poder; tampoc no es pot entendre únicament com un recurs que es fa servir en última instància quan s'esvaeix la legitimitat del poder, sinó que el seu ús es troba vinculat a la producció dels subjectes.

1.2.1. Amor, modernització, risc i violència

Segons Jeff Hearn (2013), l'escàs pes atorgat a la violència de gènere en la sociologia i en la teoria sociològica és degut a la ceguera d'aquesta pel que fa al feminisme. Les perspectives crítiques, aquelles que sovint han aprofundit en l'estudi de les relacions entre el poder, la desigualtat i la violència, també han romàs cegues a la qüestió del gènere molt sovint. De fet, no fou fins als anys 90 que sociòlegs de renom inclogueren la violència de gènere en les seues preocupacions. Pense, principalment, en tres autors de referència ineludible com ara Giddens²³, Bauman i Bourdieu. Si bé el treball de Bourdieu —*La dominació masculina*— és un tractat en tota regla sobre el gènere, els textos de Giddens i de Bauman entren en les consideracions de les relacions íntimes en el marc de les transformacions socials. Són dos treballs que dialoguen i concorden amb els d'Ulrich Beck i Elisabeth Beck-Gernsheim que tracten dels riscos de la modernitat i dels processos d'individualització en l'àmbit de les relacions de parella. Els treballs sobre la globalització i la modernitat avançada han destacat l'impacte d'aquests sobre la gestió de la vida íntima. I és aquest terreny el que explorarem per veure com podem incorporar-lo a la nostra anàlisi de la violència de gènere a fi de contextualitzar-la.

Com que hem partit de la crítica a la tesi que postula el declivi de la violència amb la modernitat, podem desestimar la hipòtesi que, amb els processos de modernització i amb l'increment de la igualtat formal, la violència de gènere és un residu de l'estat

²³ Plummer apunta que Giddens es llança a teoritzar sobre la intimitat com si d'una oportunitat es tractara. Però, més enllà dels suposats èxits que poguera donar, és cert que l'interès per les relacions íntimes i per les identitats ha estat un terreny extraordinàriament fructífer en la sociologia de les darreres dues dècades.

patriarcal. Partirem de la premissa que les transformacions de la modernitat generen violència, tot i la igualtat formal. Aplicarem la distinció que fan Barbara Ehrenreich i Deide English entre patriarcat²⁴ i dominació masculina perquè trobem que permet d'abordar una de les crítiques conreades pel terme 'patriarcat': el fet de presentar-se com un sistema ahistòric i omniabastador. Les autores utilitzen 'patriarcat' per referir-se a l'organització històrica concreta de la vida social i familiar en què l'autoritat familiar recau en el pare (o baró de més edat), que és qui pren les decisions que regeixen el treball, les adquisicions i tots els esdeveniments familiars. Contextos en què aquest ordre patriarcal s'estén al govern de l'església i de l'estat. D'aquesta manera, parlar del declivi del patriarcat no implica, en cap cas, un declivi del domini masculí, sinó que aquest s'organitza i disposa de maneres diferents²⁵ (Ehrenreich i English, 2010: 28-40). Podríem passar a parlar de graus de patriarcat, cosa que ens menaria, obligatòriament, a esbossar una proposta de tipus de patriarcats, però és un fet que queda molt lluny dels nostres objectius. Per això ens acollim a aquesta distinció que, sobretot, és operativa. Començarem per analitzar les possibilitats que ens obri Giddens a l'hora de contextualitzar la violència en les transformacions de la intimitat, en una perspectiva que podríem qualificar de positiva o benèvola i en la qual deixa moltes esperances per a la consecució de relacions pures basades en l'amor confluent. Després, de la mà de Bauman i els Beck, abordarem la feblesa dels vincles i els riscos que comporta eixe amor confluent. Cal tenir en compte que, en aquestes anàlisis, l'única violència de gènere que s'enquadra és la que té lloc a la llar. Una violència que, si més no, i com veurem en el capítol tercer, és la que ha esdevingut un problema social a l'Estat espanyol la violència de gènere en el marc de les relacions de parella heterosexuals.

En el cas de Giddens, des del mateix pròleg de *La transformació de la intimitat*, s'albira una de les causes del que considera una 'onada creixent de violència masculina envers les dones'. Segons Giddens, l'alliberament sexual que es palesa en la consolidació d'una sexualitat plàstica, descentrada i allunyada de la reproducció, ha desembocat en la crisi del control sexual de les dones per part dels homes. És la decadència d'aquest control el que hauria generat l'onada de violència. La violència se subscriurà a les

²⁴ En el cas de l'Estat espanyol sota el règim franquista, podem parlar sense reserves d'Estat patriarcal, com veurem al capítol tercer.

²⁵ En aquest sentit, les autores argumenten com el declivi del patriarcat arrela directament en els processos d'industrialització i en les transformacions relatives a la divisió de la vida pública i privada que se salda amb la caiguda del patriarcat com a sistema d'organització social total. Però també té a veure amb la fi del domini d'alguns sabers per part de les dones, des de la costura fins a la medicina, que a partir d'aleshores dominarà el capitalisme industrial, i les relegarà a la domesticitat 'pura' o a la feina assalariada en condicions de subordinació (Ehrenreich i English, 2010: 39).

transformacions viscudes en el camp de la sexualitat i les relacions afectives (Giddens, 1998: 5).

Per a Giddens, així doncs, el procés de modernització s'adreça cap a una igualtat sexual creixent en què les dones hauran aconseguit fugir de les tradicionals etiquetes de 'virtuoses' o 'dissolutes' (Giddens, 1995: 17; 1998: 7; 1999: 69) i que desembocarà en la possibilitat de construir unes *relacions pures*. La relació pura, segons Giddens, funcionaria a mode de prototip, de nou tipus ideal weberiana, que basa la seua existència en el pes que tenen els factors interns de la relació: la relació existeix únicament per les recompenses que pot proporcionar i la confiança es genera en el procés d'una relació en la qual els mandats tradicionals de parentiu, deure social o obligació deixen de ser-ne factors (Giddens, 1995: 15). El compromís —entès com a variant de la confiança²⁶— és inherent a la recerca d'intimitat. Una intimitat vinculada a l'altre i a l'univers social.

El conreu de relacions pures donaria pas a l'amor confluent, que entraria en col·lisió amb l'amor romàntic. El canvi i les adaptacions als canvis, però, no estarien equilibrats: homes i dones haurien d'introduir modificacions en les seues conductes i perspectives, tot i que, segons l'autor, les dones ho han interioritzat més ràpidament²⁷, mentre que molts homes recelen de la pèrdua d'alguns guanys. Un punt central en aquest desequilibri serà, per a Giddens, el relatiu a la sexualitat: encara que la major part d'homes accepten alegrement la major disposició sexual de les dones i el desig d'establir relacions a llarg termini amb parelles intel·lectuals i econòmicament en igualtat, també recelen i s'incomoden davant el fet que 'ja no vulguin ser esposes' (Giddens, 1998: 10). El pes que atorga a la sexualitat en la construcció de relacions pures fa que es fixe en les persones LGTB a qui considera pioneres en les *relacions* constituïdes fora dels marcs constrenyedors del matrimoni. Per contra, en la seua anàlisi de la construcció de la *relació*, s'obvien qüestions relatives a la divisió sexual del treball, a la dedicació desigual a la cura (Jónasdóttir, 1993; Esteban, 2011) i, sobretot, ignora l'existència del conflicte en les relacions *pures*.

En els arguments de Giddens, es detecta una visió lineal que hauria conduït a la substitució dels matrimonis establerts als ambients tradicionals, sovint acordats pels pares i influenciats fortament per la fortuna —es converteixen, doncs, en part de les relacions econòmiques en sentit ampli— al matrimoni basat en l'amor romàntic.

²⁶ La confiança és entesa per Giddens com un element bàsic, tant per elaborar la identitat del jo com per reconèixer la identitat dels altres. L'autonomia s'assoliria mitjançant la reflexivitat del jo en condicions de confiança (Giddens, 1995: 59).

²⁷ Giddens no es planteja en aquest punt que els canvis en matèria de sexualitat —i en qualsevol altra matèria— han estat acceptats per les dones amb molta facilitat perquè tenien tot per guanyar.

Aquest, per a Giddens, introdueix un primer nivell de reflexivitat, tot i que aquestes relacions estarien travessades per unes relacions de poder desiguals que sovint deixaven les dones en una “enutjosa subjecció domèstica” (Giddens, 1999: 64). Seran eixes experiències les que marquen el pas cap a les relacions pures o l’amor confluent, caracteritzat per l’associació entre iguals, sense una relació específica amb l’heterosexualitat. Aquestes relacions pures i l’amor confluent trencaran la subjecció domèstica, segons Giddens, en proporcionar una nova possibilitat d’autonomia mitjançant la mateixa intimitat i la confiança.

El contrapunt serà l’existència de relacions de codependència que generen lligams addictius. Giddens defineix la persona codependent com aquella que, per reforçar cert sentiment de seguretat ontològica, necessita d’altre individu o conjunt d’individus per definir-se. Com a conseqüència, l’individu quedaria lligat psicològicament a l’altre (Giddens, 1998: 87). Les relacions basades en la codependència esdevindran relacions fixades, aquelles en què la relació s’esdevé l’objecte d’addicció perquè involucra personalitats que la necessiten per tal de desenvolupar un sentit de la seguretat. Aquestes relacions fixades tenen tant una cara benigna —relacions consolidades a través de l’hàbit— com altra de negativa, les relacions capricioses en què les persones implicades resten unides per antagonismes mutus dels quals no es poden desvincular²⁸.

Les relacions de maltractament, seguint l’argumentació de Giddens, es donarien en eixes relacions de dependència amb vincles addictius que no admeten el control entre el jo i l’altre —element vital per a la relació pura—, que submergeixen la identitat en l’altre o en rutines fixes i que tendeixen a preservar la desigualtat de papers entre els sexes i les pràctiques sexuals (Giddens, 1998: 90).

En contra d’eixa dependència, l’autor proposa que en l’amor confluent, la intimitat no és sinònim d’absorció, sinó de reconeixement: reconèixer la seua pròpia identitat i reconèixer els límits personals, tot diferenciant la recerca d’intimitat de les relacions absorbents, ja que la intimitat, com ja s’ha apuntat abans, no implica la pèrdua d’autonomia. L’equilibri entre autonomia i intimitat pressuposa un equilibri de poder en les parts de la parella: la relació pura, amb la promesa d’intimitat, depèn tant de l’autonomia creixent de les dones com de la sexualitat plàstica.

Les relacions de codependència —i aquella ‘enutjosa subjecció domèstica’ típica de l’amor romàntic— no haurien de ser, però, violentes. Per a Giddens, la violència

²⁸ En aquest punt, el seu argument se sembla molt a la cismogènesi de Bateson. També cal destacar la lectura individualista i deslligada del gènere i d’altres elements estructurals d’aquesta definició de Giddens de relació de dependència.

masculina s'inclou en el camp de les 'turbulències personals' i els trastorns sexuals, amb una relectura freudiana de la privació de l'amor original de la mare, amb una mancança que pot manifestar còlera i violència davant la incapacitat de construir una narrativa de l'ego; açò és, amb dependència emocional. Per a Giddens, la violència sexual —que té com a característica la pràctica del sexe esporàdic, intensiu però sense intimitat, de igual manera que la pornografia hegemònica— i la violència masculina s'associarien amb les transformacions de la intimitat, atès que en les cultures premodernes, el control de les dones provenia del dret de propietat sobre elles: "Tiene más sentido en los tiempos que corren que en los anteriores, el suponer que la violencia sexual masculina se ha convertido en la base del control sexual. En otras palabras, una gran cantidad de la violencia masculina deriva ahora de la inseguridad y de la inadaptación, más que de la perpetuación del dominio patriarcal. La violencia es una reacción destructiva a la mengua de la complicidad femenina" (Giddens, 1998: 115).

La complicitat femenina que descriu l'autor no és altra que la divisió sexual del treball: el poder dels barons es veuria amenaçat en la mesura que el seu poder es recolza en els serveis econòmics i emocionals que les dones proporcionen. El que Giddens apunta de manera superficial, a mode de contradicció en les relacions pures entre el plaer sexual curt i les formes duradores de la cura, constitueix la tesi forta d'Ana Jónasdóttir. La sociòloga islandesa, des de la publicació de *Love Power* (1993), situa el matrimoni com a institució vehicular entre l'Estat i la societat: en el centre del matrimoni —en sentit ampli— jau un intercanvi desigual d'energia en termes de poder que estructuren les relacions entre homes i dones. L'amor serà una classe de poder social o força, no necessàriament negativa: ho serà en funció de la qualitat de la transacció. Eixe amor, entès com a capacitat sexo-afectiva, serà la capacitat de les dones que explota el patriarcat occidental contemporani formalment igualitari: "ni el trabajo ni el cuidado solos eran adecuados como conceptos clave para entender la excepcional '*actividad práctica* humano-sensorial' de la sexualidad. El amor como poder transformador o, desde mi posición estratégica, el amor sexual como una clase particular de las prácticas amorosas, es un elemento fundamental en el proceso de producción de las personas" (Jónasdóttir, 2011: 257).

És molt interessant com, per a l'autora islandesa, no sols les formes abusives d'explotació —ús desigual— de les capacitats afectives, sinó també les considerades 'normals' d'ús i gaudi de l'amor com a font vital de l'existència social són elements bàsics en la producció de l'ordre de gènere de les societats occidentals contemporànies. En la teoria específica del patriarcat de Jónasdóttir, els homes es

beneficien gairebé unilateralment de l'exploració del poder de l'amor de les dones, però les dones no són víctimes de la 'falsa consciència'. L'exploració, per contra, no suposa coerció o abús de forma consistent; és més, sovint, beneficia ambdues parts i, en la majoria de casos, ocorre amb el seu consentiment²⁹. Ara bé, no totes les pràctiques amoroses són d'exploració i coexisteixen *modes de producció* que no són d'exploració, malgrat que habiten en condicions difícils i com a fenòmens marginals. A més a més, "nada en las asunciones ontológicas ni en los principios metodológicos de esta teoría ata la posición de explotadores a los hombres como criaturas masculinas ni delimita la relación de explotación a las relaciones heterosexuales únicamente" (Jónasdóttir, 2011: 261).

Potser aquesta manera de vincular Giddens i Jónasdóttir siga poc ortodoxa, però em permet d'avançar en la construcció de la violència de gènere amb l'ajut de la proposta de Giddens, malgrat que matisada per Jónasdóttir:

Partint dels arguments de Giddens, les transformacions que el camp de la intimitat ha sofert —sexualitat plàstica i avanços en la igualtat formal, principalment— faculden l'aparició d'un tipus de relacions amoroses basades en la intimitat, l'autonomia i la confiança. En els casos en què falla el reconeixement de l'altre o en els casos de dependència emocional, tindriem violència. Fins ací, la lectura de Giddens obviaria qualsevol perspectiva de gènere, perspectiva que s'inclou quan tracta de la minva de complicitat per part de les dones com a dimensió explicativa de la violència de gènere. La violència no existiria com a rèmora del passat, ja que en els temps premoderns —s'entén, sistemes patriarcals—, el control sobre les dones s'exerceix per llei. La violència, en canvi, tampoc no s'incrementaria amb la modernitat perquè les dones hagen deixat de cobrir el seu paper com a esposes i mares de la família tradicional —explicació ben acollida per l'església catòlica i la Conferència Episcopal—, com sembla insinuar Giddens en alguns moments. La violència es promou en els moments en què fracassen la confiança i la intimitat; quan els fluxos d'intercanvi amorosos (que inclouen la cura i el gaudi) es converteixen en relacions d'exploració: relacions d'intercanvi entre parts sociosexualment situades, en les quals quelcom de substancial, de significatiu, és donat i rebut; guanyat i perdut; usat i gaudit per ambdues parts en un procés productiu de creixement (desigual). És en el moment que falla la relació amorosa, a causa de la pèrdua del reconeixement, que sorgeix la violència, sovint per tractar de recompondre el vincle trencat.

²⁹ Jónasdóttir compara l'exploració de l'amor a l'exploració del treball assalariat venut lliurement sota el capitalisme, de la mateixa manera que l'amor es brinda lliurement sota el patriarcat formalment igualitari.

Una de les preguntes que guia aquest epígraf és: què fa la violència de gènere en la modernitat, créixer o decreixer? De la manera com ho planteja Giddens, la pregunta es transforma: creix o decreix la violència en les societats avançades marcades per la reflexivitat i la cerca d'intimitat? L'optimisme de Giddens ens induiria a afirmar que el pas de l'amor romàntic a l'amor confluent conduirà a la democratització de la vida íntima. Açò es pot criticar per diverses raons: la primera d'elles és la manca d'anàlisi de les relacions de poder desiguals en el context de les relacions sexo-afectives i les diferents posicions determinades per les desigualtats estructurals en l'àmbit del treball assalariat que possibilitarien de diferenciar entre persones que tenen més o menys capacitat de negociació en les seues relacions íntimes (Esteban, 2011: 82); la segona, en la línia de Jónasdóttir, necessàriament ens obliga a introduir les qüestions relatives a la cura, que al costat de l'èxtasi amorós i sexual, el goig, constitueixen els principals components de la relació entesa com a tal, sense el repartiment igualitari dels quals resulta difícil assistir a eixa democratització de la vida íntima; la tercera té a veure amb la fragilitat del vincle amorós en el context de l'emergència de les relacions pures.

Aquesta darrera crítica ha estat àmpliament elaborada per Bauman i els Beck. Els Beck consideraran l'amor i els afectes factors clau en el procés històric de subjectivació: l'amor sumat al procés de secularització i a la pèrdua del sentit de la transcendència. L'amor, en tant que institució cabdal de la modernitat, actuarà com a ciment en un context de desagregació dels vincles socials i d'emergència de l'individualisme. L'ideal de l'amor es presenta com l'última peça on agafar-se en la societat del risc, l'espai redemptor on satisfer les necessitats d'arrelament, a partir de les quals edificar la pròpia individualitat. La principal contradicció és la dissolubilitat del vincle amorós, la possibilitat de trencament quan eixes expectatives —la de l'amor com a reducte identitari— no s'acompleixen.

La necessitat d'amor apareix com l'altra cara de la individualització, que necessita de solucions biogràfiques individuals a les contradiccions sistèmiques, fet que col·loca obligatòriament els individus en la posició d'agents creadors i novadors (Beck, 2003). Quan tot trontolla, ni la comunitat ni la classe ni la religió³⁰ aporten significat a unes vides cada volta més lliures, afectades per la tria constant i per la responsabilitat en les decisions. La parella serà l'esperança del jo i l'amor esdevindrà més necessari que mai i, al mateix temps, impossible: "no sólo las esperanzas del amor sino, sobre todo,

³⁰ Tampoc el treball desenvolupa eixe paper modern d'identificació vital amb la professió (Sennet, 2006) i encapçala l'espai de precarietats vitals que s'han d'assumir en la modernitat avançada.

sus decepciones, remiten a la individualización creciente que empezó con la modernidad” (Beck i Beck Gersheim, 1998: 95).

Aquest nou règim de les relacions amoroses és, així doncs, un potencial generador de conflictes: sovint la parella s'erigeix en un obstacle per a la construcció de les biografies individuals —“la negociación de dos nómadas que no están construyendo un universo común, sino que defienden sus dos universos separados” (Beck i Beck-Gernsheim, 1988: 99); el divorci, l'altra cara de l'amor lliure, és una eixida a la infelicitat, tot i que amb conseqüències desiguals tant en els aspectes econòmics —ja que el divorci continua sent una causa de pobresa femenina—, com en els concernents a la cura.

Si els Beck anuncien els reptes dels nous contractes amorosos —incertesa, limitació i decepcions—, Bauman es mostra més pessimista encara en identificar l'emergència d'un 'homo sexualis' caracteritzat pel consum ràpid de relacions i la incapacitat de compromís per la incongruència d'aquest amb els processos d'individualització. La mirada de Bauman evoca nostàlgia d'un passat on l'amor era sòlid: l'alliberament sexual i l'emergència de la cerca del sexe pur no han aconseguit acabar amb les ansietats, les angoixes i les inseguretats. Per a l'autor, açò ens duu a pensar que “las íntimas conexiones del sexo con el amor, la seguridad, la permanencia, la inmortalidad gracias a la preservación del linaje no eran, al fin y al cabo, tan inútiles y restrictivas como se pensaba, se sentía y apostaba” (Bauman, 2005: 70).

Resseguint Bauman, la impossibilitat de construir vincles duradors en la modernitat líquida no és res més que l'impacte del capitalisme i el consumisme sobre les nostres vides íntimes, on la qualitat es substitueix per quantitat davant la sospita de viure una mentida. L'angoixa ve provocada per la possibilitat que alguna cosa d'importància cabdal se'ns ha escapat, perdut o traspaperat, que alguna cosa hem deixat sense explorar o intentar, que existeix una obligació vital amb el nostre jo genuí que no hem acomplert, o que alguna possibilitat de felicitat desconeguda i completament diferent de l'experimentada fins aleshores se'ns ha esmunyit d'entre les mans o està a punt de desaparèixer per sempre si no fem res al respecte (Bauman, 2005: 79).

La tensió existent entre individualitat i intimitat serà una contradicció inherent a les relacions amoroses que converteixen la llar contemporània en un àmbit de disputes territorials, sense una base d'economia moral sustentada en la cura i l'ajuda mútues. En eixe sentit, apunta el fet d'estimar l'altre com l'element bàsic per conrear l'amor propi. Si fem cas de Bauman, allò que estimem en el nostre amor propi és la personalitat adequada que ens facilita ser estimats pels altres, ser objectes dignes

d'amor, ser reconeguts com a tals i que se'ns done la prova d'eixe reconeixement (Bauman, 2005: 108). Per tant, la fi de l'amor en el temps de l'amor líquid té conseqüències sobre la nostra identitat i sobre la renegociació del nostre jo.

Els límits a la construcció de relacions pures que ens mostren les teories de Bauman i els Beck, però, tampoc no consideren la influència i pervivència de significats culturals arrelats a la idea d'amor romàntic i amor fusió. Tampoc tenen en compte les diferències que les transformacions amoroses infligeixen en els subjectes de manera diversa d'acord amb dimensions com la classe o el gènere. Respecte de la primera crítica, cal ressenyar la presència aclaparadora del mite de l'amor romàntic en els productes culturals (Lipovetsky, 1999; Illouz, 2009; Esteban, 2011) que, com a dispositius o tecnologies de gènere, tenen un impacte desigual en la construcció del gènere. Lipovetsky apunta a la implicació desigual en l'amor de dones i homes com a nova font de conflicte. Dirà que l'amor conjugat en femení ha esdevingut compatible amb els projectes d'autonomia individual —possibilitat de compromís professional i social— (Lipovetsky, 1999: 43). Les diferències en el compromís i les expectatives es perpetuarien en les societats formalment igualitàries i aquesta disposició desigual provocarà frustració en moltes dones, incapaces de trobar reciprocitat. Illouz (2009) identifica les diferències de classe en els processos de racionalització i reflexivitat de l'amor que constituïrien noves jerarquies connectades amb les classes socials: seran els subjectes amb un capital cultural elevat els que desenvolupen un pensament amorós més pròxim a l'amor confluent de Giddens, mentre que la classe mitjana continuarà alimentant una cultura sentimental aferrada a l'ideal romàntic —aquell que és cec a les distàncies de classe, de religió i de raça—, davant el qual les persones de les classes obreres veuran frustrades les seues expectatives. Esteban, per la seua part, analitza com entre dones i homes feministes s'elabora una crítica a la cultura de l'amor romàntic que impacta en la renegociació tant de les seues identitats socio-sexuals com de les seues relacions amoroses (Esteban, 2009).

Matisar la tesi de la destradicionalització de Giddens no implica, però, desapropiar elements de la seua anàlisi. Tot seguit, en repassarem alguns que permeten de repensar la violència de gènere en l'esfera de les transformacions socials de la modernitat avançada:

1. Reflexivitat. La modernitat avançada imprimeix un caràcter més reflexiu en les relacions sexo-afectives que trenca amb les unions per coacció i passa a d'altres més lliures, fonamentades en la intimitat i l'autonomia. Hi ha possibilitats —desiguals— per construir-les i també per trencar-les.

2. Importància creixent de l'espai íntim. La construcció de lligams basats en la confiança i el reconeixement mutu en les relacions sexo-afectives pren nova i major importància en la societat del risc, a causa de la feblesa dels elements que tradicionalment conferien sentit a les vides de les persones.
3. Fragilitat del vincle. Malgrat la seua importància, aquests vincles són fràgils i el conflicte és inherent a les relacions. Ara bé, la gestió del conflicte depèn de les relacions de poder que travessen les mateixes relacions de parella. Eixes relacions de poder desiguals estan marcades per les diverses dimensions d'estratificació social, així com també per les situacions socioprofessionals, la divisió sexual del treball i la gestió de la cura.
4. Múltiples imaginaris culturals de les relacions. Hi ha diversos imaginaris culturals de l'amor que s'encarnen de manera localitzada en els cossos i les vivències de les persones. Tot i que les relacions de parella s'han transformat ostensiblement en les societats occidentals, perviuen imaginaris diversos que impactaran en les gestions de la pròpies subjectivitats i de les pròpies trajectòries amoroses.

Dintre d'eixos imaginaris culturals, cal assenyalar quin paper té la violència en els processos de producció del gènere i com, en societats on no hi ha discussió sobre la igualtat formal, la violència està present. Com hem vist, no es tracta d'una violència directament derivada d'un sistema de dominació masculina, sinó que s'insereix a certs processos on participa activament en la construcció del jo.

1.2.2. Masculinitats i violència

Malgrat que en la nostra proposta desontologitzem la violència, els homes fan servir més la violència que les dones. Entenem que l'ús de la violència no és monopoli de ningú, però que es vincula a les relacions de poder de dues maneres principals: la violència, o l'amenaça de l'ús de la violència, és una de les formes d'exercir el poder —no sense costos respecte a la legitimitat d'eixe poder—, i al mateix temps és també resultat de la percepció de tenir un dret, uns privilegis i el temor de no tenir poder —i merèixer-lo. És en aquest sentit que Kaufman emmarca l'ús compensatori de la violència (Kaufman, 1999). D'altra banda, entenem que la violència és un element de producció del gènere. Així, de les posicions biologicistes que contemplaven la masculinitat com la causa de la violència, passem a les explicacions que situen la violència com a productora de masculinitat. Ens centrem, així doncs, en aquests dos components clau en els estudis de les masculinitats que expliquen, en primer lloc, com les transformacions socials de la Segona Modernitat introdueixen més responsabilitats

en els subjectes, més possibilitats de construir les seues pròpies trajectòries vitals i, amb això, noves incerteses. També en l'àmbit de l'ordre de gènere, les modificacions en les relacions de gènere signifiquen reptes constants, ja que els imaginaris socials de les esmentades relacions són múltiples. Açò ens fa desembocar, en segon lloc, en la necessitat de reflectir el debat sobre la masculinitat hegemònica (Connell i Messerschmidt, 2005) i, sobretot, veure quin paper representa la violència en la construcció de les identitats.

Pel que fa a la primera qüestió, Kimmel (2007) planteja la violència de gènere, no com a expressió del poder dels homes sobre les dones, sinó més aviat com a conseqüència de l'esfondrament del patriarcat. Per a Kimmel, la violència és el resultat del "dret frustrat" —*entitlement thwarted*, el dret de les societats patriarcal ara frustrat per les noves condicions del capitalisme global. Per sentiment de dret frustrat, l'autor entén la posició en què es troba qui es creu en possessió d'un dret heretat, com si d'un dret de naixement es tractara. La història personal que inspira la seua teorització prové de la seua participació en un programa de televisió en el transcurs del qual un home exclamà que 'una dona negra li havia arrabassat el seu treball'. El treball, així doncs, era percebut com a pertinença: "they felt those jobs were theirs, by natural right, divine right, birth right— some right that conveyed things to them, simply for being white men"³¹[...]. Feminism, to men, feels like loss, a loss of the possibility to claim their birthright of power. And violence may be more about getting the power to which you feel you're entitled than an expression of the power you already think you have" (Kimmel, 2007: 101-102). L'argumentació de Kimmel connecta diverses violències, com ara el suprematisme blanc, els moviments ètnics violents i el fonamentalisme islàmic (Kalish i Kimmel, 2010). Totes aquestes experiències tenen homes joves com a protagonistes. Homes joves de classe mitjana, fins i tot de la xicoteta burgesia, que es veuen castrats per les noves condicions del capitalisme global: el somni del pare proveïdor —*breadwinner*— s'esvaeix al temps que la incertesa s'imposa en les seues experiències.

³¹ Recentment ha circulat un vídeo per la xarxa que condensa, en quaranta segons de metratge, la posició de Kimmel. Una animació que sota el títol "I'm a nice guy" descriu la següent situació: un home i una dona estan just enfront d'un dispensador de boles de gelat. El dibuix que representa l'home s'apropia de totes les boles que van eixint. De sobte, el dibuix que representa la dona es fa amb una de les boles. El dispensador del qual cauen les boles té, suposadament, gelat infinit. Immediatament, l'home crida, plora, brama, el text relata a ritme de cançó: 'A feminazi stole my ice-cream. But I'm a nice guy. I'm laid low the matriarchy. Take the red pills like in the Matrix. The Matrix is a good movie. I'm afraid of women (I'm a misogynist). I'm afraid of myself (Give me what is mine). I'm afraid... (rape, rape... haha) and that makes me angry. I'm afraid (Give me what I want). I'm afraid of women". Vist en <<http://vimeo.com/64941331>> [23 de setembre de 2013].

Amb les transformacions de la Segona Modernitat, amb l'increment de les precarietats vitals, trontollen les expectatives interioritzades de la masculinitat. Evidentment, açò ocorre més en les societats que han abraçat l'igualitarisme formal i on les relacions de gènere necessiten d'una renegociació continuada. La violència esdevindrà eixe mecanisme compensatori al qual es recorre per tal de restablir aquell equilibri imaginat en què torne a ocupar el lloc frustrat que li corresponia en la jerarquia³². Wieviorka (2005) remet a la necessitat de superar les explicacions clàssiques que trauen la violència del seu punt d'ancoratge entre allò social i les subjectivitats. L'autor apunta a la pèrdua de sentit com allò que explica l'ús de la violència quan els subjectes no es poden convertir en actors perquè existeixen barreres polítiques o barreres econòmiques. És la pèrdua de sentit la que muta en violència.

La noció de dret frustrat evoca com el pes de l'imaginari hegemònic propi de la masculinitat³³ genera unes expectatives elevades, ja que l'ordre de gènere androcèntric equipara 'home' amb 'possessió d'algun tipus de poder' que s'interpreta en termes de drets. Des d'aquesta perspectiva, per exemple, s'ha formulat la violació en les cites com el dret a obtenir plaer sexual després d'haver-se acomplert un seguit de principis bàsics de la cita.

La noció de masculinitat hegemònica (Connell, 1987; 1995; 2009; Connell i Messerschmidt, 2005) explica amb molta claredat un element clau de l'ordre de gènere que impacta en la construcció de les identitats. El concepte fa referència a la masculinitat normativa, la que s'associa amb la masculinitat que encarna la manera més honrosa de ser un home —model geogràficament arrelat i que varia segons els contextos històrics i culturals— en una societat concreta. Eixa masculinitat es distingeix de les altres que es jerarquitzen a partir d'un model hegemònic que en absolut és la norma. Quantitativament, no cal que estiga molt estesa, no és la norma, però sí és normativa i gaudeix de poder estructurant: les posicions socials dels homes que no viuen completament segons eixa masculinitat hegemònica s'ordenen d'acord amb els principis ideològics que la sustenten.

³² La noció d'"home frustrat" seria el pas següent al d'"home en precari" de Marqués (1991: 50-59), que designa la posició que hom deté sense seguretat, amb por que li siga arravatada, i fa que necessite convèncer-se, constantment i en cada àmbit, de la seua superioritat. Aquesta precarietat vindria donada per la creença en la màxima "com que sóc home, he de ser important", que contrastaria amb l'altra màxima: la de sentir-se important pel fet de ser home.

³³ Emprarem el concepte de masculinitat hegemònica que Connell formulà el 1987 i que revisà amb Messerschmidt el 2005.

El concepte gramscian d'hegemonia s'aplica de la següent manera: els homes que, malgrat no respondre totalment a la masculinitat hegemònica (masculinitats no hegemòniques), obtenen beneficis de l'ordre de gènere, de la dominació masculina, es mostraran còmplices a fi de preservar aquell ordre. I hegemonia “did not mean violence, although it could be supported by force; it meant ascendancy achieved through culture, institutions, and persuasion” (Connell i Messerschmidt, 2005: 832). La jerarquizació de les masculinitats és el resultat de l'hegemonia, no de la simple dominació per la força. És a dir, depèn del consens cultural, demana la centralitat discursiva, la seua institucionalització i la marginació o deslegitimació de les masculinitats subordinades. L'hegemonia funciona mitjançant la producció d'exemples de masculinitat, símbols que contenen autoritat, malgrat que la major part d'homes no visca del tot a l'altura d'aquests.

Aquesta jerarquia, que es construeix relacionalment amb aquella que regeix la feminitat hegemònica —feminitat emfasitzada—, legitima la dominació masculina —a causa de la igualació del concepte de masculinitat amb el de ser un home *en* el poder, un home *amb* poder i un home *de* poder (Kimmel, 1997: 51). Un dels pilars bàsics de la masculinitat hegemònica és la sexualitat i, en eixa interacció històrica amb la feminitat emfasitzada, Antonio Agustín García destaca com la masculinitat es fonamenta en la negació de la feminitat (García, 2008), en una recerca de la validació homosocial que passa per rebutjar el desig homosexual. La dinàmica de la masculinitat hegemònica implica, així doncs, la subordinació de la resta de masculinitats, alhora que compta amb la complicitat d'algunes d'elles. Al mateix temps, com que el gènere interactua amb altres estructures com la classe o la raça, dóna lloc a diverses relacions entre les masculinitats que poden ser autoritzades o marginades per la classe dominant (Connell, 2005: 80-81). En aquest sentit, és interessant com Coles (2009) aplica el concepte d'*habitus* i de camp de Bourdieu a l'estudi de les masculinitats per explicar la coexistència de diverses masculinitats hegemòniques vinculades a la classe o l'ètnia. Aquestes masculinitats, lluny de ser llegides com a 'estils de vida', posarien de manifest la manera com les estructures objectives dicten la situació a la qual els individus han d'ajustar-s'hi i incideixen així sobre l'*habitus*. Cap, doncs, la possibilitat que els homes nascuts al si de famílies de classe treballadora, als qui es nega l'accés a les ocupacions de les classes mitjanes, no vegem aquesta situació com a forçada: “they may refuse white-collar work as an effeminate, soft alternative and ‘will the inevitable’ by taking on blue-collar work that they view as skilled and makes them ‘real’ men by allowing them to use their bodies to perform masculinity (e.g., strength, competency, risk taking)” (Coles, 2009: 35). D'aquesta manera, la lluita per la

legitimitat que s'entaula en el camp de la masculinitat entre dominants i subordinades es veu validada per l'habitus i la creença que la masculinitat pròpia és 'natural' i 'vertadera'. Els homes que ocupen posicions subordinades en l'àmbit de les masculinitats poden no ser conscients del sotmetiment o marginació de la pròpia masculinitat, sobretot si es troben en camps on les disposicions i accions d'altres homes són semblants a les d'ells.

En la conceptualització teòrica de Connell destaca la historicitat i la subjecció al canvi de les jerarquies de gènere. Els canvis són determinats per les lluites entre les posicions dominants i subordinades de cada camp, que impacten en la negociació de la masculinitat hegemònica. A més a més, no hi ha un únic patró de dominació global —tot i que la masculinitat hegemònica transnacional, marcada pels mitjans de comunicació, les finances globals i la política internacional, s'incrusta en les masculinitats regionals. I, sobretot, hi ha múltiples estratègies i tàctiques en la construcció de les identitats que es materialitzen en els cossos, lloc on es combinen el pes social i la producció social —“bodies are both: objects of social practice and agents in social practice” (Connell, 2005: 851).

En definitiva, la masculinitat hegemònica opera com a model de gènere que cal assumir en un moment donat, model que pot ser desbancat per altra definició quan les condicions socials canvien. I la violència representa el seu paper en la construcció de la masculinitat, ja que es comporta com a indicador evident de la virilitat (Kimmel, 1997: 57). Més encara, davant masculinitats hegemòniques impossibles d'assolir en un context de desigualtat creixent, Connell afirma que la violència esdevé important en les polítiques de gènere entre els homes: “Most episodes of major violence (counting military combat, homicide and armed assault) are transactions among men. Terror is used as a means of drawing boundaries and making exclusions, for example, in heterosexual violence against gay men. Violence can become a way of claiming or asserting masculinity in group struggles. This is an explosive process when an oppressed group gains the means of violence” (Connell, 2005: 83). Així doncs, la violència es converteix en un mitjà per refermar la pròpia masculinitat en les masculinitats subordinades: aquelles que no coincideixen, efectivament, amb el model hegemònic (blanc, propietari, de classe alta, heterosexual, capacitat...). En aquest sentit, per a Connell, la violència entre els joves dels suburbis seria un exemple d'afirmació de la masculinitat de cara a altres homes, així com també ho seria la violència sexual contra les dones.

La pràctica de la violència constitueix un element a partir del qual construir la pròpia masculinitat. Una de les conclusions de l'estudi d'Anderson i Umberson (2001) és que

els homes que utilitzen la violència contra les seues parelles tracten de configurar la identitat masculina mitjançant la pràctica de la violència i el discurs que en proporciona (perspectiva material/discursiva). Goffman ja assegurava que calia demostrar el que 'es diu que s'és' contínuament. Així, els informants presenten la seua violència com racional, efectiva i explosiva, mentre que la de les seues companyes la titllen d'histèrica, trivial i ineficaç³⁴ —tot negant que poguera suposar una amenaça real per a ells. Per contra, és la seua pròpia violència la que els desperta por. "In contrast to their reported fearlessness when confronted by women wielding weapons, respondents constructed their own capacity for violence as something that should engender fear. These interpretations are consistent with cultural constructions of male violence as volcanic —natural, lethal, and impossible to stop until it has run its course [...] The binary representation of ineffectual, hysterical female behavior and rational, lethal male violence within these accounts erases the feminine; violence perpetrated by women and female subjectivity are effaced in order that the respondents can construct masculinities" (Anderson i Umberson, 2001: 366). En altres paraules, "crime is seen as one means for the doing of masculinity, rather than masculinity pre-existing the doing of crime"³⁵. Així doncs, a través de la mirada interaccionista, el gènere s'observa com a producte de la pràctica social i no com a característica individual que precedeix la conducta (Anderson, 2005: 856).

Per tant, és més probable que la violència s'use quan els homes perceben una amenaça cap a la seua masculinitat, cap a la seua autoritat o cap al seu estatus, o quan els manquen d'altres ferramentes que els permeten d'exhibir la seua masculinitat. Açò, indubtablement, depèn de la posició que s'ocupe en l'estructura de gènere —respecte a la masculinitat hegemònica—, sense oblidar-nos-en de les seues interseccions amb la de classe, ètnia, etcètera. En definitiva:

1. Precarietat: les condicions sota el capitalisme global imprimeixen incertesa i frustració pel que fa a les expectatives en la construcció d'una masculinitat hegemònica, que s'encarna solament en algunes posicions de l'estructura social —relacionades amb el poder econòmic i l'èxit social. La frustració derivada de la impossibilitat d'erigir-se com a subjecte desemboca en una pèrdua de sentit que sovint es transforma en violència.
2. Producció de la masculinitat: la violència forma part de l'univers simbòlic de les masculinitats i, especialment, les masculinitats més precàries, les subalternes,

³⁴ La referència a la violència de les seues companyes entronca perfectament amb els preceptes de la simetria de gènere de Strauss i Gelles.

³⁵ Messerschmidt, J. (1993): *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*. Rowman and Littlefield, citat en Hearn (1998: 803).

usen la violència per guanyar una posició jeràrquicament superior en l'ordre de gènere —per exemple, mitjançant la violència homòfoba, atès que gais i transsexuals se situen en la part més baixa de l'ordenament jeràrquic de les masculinitats; o mitjançant la violència de gènere amb la qual consoliden, així doncs, el seu distanciament i jerarquia sobre les dones.

Hem explorat fins el moment algunes de les relacions i dinàmiques en què la violència s'imbrica en les relacions de poder i en les situacions de crisi identitària, d'incertesa i de risc que suscita la modernitat avançada. D'alguna manera, intentem fugir de les explicacions monocausals que identifiquen la violència com a expressió, sense més, de la dominació masculina.

1.2.3. Relacions de poder, dominació i violència

La violència de gènere ha existit sempre. Tanmateix, aquesta asserció, típica de la literatura que ha engendrat al llarg del temps, té conseqüències, una de les quals n'és l'obligació d'analitzar la violència independentment de les transformacions socials, ja que es contemplaria com un fet ahistòric, fruit del patriarcat. La distinció entre societats patriarcals i dominació masculina ens permetrà d'emmarcar de manera diferent un fet, la violència de gènere, en diversos contextos sociohistòrics, i caldrà recórrer a l'anàlisi de la legitimitat. Si agafem la distinció de Ehrenreich i English, en les societats patriarcals, la violència de gènere s'entenia com un deure del marit (o del pare) quan les dones no acomplien el seu paper: el de mares i esposes, a més de dones virtuoses. Corresponia als homes el control de la sexualitat de les dones i el control dels seus moviments. Parlem d'una violència prescrita per les lleis i pel costum, on s'estima que les dones són una propietat més dels barons. Amb el pas a l'igualitarisme formal, podríem pensar que aquesta violència és residual, relegada a aquelles personalitats que no han assumit el canvi. I, efectivament, a hores d'ara podem trobar alguns discursos i pràctiques que s'identifiquen amb una fracció discursiva que entén que aquella forma d'organitzar la societat era millor. Açò explicaria una xicoteta part de la violència de gènere que té lloc a les societats occidentals, formalment igualitàries. La majoria de casos, però, no coincideixen amb aquest esquema. Moltes de les recerques que han aprofundit la qüestió dels homes implicats en relacions violentes no comparteixen aquest discurs ni tampoc propugnen una major divisió sexual del treball, ni un retorn a les lleis patriarcals (Anderson i Umberson, 2001; Garcia Selgas i Casado, 2011). Tampoc utilitzen la violència de manera racional per subjectar les seues companyes i sotmetre-les a la seua voluntat. Segons Kaufman, "las entrevistas con violadoras y con hombres que han golpeado a

mujeres muestran no sólo desprecio hacia ellas, sino frecuentemente un odio y un desprecio mucho más profundos hacia sí mismos. Es como si, incapaces de soportarse, atacaran a otros posiblemente para infligir sentimientos similares a quienes han sido definidos como un blanco socialmente aceptable, para experimentar una sensación momentánea de poder y control” (Kaufman, 1995: 9)

El que pareix clar és que la violència de gènere ha ocupat un lloc privilegiat a l’hora de fer visibles les formes heretades en què homes i dones es relacionaven i de denunciar el que es considerava natural, legítim i adequat (García Selgas i Casado, 2011: 69). Però les explicacions que l’equiparen amb el patriarcalisme ja no ens serveixen quan la violència ja no és acceptada per la legislació³⁶ i quan tampoc forma part de l’acord tàcit en les relacions de gènere (Castells i Subirats, 2007: 138-145). Castells i Subirats interpreten la violència com un símptoma que el patriarcat comença a esquerdar-se: mentre que en les societats tradicionals la violència seria una eina d’afirmació del patriarcat, el trencament del model patriarcat dota d’un nou sentit a la violència. Afegirem, però, que no és sols la crisi del patriarcat, sinó també, com hem vist en els epígrafs anteriors, la crisi del capitalisme i la crisi identitària que fa emergir la reflexivitat. En conseqüència, podem parlar de violència quan aquesta queda desproveïda de legitimitat, és a dir, que per tal que siga violència, aquesta ha d’ultrapassar el que es considera socialment acceptat en un context determinat.

La violència, aleshores, apareix quan desapareix l’autoritat per exercir el poder. Si resseguim Arendt, és el poder el que constitueix l’essència del govern i el poder necessita de legitimitat. La violència pot ser considerada racional depenent de si amb ella s’assoleixen o no uns fins. El terror consistirà en eixa forma de govern possible quan la violència ha destruït el govern. En el moment que el poder disminueix, s’obri la porta a la violència. Per a Rodríguez Martínez, sols en unes poques situacions podem parlar de violència patriarcal amb finalitats patriarcal. Assegurar que el patriarcat es basa en la violència ens portaria, doncs, a afirmar que no ens trobem davant unes relacions de poder desiguals entre homes i dones, sinó davant un règim de terror (Rodríguez Martínez, 2011: 151).

³⁶ Tot i que en el capítol tercer veurem amb detall el procés de construcció de la violència com a fet delictiu, cal destacar com moltes lleis i també mesures de sensibilització en contra de la violència marital comencen a proliferar en algunes societats regides per estats patriarcal. A tall d’exemple, recentment es llançà a l’Aràbia Saudita la primera campanya governamental contra els maltractaments. Sota el lema ‘Hi ha algunes coses que no poden ocultar-se’, apareix una dona vestida amb el *niqab* i un ull morat. Açò, simplement, ens aporta pistes de com fins i tot les societats patriarcal se n’adonen que la violència marital és un problema social i de salut pública, que res té a veure amb el qüestionament del patriarcalisme de l’estat. (El País, 29/04/2013. Notícia disponible a <http://sociedad.elpais.com/sociedad/2013/04/29/actualidad/1367256150_464265.html>).

La violència, en introduir la noció de legitimitat i d'autoritat, queda, d'aquesta forma, totalment separada del poder. Aquest, segons Foucault, es troba disseminat en el cos social; les relacions de poder són immanents a les relacions humanes que trobem en situacions diverses i sota formes diverses, que són mòbils, reversibles i inestables. Ara bé, les relacions de poder tampoc no comporten, automàticament, dominació. Seran estats de dominació quan les relacions de poder s'institucionalitzen, és a dir, quan un camp de relacions de poder és bloquejat per un grup, de forma que aquestes relacions esdevenen immòbils i fixes i impedeixen la mínima reversibilitat del moviments, ja siga mitjançant instruments econòmics, polítics o militars (Foucault, 1994).

Per tant, podem diferenciar entre relacions de poder, dominació i violència. A tall d'exemple: els micromasclismes de Luis Bonino descriurien com les micropolítiques es filtren en els cossos i es plasmen en la postura, en l'ús de l'espai o en la modulació de la veu, etc. Les relacions de poder institucionalitzades es reforcen a través de les pròpies pràctiques en l'àmbit micro. Açò mostraria com el poder travessa els cossos — que un home estire les cames a taula mentre sopa, amb la qual cosa destorba la dona que té davant i fa que estiga incòmoda, és una pràctica inconscient que remet al concepte de cos com a receptacle de les relacions de poder que, al mateix temps, en produeix de noves.

Amb aquest preàmbul simplement volem avançar una mica més enllà en la distinció entre dominació i violència. En paraules de Fernando García Selgas i Elena Casado, “la dominación masculina se sitúa en un orden distinto al de la violencia de género, pues en esa dominación tanto hombres como mujeres son objeto y sujeto simultáneamente de ella, aunque lo sean con consecuencias enormemente disímiles³⁷” (García Selgas i Casado, 2010: 94). La dominació simbòlica, des de la perspectiva dels autors, serà útil per analitzar la incorporació subjectiva dels règims de poder i saber legitimat, tant per part d'aquelles persones que ocupen la posició de domini com, i sobretot, per part de les persones que ocupen les posicions subalternes. Però la violència no pot legitimar-se sols per l'ordre de gènere i la dominació masculina, sinó que requereix de la validació d'un ordre. Si fem cas de Weber, la legitimitat tradicional, legal o carismàtica. Així doncs, si concorre aquesta legitimitat, no es podria qualificar de violència de gènere; seria una pràctica de domini que,

³⁷ En aquest sentit, cal fer referència a les conseqüències que té per als homes viure en un règim de gènere androcèntric que es materialitza, per exemple, en la negació de les seues vinculacions amb la cura i amb els afectes. Segons Marqués, els homes no adaptats o que discrepen de la masculinitat hegemònica queden sotmesos a un terrorisme psicològic del sistema que equipara “discrepància” a “homosexualitat”, “homosexualitat” a “manca de virilitat”, “manca de virilitat” a “feminitat” i “inferioritat” (Marqués, 1983).

legitimada per la tradició, per la llei o, fins i tot, pel reconeixement de la persona subalterna, podria expressar-se legítimament mitjançant la violència³⁸. D'altra banda, no hem d'oblidar que la violència també pot ser un recurs dels subalterns, de les persones situades en la part més baixa del sistema de dominació.

La necessària separació teòrica de dominació i violència que remarquen García Selgas i Casado els porta, obligatòriament, a erigir una crítica al concepte de violència simbòlica emprat per Bourdieu en *La dominació masculina* de Bourdieu. El concepte de violència simbòlica que encunya Bourdieu condensa el procés de reproducció social a partir de l'assimilació de les relacions de poder que es funden en l'ordre simbòlic: "La violencia simbólica se instituye a través de la adhesión que el dominado se siente obligado a conceder al dominador (por consiguiente, a la dominación) cuando no dispone, para imaginarla o para imaginarse a sí mismo o, mejor dicho, para imaginar la relación que tiene con él, de otro instrumento de conocimiento que aquel que comparte con el dominador y que, al no ser más que la forma asimilada de la relación de dominación, hacen que esa relación parezca natural; o en otras palabras, cuando los esquemas que pone en práctica para percibirse y apreciarse, o para percibir y apreciar a los dominadores (alto/bajo, masculino/femenino; blanco/negro, etc.), son el producto de la asimilación de las clasificaciones, de ese modo naturalizadas, de las que su ser social es el producto" (Bourdieu, 2000: 51). Es refereix a la violència simbòlica per descriure els processos de reproducció de l'ordre social que ubica estructuralment en posicions diverses en funció del gènere. Un ordre desigual que, si funciona la violència simbòlica tal perfectament com descriu Bourdieu, seria un ordre legitimat per les dominades. No obstant, García Selgas i Casado destaquen com el concepte de violència simbòlica s'ha emprat en la 'interpretació hegemònica de la violència de gènere' per erigir una explicació que identifica dominació i la violència amb l'ús de l'aparell teòric de Bourdieu i per tant interpretarà que la violència s'exercerix per mantenir la dominació o que la dominació masculina és violència. Els efectes de la violència simbòlica, que són reals i efectius (Bourdieu, 2000: 50) i tenen conseqüències duradores en la configuració dels universos simbòlics, no els podem entendre com violència de gènere. Una vegada més, ens enfrontaríem a la violència

³⁸ Quan destaquem el pes de les coordenades socials i assenyalem que la violència depèn del context, no promulguem un relativisme cultural. Simplement, l'experiència viscuda variarà segons cada context. No es viurà de la mateixa manera el fet de violentar una dona si en forma part de les prescripcions culturals i legals (per exemple, per salvaguardar l'honor si s'ha comès adulteri en un context on així es propugne), que en un context on les mateixes accions suposen l'empresonament i la sanció social.

produïda pel gènere, a afirmar, com sosté Beatriz Preciado, que el gènere és violència³⁹.

D'altra banda, cal remarcar que l'anàlisi de Bourdieu ha estat criticat també per posicions feministes per la negació de l'agència. L'adhesió dòxica a través dels actes de coneixement que són, alhora, actes de reconeixement pràctic del gènere —com en el de la classe social o l'ètnia—, desemboquen en la interiorització del codi a través del qual es reproduirà la pròpia subordinació. Una interiorització que se sedimenta en els cossos, en el gust estètic, en el discurs i que apareix com un fet natural. El treball de desnaturalització del gènere de Bourdieu, que té múltiples connexions amb la teoria feminista⁴⁰, tracta de desbiologitzar les diferències amb l'observació de la reproducció estructural. No obstant, entendrà que la dominació es reproduïx automàticament, malgrat que amb actualitzacions de les institucions que la sustenten, fet que deixa les dones en una situació continuada de subjecció i de renaturalització de dominació a través de les institucions històriques i canviants que sustenten el patriarcat. L'enfrontament amb Judith Butler que es presència en el pròleg a l'edició alemanya⁴¹ fa palesa com la perspectiva de construcció de gènere de Bourdieu unifica les experiències de les dones. I quan Bourdieu assegura que no és la presa de consciència el que alliberarà les dones, sinó una acció política que prenga en consideració tots els efectes de la dominació exercida a través de les estructures assimilades, limita considerablement les possibilitats d'agència.

D'acord amb l'anàlisi de Lovel, tant Bourdieu com Butler empren el concepte de performativitat. Ara bé, mentre que per al primer la dificultat de canviar la doxa és tan difícil com canviar qualsevol atribut natural, per a la segona la possibilitat de renegociar-la és una necessitat en la concreció del propi *self* (Lovel, 2000: 15). A l'obra

³⁹ Així ho explica en una entrevista per al diari *El País*: “Creo que cuando se dice violencia machista no se incide tanto en las prácticas de discriminación como en la masculinidad. Como si la masculinidad fuera una violencia en sí misma y que se ejerce contra las mujeres. Se pasa por alto toda una serie de prácticas violentas transversales. Hay violencia dentro de la homosexualidad, de la transexualidad. Creo que el género mismo es la violencia, que las normas de masculinidad y feminidad, tal y como las conocemos, producen violencia. Si cambiáramos los modos de educación en la infancia, quizá modificaríamos lo que llamamos violencia de género. Siempre pensamos que las niñas pueden defenderse y no agredir. Seamos honestos: en una cultura de la guerra, no equipar técnica y prácticamente a un conjunto de la sociedad para ser capaz de acceder a técnicas de agresión cuando sea necesario es discriminatorio” [El País, 13 juny de 2010, disponible a <http://elpais.com/diario/2010/06/13/eps/1276410414_850215.html>]

⁴⁰ La manca de referències a treballs feministes sobre el camp del gènere en l'obra de Bourdieu ha estat criticada per encloure un acte de violència simbòlica i, sobretot, de manca de generositat (Lovell, 2000: 27).

⁴¹ Bourdieu assegura que “las rupturas heroicas de la rutina cotidiana, como los *parodic performances*, predilectos de Judith Butler, exigen sin duda demasiado para un resultado demasiado pequeño y demasiado inseguro” (Bourdieu, 2000: 8).

de Bourdieu, trobem una comprensió de l'arbitrarietat de l'ordre social i una anàlisi profunda dels mecanismes de reproducció en què el canvi passa necessàriament per la transformació de les institucions, ja que considera els individus sobresocialitzats. A l'obra de Butler, veiem com les encarnacions concretes del gènere es modifiquen i actualitzen constantment i on les pràctiques de resistència no sols són possibles sinó quotidianes⁴².

Per a García Selgas i Casado, cal distingir entre ordre de dominació —o dominació masculina o règim de gènere— i les pràctiques concretes que el poden expressar, com ara els maltractaments, però també altres tipus de manifestacions més amables com podria ser la família nuclear amb una forta divisió sexual del treball. Si fem una lectura que separe dominació i violència —i que negue que tot és violència—, el concepte violència simbòlica “puede entenderse como una descripción de cómo interactúa el poder (masculino, en este caso) con la comunicación y el (re)conocimiento para instaurar un orden específico de dominación, resaltando la confluencia de los órdenes de dominación con los de significación” (García Selgas i Casado, 2010: 115). En paraules de María Jesús Izquierdo, “quien tiene el poder y además se encuentra en una posición dominante consigue el sometimiento sin necesidad de agredir” (Izquierdo, 2007: 228), de forma que les agressions de gènere són sovint expressives, ans que estratègies per reforçar la pròpia dominació.

En aquesta mateixa línia, els treballs de Wieviorka per fer més complexes les explicacions sobre la violència llancen llum sobre eixe significat expressiu de la violència que apuntava Izquierdo. Wieviorka, davant els límits que palesen les explicacions clàssiques de la violència —conducta reactiva, conducta racional i conducta lligada a la cultura i la personalitat— a l'hora de retratar certs processos socials emergents centrats en la violència, dibuixa cinc interpretacions més complexes.

En la primera d'elles, Wieviorka planteja com, en el joc relacional de la violència, el reconeixement i la construcció de la subjectivitat a través de l'altra persona constitueixen la clau en l'explicació de la violència; quan el subjecte és incapaç de convertir-se en actor, la violència li permet de fer eixe pas: “la violencia no es más que la marca del sujeto contrariado, negado o imposible, la marca de una persona que ha

⁴² La possibilitat de resistència inherent a una relació de poder es troba, no obstant, condicionada per la posició estructural que s'ocupa. Les encarnacions subversives del gènere ensopeguen amb els límits de la classe social, de l'ètnia i del context cultural. L'habitus delimita la qualitat de l'agència, com tan bé explica Ken Plummer (2003) quan exposa que les desigualtats socials restringeixen les possibilitats d'emergència de la ciutadania íntima. De fet, no totes les persones en totes les circumstàncies històriques i culturals poden, per exemple, encarnar identitats de gènere subversives.

sufrido una agresión, sea física o simbólica” (Wieviorka, 2001: 340). Així doncs, la violència apareixeria davant un subjecte impossible, perdut, que busca un sentit a la seua existència. La violència connecta, llavors, amb els discursos sobre la pèrdua de sentit, però també amb la sobrecàrrega de sentit, açò és, quan té la capacitat de donar un nou valor a l'experiència humana. Aquesta seria la segona explicació: l'ús de la violència quan a través d'ella cobra significat l'acció en la persecució d'uns objectius. El plaer rau en la violència perquè el sentit passa per ella⁴³.

Tant en la primera com en la segona lectura, que tenen a veure amb els processos de significació, Wieviorka analitza la diferència entre conflicte i violència, experiències que s'ubiquen en els pols oposats—i que serà de rellevància en l'anàlisi de la violència de gènere⁴⁴. El conflicte implica el reconeixement de les dues parts, implica un cert equilibri en el joc relacional. Quan aquest equilibri es trenca, sols resten imposició i violència. D'acord amb Izquierdo, el reconeixement del conflicte suposa el reconeixement de l'altre i el reconeixements dels límits i les limitacions: “Sólo si reconocemos que ‘todo’ no es posible, que todo a la vez no puede ser, reconoceremos la dimensión de obstáculo y de opositor que hay en el otro [...] Cuando en el otro no captamos al oponente, es porque lo estamos asimilando, suponiendo que lo que va bien para nosotros va bien para él o ella, y tomando sus deseos como una extensión de los nuestros o los nuestros como una extensión de los suyos” (Izquierdo, 1998b).

Una tercera situació se centra en l'absurditat de la violència, és a dir, en aquelles expressions violentes en les quals no hi ha cap relació entre la violència que es practica i la subjectivitat. En aquesta explicacions es recull la hipòtesi de Hanna Arendt respecte a la violència en tant que resposta a l'autoritat, o l'experiment de Milgram que Bauman anomena 'efecte pantà'.

La quarta es refereix a l'anti-subjecte, és a dir, a les experiències en què un subjecte destrueix altre per pura satisfacció; passa, doncs, de la violència a la crueltat⁴⁵. La

⁴³ Per exemple, la violència dels *basiyi*, els 'màrtirs' de la revolució de l'Iran, la violència destructiva i autodestructiva sols es pot explicar, segons Wieviorka, perquè hi ha una sobrecàrrega de sentit: la violència implica la realització d'una promesa (Wieviorka, 2001: 345).

⁴⁴ L'exemple dels suburbis francesos és molt esclaridor: els joves dels barris obrers, en un ambient de lluita de classes, es movien en termes de conflicte, mentre que els joves en eixos mateixos barris 20 anys després, es mouen en la violència. La violència intervé quan se'ls nega la condició de subjectes.

⁴⁵ “Ante situaciones que dependerían del puro sinsentido, considero que sólo puede ser operativa una política represiva. En el caso de la violencia por la violencia, gratuita, cruel, lo más urgente es, desde luego, actuar contra las condiciones que favorecen su manifestación: impedir la impunidad, exigir la intervención de la justicia, dar a los medios de comunicación la posibilidad de mostrar la barbarie, etcétera” (Wieviorka, 2006: 43). Tractarem en el capítol tercer les respostes a la violència de gènere per part de la criminologia i les polítiques públiques. Amb aquesta cita de Wieviorka, avancem la posició que mantindrem i desenvoluparem al llarg d'aquesta tesi: la interpretació de la violència de gènere

crueltat seria un acte d'exploació reflexiva, com indica Ibáñez, que transforma els mitjans en fins (Ibáñez, 1991). Crueltat que, segons Pereña, és major a mesura que desapareix la diversitat i l'individu es 'joifica', s'anul·la en la col·lectivitat (Pereña, 2004: 189). Pereña, malgrat assimilar la crueltat al vincle social, coincidiria amb Wieviorka en situar la violència en les antípodes del conflicte a través de l'anàlisi de l'experiment Milgram: quan l'autoritat és encarnada per diversos superiors que discuteixen entre si, s'esvaeix immediatament la impunitat (Pereña, 2004: 194). Per tant, quan el conflicte és real, es produeix reconeixement per totes dues parts⁴⁶, mentre que quan d'una part sols hi ha obediència, s'evidencia l'assimetria.

L'última explicació de Wieviorka assenjala les situacions de supervivència en què s'adopta la violència per assegurar la pròpia continuïtat, per salvar-se, com a condició de la seua capacitat última d'existir i de constituir-se en subjecte. Potser aquesta violència és la dels oprimits, amb capacitat disruptiva i amb capacitat d'impedir que la violència simbòlica siga incorporada en els subalterns, com subratllarà Fanon (van Holdt, 2013: 116).

García Selgas i Casado, a través del seu treball de camp amb dones i homes involucrats en situacions de violència, han col·legit que algunes de les explicacions complexes de Wieviorka s'apliquen amb facilitat a la violència de gènere. Els processos de pèrdua de sentit i de sobrecàrrega de sentit es trobarien representats entre les principals fraccions discursives dels agressors. D'altra banda, la clara separació entre conflicte i violència és molt útil analíticament per evitar enfocaments que veuen en el conflicte, violència de gènere. Aquesta última interpretació de la violència ha estat àmpliament utilitzada en l'anàlisi de la violència de gènere com a instrument de defensa pròpia. Potser els raonaments lligats a la crueltat —i menys encara els de l'absurditat— no siguen molt habituals pel que fa a la violència de gènere, però tampoc podem negar la seua capacitat explicativa en alguns casos.

Les situacions que teoritza Wieviorka injecten complexitat a l'estudi de la violència i ens serveixen d'eines interpretatives de la violència de gènere en l'actualitat, moment en què es posa en qüestió el bucle que ens portaria de la dominació masculina a la violència directa. Cal, si més no, remarcar les especificitats contextuals: resulta inversemblant traslladar anàlisis com les que a hores d'ara es realitzen en el context

quan no és més que crueltat sense sentit és l'única que hauria de propugnar el càstig com la sola resposta possible a la violència.

⁴⁶ La distinció entre conflicte i violència s'utilitza, de fet, en la praxi de les associacions i col·lectius de suport i ajuda a les persones que viuen violència en la parella. D'aquesta manera, i encara que no és un factor determinant, les discussions de parella al voltant de la vida quotidiana evidencien que existeix reconeixement: que les opinions i preferències són discutides i negociades en la pràctica.

de l'Amèrica Llatina, per exemple, al nostre context⁴⁷. Els estudis qualitius amb homes implicats en vivències violentes apunten cap a un ús de la violència que es vincula amb els processos de construcció de la masculinitat i, sobretot, amb la construcció de la pròpia subjectivitat —quan les condicions estructurals els impedeixen construir-se com a subjectes. Cal subratllar, doncs, que són diverses les dimensions amb les quals s'imbrica la violència, entre elles:

1. Legitimitat i violència. En les societats formalment igualitàries, la violència no és un instrument legítim per conservar la dominació; pren, per tant, un nou sentit en la construcció de les pròpies subjectivitats que sovint es relaciona amb la manca real de poder per part de qui la exerceix.
2. conflicte i violència. El conflicte és immanent a les relacions socials i no pot ser equiparat a la violència. De fet, conflicte i violència serien conceptes oposats en termes de reconeixement de l'altre.
3. Violència i subjectivitat. Hi ha múltiples motivacions darrere de l'ús de la violència que ens impedeixen d'atribuir-li una naturalesa concreta.

Les condicions estructurals de desigualtat faciliten l'aparició de les violències, però la seua essència complexa requereix que les anàlisis se centren en com la pràctica de la violència constitueix una forma de desigualtat social per ella mateixa, és a dir, que quan s'exerceix, contribueix a la jerarquització i a la desigualtat (Hearn, 2013:164). La violència té capacitat estructurant en la mesura que és mitjà i finalitat: del seu ús com a estratègia relacional de poder se'n deriva, al mateix temps, poder.

1.3. LA COMPLEXITAT DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Al repàs que hem fet en el transcurs d'aquest capítol per les teories que han tractat d'infondre a la violència de gènere el grau de complexitat que mereix i defugir les explicacions causals que la identifiquen únicament amb el patriarcat, cal afegir les reflexions sobre la violència en les relacions entre gais i lesbianes. Un àmbit sovint negat pel mateix feminisme i al marge de les mesures de protecció instaurades pels estats en els darrers 30 anys (Ristok, 2005:65). Explorar la violència en el marc de les persones LGTB queda lluny dels objectius d'aquest treball, però permet desessencialitzar la violència i obrir un poc més el ventall d'anàlisi (Miller, 1994). Des de la visió profundament sexuada de la violència, s'ha tendit a interpretar les relacions

⁴⁷ Els estudis sobre els feminicidis a Guatemala o Mèxic que perfilen la idea de cossos exemplificadors (Femenías i Soza, 2009), és a dir, cossos disciplinats violentament, és difícil de traslladar a la realitat de l'Estat espanyol on, ni tan sols en el nivell dels discursos políticament correctes, la violència de gènere és socialment legitimada.

violentes entre dones lesbianes com una internalització de la misogínia per part de la dona que abusa, en un marc de marginació social que fa que les dones lesbianes siguin més vulnerables. Amb aquestes explicacions que redunden en l'esquema de sexe/gènere, podem asseverar que la literatura científica obvia les experiències de les dones lesbianes i, amb això, sols aconsegueix tancar en fals la problemàtica de la violència de gènere perquè la assimila a la violència masculina contra les dones.

En aquest capítol hem mirat de fugir de les explicacions hegemòniques de la violència de gènere per aprofundir la qüestió del lligam entre la violència i la feblesa estructural (Izquierdo, 1998:352). La violència és un instrument que s'utilitza en contextos de crisi en què, per exemple, es recorre a la superioritat física per restablir, momentàniament, un poder que s'esvaeix. No podem seguir interpretant la violència de gènere com si res haguera canviat en les darreres dècades, malgrat que les desigualtats persisteixen i, en molts casos, s'incrementen en el marc del capitalisme global.

D'altra banda, situar les dones del costat de les víctimes, a més de negar les diferències entre les dones i essencialitzar-les en aquest paper, enclou altres conseqüències que evidencia Izquierdo: "¿Qué pasaría con la división del trabajo si admitiéramos que gran parte del maltrato en las relaciones interpersonales va de la mujer a las personas objeto de sus cuidados: las criaturas, los viejos, los enfermos? Resistirnos a contemplar la posibilidad de que las mujeres, además de cuidar, pueden causar sufrimiento es un modo de no poner en cuestión la división sexual del trabajo" (Izquierdo, 2007:231).

Tancar en fals l'anàlisi de les violències impedeix aprofundir les múltiples dimensions que afecten i propicien que la violència s'entenga com a recurs a partir del qual les persones produeixen nous significats. En el cas que Izquierdo apunta, la violència de les cuidadores contra les persones en situació de dependència, l'autora es pregunta com hem d'esperar que es comporten les persones rebutjades socialment i econòmicament per dedicar les seues vides a la cura dels altres. La frustració és un element clau que la interpretació hegemònica sobre violència de gènere passa per alt.

La reflexió d'Izquierdo ens porta a focalitzar el procés mitjançant el qual la violència de gènere s'ha problematitzat fins convertir-se, a hores d'ara, en una urgència social. I com remarquen García Selgas i Casado, davant una urgència, sols és possible invocar mesures d'urgència en un estat d'emergència que actua sense reflexionar sobre el mateix objecte d'intervenció. Francisco Vázquez García apunta cap a la conveniència d'aplicar l'eina genealògica foucaultiana per "dar cuenta de los conflictos, alianzas y estrategias movilizados por los distintos agentes (expertos en distintas disciplinas,

políticos, juristas, trabajadores sociales, representantes de la administración, de asociaciones de mujeres, etc.) que participan en una lucha por monopolizar la definición y las intervenciones sobre la *mujer maltratada*”(Vázquez, 2000).

En la lluita per la imposició d'una definició hegemònica, el moviment feminista ha aconseguit un paper destacat: gràcies a la lluita contra la violència de gènere, pareix que ha aconseguit generar consens entre les múltiples faccions del feminisme. La violència de gènere es converteix “en un ‘fructífero cruce de caminos’ entre la vindicació de derechos y las pugnas por la visibilidad tanto de las mujeres como de los presupuestos sexistas con los que se ordenan las prácticas cotidianas y la sociedad en su conjunto (García Seglas i Casado, 2010:69). Segons els autors, la violència de gènere, juntament amb la sexualitat, hauria ocupat el buit que hauria deixat la consecució de drets i les reformes legals. La violència de gènere serviria per postular i aglutinar la comunitat de dones en una retòrica moderna, en el moment que la base material ja no és percebuda com a comuna i ja no pot sustentar la comunitat de dones: “cuando la igualdad ya va en marcha, y con ella la individualización de las mujeres, va dejando paso a la libertad como horizonte biográfico y social, la ‘violencia sexista’ adquiere capacidad para representar un patriarcado que sigue operando y, por tanto, insistimos, lo común, lo específico y lo principal de las amenazas y problemas a los que las mujeres, personal y colectivamente, han de seguir enfrentándose y a las que la sociedad en su conjunto ha de atender” (García Selgas i Casado, 2010:71).

Mentrestant, les institucions públiques, els governs dels estats, semblen haver aprofitat l'espai simbòlic de la violència per identificar en eixe símbol les polítiques d'igualtat. Parlar de violència de gènere i aprovar polítiques, a causa de la centralitat de la violència de gènere, permet aparentar que es desenvolupen polítiques feministes. Aquest tema, que tractarem en profunditat en el capítol tercer, forma part de les conseqüències d'una definició hegemònica que elimina la complexitat i que, sobretot, posa en relleu greus incongruències pel que fa a la diagnosi i la prognosi del problema (Lombardo i Bustelo, 2007). Les polítiques públiques han entès la violència en tant que problema públic, mentre que han relegat al terreny d'allò privat problemes derivats de les transformacions del capitalisme global, com, per exemple, la redefinició de les relacions de gènere en un context que dificulta el pas de l'individu al subjecte, principal focus de tensió i conflicte en les relacions interpersonals, que dóna origen a les frustracions:

“Del mismo modo que la afirmación de la igualdad no basta para desligar a las mujeres de la responsabilización última en lo doméstico, tampoco exime a los varones de encarnar un modelo proveedor reconstituido. Esta primera fuente de presión,

ligada a la sociedad de consumo y a la forma de habitarla en función del género, agudiza la vulnerabilidad objetiva y subjetiva de unas masculinidades poco habituadas a ella; más aún en el clima inquietante de incertidumbre del mundo contemporáneo y que afecta tanto al vínculo de pareja (y a su duración y a su potencial disolución), como a un mundo laboral del que pueden ser expulsados en cualquier momento y en el que la obligada búsqueda incesante del éxito se torna prácticamente imposible” (García Selgas i Casado, 2010:164).

Les transformacions socials en l'àmbit de les relacions de parella i de la família en sentit ampli, però, no han estat acompanyades de transformacions que intervinguen decisivament en l'ús de la violència com a recurs: la fragilitat del vincle afectiu (i social) no sembla haver esquarterat el mite de l'amor romàntic en què el conflicte desapareix. Per a García Selgas i Casado, continua la recreació performativa de l'amor romàntic sense conflicte: el mite de l'amor romàntic no és sols una fal·làcia ideològica, sinó una ficció reguladora que moltes parelles experimenten i encarnen, ni que siga durant un temps breu.

En el següent capítol ens detindrem en allò que ha estat considerat com una de les solucions al problema, des de perspectives simplistes: el procés d'enunciació i la dimensió discursiva de la violència. La narració en primera persona de les dones que han viscut violència es considera clau, així com ho és la funció que s'atorga als mitjans de comunicació a l'hora d'expandir l'experiència dels grups feministes d'autoconsciència a la societat en general. El sociòleg britànic Ken Plummer indaga com aquests *storytellings* s'han erigit en el procediment prescrit per denunciar, reivindicar i també establir un model de veritat (Plummer, 1995).

L'entrada de les qüestions íntimes en l'agenda mediàtica ha estat lenta i no sense resistències. A hores d'ara, però, és l'espai preponderant on les violències de gènere adopten un ordre de materialitat discursiva. Hem cregut convenient començar aquest treball assentant les bases conceptuals a partir de les quals entenem la violència de gènere i evidenciar com el seu procés de construcció no està exempt de contradiccions i lluites per la imposició de significats. En el progressiu procés d'introducció de la violència de gènere en els mitjans de comunicació, podem observar com les aproximacions al fenomen varien d'acord amb la interpretació hegemònica de cada moment. Convé avançar que, més que una eina per acabar amb la violència o per alterar o transformar els universos simbòlics, entenem i estudiem els mitjans en la seua qualitat d'institucions que construeixen discursos dominants.

CAPÍTOL 2. ELS MITJANS COM A TECNOLOGIA DE GÈNERE: PRODUCCIÓ I DISCURS DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

...el discurso no es simplemente aquello que traduce las luchas o los sistemas de dominación, sino aquello por lo que, por medio de lo cual se lucha, aquel poder del que quiere uno adueñarse.

Foucault, 1970

La novela, la película y el programa de TV han reemplazado gradual pero inexorablemente al sermón y al tratado como los motores principales de progreso y cambio moral.

Rotry, 1989

La construcción del género prosigue en nuestros días a través de diversas tecnologías del género (como el cine) y diversos discursos institucionales (como la teoría) y tiene el poder de controlar el campo del significado social y por tanto de producir, promover e implantar la representación del género. Pero existen también los términos para una construcción del género diversa, en los márgenes de los discursos hegemónicos.

De Lauretis, 1999

L'entrada en Google *stories of battered women* retorna, aproximadament, 2.970.000 resultats. El descriptor *testimonios de una mujer maltratada* en retorna 81.000. En l'any 1995 es publicava el llibre *Telling Sexual Stories*, del sociòleg britànic Kenneth Plummer. Les experiències, narrades en primera persona, de l'eixida de l'armari de gais i lesbianes, del procés d'adopció internacional o de la maternitat subrogada, les històries de supervivència al càncer o a les agressions sexuals i un llarg etcètera,

evidencien la importància dels assumptes íntims en la definició de noves problemàtiques socials. El que Plummer teoritza com a *intimate citizenship* no serà altra cosa que la transformació de l'esfera pública i la incorporació, a aquesta, d'elements que en altres contextos, quedaven en l'esfera privada. Una transformació impulsada pel feminisme i els moviments LGTB en el marc de la modernitat avançada, on les possibilitats de viure les nostres vides, semblen eixamplar-se i multiplicar-se. El concepte de ciutadania íntima “aglutina una pluralidad de historias y discursos públicos acerca de cómo vivir la vida personal en el mundo postmoderno, donde cada vez hemos de afrontar una diversidad de opciones y dificultades acerca de cómo construir nuestra intimidad” (Plummer, 2003b:26). La discussió en l'arena pública de realitats considerades privades i la mateixa institucionalització de nous problemes socials suposen una transformació del flux discursiu, entès com a flux discursiu disponible en una societat.

Els mitjans constitueixen una font ingent de discursos que es retroalimenten amb els discursos polítics i socials. El camp periodístic, tot i que amb les seues regles, ocupa una posició central en el camp del poder, com a part d'un conjunt de camps ubicats en el centre —camp polític, camp econòmic, camp científic— que competeixen per imposar la visió legítima del món social. L'entrada de la violència de gènere en els discursos mediàtics implica, d'una banda, la fi de la legitimitat tradicional: en el moment que es construeix el concepte de “dona maltractada” es posa en qüestió el recurs a la violència en les relacions de parella. Ara bé, el procés de construcció pública de noves realitats —que no vol dir que no existiren prèviament, sinó que prenen nous significats⁴⁸— no està exempt de contradiccions, punts de fuga i, sobretot, de lluita ideològica en la imposició de significats. En el cas de la violència de gènere, més que en altres assumptes relatius a la ciutadania íntima, com puguen ser l'avortament o els drets de les persones LGTB, les diferències ideològiques es desdibuixen, ni que siga en la superfície, i ofereixen així una imatge generalitzada de consens⁴⁹. Segons Petchesky, “Negative rights —proclamations against the catalogue of horrors— always win broader sympathy than the affirmative ones. This is in part

⁴⁸ En paraules de Teresa de Lauretis, “to say that (A) the concept of ‘family violence’ did not exist before the expression came into being, as I said earlier, is not the same as saying that (B) family violence did not exist before ‘family violence’ became part of the discourse of social science. The enormously complex relation binding expression, content, and referent (or sign, meaning, and object) is what makes (A) and (B) not the same. It seems to me that of the three —the concept, the expression, and the violence— only the first two belong to Foucault’s discursive order. The third is somewhere else, like ‘bodies and pleasures’, outside the social” (De Lauretis, 1985: 18).

⁴⁹ Un exemple el constitueix l'aprovació per unanimitat al Parlament espanyol de la Llei 1/2004 de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere: cap representant de cap partit votà en contra de la llei.

because protections against abuses and violences are easily associated with stereotypical images of women and girls as fragile victims whose chastity marks their value, lending appeals for such protections an inescapable conservative bent” (Petchesky, 2005:304). A primera vista, es tracta d’un terreny poc controvertit en termes de posicionament polític i que genera un alt grau de consens social. Malgrat açò, el que entra en joc és una altra dimensió: la de la representació. Els mitjans acompleixen un paper determinant en la construcció simbòlica de la *violència de gènere* que arrela en la seua força representativa del gènere en la mesura que actuen com a parainstitució (Castells, 2009).

M’he pres la llicència de prendre l’expressió de Teresa de Lauretis per retolar aquest capítol que pretén incidir en la capacitat dels mitjans —els vells i els nous— per fer gènere, per construir el gènere. En el joc d’anada i tornada de la representació —nous paràmetres en el tractament informatiu dels abusos sexuals, introducció de noves maneres d’agència, multiplicitat i fluidificació de les representacions de gènere, etc.— sorgeix de manera recurrent un dubte: a què i a qui serveixen les transformacions en la representació. La introducció de canvis evidents, com ara que la violència de gènere haja irromput amb força en l’esfera pública, comporta canvis significatius en la representació dels gèneres? L’anàlisi del joc entre els canvis i les permanències, entre els avanços —legals però també quotidians en la vida de les dones dins les societats formalment igualitàries— i el que s’ha encunyat com a *backlash*⁵⁰, continua de plena actualitat. Així, per exemple, es teoritzarà el que s’ha denominat *era post-feminista* (McRobbie, 2004, 2009) marcada per l’emergència d’una ‘dona nova’, connectada simultàniament a consumisme i feminisme, al temps que la vessant política i activista és reemplaçada per l’estil de vida o l’actitud, respectivament (Lotz, 2001, citat en Tortajada i Van Bauwel, 2013:145).

Ara bé, la producció dels missatges, la producció de la representació, té lloc en un context que cal analitzar. Les anàlisis sobre el procés de producció dels mitjans de comunicació han destacat com el camp periodístic funciona a partir de criteris androcèntrics. Hi ha gairebé consens en el fet que la major presència de dones a les redaccions no es tradueix en canvis en el tractament informatiu ni en la selecció de temes ni en l’emmarcament. En el procés de producció, el funcionament del camp

⁵⁰ ‘Retrocés’ o ‘tornada enrere’ propugnat per fraccions ideològiques anti-feministes que s’instal·len en el discurs públic i polític. Susan Faludi (1993) ha estat una de les artífex de la introducció del concepte de Backlash amb la seua obra l’idèntic nom que repassava exhaustivament la campanya als EUA en favor de la domesticitat de les dones a través de la retroalimentació entre ciència androcèntrica i esbiaixada, mitjans de comunicació i política.

periodístic és clau per al procés de codificació dels missatges, atès que la mateixa cultura periodística injecta cultura dominant en el context de la producció.

En aquest capítol revisem les principals discussions a l'entorn de l'esfera pública i l'emergència de la ciutadania íntima, processos que tenen en l'arena mediàtica el seu espai de visibilització i expressió. L'articulació d'aquestes noves expressions de l'esfera pública a través dels mitjans de comunicació s'insereix en les lògiques d'inclusió i exclusió dels mitjans, que es basen en criteris com la racionalitat, l'objectivitat i la noticiabilitat i que contenen poderosos biaixos de gènere, classe, ètnia, etc. El procés d'introducció en l'esfera pública de les qüestions relatives a allò privat no està, així doncs, exempt de contradiccions i entrebancs, el principal dels quals és la seua ubicació en l'esglaió més baix del que es considera seriós i important.

La lògica jeràrquica i dicotòmica impacta en els processos de producció, en el procés de codificació dels missatges on la cultura periodística, les rutines i l'organització professional del treball s'erigeixen com a principals elements reproductors de la segregació pel que fa a les qüestions relatives a la ciutadania íntima. La primera aportació teoricopràctica de Bourdieu per a l'estudi del camp és analitzar la posició del camp en relació al camp del poder. La segona, establir l'estructura objectiva de les relacions entre les posicions que ocupen tant els agents com les institucions que hi concorren. I la darrera, examinar l'hàbitus dels agents (Bourdieu i Wacquant, 1994:81). En la segona part d'aquest capítol repassem els estudis feministes del procés de producció, que ens permetran avançar en les principals dinàmiques del camp periodístic. L'atenció als processos de producció és bàsica per poder entendre aquells de la representació.

La tercera part del capítol la dediquem a fer una revisió de la literatura científica sobre la representació mediàtica de la violència de gènere. Principalment ens hem fixat en la nombrosa investigació sobre la cobertura informativa, atès que aquesta tesi es circumscriu a l'anàlisi dels programes de notícies de televisió. No obstant això, moltes de les recerques combinen anàlisi de premsa, televisió i ficció⁵¹, fet que ens permet establir un marc sòlid i extens sobre el qual construir la nostra recerca. L'extensa investigació que des dels anys 90 s'ha dut a terme en el panorama internacional permet deixar clares les principals línies de tendència tant en l'evolució de la cobertura com en els principals elements reproductors de visions de la violència de

⁵¹ Hem deixat fora de la revisió les anàlisis sobre la violència de gènere en la publicitat per considerar que es tracta d'un camp propi que desenvolupa tota una teoria de l'objectualització del cos de la dona i la mirada masculina. A més a més, les aproximacions metodològiques dels estudis sobre la publicitat, utilitzen una metodologia diferent a la que habitualment s'empra per estudiar la cobertura informativa de la violència de gènere.

gènere que no sols són simplistes, sinó també ideològiques. Malgrat que bona part de les crítiques dirigides al tractament mediàtic de la violència han estat revisades en les redaccions i molts canvis han estat incorporats a les rutines periodístiques, nous punts de fuga apareixen a mesura que noves expressions de la violència, o nous punts d'atenció, cobren visibilitat.

Tanquem el capítol fent referència a algunes de les principals conseqüències que té la introducció de les violències de gènere en l'esfera pública i les principals qüestions que, malgrat les millores, reforcen una idea del gènere essencialista, redunden en l'equiparació de la feminitat amb la condició substancial de víctima i analitzen la violència de manera monocausal, sense parar esment a la seua complexitat. Si bé corroborem que les violències de gènere formen part de l'esfera pública i política, també podem afirmar que no totes les seues expressions ho fan.

2.1. EL DEBAT SOBRE L'ESFERA PÚBLICA

En l'àmbit de la teoria de la comunicació, els canvis, quan ens enfrontem a les relacions de poder en els mitjans i a seues possibilitats i límits pel que fa a la construcció d'una opinió pública capaç de garantir el funcionament de la democràcia, se succeeixen amb molta rapidesa. Els estudis sobre comunicació evolucionen al ritme que els avenços tecnològics imprimeixen. La fonamentació teòrica d'aquest treball, però, necessita recolzar-se en debats ja clàssics en l'anàlisi de l'esfera pública. El tema que tenim entre mans ha romàs fins fa poc fora d'eixa esfera pública fins que les transformacions en l'àmbit comunicatiu, sobretot des del punt de vista de l'eclosió de nous formats, han franquejat de manera decisiva la irrupció de la violència de gènere, al mateix temps que la política desbordava els canals tradicionals de comunicació.

L'esfera pública es construeix de manera relacional amb l'esfera privada de forma que els universos simbòlics relacionals sobre la masculinitat i la feminitat s'associen a la significació de les esferes. Nancy Fraser avisa de la connexió etimològica entre públic i púbic i entre testimoni i testicle, a tall de "huella gráfica del hecho que en el mundo antiguo la posesión de pene fue un requisito para hablar en público" (Fraser, 1992). El punt d'arrancada de la discussió sobre l'esfera pública passa per ressenyar el debat al voltant de l'obra de Jürgen Habermas *The Structural Transformation of Public Sphere*⁵², que destaca la centralitat dels mitjans com a promotors de la construcció de

⁵² Aquesta obra fou publicada en alemany el 1962 i no va ser traduïda a l'anglès fins el 1989, fet que explica que no es revisara en perspectiva de gènere fins els primers anys de la dècada dels 90. Amb açò volem destacar que reprenem el debat a partir de les crítiques feministes a la seua obra i, especialment, a la noció burgesa d'esfera pública.

l'esfera pública en les societats modernes, quan la comunicació cara a cara —base de la democràcia grega que encarna l'àgora— necessària per al debat dels afers públics esdevé impossible. En segon lloc, es discuteix el procés d'introducció de noves dimensions públiques a partir de l'eclosió de la ciutadania íntima. Aquest concepte tracta de superar l'estreta dicotomia públic/privat mitjançant la constatació de com l'onada de reivindicacions dels drets, nascudes amb els nous moviments socials, componen la mateixa noció de ciutadania a partir de la necessitat de discussió pública dels elements considerats prèviament personals i privats (Plummer, 1995, 2003, 2003b). Els moviments socials, erigits en contraesferes públiques, promocionen nous discursos que, mediatitzats, passen a formar part del flux discursiu disponible. La incorporació de noves dimensions d'allò públic queda subjecta, això sí, a una determinada economia dels discursos.

2.1.1. El debat Habermas-Fraser: l'androcentrisme de l'esfera pública

La crítica, i molt especialment la feminista, al concepte d'esfera pública de Habermas ha resultat molt fructífera als Estudis Culturals. Els posicionaments teòrics que descentren la noció de subjecte evidenciaran la postura androcèntrica de la idea d'esfera pública burgesa que proposa Habermas i que arrela en la noció il·lustrada de subjecte, a partir de la qual es gesta la jerarquització de mitjans i de productes culturals. Per a Habermas, el declivi de l'esfera pública burgesa va lligat al desenvolupament d'una indústria cultural que hauria comercialitzat els mitjans i sotmès el seu ús a interessos particulars. Alhora, les noves condicions de recepció, impulsades pels nous mitjans com ara la ràdio i la televisió, obligarien a un consum individualitzat en què el potencial dialògic de l'esfera pública burgesa hauria desaparegut (Thompson, 1996). Els principals punts de debat que reprenem són la idealització de l'esfera pública burgesa i la crítica al procés de refeudalització de l'esfera pública.

Respecte al primer punt, existeix un cert consens que corre el risc d'idealitzar l'esfera pública burgesa, car mai va assolir el seu ideal sinó que es va constituir a partir de l'exclusió de les dones: la mateixa noció d'esfera pública, en el moment d'articular-se en el discurs de l'època, va ser juxtaposada a l'esfera privada (Thompson, 1996). En paral·lel a la construcció d'una esfera pública basada en la racionalitat, on sols els homes eren considerats capaços de participar-hi, es confegia una esfera de la domesticitat a la qual s'estimava que les dones s'hi acomodaven millor. Més enllà d'aquesta exclusió indefugible, la il·lusió de Habermas sobre esfera pública incorpora,

segons Fraser (1992), quatre premisses centrals que, lluny de facilitar la discussió pública, contenen un gran potencial legitimador de la dominació. En primer lloc, Habermas parteix de la necessitat que els interlocutors en una esfera pública deixin al marge les seues diferències d'estatus per deliberar com si foren iguals. A banda dels impediments formals que existien, Fraser adverteix que els protocols d'estil burgesos operen com a marcadors de la desigualtat. Així doncs, un espai en principi obert deixa de ser-ho quan la regla ve marcada per l'estatus. Al mateix temps, imaginar l'existència d'un espai neutral en referència als valors culturals significa obviar que els grups socials amb diferent grau de poder tendeixen a desenvolupar estils valorats desigualment; a més a més, els grups socialment subordinats sovint manquen d'accés als mitjans materials de participació. La concepció burgesa suposaria, així doncs, que la igualtat social no és una condició necessària per a la participació en igualtat en l'esfera pública.

El segon punt de discussió de Fraser gira entorn de la premissa de Habermas que la proliferació d'una multiplicitat de públics competidors amenaça la democràcia, ja que allò òptim seria la existència d'una esfera pública única. En les societats desiguals —classistes, racistes, sexistes, etc.—, una pluralitat de públics permetrà generar contrapúblics subalterns dins dels qual es puga trobar una veu pròpia⁵³ en dos plans: el de les idees —opinió discursiva— i el de la forma i l'estil —expressió identitària. Reconèixer les diferències, a més d'afavorir la multiculturalitat, facilita la comunicació, les relacions interpúbliques entre iguals a través de línies de diferència respecte a polítiques que involucren tothom. Més encara, Fraser sosté que al costat de l'esfera pública burgesa, nasqueren tot un seguit de contraesferes públiques com ara la nacionalista, la camperola, la de les dones d'elit, la de les classes treballadores, etc., que qüestionarien l'ordre burgès. És a dir, les desigualtats i diferències propicien el sorgiment de diverses esferes públiques jeràrquicament ordenades i en conflicte.

El tercer punt de discussió remet al contingut de les deliberacions públiques. Segons Habermas, aquest hauria de restringir-se a la deliberació del bé comú, sense incloure-hi les qüestions privades. La construcció d'allò públic és paral·lela a la construcció d'allò privat. Cada sentit atorgat a 'públic' comporta una definició de 'privat'⁵⁴. Però la idea d'esfera pública com a escenari d'autodeterminació col·lectiva condueix Fraser a

⁵³ La crítica a la premissa de l'espai públic únic de Habermas entronca amb la crítica al subjecte il·lustrat: al fals *nosaltres* darrere del qual s'hi amaguen els més poderosos.

⁵⁴ Les principals definicions d'allò privat ho circumscriuran bé a allò referent a la propietat privada en l'economia de mercat, bé a la vida personal o íntima, incloent-hi la vida sexual. Dos sentits que històricament s'haurien utilitzat per restringir l'univers de la contestació pública legítima.

desviar l'atenció cap als participants: sols les persones que hi participen poden decidir què és i què no és de la seua incumbència.

Per últim, la proposta de Habermas, fonamentada en la separació entre l'Estat i la societat civil, nega la possibilitat d'autogestió, de coordinació interpública i de responsabilitat política. La segregació entre públics forts —aquells que tenen capacitat de decisió— i públic febles —espai únicament de deliberació i formació d'opinió—, despullaria de força pràctica l'opinió pública.

Les esmenes de Fraser ens menen cap a una visió conflictiva de l'esfera pública en la qual, sense la voluntat de promocionar un espai més democràtic, el conflicte se salda amb la imposició de les normes i valors per part de la classe dominant, i també cap a una definició restrictiva d'allò públic que impedeix la introducció de noves dimensions de discussió i d'anàlisi. La principal barrera la constitueix la delimitació del que es considera públic.

Les crítiques de Fraser permeten desidealitzar una esfera pública burgesa basada en l'universalisme substitucionista⁵⁵ (Benhabib, 1990), però sobretot posen en evidència la difícil articulació de l'espai públic quan l'accés a la publicitat —entesa aquesta com la capacitat de representar una determinada fracció o grup social en el context d'allò públic— és desigual i quan les regles d'accés i participació les marquen els grups dominants. Simultàniament, quan destaca la necessitat d'articular contradiscursos en els públics subalterns, reforça la idea de construcció de l'esfera pública mitjançant el conflicte. Tal com adverteix Geoff Eley, l'esfera pública és el lloc institucional primordial per a la construcció del consens que defineix el mode hegemònic de dominació (Eley, 1992).

La segona idea controvertida de Habermas és la de refeudalització de l'esfera pública, segons la qual la irrupció de les indústries culturals hauria, d'una banda, propulsat la comercialització dels mitjans alhora que la seua utilització en un sentit instrumental⁵⁶ —és a dir, seguint la lògica econòmica—; i d'altra, els nous mitjans —la ràdio i la televisió, principalment— propiciarien la recepció privatitzada que no tindria res a veure amb l'intercanvi dialògic. Segons Habermas, el declivi dels espais de debat burgesos són conseqüència directa de l'impacte dels mitjans de comunicació, que si bé expandirà l'esfera pública, també suposarà la degeneració de la qualitat del debat: els arguments racionals i crítics desapareixerien amb l'ascens de la cultura consumista.

⁵⁵ Benhabib contraposa l'universalisme substitucionista a l'universalisme interactiu que reconeix les particularitats (Benhabib, 1990).

⁵⁶ És en aquest punt on Habermas connecta amb els treballs clàssics de l'escola de Frankfurt, de la mà d'Adorno i Horkheimer, amb la seua crítica a la Il·lustració.

Les noves formes de conversa que promouen els formats televisius i radiofònics, en opinió de Habermas, no serien de cap manera comparables al debat crític-racional que fou constitutiu de l'esfera pública burgesa (Thompson, 1996). Més enllà de l'anàlisi de Habermas al voltant de l'ascens i el declivi d'una forma específica d'espai públic, la seua formulació incità el debat sobre el paper dels mitjans en la societat, en emfasitzar que "the media have failed in their function of facilitating democratic debate and are primarily responsible for the debilitated version of democracy that currently prevails, one marked by a culture-consuming rather than a culture-debating public" (Moorti, 2002:23). Ara bé, serà la mateixa lectura rígida i monolítica de l'esfera pública, en contraposició a l'esfera privada, la que impedisca considerar els nous formats com a espais on s'amplia la concepció d'allò públic.

La jerarquització que resulta de contraposar esfera pública i esfera privada es materialitza en la composició i distribució del productes culturals. En el cas de la televisió, açò opera en dos nivells: d'una banda la distinció i jerarquització entre *hard news* i *soft news*, i d'altra la distinció entre formats d'informació i formats d'entreteniment. En el cas que ens ocupa, Moorti apunta com la varietat de gèneres (*talk-shows*, programes d'entreteniment, etc.) augmenta molt més la capacitat d'introduir altres veus, a més de constituir espais ben apropiats on es pot debatre sobre sexualitat, gènere o raça, a diferència dels programes de notícies els quals "...relying on official sources of information, can only re-produce dominant understandings of cultural categories; it is unable to include voices from the margins that may provide a radical departure from hegemonic perspectives" (Moorti, 2002:33). Òbviament, cal tenir en compte les limitacions d'aquests espais on el punt d'atenció ha de passar del què es representa al com es representa. Tanmateix, la introducció en l'esfera pública de qüestions que, si prenem la dicotomia moderna públic/privat, hagueren quedat fora, no és suficient.

L'esfera pública que, segons el liberalisme, és necessària per a la realització humana i, fins i tot, per enfrontar-se al poder polític (Béjar, 1987), no ha estat criticada pel feminisme en eixe sentit. Ans al contrari, com apunta Plummer, els feminismes han subratllat les formes en què les vides personals s'interconnecten amb allò públic i allò polític: "the intimate zone is, through and through, socially produced, maintained, and transformed. And, in some way, the seemingly distanced words of the public and the political are actually constituted through a network of passionate human beings engaging with each other, often in highly personal ways. The distinction is, then, in some ways a false one" (Plummer, 2003:70). És en aquest sentit que Plummer llança el concepte ciutadania íntima per referir-se a totes aquelles àrees de la vida que

semblen privades però que, de fet, apareixen connectades a, estructurades per o regulades a través de l'esfera pública. Unes àrees que en el marc del capitalisme avançat, i com vam veure en el capítol primer, esdevenen clau en la construcció de les identitats i cobren importància cabdal: com viure les pròpies vides. Així doncs, resseguint Plummer, cal explorar noves esferes de participació política, entre les quals destaquen els nous moviments socials i els mitjans de comunicació, que s'erigeixen en peces fonamentals per a la promoció de discursos socials: "En contra de la posición de Habermas, la televisión, la prensa y las páginas de Internet están llenas de debates y discusiones públicas en torno a la vida personal. Presenciamos un escenario en donde los medios de comunicación de masas se convierten en una influencia constante, desde los dramas morales que vemos en los culebrones hasta los *chats* y los *talk shows* o los propios programas de noticias. Obtenemos a través de estos canales las pistas y las ideas para el debate público" (Plummer, 2003b:36).

En aquest treball, l'anàlisi de l'esfera pública mediatitzada pels mitjans de comunicació s'enfronta a una relació gairebé dialèctica: els discursos emergents sobre la ciutadania íntima contenen potencial alliberador ja que delimiten i donen nom a realitats prèviament existents. No obstant, la càrrega moral dels discursos i la seua vinculació amb el camp polític —que reglamenta les realitats emergents— propicien, seguint la lògica foucaultiana, que "todo lo que se ha creado o adquirido, cualquier terreno que haya sido ganado será, en uno u otro momento, utilizado de tal modo" (Foucault, 1984⁵⁷). En conseqüència, no podem deixar d'apreciar com els mitjans —sobretot en els formats híbrids, d'infoentreteniment⁵⁸, però també en l'anomenada premsa seriosa—, funcionen com a promotors de discursos sobre la violència de gènere que també contribueixen a articular amb les institucions, les subjectivitats i el poder. És en aquest sentit que la caixa de ferramentes de Foucault ens facilita la dissecció d'un fructífer àmbit d'estudi.

2.1.2. Ciutadania íntima en l'arena mediàtica: possibilitats i reptes

"Una vez que se reconoce que hay muchas maneras de entender lo que es público, entramos en un conjunto nuevo de mundos públicos que no son homogéneos sino

⁵⁷ Traducció de *Sex, Power and the Politics of Identity*. Entrevista dirigida per B. Gallagher i A. Wilson a Toronto, juny de 1982. Publicada en *The Advocate* 400 (7 d'agost de 1984). En <<http://artilleriainmanente.blogspot.com.es/2013/08/michel-foucault-sexo-poder-y-la.html>>

⁵⁸ Formats que, d'altra banda, acumulen nombroses crítiques: sensacionalisme creixent, explotació del dramatisme, etc.

que son profundamente plurales, heterogéneos y están sometidos a lo que se ha descrito como ‘guerras culturales’” (Plummer, 2003b:38).

La connexió entre moviments socials i la creació de nous significats socials al voltant de la violència de gènere transforma els marges de l'esfera pública al temps que desencadena processos de reconeixement —reconeixement de les víctimes, instauració de protocols, mesures assistencials, etc.— i també mirades encontrades. Conseqüentment, la inclusió d'un aspecte íntim en el debat públic altera, immediatament, els consensos previs sobre l'organització de la vida pública. Per exemple, integrar-hi la violència de gènere implica una revisió de la naturalesa dels pactes de gènere i obliga a tractar elements tangibles de la vida social: és la violència una forma expressiva de comunicació o una forma de relació basada en les posicions desiguals dels subjectes involucrats? Quins protocols de protecció i ajuda es posen al servei de les persones afectades per situacions de violència? El discurs públic sobre violència de gènere, canviant i complex, incorpora múltiples visions tant sobre les relacions de gènere com sobre els elements més concrets del funcionament social, mentre que la desigualtat en presència de les diverses forces socials, en cedir pas al debat arbitrat pels mitjans, s'incrementa.

El concepte de ciutadania íntima de Plummer abasta una àmplia gamma de camps d'interés creixent, tant per a la investigació sociològica com per a les polítiques socials: violència de gènere, drets reproductius, polítiques d'identitat o discriminació de gènere. En *Telling Sexual Stories* (1995), l'autor se centra en tres tipus d'històries modernes que han conquistat l'esfera pública mediàtica: l'eixida de l'armari de gais i lesbianes; el trencament del silenci sobre la violència sexual viscuda; i les històries sobre la recuperació de malalties greus com ara el càncer. El punt d'ancoratge del plantejament de Plummer amb el nostre és la centralitat que la violència sexual i la violació ocupen en el plantejament teòric de *Telling Sexual Stories*, malgrat que la seua presència serà gairebé testimonial en *Intimate Citizenship* (2003). L'enfocament de Plummer permet d'analitzar el paper dels mitjans ja que possibiliten i fan visibles una multiplicitat d'històries personals sobre la violència de gènere. La presència d'aquestes històries depèn, però, d'un flux constant que articula les persones que les contenen amb les persones que persuadeixen per tal que siguin contades, els discursos que es generen, l'audiència i el context en què les esmentades històries es relaten. En el model interaccionista de *story telling*, les persones que narren la seua història sols poden seleccionar allò que expliquen; les que persuadeixen sols poden tractar de dirigir la història; els textos sols poden destriar i les audiències, únicament interpretar. Segons el model de Plummer, i tenint en compte els elements que participen en el

model mediat de *story telling* que entén que un procés afecta els altres, la connexió entre la història i la realitat esdevé molt fràgil (Plummer, 1995:24).

Aquest patró d'anàlisi, tot i que es nodreix del gir postmodern quan aborda els discursos, el supera quan aborda el procés productiu de les històries i l'àmbit de la recepció, que són processos socials que comprometen tot un flux d'accions arrelades als contextos locals i destinades a negociacions més àmplies amb el món social. No es tracta, doncs, de mirar els discursos mediàtics com si foren hiperrealitat, sinó com activitats pràctiques que gaudeixen de presència en la vida quotidiana en qualitat de veritats. Les connexions de Plummer amb Foucault, des del meu punt de vista, són clares, tot i que han de ser matisades. En el primer volum d'*Història de la sexualitat*, Foucault analitza el procés mitjançant el qual el sexe s'implanta en el discurs de les societats burgeses a través de l'acumulació successiva de sabers sobre la sexualitat amb l'objectiu de vigilar-ne i disciplinar-ne la seua expressió. Les societats occidentals desenvoluparen una *scientia sexualis* com a mecanisme de control que multiplica la recollida de discursos dels antics sermons. La qüestió essencial que capfica Foucault, més que negar la hipòtesi repressiva⁵⁹, és prendre en consideració "el hecho de que se habla de él [el sexe], quienes lo hacen, los lugares y puntos de vista desde los que se habla, las instituciones que a tal cosa incitan y que almacenan y difunden los que se dice, en una palabra, el 'hecho discursivo' global, la 'puesta en el discurso' del sexo" (Foucault, 1978:19). És a dir, com es posa la sexualitat en el discurs i com s'infiltra el poder en les pràctiques quotidianes i en el diseg.

La multiplicació dels discursos sobre el sexe entra en el camp del mateix exercici del poder: des dels exercicis de confessió de la carn sota els auspicis de la Contrareforma durant el segle XVII a la literatura eròtica de finals del XIX, el sexe no sols es jutja, sinó que s'administra. En el segle XVIII sorgeix la població com a preocupació econòmica i política: la població, en tant que problema polític-econòmic situa el sexe en el centre

⁵⁹ La crítica que Giddens construeix sobre *Història de la Sexualitat* se centra en la negació de la crítica a la hipòtesi repressiva: "Quien crea que la 'hipótesis represiva' no contiene verdad alguna debería ponderar el hecho de que, sólo hace setenta y cinco años, en Gran Bretaña, las muchachas solteras que quedaban embarazadas eran enviadas a miles a reformatorios y hospitales mentales. La Ley de deficiencia mental, promulgada en 1913, permitía a las autoridades locales que persiguiesen, y detuvieran indefinidamente, a las mujeres embarazadas solteras, que fuesen pobres, careciesen de casa o simplemente se comportasen 'inmoralmente'." (Giddens, 1998: 77). Foucault, però, adverteix en *Nosaltres, els victorians* que "no pretendo que el sexo no haya sido prohibido o tachado o enmascarado o ignorado desde la edad clásica; tampoco afirmo que lo haya sido desde ese momento menos que antes. No digo que la prohibición del sexo sea una engañifa [...] Todos esos elementos negativos — prohibiciones, rechazos, censuras, denegaciones— que la hipótesis represiva reagrupa en un gran mecanismo central destinado a decir no, sin duda sólo son piezas que tienen un papel local y táctico que desempeñar en una puesta en el discurso, en una técnica de poder, en una voluntad de saber que están lejos de reducirse a dichos elementos" (Foucault, 1978: 19-20).

(taxa de natalitat, l'edat del matrimoni, els naixements legítims i il·legítims, el celibat...). La pedagogia, la medicina, la psiquiatria, però també la justícia penal, acapararen en els segles XVIII i XIX la potestat de regular els discursos sobre el sexe: “Desde el siglo XVIII el sexo no ha dejado de provocar una especie de eretismo discursivo generalizado. Y tales discursos sobre el sexo no se han multiplicado fuera del poder o contra él, sino en el mismo lugar donde se ejercía y como medio para su ejercicio; en todas partes fueron preparadas incitaciones a hablar, en todas partes dispositivos para escuchar y registrar, en todas partes procedimientos para observar, interrogar y formular” (Foucault, 1978:44). La posada en el discurs del sexe s'adreçava a expulsar de la realitat les formes de sexualitat que no tingueren la reproducció com a finalitat, al temps que la medicina ordenava els trastorns sexuals —atorgaria l'homosexualitat la condició de malaltia— i la psicologia definia la norma de desenvolupament de la sexualitat des de la infantesa a la senectut. Un dispositiu de la sexualitat que Foucault dubta que tinga la voluntat de prohibir i desterrar pràctiques sexuals, sinó que persegueix la incorporació de les perversions: en el moment que se li concedeix una realitat analítica, visible i permanent, penetra en els cossos i es converteix en un principi de classificació i d'intel·ligibilitat social. Aquest poder s'exerceix mitjançant la incursió mèdica en els mateixos cossos (exàmens, observacions que requereixen un intercanvi de discursos a tall de confessió...), al temps que distribueix de manera desigual un joc de poders i plaers.

La producció d'una veritat sobre el sexe a partir d'una *scientia sexualis* en les societats occidentals té el seu origen en la confessió (al rector, al pedagog, al metge o al psiquiatre) i s'assenta en la relació de poder: ningú no es confessa sense la presència d'un altre que intervé per jutjar, castigar, perdonar, reconciliar o fabricar la veritat mitjançant la interpretació. La producció de la veritat, així les coses, és un acte d'atribució de poder. La importància de la sexualitat en el joc relacional del poder jau en la seua instrumentalitat, ja que pot ser usada en nombroses estratègies com ara la histerització del cos de les dones, la pedagogització del sexe dels infants, la socialització de les conductes procreadores i la psiquiatrització dels plaers perversos. El dispositiu de la sexualitat, en definitiva, s'hauria superposat a partir del segle XVIII, al dispositiu de l'aliança prèvia, basat en el parentiu i la transmissió de béns i del nom. Mentre que la força del dispositiu d'aliança és el de la reproducció, la del dispositiu de la sexualitat és la facultat de fer que proliferen discursos capaços de penetrar en els cossos de manera profunda i controlar les poblacions globalment. El dispositiu de la sexualitat, assajat i imposat també sobre les classes dominants, fou utilitzat per a l'afirmació de classe —“una de sus [la burguesía] primeras preocupaciones fue darse

un cuerpo y una sexualidad [...] Y tal proceso estuvo ligado al movimiento con el que afirmaba su diferencia y su hegemonía (Foucault, 1978:153). En la proposta de sexualitat de Foucault, aquesta queda constituïda pel conjunt dels efectes que ocasiona sobre els cossos, el comportament i les relacions socials, una tecnologia política complexa que no actua simètricament enlloc i que tampoc no provoca efectes idèntics. La hipòtesi repressiva no seria sinó un nou element diferenciador que justificarà la difusió del dispositiu de la sexualitat.

La introducció d'aquest excurs sobre *Història de la sexualitat* ens pot ajudar a clarificar el paradigma teòric de Plummer a partir dels elements que tenen en comú. En primer lloc, parteixen de la problematització del sorgiment dels discursos socials: aquests, que poden considerar-se naturals, són sotmesos a un procés de construcció històrica en què els significats varien. En segon, atorguen la pràctica discursiva un paper clau en la configuració del saber(-poder). En eixe sentit, la posada en el discurs —públic— de la violència de gènere no la converteix, immediatament, en una pràctica alliberadora. De fet, de manera semblant a la narració foucaultiana, la posada en el discurs de la violència de gènere ha tingut conseqüències en l'elaboració de nous mites racistes (Moorti, 2002; Davis, 2004) i ha servit per homogeneïtzar les dones sota la categoria de víctimes (Haraway, 1991; hooks, 2000; Osborne, 2009; Connell, 2009), alhora que genera una fractura entre nosaltres i els altres.

L'arena mediàtica actual esdevé un espai privilegiat en el qual es pot reproduir de forma anàloga la pràctica del confessionalari. Els *talk-shows* mostren estructures narratives similars i han estat analitzats per la seua capacitat d'introduir el sexe i la violència sexual en els discursos. Moorti, en la seua anàlisi del programa d'Oprah Winfrey, observa com "the public discussions of private trauma replicate the protestant activity of testimony or witnessing before a group. Here individual identity is not constructed in secrecy or in the private of the confessional; the discussions enable the formation of a social citizen. Winfrey functions in a manner akin to the priest in the confessional that Foucault describes. She is the 'authority' who requires the confession, prescribes and appreciates it, and intervenes in order to judge, punish, forgive, console, and reconcile"; through the confession, the guest is liberated and transformed" (Moorti, 2002:162). Kitzinger, per la seua part, assenyala els perills dels formats que fomenten les experiències en cru —sense anàlisi ni context— o els que simplement promouen un teatre dels sentiments (Kitzinger, 1998:202).

Segons el model interaccionista de Kenneth Plummer (1995, 2003), les pràctiques discursives mediatitzades hauran de ser analitzades a partir de cinc punts. En primer lloc, caldrà determinar si les històries empoderen o degraden, controlen o dominen.

En segon lloc, caldrà detectar qui elabora la història, qui l'ha seleccionada per a la seua exposició pública. En tercer lloc, determinar qui pot consumir-la —com s'amplifiquen les audiències. Tot seguit, caldrà analitzar quines han estat les estratègies narratives tant en el nivell enunciatiu com en el de la comunicació no verbal. Per últim, seria necessari identificar en quina posició relativa de poder està la història. Es tracta, així doncs, d'analitzar les condicions en què unes històries i no altres són escoltades en un moment polític i històric concret. Perquè, per a Plummer, una sociologia de les històries busca entendre el rol que aquestes desenvolupen en la vida social (Plummer, 1995:31).

Les connexions amb l'obra de Foucault no deuen amagar les diferències. Per a Plummer, la pràctica discursiva, tot i què històrica i condicionada pel context, tindrà una potencialitat emancipadora. En segon lloc, i allunyant-se definitivament del plantejament de Foucault, Plummer connecta la promoció dels discursos amb la necessitat de definir situacions que causen dolor, per tal d'afavorir l'objectivació i la construcció conjunta dels significats. Plummer recupera el subjecte que no sols serà destinatari de discursos disciplinaris, sinó que tindrà capacitat —limitada, supeditada al context— per convertir, a través de la narració, una forma de sofriment que abans havia d'amagar-se, de mantenir en silenci, en un tret identitari. La narració esdevé un procés mitjançant el qual la mateixa persona que narra s'erigeix com a objecte social, car es troba en el relat de les històries. Es tracta, així doncs, d'incorporar el dolor privat com una part més del llenguatge terapèutic o polític⁶⁰. I, per a Moorti (2002), de l'acte de donar publicitat a un fet prèviament silenciats té com a resultat una comunitat de testimonis que permet la formació d'una identitat col·lectiva. La clau que separa un discurs disciplinari d'un d'alliberador rau en l'esfera pública (contraesfera) concreta en què es genera, sense perdre de vista que els seus avanços en la penetració discursiva poden ser, i seran de fet, cooptats per les esferes públiques dominants en un joc d'anada i tornada on hi perviuen o es destil·len elements disciplinaris. El camp discursiu, en definitiva, es compon de formes que competeixen entre elles per dotar de significat el món i organitzar els processos socials i institucionals. I la lluita per la imposició de significats és la mateixa que la lluita pel poder.

⁶⁰ La potència de la narració, en aquest sentit, no està allunyada de les pràctiques feministes d'autoconsciència que també buscarien la connexió política de les vivències personals.

Respecte dels debats sobre la ciutadania íntima, Plummer entén que procedeixen de contraesferes públiques⁶¹ a partir de les quals es gesta una construcció col·lectiva del fenomen social. Els mitjans de comunicació exerceixen una funció de comunitat interpretativa que es nodreix del sentit comú, un sentit comú que acompanya l'aparent naturalitat de la significació del fenomen. En el cas dels relats sobre violacions, Plummer es remunta en la història per constatar que, en el segle XIX, no gaudeixen de gaire importància i apareixen lligats als casos d'assassins sexuals com Jack *l'Esbudellador*. En aquests casos, la preocupació jau en la prostitució entesa com a símbol de la violència sexual masculina. Dins la història clàssica de la violació, basada en la idea d'activitat masculina i passivitat femenina, sols hi havia dues interpretacions possibles: o bé es tractava d'homes bons que violaven per dret dins del matrimoni o d'homes anormals, monstres amb un desig excessiu. En el cas de la dona, la dona normal era pura i passiva i amb poca probabilitat de ser violada perquè es mantenia fidel al seu marit i no es posaria en situacions o llocs on el seu honor poguera córrer cap risc, mentre que la dona anormal era una puta. Com es pot, però, reescriure un discurs? Segons Plummer, hi ha tres estratègies que passen per desacreditar els mites, crear una nova història i dissenyar un guió polític.

El moviment feminista, tal com es va tractar en el capítol primer, va aconseguir reescriure les diverses expressions de la violència de gènere. Ara bé, els avanços en la conformació d'un nou discurs públic actuen com a nou règim de veritat. Una veritat que si bé ajuda a expandir l'agenda d'alliberament de les dones, no sempre té la mateixa capacitat alhora de parar esment a les desigualtats, és a dir, que té un component més de política que de preocupació per elles: "Here is a concern not just with the emancipation of women from all forms of oppression and exploitation, important as that is: rather the concern now is to see that 'the political is the personal', and to sense a politics about much more than inequalities" (Plummer, 1995:150).

En aquest epígraf hem tractat d'esbossar les implicacions que la definició de l'esfera pública té quant a la introducció de dimensions rellevants per a la seua pròpia democratització a partir del conreu de contraesferes. L'existència de múltiples esferes públiques diferenciades des d'on elaborar nous discursos permet alterar la rigidesa d'allò considerat públic que, en definitiva, simplement és el que s'havia considerat polític. Els mitjans són, definitivament, una bona arena per als debats públics i més

⁶¹ Contraesferes en les quals s'hi inclouen des de moviments pels drets de les persones transsexuals als moviments provida. En el context del debat de la llei dels drets de no nascut, trobem que els grups provida, així com l'església generen la seua pròpia contraesfera pública

encara els nous formats i els nous mitjans. Les històries sobre el que abans eren afers privats han tingut una gran acollida per part dels mitjans en un procés global de comercialització de la informació que, si més no, ha permès l'entrada a noves veus i col·lectius provinents de contraesferes públiques. Les barreres entre informació i entreteniment ja no existeixen, de la mateixa manera que tampoc regeixen els mateixos criteris d'allò públic i allò privat. No obstant això, posar la violència de gènere en el discurs comporta riscos. D'una banda, el procés de promoció de discursos sobre la violència de gènere, el sexe o la maternitat subrogada, genera formes de coneixement vinculades al poder. D'altra, la introducció de discursos en els mitjans és mediatitzada pels processos de selecció de la informació, per la constricció dels formats i pel procés d'interpretació de l'audiència. La potencialitat dels mitjans com a lloc on tractar aquestes dimensions de la vida social es desdibuixen quan desviem l'atenció a cap al mode com s'insereix el discurs. Un discurs que sovint obvia la part de ciutadania per centrar-se únicament en els aspectes íntims.

2.2. MITJANS DE COMUNICACIÓ, PODER I GÈNERE: EL CONTEXT DE PRODUCCIÓ

Les contribucions feministes han estat rellevants en la mesura que preservaven les possibilitats d'emancipació incorporades al concepte de l'esfera pública, una vegada estreta la visió liberal-burguesa del concepte. També és rellevant la inclusió de conceptes com ara el de contradiscurs. No obstant, segons McLaughlin "feminist critics have been far more focused on emancipatory allure of the normative dimensions of the public sphere than on understanding the political-economic realities of the current media and the information environment" (McLaughlin, 2004:161).

A l'hora d'estudiar el procés de codificació dels discursos mediàtics, cal tenir en compte els diversos nivells que hi intervenen: en la dimensió més macroestructural, trobem els aspectes relacionats amb l'estructura de la indústria de la comunicació i les polítiques de comunicació. En la dimensió estructural, l'organització de la producció, la cultura periodística i les rutines, així com la posició del mitjà en el sistema. Per últim, en la dimensió de l'agència, ens trobem amb el pla subjectiu i intersubjectiu: d'una banda les persones que componen una redacció i que aporten els seus antecedents personals, les seues posicions identitàries i ideològiques; d'altra, els processos de creació de significat que es gesten a partir de la comunicació

intersubjectiva⁶². Si volem aprofundir en aquesta complexitat, estem obligats a desfer-nos, d'un costat, dels enfocaments tradicionals del poder que entenen que els i les professionals que treballen en els mitjans són com una caixa negra a través de la qual passen els discursos dominants —i que contempen el procés de codificació com una mera translació dels discursos dominants (sexistes, racistes, capitalistes). Al mateix temps, també ens obliga a separar-nos de la mirada a les i els professionals en la seua qualitat de subjectes de la producció discursiva.

És un clàssic dels estudis feministes de la comunicació la constatació que més dones en les redaccions no implica un canvi en els processos de codificació (Van Zoonen, 1994; Kitzinger, 1998, 2004; Gallego, 2002; Byelry, 2004). La idea que una transformació en la composició de les redaccions alteraria el procés de codificació menyspreava, en primer lloc, que continuarien les restriccions d'entrada als àmbits de direcció i a càrrecs relacionats amb les polítiques de comunicació. En segon lloc, obviava els processos d'acomodació a la cultura periodística i a les rutines (estructura). Des de l'anàlisi del gènere, a més a més, aquella idea proposava una lectura del gènere essencialista segons la qual les dones aportarien, per elles mateixes, una visió *diferent* sobre els esdeveniments. Si bé és clar que la multiplicitat d'orígens, antecedents, ètnies, orientació sexual, etcètera, pot promoure, i promou, diverses interpretacions des de punts de vista arrelats a diverses posicions estructurals, no podem oblidar la noció d'hegemonia, més encara quan aquesta apareix en el context de la cultura periodística associada a la qualitat professional. Paral·lelament, el procés de codificació no és unívoc —no és la veu de l'amo— sinó que constitueix un camp de batalla en la producció de significats. La lluita sobre el significat, però “is not a mere pluralistic debate between equal but contending frames of reference. It is traversed by existing power relations.” (Van Zoonen, 1994:34). En eixe sentit, l'àmbit subjectiu i intersubjectiu esdevé clau en la mesura que les persones que escriuen, enfoquen i trien les notícies ho fan des d'una perspectiva professional (travessada per les rutines periodístiques), però també des de la seua pròpia subjectivitat. Hi ha, com bé apunta Byerly (2004), capacitat d'agència per part de les i els professionals.

En aquest epígraf repassem els tres àmbits que afecten el procés de producció dels missatges mediàtics i que, per tant, són essencials en el mecanisme de codificació del gènere i de la violència de gènere. En primer lloc, el macroestructural, que inclou la

⁶² John W. Dimmick llistava 9 nivells en l'anàlisi de la presa de decisions: la comunicació individual, la comunicació diàdica, els grups formals i informals de comunicació, les formes d'organització i producció mediàtica, la localització dels mitjans en el mercat, els sistemes de competència i propietat dels mitjans, la indústria, les polítiques i la regulació.

propietat i el control dels mitjans, però també les polítiques de comunicació i competència de mercat. En segon lloc, la dimensió estructural, l'àmbit que més atenció ha rebut per part dels estudis feministes. Fa referència a la cultura periodística i a les dinàmiques internes del camp periodístic, que permeten analitzar el pes de la reproducció en els processos de codificació dels missatges a partir del manteniment de les posicions estructurants del camp. Per últim, la dimensió subjectiva i intersubjectiva que apunta a les possibilitats de resistència i també de transformació. En les següents pàgines mirarem d'articular els estudis feministes de la comunicació a través dels principis de l'anàlisi del camp emprats per Bourdieu amb l'objectiu d'abordar els processos de dominació i resistència presents en el camp periodístic i que intervenen en la codificació dels missatges.

2.2.1. La dimensió macroestructural: propietat i control

La necessitat teòrico-pràctica de Bourdieu de determinar quina és la posició del camp en relació al camp del poder suscita la preocupació per l'estructura de propietat dels mitjans i les tendències de concentració, conglomeració i integració globals (Castells, 2009), que dipositen en unes poques mans la propietat dels mitjans⁶³. La tendència oligopolística global posa en evidència com la propietat es troba en mans masculines i occidentals, interconnectades amb les empreses regionals i locals, aferrades a les classes dominants locals. Pel que fa a les polítiques reguladores, la tendència dominant a partir dels 80 cap a la liberalització, la privatització i la desregularització dels sectors de telecomunicacions, ràdio i televisió, ha provocat la necessitat de regular la mateixa estructura de propietat. La lògica del màxim benefici condueix a la comercialització dels formats de notícies, els continguts dels quals són cada volta més uniformes (Carter et al., 1998:3-4). No deixa de ser paradigmàtic el fet que les qüestions relatives a la ciutadania íntima hagen entrat en l'arena mediàtica al llarg del procés de comercialització dels mitjans.

Bourdieu (2005) situa el camp periodístic en relació al camp polític i el de les ciències socials pel pes que tenen en la producció de discursos. Tres camps que si bé són independents i autònoms, causen efectes els uns en els altres. En aquest sentit

⁶³ La concentració de la propietat dels mitjans en l'actualitat es redueix pràcticament als Set Fantàstics —Time Warner, Disney, NewsCorp, Bertelsmann, NBC Universal, Viacom i CBS— que interactuen amb les empreses informàtiques i d'internet més grans i diversificades —Google, Microsoft, Yahoo i Apple— fet que dóna lloc a 4 tendències: 1) la propietat dels mitjans esdevé cada cop més concentrada; 2) els conglomerats ofereixen diversos productes en una plataforma, així com un sol producte en diverses plataformes; 3) la creixent segmentació de les audiències i la subsegüent adaptació als seus gustos per maximitzar els ingressos per publicitat i 4) la capacitat de les xarxes internes per trobar economies de sinèrgies òptimes que aprofiten l'entorn canviant de les comunicacions (Castells, 2009)

particular, la proposta teòrica de l'*Agenda-Setting Function* de McComb i Shaw (1972) posa en relleu la retroalimentació de les agendes mediàtiques i polítiques, un enfocament que llança resultats analítics clars en el cas de la violència de gènere. Seguint Champagne, cal destacar la doble dependència del camp periodístic respecte al camp polític i econòmic: "journalists are structurally condemned to produce — variably, depending on the period and outlet— under political and/or economical constrains" (Champagne, 2005:50). Els camp periodístic, així doncs, és un camp subjecte a altres camps i, per tant, els periodistes serien una fracció dominada de la classe dominant. De fet, per la capacitat central dels mitjans a l'hora de fer circular imatges i discursos que impacten en els públics, les fraccions dominants de nombrosos camps, com ara el judicial, el científic, el mèdic o el polític, han exercit històricament un control relativament fort, en un intent per actuar dins d'un camp, el mediàtic, considerat estratègic. Callejo subratlla que encara mantenen un posició d'elit per la seua capacitat d'influència i per això, "se les mima por quienes tienen poder o se les ama u odia por los sectores que no lo tienen y pretenden ejercerlo, por los que no son élites y necesitan mediadores para hacerse escuchar". Perquè la seua capacitat per construir els missatges i per la seua funció com a mediadors entre aquests missatges i els diversos agents socials, els mitjans i les i els periodistes són "los principales dispositivos de producción y reproducción de capital simbólico" (Callejo, 2000:9). L'espai mediàtic s'erigeix, en eixe aspecte, com a vector de les lògiques d'opinió pública en el funcionament dels altres camps socials, fins i tot en els més autònoms (Machetti, 2008:26-27).

Les dinàmiques macro han estat desateses pels estudis feministes de la comunicació, malgrat la seua importància per a la pràctica de la transformació social. La dimensió més macroestructural del que s'ha anomenat economia política dels mitjans importa des del moment que, en fer referència a la regulació, la propietat i el finançament dels mitjans, al·ludim als qui són els propietaris dels mitjans de producció. Byerly assegura que l'afirmació de Marx i Engels que la classe que disposa dels mitjans de producció material controla al mateix temps els mitjans de producció mental, pren una rellevància particular quan s'aplica a les dones, les realitats de les quals han estat conformades pels homes propietaris de la premsa i, més recentment, per les indústries de la comunicació; unes indústries aquestes que, a més a més, han abassegat el poder de determinar quins missatges i quines imatges circulaven cap als diversos públics (Byerly, 2014:107). La introducció de les dones en el periodisme no ha significat el seu accés a les posicions i llocs de decisió sobre la macroestructura mediàtica i en les grans corporacions arreu del món les dones apareixen

subrepresentades i marginades dels escalafons superiors on es prenen les decisions polítiques, tal com ho demostren les diverses investigacions de Byerly i Gallagher pel que fa a la presència de dones en la indústria mediàtica.

Respecte a la inclusió de dones en les redaccions, i malgrat que la seua major representació no implica, directament, un canvi en el procés de codificació de les notícies, el seu accés a la producció dels discursos continua restringit. La precarització associada als processos de mercantilització tot just ha impactat, també paradigmàticament, quan les dones començaven a incrementar la seua presència en els mitjans. Ball, per exemple, destaca com els processos de feminització de la televisió britànica es duu a terme de manera segregada verticalment i horitzontal: els continguts adreçats a l'audiència femenina són elaborats majoritàriament per dones. Precisament, la promoció de formats i programes considerats adients 'per a l'audiència femenina' ha anat aparellada al 'descobriment' del seu potencial com a espectadores (Ball, 2012:253). Però al mateix temps, no sols roman l'escletxa salarial, sinó que l'edat de retirada de les dones continua marcada per la maternitat.

Des del primer GMMP (Global Media Monitoring Project) el 1995, es constata que freqüentment les notícies són presentades per dones; tanmateix, és estrany que les protagonitzen. Carter i Ross comprovaren en el darrer GMMP de 2010 que el procés de feminització és parcial, ja que les dones han guanyat espai com a presentadores però continuen darrere dels companys homes com a reporteres. Les investigadores argumentaran que "thus the so-called feminization of the news is mostly very partial, almost entirely restricted to women's success in achieving visibility as the attractive younger half of a news team combination" (Ross i Carter, 2011:1157).

En la línia d'Holland, si bé la feminització dels mitjans té un aspecte positiu per que fa a la participació més democràtica de les dones —en integrar-les no sols com a consumidores sinó també com a productores—, la seua incorporació no queda exempta d'un aspecte negatiu: el de la sexualització dels mitjans que prendrà una dimensió política (Holland, 1998:19). El fenomen d'expansió de l'esfera pública, la feminització i la sexualització dels mitjans de comunicació s'entenen com una part del seu mateix procés de comercialització, en el transcurs del qual, a més a més, incorporen 'la política del somriure'. Aquesta política reconfigurarà el pes de les *soft news* vers les *hard news*, amb les subsegüents implicacions pel que fa a la consideració social dels temes tractats en el format suau.

2.2.2. La dimensió estructural: el context de producció

A més de la lectura externa a partir de la qual s'observen les relacions amb els altres camps, cal una lectura interna: conceptualitzar el microcosmos i tractar d'entendre els efectes que les persones implicades en el camp exerceixen les unes sobre les altres. De fet, dins del camp és on resideixen les motivacions per les quals les persones involucrades en ell hi participen; així doncs, és la dinàmica interna la que cobra importància des d'un punt de vista identitari —voler ser, poder ser i poder-se reconèixer. Dins del camp existeixen uns principis i lògiques que l'estructuren tant les persones que componen el camp com els diversos mitjans. Els mitjans es troben posicionats en punts diversos de l'estructura segons siguin seriosos / comercials, generalistes / especialitzats, estatals / locals, tendenciosos / rigorosos⁶⁴ (Marchetti, 2008:23). La posició estructural dels i les periodistes ve marcada pels eixos connectats amb l'antiguitat, la secció, l'especialització o el gènere periodístic conreat, però també té a veure amb la figura contractual que mantinguen, els contactes i les relacions amb les posicions dominants dels altres camps.

Caldrà, així doncs, aturar-se en les posicions que es detenen dins del camp i la lògica interna que l'estructura a través d'esquemes implícits de classificació. Atendre la doxa interna del camp suposa atendre els pressupòsits inherents a les persones que el componen. En relació amb aquesta segona tasca de l'anàlisi del camp, val a dir que explorar el camp periodístic implica, doncs, entendre les seues pròpies regles tant d'entrada, de distribució, de funcionament i manteniment com, per descomptat, de transformació —aspecte que tractarem en el següent epígraf. Són les pròpies regles del joc les que regulen el procés d'entrada (estudis de periodisme, pràctiques no remunerades), les que determinen el valor o la posició jeràrquica de cada mitjà dins del camp i les posicions dins de cada mitjà segons l'especialització, la jerarquia de les seccions, etc. Les regles, però, són perfilades per la fracció dominant del camp, fraccions que, al mateix temps, també són històriques i queden sotmeses a les lluites dins del camp i, per tant, a la seua transformació. Els subjectes que concorren en un camp coneixen la lògica del mateix, a més de posseir un capital específic. Depenent del volum i l'estructura de la seua dotació de capital, tindran “propensió a orientar-se activament, ja sigui vers la conservació de la distribució de capital, ja sigui cap a la subversió d'aquesta distribució” (Bourdieu i Wacquant, 1994:85).

⁶⁴ D'acord amb la lògica del camp, les característiques estructurals dels mitjans són homologues a les de les consumidores (Marchetti, 2008: 23).

Els estudis feministes de la comunicació s'han centrat en l'anàlisi i l'estudi de la doxa, del que Byerly identifica com a "non-violent mechanisms that work more subtly alongside overt acts of coercion to manufacture the consent of both women and men in perpetuating particular masculine systems in newsrooms and, by extension, the stories those newsrooms produce" (Byerly, 2004:112). Una doxa sustentada per la cultura periodística que impossibilita tant l'accés de dones als espais de decisió, com les transformacions en la representació del gènere.

En l'anàlisi de la doxa que impregna el camp periodístic, cal començar per la mateixa noció d'objectivitat. "Although news workers work hard to produce the news objectively, to speak from nowhere, they indeed speak from somewhere, a space that is marked by the socio-sexual identity of news institutions. As cultural studies scholars —particularly Stuart Hall— have demonstrated, the information presented by the news is situated, grounded in its conditions of production." (Moorti, 2002:74). Més enllà que la cerca d'objectivitat pugui ser entesa com una estratègia ritual dels periodistes per protegir-se en el desenvolupament de la tasca periodística (Tuchman, 1999), la mateixa noció d'objectivitat ens porta a la de fet social de Durkheim i a la consideració del periodisme com una pràctica positiva. Val recordar el principi de Spivak segons el qual fins que no siguem conscients que no es pot evitar l'adopció d'un punt de vista, l'adoptarem sense adonar-nos-en. En eixe sentit, la posició dominant ocupada pels homes de classe alta (i blancs) en els llocs directius de les empreses de comunicació que operen a escala planetària, provoca, com amb regularitat s'ha argüït des dels estudis feministes de la comunicació, que les decisions que els i les periodistes prenen cada dia sobre allò que és noticable i allò que no ho és, tendeix a basar-se en una concepció masculinista del món i del que és important en ell (Ross i Carter, 2011:1149). Tuchman (1978) va encunyar el concepte d'aniquilació simbòlica de les dones, en evidenciar que les corporacions de notícies pareixien viure en un món paral·lel sense dones. L'espai de les notícies serioses hauria estat reservat per als homes dirigits i els seus problemes —econòmics, polítics i de seguretat (la guerra)— mentre que les dones ocuparien l'espai de l'entreteniment amb els seus problemes propis, els de les dones, els menors, els domèstics. La tesi que han sustentat els estudis feministes de la comunicació, i que defensem des del nostre treball és que l'androcentrisme i els valors masculinistes del periodisme s'emascaren sota la denominació de rutines periodístiques i cultura periodística, les quals s'espera que siguin seguides per part de les persones que conformen el camp per a la pròpia reproducció. Dit d'altra manera, a través de la formació, de les pràctiques i de la socialització en l'univers simbòlic de la professió periodística, les

persones que entren en el camp incorporen un *habitus* que els fa veure la cultura periodística i les rutines, no sols amb normalitat, sinó com allò prescriptiu i desitjable per a la qualitat periodística⁶⁵. La socialització dels i les periodistes en la professió passa per la seua socialització en els mitjans, un procés de major envergadura per aquelles persones més distanciades en els seus orígens de l'elit (Callejo, 2000: 15), ja que suposa, no sols l'assimilació de la cultura periodística, sinó també l'assimilació del punt de vista de l'elit. És el que Callejo anomena 'procés de dessocialització dels residus externs', és a dir, que per poder ser independents en la seua tasca, prèviament han de ser totalment dependents del propi mitjà.

La socialització en la cultura periodística té un impacte de gènere en dos nivells: d'una banda en l'estructural i d'altra en el de la codificació. La reproducció de les desigualtats en les posicions ocupades per homes i dones en l'estructura del camp prové de les pròpies pràctiques institucionalitzades de promoció i contractació que fomenten la segregació vertical i horitzontal. Els treballs de North (2007, 2009, 2009b) aprofundeixen en com les dones periodistes experimenten la dominació jeràrquica i numèrica en les redaccions australianes. En aquesta línia, el gènere, al costat de la classe, l'edat, la raça, l'etnicitat o l'orientació sexual interpreta un paper específic en la jerarquia de l'organització, així com també en el control de treballadors i treballadores. Formes de control que inclouen, en l'extrem, l'assetjament sexual. La feminitat, en aquest sentit, és entesa de manera essencialista i identificada amb comportaments que es troben en les antípodes del que significa ser periodista: racional, no emocional, sense lligams familiars i amb capacitat de dedicació. Aquesta perspectiva equipararà periodista amb home periodista, situat en la norma, cosa que deixa les dones en l'alteritat i els permet de preservar el terreny que es considera com a propi de les encarnacions no hegemòniques de feminitat (North, 2009b).

En un segon nivell, l'aniquilació simbòlica de les dones prové de les rutines periodístiques i els seus criteris per jerarquitzar les notícies i per triar l'enfocament; per escollir els fets i les fonts que haurien d'incloure's en una peça; per decidir com s'escriuen els titulars o com s'organitzen les peces. Unes rutines que també es fan extensibles al vestuari, la interacció i la identitat i que, òbviament, solen beneficiar els homes (Byerly, 2004).

El procés de socialització i d'interiorització de les rutines comença amb el sistema de premis i càstigs de manera que les persones més apreciades —o més dependents de la institució— són premiades amb històries considerades 'serioses'. Si reprenem la

⁶⁵ Sobre la qualitat periodística i els arguments del periodismo sobre la qualitat veure Parreño (2012).

dicotomia públic/privat que hem tractat abans, trobem que es reproduïx, encara que allò privat haja entrat en el domini d'allò públic, en els mitjans sota la forma de divisió jeràrquica entre *hard news* i *soft news*, i sota la distinció també jeràrquica entre el format de notícies i el d'entreteniment —malgrat que la diferenciació entre gèneres i formats es dilueix sota el concepte *infoentreteniment*. La recerca en l'àmbit anglosaxó ha conclòs que els criteris de selecció tendeixen a enviar les notícies i temes que són rellevants per a les dones als marges de les notícies —tal com recullen Ros i Carter (2011). Les qüestions de gènere, són, així doncs, poc estimades per redactors i redactores, i per això s'assignen, especialment, a aquestes últimes. North (2009) destaca com sovint les periodistes rebutgen ser identificades amb les *soft news* per les conseqüències que en rep la seua promoció i consideració professional. El sistema de jerarquització, aleshores, opera en dos nivells: el de segregar jeràrquicament per gènere les redaccions i el de menysprear els assumptes de gènere.

Per a Gaye Tuchman (1978), els criteris de les *news values* de principis del segle XX, creats per facilitar la venda de diaris, continuen vigents en l'actualitat. Els programes de notícies continuen organitzant-se d'acord amb els principis *importància de la persona, conflicte i drama, i inusitat i raresa*, fet que impedeix l'entrada d'assumptes com ara la violència de gènere, amb protagonistes anònimes. A més a més, els programes de notícies generalistes s'orienten a l'esdeveniment, no de manera temàtica, motiu que determinarà la manera de codificar les notícies sobre violència de gènere: si el que importa és l'esdeveniment, la notícia s'emmarcarà obligatòriament en el format del succés. Les rutines periodístiques afecten el procés de codificació dels missatges, la selecció de fonts —la pràctica periodística tendeix a confiar en un ventall molt restringit de fonts, la major part de les quals són homes blancs madurs, de la classe mitjana i professionals, sobretot quan es busquen fonts expertes (Ross i Carter, 2011: 1150)—, la producció i reproducció d'estereotips de gènere i l'ús de formes narratives masculines en què les dones no tenen l'estatus de subjecte, sinó de signe: “Race and gender depend on linguistically categorising people, ostensibly to reflect biological (e.g. skin colour) differences but actually to create a political and hierarchical system of difference” (Rakow i Kranich 1991 citat en Carter et al., 1998: 7).

A l'Estat espanyol, cal destacar la investigació dirigida per Joana Gallego sobre la transmissió dels estereotips de gènere en la premsa generalista a partir de l'estudi del procés de producció. En eixa investigació s'expliciten els mecanismes, sovint ocults, que incideixen en la representació del gènere i que operen a quatre escales: en primer lloc, hi ha els mecanismes que se'n deriven de l'organització empresarial. Així, la

jerarquia professional i de l'organització obliga a no significar-se o a callar si no és que hom té certesa absoluta que un tema serà ben acceptat —circumstància que no ocorre gaire sovint amb aquells sensibles al gènere. També la fragmentació aproblemàtica de la realitat fa que les qüestions de gènere siguin poc susceptibles de convertir-se en informació periodística. D'altra banda, la infrarepresentació femenina en les redaccions provocaria la inhibició de temes relacionats amb el gènere. En un segon nivell estarien els mecanismes deguts a la cultura professional. El principal mecanisme que hi sobresurt és la jerarquització entre *hard news* i *soft news*, i entre seccions importants i interessants. Altre mecanisme que descolla és la deslegitimació ideològica de les qüestions de gènere. Gallego destaca com, mentre que la cobertura diària de l'activitat d'empreses, partits polítics o equips esportius no sembla repetitiva a les redaccions, els temes amb perspectiva de gènere es qualifiquen sovint de redundants i causen incomoditat en les redaccions. En un tercer esglaó, Gallego subratlla com es posen en marxa els mecanismes que tenen a veure amb el context sociocultural, segons els quals els mitjans se'n fan ressò dels prejudicis i estereotips socialment arrelats. Per últim, en la recerca es descriuen els mecanismes que són fruit de la idiosincràsia individual i que deixen alguna obertura a l'agència, tot i que amb reserves, ja que Gallego posa de manifest la por de les periodistes a ser encasellades en temes que es consideren massa significats ideològicament (Gallego, 2003, 2003b; Gallego et al., 2002).

En connexió amb aquest darrer nivell, la recerca de North a Austràlia para esment en com s'interpreten el feminisme i les feministes en la cultura periodística. Posa sobre la taula els prejudicis i l'hostilitat a què se sotmet el feminisme en les redaccions (North, 2009). El feminisme, al capdavant, s'entén com una ideologia que interfereix en la pràctica periodística, com una ideologia que altera el tractament informatiu. North, de fet, palesarà que “even though some journalists may enter the industry with feminist philosophy, this is not necessarily a basis for that perspective to be evident in the news content they produce or utilized to positive effect to challenge aspects of a hegemonically masculine newsroom culture” (North, 2009: 744)

2.2.3. L'agència: elements per a la resistència i la transformació

Malgrat que la dimensió estructural contribueix a una capacitat reproductora tant de les posicions desiguals en el camp com de la marginació dels temes que incorporen qüestions de gènere, no sols hi ha temes —com la violència de gènere— que han guanyat una presència notable, sinó que també han canviat la seua cobertura i el seu tractament. L'aproximació a l'estudi dels mitjans des de la perspectiva del camp

afegeix a l'anàlisi l'àmbit de les agències i els mecanismes de transformació de la doxa. Els i les periodistes que es troben en la part dominada del camp també repercuteixen en el funcionament del mateix i el transformen. A més, com apunta Klinenberg, "exogenous pressures from subjects who are objectified by the media can exert force on the journalistic field from below" (Klinenberg, 2005: 175). Així, el moviment feminista ha estat un element de pressió constant des de fora del camp i des de baix, que ha mirat d'influir en el procés de codificació dels missatges. L'autora planteja si aquestes pressions externes, malgrat que redunden en l'heteronomia del camp periodístic, no fan sinó millorar el treball periodístic.

Els estudis feministes de la comunicació també han emfasitzat les maneres en què les dones han assolit una certa capacitat de control en els missatges i les imatges que ha provocat canvis tant en els continguts com en els contextos de les redaccions (Ross i Byerly, 2004: 5). Els marges per intervenir, resistir i renovar les rutines periodístiques no són gaire amplis i, de fet, les intervencions es limiten a tractar de millorar o endreçar problemàtiques concretes. Això suposa intervencions localitzades.

Les rutines i la mateixa cultura periodística estan subjectes a canvis, a transformacions històriques degut a l'existència de fonts que hi intervenen. Aquestes, si fem cas de Byerly, poden classificar-se segons siguin externes o internes. En l'àmbit de les externes, en trobem des d'aquelles que tenen a veure amb el poder, lligades a pressions provinents d'altres camps d'aquest poder i d'altres elits dominants, fins a les d'ordre econòmic, que alteren la composició de les redaccions o transformen la feina mitjançant les Tecnologies de la Informació i la Comunicació. En el camp de la perspectiva de gènere, Byerly destaca dos elements externs principals: el moviment feminista i les conferències de les Nacions Unides sobre les Dones —tots dos fruit de la pròpia institucionalització del feminisme. El moviment feminista als EUA històricament s'ha dedicat a formar reporteress⁶⁶ i a pressionar legalment. Respecte de les pressions externes a escala global, les conferències de les Nacions Unides: "Media issues emerged strongly as shared cross-national concerns during the UN Decade for Women, 1975-85 [...] The plan of action adopted by delegates at the Mexico City conference in 1975, called for sexism in media to be addressed through a range of measures, from research on media treatment of women to programs that would increase women's visibility in the media and introduce new ideas about women's social roles into the public discourse" (Byerly, 2004: 123).

⁶⁶ Per a una experiència d'intervenció dialògica entre moviments socials i periodistes veure Ryan et al. (2006).

A la conferència de Beijing de 1995, els mitjans entraren dins de les preocupacions principals, amb un apartat específic, el J, i amb un programa propi. La seua introducció, però, va ser producte de tensions i crítiques que es plasmen en l'eliminació del punt J en la segona revisió de la Plataforma (Beijing+10). "Als articles que preveuen la promoció de programes amb continguts per i de dones, o en què es demana l'adopció de mecanismes reglamentaris, directrius professionals o codis de comportament, es va incloure la frase 'en la mesura que això no atempti contra la llibertat d'expressió'" (Alexanian et al., 2009: 15), de manera que qualsevol forma de reglamentació rep resistències. Dintre de la professió periodística, moltes de les accions externes encarades a transformar la representació mediàtica de les dones són vistes com una ingerència en la professionalitat, tot i que no sempre és així i es troben sinergies entre les campanyes externes i les internes.

Aquestes últimes, les internes, entren de ple en la lògica de l'agència i la transformació del camp. Seguint Byerly descobrim les campanyes internes que duen a terme dones periodistes i que operen en dos fronts, el de la seua situació professional i el de la representació⁶⁷; activisme episòdic en les redaccions en resposta a successos dramàtics en què el sexisme o el racisme en són component clau; i l'organització d'associacions externes o sindicats de dones periodistes. Aquestes accions internes es materialitzen en lluites dins del camp per la definició dels significats, pel control del procés de codificació dels missatges. En el procés de comunicació, així doncs, mentre que les estructures de producció i les infraestructures tècniques romanen estables, els marcs de coneixement estan en constant negociació a partir, sobretot, de noves interpretacions externes i internes als mateixos processos de codificació, és a dir, a la reflexivitat.

2.3. LA REPRESENTACIÓ: LA VIOLÈNCIA EN EL DISCURS I EL DISCURS DE LA VIOLÈNCIA

En opinió de Van Zoonen (1994), els estudis feministes revitalitzaren i concediren una nova dimensió als estudis sobre els estereotips i la socialització de gènere, i als de la ideologia. L'estudi de la pornografia constituïria un tercer camp d'interès clàssic per als estudis feministes de la comunicació —tot i que sense assolir quotes semblants.

⁶⁷ "Journalists began to file grievances about content, believing that their mission was to serve the public interest. They also started documenting the way that management treated them as employees. They formed newsroom groups like ABC's Women's Action Committee" (Byerly, 2004: 123-124).

Aquests tres àmbits, subratlla Van Zoonen, coincideixen amb tres visions particulars del feminisme respectivament: el liberal, el socialista i el radical. Tres àrees d'estudi que, segons la crítica de Van Zoonen, responen a una mirada funcionalista de la comunicació de masses sota el model de Lasswell: qui diu què a qui i amb quins efectes. Segons els estudis feministes clàssics: "At the 'receiving' end of the model, in research on stereotypes it is thought that children and adults learn their appropriate gender roles by a process of symbolic reinforcement and correction. For anti-pornography campaigners it is not so much learning which is at stake but imitation; men are feared to imitate the violent sexual behaviour presented to them in a process of familiarization with dominant ideology is assumed leading finally its internalization and transformation into common sense" (Van Zoonen, 1994: 29).

Segons aquestes teories, tant els estereotips com la pornografia i la ideologia es transmetrien mitjançant un procés de *distorsió* de la realitat amb efectes diversos: el procés d'estereotipació conferiria uns rols diferenciats per a dones i homes que denigrarien les primeres. La representació de les dones vulneraria la seua imatge i provocaria que xiquets i xiquetes se socialitzaren amb eixa imatge divergent i estereotipada de dones i homes. L'efecte de tot plegat no seria altre que la reproducció de la societat sexista. Des dels estudis sobre la pornografia, encapçalats per McKinnon i Dworkin, la representació pornogràfica encoratjaria els homes a tractar les dones com a objectes, reproduint així la dominació masculina, l'opressió de les dones. Per a les teories crítiques, sorgides de la unió del marxisme i la psicoanàlisi, els mitjans serien mediadors contemporanis de l'hegemonia, atès que mitjançant un procés de familiarització, la ideologia dominant s'aprehèn com una qüestió de sentit comú.

Les crítiques a aquests models de transmissió —de sexisme, opressió i ideologia dominant— apunten a la simplicitat dels models funcionals, segons els quals els mitjans serien una caixa negra que transmet els productes carregats de valors patriarcals, sexistes o capitalistes. Van Zoonen criticarà el mateix concepte de distorsió: davant la demanda feminista d'una imatge més realista de les dones, sorgeix el problema de definir quina és eixa realitat. Apareix de nou el debat del subjecte del feminisme en què la cerca d'una "natura" o "essència" femenina contradiu la mateixa noció de gènere, relacional, històrica i canviant. En aquesta línia, des de la definició postestructural del discurs s'advertirà que els discursos mai no són unívocs ni totals, sinó que són ambigus i contradictoris; un lloc de conflicte i contestació, travessat per les relacions de poder existents (Van Zoonen, 1994: 34).

Un segon grup de crítiques s'adreçaran a la noció de poder dels mitjans de comunicació: les relacions causals entre exposició i comportaments sexistes resulta poc clara si tenim en compte la performativitat del gènere. Alhora, els estudis que busquen descobrir què fan els mitjans a les dones ignoren l'activitat de les audiències que els donen sentit, mentre que "dismissing women's genres for their supposedly questionable content carries an implicit rejection of the women who enjoy them" (Van Zoonen, 1994: 36). D'altra banda, el gir en les anàlisis dels efectes dels mitjans, com ara la teoria dels usos i gratificacions, crea una tendència a interpretar la recepció en termes de diferències de personalitat i no tant de contextos culturals o socials.

En conseqüència, el repte més important per als estudis feministes de la comunicació és trobar un marc teòric que no desatenga ni la capacitat de transformació ni les relacions amb el poder. La branca dels estudis culturals feministes ha tractat d'unificar les principals preocupacions dels estudis de la comunicació de manera que es pare atenció al fet que els mitjans acompleixen tasques que van més enllà del mer reflex de la realitat per construir un món imaginari que produeix memòries col·lectives, desitjos, esperances i pors. En eixe sentit, actua com els mites. Uns mites que, d'altra banda, funcionen com a transmissors del poder i l'opressió⁶⁸. En tot cas, els mitjans no es limiten a reflectir la realitat, sinó que també la construeixen. És construïda i reconstruïda a diari mitjançant l'ús del llenguatge. La perspectiva interaccionista simbòlica, però, parteix de la noció d'intersubjectivitat que equipararia totes les persones que participen en la construcció de la realitat. Pel que fa a la introducció de les relacions de poder en l'anàlisi intersubjectiva, la perspectiva foucaultiana ha sigut molt interessant per als estudis culturals. S'arranca des de la noció d'hegemonia de Gramsci, segons la qual els mitjans de comunicació actuaran com a eina de consens, una eina per transmetre la ideologia dominant a les classes populars. Ara bé, segons el pensament de Foucault, els discursos dominants no són monolítics, sinó que produeixen la seua pròpia oposició i negació.

En aquesta direcció, Foucault ens permet explorar com els discursos limiten les possibilitats interpretatives d'un determinat fet social: "the power of discourse lies not only in its capacity to define what is a social problem, but also in its prescription of how an issue should be understood, the legitimate views on it, the legitimacy and deviance of the actors involved, the appropriateness of certain acts, etc." (Van Zoonen, 1994: 40). Serà Teresa de Lauretis qui aplicarà els principis de Foucault a la teoria fílmica: "...illuminating as his work is to our understanding of the mechanics of

⁶⁸ Per a Fiske i Hartley, els mitjans envaeixen l'espai social que abans ocupaven els poetes medievals a qui els governants pagaven per mediar entre ells i la societat.

power in social relations, its critical value is limited by his unconcern for what, after him, we might call ‘the Technology of gender’ —the techniques and discursive strategies by which gender is constructed and hence, as I argue, violence is engendered” (De Lauretis, 1985: 18). Els mitjans de comunicació són tecnologies del gènere que acomoden, modifiquen, reconstrueixen i produeixen perspectives culturals disciplinàries i contradictòries de la diferència sexual⁶⁹, ja que apunten cap a la relació cultural entre comunicació i gènere en tant que procés negociador dels significats i els valors que impregnen la vida social. De Lauretis col·loca en el centre del problema la lluita sobre la imposició de significats del gènere a través dels discursos i recalca la discrepància i tensió permanents entre la representació objectivada de la dona —entesa aquesta com a mítica, essencial i immutable— i les dones reals — plurals, diverses i canviants—, que manquen de representació en allò que anomenarà la posició vacant de dona. De la mateixa manera que Spivak es pregunta si pot el subaltern parlar, De Lauretis destaca com la mateixa possibilitat d’existència del feminisme està en el pensament de la diferència sexual o, si es vol, en el pensament del gènere com a constructe social (De Lauretis, 1999: 44). Els mitjans, el cinema, en De Lauretis, esdevenen tecnologies del gènere des del moment que en construeixen representacions, alhora que permeten o propicien el procés d’interpel·lació mitjançant el qual s’accepten, s’assimilen i s’apropien les representacions socials. En la proposta de l’autora, s’assenyalen els límits a la teoria del discurs i a les pràctiques de la deconstrucció⁷⁰ i, tot allunyant-se de les perspectives més textualistes, es posiciona

⁶⁹ Adrian Howe, per exemple, quan analitza els discursos sobre el sexe en revistes femenines com *Cleo* i *Cosmopolita*, assenyala que, al llarg de 20 anys, els articles sobre sexe havien canviat notablement: a principis de la dècada dels 90 recomanaven atendre les necessitats dels seus companys homes, que el sexe oral i anal eren les pràctiques més els compliïen, i que el sexe modern consisteix a fer tot el que els seus companys desitjaren. Al 1992, apareix un article en què es posava en evidència que a moltes dones no els agradava practicar sexe oral i explicaven algunes de les seues frustracions sexuals. Les anades i tornades en les recomanacions, ara més patriarcals, ara més sensibles a les voluntats de les persones, ara més emancipadores... en definitiva, segons Howe, el discurs sobre el sexe en aquestes revistes estableix un únic discurs de la veritat del sexe: el sexe heterocentrat i en parella. Els discursos del 1992, malgrat semblar emancipadors, continuaran sent disciplinaris (Howe, 2008: 22-53). Conde Dias et al. (2012) troben en l’anàlisi longitudinal de la representació de la sexualitat femenina al llarg de 40 anys de canvi social en les revistes populars portugueses, la mateixa ambivalència i ambigüïtat que Howe: “although this conceptualization seems to confirm the idea that the present era is characterized by sexual ‘liberation’, the pervasiveness of social regulation is also quite evident; it was a regulation that changed from repression and moral censure (in the years of the fascist regime), to a form of regulation (in the democratic years) that operates through the internalized control of women and organized around ideals of health, satisfaction, and self-esteem, as noted by Foucault (Conde Dias et al., 2012: 9)

⁷⁰ Que converteixen la dona en metàfora en desplaçar la qüestió de gènere cap a una figura ahistòrica i exclusivament textual de feminitat. De Lauretis cita Rosi Bradotti en la seua crítica a la posició que els filòsofs postestructuralistes atorguen a les dones, ja que les situen com el grup social millor qualificat per donar vida al subjecte descentrat i asexual: “tan sólo negando que la diferencia sexual (y el género)

en el corrent semiòtic que relaciona, però no confon, els ordres simbòlics amb els ordres de la realitat. Aquests, assegurarà, tenen conseqüències de major abast per a l'activitat semiòtica humana que per a l'activitat simbòlica de significació. En la proposta de Lauretis, que subscrivim des d'aquest treball, el referent està present, tot i que no siga l'objecte d'investigació. Així doncs, en la posició teòrica De Lauretis, deutora de la de Peirce, el món exterior —material— intervé en la semiosi dels dos pols en què es mou el procés de significació: primer a partir de l'objecte dinàmic i després mitjançant la interpretació. Açò complica la idea d'un significat que es correspon amb un significat, però tampoc es queda en el joc de significat que porta a un altre significat sense cap connexió amb el referent, com apuntaria Derrida⁷¹. Ara bé, quan parlem de representació mediàtica, ens referim a la representació del signe —no a la representació de la realitat, com demanaria la noció de distorsió. I el signe no retorna un objecte, sinó, com afirma Umberto Eco, imatges mentals o idees, que reforcen la idea de mite de Roland Barthes, un mite desconnectat de la història i del context que es fa passar per naturalesa.

Els estudis feministes de la comunicació centrats en la representació, tot i les diferents perspectives que abasten, comparteixen, no obstant, la preocupació pel poder dels mitjans, car imposen significats i delimiten possibilitats interpretatives. Perquè, i reprenem ara la cita clàssica de Stuart Hall, “because there are many different and conflicting ways in which meaning about the world can be constructed, it matters profoundly *what* and *who* regularly and routinely gets left out; and *how* things, people, events, relationships are represented. What we know of society depends on how things are represented to us and that knowledge in turn informs what we do and what policies we are prepared to accept” (Hall, 1986). Jenny Kitzinger revela com, malgrat el desplaçament dels estudis sobre comunicació i els estudis culturals cap a l'anàlisi de la creativitat de les audiències, les representacions mediàtiques poden ser molt influents en certes circumstàncies (Kitzinger, 1999: 3). Una d'elles és el procés de construcció d'un problema social, com ara el de la violència de gènere, com una realitat històrica en què els discursos polítics, científics i mediàtics elaboren un discurs de la veritat sobre el problema. Més encara quan l'últim camp, el mediàtic, és alhora el receptacle dels discursos dels altres camps.

son componentes de la subjetividad de las mujeres, y negando así la historia de la opresión y de la resistencia política de las mujeres, además de la contribución epistemológica del feminismo a la subjetividad y de la sociabilidad, los filósofos pueden ver en las 'mujeres' el receptáculo privilegiado del 'futuro de la humanidad' (De Lauretis, 1999: 61).

⁷¹ En la posició de l'autora s'albiren les crítiques que Hearn atribueix a les perspectives discursives, contraposades a les material-discursives en les quals el referent no es perd de vista.

La importància que se li atorga a la representació va relacionada amb la consideració sobre els efectes de la representació. Si bé una part dels Estudis Culturals —sobretot la que s’ha desenvolupat als EUA (Gámez Fuentes, 2002)— s’ha centrat en la recepció dels missatges, en els usos subjectius dels individus i grups socials amb la fi de desmitificar el poder dels mitjans en la imposició o transmissió cultural, el gruix de la recerca crítica no despulla l’anàlisi de la representació de la idea que postula la capacitat dels mitjans per generar consensos socials i per influir en les interpretacions de les audiències. En la línia de Kitzinger, “acknowledging that audiences can be ‘active’ does not mean that the media are ineffectual. Recognising the role of interpretation does not invalidate the concept of influence” (Kitzinger, 1999: 4). L’autora, quan aplega la nombrosa recerca al voltant de les audiències del Glasgow Media Group, identifica quatre efectes principals dels mitjans. En primer lloc, el record i la seua capacitat de reproduir missatges i imatges. Malgrat que el record no n’assegura l’efectivitat, la representació dels mitjans sobre un assumpte esdevé el punt de referència a partir del qual explicar o justificar els punts de vista propis. Així doncs, en segon lloc, es proposen tòpics i elements útils per presentar les pròpies opinions. En tercer lloc, la recerca conclouia que els mitjans posseeixen la capacitat d’establir determinades associacions d’idees, com ara l’associació entre pedofília i homosexualitat o entre malaltia mental i violència. El quart i últim efecte demostrat dels mitjans es relaciona amb la introducció de coneixement sobre problemàtiques socials, sobre fets, frases i imatges que, a vegades, són molt efectives quan aboquen informació falsa. Sobre la possibilitat de resistència —o de decodificació aberrant—, Kitzinger aïlla dos elements centrals, com en són la documentació sobre un determinat tema —com ara el coneixement i la implicació en moviments feministes que limiten l’assumpció dels discursos mediàtics— i l’experiència personal. Aquesta, però, no sempre permet de construir interpretacions resistents, mentre que habitualment els discursos mediàtics s’acomoden a les experiències personals.

Amb la intenció de tancar, sols de moment, el debat sobre els efectes —que reprendrem en el capítol referent a la percepció dels i les periodistes sobre els efectes de la cobertura informativa de la violència de gènere—, posarem sobre el tapet la sospita de Ken Plummer respecte a com les explicacions públiques de vivències en primera persona, és a dir, de vivències íntimes, s’assemblen molt a les que prèviament han codificat i reproduït els mitjans. D’alguna manera, tal com proposen Carter i Weaver (2003), tractem de situar-nos més enllà del debat dicotòmic sobre els efectes dels mitjans en relació amb la violència. Ni aquests en són els principals contribuïdors al seu increment al si de la societat, ni tampoc és tan escàs el seu poder com per

menysprear el que en ells ocorre. Caldrà focalitzar algunes dimensions com ara la implicació dels mitjans en la legitimació estructural del lloc i la posició dels grups dominants; com la cobertura informativa conforma les concepcions públiques de la violència en el món. I com eixes concepcions coadjuven a la legitimació de la societat del control (Carter i Weaver, 2003: 18).

2.3.1. L'estat de la qüestió: punts de consens en la recerca

L'anàlisi, tant de la representació del gènere com del tractament de la violència de gènere als mitjans de comunicació, naix amb la Segona Onada feminista. Ara bé, la preocupació acadèmica per la cobertura informativa i el tractament mediàtic de la violència de gènere va de la mà de l'interés científic per la pròpia violència de gènere. Tanmateix, haurà de concloure el procés d'institucionalització del feminisme dintre de l'acadèmia perquè deixi de ser únicament una preocupació militant del feminisme per esdevenir acadèmica.

Així doncs, tot i que en els anys 70 i 80 es desenvolupen els debats dins del feminisme, no serà fins els anys 90 quan apareixeran les primeres publicacions de pes en la disciplina amb focus d'atenció diversos. Al Regne Unit, trobem el treball pioner de Soothill i Walby (1991) que, des d'una perspectiva històrica, analitzen les transformacions que ha experimentat la cobertura mediàtica de la violència sexual en relació amb les transformacions estructurals dels mitjans, l'impacte que en tenen els nous i les lluites per la venda d'exemplars, així com també les relacions que mantenen amb la política. Als EUA, el treball de Marian Meyers (1997) es focalitza en la violència contra les dones, amb especial èmfasi en la violència de gènere en les relacions de parella heterosexuales i sota els principis analítics de classe i raça. Als Estats Units, la producció científica sobre la representació de la violència de gènere ha demostrat un gran interès per la interseccionalitat de les dimensions del gènere, la classe i la raça.

En aquesta secció volem sistematitzar les principals aportacions del gruix d'estudis i treballs que, lluny de constituir-ne el total, miren de dibuixar el panorama internacional de recerca. Amb metodologies diverses —sobretot anàlisi de contingut i *frame analysis*—, investigadores socials han abordat el problema de la representació mediàtica de la violència de gènere. Hi ha moltes coincidències i una bona part de les conclusions extretes queden, a hores d'ara, recollides en la gran majoria de manuals, llibres d'estil i recomanacions per dur a terme la cobertura informativa de la violència. Aquesta revisió de la literatura científica sobre el tema, malgrat mancar la contextualització de cada estudi amb el seu context socio-polític i històric, ens proporciona dues claus importants: la coincidència de les principals crítiques

formulades en contextos diferents i la forta tendència a la reproducció d'un determinat tractament mediàtic. A banda de l'absència de context de cada estudi, aquesta revisió té un biaix geogràfic importantíssim, ja que bàsicament compila la recerca publicada en revistes internacionals de llengua anglesa, amb la conseqüent sobrerepresentació de Gran Bretanya, Estats Units i Canadà.

El redescobriment dels fenòmens socials

El procés d'introducció de les diverses manifestacions de la violència de gènere en l'esfera pública ha estat divers segons països i contextos, cosa que apunta a la naturalesa discursiva dels problemes socials. Al món anglosaxó, el 'redescobriment' de la violència sexual comença amb la 'violència domèstica'⁷² i la violació als anys 70, mentre que als 80 l'atenció es desplaça cap a l'abús sexual de menors. En el cas del *New York Times*, per exemple, abans del 1975 gairebé no hi havia cobertura de la violència de gènere en el marc de la parella, mentre que el 1976 s'enceta la discussió pública al voltant de les cases d'acollida i el 1978 el terme 'battered wives' aparegué com a un terme separat, tematitzat (Gillespie et al., 2013: 224). La noció de 'redescobriment' ha estat usada en bona part dels treballs sobre mitjans i violència de gènere; amb ella es denuncia una posició dels mitjans que nega o obvia tot el treball i discussió del feminisme en les dècades anteriors. No sols l'atenció es desplaça d'una manifestació de la violència a l'altra, sinó que l'entrada en l'esfera pública és disruptiva⁷³, característica que acompanya eixa sensació de descobriment d'un tema. Ara bé, açò no implica que la violència de gènere no haja tingut un lloc destacat en els mitjans de comunicació. Carter (1998) ha assenyalat com, tant al Regne Unit com als EUA, és a partir del 1945 quan el pes quantitatiu de la violència s'incrementa als mitjans sensacionalistes. El treball de Soothill i Walby subratlla com, entre 1951 i 1985, les notícies sobre violacions i violència sexual, si bé eren mínimes en la premsa de qualitat, constituïen un tema destacat en la premsa sensacionalista, sobretot en *News of the World* —amb cobertura creixent des del 1951 fins al 1978— i en menor mesura el *Sun*: "The *News of the World* had developed a distinctively titillating style of reporting rape which was matched only by the arrival of the restructured *Sun*, which began to develop its present style in the early 1970s. From the outset the *Sun* was equally titillating but with a different style from the *News of the World*. The *Sun* made less use of the *News of the World* style of long reports which unfolded the plot of sex

⁷² Els mitjans de comunicació americans utilitzaven el concepte 'violència domèstica' per fer referència a disturbis i terrorisme dins de les fronteres dels EUA (Kitzinger, 2004b: 15).

⁷³ En el cas dels abusos sexuals a menors, Kitzinger ressaltava com el 1980, només es van publicar 5 peces periodístiques sobre el tema en *The Times* i *The Sunday Times*; sols tres anys després, hi havia 66 peces, 100 el 1985 i 250 el 1986 (Kitzinger, 2004b: 15).

crime in a 'racy' style, like a novelette" (Soothill i Walby, 1991: 19). Mentre que al Regne Unit es relataven històries sobre violacions sota l'eufemisme 'carnal knowledge', a l'Estat espanyol s'utilitzava una estratègia similar en fer ús de l'etiqueta 'crim passional' o 'parricidi' per referir-se a la violència de gènere en el marc de les relacions heterosexuales. En un estudi sobre el tractament de la violència de gènere sota el franquisme en la premsa sensacionalista (Gómez Nicolau, 2013), hem descrit el mateix procés: durant les dècades dels 50, 60 i 70, la violència de gènere era una temàtica recurrent de la premsa sensacionalista, mentre que no ocupava ni una sola peça en la premsa 'seriosa'. I el seu tractament, a l'estil del fulletó, podia prolongar-se fins a omplir cinc pàgines del periòdic, al llarg de les quals es reconstruïen —o inventaven—, de manera dramàtica, les agressions i crims.

La violència de gènere, en la premsa sensacionalista d'abans de la Segona Onada, no pertanyia a l'espai d'allò públic. Ans al contrari, es circumscrivia a fets íntims, personals, que sols tenien cabuda en la premsa en tant que entreteniment, car despullaven vivències personals. No dubtaven a explicar la vida sexual prèvia de les dones víctimes d'una violació o a apuntar-ne les dots per atendre la casa i els fills, com n'és el cas del periòdic *El Caso*. El tractament que caracteritza aquest llarg període, que no va acabar de sobte sinó que esquitxarà les cobertures posteriors i, fins i tot, les actuals, relega la violència de gènere a l'àmbit d'allò privat, de forma que les causes de les agressions són estrictament personals i rauen, sobretot, en el comportament de les víctimes o, a tot estirar, en la naturalesa violenta dels agressors en una mena de persecució pública del dimoni o del monstre. En eixe sentit, cal remarcar que el gust per les històries basades en l'assassinat en sèrie amb connotacions sexuals és heretat del segle XIX amb personatges com Jack l'*Esbudellador*, com retrata l'obra de Cameron i Frazer *The Lust to Kill* (1978). Les autores analitzen com, en el procés de construcció de la sexualitat occidental, s'han erotitzat la violència, el poder i la mort. El procés d'entrada en el discurs mediàtic 'seriós' a partir dels anys 70, seguint Soothill i Walby, es correspon amb un procés de competència entre capçaleres que busca incrementar les seues vendes. No podem deixar de banda que la violència de gènere ha estat contínuament utilitzada com a element de captació d'audiències.

Malgrat que l'entrada de la violència de gènere en la premsa seriosa no vaja aparellada de canvis immediats en el tractament que se li dispensa, suposa la seua inclusió en el domini d'allò públic i la immediata transformació del format. Quan es converteix en notícia, cessa la narració fulletonesca i novel·lada dels fets, encara que podrà conviure amb diversos formats. D'una banda, obrin la porta a un tractament diferent que possibilita noves interpretacions dels fenòmens socials (Moorti, 2002),

però d'altra, conserven models narratius i enfocaments que sovint se semblen a les novel·les o exploren camins sensacionalistes. Per a Fairbairn i Dawson, “the potential for news coverage to promote biased or stereotypical understandings of these crimes is particularly important because, not only are intimate murders violent and deviant but they also allow journalists to generate sexual innuendo and romantic drama for audiences with which they can ‘tickle the public’” (Fairbairn i Dawson, 2013: 148).

Culpabilitzar les víctimes

Quan la cobertura mediàtica de la violència de gènere, una volta ‘redescoberta’, cospa l’atenció, descol·len les anàlisis que apunten cap a la culpabilització de les dones per haver-ne estat víctimes. Segons Fairbairn i Dawson, les principals maneres de culpabilitzar les persones que han mort a causa de la violència inclouen: l’ús de drogues i alcohol en les hores prèvies a la mort; havia sigut presumptament infidel; la víctima precipità la violència; la víctima començà activament la baralla que conduí, directament, a l’homicidi; la víctima va créixer en un ambient d’abusos i/o s’ha vist involucrada en relacions abusives en el passat (Fairbairn i Dawson, 2013: 159). Una culpabilització que es basa en el judici moral de la dona, del seu comportament sexual i social.

La culpabilització, així doncs, es realitza sovint mitjançant la descripció de les víctimes com a persones de baix estatus moral, categorització que assoleix la seua màxima expressió quan el que es persegueix és cobrir la violència contra treballadores sexuals. Aquestes, en opinió de Gilchrist “were labeled as ‘high risk’, implying that violence occurred because women put themselves at risk because of their bad choice. This discourse blames women and obscures the unequal social conditions which governed and shaped ‘choices’ made under this circumstances” (Gilchrist, 2010: 376). L’estigmatització de les víctimes, qualificades de prostitutes, addictes o sense sostre, mitiga la gravetat de la seua experiència i en relativitza la importància dels crims perpetrats contra elles.

La culpabilització de les dones afroamericanes als EUA (Meyers, 2004, 1997) o de les dones aborígens canadenques (Jiwani i Young, 2006; Gilchrist, 2010) a partir de l’explotació de l’estereotip de l’accessibilitat sexual evidencia la dimensió corporal existent en la construcció social de les persones involucrades en violència. La seua representació oscil·la entre la invisibilitat com a víctimes i la hipervisibilitat com a cossos desviats (Jiwani i Young, 2006: 899). En la seua visibilització desapareixen dessota d’un cos que representa la sexualitat no normativa i, en aquest sentit, el tractament racialitzat s’equipara al que reben els casos de violència contra

treballadores sexuals. En les antípodes de la 'bona dona' que paga la pena, està la 'prostituta' en la zona de degeneració. Una dicotomia entre bones dones i prostitutes (McLaughlin, 1991) que funcionaria com a dispositiu disciplinari de la sexualitat. La promiscuïtat, a principis del segle XXI, continuava usant-se en els mitjans del Regne Unit (Wykes, 2001, citat en Fairbairn i Dawson, 2013).

No obstant això, cal remarcar que la representació del gènere és relacional —com el gènere— i no subjecta a elements essencials: no es culpabilitzen totes les víctimes de color ni s'exalcan totes les víctimes blanques de classes altes, sinó que la seua representació funciona correlativament amb la dels agressors.

Entre la naturalesa violenta de l'agressor i la construcció de la masculinitat violenta

La cobertura clàssica de la violència de gènere ha tendit a la unidimensionalitat: els homes que perpetren les violències són considerats exemples aberrants de la masculinitat, alhora que s'ofereix una representació individualitzada i psicològica dels seus crims (Jiwani i Young, 2006: 9001). Meyers ha destacat la centralitat de les patologies en les narracions i de les contextualitzacions vinculades a la desviació social (Meyers, 1997: 117).

La malaltia mental i l'ús de drogues i alcohol són els element exculpatoris més potents per justificar l'agressió sense haver de justificar l'agressor. L'agressió, llavors, s'explica per causes externes a les voluntats i les experiències. Tot i amb això, la llista d'interpretacions exculpatòries és molt llarga i Fairbairn i Dawson hi inclouen: la pèrdua de control de l'agressor en el supòsit d'una emoció extrema; la accidentalitat de l'homicidi; l'ús de drogues i alcohol són un factor en l'assassinat; el perpetrador tenia problemes mentals en el moment de l'homicidi; l'autor del crim matà la víctima perquè abusava d'ell; l'agressor tenia problemes físics de salut; el perpetrador va créixer en una família que el forçava; l'agressor va acabar amb la vida de la víctima en defensa pròpia (Fairbairn i Dawson, 2013: 159).

Més enllà de l'exculpació de l'agressor, Cukland insisteix en la recurrent associació de masculinitat i violència en les representacions mediàtiques de la violència de gènere. La recerca als EUA ha palesat l'extrema naturalitat amb què la masculinitat es representa com a violenta, sense emocions, mecànica i orientada a resultats (Cuklanz, 2014: 38)

Buscant un perquè

Tant la culpabilització de les víctimes com la construcció mediàtica de la figura del monstre formen part de la cerca de causes en la cobertura dels casos. Ambdós elements conformen, per ells mateixos, una bona explicació de les causes. Però per poder caracteritzar de bona/dolenta la persona agressora i l'agredida, els mitjans s'han recolzat en els mites justificadors de la violència de gènere: ús de drogues i alcohol, malaltia mental, temperament, baix extracte social i problemes econòmics, etcètera.

D'acord amb Cuklanz, si es deté la mirada en allò individual i no en allò estructural, com ara la distribució desigual de recursos, els desequilibris de poder en les relacions interpersonals o la manca de recursos per a les persones que experimenten situacions de violència (Cuklanz, 2014: 34), les úniques causes que es troben són les de tipus individual, que són les que tradicionalment han explicat la violència. El trencament de la parella era un dels contextos preponderants en gairebé la meitat de les peces analitzades per Fagoaga en 1997 i 1998 (Fagoaga, 1999).

Problemes individuals/problemes quotidians

Un dels elements més complexos a l'hora d'aproximar-se informativament a la violència de gènere és que combina quotidianitat i extraordinarietat. Ambdós enfocaments periodístics afronten riscos interpretatius: o bé la violència es codifica com un element quotidià de les relacions 'normals' heterosexuales (Carter, 1998: 221), amb la qual cosa es normalitza la violència; o bé es codifica com un fet extraordinari. En el segon dels casos, implica emfasitzar, quan es procedeix a la cobertura dels casos, que són extremadament violents o que són els menys quotidians, com podria ser, per exemple, un assassinat o agressió inusualment violenta a mans de persones desconegudes —cosa que reforçaria el mite de la violència comesa per persones alienes.

Tant el primer enfocament com el segon redueixen el problema social a l'àmbit d'allò personal, ja que o bé la violència seria una manera personal de gestionar les relacions de parella o bé tindria a veure amb els problemes que potser sofreix una persona violenta que ataca altra de desconeguda, davant la qual cosa sols es pot reforçar la seguretat als carrers o la pròpia seguretat de les dones. En qualsevol cas, com passa amb el mite de les violacions a mans de desconeguts, la responsabilitat recauria en les persones agredides que no s'haurien protegit com cal: fent-se acompanyar, evitant transitar llocs desaconsellats...

El que fa que una qüestió individual esdevinga un problema social, quan parlem de la codificació periodística, és la tematització. Gillespie et al. (2013) analitzaren la cobertura periodística de casos de violència de gènere amb resultat de mort a Carolina del Nord durant el període 2002-2007 per tal de comparar les peces periodístiques que incorporaven el llenguatge de la violència de gènere en la definició dels crims —*abuse relationships, intimate partner violence, domestic violence...*— i les que no ho feien. Els seus resultats indiquen que definir el crim com a violència de gènere és el pas clau en la interpretació. Perquè, malgrat que ambdues mostres recorrien als emmarcaments interpretatius que tenen a veure amb la quotidianitat de les agressions o mostraven els fets aïllats del seu context —o, fins i tot, culpabilitzaven les víctimes o els sistemes de protecció judicial—, és aquesta categorització la que permet de fer el pas que situa la violència de gènere com a problema social. I eixa era una de les diferències significatives entre les dues mostres: en aquella que no s'interpretava com a violència de gènere, apareixien altres emmarcaments que bé enfosquien l'esdeveniment desviant l'atenció cap a altres assumptes, bé interpretaven la violència com a conseqüència de l'enfonsament personal o la pèrdua de control. En la mostra tematitzada com a violència de gènere, sorgeix un nou emmarcament —tot i que no gaire estès, ja que en la seua recerca suposa únicament un 12%— que inscrivía l'esdeveniment dins d'un problema social més ampli, que en possibilita la discussió d'algunes de les seues implicacions⁷⁴. La tematització, així doncs, s'evidencia com una estratègia molt útil per tal d'evitar interpretacions que redueixen la violència a un problema individual i quotidià, ja que, d'alguna manera, mira de connectar les informacions que degotegen a les pàgines dels diaris o a les notícies de televisió. La tematització implica, si més no, passar d'una cobertura periodística basada en esdeveniments a d'altra basada en temàtiques: mentre que la primera privilegia el tractament informatiu en clau de succés, la segona permet la contextualització i posa de manifest la dimensió social de la violència de gènere.

Les definicions restringides dels fenòmens socials

En un marc d'aquesta complexitat, recerques com la de Meyers (1997) confirmen que, a causa de la dificultat de cobrir tots els casos, en les redaccions es desenvolupa una jerarquia de crims —en la qual l'assassinat es considera l'ofensa més greu— i s'imposen una criteris de noticiabilitat. La violència quotidiana que no té resultats fatals tendeix a quedar relegada de l'agenda mediàtica, cosa que acaba equiparant les

⁷⁴ Entre els components d'aquest emmarcament les autores destaquen que es descrivia la història de la violència en la parella, es donava veu a advocats i advocades de les víctimes en qualitat de fonts, s'oferia assessorament i s'inclouïa informació sobre refugis i altres recursos.

violències amb els crims mortals. Més encara quan allò que es considera un fenomen social novador, i per tant, noticable en relació a les violències de gènere, n'és un aspecte o manifestació: el tema noticable, doncs, o són els abusos sexuals a menors o és la violència de gènere en el marc de la parella heterosexual o és la violència sexual. En conseqüència, el conjunt de les violències que tenen el gènere com a element definitori queden desvinculades, parcel·lades i aïllades.

Si allò extraordinari es considera un dels principals criteris de noticiabilitat, la figura de l'assassí o del violador en sèrie es troba en la part més elevada de l'escala en les notícies de successos. Ambdues figures reforcen la idea d'agressió externa i, al mateix temps, permeten interpretar els fets de manera aïllada i individual. Els casos extraordinaris impedeixen així trobar vincles amb la dimensió generitzada de la societat com a element estructurant. És més, tornem a veure que darrere d'aquestes cobertures s'amaga un avís paternalista a la població femenina: no vages sola pel carrer. Malgrat que en aquest treball ens separem de la idea clàssica de Brownmiller que concep la violació com una estratègia patriarcal que manté totes les dones subjugades mitjançant la por, sí que considerem els efectes que la seua vessant discursiva pot tenir a partir de la seua conversió en discurs mediàtic.

Entre tots els mitjans, la televisió especialment no disposa ni del llenguatge ni de la imatge que calen per parlar de problemes sistèmics i complexos. La mort, l'instant, per contra, contenen els elements bàsics per ser representats en pantalla: el drama, el cos inert —o les restes de l'agressió, com ara la sang o el perímetre acordonat— i la policia. La violència de gènere queda així reduïda a unes poques imatges, descontextualitzades, sense història i sense al·lusió a la dimensió estructurant del gènere en les relacions de poder.

Víctimes noticiables

Malgrat que els criteris de noticiabilitat, entesa aquesta com allò que fa que pague la pena explicar una història, depenen de factors diversos —organitzacionals, personals... que, a més a més, són canviants segons contextos socio-històrics—, en l'anàlisi de la cobertura informativa de la violència de gènere, les dimensions estructurants de gènere, classe, ètnia i raça esdevenen clau a l'hora de jerarquitzar què es considera notícia i què no.

Meyers identificava en el seu treball com en els mitjans operava una jerarquia del crim: "Social prominence is directly related to access to the news media so that the more socially prominent the people involved the more extensive and prominent the coverage. Thus, violence against women who are poor and Black is less likely to

receive extensive coverage (or any coverage) than is violence against women who are white, middle-class, and upper-class” (Meyers, 1997: 12). L'accés a una veu pròpia en els mitjans té a tot a veure amb la procedència social, així com amb les estratègies comunicatives que els grups desenvolupen⁷⁵.

L'estatus social i racial de les persones que experimenten violència de gènere no sols influeix en l'atenció mediàtica que reben, sinó també en què se'ls dedique un to menys amable o empàtic en la cobertura. Davis (2004), Moorti (2002), hooks (2000) o Collins (1993) destacaren com la representació de la sexualitat en les dones i homes negres dels EUA, d'una banda, justificava les violacions de dones de color, i d'altra, identificava els homes negres com a agressors sexuals, fet que s'evidencia en el tractament mediàtic diferenciat de les violacions en funció del color de les persones involucrades. Benedict (1992) remarcava en la seua anàlisi com les víctimes blanques i de classe mitjana eren descrites més favorablement que les dones de classes treballadores i les dones de color. Una de les conclusions més suggeridores del treball de camp de Benedict amb periodistes que cobrien els crims és que molts i moltes havien deixat de sentir simpatia per les víctimes⁷⁶. A més, subratllava que el periodisme americà dels 90 havia esdevingut força insistent a l'hora d'apel·lar a la 'virginitat' —feta virtut—, 'bondat' i 'innocència' de les víctimes per manifestar que no mereixien el seu destí (Benedict, 1992 citat en Carter i Weaver, 2004: 37).

Al Canadà, la perspectiva interseccional inclou el racisme, sexisme, classisme i colonialisme patent quan es tracta de dones aborígens⁷⁷ assassinades i/o desaparegudes. En comparar el tractament informatiu que la premsa de proximitat va dispensar a dones aborígens canadenques i a dones blanques entre 2003 i 2005, Gilchrist (2010) conclou que les segones no sols van gaudir d'una cobertura quantitativament superior (tres voltes i mitja més que les primeres), sinó que també el to dels articles variava substancialment: en primer lloc, en la cobertura dedicada a les desaparicions de les dones blanques s'incorporaven biografies i semblances en què s'enumeraven totes les seues bondats; en segon lloc, mentre que en els cas de les dones blanques es feia referència a la comunitat i a la implicació policial en la cerca

⁷⁵ En eixe sentit, Kitzinger destaca l'eficàcia amb què funcionaren els grups de pressió d'homes en la consideració mediàtica de la Síndrome de la Falsa Memòria que en els casos d'abusos sexuals a menors (Kitzinger, 1998) es va fer passar com a certa.

⁷⁶ Aquest fet ens dóna pistes de com el procés de construcció de la víctima implica la seua anul·lació com a subjecte (Osborne, 2009b), la qual cosa té implicacions directes sobre la relació que s'estableix entre periodista (que es considera subjecte) i víctimes, una vegada desposseïdes de la seua capacitat d'agència.

⁷⁷ Segons les dades de Gilchrist (2010), més de cinc-centes dones aborígens han estat assassinades i/o desaparegudes al Canadà des dels anys 80.

dels victimaris, en el cas de les dones aborígens es parlava de l'espiritualitat de la seua comunitat. Un tractament que causa la separació entre nosaltres i els altres. D'acord amb l'autora, el racisme i classisme inherents al context socio-colonial del Canadà afecten l'imaginari social que identifica les aborígens amb dones mandroses, brutes, degradades i fàcils d'explotar sexualment: "The 'squaw' imagery was the binary opposite of the Indian Princess/Pocahontas who was lauded for being cooperative with colonial efforts to settle/usurp Native lands, easily 'assimilated' into Christian Euro-Canadian settler culture, and for possessing idealized virtues of middle-class White womanhood such as delicacy and submissiveness. The 'squaw' by contrast was stigmatized as 'uncivilized' and incapable of 'rescue' by Christianity" (Gilchrist, 2010: 384). Uns estereotips que operen de manera sistèmica i que influeixen en el micronivell de la producció de notícies, car conformen el context cultural en què els i les periodistes barallen no sols el que creuen que és o no és noticable, sinó també el que creuen que els seus lectors i lectores trobaran interessant.

En la dicotomia bones víctimes/dones víctimes, els nens i les nenes ocupen amb facilitat eixe espai de víctima innocent. Els casos en què les víctimes són menors, la resposta social sol ser més forta (Meyers, 1997) i acostumen a col·locar-se en la part més alta de l'escala de la noticiabilitat. Fairbairn i Dawson apunten com davant un cas de violència de gènere que implica, no sols la mort de la companya íntima, sinó que també involucra víctimes menors, l'atenció es desplaça cap a aquestes segones víctimes (Fairbairn i Dawson, 2013: 157).

El recent llibre d'Owen Jones, *Chavs* (2011) posa en evidència la dispar cobertura mediàtica que van rebre les desaparicions de Madeleine McCann⁷⁸ i Shannon Matthews. La primera fou interpretada com una aberració perquè, d'acord amb una de les redactores del *Daily Mail* "este tipo de cosas no suele ocurrir a gente como nosotros" (Jones, 2011: 26), amb la qual cosa apel·lava a la solidaritat entre la classe mitjana. La segona, per contra, fou vista com una desgràcia per a una nena "que ya era una víctima de una situación doméstica caótica, causada por los padres a sus hijos inocentes, mucho antes de que desapareciera en una fría noche de febrero", també en paraules de la mateixa periodista del *Daily Mail*. Segons Jones, la família McCann resultava ben atractiva als i les periodistes de classe mitjana: pare i mare eren professionals de la medicina, assistien regularment a missa, eren fotogènics, anaven

⁷⁸ Una cobertura que, a l'Estat espanyol, fou intensiva malgrat que la nena era britànica i la desaparició havia tingut lloc a Portugal, amb la qual cosa no pot aplicar-s'hi cap criteri de noticiabilitat lligada a la proximitat. El buscador de *El País* retorna 293 articles amb el descriptor Madeleine a 21/03/2014.

ben arreglats, etc. Representaven l'ideal de classe mitjana, un espill en el qual els i les periodistes es miraven.

Les fonts i la dificultat de fugir del testimoni

La quotidianitat amb què s'ha entès la violència de gènere, així com la seua percepció com a problema privat, s'han palesat històricament en l'ús de les fonts d'informació a l'hora d'emmarcar i preparar una peça periodística. Les fonts revelen quines persones són considerades una autoritat en la matèria.

Totes les anàlisis sobre les fonts coincideixen en la preeminència de les fonts policials i, en segon lloc, la de les persones relacionades amb la víctima. Un dels elements que més es critiquen és l'escassa presència i visibilitat dels advocats i advocades de les víctimes que, sovint, formen part del feminisme sectorial. L'experiment de Ryan et al. (2006) constitueix un intent per donar més visibilitat a les advocades, també a les fonts policials (oficials), així com minimitzar la presència de persones relacionades amb la víctima i evitar els testimonis. Els testimonis, que s'erigeixen com la principal font en les notícies de successos, han acaparat reiteradament l'interès de la crítica dels estudis feministes de la comunicació. A través dels testimonis s'introdueix la major part dels mites sobre les violències de gènere. Els testimonis, utilitzats com un recurs segur en el moment de muntar una notícia televisiva —on les imatges per narrar els fets escassegen— continuen sent un element persistent en els noticiaris.

La sobrerepresentació de dones victimitzades en contrast amb la manca de presència de dones que han viscut situacions de violència, sumades a la gairebé absència de persones expertes en violència de gènere, es plasma ja no en l'aniquilació simbòlica de les dones, sinó en l'aniquilació simbòlica del feminisme. Segons Bullock i Cubert (2002 citat en Fairbairn i Dawson, 2013: 155) les persones expertes en violència, les associacions de dones o les advocades apareixien com a font en un 4% dels casos, mentre que la policia i les fonts judicials ho feien en un 58%. Kitzinger (2004), per la seua part, afirmava que els discursos originats en els tribunals tendien a una representació estereotipada de la victimització.

2.3.2. Principals canvis i nous reptes

La recerca internacional apunta moltes millores en el tractament. En el treball comparatiu de Fairbairn i Dawson entre la cobertura dels casos de violència de gènere amb resultat de mort al Canadà en els períodes 1975-1979 i 1998-2002, es demostra que elements com ara la contextualització de l'agressió en maltractaments anteriors s'incrementa, al temps que es redueixen els enfocaments que exculpen agressors —

que passen del 54% al 15%— i els que culpabilitzen les víctimes —del 29% al 14%. De les explicacions sobre el perquè al públic en els primers anys, s'aprecia l'impacte tant del feminisme com de les polítiques públiques —que als països occidentals es desenvolupen al llarg dels anys 90. Hi ha, però, elements que romanen com ara la sobrerepresentació policial i judicial, mentre que “in the context of news reporting of intimate partner homicide, the absence of women’s and pro-feminist voices is both revealing and disturbing” (Fairbain i Dawson, 2013: 170). Segons les autores, tot i que el tractament mediàtic ha canviat, no ho ha fet de manera suficient com per caracteritzar-la de problema social arrelat al gènere.

Algunes de les investigacions destaquen el paper educador d'associacions feministes o d'associacions de dones periodistes que s'impliquen en la millora de la cobertura gràcies a l'oferta de formació i la redacció de manuals (Fairbain i Dawson, 2013: 172). La capacitat no sols de resistir, sinó també de transformar les rutines que tendeixen a la reproducció d'estereotips i enfocaments argumentals patriarcals, s'ha posat de manifest en experiències com les de Ryan, però també en el dia a dia de les redaccions. En eixe aspecte, l'autocensura pel que fa al plantejament de reptes en qualsevol rutina periodística pareix tenir un pes major que la mateixa censura.

Malgrat les moltes millores, i sense oblidar eixa possibilitat de transformació, si atenem els elements i enfocaments clàssics a l'hora d'abordar la cobertura informativa de la violència, ens adonem que, encara que hi ha molts manuals i consens generalitzat sobre què no s'ha de fer quan ens aproximem a la violència, una mirada superficial als mitjans generalistes basta per captar que alguna cosa passa. Perquè les noves estratègies informatives no constaten l'existència d'una perspectiva de gènere en les peces —per no parlar del gruix dels programes—, ni que les recomanacions i els protocols siguen suficients per encarar el tractament d'un problema social tan complex com la violència de gènere.

En el camp de la representació, una de les principals línies d'anàlisi mediàtica, que connecta amb la construcció del gènere, és la manca d'agència amb què els personatges femenins són descrits i representats. Cuklanz destaca com “female characters who are victims have usually been depicted as having little agency to help themselves, have few support networks or female friends and family, are often assisted by stronger and more competent males, and are frequently blamed, at least in part, for their victimization” (Cuklanz, 2014: 33). Eulalia Lledó advertia que “es altamente remarcable que a lo largo de todas las informaciones y noticias sobre agresiones contra mujeres jamás se ha hallado la más mínima mención a alguna aptitud, habilidad o pericia física en el momento de esquivar o huir de una agresión

referida a una mujer concreta” (Lledó, 1999, citada en Bengoechea, 2000: 9). Aquesta falta d’agència de les víctimes es veu reforçada amb la figura dels policies, font oficial predominant en els casos de violència de gènere. La policia i les institucions judicials s’encarreguen de definir la violència de gènere, avaluar-la i determinar-la, amb la qual cosa s’erigeixen en filtres de la pròpia representació. Per a Gámez Fuentes (2012), l’estratègia mediatitzadora de la judicialització reproduïx els marcs de reconeixement en què les dones no són subjectes agents, ja que representen la realitat de la violència únicament sobre la base de les tecnologies policial i judicial (Gámez Fuentes, 2012: 203). Bengoechea planteja la necessitat que els discursos periodístics assimilïn i accepten el doble paper de les dones, com a subjecte/objecte, fet que, segons l’autora, per als mitjans implicaria, d’acord amb els significats hegemònics, triar la puta en lloc de la verge-mare (Bengoechea, 2000: 10).

D’altra banda, i tal com ocorre amb la representació de la violència en general, l’enfocament mediàtic funciona amb la dicotomia persona bona/persona dolenta que, a més a més, es fa coincidir amb la de persona agressora/persona agredida. D’aquesta manera, la culpabilització de les víctimes és encara habitual quan aquestes es contemplen com transgressores de la norma o que sobrepassen els límits de la decència o la moralitat socialment acceptades. Dit més clar, la representació varia segons el lloc que s’ocupe en l’ordre de gènere (Connell, 2005). Atès el caràcter relacional del gènere, les representacions de la violència també es realitzen de manera relacional, és a dir, es nega la possibilitat de víctimes amb agència i d’agressors agredits. Si ens mantenim en aquesta línia, un dels temes que necessita de major investigació és la representació de les dones agressores. Algunes de les recerques internacionals que la tracten (Carlyle et al., 2014; Wozniak i McCloskey, 2010), ho fan des de la perspectiva de la simetria de gènere i troben escasses diferències en el tractament. Més encara, incideixen en el fet que quan la víctima de *Intimate Partner Violence*⁷⁹ (IPV) és una dona, rep un tractament més empàtic. Per

⁷⁹ La denominació *Intimate Partner Violence* és utilitzada en els àmbits de la salut i la psicologia per fer referència a l’abús, amenaça o intent d’abús físic, sexual o emocional per part d’un company/a o excompany/a íntim. S’inclou marit/muller, exmarit/exmuller, nuvi/núvia, exnuvi/exnúvia i parella sexual. McHugh i Hanson (2006) la fan servir per la seua capacitat a l’hora d’incloure de manera més visible noves violències, com ara la que pot sorgir en les cites o entre lesbianes. Malgrat aquesta obertura, la seua anàlisi incorpora la literatura de la simetria de gènere (Strauss i Gelles, 1978; Dutton, 1994) i utilitza la *Conflict Tactic Scale* —ja esmentada en el primer capítol i que reprendrem en el pròxim— i, per tant, manca de la perspectiva de gènere en les seues anàlisi. En el cas de l’Estat espanyol, el concepte violència de gènere —a penes usat en la literatura anglosaxona— apareix dotat de la capacitat analítica d’incloure les violències entre lesbianes o les violències dona-home atès el seu caràcter relacional. Tot i així, en el camp de la salut s’ha començat a emprar el terme *Violencia de Compañero Íntimo* (Vives Cases et al., 2003, 2007), encara que com a sinònim de violència contra les dones.

contra, Fagoaga (1999) destaca que els casos d'agressions a homes rebien una cobertura major que els de les dones —el doble si ens fixem en l'ABC i un terç més si ho fem en *El País*.

En el camp dels nous reptes, Andrea L. Press avisa que l'interés pel cyberbulling i els perills dels nous mitjans de comunicació pel que fa a la contextualització de noves expressions de la violència de gènere tendeix a ocultar la mateixa violència. En focalitzar l'atenció en els perills del cyberbulling, Press dirà que s'oblida el que hi ha al darrere: per exemple, darrere dels casos de suïcidi per assetjament, hi ha la persecució de les dones joves que són sexualment actives, i que l'autora anomena estat de doble risc —*double jeopardy*. D'acord amb autores com McRobbie o Gill, Press analitza el cyberbulling en un context del postfeminisme en el qual si bé les dones han guanyat molta llibertat sexual, això no es trasllada a la llibertat social de ser una dona jove que té sexe (Press, 2011: 108). El postfeminisme, terme encunyat per McRobbie en un assaig el 2004 i desenvolupat en una obra completa el 2008, ens aporta un nou marc a partir del qual abordar la cultura popular, com ara les sèries de ficció, els best-seller i les pel·lícules. El postfeminisme, entès de manera crítica com la il·lusió social d'haver superat les demandes del feminisme (llibertat sexual, drets laborals, igualtat formal) es barreja amb l'elogi al consum i l'estil de vida de les classes mitjanes⁸⁰.

Aquestes anàlisis sobre el context sociocultural poden ser útils a l'hora d'examinar algunes de les noves interpretacions de la violència que, de tant en tant, apareixen representades als mitjans. Específicament, en la lectura de les reformes legals i penals en matèria de violència, que es consideren discriminatòries en detriment dels barons⁸¹.

Per últim, si bé l'atenció a la pornografia ha estat, com diu Van Zoonen, un dels elements principals d'anàlisi dels estudis feministes de la comunicació, no ho ha estat tant el comerç de persones —amb vistes a l'explotació sexual i altres finalitats com ara la mendicitat o els treballs domèstics. El comerç de persones —i altres fenòmens, per exemple les violacions convertides en arma de guerra— entrarien dins del que Hearn anomena transpatriarcalismes, i que també podem anomenar violències transnacionals, on les dimensions de classe social —de pobresa— i culturals, juntament amb les d'edat i gènere, adopten característiques especials. L'atenció

⁸⁰ Resulta de gran interés una de les preguntes que McRobbie llança: Què passa si, de fet, les dones són a poc a poc desempoderades mitjançant els discursos de l'empoderament que s'ofereixen com a substituïts del feminisme? La retòrica de l'*empowerment* no seria altra cosa que la versió per a xiques de la trampa del pensament positiu descrit per Barbara Ehrenreich (2009).

⁸¹ Aquestes interpretacions sovint usen com a marc teòric els treballs sobre simetria de gènere.

mediàtica a la representació d'aquestes expressions pot donar lloc a un camp d'estudi molt fructífer.

2.4. DE LA INCLUSIÓ EN L'ESFERA PÚBLICA AL SEU ÚS COM ABOCADOR D'IDEOLOGIA DOMINANT

L'entrada de les violències en l'esfera pública i, per tant, en el gruix dels discursos mediàtics, té conseqüències diverses. D'una banda, la retroalimentació entre l'agenda política i l'agenda mediàtica implica que l'irrupció de la violència de gènere en els mitjans com a problema públic ha d'anar acompanyada de polítiques públiques per enfrontar-se al problema⁸². Ens referim a com els mitjans ocupen un espai simbòlic incomparable en els processos de canvi social. En un segon nivell, tal com Plummer (1995, 2003) o Moorti (2002) defensen, l'arena mediàtica, com que esdevé un espai clau en la difusió d'experiències i vivències personals, encara que no implique immediatament una pràctica alliberadora —ja que depèn de l'articulació del saber-poder—, sí que pot significar experiències emancipadores. Kitzinger estudià com les diferències en el tractament sobre l'abús sexual a menors impactava en les percepcions de les persones que havien experimentat abusos en la seua infantesa. La inclusió de l'abús sexual infantil suposà, segons l'autora, “making sense of intimate experiences of violence within domestic space, providing framework for personal interaction and reference points for building a sense of identity” (Kitzinger, 2001: 93). El 'descobriment' el 1986 del tema per part dels mitjans britànics va comportar la fi d'un 'buit cultural'. La tasca mediadora dels mitjans va permetre les persones sobrevivents a la violència identificar els que els havia ocorregut i assignar-li un nom, les va obligar a enfrontar-se a records amagats. Els discursos mediàtics van ser vitals en el seu procés per designar i donar sentit als records. Les implicacions de l'entrada de la violència en l'esfera pública presenten, així doncs, una doble dimensió: la política i comunitària, però també la subjectiva i identitària.

Ara bé, fins i tot en les visions com les de Moorti (2002) que, no sols lloen la inclusió de la violència de gènere en l'esfera pública, sinó que també reivindiquen altres formats diferents als programes de notícies per consolidar contraesferes públiques, s'aprecia la dificultat de fugir de la reproducció d'una representació estereotipada i de les rutines periodístiques assentades en els processos de producció que aboquen a la seua repetició. Moorti, per exemple, explica que als platós de televisió sols parlen de

⁸² Sobre la retroalimentació d'agendes, però, cal matissar la dificultat d'establir, en cada cas, quin és el detonant de la introducció en l'esfera pública, però sovint es produeix a partir d'un cas espectacular, el que anomenaríem un *Key Event*, que sacsa l'opinió pública i 'obliga' a prendre mesures al respecte.

prostitució aquelles activistes feministes que abanderaren un enfocament abolicionista. O que, davant qualsevol tema controvertit, es busca la compensació ideològica en els platós. En el procés de producció informativa i d'infoentreteniment s'imposen filtres que sovint impedeixen que les narracions en primera persona assolisquen el grau d'empoderament i alliberament que, teòricament, haurien de permetre i que són travessats pels eixos de dominació de gènere, raça, ètnia, classe social, edat, nivell cultural, etc. Si fem cas de Collon (1995), el major filtre de la informació és la ideologia dominant.

Així doncs, l'eixamplament de l'esfera pública no l'eximeix de ser usada per conrear ideologia dominant. De fet, la recerca internacional ha observat que les grans tendències en el tractament mediàtic mostren que si la violència de gènere s'estableix com a problema social de manera descontextualitzada, no suposa cap risc per a la dominació masculina: la violència, en tant que símbol de la desigualtat —separada de la seua complexitat i de la distinció entre violència i desigualtat— implica que lluitar públicament contra ella, significa acabar amb la desigualtat.

D'altra banda, cal avaluar el paper que les informacions relatives a la criminalitat i la violència tenen en la instal·lació de la cultura de la por en la societat. Seguint Barata, des de l'aparició de la premsa de masses a finals del segle XIX, "es pot afirmar que una bona part del que la societat sap i s'imagina del delicte passa pel discurs mediàtic. La premsa va transformar l'experiència social sobre el món de les transgressions, es va produir un canvi fonamental: es va passar del vell ritual del càstig públic al nou ritual mediàtic" (Barata, 2003: 52). La informació sobre crims i violència exerciria una funció disciplinària, dins la qual el discurs mediàtic contribueix a la formació dels alarmismes i els pànics morals. En aquest sentit, caldrà vigilar les conseqüències que les alarmes mediàtiques tenen en les institucions i, sobretot, en els sistemes penals. Evidentment, el conreu de l'*ethos punitiu* de mà dura contra el delicte, en el cas de la violència de gènere sols es possible mentre aquesta quede alteritzada, circumscrita als 'altres' i desvinculada de les relacions de poder existents en totes les relacions socials.

La ubicació del camp mediàtic en el centre dels camps de poder ens ha de conduir a l'exploració, no sols de les conseqüències de la representació sobre la construcció del gènere com a categoria relacional, sinó també la seua connexió amb les altres esferes del poder per reglamentar la vida social. En el capítol següent, pararem esment al que ha significat a l'Estat espanyol el pas a l'esfera pública de la violència de gènere d'una manera contextualitzada i històrica a partir de l'estudi de les vinculacions del camp mediàtic amb el camp científic i el polític.

CAPÍTOL 3. LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE COM A PROBLEMA SOCIAL A L'ESTAT ESPANYOL

Las asesinadas cumplirán, a partir de finales de los 90, una función icónica, condensando y simplificando los procesos de violencia en un único momento: el de la muerte o, más bien, el de la recreación mediática de la misma.

Marugán i Vega, 2002

La disciplina es un principio de control de la producción del discurso. Ella le fija sus límites por el juego de una identidad que tiene la forma de una reactualización permanente de las reglas.

Foucault, 1970

Un anunci de brandi Soberano s'emetia en la televisió espanyola a principi dels 70: una dona jove consulta la seua situació familiar amb una pitonissa. En la bola de vidre es reflecteix el mal geni del marit que li nega la paraula, s'enfada i trenca els plats, la bufeteja i acaba eixint de casa de mala manera. La vident ho té clar: tot és fruit de les llargues hores de feina que el fan guanyar-se el dret a una benvinguda a casa com toca, amb una copa d'un bon brandi, Soberano. Un brandi que en anuncis anteriors ja havia pregonat això de "es cosa de hombres". Aquest anunci de televisió evidencia com el llindar d'allò acceptable⁸³ en termes de gènere i de violència de gènere s'ha transformat substancialment en els darrers 40 anys. De l'estat androcèntric i patriarcal del franquisme a l'actualitat, la vida d'homes i dones ha estat profundament modificada i no seria gaire fidel a la veritat assegurar que el patriarcat ha canviat la seua cara, però resta immutable. La dominació masculina, tanmateix, roman i així es

⁸³ Aquest fet no implica que la violència no es mantinga com un recurs ben habitual en la publicitat, simplement que la noció de llindar s'aproxima als límits de la legitimitat.

pot observar en les punyents diferències salarials, l'abast desigual de les xifres de l'atur o el diferents usos del temps, entre molts altres indicadors.

Al llarg d'aquestes quatre dècades de canvi social, s'ha posat nom a la violència. Als discursos del franquisme sols hi havia parricidis i, a tot estirar, crims passionals. En aquest capítol s'apunten els principals passos cap a la construcció social i política de la violència contra les dones des de finals del franquisme fins l'actualitat. S'incidirà en els canvis en matèria legal que, a poc a poc, deixaran de posar setge a les vides de les dones per part de l'Estat⁸⁴, en el paper que ha exercit el moviment feminista per re-emmarcar la violència de gènere i en la intersecció entre agenda pública i agenda mediàtica. Estudiarem el procés de 'descobrimt' de la violència de gènere per part dels mitjans i les dificultats de canvi en la seua cobertura. Per últim, ens centrarem en el debat al voltant de les xifres que mesuren la magnitud del problema i revisarem els indicadors amb els quals es dona a conèixer la violència de gènere als mitjans i a la societat. En aquest sentit, el procés de visibilització de la violència de gènere en tant que problema social es fa palès en les dades d'opinió que, si bé reflecteixen els punts àlgids de debat polític i mediàtic, mantenen uns valors alts en la consideració de la violència de gènere com a problema social. En definitiva, mirem de reconstruir el procés coral a partir del qual s'elabora públicament la violència de gènere a l'Estat espanyol d'acord amb la proposta teòrica d'*agenda setting function* de McCombs i Shaw (1972).

3.1. VIOLÈNCIA DE GÈNERE I CANVI SOCIAL

Si bé trobar un punt de partida des del qual explorar les transformacions socials en un context determinat no sol ser fàcil, en el cas que ens ocupa és gairebé obligat començar per la situació de les dones sota el règim franquista. El franquisme relegà les dones a la domesticitat en prohibir-ne l'accés al treball remunerat i a la propietat i en negar-los l'autonomia i la independència. Governades per les lleis domèstiques, els abusos eren consentits no sols per la normativa vigent, sinó també per la tradició feta sentit comú. La lluita antifranquista, la mort del dictador i la transició suposaren un repte: que el moviment feminista poguera introduir les seues demandes en el conjunt de l'esquerra.

⁸⁴ En aquest cas podem parlar d'anades i tornades: el 27 i 28 de setembre de 2013 es convocaven múltiples actes al llarg i ample de l'Estat espanyol per denunciar la política del govern del Partit Popular en matèria d'avortament i reivindicar els drets sexuals i reproductius davant l'anunci de reforma de la llei de l'avortament que implica tornar a un règim de supòsits més restrictiu que el del 1985.

En les quatre dècades que ens separen de la fi del franquisme, l'Estat espanyol ha passat de ser un Estat androcèntric i patriarcal a abraçar l'igualitarisme. Transformació social que, en l'àmbit de la família, implica la deslegitimació tradicional del pare com a governant de tots els seus membres i de tot el que ocorre al seu si i que obri la porta a una nova legitimitat racional consistent en el govern de la família per part de l'Estat: "Es a través de la familia como el Estado puede organizar ámbitos de la existencia individual como la maternidad, la prevención de la salud, la reproducción de la fuerza de trabajo, el consumo, la asistencia, el cuidado de las personas, etc. cuyas dinámicas se sitúan al margen del marco jurídico de la soberanía" (Marugán, 2009: 95). El pas del patriarcalisme i la prohibició aplicats sobre les dones a la seua protecció no ha estat, però, exempt de batalles ideològiques. Tot i amb això, en aquest capítol ens centrem en l'anàlisi de com l'essencialisme que promou la idea de la dona com quelcom que cal vigilar s'ha transformat en la idea igualment essencialista de la dona com quelcom que cal protegir.

3.1.1. El punt de partida: estat dictatorial i patriarcal

Al llarg dels quaranta anys de dictadura, la vida de dones i homes canvià, tot i que els preceptes de "dona" que assumia i promocionava el règim continuaven fermes: la bona dona era la mare i esposa, dedicada a la cura de la família, amb una estricta divisió sexual del treball. L'estat androcèntric i patriarcal se sustentava sobre pautes morals i religioses que recollien l'esperit de naturalització de les desigualtats a través de la diferenciació dels sexes i la seua jerarquitització. Un esperit avalat per la Il·lustració — amb Rousseau com a inspirador, per a qui el progrés social, de la mà de la democràcia excloent, passava per la preponderància indiscutible dels homes sobre les dones— i corroborat per científics socials com Comte, Durkheim o Simmel —en la seua versió primerenca del pensament de la diferència— (Durán, 1996; De Miguel, 1996; Osborne, 1997; Cobo, 2005). Al temps que el moviment feminista despertava a Europa i als EUA en el trànsit cap al segle XX, la visió androcèntrica de la realitat social dominava tant els discursos teòrics com les realitats pràctiques. En el cas de l'Estat espanyol, les bases teòriques de la diferència sexual es materialitzaven en científics socials com ara Ortega i Gasset, qui va exercir una intensa influència en el pensament polític i social. El catolicisme social fou el corrent que més interès mostrà en eixa naturalesa femenina diferent, en la seua desigualtat respecte de l'home i en la seua sublimació. Un corrent que gaudirà, a partir del 1939, de centres importants de difusió intel·lectual (Fernández, 1996: 169).

La concepció androcèntrica de l'estat, tot i no ser exclusiva dels règims autoritaris, assoleix en el franquisme la "realización perfecta de la división ultraconservadora que convierte a la familia patriarcal en el principio y en el modelo del orden social como *orden moral*, basado en la preeminencia absoluta de los hombres respecto a las mujeres, de los adultos respecto a los niños, y de la identificación de la moralidad con la fuerza, con la valentía y con el dominio del cuerpo, sede de las tentaciones y de los deseos" (Bourdieu, 2000: 109).

El principi moral i polític de la diferència sexual regí la vida de les dones sota el franquisme des del 1939 fins al 1975. Ara bé, si al llarg dels quaranta anys de dictadura el poder romangué estable, la realitat dels homes i les dones canvià substancialment, i ho va fer al ritme que es transformava també el franquisme: des del règim autàrquic i feixista del 39 al semiliberalisme econòmic als 60. El feixisme desaparegué com alternativa política el 1952, no així la tecnocràcia, el cabdillisme i, sobretot, l'autoritarisme. Malgrat els canvis, l'estat franquista reforçà les característiques del sistema patriarcal i eliminà les opcions que propiciaren canvis en els rols genèrics atribuïts a les dones (Domínguez i García-Nieto, 1991: 641).

El final de la guerra comportà la supressió de tots els avanços en matèria de drets per a les dones, que d'ençà esdevingueren l'instrument per reproduir i consolidar la base social de la dictadura i els valors que la garantien. Amb el discurs pronatalista — premis a la natalitat, lluita contra l'esterilitat voluntària i contra l'avortament (Folguera, 1997: 528)—, la família s'erigia com la institució *natural* sobre la qual es fonamentava la societat. El *Fuero de los Españoles* reconeixia la protecció especial de les famílies nombroses, la llei del subsidi familiar de juliol de 1938 establí que l'ajuda tenia com a finalitat "impedir que la madre buscase en la fábrica o en el taller, un salario con el cual cubrir la insuficiencia de lo conseguido por el padre". La llei d'ajut familiar de març de 1946 penalitzava el treball de les dones casades amb la pèrdua del plus familiar. Tot un aparell legal que confinava les dones a la llar, als treballs del camp i als més durs. Un treball considerat socialment com una ajuda a l'economia domèstica, al mateix temps que una obligació. Treball no pagat, gratuït o mal pagat i amb el treball de mestra com a única professió intel·lectual permesa. Dels cinquanta als seixanta, anys marcats per l'èxode rural, el servei domèstic es converteix en l'única eixida a la fam i la manca de treball per a moltes dones rurals. Les capitals es nodreixen d'aquestes "jóvenes, a veces adolescentes, casi niñas", destinades a treballar com a internes. "Un trabajo que las encerraba en un espacio privado ajeno — la casa de los señores— con larguísimas jornadas laborales, en condiciones difíciles, duras, a veces aisladas y diferenciadas a la hora de comer y dormir, con salario muy

bajos". Per a moltes, l'única escapatòria era el matrimoni i passar a ser internes de la pròpia família (García-Nieto, 1993: 730).

La subordinació de l'esposa al marit era una de les particulars visions de l'estat: "la vida de toda mujer, a pesar de lo que ella quiera simular (o disimular) no es más que un deseo continuo de encontrar a quién someterse", s'afirmava en *Medina*, revista femenina de l'època (Folguera, 1997: 529). L'Església catòlica fou una gran aliada en aquesta tasca. Després de la Guerra Civil, la institució religiosa acceptà de bon grat donar suport al nou règim, sobretot pel que fa a la vida familiar i les relacions de gènere. Les diferències sexuals d'homes i dones —considerades d'origen diví— conformaven la unitat harmònica de la família. La dona, amb les seues facultats afectives, representava l'arquetip complementari de l'home: el cor, la intuïció, l'instint, la preocupació pels detalls i la menor capacitat per a l'abstracció; representava el domini del sentiment i la sensibilitat: l'abnegació, la humilitat, la pietat, l'esperit de sacrifici i d'entrega a l'altre. L'home, per la seua part, reflectia la valentia, el caràcter; tot i que aquestes virtuts encloïen greus perills com la indiferència cap a les pràctiques religioses. Segons l'Església, la superioritat física i intel·lectual de l'home complementaria les virtuts afectives i religioses de la dona.

El tercer element de reproducció cultural, l'escola (Bourdieu, 2000), s'encarregà no sols de la separació física i curricular per sexes, sinó que mitjançant la *Sección Femenina* —part de la FET-JONS, el partit únic, dirigida per Pilar Primo de Rivera i establerta per Reial Decret del 28 de desembre de 1939—, assumiria la *formación para el hogar*, assignatura obligatòria per a les xiquetes basada en la doctrina cristiana i els principis nacionalsindicalistes. La *Sección Femenina* desenvolupà quatre funcions principals: mobilització, enquadrament i formació de les afiliades; adoctrinament polític i educació de les dones del *Movimiento*; la disciplina en la *instrucción para el hogar* de les dones que pertanyien als centres d'educació i treball; i el *Servicio Social* (Bosch i Ferrer, 1997). Quatre funcions que persegueixen dos objectius bàsics: un de polític, d'instrucció en la doctrina falangista i altre d'ideològic-cultural, de definició d'un model de dona subjugada al marit. En paraules de Martín Gaité, "ni Pilar Primo de Rivera ni sus colaboradoras de apostolado amasaron una fortuna predicando el ahorro, la sonrisa, la gimnasia al aire libre y el baile regional. La clave del buen resultado de la Sección Femenina de Falange hay que buscarla en su antifeminismo, que la hacía grata a los ojos de Franco, y en la borrosa personalidad de su creadora, siempre dispuesta a someterse a una jerarquía superior" (Martín Gaité, 1987: 57).

Estat, Escola i Església en foren responsables de delimitar, en les dues primeres dècades del franquisme, l'única identitat femenina acceptada pel règim: la dona domesticada, submissa i dependent.

Amb l'entrada en la fase autoritària del *desarrollisme tecnocràtic* (1957-1969) i amb l'èxit dels Plans d'Estabilització, l'Estat es modernitzava: creixement demogràfic, intensa urbanització i extensió de la trama urbana. La societat de consum despertava, s'experimentà una transformació educativa i les dones s'incorporaren tímidament al mercat laboral. Tot un conjunt de progressos en el benestar material que naixien de la renovació de gabinet governamental de l'any 1957. El triomf polític de l'equip tecnocràtic, vigilat de prop per Carrero Blanco, fou també el triomf del seu projecte per salvar el franquisme de la fallida. La fi de les vel·leïtats falangistes i de les lluites entre les diverses famílies que componien el franquisme quedà ben patent amb la substitució d'Arias Salgado per Fraga Iribarne al capdavant del *Ministerio de Información y Turismo*. “La retórica grandilocuente y enardecida de los partidos falangistas y nacional católicos fue sustituida por un discurso igualmente triunfalista pero basado en tecnicismos económicos y abundante en cifras estadísticas”⁸⁵. Totes les transformacions tant en la política interior com en l'exterior —la renovació dels acords amb els Estats Units, els processos de descolonització dels territoris espanyols en Àfrica i la reforma administrativa i institucional— introduïren canvis rellevants en la política econòmica sense per això alterar les bases ideològiques del franquisme. I el mateix va ocórrer amb la vida de les dones: les noves necessitats de l'economia exigien la incorporació de les dones al mercat laboral. A la figura de mare i esposa se li sumava ara una altra, no sense recel i sense alterar la sempiterna situació de subordinació.

La llei sobre drets professionals i laborals de la dona del 15 de març de 1961 reconeixia que dones i homes tenien els mateixos drets en l'exercici de qualsevol tipus d'activitat professional i política, a excepció de l'exèrcit, la marina mercant, els “treballs penosos o insalubres” i la carrera judicial, que seguirà tutelada pel règim fins al 1966 i que continuarà dominada pels homes encara un grapat d'anys, ja que la primera jutgessa no ho serà fins al 1971. La recessió dels postulats falangistes afectà de manera decisiva la *Secció Femenina*, que experimentà una sensible pèrdua d'influència i militància, fet que obligà a la seua burocratització. Convertida en institució estatal, perdurà amb lleugeres modificacions fins la democràcia. Les seues funcions es reduïren a dues: desenvolupar el *Servicio Social* per a les dones solteres de

⁸⁵ Rebollo Torío, Miguel Ángel (1978): *Lenguaje y política. Introducción al vocabulario político republicano y franquista, 1931-1971*, Valencia, Fernando Torres, citat en Moradiellos (2003: 150).

17 a 35 anys i controlar l'educació en totes les etapes —les mestres de primària havien de ser de la *Sección Femenina* i assistir als curssets de formació. En l'anomenat 'segon ensenyament' (batxillerat) garantien l'assignatura de llar (des del 1941) que preparava les joves per a la seua tasca futura com a mares i esposes, mentre que en les universitats impartien l'assignatura *Formación del Espíritu Nacional* (Sánchez López, 1990: 57).

Malgrat que cada cop més dones treballaven fora de la llar, i es constituïen per tant en eixa mà d'obra barata que el règim necessitava per aconseguir l'expansió industrial, els nous hàbits de consum i la cerca d'un major benestar foren indispensables perquè la participació de les dones en el mercat labora fóra ben vista. El salari que aportaven propiciava l'ascens social, la inversió en l'educació dels fills i l'augment de la capacitat adquisitiva que revertia en el consum de nous productes de masses. Tot i així, “el modelo norteamericano de ‘ama-de-casa-tecnóloga-de-su-hogar’, era sólo un sueño propagado por las pantallas cinematográficas y televisivas” (Poveda, 2008: 121).

El turisme tingué un impacte rellevant en la renegociació d'actituds. “La atracción por los turistas europeos, su modo de vida, su nivel de renta o la libertad de sus costumbres desvelaron contradicciones de una sociedad mucho menos satisfecha con ella misma de lo que quería hacer ver el franquismo” (Moreno Garrido, 2007: 289). La part immobilista del règim mostrava la seua preocupació per una possible contaminació ideològica i social que socavara les bases morals del règim. La part més reformista, per contra, veia com a preponderant la qüestió econòmica, amb la qual cosa el règim deixà fer i es resignà a l'entrada de turistes, això sí, encomanant a l'Església, a través de la seua *Comisión Episcopal de Moralidad y Ortodoxia*, la vigilància del fenomen.

L'obertura del treball assalariat a les dones i el fet que el seu treball es posara al servei del projecte polític i econòmic del règim podrien ser un exemple més de la llarga llista que enuncia Heidi Hartmann (1979) sobre adaptabilitat de capitalisme i patriarcat. En aquest cas, veiem com el patriarcat cedeix terreny al capitalisme, sense sentir-se obligat a alterar els seus principis bàsics.

En l'últim lustre del franquisme, durant el que s'ha donat a conèixer com tardofranquisme (1969-1975), la imatge de la dona roman intacta, malgrat els canvis introduïts, com ara la democratització de l'educació —també per a les dones—, la desaparició dels impediments legals per a què pogueren treballar —encara que l'autorització marital per a l'exercici dels drets laborals de la dona casada fou requisit indispensable fins el 1976—, o la millora de les condicions de vida.

L'Escola, l'Estat i l'Església operaren com a dispositius de producció i control del gènere. Les dones constituïen el principal objectiu de la seua vigilància. La violència institucional s'exercirà contra les dones que intenten contradir el model oficial. Una violència institucional que sobreviurà al franquisme. En *Las Desterradas hijas de Eva*, Consuelo García recull les vivències de les dones que atapeïen els reformatoris en els anys 60 i 70. Dones que, per haver vulnerat els principis morals del nacionalcatolicisme, eren recloses, bé per part de la policia, bé per la denúncia d'aquells que exercien la seua pàtria potestat⁸⁶ (els pares), en institucions repressives: dones solteres embarassades —algunes de les quals passaren per les clíniques ara en procés d'investigació en la causa dels 'nens furtats'—, prostitutes i toxicòmanes entraven en un sistema de càstig, sota el concepte amable de la rehabilitació, orquestrat pel *Patronato de Protección de la Mujer*. Creat el 1902, suprimit durant la República i reinstaurat el 1941, aquest òrgan, dependent del *Ministerio de Justicia*, es dedicava a “velar por todas aquellas mujeres que, caídas, deseen recuperar su dignidad” (García del Cid, 2012). Es dissoldria definitivament en la Transició⁸⁷. La *Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social* era la que regia l'internament en els reformatoris i presons en què, al llarg del franquisme, s'amuntegaren els presos i preses polítiques i comunes. En el darrer grup, abundaven les prostitutes i els homosexuals⁸⁸.

La violència institucional exercida contra les dones es plasmarà en un contracte sexual que evidencia la inexistència civil de la dona casada i la seua impossibilitat a l'hora de constituir-se lliurement com a part del contracte matrimonial: “en el contrato de matrimonio una esposa explícitamente acuerda obedecer a su esposo” (Pateman, 1995: 221 citat en Marugán i Vega, 2002: 424). La consideració de les dones i la seua sexualitat com a objecte de vigilància sota eixe contracte sexual tindrà conseqüències en la comprensió i conceptualització de la violència contra les dones. En aquest

⁸⁶ Els motius per denunciar les filles podien ser la prostitució, la ganduleria, la fuga de casa, l'embaràs, la inadaptació familiar o conductes inadequades. Dins del concepte “conductes inadequades” s'hi podien al·legar situacions com ara la negativa d'una filla a entregar el seu sou íntegre als pares. (“El Patronato de protección de la Mujer, anacrónico e inadecuado”. *El País*, 2 d'octubre de 1977).

⁸⁷ El 1978, al temps que s'anunciava la desaparició del *Patronato de Protección de la mujer* es comunicava la futura creació d'un *Instituto para la Promoción de la Mujer*.

⁸⁸ Parlem d'homosexuals en masculí perquè les lesbianes quedaven totalment enfosquides per una negació de la possibilitat d'existència, fet que haguera implicat pensar en una sexualitat al marge de la dels homes. L'intent de recuperació de la memòria històrica de les dones lesbianes per part de l'equip de recerca dirigit per Raquel Osborne explora la penetració dels dispositius de la sexualitat en el cas de les preses polítiques en les càrcers franquistes i camps de concentració nazis i que es plasma en el rebuig cap al lesbianisme i l'autorepressió i negació de l'expansió de la pròpia sexualitat (Osborne, 2009b). Gran part de les preses comunes ho eren per qüestions relatives a la sexualitat i al control de la natalitat: avortaments, prostitució i adulteri, delictes castigats pel Codi Penal.

context, l'honor i el deïbit conjugal seran els valors que caldrà protegir. La violència contra les dones en el marc del matrimoni sols es farà evident en els casos amb resultat de mort i no rebran altre nom que el de crim passional. És pertinent fer referència en aquest moment a les teories que sustenten que la violència de gènere té lloc quan les dones se n'eixien del patró de conducta proposat. Els maltractaments, relegats a la condició de fenomen privat en l'àmbit de la parella, s'entenien com un dret de l'home, un correctiu legítim per al comportament indegut de les seues esposes.

El concepte de reproducció de la dominació masculina de Bourdieu (2000) que, en el cas de l'estat patriarcal que fou el franquisme, implica la mobilització de les grans institucions reproductores de l'ordre social com ara l'Escola, l'Estat i l'Església, va de la mà del concepte d'hegemonia en Gramsci. Segons Gramsci (1985), el consens és la base per a l'èxit de la imposició de la dominació. L'autor incideix en com la classe dominant s'assegura l'hegemonia mitjançant les institucions repressives de l'estat. Però no només. Molt més important serà l'hegemonia que es forja dins de la mateixa societat civil mitjançant institucions que abasten des de l'educació, la religió i la família fins a les microestructures presents en les pràctiques de la vida quotidiana. Serà el conjunt el que contribuirà a la producció de significats i valors que, al seu torn, dirigiran i mantindran l'espontani consens de les persones governades amb l'ordre social i polític imperant (Howe, 2008: 30). Al llarg del franquisme molts esforços es destinaren a aconseguir eixe consens, cosa que no implica que l'hegemonia social s'aconseguira.

3.1.2. Moviment feminista i nova agenda política

Si bé les dones lluitaren activament contra el franquisme (Di Febo, 1979; Moreno, 1977) i per la restauració dels drets civils, serà a partir del 1960 quan comence a articular-se un moviment feminista a l'Estat espanyol, principalment vinculat a les formacions d'esquerra en la clandestinitat. La celebració de les *I Jornadas de Liberación de la Mujer* a Madrid el 1975, encara en la il·legalitat, han estat considerades com l'esdeveniment fundacional del moviment feminista. Les *Jornades Catalanes de la Dona* el 1976 marcaren l'inici de l'activitat del moviment feminista en termes d'exposició pública dels debats entorn a la discriminació de les dones —fet que va provocar l'escissió definitiva entre els grups de dones catòliques i la resta de grups (Ferrer i Bosch, 2006: 8-9)— i, tot seguit, el 1977, se celebraven les primeres jornades al País Valencià i a Euskadi. En aquesta primera fase, caracteritzada per la inexistència de connexions històriques amb el feminisme de la primera onada i la

necessitat de produir material propi —la revista *Vindicación Feminista*, fundada per Lidia Falcón i en funcionament del 1976 al 1979, donava resposta a eixa necessitat de recollir fons documentals de pensament feminista—, es reclamaran no sols drets civils com ara la igualtat civil, laboral i política, sinó també d'altres relatius a la disposició del cos, el divorci, la despenalització de l'avortament, els anticonceptius o la sexualitat lliure. Per a les demandes feministes, el procés transicional “representaba una oportunidad para la reivindicación de los derechos de las mujeres, para poner las nuevas bases sobre el lugar que debían ocupar en la futura sociedad democrática y denunciar la represión que la dictadura impuso al colectivo femenino” (Verdugo, 2010: 261). En aquest sentit, el que esdevindria Segona Onada del feminisme a l'Estat espanyol es trobava davant d'una oportunitat històrica per introduir elements no només en l'agenda política, sinó també per propiciar la transformació de les maneres de fer política quan tot estava per fer. En eixe procés de consolidació, també es reproduïren els debats sobre la pertinència de la doble militància, els problemes de les dones al si de les organitzacions marxistes (Escario et al., 1996) i les possibilitats de militància exclusiva. Ara bé, les crítiques al model de dona imposat pel franquisme no sols arribarien pel costat del moviment feminista sinó també de l'incipient moviment gai⁸⁹, extremadament castigat per la dictadura amb la llei de perillositat social⁹⁰.

Així doncs, més enllà de la importància del moviment feminista de la transició a l'hora de mobilitzar i generar noves maneres de relació per a les dones, que entronquen amb els processos de construcció de les identitats, i de generar transformacions en l'àmbit polític —el moviment feminista esdevé clau en els processos legislatius sobre violències de gènere—, cal destacar el seu impacte en la producció simbòlica, en la construcció de nous significats socials i en la transformació dels significats compartits orientats al canvi social. “Las organizaciones feministas elaboraron y difundieron nuevos discursos, nuevas formas de pensamiento sobre su comprensión del mundo y sobre cuál era el lugar que las mujeres tenían en él. Discursos y prácticas dirigidos a la acción política para mostrar sus concepciones y alternativas de vida, los nuevos significados y nuevas representaciones culturales del ‘ser mujer’” (Verdugo, 2010: 263).

⁸⁹ El *Front d'Alliberament Gai de Catalunya*, constituït legalment el 1975, havia funcionat de manera clandestina des del 1970.

⁹⁰ L'emergència del moviment feminista i, en menor mesura, del moviment gai a l'Estat espanyol durant la transició apareix profundament marcada per l'estructura d'oportunitats polítiques (Tarrow, 1997): el context històric de canvi social promovia la possibilitat d'influència de nous agents polítics i socials, a més de la il·legitimitat de les darreres accions repressives que adoptaria el règim en el tardofranquisme.

Resulta complexa l'elaboració d'una periodització unitària. Se sol citar la celebració de les *II Jornadas Feministas Estatales* a Granada el 1979 com a punt d'inflexió ja que suposen el trencament d'un feminisme més aviat homogeni. En les jornades es faria evident l'enfrontament entre el feminisme de la igualtat i altre sectors feministes que el titllaven d'institucional i reformista (Folguera, 1988: 123-128). Altres autores allarguen la primera fase fins al 1985 perquè prenen com a referència el tipus de demandes: la lluita per la igualtat i els drets civils. Pel que fa a l'acció del moviment feminista respecte a la violència de gènere, Paula Carballido, en la seua tesi doctoral (2010), diferencia dues etapes: una primera, al llarg dels anys vuitanta, en què el moviment feminista hauria desplegat una lògica instrumental de l'acció, és a dir, una estratègia adreçada a la consecució de veu en les instàncies de poder, i una segona, al llarg dels noranta, caracteritzada pel desplegament d'una lògica expressiva de l'acció, dirigida fonamentalment a delimitar i difondre un concepte determinat de violència de gènere. No obstant això, cal remarcar que també a partir dels vuitanta, la consolidació del moviment serà precedida per la seua atomització i per l'incipient apuntament de tres línies: el feminisme de la igualtat, que tendiria cap a la institucionalització —la institucionalització del feminisme als 80 tindrà conseqüències com ara la creació de l'*Instituto de la Mujer* el 1983 que, malgrat la seua subjecció als canvis de govern, desenvolupà una important tasca de recollida de documents, elaboració d'estudis i materials de difusió—; el feminisme autònom —dins del qual també es trobarà el feminisme de la diferència⁹¹—; i el feminisme acadèmic (Folguera, 1997; Ferrer i Bosch, 2006; Rodríguez Magda, 2011). A aquesta categorització, caldrà afegir l'existència de feminismes sectorials (col·lectius de dones juristes, metgesses, periodistes...). Per a Maqueda (2007), el procés d'institucionalització del feminisme a l'Estat espanyol representa el final de la lluita per la desnaturalització de l'àmbit privat, la seua politització i la seua desmitificació com quelcom de biològic i específic de les dones. Es tracta d'elements clau per interrompre definitivament la reproducció del sistema patriarcal i construir una identitat femenina autònoma. "Poco a poco, la superación de esa dicotomía entre lo público y lo privado deja de ser un proyecto interno del mejor feminismo para convertirse en una estrategia política convencional de un sector del movimiento de mujeres que busca el apoyo institucional a partir, sobre todo, de uno de los instrumentos privilegiados del control social: el derecho penal" (Maqueda, 2007: 5). Les crítiques expressades per la criminologia feminista

⁹¹ Denominem feminisme de la diferència a aquell influenciat per el feminisme italià agrupat entorn de la *Libreria delle donne di Milano*, amb el text de Carla Lonzi, *Escupamos sobre Hegel*, gairebé com a publicació fundacional. El corrent de la diferència a l'Estat espanyol s'ha desenvolupat acadèmicament al voltant de la revista *Duoda* de la Universitat de Barcelona.

coincideixen amb les del feminisme autònom (López Gil, 2011), que veuran en la institucionalització del feminisme la negació de la diversitat i la imposició d'un subjecte del feminisme (Casado, 1999). Tanmateix, cal diferenciar entre una primera època en què el Codi Penal era un instrument de defensa de les llibertats i una segona, en què s'erigirà com un instrument bàsicament penalista.

El protagonisme atorgat a les mesures legislatives mantindrà, en principi, la coherència amb les pretensions de transformació social. El desig per la consecució de transformacions socials àmplies passava per reformar la legislació familiar i, de fet, les reformes aplegaren: el divorci tornà a ser legal el 1981 i la despenalització de l'avortament es faria efectiva el 1985 —sense oblidar que el 1977 es legalitzaven els anticonceptius. Segons Verdugo, malgrat que la llei del divorci no va colmar les expectatives del moviment feminista, haguera estat molt més restrictiva sense la perseverança d'aquest (Verdugo, 2010: 275). Valiente, per la seua part, inclou la llei del divorci entre una de les mesures de major rellevància en l'àmbit de les mesures contra la violència de gènere, ja que amb la Llei 30/81 les víctimes d'atacs violents perpetrats pels seus cònjuges podien sol·licitar i obtenir el divorci (Valiente, 1996). Respecte a l'activitat feminista per la legalització de l'avortament, l'autora en ressenya el caràcter transgressor en tant que gran desafiament a l'Espanya tradicional i a una bona part de la societat. L'article 416 del Codi Penal castigava des de la difusió d'informació sobre l'avortament a la participació en el procés. L'avortament provocat estava prohibit i les conseqüències penals afectaven tant la dona embarassada com totes les persones que hi cooperaren.

L'altre àmbit de la lluita feminista que implicava la reforma del Codi Penal feia referència a la llibertat sexual. La violència de gènere entrarà en l'agenda feminista de l'Estat espanyol a mesura que ho feia en les agendes feministes internacionals. Així doncs, la primera expressió de la violència de gènere que fou identificada com a problema social seria la relacionada amb les agressions sexuals i les violacions. Entre el feminisme existia un elevat grau de consens per demanar la reformulació del Codi Penal, atès el bé que es protegia en la seua formulació anterior: l'honor masculí⁹². Un consens que es palesarà en la celebració unitària de l'anunci de reforma, el 1983, del canvi de bé jurídic sotmès a protecció: de l'honor masculí a la llibertat sexual⁹³. Es

⁹² Valiente explica que aquesta terminologia no era una raresa a Europa, ja que formava part d'altres ordenaments jurídics amb origen en el Dret Romà. A Itàlia, la violència sexual s'inclouïa en el Codi Penal sota el títol de delictes contra la moralitat pública i a França aquests delictes quedaven recollits en l'article sobre atemptats contra la moralitat (Valiente, 1996).

⁹³ La campanya per la reforma del Codi Penal fou una estratègia de denúncia ans que, dirà Maqueda, una cerca de solucions, la qual cosa es saldarà amb un "divorci entre el feminisme i la doctrina penal".

perfilava, per tant, el principal objectiu que no era altre que el desmantellament de la legislació franquista.

Al costat de la centralitat que adquiriren els debats sobre les agressions sexuals, el cos i la sexualitat, també en els anys 80 comença a fer-se visible la violència contra les dones en el matrimoni. A principis de la dècada, s'obriran les primeres cases d'acollida i els primers centres d'informació i atenció a la dona. Es posaran en funcionament les primeres campanyes informatives de conscienciació i sensibilització ciutadana i també s'elaboraran les primeres estadístiques a partir de denúncies, mentre que s'incidirà en la naturalesa pública d'una realitat, la dels maltractaments a dones per part de les seues parelles masculines, considerada fins aleshores de caràcter privat (Carballido, 2010: 111). De fet, la llei Orgànica 3/89 també modificà la definició del delictes de maltractaments o de violència domèstica. D'ençà, l'article 425 del Codi Penal classificava les accions violentes comeses habitualment per un cònjuge o parella de fet contra l'altre com a delictes i no com a falta (Valiente, 1996).

Així doncs, els vuitanta significaren l'entrada de les demandes feministes en l'agenda política amb organismes com ara l'*Instituto de la Mujer*, creat el 1983, que fou una peça d'engrenatge entre els moviments socials (una part) i la política: "esta línea de mayor compromiso político por parte del movimiento feminista y la correspondiente integración y consolidación de reivindicaciones feministas en la agenda política de todos los partidos políticos, va a ir potenciando y fraguando un feminismo de la igualdad que tendrá su desarrollo en los sucesivos Planes de Igualdad de Oportunidades entre Hombres y Mujeres" (Carballido, 2010: 110). Els noranta portaran la delimitació conceptual de la violència: s'apuntaran els mites, les idees preconcebudes i els estereotips sobre agressors i víctimes, tot fent èmfasi en la necessitat de canvi cultural, de pensament i de les normes socials en les quals s'assentaria la violència (Carballido, 2010: 113). En el camp acadèmic, començarà a definir-se un concepte de violència contra les dones que la delimitarà com a violència específica dins de les relacions de parella i la distingirà d'altres processos violents que pogueren ocórrer al si de la llar. La característica principal seria l'exercici de poder en les relacions entre homes i dones com a resultat d'una manifestació de la dominació masculina en l'organització social (Carballido, 2010: 112). La dimensió cognitiva dels moviments socials (Bernstein, 2003), que uneix les dimensions polítiques i identitàries, es posa de manifest en la influència del moviment feminista per definir i delimitar la

Des d'una perspectiva feminista, les crítiques adreçades a la reforma van encarades a la interposició de l'Estat i de les lleis en la presa de decisions de les dones.

violència de gènere. Si seguim Marugán i Vega (2002), en la primera part de la dècada dels 90, el moviment feminista passarà de defensar la llibertat sexual a defensar la integritat, un camp on el debat entorn de la criminalització dels agressors i l'enduriment de penes serà fonamental. Carballido també subratlla l'atenció que les organitzacions de dones pararen a l'àmbit judicial i ressalta que la seua acció no s'encaminava sols a reivindicar canvis en la legislació per tal de sancionar més durament els agressors, sinó també a denunciar els aspectes ideològics, la reproducció d'estereotips i les valoracions discriminatòries per part de les persones que administren la justícia (Carballido, 2010: 116-117).

Ara bé, que la violència de gènere comence a considerar-se problema social no és un mèrit exclusiu del moviment feminista autòcton, sinó que va lligat al procés paral·lel d'internacionalització del feminisme a partir de l'activitat d'organismes internacionals. El 1979, l'Assemblea General de les Nacions Unides adopta la Convenció per l'Eliminació de totes les formes de discriminació de la dona (CEDAW). El 1992, després d'anys d'activitat de pressió per part del moviment feminista global, el comitè d'experts que coordinava la Convenció va abraçar la Recomanació General 19, que definia la violència contra les dones com a forma de discriminació (Ertürk i Purkayastha, 2012: 144). En assumir aquesta recomanació, s'introduïa la violència contra les dones en la Conferència Mundial de Drets Humans celebrada a Viena el 1993, on es va subratllar la importància de la tasca "destinada a eliminar la violència contra les dones en la vida pública i privada, a eliminar totes les formes d'assetjament sexual, l'explotació i el comerç de persones, a eliminar els prejudicis sexistes en l'administració de la justícia i a eradicar qualsevol del conflictes que puguen sorgir entre els drets de la dona i les conseqüències perjudicials de certes pràctiques tradicionals o costums, de prejudicis culturals i de l'extremisme religiós"(ONU, 1993). La comunitat internacional reconeixia la violència contra les dones com una violació dels drets humans i el mateix any, l'Assemblea General aprovava la Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra les Dones (DEVAW). La definició que, des del 1993, situa la violència de gènere en el marc dels drets humans i com un problema de salut pública, és la següent: "The United Nations defines violence against women as any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or mental harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life".

Malgrat la importància de les Conferències Mundials sobre la Dona de les Nacions Unides —especialment la de Beijing 1995— i la insistència de l'Organització Mundial de la Salut, així com les nombroses directrius de la Unió Europea —ja en la dècada del

2000— sobre la violència contra les dones, cal remarcar la importància que té el moviment feminista local i, sobretot, el moviment feminista autònom. Així ho sostenen Htun i Weadon (2012), que conclouen que l'existència d'un moviment feminista autònom serà el quid de la incorporació de polítiques públiques contra la violència de gènere. Les autores destaquen que “unless pressured by local activists, governments may ratify CEDAW merely to look good internationally and even to substitute for serious domestic policy action. This suggest that autonomous feminist movements are not merely helpful but necessary to implement international treaties and that without them global norms create perverse incentives for governments, although this effect may be less likely in later years” (Htun i Weadon, 2012: 563). Així doncs, si bé hi hauria una darrera etapa en la qual la major part d'estats haurien implementat polítiques contra la violència de gènere motivades per la legislació internacional, en el cas de l'Estat espanyol ha estat d'importància vertebral l'acció del moviment feminista i, com veurem en el segon apartat d'aquest capítol, determinats esdeveniments que copsaren l'atenció del mitjans de comunicació de masses (Vives Cases et al., 2005: 148).

Marugán i Vega analitzen com, després de l'emergència de la lluita per la reforma del Codi Penal i la introducció d'un marc feminista en l'anàlisi de la violència de gènere, que aglutinà com mai feministes de diversos corrents —amb la promoció de l'autodefensa, la denúncia de les violacions i després, de les agressions a dones en el matrimoni—, es va produir la “retirada” del moviment feminista de l'espai polític. Així, el feminisme quedava, en primera instància, en mans de les institucions públiques i, en segona, dels mitjans de comunicació (Marugán i Vega, 2001: 7). Sota el nom de nova governamentalitat o govern a distància de la violència, l'àmbit polític primer i els mitjans de comunicació després, esdevindran els nous responsables de conformar una opinió pública sobre la violència de gènere.

3.1.3. Les polítiques públiques com a resposta la violència de gènere

En el marc del que en el primer capítol hem denominat definició hegemònica de la violència de gènere, Miranda López, Martín-Palomo i Marugán (2009) apunten l'existència d'un discurs social hegemònic que buscarà la resposta a la violència de gènere en les polítiques públiques. Segons aquest discurs, són els poders públics els que han d'ocupar-se de reparar el dany comès i castigar el maltractador. Les lleis, per tant, han estat un pilar bàsic de les demandes del moviment feminista en els darrers anys; un moviment que, segons les autores, es desmembra al temps que pateix per la

progressiva institucionalització, per la mateixa fragmentació d'interessos i per haver canalitzat les seues reivindicacions a través de 'l'estreta via d'allò penal, legal o assistencial' (Miranda et al., 2009: 16). La postura crítica de les autores respecte d'aquest discurs hegemònic les condueix a evidenciar les limitacions de les diverses perspectives.

En aquest epígraf ens centrarem en el pes del que Miranda anomena "la retòrica del delictes" en la discussió pública de la violència de gènere a l'Estat espanyol, que l'ha convertida en una "campanya moral que gira entorn de la criminalització dels comportaments masclistes" (Miranda, 2009: 38) com una manera de destruir la legitimitat tradicional dels maltractaments i substituir-la per una legitimitat democràtica racional. Aquesta campanya moral, segons Miranda, passà per dues fases. La primera, que va perdurar fins els anys 80, consistia en "la derogación de disposiciones franquistas en el ámbito civil, penal, laboral, etc.: la despenalización del adulterio, la regulación del divorcio, la nueva regulación civil de la filiación y la patria potestad, la modificación del Derecho laboral y de la Seguridad Social, la despenalización del aborto, la sustitución de los delitos contra la honestidad por los delitos contra la libertad sexual" (Miranda, 2009: 38); mentre que la segona, que es desenvolupa a partir del 1995, en ple debat del Codi Penal, s'endinsarà en un procés que emfasitzarà l'enduriment de les penes aplicades a la delinqüència contra la llibertat sexual, l'impagament de pensions d'aliments, la violència en la parella i la penalització de la prostitució. Una fase en què s'acotarà la violència de gènere dins dels límits del delictes i que, posteriorment, encetarà l'emmarcament de la violència en tant que problema de gestió (Marugán i Vega, 2002: 420).

És en aquesta segona fase que les institucions públiques adoptaran les primeres mesures contra la violència de gènere. La primera declaració⁹⁴ institucional sobre la violència de gènere es remunta al 1989, quan la Comissió de Drets Humans del Senat emet un informe en el qual reconeix que la violència contra les dones dins de la parella és interclassista, que s'exerceix sobre les dones i els infants, que els homes que la perpetren ho fan per demostrar la seua autoritat al si de la família i el seu domini sobre les dones i que es basa en la desigualtat i en concepcions ideològiques patriarcals (Ferrer i Bosch, 2006). No serà, però, fins gairebé una dècada després que la 'violència domèstica' trobarà encaix com àrea específica en el *III Plan de Igualdad entre Hombres y Mujeres* del *Instituto de la Mujer*. Per a Vives Cases, la manca d'antecedents pareix indicar que l'emergència de la violència domèstica en l'agenda

⁹⁴ El 1984 s'havia ratificat la Convenció sobre l'Eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona de les Nacions Unides.

de govern respon a les exhortacions realitzades en eixe moment per les Nacions Unides i el Consell d'Europa (Vives Cases, 2005: 36). Un any després, el 1998, va començar a rodar el *I Plan de Acción contra la Violencia Doméstica* (període 1998-2000), que establia sis àrees d'actuació (sensibilització i prevenció; educació i formació; recursos socials; sanitat; legislació i pràctica jurídica i investigació). El *II Plan Integral contra la Violencia Doméstica* (període 2001-2004) marcaria 4 objectius principals concrets: 1) fomentar una educació assentada en el diàleg, el respecte i la tolerància per evitar la reproducció de comportaments violents basats en estereotips sobre gèneres; 2) millorar la legislació i el procediment legal per aconseguir una millor eficàcia en els processos, una millor protecció de la víctima i una penalització més contundent de l'agressor; 3) millorar els recursos socials i serveis d'atenció a les dones víctimes; i 4) potenciar la coordinació de les diferents institucions i organitzacions socials implicades (Ferrer i Bosch, 2006). El 2002 es crea l'*Observatorio de la Violencia Doméstica* —per conveni entre el *Consejo General del Poder Judicial* i els ministeris de *Justícia* i *Treball i Afers Socials*—, organisme consagrat a l'anàlisi del tractament de la violència en l'administració de justícia.

El concepte de violència de gènere faria un pas qualitatiu per a la seua entrada en l'espai públic amb l'aprovació de la Llei 1/2004 de mesures de protecció integral contra la violència de gènere (LIVG). La proposta implica, d'una banda, un canvi de denominació del problema social. De "violència domèstica" es passa a "violència de gènere", un factor clau tant en el debat parlamentari de la llei com en la seua discussió mediàtica. D'aquesta manera, se situarà la violència fora de la llar i s'avançarà en el reconeixement del terme "gènere". En segon lloc, la mirada integral redimensiona la violència en el seu context social i, per tant, permet de desenvolupar un articulat que inclou mesures preventives (mesures educatives, relatives a la publicitat i els mitjans), assistencials (la creació de jutjats especialitzats, la millora de les ajudes a les víctimes) i institucionals (com ara la creació de la Delegació del Govern per a la violència de gènere), que, en principi, comptaren amb el beneplàcit⁹⁵ de nombroses organitzacions feministes⁹⁶.

De les anàlisis de Bustelo i Lombardo sobre la inconsistència entre la diagnosi i la prognosi en les polítiques públiques europees sobre violència, es conclou que, a l'Estat espanyol, aquestes presenten un diagnòstic poc desenvolupat. Més aviat es fa èmfasi

⁹⁵ Com a exemple de les posicions feministes en favor de la llei, veure Gimeno i Barrientos (2009).

⁹⁶ Carballido exposa com en el debat parlamentari al voltant de la presentació del projecte de llei, hi ha un reconeixement explícit per part dels diversos partits polítics a la tasca de les associacions i organitzacions de dones, tant com a demandants de la llei, com en qualitat d'expertes en la matèria (Carballido, 2010: 119).

en les solucions oferides, amb una tendència a “desarrollar actuaciones que involucren a distintos actores, la policía, las instituciones públicas, las organizaciones no gubernamentales y expertas/os, y que requieren además un cierto nivel de coordinación” (Bustelo i Lombardo, 2006: 129). Les investigadores destaquen la proximitat entre la legislació de l'Estat espanyol i les polítiques europees que delimiten la violència com un problema de desigualtat de gènere⁹⁷. En referència a aquest fet, les investigadores identifiquen dos marcs interpretatius diferents. El de la violència domèstica i el de la violència de gènere. El primer tendeix a esborrar la dimensió de gènere i la situa dins del context de la violència familiar. Aquest és el marc que les investigadores trobaran en els textos del Partit Popular i dels mitjans de comunicació. El segon basa la seua diagnosi en l'existència d'un ordre de gènere que és la causa del problema i les mesures proposades tendiran a situar-se en una perspectiva estructural. Aquesta serà l'enfocament de les organitzacions feministes, el feminisme acadèmic o partits com ara PSOE i EU. També des d'aquesta òptica es redactà la LIVG (Bustelo i Lombardo, 2006: 128). Així doncs, si bé és tot un èxit que la llei continga un diagnòstic basat en el gènere i la seua condició relacional, la prognosi, tot i que inclou mesures de prevenció —especialment orienta des a l'educació i la tasca del mitjans de comunicació i les campanyes institucionals—, encara concentra el gruix d'actuacions en procurar seguretat i protecció a les dones víctimes: “se sigue viendo a la mujer como el único sujeto capaz de poner fin a la situación de violencia que padece” (Bustelo, López i Platero, 2007: 89).

Per continuar amb les crítiques a la LIVG, cal assenyalar que l'enfocament de gènere que finalment adoptà va desdibuixant-se al llarg del seu articulat, ja que en restringir la violència al marc de les parelles i exparelles heterosexuales, s'aproxima força a les delimitacions conceptuals de la violència domèstica. Malgrat que la llei parteix d'una regulació àmplia sobre la violència de gènere que inclou la violència física, sexual i psicològica, en el seu articulat el seu camp d'acció queda confinat únicament als delictes de maltractament habitual, lesions i amenaces i coaccions, i sols quan es produeixen en el context d'una relació de parella. Així doncs, encara que en el primer paràgraf de l'exposició de motius s'afirma que la violència de gènere no és un problema que afecte sols l'àmbit privat, sinó que, al contrari, es manifesta com el símbol més brutal de la desigualtat existent en la nostra societat” i es parla d'agressió sexual i d'assetjament laboral, l'objecte de la llei es redueix a “actuar contra la violència que, com a manifestació de desigualtat i relacions de poder dels homes

⁹⁷ Tot i que apunten que aquesta aproximació ‘més atrevida’ es relaciona amb el fet que la UE no té competència en aquest àmbit i que els textos presenten un caràcter no vinculant (Bustelo i Lombardo, 2002: 131).

sobre les dones, s'exerceix sobre aquestes per part de qui siguen o hagen sigut els seus cònjuges o d'aquells que hagen estat lligats a elles per relacions semblants d'afectivitat, encara sense convivència"⁹⁸. En conseqüència, la violència en l'àmbit públic, com puga ser el laboral, quedarà exclosa de reconeixement per la llei⁹⁹. En eixe mateix sentit, Coll-Planas et al. (2008) han destacat el seu caràcter restringit com a resultat de la confusió entre els termes 'gènere' i 'sexe'. L'ús del mot 'gènere' com a sinònim de 'sexe'¹⁰⁰ implica que les mesures han estat formulades en referència al sexe de les víctimes i no al gènere. En aquest darrer cas, s'hauria d'incloure totes les persones en situació de subordinació i contextualitzar cada agressió amb les relacions de poder que es donen en el nucli familiar (Coll-Planas et al., 2008).

Un segon grup de crítiques s'adreçaran a la qüestió penal de la LIVG. Dintre d'aquestes, cal diferenciar-ne dues fonts principals: d'una banda, aquelles que, apel·lant a la vulneració del principi d'igualtat, consideraran que la llei és anticonstitucional i d'altra, aquelles que, en l'òrbita de la criminologia feminista, veuran en la lluita contra la violència des del Codi Penal, la criminalització i l'enduriment de les penes, una lluita ideològica i ineficaç. L'objectiu de la primera postura era detenir el debat minimitzant el problema. Argumentaven que aquesta violència no és més greu a l'Estat espanyol comparat amb altres indrets europeus i que, per tant, no calien mesures extraordinàries, justificació darrere de la qual s'albira la voluntat de mantenir la legitimitat tradicional (Miranda, 2009: 40).

Des de la segona línia argumental, es critica que la llei adopta una postura contractualista segons la qual la violència s'associa amb la desviació. Segons aquesta visió, la millor resposta a la violència serà la repressió. Una postura que atribueix un caràcter pedagògic a les penes, és a dir, que s'apliquen a qualsevol conducta que ens repugne, sense que siguen necessàriament eficaces¹⁰¹. Aquesta línia ha estat

⁹⁸ El mateix ocorre en moltes legislacions de Centreamèrica i Sud-amèrica sobre femicidis o feminicidis. Encara que el concepte feminicidi o femicidi incorpora una vessant política perquè denuncia el caràcter d'atemptat contra els drets fonamentals i afegeix un agreujant per crim d'odi (*hate crimes*) — reminiscència del genocidi—, la major part de les legislacions que contempen aquest delictes el releguen a l'àmbit privat i familiar (Laurenzo, 2012).

⁹⁹ A tall d'exemple, el 24 de març del 2014 el Govern puntualitzava que, d'acord amb la llei 1/2004, l'assassinat d'una treballadora sexual per part d'un client no entrava en la definició de violència de gènere, amb la qual cosa quedava fora del recompte anual de víctimes mortals per aquesta causa el 2013. Notícia disponible en <<http://www.lavanguardia.com/sucesos/20140323/54404351406/gobierno-sostiene-matar-prostituta-no-violencia-genero.html>>

¹⁰⁰ De fet, en l'avantprojecte, la llei prenia el nom de Llei Orgànica integral de mesures contra la violència exercida sobre la dona (Coll-Planas et al., 2008: 189)

¹⁰¹ El procés de criminalització de la violència de gènere no és en absolut únic a l'Estat espanyol. Paterson (2006) destaca com al llarg dels 80 va emergir al Canadà una criminalització fruit,

sostinguda per bona part del moviment feminista. Per a Ana de Miguel, per exemple, resulta contradictori, a primera vista, el fet que els moviments socials, que tradicionalment han combatut les bondats del dret penal i les presons com a instrument de reinserció i restabliment moral, reclamen el valor de les penes pel seu valor simbòlic com a 'penes exemplars'. Ana de Miguel interpreta que el consens dins del moviment feminista —més enllà d'algunes postures que rebutgen recórrer a la llei per considerar-la feta per i per a homes— rau en dues raons. La primera se sustenta en la imatge social que vincula gravetat de la conducta amb pena imposada, mentre que la segona suposa la assumpció d'una jerarquia de valors i actuacions en què el perill i la protecció de les víctimes se situa en primer lloc (De Miguel, 2003: 144).

Miranda criticarà la vessant penalista de la LVI i apostarà per una perspectiva conflictivista: els conflictes són inherents a la societat i el pacte fonamental haurà d'establir, simplement, els procediments per resoldre'ls (Miranda, 2007: 40-42). Darrere d'aquest debat trobem, de nou, la centralitat de la diferenciació entre conflicte i violència.

Dintre de les crítiques al model de governamentalitat de la violència, n'apareixeran altres de sentit pràctic, com ara la manca d'efectes immediats que té sobre la violència l'èmfasi en la penalització. Així doncs, García i Gomàriz distingeixen entre l'eficàcia simbòlica d'una punició severa, mitjançant la qual es palesa la consideració de certs delictes com inacceptables —fet que es relaciona amb la noció de llinar—; i la molt qüestionada eficàcia preventiva. Recordaran, així, l'escassa proporció de homes que fugen o intenten amagar el delicte i que, ans al contrari, el que resulta gairebé prototípic és que criden directament les forces de seguretat o esperen en l'escena del crim (García i Gomàriz, 2004: 10-11).

El debat públic s'ha centrat en la reproducció de les visions contraposades des de la judicatura entre, d'un costat, un sector 'progressista' i feminista que lloava la incorporació de la perspectiva de gènere a la llei i de l'altre, un que manifestava a crits la seua oposició en entendre que atempta contra els principis d'igualtat i de proporcionalitat. En canvi, les crítiques expressades per la criminologia feminista no han gaudit de la mateixa plasmació pública. La resistència social a l'aprovació de la

principalment, de les pressions feministes, sense perdre de vista que és el corrent radical i culturalista el que emmarca i delimita la violència de gènere. Paterson destaca alguna de les conseqüències de les polítiques públiques basades en la criminalització. Una serà que es descuidaran els serveis per a les dones (més recursos destinats a perseguir agressors comporten menys diners per als serveis (Paterson, 2006: 11). D'altra banda, aprofundeix en allò que la judicialització implica per a moltes dones: per a la reducció dels ingressos amb l'eliminació temporal de l'home de la llar (s'entén en presó) i, d'altra banda, per a les represàlies com a conseqüència del dictamen de sentències curtes i de la llibertat sota fiança.

Llei¹⁰² s'ha saldat en l'espai públic amb una alineació ideològica dicotòmica que deixa fora les anàlisis sobre les conseqüències de la delimitació de la violència de gènere que fa la Llei, unes anàlisis que justament avancen en el procés de deconstrucció del discurs hegemònic sobre aquesta i que aprofundeixen en la crítica a la governamentalitat de la violència. Els fils argumentatius al voltant de la LIVG recorden com “el discurso no es simplemente aquello que traduce las luchas o los sistemas de dominación, sino aquello por lo que, por medio de lo cual se lucha, aquel poder del que quiere uno adueñarse” (Foucault, 1970: 12). És paradigmàtica la proposta d'una jurista que, des del posicionament més conservador i contrari a la introducció de la perspectiva de gènere, pretenia evitar la vulneració dels principis d'igualtat i proporcionalitat mitjançant l'enduriment de les penes per a tothom. Atès que hi ha més homes que cometen aquests delictes, el resultat seria el mateix i no es transgrediria el principi d'igualtat.

Les anàlisis crítiques redunden en les conseqüències que comporta el fet de fonamentar la protecció integral contra la violència de gènere en el Codi Penal, la principal de les quals n'és restar capacitat d'agència a les dones que queden sota la tutela de l'estat. L'apropiació efectiva de la tutela de les dones no és altra cosa que l'efecte d'usurpar les seues veus en la construcció d'un discurs hegemònic on la dissidència també es castiga amb la victimització. Osborne equipara el silenciament de les veus de les treballadores sexuals amb el silenciament de les veus de les dones en situació de violència. Treballadores sexuals i dones violentades seran acusades d'alienació, falsa consciència o de minoria d'edat quan les seues opinions no coincideixen amb la majoria del feminisme institucional (Osborne, 2009b). En la mateixa línia, Paterson adverteix que “women resist in a variety of ways, including compliance, deception, informal and formal outreach and intervention, exposure reduction, police intervention, departure from the household and retaliatory violence, including homicide” (Paterson, 2006: 2). Les apreciacions de Paterson, vàlides per a la realitat canadenca, poden extrapolar-se a la realitat de l'Estat espanyol: l'emmarcament penalista de la política pública entorn de la violència de gènere construeix i reforça la noció de la dona en tant que víctima, obviant moltes de les

¹⁰² A banda dels múltiples recursos d'inconstitucionalitat que es presentaren contra la Llei 1/2004, la manca de suport parlamentari a la protecció selectiva de les dones forçà que la proposta legislativa ampliara el règim de tutela a altres víctimes especialment vulnerables, com ara menors i persones majors, amb la qual cosa quedava desdibuixada la qüestió de gènere. Així, al contrari del que s'afirma “la protección penal que la ley integral otorga a las víctimas de malos tratos dista mucho de ser sexuada en tanto que incluye a menores, incapacitados o ancianos independientemente de su condición sexual. Una vez más, la violencia de género se presenta enmascarada bajo una referencia más amplia que la acaba asimilando a la violencia doméstica” (Maqueda, 2006: 11).

estratègies de resistència que engeguen. Darrere de la recurrent pregunta de per què les dones es queden, persisteix la tendència a equiparar l'agència amb anar-se'n. La pregunta mateixa queda subjecta per un concepte moral lligat a l'autonomia i que, al remat, vincula les accions amb les eleccions individuals (racionals, calculades...) sense tenir en compte els requisits estructurals d'aquestes eleccions. No obstant això, els condicionants estructurals (econòmics, relacionals, etc.) no anul·len les possibilitats d'agència. Ara bé, són aquells mateixos enfocaments de política pública els que ignoren l'existència d'eixe gran ventall de possibilitats de resistència que enumera Paterson, més enllà del fet d'anar-se'n. Sota aquesta mirada de la política pública, que imposa el que es considera 'millor' per a les dones, la denúncia, la casa d'acollida i les mesures d'allunyament són, doncs, eines que entren en contradicció amb el desplegament d'estratègies pròpies de resistència. Així les coses, aquestes polítiques tendiran a la dicotomia entre les dones que denuncien i se situen en el bon camí cap a l'eixida i les que es queden.

L'anàlisi de Vives Cases i La Parra Casado sobre els discursos de membres del parlament en els dos anys previs a l'aprovació de la LIVG aporta llum sobre el procés de gestació de la LIVG i la seua èmfasi en la dimensió penal. D'acord amb els autors, el discurs polític es construïa al voltant de la necessitat que les dones denunciaren la seua situació per poder rebre protecció i ajuda de cara a solucionar el problema. La via penal era considerada com el principal mitjà per combatre la violència de gènere, fet que evidencia la dificultat de pensar solucions que no incloguen l'ús de la força. Al mateix temps, destaquen com la via penal simplifica l'acció: perquè la justícia penal ja estava fent-se càrrec i perquè l'acció esdevé homogènia (Vives Cases i La Parra Casado, 2008).

El pas de l'opressió a la victimització, d'altra banda, té conseqüències en la mateixa concepció del problema públic, atès que significa "la ubicación de los problemas (sociales) en el ámbito de la justicia penal, como delitos, consolida la individualización de la atribución de personalidad (porque) la responsabilidad penal es personal. El derecho penal [...] simplifica el problema mismo, definiéndolo como una acción voluntariamente —y puntualmente, es decir, en un preciso momento— llevada a cabo en perjuicio de alguna persona, poniendo entre paréntesis contexto, historia, complejidad social¹⁰³". Coll-Planas et al. assenyalen que el procés de judicialització concentra l'atenció en els casos extrems de violència de gènere, de forma que es criminalitza el fet violent sense parar esment a les causes profundes i estructurals. Un

¹⁰³ Pitch, Tamar (2003): *Un derecho para dos. La construcción jurídica de género, sexo y sexualidad*. Madrid, p. 220 citat en Maqueda (2007: 31).

procés que es relacionaria amb la despolitització de la desigualtat, en el sentit de la individualització inherent al sistema legal, és a dir, el sistema aborda un conflicte social que afecta el conjunt d'homes i dones, però el presenta com si es tractara de conflictes aïllats entre homes i dones concretes que han de resoldre's cas per cas (Coll-Planas et al., 2008: 197).

Segons Maqueda, la discrepància de les interpretacions feministes no penalistes amb el que pot anomenar-se el corrent *mainstream* en les legislacions penals de l'àrea occidental arrela en la constatació que la penalització de les violències de gènere provoca tres conseqüències principals: (1) La protecció penal de les dones implica no treballar en la seua autonomia i, alhora, reforçar la naturalització de la categoria d'home agressor i dona víctima. Per exemple, es produeix la dessexualització dels delictes d'agressió sexual i abús sexual. Segons la interpretació penal, es tracta d'actes d'humiliació i poder contra les dones, majoritàriament infligits per persones de l'entorn, i que els neguen la possibilitat o el deure de donar una resposta. (2) Protegir penalment les dones substitueix habitualment l'impuls d'altres polítiques. Així, per exemple, l'agreuja de discriminació per raó de sexe, introduït en el codi amb la reforma del 1995, pot resultar una bona coartada dels poders públics per no emprendre accions positives destinades a remoure els obstacles que impedeixen a les dones ocupar una posició autònoma en la societat dels nostres dies¹⁰⁴. (3) Les regulacions altament restrictives troben gran reticència en la seua aplicació per part dels jutges. Maqueda recull l'exemple de Lorenzo sobre l'impagament de pensions i emfasitza que si la legislació haguera estat més cauta en el moment de configurar la responsabilitat penal en aquest terreny i s'haguera limitat a penalitzar els incompliments que produeixen un efecte greu sobre la situació personal dels qui se'n beneficien, potser els jutges i les jutgesses no sentirien tant de recel a l'hora d'aplicar les sancions amb severitat (Maqueda, 2007: 13).

Els efectes socials de l'increment de la repressió quan es generalitza la imatge social de la violència com a vector explicatiu de la desigualtat i la subsegüent percepció d'aquesta com un problema d'ordre públic, desencadenen, al seu torn, efectes contraproductius i perversos, com ara contribuir a l'expansió del control estatal. Un exemple serà l'ús del precepte penal que castiga el comerç de persones amb fins d'exploatació sexual per al control de fluxos migratoris que, a més d'infantilitzar les dones i negar la seua capacitat per prendre decisions, especialment si provenen del sud pobre, promou una mirada colonial (Maqueda, 2007: 16-18).

¹⁰⁴ Lorenzo, Patricia (1998): "La discriminación por razón de sexo en la legislación penal" en *Análisis del Código Penal desde la perspectiva de género*. Vitoria-Gasteiz: Emakunde, citat en Maqueda (2007: 12).

En el cas de la violència de gènere en l'àmbit de les parelles heterosexuales són les reformes del 2003 i el 2004 les que marcaran l'inici d'un procés que Maqueda denomina d'expansionisme punitiu, en el qual es passa de posar l'accent en el delictes de maltractament habitual —ja penat en el codi del 1999— a fer-ho en altres com ara el delictes de maltractament o de lesions lleus o el de coaccions i amenaces lleus. Les crítiques a la LIVG en aquesta línia es condensen en les dificultats que troba la judicatura en la seua aplicació: es planteja que els casos més greus de violència —“ús sistemàtic de la violència, amenaça de la violència o altres comportaments i tàctiques coactives destinades a exercir el poder, induir la por o controlar” — queden ocults sota la criminalització de tots els conflictes familiars¹⁰⁵. Al mateix temps, García i Gomáriz adverteixen de les conseqüències aleatòries de les penes precautòries, atès que, si bé en alguns casos funcionen, en altres acceleren poderosament l'escalada cap a la violència greu. A més a més, participen d'aquell pressupòsit que afirma l'existència d'un contínuum de la violència, que equipara amenaces i coaccions amb maltractament físic i mort. Alhora, com que tampoc es propicia la reflexió sobre l'impacte de la lògica penal en la gestió dels conflictes, es provoca una desvalorització del sistema penal —si equiparem totes les agressions amb l'entrada en el procés penal, “es dona la raó a aquells agressors que veuen que el que han fet no és res més que el que fa qualsevol home en una situació de conflicte” (García i Gomáriz, 2004: 13).

Un segon grup de crítiques fa referència a la situació de doble vincle en què es troben les dones que denuncien: la persecució d'ofici, la impossibilitat de retractar-se d'una denúncia prèvia o l'obligació d'acatar ordres d'allunyament e incomunicació no desitjades (Maqueda, 2007: 25), sense oblidar-nos-en de la nova criminalització d'aquelles dones que poden ser imputades per delictes de desobediència o per fals testimoni. Al respecte, Larrauri advertia, ja abans de l'aprovació de la llei, de la situació de doble vincle que es genera en les situacions en què no és atesa la voluntat de retirar la denúncia, però alhora es procedeix a l'absolució de l'acusat per manca de proves. A banda dels efectes simbòlics que suposa l'absolució per a les dones a qui no s'ha deixat retirar la denúncia, també hi ha efectes sobre l'acusat, en veure's absolt. A la qual cosa caldria afegir les conseqüències relatives a la criminalització de la víctima, que immediatament serà considerada irracional i erràtica. S'evidencia llavors el desconeixement de la realitat de la violència en què intervenen qüestions afectives, de supervivència, econòmiques, etc. Així doncs, el sistema penal és sols una de les

¹⁰⁵ Criminalització de conseqüències desiguals que matisarien l'asserció que la violència travessa totes les classes socials i totes les ètnies.

múltiples estratègies que s'usen per negociar amb l'agressor i aconseguir millores en la situació (Larrauri, 2003). El gruix d'aquestes crítiques s'adreça a la cerca d'un equilibri que evite la impunitat dels agressors més perillosos sense complicar encara més les relacions entre els gèneres.

D'altra banda, les conseqüències desiguals de la intervenció penal recauen principalment sobre aquells agressors amb determinades característiques socials, que defineixen els grups socials més exclosos¹⁰⁶ (Arenas et al., 2013: 4). Aquesta contingència, a la qual es referia Goffman en el cas dels processos de internament en institucions psiquiàtriques (1991: 117), és la que permet que no entren en el procés penal totes les persones que haurien d'entrar i que, en canvi, hi entren moltes altres que no ho haurien de fer. Les marques de classe, que habitualment s'han buscat com un factor de risc afegit per al maltractament (Meil, 2005), no han rebut gaire atenció pel que respecta al paper que exerceixen en la intervenció penal.

Òbviament, la crítica que llancem a les polítiques públiques basades en la criminalització no és una crítica a les polítiques públiques en general, sinó a aquelles polítiques que entenen la violència de gènere d'una manera simplificada. Que no parteixen dels supòsits bàsics de processualitat, relacionalitat en el gènere. Que no connecten amb altres violències socials. Que reessencialitzen homes i dones a partir de les nocions agressor-víctima. Una crítica que, entenem, ens ajuda a aprofundir en la complexitat de la violència de gènere.

¹⁰⁶ No sols parlem de desigualtats en la intervenció penal, sinó també en la policial. Un cas molt interessant, i que ha tornat a la palestra pública el desembre de 2013, es remunta a l'hivern del 1989: tres anys abans del cas Alcàsser, tres adolescents, dues xiques i un xic d'entre 14 i 15 anys, desapareixen a Macastre. L'anomenat 'cas Macastre' roman envoltat de misteris encara no resolts: el cos d'una de les xiques fou trobat a l'interior d'una caseta de camp a Macastre el 19 de gener, 5 dies després de la desaparició. El cos del xic no es localitza fins al mes d'Abril del mateix any, malgrat que estava a sols 300 metres de distància del primer cos. L'últim cos apareixerà, amputat d'una mà i un peu, a finals de maig. La investigació policial no barallà la hipòtesi de l'assassinat fins l'aparició del cos desmembrat. Fins aleshores tot 'encaixava' amb una mort natural per consum de benzol. El factor de la classe social, en aquest succés, sembla determinant per engegar una investigació més o menys profunda. Aquest cas, amb una semblança evident amb el d'Alcàsser, no comptava, però, amb l'element de la classe mitjana i, a més a més, es vinculava amb el consum de drogues, implicava un menor d'un centre d'acollida, etc. El context comunicatiu també opera com a factor contextual explicatiu: encara no havia esclatat la guerra per les audiències provocada pel sorgiment de les televisions privades, amb tot el que va significar per a l'explotació dels successos, com hem vist en el capítol anterior. La notícia sobre els 20 anys del cas de Macastre en *El País* <http://elpais.com/elpais/2009/08/15/actualidad/1250324221_850215.html>

3.2. ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ: EVOLUCIÓ DE LA COBERTURA MEDIÀTICA DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

L'ingrés de la violència a l'espai públic ha estat, generalment, observat i catalogat com a èxit, i no sols del feminisme, sinó com a èxit social. En l'Estat espanyol, la violència es desplaça cap a l'àmbit públic a partir dels 90 i, sobretot, al llarg de la dècada del 2000, moviment que culmina amb l'aprovació de la LIVG, però que anteriorment ja havia penetrat en eixa esfera pública a través de campanyes, notícies i declaracions públiques. En aquest sentit, és innegable la importància de la tasca dels mitjans de comunicació pel que fa a l'emmarcament de la violència de gènere com a problema social. En la dècada dels 80, la violència de gènere, sota la llavors forma emergent de violència sexual, gaudí de certa presència mediàtica (Fagoaga, 1999). Si resseguim Fernández Díaz, la primera notícia sobre assetjament sexual apareix el 1989, i després que el Parlament Europeu es pronunciara sobre el tema i es creara una llei de protecció. Es tipificava el delictes i les notícies es multiplicaven, però la moda passà i “el debate sobre el acoso sexual fue pronto desbancado por las violaciones espectaculares, envasadas mediáticamente con formatos de *reality-show*, y después por la violencia doméstica” (Fernández Díaz, 2003: 3)¹⁰⁷.

De la cobertura mediàtica de les manifestacions feministes al voltant de la violació es derivà cap a la primera fita mediàtica: el cas de les xiquetes d'Alcàsser el 1995. Un episodi en la història de la televisió a l'Estat espanyol que implica un canvi de model informatiu; un moment en què s'assajaren fórmules noves de manipulació de les emocions (Oleaque, 2002). Mentre que les investigacions feministes havien tractat de desmantellar un dels principals mites sobre les violacions —que les agressions es produïen a mans d'estranyers que atacaven les dones pel carrer, quan generalment són perpetrades per persones amb les quals existeix un vincle afectiu (no sols la parella, sinó també altres familiars i persones properes)—, els mitjans, i especialment la televisió, acompliren el seu paper de dispositiu del gènere amb el cas Alcàsser: a banda de l'indefensable tractament mediàtic que es nodria del morbo, la violació, mutilació i assassinat de les tres joves valencianes funcionà com a veu d'alarma per a tota la societat i advertia de la necessitat de protecció i control sobre els cossos de les dones.

¹⁰⁷ L'assetjament sexual tornarà als mitjans de la mà de grans casos mediàtics, com ara el de Nevenka Fernández el 2001. Nevenka Fernández, una regidora jove del Partit Popular en el municipi de Ponferrada, denuncià Ismael Álvarez, alcalde del mateix municipi, per assetjament. El cas fou extremadament mediàtic. Nevenka es traslladà a una localitat britànica per fugir de la pressió social, política i mediàtica que sofrí amb posterioritat. Malgrat la magnitud del cas, l'assetjament sexual no ha aconseguit rutinitzar-se en les redaccions.

Pel que fa a la violència en el marc de les relacions de parella, hi ha consens a l'hora de situar el cas d'Ana Orantes com el punt d'inflexió en el tractament mediàtic. És cert que les notícies sobre maltractaments no eren noves, però el cas d'Ana Orantes marcà un abans, el tractament informatiu episòdic, i un després, el tematitzat (Fagoaga, 1999; Berganza, 2003; Vives Cases, 2005; Carballido, 2009). Un pas endavant que implicà, sobretot, que els mitjans deixaren d'alenyar estereotips que emmarcaven la violència en la lògica de la violència interpersonal, amb la qual cosa no feien sinó accomplir la funció ideològica de l'ocultació (Fagoaga, 1999: 10).

Així doncs la *violència domèstica* ha estat l'única expressió de la violència de gènere la presència de la qual no sols s'ha mantingut a partir de la seua irrupció mediàtica, sinó que, a més a més, ha assistit a transformacions rellevants en el seu tractament. Considerem que no hi ha grans etapes en el tractament mediàtic, però sí alguns punts d'inflexió a partir dels quals s'hi inclouen noves rutines. També cal dir que aquestes etapes afecten únicament l'expressió de la violència de gènere que ha aconseguit un lloc rellevant en l'agenda política i mediàtica. Establim, així doncs, quatre etapes que, a partir d'esdeveniments clau, desenvoluparan un discurs sobre la violència de gènere cada cop més coherent i que, a hores d'ara, s'ha imposat com un discurs de la veritat. Cal destacar les nombroses millores qualitatives, la qual cosa no implica que hi haja consens acadèmic ni professional sobre quin seria el tractament adequat.

3.2.1. El pes de la crònica de successos i l'ombra allargada del franquisme

De la mateixa manera que ocorre en altres indrets com el Regne Unit, la presència de la violència de gènere en les pàgines de successos ve de molt de temps enrere. En el cas de l'Estat espanyol, durant el franquisme, el setmanari *El Caso* s'erigia, amb la crònica de successos, com un artefacte disciplinari que definia la desviació social i identificava les conductes considerades amorals. Un periòdic al qual el règim no parava especial atenció —tanmateix, la censura l'obligà, fins a la Llei de Premsa del 1966, a incloure sols un crim de sang per número—, pel seu caràcter de premsa de curiositat i entreteniment. Des del seu inici el 1952 fins el seu final el 1976, fou un rotund èxit de vendes amb tirades de 400.000 exemplars¹⁰⁸. De manera conscient o

¹⁰⁸ Segons les dades de l'OJD, d'una mitjana de 150.000 exemplars el 1965, *El Caso* hauria passat als 200.000 a partir del 1967 i superat aquesta xifra a principis dels setanta, salts quantitius que sempre van coincidir amb un succés rellevant. En l'anàlisi per regions, Barcelona era la zona on gaudia de major difusió (17,73% el 1965; 19,86% el 1967; 23,52% el 1971; 23,60% el 1976), seguida, amb una diferència notable, per Madrid (12,10% el 1965; 9,08% el 1967; 8,80% el 1971; 9,40% el 1976), València (5,52% el 1965; 7,68% el 1967; 7,88% el 1971; 8,17% el 1976) i Biscaia (5,40% el 1965; 3,94% el 1967; 3,81% el

no, en informar dels crims i dels criminals, la premsa de successos assumirà la funció del càstig exemplar. Actuarà com l'alarma d'una societat obsessionada amb la seguretat (Foucault, 1976). En la línia de Foucault, la crònica de successos contribuirà a la producció de la delinqüència, que no és altra cosa que la separació dels delinqüents de les capes populars, mitjançant l'estratègia de situar-los ben a prop, gairebé ubícus i sempre temibles. La crònica de successos, dirà, "vuelve aceptable el conjunto de los controles judiciales y policiacos que reticulan la Sociedad; refiere cada día una especie de batalla interior contra el enemigo sin rostro, y en esta guerra, constituye el boletín cotidiano de alarma y victoria. La novela criminal que comienza a desarrollarse en los folletones y en la literatura barata, asume un papel aparentemente inverso. Tiene sobre todo por función demostrar que el delincuente pertenece a un mundo totalmente distinto, sin relación con la existencia cotidiana y familiar [...] La nota roja unida a la literatura policiaca ha producido desde hace más de un siglo una masa desmesurada de 'relatos de crímenes' en los cuales aparece sobre todo la delincuencia a la vez muy cercana y completamente ajena, perpetuamente amenazadora para la vida cotidiana, pero extremadamente alejada por su origen, sus móviles y el medio en que se despliega, cotidiana y exótica" (Foucault, 1976: 292-293). I així serà també representada la violència de gènere: com un succés vinculat a la delinqüència, la marginalitat i la manca de moral. Una moralitat que, d'acord amb els preceptes del franquisme, seria diferent per a homes i per a dones. No podem deixar de contemplar el discurs de *El Caso* com una mena de discurs pedagògic a partir del qual es proposa una feminitat emfasitzada i una masculinitat hegemònica (Gómez Nicolau, 2013).

Al llarg de les cròniques sobre *parricidis* i *crims passionals*, la imatge de la dona es manté gairebé inalterada des dels anys 50 fins al final del franquisme: la dona com a mare i esposa, dedicada a temps complet a la cura dels fills i de la casa. El treball remunerat es considera únicament una ajuda. En les pàgines de *El Caso*, es recordava que la resignació i la paciència formaven part del contracte sexual, així com també les eventuais agressions físiques. No obstant això, la violència marital tampoc no s'estimava com una característica adequada per a l'home del franquisme, ja que es buscava el model de masculinitat que encarnava el mite del pare proveïdor. La legitimació discursiva de la violència, així doncs, es realitza mitjançant tres estratègies:

1971; 3,70% el 1976), dades que confirmen la relació entre els lectors d'*El Caso* i les zones de recepció d'emigració. A les dades de vendes cal afegir-hi les de lectura: justament per ser un diari adreçat a un públic parcialment analfabet, es llegia en veu alta i en públic, el que incrementava el seu índex de lectura (Moreno, 1998: 42-43).

l'agressor és una bèstia amb figura humana (deshumanització) o apareix alienat per algun motiu (exculpació) o la seua dona s'ho mereixia (justificació).

L'anàlisi de les 117 peces periodístiques d'*El Caso* dels anys 1954, 1964 i 1974 (Gómez Nicolau, 2008) posa al descobert el caràcter dicotòmic amb el qual es construeix la trama dramàtica de la violència a partir de la universalitat de l'home dolent/bo i la dona bona/dolenta. Un exercici simplificador que col·locarà la causa de la violència en els motius intrínsecs a l'essència de les persones implicades. Ara bé, eixa essència no determina que qui agredeix siga la persona dolenta. Seran les virtuts o maldats atribuïdes a una part o a l'altra les que determinaran quina de les dues és la bona i quina la dolenta (independentment de si és la persona que agredeix o l'agredida). Dependrà, doncs, de les virtuts excepcionals, dels vicis horripilants o de l'amor a la família i a la comunitat. En definitiva, la legitimació de la violència es construirà sobre tres grans pilars:

Quan la dona víctima es presenta com a màrtir, santa, excel·lent persona, bona mare i esposa, es deshumanitza l'agressor. Aquest és representat amb característiques animals, que adverteixen de la seua manca d'ànima i integritat: una bèstia moguda per instints. En eixos casos, l'home és dolent dins i fora de la llar, no es correspon amb el model d'home exigint per la societat i, per tant, no pot identificar-se amb els homes corrents. L'agressor en potència, per tant, no és un home normal.

Quan l'agressor es descriu com una persona responsable en la feina, en la vida comunitària, però de tarannà violent en l'àmbit privat-familiar, la dona també és considerada víctima, però no cap màrtir ni santa. En aquestes ocasions, la figura de víctima integra també els fills i la família. La doble personalitat pública/privada de l'agressor es minimitza amb la inclusió d'un factor extern que l'impulsa a perpetrar la violència: mentre que als anys 50 la gelosia és l'excusa més freqüent, als 60 perd pes en favor de l'alcoholisme, la malaltia mental (bogeria transitòria) i les malalties de llarga durada. Als 70, a banda dels elements ja citats, apareix la 'ment criminal'. Al costat dels testimonis —que explicaran el seu gust per la beguda o apuntaran l'existència de símptomes de malaltia mental—, metges i psiquiatres (relació saber-poder) s'erigiran en elements legitimadors de la violència de gènere gràcies als informes mèdics que exculpen els agressors.

En últim lloc, la immensa majoria de cròniques que responsabilitzen la dona agredida de la seua pròpia agressió en legitima la seua sanció i penalització —fins i tot amb la mort— quan aquestes no aconsegueixen algun dels tres preceptes morals fonamentals: el matrimoni i la maternitat com a objectiu últim; la reclusió voluntària en l'espai

privat; i ésser sempre lliures de tota ombra de dubte. Qualsevol moviment de les dones podia despertar sospites d'adulteri, moral lleugera o vida llicenciosa.

Aquesta representació, que reproduïx al peu de la lletra la moral franquista, sobreviurà més enllà del 1975. Tot i així, la transició i l'activitat dels moviments feministes propiciaran les primeres transformacions en el tractament, així com la seua inclusió en la premsa seriosa.

3.2.2. Els primers canvis: l'entrada en la premsa seriosa

El *maltractament conjugal* va irrompre en premsa ja en els anys 80 arran de l'acceptació del valor-notícia del que Fagoaga denomina la 'desambiguació' d'instàncies d'allò real per part dels moviments socials (Fagoaga, 1994: 69). Així doncs, sols amb l'establiment d'aliances entre les elits polítiques i el moviment feminista, els significats i valors d'aquests entraran en consonància amb els criteris de noticiabilitat. El treball de Fagoaga, que compara el tractament informatiu de la violència de gènere en els períodes 1976-77, 1982-83 i 1988-89 en *El País* i *El Correo* (Fagoaga, 1994), mostra com les informacions sobre 'maltractaments' passaran de la consideració de 'residus prescindibles' —informacions subordinades— a adquirir una certa visibilitat com a informacions principals a finals dels 80. El succés, format habitual per explicar la violència de gènere, es presenta com un fragment sincrònic de la realitat que no remet a cap context ni història. Les notícies sobre *maltractaments* i agressions sexuals apareixen amagades en les pàgines de successos o tribunals, encara que poden ocupar qualsevol secció segons l'adscripció dels actants —internacional o esports. L'anàlisi de Fagoaga demostra que el relat de successos posseïx la capacitat de transgredir la mirada sincrònica quan el succés "se quedaba en el soporte para construir el acontecimiento: señalar una necesidad de cambio, reforma de la ley, de las mentalidades, de las relaciones de género" (Fagoaga, 1994: 75). D'aquesta manera s'assisteix a una tematització feble cap a finals dels 80, quan l'agenda feminista ja havia alterat l'agenda política. Malgrat aquests avanços en la introducció de la violència de gènere com a problema social, l'estereotip dominant —el mite explicatiu de la violència— serà el trencament de la parella, amb l'assetjament interpretat com a romàntic, com a crim passional, fruit de la ruptura de la relació. No obstant això, l'autora assenyala que ens els vuitanta "comienzan a manifestarse signos de lo que se deduce que ciertas instancias de lo real sobre los malos tratos han entrado en el proceso de legitimación" (Fagoaga, 1994: 84). L'assistència als judicis de dones maltractades i la inserció de veus procedents d'organitzacions feministes en qualitat d'interlocutores legítimes, els reportatges inicials d'interés humà protagonitzats per

dones que han experimentat situacions de violència i que expliquen la seua història a mode de confessió, afegits a la publicació de les primeres estadístiques i la introducció d'una incipient dimensió política, permetran la construcció de l'esdeveniment per contraposició al succés.

Dintre d'aquest període, cal destacar el treball de Natalia Fernández Díaz que, mitjançant l'anàlisi crítica del discurs¹⁰⁹, identificarà les principals estratègies de representació i legitimació de la violència sexual. Fernández Díaz (2003), estudià les notícies de premsa escrita sobre violència sexual entre el 1989 (any en què apareix la primera informació a la premsa sobre l'assetjament sexual) i el 1994. En el seu treball, l'autora detectava com la representació de la violència de gènere tenia molt poc a veure amb la representació d'altres tipus d'agressions. Segons Fernández Díaz, per a què la violència de gènere fóra considerada com a un punt central de la narrativa mediàtica, havia de reunir tres condicions essencials: estar associada a la sexualitat, estar associada a la categoria de delictes i estar dissociada del que s'entén com a violència en general (Fernández Díaz, 2003: 48). L'ús de la sexualitat com a infiltració pornogràfica velada, que incrementaria les possibilitats d'explotació comercial, donarà suport a estereotips com ara el de la sexualitat desmesurada d'alguns assaltants o el de la provocació de la víctima. L'associació de la violència de gènere a la categoria de delictes facilita l'accés al llenguatge judicial a través del qual la premsa alimenta el contingut dels seus discursos. Per últim, la dissociació entre la violència i la violència de gènere situa aquesta última en el camp de les relacions consensuades (Fernández Díaz, 2003: 48-71).

Pel que fa a la representació dels agressors, aquests personificaran en la premsa la idea d'alteritat a partir de dues estratègies principals: l'ús de l'estereotip de l'agressor anormal i desconegut i l'agressor diferent —el fet de pertànyer a una minoria comportarà una referència obligada a l'origen ètnic sempre que l'acció siga negativa (Fernández Díaz, 2003: 72-113). En el cas de la representació de les víctimes, resulta de gran interès l'anàlisi del doble vincle entre resistència i passivitat que s'exigeix a les víctimes en la construcció discursiva de les notícies. D'una banda, la víctima, si vol provar la seua innocència davant d'una agressió, haurà de demostrar resistència. Però resistir suposa renunciar a la presumpta passivitat i això contradiu la màxima socialment acceptada que la resistència genera més violència i que potser és millor sotmetre's i assegurar-se la supervivència: "la realidad es que hay una expectativa creada en torno a este tipo de situaciones violentas en que se percibe a la mujer como

¹⁰⁹ Un treball minuciós que, per contra, no ha estat utilitzat com a treball de referència en les nombroses investigacions sobre el tema.

un receptáculo que debe soportar la agresión estoicamente y resistirse lo menos posible; es decir, aguantar pasivamente” (Fernández Díaz, 2003: 115). Fernández Díaz, d’acord amb Benedict i Brownmiller, recalca el paper que aconpleix la construcció mediàtica de les víctimes en la promoció de la por i la seua contribució a la restricció de moviments de les dones (Fernández Díaz, 2003: 121), amb la victimització com a factor legitimador de la passivitat. Per últim, l’autora es deté en la penetració del discurs legal-judicial mitjançant la jerarquització de fonts amb la consegüent ampliació dels discursos de la desviació.

Així doncs, malgrat que les informacions sobre violència de gènere han guanyat una certa visibilitat en l’àmbit d’allò públic i polític, la construcció discursiva de l’esdeveniment *maltractament* i *agressió sexual* continuarà ancorada en la construcció legitimadora de la violència.

3.2.3. Emergència i tematització: el cas índex

Com hem esmentat en la introducció d’aquest apartat, el cas Ana Orantes fou el desencadenant de canvis notables respecte a la consideració de la violència de gènere com a problema social. El treball de Fagoaga, que compara la presència d’informacions sobre *maltractament en la parella* i *agressió sexual* en la premsa escrita en els períodes 1976-77, 1982-83; 1988-89 i 1998-99, permet de constatar l’increment exponencial de la dimensió mediàtica d’aquesta realitat social: en el període 1998-99, la cobertura doblava la de la dècada precedent i triplicava la de la dècada anterior (Fagoaga, 1999: 20-21). Si en els 70, “los medios la expulsaban de la realidad”, en l’últim període la freqüència era de més d’un text per dia. Segons l’autora, el procés de rutinització implicà la seua introducció en l’agenda mediàtica com un tema que importa a les elits polítiques i mediàtiques, però també té a veure amb l’autorreferència, efecte pel qual els mitjans ja no fan referència a la realitat social, sinó que se citen entre ells. Ara bé, el més destacable de l’aspecte de rutinització és que els textos deixen de ser fragments breus en clau de succés per esdevenir peces remarcables. La cobertura del cas Ana Orantes per part d’un diari determinat, *El Mundo*, marcà l’inici d’una nova mirada, retroalimentada per eixa imitació dels mitjans, per eixa ‘circulació circular de la informació’. Ana Orantes, una dona de 60 anys, explicava, en un plató de televisió de Canal Sur el desembre del 1997, els 40 anys de maltractaments que havia viscut. Quinze dies després, el seu exmarit la matava en la casa que una sentència judicial d’arrest domiciliari l’obligava a compartir amb ell. Diversos factors, així doncs, intervingueren en el procés de tematització. En primer lloc, si bé les notícies dures són les que ‘redescobreixen’ el

fenomen social, aquest ja formava part d'altres formats: magazines, revistes femenines, programes i periòdics de successos... amb altre nom, això sí. De fet, Ana Orantes no era la primera a narrar en primera persona les experiències de violència, encara que la seua mort sí fou la primera a escolar-se en la cobertura mediàtica 'seriosa'. En segon lloc, el cas d'Ana Orantes, d'acord amb Fagoaga, haguera passat desapercebut si un periòdic no haguera trencat amb el tractament anterior, però també cal tenir en compte que açò fou possible perquè a la resta de diaris ja s'havien iniciat canvis previs que validaren la nova manera d'abordar-ne el tractament. Per últim, la pressió exercida pels grups feministes d'un temps ençà i el fet que la societat responguera amb interès, facilità la seua entrada en l'agenda. D'altra banda, la resposta institucional al cas prolongà l'atenció mediàtica que també va cobrir les iniciatives legislatives.

Com assenyala Carballido (2009), la presència constant del problema en els mitjans, a més d'aportar-li visibilitat, requereix de l'assignació progressiva de més recursos físics, la cerca de nous formats, noves fonts legitimades d'informació, més recursos materials i, finalment, un major coneixement o certa especialització en el tema per part de les persones que cobreixen aquesta informació (Carballido, 2009: 161). Segons l'autora, malgrat que el succés continua present, arran del cas Orantes s'incorpora l'aproximació temàtica a partir de la qual s'exposen diferents àmbits d'afectació de la violència de gènere i tractament del problema, així com explicacions sobre les seues causes, mesures i protocols d'actuació, alhora que es manifesta la importància de la vessant legislativa i judicial (Carballido, 2009: 163). La introducció de noves fonts legitimades, malgrat no comportar l'eliminació automàtica de les persones de l'entorn social, com veïns i familiars —que conservaran el seu paper preponderant en els enfocaments episòdics—, ni de les fonts policials i judicials, concedirà nou protagonisme als i les representants polítics i a algunes representants de grups de dones. Segons Bach et al. (2000), la tematització dels *maltractaments* va de la mà d'altres temes com ara la investigació en fertilitat, el sexe o la salut femenina. Ara bé, les autores remarquen que la tematització implica també l'estereotipació dels i les protagonistes: "así, encontramos víctimas y verdugos cuando analizamos en la prensa los malos tratos y las agresiones a mujeres, estériles o portadores de embriones cuando el tema es la investigación en fertilidad, o prostitutas y leones cuando se trata del sexo, por citar solo unos pocos" (Bach et al., 2000: 83).

El treball de Vives Cases (2005) demostra com, una vegada incorporat el problema a l'espai públic i polític, el tipus d'informació entre el 1998 i el 2001 —en *El País*, *El Mundo*, *ABC* i *Información de Alicante*— es diversifica. Malgrat que les informacions

sobre successos violents (71%) són encara molt superiors a les informacions sobre mesures (29%), al temps que s'incrementa el nombre de declaracions i esdeveniments polítics —I Plan 1998 i II Plan 2001—, els periòdics publiquen proporcionalment menys successos violents (Vives Cases, 2005: 87). La retroalimentació d'agenda política i agenda mediàtica s'esdevé molt evident, tot i que a través del treball de l'autora podem comprovar el sobredimensionament mediàtic de les mesures coercitives en detriment de les assistencials i preventives¹¹⁰. Vives Cases identifica tres moments en el període: “el primero, ‘de tensión’, caracterizado por el predominio de noticias sobre medidas de castigo a los agresores; el segundo, ‘de respuesta inmediata’, conformado por la frecuente aparición de noticias sobre las medidas de asistencia y protección a las víctimas que se dio hasta finales del año 2000; y el tercero, ‘de soluciones a largo plazo’, que derivaba de la creciente y puntualmente mayor presencia de noticias sobre medidas de prevención” (Vives Cases, 2005: 98).

L'emergència dels *maltractaments* com a nou tema recurrent als mitjans impulsa la reflexivitat del mateix periodisme. Els primers manuals d'estil i recomanacions naixen en el moment que la representació de la violència es converteix en punt d'atenció per algunes organitzacions professionals de periodistes. Un dels primers exemplars és el manual d'estil que va realitzar la filòloga Eulàlia Lledó per encàrrec de l'*Instituto Andaluz de la Mujer* i el grup *Radio Televisión de Andalucía*. Altres pioners seran *Manual de estilo periodístico para informaciones sobre casos de violencia doméstica o que afectan a menores* (CPC, 2001), editat pel Col·legi de Periodistes de Catalunya i *Notícies amb llaç blanc* (Bolinches, 2002), material editat per la Unió de Periodistes Valencians. Després vingueren els codis d'autoregulació presentats per organismes —de titularitat pública—, com el de l'*Instituto Oficial de Radiotelevisión Española* (IORTV, 2002), que el 2002 organitzà el *I Foro Nacional: Mujer violencia y medios de comunicación* a partir del qual es publicarien l'estudi i el decàleg *Manual de Urgencia*. El Consell Audiovisual de Catalunya llançava el 2004 les *Recomanacions sobre el tractament de la violència de gènere als programes informatius i d'entreteniment als mitjans de comunicació* (CAC, 2002). L'*Instituto Andaluz de la Mujer*, la Fundación Audiovisual de Andalucía i la RTVA convocaren el 2003 el *Seminario Internacional Medios de comunicación y violencia contra las mujeres*, que es publicaria el mateix any en format llibre (DD.AA., 2003), i comptaria amb la presència de ponents com Miguel

¹¹⁰ Mentre que les mesures debatudes en les sessions parlamentàries en l'etapa 1997-2001 es distribuïen de la següent manera: assistencials 54%, preventives 26% i coercitives 20%, les mesures difoses a través de les notícies dels diaris estudiats en el mateix període ho feien així: assistencials 33%, preventives 29% i coercitives 38%.

Lorente Acosta, que serà nomenat Delegat del Govern per a la Violència de gènere en la segona legislatura del govern de Rodríguez Zapatero.

Aquesta reflexivitat s'abocava vers l'assumpció del model d'actualització instrumental (Berganza, 2003), segons el qual la selecció d'esdeveniments persegueix uns objectius estratègics com ara la visibilització de la violència de gènere i la sensibilització social. Berganza, no obstant, no confiava absolutament en què eixe canvi en la selecció informativa es mantinguera, en què es confirmara el compromís dels i les periodistes amb el tema. Aquests manuals d'estil i recomanacions apostaran per un emmarcament tematitzat que emfasitze que la violència contra les dones no és un fet aïllat, sinó que comporta una vulneració dels drets humans. També trobem un consens respecte a la inclusió de fonts informatives com ara els testimonis de les persones que han viscut situacions de violència i d'organitzacions de dones. Repassem ara algunes dissensions.

El procés de construcció de la violència de gènere també pot observar-se a partir d'aquestes publicacions. El manual d'Eulàlia Lledó (1999), el primer exemplar que apareix immediatament després del cas Ana Orantes, és fruit d'un treball de recerca sobre la premsa estatal i andalusa l'any 1998. El problema que aborda és el tractament informatiu dels *maltractaments* i les *agressions sexuals*, dos aspectes que inclou en la denominació violència de gènere. Atès el seu treball d'anàlisi prèvia, que constata les nombroses referències a l'entorn i mode de vida de les persones involucrades en la situació violenta, proposa l'aportació de context també quan aquestes 'ni están en el paro, ni son borrachos, ni drogadictos, son de extracción social alta, gozan de recursos económicos, ejercen, por ejemplo, una profesión liberal' (Lledó, 1999: 39). Promou desvincular l'agressió de causes relacionades amb l'amor, la passió i la gelosia. Al mateix temps, recomana deixar d'atribuir el crim a un fet aïllat i afirma que "las agresiones se deben en última instancia a los supuestos que concurren en la violencia de género, es decir, en la convicción que tienen los agresores de que las mujeres son tuyas, son de su propiedad y pueden hacer con ellas lo que quieran" (Lledó, 1999: 41). Així doncs, si bé en aquest punt encara no s'havia reduït la violència de gènere a aquella que és comesa contra les dones per part de les seues parelles o exparelles masculines, trobem que l'anàlisi del problema social es clou amb una única causa: el sentiment de propietat. No dubtem que aquesta mirada simplista pugui ser molt útil a l'hora d'evitar cròniques que atribuisquen la causa de la violència a les toxicomanies o a la pobresa, no obstant això, al·ludeix únicament a la dimensió sexual. D'altra banda, l'especial atenció dedicada a defugir la representació de la violència com a resultat d'un crim passional posa en evidència la presència continuada

d'aquest enfocament en la premsa de l'any 1998, malgrat el procés de tematització. Un dels aspectes més sorprenents de l'anàlisi de Lledó és la seua insistència en eludir la representació victimitzada de les dones. Afirmar "informar, pues, si procede, de las aptitudes y actitudes de las mujeres en el momento de repeler o de esquivar una agresión" (Lledó, 1999: 42). Una recomanació que considerem que és molt apropiada i que no sovinteja en els manuals.

El manual d'estil del Col·legi de periodistes de Catalunya recomana fugir del sensacionalisme, evitar allargar les informacions —no fer de dades poc rellevants l'eix de les notícies—, obviar testimonis i terceres persones en el tractament informatiu de la *violència domèstica* o que *afecte menors*. Respecte al problema social únicament diu que "habrá que analizar si se trata de casos aislados o si oculta una problemática social más profunda, en todas sus perspectivas" (CPC, 2001). Aquest manual se centra en elements estrictament periodístics i manté una equidistància de gènere.

Per contra, tant *Notícies amb llaç blanc* (Bolinches, 2002) i *Manual de Urgencia* (IORTV, 2002) apuntaran la necessitat de distingir entre agressor i víctima i, en aquest sentit, recomanen la identificació del primer —"El agresor debe ser identificado claramente, si no con su identidad, dadas las cautelas judiciales, sí en cuanto su comportamiento. Se trata de ayudar a otras mujeres a identificar la figura del maltratador" (IORTV, 2002: 17); "Pel que fa a l'agressor, tindrem en compte que l'anonimat li assegura la impunitat. I encara que hem de concedir-li la presumpció d'innocència fins que una sentència ferma el condemne, per a explicar el cas s'haurà d'incloure el seu historial, les seues dades penals i tot allò que se'n puga aconseguir i que ajude a dibuixar el seu retrat i el paisatge en què està inserit" (Bolinches, 2002)— i la protecció de la segona. Aquestes recomanacions tendeixen a essencialitzar la posició de *maltractador*, a l'hora que es relaciona amb l'existència d'un perfil de risc. El *Manual de Urgencia* aposta per *violència contra las mujeres* i *malos tratos*, mentre que Bolinches utilitza *violència domèstica*. En tots dos casos, es desvinculen d'altres manifestacions de la violència de gènere com la violència sexual o l'assetjament.

Aquest rastre de material deontològic posa de manifest, d'una banda, que les entitats professionals aposten, en el moment posterior a la tematització, per la tasca de sensibilització respecte al fenomen (Alsius, 2009). D'altra, atès el consens en els diversos manuals al voltant de la revisió del tractament sensacionalista, de l'establiment de relacions causa-efecte o de la doble victimització de les persones que viuen situacions de violència i que seran perseguides per les càmeres, que aquestes pràctiques es trobaven fortament arrelades en les rutines periodístiques.

3.2.4. El debat ideològic entorn a la LIVG i l'eclosió de la preocupació acadèmica

Amb el procés de debat i posterior aprovació de la LIVG, els mitjans no sols n'acolliren el debat social i polític, sinó que va irrompre en l'arena pública un nou concepte. El concepte *violència de gènere* no penetrà, però, sense resistències. Encara més, serà el símbol de l'afinitat ideològica amb la nova llei i, a l'extrem, de la seua consideració com a problema social. El salt de la violència a la primera línia política es reproduïx en els mitjans, una evidència palpable de la retroalimentació existent entre l'agenda política i la mediàtica, accentuada pel debat ideològic que l'envolta. Si fins ara la recerca sobre el seu tractament mediàtic havia demostrat amb solvència l'arrelament ideològic als mitjans —que tendien a la justificació de la violència a partir de la seua associació amb crims passionals—, durant el debat de la llei es palesarà la posició ideològica que personatges públics, institucions i partit, adoptaren en contra de la dimensió política de la violència de gènere.

El creixent interès acadèmic per la representació mediàtica de la violència de gènere es basa en la concepció que els mitjans són un instrument de socialització que podria utilitzar-se per a combatre la violència. De fet, la mateixa LIVG incorpora, en el capítol segon, articles sobre publicitat i un de general sobre mitjans de comunicació. L'article 14 diu: "Los medios de comunicación fomentarán la protección y salvaguarda de la igualdad entre hombre y mujer, evitando toda discriminación entre ellos. La difusión de informaciones relativas a la violencia sobre la mujer garantizará, con la correspondiente objetividad informativa, la defensa de los derechos humanos, la libertad y dignidad de las mujeres víctimas de violencia y de sus hijos. En particular, se tendrá especial cuidado en el tratamiento gráfico de las informaciones" (Article 14, Capítol II, LIVG). La Llei Orgànica 3/2007 de 22 de març per a la igualtat efectiva d'homes i dones (d'ara endavant Llei d'igualtat) inclourà, en el seu títol tercer, un seguit d'articles adreçats als mitjans de titularitat pública i privada. En el cas de la corporació RTVE i de l'agència EFE, la seua activitat haurà de 'reflectir adequadament la presència de dones en els diversos àmbits de la vida social', 'utilitzar un llenguatge no sexista', 'adoptar, mitjançant autoregulació, codis de conducta dirigits a transmetre el principi d'igualtat' i 'col·laborar amb les campanyes institucionals dirigides a fomentar la igualtat i a eradicar la violència de gènere'. Així també, la llei insta a la incorporació de dones als llocs de responsabilitat directiva i professional, així com a fomentar la relació amb associacions i grups de dones per identificar les seues necessitats i interessos en l'àmbit de la comunicació' (Articles 37 i 38, Títol III, Llei

d'Igualtat). En el cas dels mitjans de titularitat privada, la llei diu que 'tots els mitjans respectaran la igualtat entre dones i homes, tot evitant qualsevol forma de discriminació' i que 'les administracions públiques promouran l'adopció per part dels mitjans de comunicació d'acords d'autoregulació que contribuïsquen al compliment de la legislació en matèria d'igualtat' (Article 39, Títol III, llei d'Igualtat). A partir d'aleshores, algunes millores en el tractament van consolidant-se. A banda de la nova legislació, també cal assenyalar la preocupació del govern pel tractament mediàtic de la violència de gènere¹¹¹ i com aquesta preocupació penetra en les empreses de comunicació: els mitjans començaren a elaborar les seues pròpies recomanacions i manuals d'estil (Alsius, 2008). L'ens públic RTVE, en col·laboració amb l'*Instituto de la Mujer*, durà a terme estudis sobre la representació de la violència de gènere als informatius de TVE i La 2 a càrrec de Pilar López Díez (López Díez, 2006, 2007). El CAC, per la seua part, analitzarà amb regularitat les notícies sobre violència de gènere als mitjans audiovisuals catalans (CAC, 2002, 2004, 2007, 2010) a partir de les seues pròpies recomanacions que actualitzà el 2009 (CAC, 2009). També ho farà l'Associació de Dones Periodistes de Catalunya (ADPC) a partir del 2009, amb la premsa escrita (Carrasco et al., 2009, 2010, 2011), mentre que la FAPE publicarà les seues recomanacions el 2005 (Yébenes, 2005).

L'interés acadèmic en la representació de la violència de gènere s'incrementà també, tal com demostren el degoteig de publicacions que apareixeran des d'aleshores en aquest àmbit (d'Ariznabarreta et al., 2006; Aran i Medina, 2006; Sánchez, 2008; Carballido, 2007, 2009; Gutiérrez et al., 2009; Loscertales i Fernández, 2009; Menéndez, 2010; Radl, 2011; Flora et al., 2011; Zurbano, 2012; Gómez Nicolau, 2010, 2012; Zurbano i Liberia, 2013; Wolf, 2013) i els projectes de recerca, com ara el dirigit per Rita Radl (*Socialización en función del género, Medios de Comunicación y Violencia contra las Mujeres*, 2005-2008) o el projecte *Prevención y Erradicación de la Violencia de Género. Un estudio transdisciplinar*, del qual se'n derivà el monogràfic *Retos de la Comunicación ante la violencia de género* (Bernardo et al., 2009). Aquesta preocupació emergent i sostinguda en l'estudi del paper dels mitjans com a instruments per lluitar contra la violència, en concordança amb eixe govern a distància

¹¹¹ Miguel Lorente, delegat del govern per a la violència de gènere del 2008 al 2011 —figura disposta per la llei 1/2008— barallava la hipòtesi d'un efecte imitació dels crims per la concentració dels casos, del qual els mitjans de comunicació podien ser-ne responsables. El ministeri sol·licità un estudi a la Universidad de Granada —que tractarem en el següent apartat— i el delegat acudí a totes les redaccions de televisió per compartir les seues preocupacions amb els periodistes. La preocupació del govern, del delegat i les seues accions directes sobre les redaccions constitueixen un element central en les entrevistes realitzades a periodistes en el treball empíric.

de la violència (Marugan i Vega, 2002), desembocarà en què finalment se'ls atorgue la responsabilitat social de combatre-la.

De la ingent recerca condensada en aquesta darrera dècada —que combina la creixent reflexivitat dels mitjans amb les iniciatives d'autoregulació i l'interés de l'acadèmia— cal singularitzar-ne les noves línies d'investigació, especialment l'obertura de noves vies d'exploració. En aquest sentit, ressurte el treball de l'*Equipo de Investigación Género y Medios de Comunicación* (Ariznabarreta et al., 2006) sobre la representació de la violència de gènere en la premsa basca entre el setembre de 2003 i el juny de 2004. Mitjançant l'anàlisi del discurs, les autores analitzen els biaixos ideològics no sols en l'acceptació del terme *violència de gènere* per oposició a les denominacions anteriors, sinó també en l'adopció de solucions comunicatives menys sensacionalistes i en el fet que s'aporte opinió amb perspectiva de gènere. En eixe sentit, els diaris *Gara i Berria* destacarien per la seua implicació, mentre que *Deia, El Diario Vasco* i *El Correo* abraçarien una posició més moderada. La qüestió del nom, que va evolucionar de 'maltractaments' a 'violència domèstica' i després a 'violència de gènere', ha estat interpretada des de la recerca com a signe de millora en el tractament (Zurbano, 2012). L'abandonament de *violència domèstica* implicava que es deixara de veure com un problema privat o íntim, sobretot si tenim en compte que, a partir de la LIVG, aquest serà un altre tipus de delictes, diferenciat del de violència de gènere. No obstant això, el debat social i polític entorn de la nova denominació tingué repercussions en els criteris adoptats per les redaccions. Per exemple, en alguns mitjans s'assajaren noves terminologies, com ara violència masclista que ha fet fortuna en mitjans i en fraccions del moviment feminista. Tot i així, la denominació ha penetrat a poc a poc en els mitjans, una confirmació més de la dependència de l'agenda política: és difícil denominar d'una manera el que oficialment se'n diu d'altra. La denominació violència masclista serà la que, oficialment, adopte la televisió de Catalunya —i recomanarà el CAC a partir del 2009— d'acord amb la llei pròpia 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista i normativa resultant. A hores d'ara es combinen múltiples denominacions, sempre potencialment intercanviables: la dimensió relacional de gènere quedarà, per tant, fora de l'anàlisi dels mitjans.

En segon lloc, el treball d'Ariznabarreta et al. (2006) enceta una línia de debat al voltant de la centralitat de les polèmiques com a característica del tractament actual. Així, els casos que originen un gran debat, com ara la declaració de la RAE en contra de la denominació 'violència de gènere', en la qual negava la seua validesa

gramatical¹¹², o les de la Conferència Episcopal quan afirmava que les lleis no solucionarien un problema que arrela en la crisi de la família, tenen la capacitat d'atraure més titulars, articles d'opinió i reportatges que qualsevol posició feminista. Segons les autores, malgrat que la major part de les informacions publicades es posicionen en contra dels intents de menysprear o minimitzar la violència de gènere, se'ls concedeix un excepcional altaveu mediàtic a aquelles altres posicions (Ariznabarreta et al., 2006: 141). De fet, en la darrera dècada, la cobertura informativa de la violència de gènere ha fluctuat al ritme de les successives polèmiques, entre les quals la de les denúncies falses¹¹³, de manera recurrent, ocupa un lloc noticable. Aquestes polèmiques, si més no, apunten l'incipient ús instrumental de la violència de gènere com un arma política.

D'altra banda, es consolidarà la recerca sobre els formats periodístics: es destaca la importància de la introducció del tema en el periodisme d'opinió i els seus subgèneres —també en la vessant iconogràfica— com una manera de transcendir el cas particular i tendir a les explicacions generals i complexes. També les entrevistes i els reportatges es contempen com formats capaços d'incorporar fonts especialitzades, informació útil i experiències amb el component d'agència. Tanmateix, el tractament episòdic vinculat a la narració d'un crim encara és el més abundant i, malgrat l'adequació progressiva a les recomanacions —tractament no morbós, evitar fonts no qualificades, protegir la identitat de les persones involucrades, etc.—, s'observa l'efecte narcotitzant, el perill d'induir a la insensibilització, conseqüència d'un tractament que quan s'aproxima als casos sempre reitera el nombre de dones mortes (Loscertales et al., 2009; López Díez, 2006; Zurbano i Liberia, 2013).

La major part dels treballs pararan especial atenció a la construcció mediàtica del gènere, a la representació desigual d'homes i dones, i sobretot, incidiran en la subrepresentació de les segones i en com se'ls assignen trets essencials al temps que són infrautilitzades com a fonts. Per últim, s'analitzarà també el material gràfic que es publica en premsa escrita i el de la televisió (Wolf, 2013). La importància de les imatges com a elements victimitzadors i constructors de relacions causals retorna a les recerques.

¹¹² Per aprofundir en el debat sobre el terme, mireu el capítol Ariznabarreta et al. (2006): "Algunas consideraciones en torno a la denominación *violencia de género*", dins de *Tratamiento de la violencia de género en la prensa vasca*. San Sebastián: Universidad de Deusto.

¹¹³ El tema de les denúncies falses es va portar a col·lació per última vegada el 25 de febrer de 2013 amb les declaracions de Toni Cantó, parlamentari per UPyD, que afirmà en una piulada que la majoria de les denúncies per violència de gènere eren falses.

Podem diferenciar dues tendències en la investigació. Unes, en l'òrbita dels Estudis Crítics del Discurs, encara detecten l'ús de relacions causa-efecte, la vulneració de la intimitat de les persones involucrades, sobretot de les víctimes i el recurs al to melodramàtic a l'hora de contextualitzar els antecedents de les agressions, motius pels quals en subratllaran la funció ideològica-regressiva (Radl, 2011) pel que fa a la representació de les dones. Les altres, que empenen metodologies pròximes al *framing*, tendeixen a identificar els canvis i els avanços en la tematització que es plasmen, efectivament, en noves aproximacions a la violència de gènere més enllà del succés. Respecte a la recerca, s'aprecia el desplaçament de l'estudi des de la premsa escrita cap als treballs que se centren en l'àmbit televisiu i l'oblit absolut de la ràdio. Per últim, també s'observa en els treballs confiança en la pròpia autoregulació. Així doncs, les anàlisis del discurs es realitzen a la llum de les recomanacions que els mateixos mitjans, associacions de periodistes i organismes desenvolupen.

L'allau d'estudis sobre el tema es nodreix, doncs, de dos fonts. D'una banda, hi ha la importància de la tasca de sensibilització social que realitzen els mitjans en tant que plataforma de visibilització de la violència de gènere. En aquesta línia, la legislació ha exercit un paper destacat. De l'altra, malgrat els diferents matisos de les múltiples recomanacions, sembla existir un consens sobre quina seria la peça periodística ideal per acomplir eixa tasca de sensibilització social. Amb els decàlegs i els llibres de recomanacions com a model, s'ha incentivat la recerca de caire avaluador. Açò, però, té conseqüències diverses la més important de les quals n'és el subdesenvolupament teòric (tant en l'àmbit dels estudis de la comunicació com en el dels estudis de gènere), així com la validació automàtica dels preceptes teòrics subjacents a les recomanacions i manuals que, fonamentalment, es basen en la definició hegemònica de la violència de gènere, cosa que en provoca la seua reproducció.

3.3. LA INCIDÈNCIA DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Segons l'enquesta realitzada per l'*Observatorio Estatal de la Violencia sobre la Mujer*¹¹⁴, l'opinió pública té com a font principal l'opinió publicada: el 81% de les persones informants assevera que el seu coneixement sobre la violència de gènere prové prioritàriament dels mitjans de comunicació i, malgrat que es considera que la violència de gènere és un fenomen bastant estès, sols un 10,4% de la mostra diu que

¹¹⁴ Enquesta que, des del 2009, se subministra per Internet amb una base mostral acumulada de 5.000 persones, amb sobrerrepresentació de persones de nacionalitat espanyola i nascudes a l'Estat espanyol, amb edats compreses entre els 21 i els 50 anys i localitzades majoritàriament a Catalunya, Madrid i Andalusia, actius i amb nivell formatiu alt.

el seu coneixement de la violència prové de la pròpia experiència: dones de l'entorn immediat, de l'àmbit laboral o per experiència pròpia. Pel que fa als mitjans de comunicació, el 72% assenyalen la televisió s'assenyalen com a principal font d'informació, el 12,3% la premsa escrita i el 3,9% la ràdio (OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER, 2011: 358). Aquestes dades revelen, en primer lloc, la importància dels mitjans en la generació d'una opinió pública sobre la ciutadania íntima; i en segon, el fet mateix de plantejar una enquesta d'opinió sobre el tractament informatiu de la violència de gènere als mitjans de comunicació, delata la posició central que la representació de la violència ocupa en l'agenda política.

Una de les conseqüències de l'entrada de la violència de gènere en l'esfera pública ha estat la producció de dades: estadístiques, anuaris, enquestes, etc. Podem diferenciar dos grans grups: les dades l'objectiu de les quals és calcular-ne la incidència —quantitat de denúncies, nombre de morts, prevalença de la violència entre la població de dones, etc.— i les que persegueixen avaluar-ne la percepció social —baròmetres d'opinió, enquestes d'opinió específiques, etc. No farem ací un repàs exhaustiu de totes aquestes dades, però sí que ens detindrem en aquelles que evidencien la rellevància del procés d'operacionalització, és a dir, del procés teòric que sustenta el treball empíric i que determinarà els resultats obtinguts. En aquesta línia, primer analitzarem les conseqüències que la definició política del problema social té sobre les estadístiques i després ens aturarem en algunes dades al voltant de la percepció social de la violència: aquelles que directament es relacionen amb el lloc predominant que ocupa en l'àmbit polític i mediàtic.

3.3.1. L'operacionalització de la definició

Sobre la presumpta innocència de les xifres, Pérez i MacInnes (2007) escriuen que “las categorías para percibir, medir y analizar los objetos y comportamientos sociales, son constructos irremediabilmente interesados, irremediabilmente parciales, irremediabilmente políticos” (Pérez i MacInnes, 2007: 4). Els canvis legislatius i jurídics que han alterat les delimitacions conceptuals del problema social repercutiran en el desenvolupament de les estadístiques. *L'Asociación de mujeres separadas y divorciadas* elabora una estadística pròpia des del 1999 sobre les dones mortes per violència de gènere, diferenciada de les morts de xiquets i xiquetes. Aquesta base de dades es confegeix a partir del material periodístic¹¹⁵ disponible, que s'especifica i cita

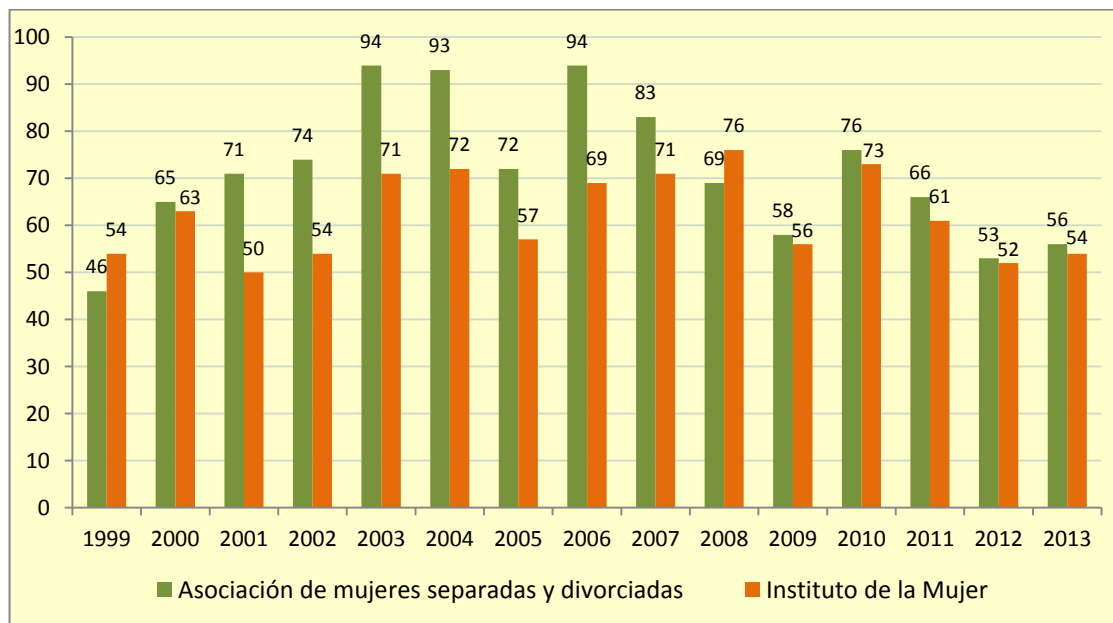
¹¹⁵ Les diferències substancials en el període 2001-2007 també concorden amb l'increment de l'atenció mediàtica cap al fenomen, una de les conseqüències de la qual n'és la publicació de casos sense contrastar, ràpidament, sota la noció d'urgència social.

en cada cas. D'altra banda, l'*Instituto de la Mujer* realitza també aquesta estadística amb dades de *Delegación del Gobierno para la Violencia de Género* des del 2006 i prèviament, amb informació de premsa i dades del Ministeri de l'Interior.

Paga la pena comparar les dades obtingudes mitjançant les dues fonts. Les dades de l'*Asociación de mujeres separadas y divorciadas* inclou en el seu registre totes aquelles morts de dones que podríem englobar dins de la categoria de violència contra les dones. No gensemens, les menors d'edat, que bé podríem adscriure a aquesta definició àmplia, es comptabilitzen en l'apartat de xiquets i xiquetes. Per contra, la definició de violència de gènere operativa en les institucions redueix la violència de gènere a "aquella causada per l'acció d'un home contra una dona que siga o haja sigut cònjuge o que haja estat lligada a aquell per una relació d'afectivitat anàloga".

Les disparitats entre un i altre recompte són substancials, malgrat que a partir del 2009 s'aprecia la tendència a convergir. Les diferències abasten, en primer lloc, les treballadores sexuals que les dades oficials no hi inclouen per considerar que no concorre un 'vinde sentimental anàleg'. En segon lloc, insereixen les morts d'altres dones adultes a mans d'una mateixa persona —fonamentalment les mares de les esposes o companyes sentimentals. Dintre d'aquesta segona confusió, trobem que la distància entre les dades prèvies i posteriors a la implantació de la LIVG és fruit de la confusió entre violència domèstica i violència de gènere, atès que llavors únicament existia el primer tipus delictiu i l'*Asociación de Mujeres Separadas y Divorciadas* elaborava l'estadística de violència domèstica quan les víctimes eren les dones.

Gràfica 1. Nombre de víctimes mortals per any (1999-2013)

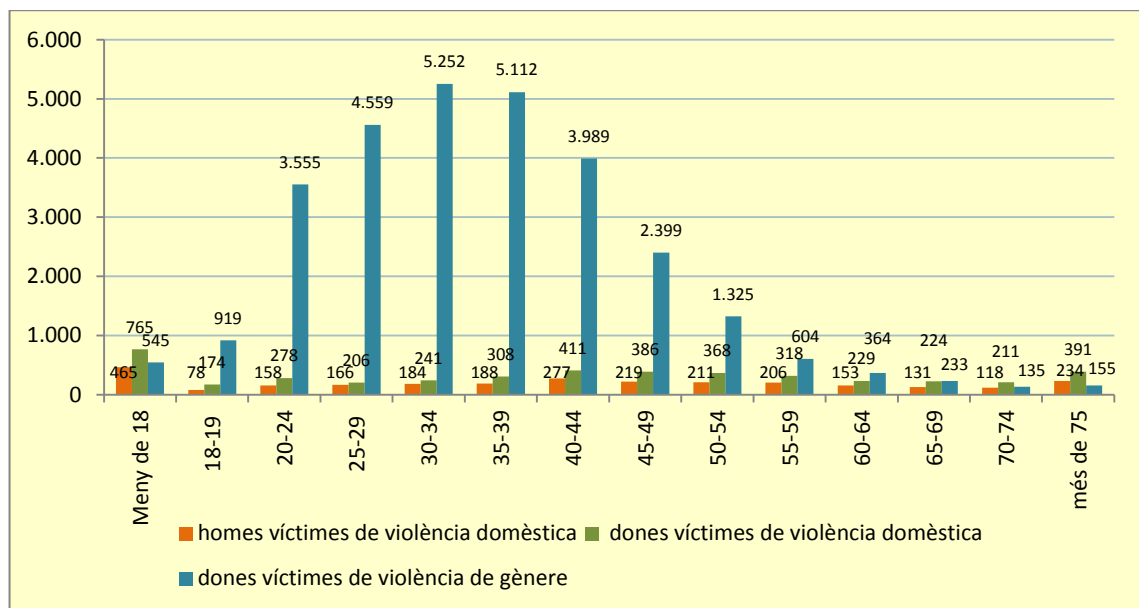
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'*Instituto de la Mujer* i de l'*Asociación de mujeres separadas y divorciadas*.

La confusió entre violència de gènere i violència domèstica, si atenem a la trajectòria legal i penal de l'Estat espanyol, ha provocat, per exemple, que durant un cert temps foren disponibles a la pàgina web de l'*Observatorio contra la violencia doméstica y de género* el recull de dones mortes, amb informació sociodemogràfica bàsica tant de les víctimes com dels agressors i que, tot seguit, aparegueren, sota la definició violència domèstica, els casos d'homes morts a mans de les seues parelles. A hores d'ara, ja no es pot accedir a aquesta informació en el web. Els avanços en la delimitació conceptual i, sobretot, en la coherència de la informació que es brinda, han fet un salt endavant gràcies a la introducció de la dimensió *Estadística de Violencia Doméstica y de Género* en l'apartat de Seguretat i Justícia del banc de dades de l'INE (*Instituto Nacional de Estadística*). S'hi distingeix entre violència domèstica i de gènere: aquesta última seria una especificitat de la primera, quan les víctimes són dones i els agressors les seues parelles o exparelles. En l'àmbit de la violència domèstica, es col·locarien les persones perseguides per l'article 173.2 del Codi Penal, és a dir, aquelles "imputades per violència física o psíquica que hagen sigut cònjuges —o persones amb relació anàloga—, o sobre els descendents, ascendents o germans per natura, adopció o afinitat (fills de la parella), o sobre menors o persones dependents que convisquen o siguen subjectes de potestat, tutela, cautela, acolliment o guarda de fet del cònjuge o convivent, o sobre persones emparades per qualsevol relació per la qual es trobe integrada en el nucli familiar, així com les persones que per la seua vulnerabilitat

especial es troben sotmeses a custòdia o guarda en centres públics o privats". Reiterem ara que la denominació violència de gènere descuidaria la violència que s'esdevé fora de l'àmbit familiar, com ara l'assetjament sexual, la violència sexual, l'explotació sexual, etc. Àmbits que, si bé queden recollits en el títol primer de la LIVG, no són presents ni en l'articulat, ni en les mesures de protecció, ni en les de prevenció. Les dades de l'INE fan referència als assumptes amb mesures cautelars dictades que han estat inscrits al Registre i les infraccions penals comprenen qualsevol grau d'execució o participació.

Sols per fer una fotografia general aproximada: en el còmput global d'assumptes enregistrats l'any 2012 al voltant de la protecció de víctimes de la violència domèstica i de gènere, s'observa la prevalença dels casos relacionats amb la darrera.

Gràfica 2. Víctimes de violència domèstica i violència de gènere el 2012 per edat segons els assumptes inscrits en el Registre (Ministeri de Justícia)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

Les diferències segons sexe són significatives en totes les franges d'edat pel que fa a la violència domèstica. D'altra banda, els casos tipificats com a violència de gènere evidencien unes xifres realment escandaloses. Encara ho són més les xifres relatives a les denúncies que, segons el *Consejo General del Poder Judicial*, ascendiren a un total de 128.543 el 2012. Hi ha cert consens (Carballido, 2010; Castells i Subirats, 2007; Pérez i MacInnes, 2007; Alberdi i Matas, 2002) en què l'ampliació de la cobertura legal i penal de la violència de gènere, la seua dimensió pública i política i el canvi social que ha fet insostenible el manteniment de relacions violentes i que ha empentat la busca d'eixides a la situació, integren el compendi de factors que intervenen en l'obtenció

d'aquestes xifres de desenes de milers de casos judicials i centenars de milers de denúncies. Òbviament, la difusió de les mesures de protecció i la confiança dipositada en l'engranatge judicial per a l'eradicació de la violència de gènere porten aparellat aquest nou redimensionament de les xifres de criminalitat associades a la violència de gènere. Unes xifres que, com veiem, tendeixen a mesurar la violència en termes de víctimes i agressors, sense aportar cap referència més enllà del sexe i l'origen. De fet, totes les dades estadístiques poden explorar-se segons el criteri de 'lloc de naixement de víctima i agressor'. Per contra, en aquestes estadístiques no apareix cap mena d'al·lusió a la situació econòmica o a les condicions de vida.

D'altra banda, Raquel Osborne (2008) i Elena Casado et al. (2012) conflueixen en la crítica del principal indicador utilitzat a l'Estat espanyol: les macroenquestes (1999, 2002, 2006 i 2011). Encarregades per l'*Instituto de la Mujer*, segueixen la lògica de les enquestes de victimització, destinades a detectar delictes més enllà dels denunciats o processats, i que es contraposen als estudis sobre 'conflictivitat familiar' (Kimmel, 2006), que solen recollir una freqüència molt major d'agressions i violència en aquest àmbit concret (Pérez i MacInnes, 2007: 6). Mentre que les segones (en la línia de la *Conflict Tactics Scale* de Straus i Gelles) s'inclinaven cap a la naturalització de l'existència de violència en la parella i la transformaven en conflicte —sabedores que el conflicte requereix del reconeixement i la reciprocitat d'ambdues parts—, les primeres faran tot el contrari i assimilaran el conflicte a la violència —de manera que ja no seran necessaris ni reciprocitat ni reconeixement per constatar-ne l'existència. Aquesta confusió entre conflicte i violència es plasma en els resultats de les macroenquestes a través de la diferenciació entre maltractament tècnic i maltractament declarat (distinció que desapareix en l'edició del 2011¹¹⁶).

L'explotació de les tres primeres macroenquestes va girar principalment entorn de la separació de les dues classes de maltractament esmentats. A l'informe de l'*Instituto de la Mujer* (2010), al costat dels resultats de l'anàlisi de la macroenquesta del 2006, s'indica que el maltractament tècnic fa referència a aquelles dones que responen "freqüentment" o "de vegades", com a mínim, a un dels tretze ítems¹¹⁷ dels vint-i-sis

¹¹⁶ Els resultats principals de la *Macroencuesta* del 2011, publicats el 8 de febrer de 2012, no contemplen aquesta distinció i les explotacions de dades realitzades des de la Delegació del Govern es refereixen exclusivament a les dades de maltractament declarat.

¹¹⁷ Les xifres del maltractament tècnic remetent, així doncs, a les dones que han respost afirmativament a alguna d'aquestes situacions considerades "situació objectiva de violència": 1) Li impedeix veure a la família o tenir relacions amb amics, veïns; 2) Li lleva els diners que vostè guanya o no li dona la quantitat necessària per mantenir-se; 3) La insulta o amenaça; 4) Decideix les coses que vostè no pot fer; 5) En algunes ocasions, li produeix por; 6) No té en compte les necessitats de vostè (li deixa el pitjor lloc de la casa, els pitjors aliments...); 7) Quan s'enfada aplega a empentar-la o colpejar-la; 8) Li diu on

que s'enuncien en una de les parts del qüestionari. Aquests ítems abasten qüestions molt diverses que s'agrupen en sis tipus de violència: econòmica, física, sexual, psicològica, estructural i espiritual. Dins del maltractament declarat, s'engloba aquelles dones que afirmen haver sofert alguna situació de maltractament. Això vol dir que per a la construcció d'aquest indicador es partia de l'autodesignació. Aquesta és la principal crítica que esgrimeix Osborne en la seua contra, ja que si bé s'aprofundeix en la problemàtica del maltractament i no es limita als casos de maltractament físic greu, el fet que sols calga una resposta afirmativa per atribuir maltractament tècnic llança xifres milionàries de dones maltractades. Unes xifres que, si fem cas d'Osborne, saltaran als mitjans de comunicació sense matisar "y sin embargo estos grandes números esconden situaciones de patente mala educación, agresiones verbales y abusos de poder pero que no todas indican necesariamente 'actos de malos tratos', contrariamente a lo que dice la Macroencuesta" (Osborne, 2008: 113). Les preguntes, dirà Osborne, barregen en la seua formulació sexisme amb maltractament. Com que no es distingeix entre ambdues situacions, es pot pensar que tot acte de sexisme condueix sempre a la violència¹¹⁸ i, a més, es crea la impressió d'una obligatòria escalada de fets, dels menys als més greus, tots considerats violència i que, a més a més, desemboquen inexorablement els uns en els altres. Els percentatges resultants de les xifres obtingudes a partir de la diferenciació entre maltractament tècnic i maltractament declarat en les macroenquestes del 1999, 2002 i 2006 són els següents:

Taula 1. Percentatge de dones tècnicament maltractades i autodesignades com a maltractades segons les macroenquestes del 1999, 2002 i 2006

	Tipus A	Tipus B
1999	12,40%	4,20%
2002	11,10%	4,00%
2006	9,60%	3,60%

Font: Elaboració pròpia a partir de la III Macroencuesta sobre la violencia contra las mujeres.

ha d'anar sense ell/a; 9) Li diu que totes les coses que fa estan malament, que és maldestra; 10) Ironitza o no valora les seues creences (anar a l'església, votar un partit, pertànyer a alguna organització); 11) No valora el treball que realitza; 12) Davant dels seus fills fa coses per no deixar-la a vostè en bon lloc; 13) Insisteix a tenir relacions sexuals encara que sàpiga que vostè no té ganes. Les altres 13 qüestions són considerades "situació de sotmetiment".

¹¹⁸ "Si esto fuera así la mayoría de las mujeres que tienen/han tenido parejas heterosexuales, en cuyo seno se dan habitualmente mayores o menores dosis de sexismo, serían mujeres maltratadas" (Osborne, 2008: 114). Aquesta advertència ens porta a la ment el posicionament d'Andrea Dworkin quan assegura que entre la violació i la relació sexual normal no hi ha gairebé diferències, ja que el fal·lus és una arma i tota penetració d'un home en una dona s'assembla llavors a una violació.

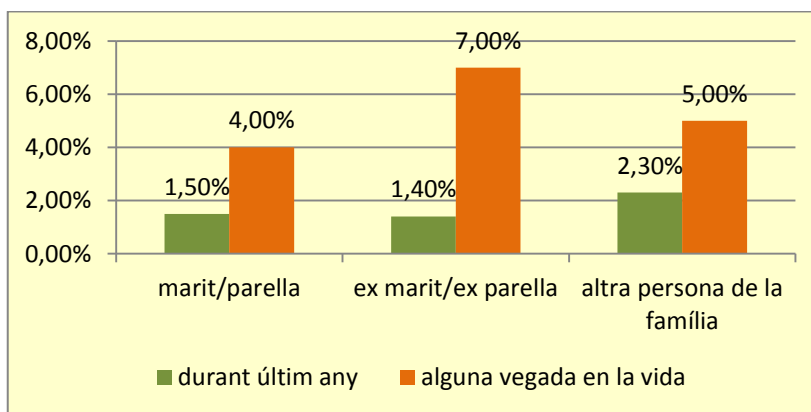
Si procedim a l'extrapolació de les dades corresponents a l'any 2006 a la població de dones residents en l'Estat espanyol majors de 18 anys, el total és, en el cas del maltractament tècnic, d'1.786.978 dones; i 677.352 en el cas de les autodeclarades.

Una de les preguntes plantejades per Osborne és què ocurriria si es replicara l'enquesta als homes. Aquesta inquietud respon a la impressió generada per aquesta definició hegemònica de la violència de gènere segons la qual les dones sols poden ser víctimes —per contra, segons els mateixos resultats de l'enquesta del 2006, en un 7,9% dels casos de maltractament declarats la responsable n'és la mare. Una *obsessió victimista* —terme prestat de Lipovetsky (1999)— que condueix al reforç del discurs jurídic, penalista i proteccionista. La pregunta que es planteja Osborne la respondran Casado et al. (2012) quan repliquen (parcialment i experimental) la pregunta 19 del qüestionari de la *Macroencuesta* mitjançant un qüestionari administrat a una mostra composta per homes i dones. El seu estudi corrobora la confusió entre conflicte, violència i dominació. Paga la pena, però, parar atenció a alguns dels elements que aporten a la discussió: en primer lloc, el canvi d'enfocament en la presentació del qüestionari —de la 'situació de la dona en la llar' a 'els nous conflictes i dificultats de les relacions de parella'— provoca un tomb espectacular en els resultats. D'una banda, els percentatges no varien excessivament per sexe. D'altra, els percentatges de respostes positives a cadascun dels ítem de la pregunta 19 són molt més alts (en alguns casos més de 25 punts de diferència, tot i que en les situacions més greus s'aproximen més als resultats de la *Macroencuesta*): “La diferencia es incluso más llamativa si atendemos a las cifras globales de maltrato técnico [...] mientras según la *Macroencuesta* un 7,2% de las encuestadas estaban en situación de maltrato técnico con respecto a sus parejas, aplicando el mismo criterio a nuestros datos, el porcentaje llegaba al 53,6% de las mujeres y al 46,4% de los varones. Estos resultados, que no parecen cabales, se explican porque en ellos se suman situaciones de violencia con situaciones conflictivas —en gran medida por el efecto acumulativo de que una única respuesta a esos 13 indicadores sea suficiente para su detección y porque se presenta todo bajo la capa aceptable del conflicto—, mientras en la *Macroencuesta* tienden a minimizarse el reconocimiento de situaciones de conflicto ante la posibilidad de ser subsumidos en la categoría de violencia. En ambos casos la violencia se difumina y queda confusa” (Casado et al., 2012: 177).

La versió de la *Macroencuesta* del 2011 ha estat revisada: d'entrada, la mostra s'ha hagut de reduir (de 20.000 a 8.000) en passar de l'entrevista telefònica a l'entrevista presencial. El disseny del qüestionari, però, no ha variat a penes. Els mòduls nous que s'hi introduïren demanaven per l'opinió sobre la violència de gènere i, en el cas de les

enquestades que afirmaven haver patit violència de gènere, s'hi afegien mòduls relatius a l'existència o no de fills i filles menors en els entorns de la violència i sobre la denúncia¹¹⁹. Si agafem únicament les xifres de maltractament declarat, segons l'explotació de les dades del ministeri (Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad, 2012), el percentatge de dones enquestades que declara haver viscut experiències de maltractament —de gènere— en l'últim any ascendeix gairebé al 3%, mentre que les que afirmen haver estat maltractades en algun moment de la seua vida ascendeix al 10,9% (de les quals el 7,9% ja no experimentaria aquestes situacions en l'actualitat). Segons l'extrapolació de dades, quasi 600.000 dones serien objecte de maltractament per part de les seues parelles o exparelles. No obstant això, l'enquesta, que prové de la delimitació conceptual prèvia —violència domèstica—, ofereix informació també sobre el maltractament declarat perpetrat per altres persones de l'entorn familiar. Si tenim en compte aquesta informació, les xifres del maltractament es distribueixen de la següent manera:

Gràfica 3. Percentatge de dones que s'autodeclaren maltractades

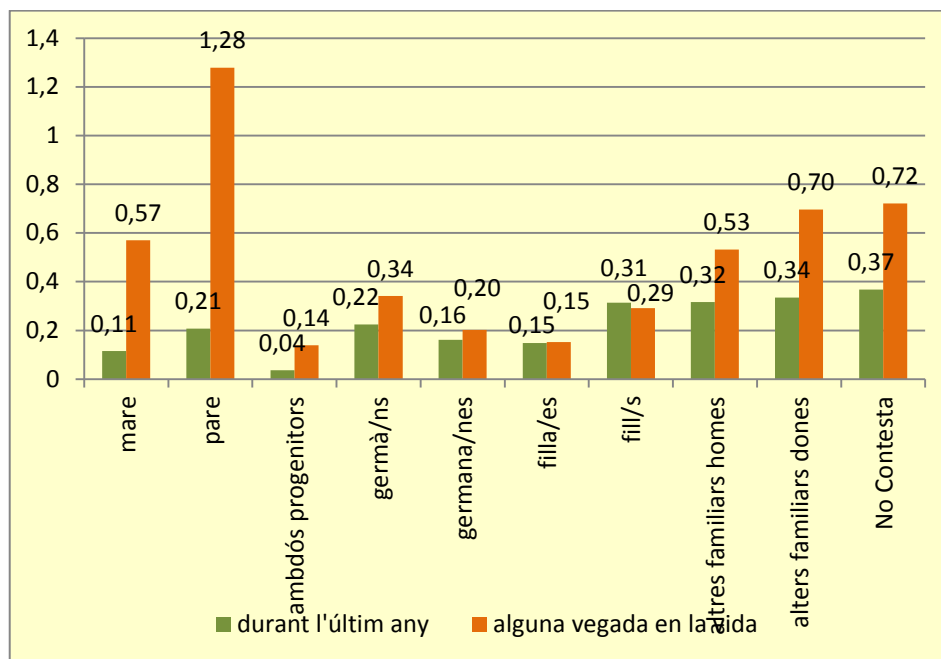
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la *Macroencuesta 2011*.

Les dades desglossades segons la persona que perpetra o ha perpetrat la violència, en els supòsits en què no haja estat la parella o exparella, veiem que, mentre que els maltractaments per part de pares i mares tingueren una alta incidència en el passat —sobretot els dels pares amb un percentatge de l'1,28%—, les figures que se signifiquen en l'actualitat com a agressors en un percentatge més elevat són altres familiars —

¹¹⁹ El discurs sobre la violència de gènere, una volta introduït en l'àmbit d'allò públic i polític, es redefinirà progressivament. Com veurem en la part empírica del nostre estudi, els discursos dels i les periodistes entrevistades emfasitzaran aquestes dues cares o aspectes de la violència —l'existència de violència afecta a més persones: fills i filles també pateixen les conseqüències de la violència; i la denúncia com a element diana en la lluita contra la violència —amb una re-delimitació del discurs hegemònic sobre la violència de gènere.

tant homes com dones— i els fills. Les filles apareixen com a perpetradores de la violència en la meitat de casos que els fills.

Gràfica 4. Percentatge de dones que s'autodeclaren maltractades per altres membres de l'entorn familiar

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la *Macroencuesta 2011*.

Tot i que aquestes dades únicament les fem servir per esbossar les xifres de la violència, ens permet d'afegir un parell de reflexions que entronquen amb les crítiques d'Osborne i Casado. En primer lloc, en la versió de l'enquesta del 2011 es va incloure, com hem observat anteriorment, un bloc de preguntes sobre les denúncies. Ara bé, aquestes sols es realitzen en el cas que l'enqustada declare que ha experimentat —en l'últim any o al llarg de la seua vida— maltractaments per part de la seua parella o exparella. En canvi, a les dones enquestades que declaren haver experimentat violència per part d'alguna persona del seu entorn familiar que no siga la seua parella o exparella, no se'ls demana aquesta informació. Interpretem que aquesta decisió metodològica respon a l'interés per explorar les raons que mouen les dones a no denunciar les seues parelles i exparelles —un percentatge que, segons els resultats de la macroenquesta, se situa en el 69,1%, mentre el percentatge de les que denuncien es queda en el 25,8%. Per contra, no resulta una prioritat en el cas de la violència que emana de l'entorn familiar. Si ens endinsem en aquestes dades i comparem detingudament la gràfica 3 amb la gràfica 2, observarem com en la primera el percentatge de dones que afirmen viure situacions de maltractament per part de les seues parelles i exparelles ascendeix a un 3%, mentre que el percentatge de les

que confessen situacions de maltractament per part d'altres persones de l'entorn familiar ascendeix al 2,3%. Una diferència notable que, no obstant, es multiplica exponencialment si mirem els casos enregistrats en justícia per violència de gènere i per violència domèstica, tal com s'adverteix en la gràfica 2. Segons les dades del 2012, els casos consignats per violència domèstica —que inclouen també casos on les víctimes són homes— constituïen una quarta part (7.298) dels enregistrats per violència de gènere (29.146). L'any anterior, els primers significaven un 17,4% (5.632 per violència domèstica enfront de 32.242 per violència de gènere). Si restem els casos d'homes víctimes i de dones de menys de 18 anys —atès que la macroenquesta únicament s'adreça a la població de dones majors de 18 anys—, la cosa quedaria així: el 2011 s'haurien enregistrat 1.283 casos de violència domèstica contra 31.671 per violència de gènere. I el 2012, 3.745 casos per violència domèstica per 28.601 de violència de gènere. Si donem per vàlides les xifres de la macroenquesta de maltractament autodeclarat, trobem que la violència perpetrada per persones de la família que no siguen la parella o l'exparella a penes té representació davant de la justícia. És a dir, es produïrien escasses denúncies i tindria escassa presència judicial amb el que això comporta en quant a mesures de protecció. D'altra banda, i tenint en compte únicament els dos anys en què l'INE ha subministrat informació, el nombre de casos enregistrats per violència domèstica (quan les víctimes són les dones), es va triplicar en un any. Caldrà no perdre de vista aquesta dada, ja que sembla que el descens de registres en les estadístiques per violència de gènere n'haja implicat el traslladat cap a les altres.

L'operacionalització de la violència de gènere enclou, així doncs, múltiples dificultats:

1. D'una banda, les transformacions que ha sofert el concepte jurídic tenen conseqüències en la manera com ens aproximem a la realitat de les xifres. I el pas de violència domèstica a violència de gènere és especialment delicat, ja que una part del seu contingut se superposa. La LIVG restringeix en el seu articulat les mesures de protecció, de manera que en deixa fora persones que abans sí podien acollir-se a la legislació que regula la violència domèstica, mentre que aquesta, per la seua part, perd tota possibilitat d'anàlisi en perspectiva de gènere.
2. Les macroenquestes, dissenyades per detectar la violència domèstica i de gènere experimentada per les dones, tendeixen a confondre violència i conflicte i per això obtenen com a resultat xifres molt altes que reforcen la idea de violència de gènere com a problema urgent.

3. Les polítiques públiques per combatre la violència de gènere s'han centrat en l'àmbit judicial, de manera que les denúncies interposades i els processos judicials s'han incrementat ostensiblement en detriment de les denúncies i processos relatius a la violència domèstica.

3.3.2. La violència en l'imaginari social

Entre els instruments d'aproximació a l'estat de l'opinió pública sobre la violència de gènere, el baròmetre del CIS n'és, a hores d'ara, recurs obligat. Moltes investigacions (Fagoaga, 1999; Vives Cases, 2005; Pérez i MacInnes, 2007; Carballido, 2010; Gámez Fuentes, 2012, 2013) han acudit a la informació generada pels baròmetres d'opinió del CIS degut a la seua capacitat per mostrar les tendències a llarg termini en relació amb el grau d'importància que tant el conjunt de la població espanyola com les persones enquestades concedeixen als problemes socials.

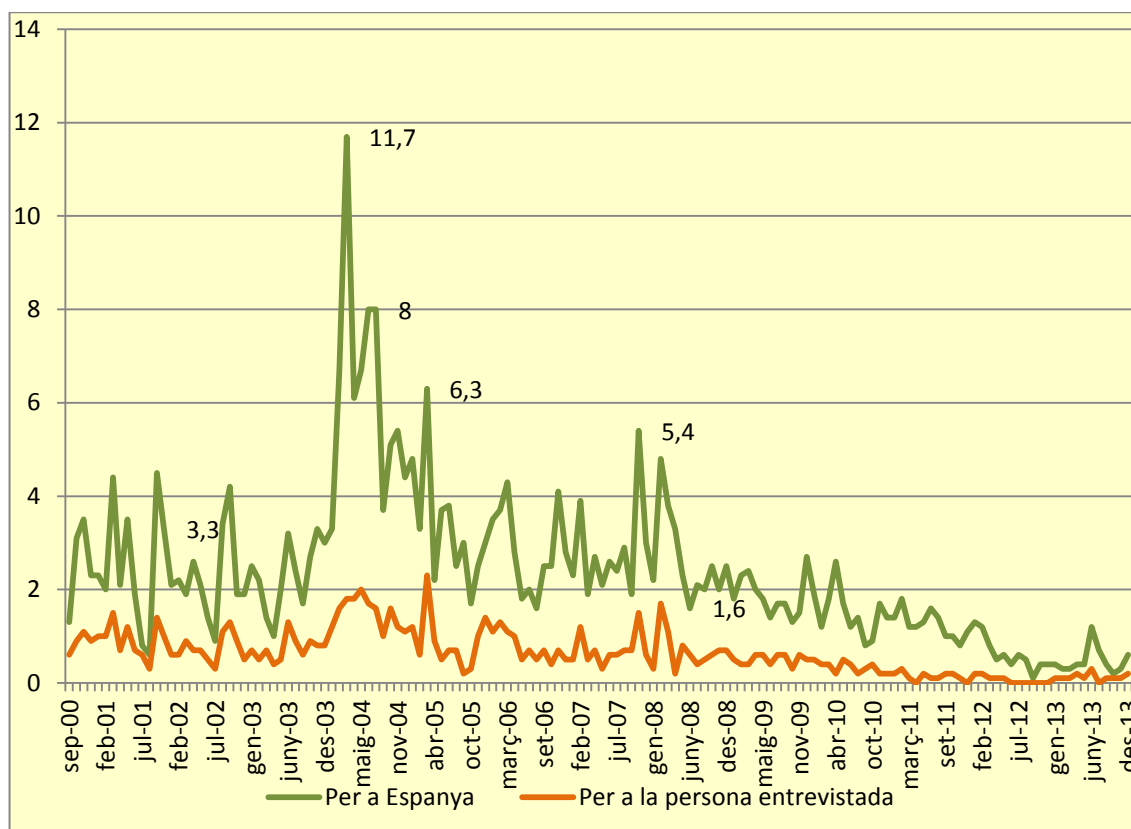
Des de finals de l'any 2000, en el baròmetre es repeteixen dues preguntes en què la persona entrevistada ha de triar quins són, al seu parer, els tres problemes primordials que afecten el conjunt de l'Estat espanyol i els tres que més l'afecten personalment. En l'últim baròmetre publicat (gener del 2014), es recullen 36 temes. La llista, però, varia al ritme que nous problemes socials hi apareixen. La violència contra les dones es va introduir el setembre del 2000 i ja el novembre de l'any següent s'hi incorporaria 'problemes relacionats amb les dones'. L'evolució d'aquest segon problema no ha estat analitzada habitualment en el camp d'estudi de la violència de gènere. Tanmateix, en resulta oportuna la inclusió, ja que la seua evolució —a uns nivells molt inferiors al problema de la violència de gènere— presenta una disposició contraposada, és a dir, les dades més altes es corresponen amb la seua consideració com a problema personal, mentre que la violència contra les dones és percebuda, fonamentalment, com a problema social.

Si examinem l'evolució de la percepció de la violència contra les dones com a problema social quan es formula la pregunta sobre quins són els tres principals problemes per a la societat espanyola, comprovem que, a les primeries de la dècada del 2000, les dades, agrupades en mitjanes trimestrals, oscil·len entre els 2 i els 3 punts percentuals. La violència contra les dones ja havia entrat en l'agenda pública i podem veure com es manté la seua presència fins al 2003 a causa de la creixent preocupació social sobre la matèria. Al llarg del debat públic sobre la LIVG, la importància social atorgada s'incrementarà fins assolir el seu valor màxim el març del 2004 amb 11,7 punts percentuals. Durant l'any 2004, la mitjana de persones que situa la violència contra les dones entre els tres principals problemes aplega fins al 6,28%,

xifra que no tornarà a enregistrar-se en cap altre moment. Després de l'aprovació de la llei, els valors retornaran a les posicions anteriors al debat, sempre per sota dels 6 punts. La retroalimentació entre les agendes pública, mediàtica i personal (McCombs i Shaw, 1972) es palesarà en aquest període tot ratificant la capacitat dels mitjans per crear els problemes socials i per influir en l'opinió pública.

Finalment, a partir del juny del 2008, es manifesta amb força la incidència de la crisi econòmica. La mitjana de l'any 2010 es queda en 1,5 punts percentuals i el 2011 descendeix fins a l'1,25, valor que es reduirà al 0,6 el 2012 i caurà definitivament per sota del 0,5 el 2013. El descens continuat de la importància concedida reforça la idea que sols quan la violència de gènere penetra l'espai públic com a qüestió d'urgència social n'hi ha una resposta col·lectiva.

Gràfica 5. Inclusió de la 'violència contra les dones' entre els tres principals problemes que afecten Espanya i la persona entrevistada

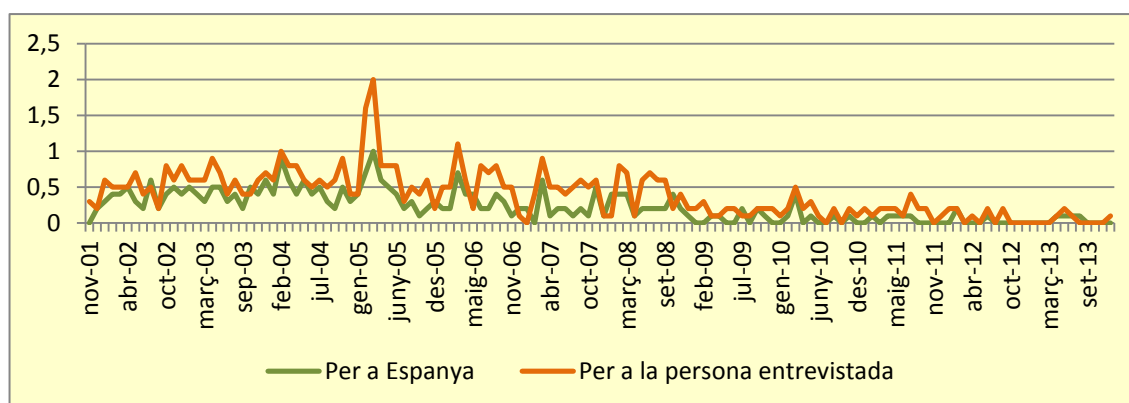

Font: Elaboració pròpia a partir dels butlletins mensuals del baròmetre del CIS.

Si ens fixem ara en l'evolució de la importància dispensada a la violència contra les dones com a problema personal, veiem com aquesta línia concorda amb l'anterior. Coincideixen tant els punts més alts com els descensos acusats. Ara bé, els valors són ara molt més baixos. Sols en una ocasió, el març del 2005, sobrepassa els 2 punts

percentuals. Constatem, per tant, que els baròmetres no detecten la violència contra les dones com un problema especialment rellevant per a les persones, sinó que més aviat es percep com un problema dels altres. Aquestes dades quadren amb la ubicació de la violència de gènere com a problema social. Però si atenem a la tendència de la inclusió de 'problemes relacionats amb les dones' en el baròmetre, ens trobem amb l'enfocament contrari. D'una banda, la tendència es correspon amb la que reflecteix la gràfica anterior, però amb valors més baixos. En els últims baròmetres que contenen la pregunta, la tendència és a zero, com a problema de l'Estat espanyol i com a problema personal. La diferència de perspectiva rau en la consideració, que sempre serà més elevada com a problema personal que com a problema social. Així, els problemes 'de dones', malgrat l'escàs valor (2 punts percentuals el març del 2005) que mostren les dades, són viscuts com un problema personal i no social.

Gràfica 6. Inclusió de 'problemes relacionats amb la dona' entre els tres principals problemes que afecten Espanya i la persona entrevistada

Font: Elaboració pròpia a partir dels butlletins mensuals del baròmetre del CIS.

Així doncs, malgrat poder afirmar que la lluita política ha aconseguit situar la violència de gènere en l'espai públic i que s'ha aplegat a punts molt alts de significació social durant el debat de la LIVG, el fet que els problemes de les dones continuen ubicant-se dins l'àmbit privat ens pot conduir a pensar en un fracàs pel que fa a l'explicació pública del problema de la violència si aquesta s'entén desvinculada de les desigualtats de gènere. Ara bé, tampoc sabem què han entès o interpretat les persones enquestades com a 'problemes relacionats amb la dona'. Un altre element destacable és que, dels 26 temes que recull el baròmetre, sols aquests dos tindrien a veure —i en el darrer cas vagament— amb la dimensió de gènere¹²⁰, i sols un d'ells assoleix la dimensió de problema social. Aquest fet concordaria amb algunes de les

¹²⁰ En el baròmetre del mes de gener del 2014 s'ha introduït 'la llei de l'avortament' en el llistat de problemes sotmesos a consulta.

crítiques a la consideració d'urgència social que ha merescut la violència de gènere en certs moments i que potser podria utilitzar-se com a sinònim de lluita contra les desigualtats (Osborne, 2008; García Selgas i Casado, 2010; Marugán i Vega, 2002, 2003).

3.4. LA CONSTRUCCIÓ DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE COM A PROBLEMA SOCIAL

El recorregut històric per les transformacions socials que es compendien en aquest capítol posen l'accent en l'ús del llenguatge per a la construcció social i política, en el llenguatge com a pràctica de representació amb efectes materials; en el discurs com a pràctica que, en la perspectiva foucaultiana, fa referència a la forma en què els objectes esdevenen reals mitjançant la paraula. Segons Hearn i McKie, “the what’s-the-problem approach proposes analysis of discourses and practices, to include not what is said or practiced but who is silenced and what is not considered. Discourses have material effects and, combined with dimensions of problem representation and resultant artefacts (policies), provide data for analysis” (Hearn i McKie, 2010: 137).

Al llarg d'aquest capítol s'ha volgut evidenciar el recorregut dels maltractaments a l'Estat espanyol. De 'dret del marit', esdevingueren problema social legislat i penat sota el concepte de violència domèstica que, finalment, es reconverteix en violència de gènere. A grans trets, si al llarg dels 80 la violació i els abusos sexuals encendran el debat sobre la violència de gènere, la seua importància decaurà a mesura que noves expressions de la violència de gènere entren en l'arena pública. La violència masculina en el marc de les relacions de parella heterosexuales és l'àmbit que major atenció atrau des del 1997. L'assetjament sexual perdrà rellevància i se circumscriurà a alguns estudis sindicals sobre l'àmbit laboral. La mutilació genital femenina penetrarà de manera puntual arran de l'aprovació de la Llei Orgànica 3/2005 per a la persecució de la mutilació genital femenina més enllà de les fronteres. I des del 2002, s'aprecia un interès creixent pel comerç de persones amb fins d'explotació sexual i per la prostitució. A mesura que la legislació adquireix complexitat, l'objecte de la política pública es fragmenta i l'atenció política —i també la mediàtica i social— propendrà a la descontextualització.

El debat sobre les definicions del problema social no és, però, exclusiu de l'Estat espanyol. El principal problema radica en si les polítiques públiques adopten un enfocament amb perspectiva de gènere, si són sense gènere o si s'orienten a una població determinada (les dones). La LIVG ha estat entesa com un canvi de marc, de la

violència domèstica a la violència de gènere (de Miguel, 2003, 2008; Ferrer i Bosch, 2006; Gimeno i Barrientos, 2009; Comas, 2011), però seria convenient tractar de respondre a la pregunta de Silvia López Rodríguez: darrere del procés de re-nomenament, hi ha un procés de re-enfocament? En aquest sentit, l'autora apunta com sovint un procés de canvi en la manera de nomenar no s'acompanya d'un canvi en el marc d'interpretació amb la qual cosa el llenguatge pot utilitzar-se estratègicament amb l'objectiu de crear una fantasia de canvi (López Rodríguez, 2011: 17).

Segons Hearn i McKie, moltes polítiques sobre violència domèstica, aparentment sense gènere, en realitat s'adrecen a dones. D'aquesta manera, eviten complicar-se amb el gènere o el patriarcat. Així doncs, a hores d'ara trobem debats a tres nivells: les polítiques públiques que aposten per la neutralitat (Interpersonal Violence, Intimate Partner Violence, Domestic Violence), que són les que predominen en l'àmbit finés (Hearn i McKie, 2010) o a Holanda (Bustelo, López i Platero, 2007); les que s'acomoden al marc conceptual i analític de la violència contra les dones (on s'enquadraria la LIVG malgrat usar la denominació violència de gènere, en la qual agressors i víctimes tindran sexes diferents) i les que realment advoquen per una perspectiva de gènere i interseccional. En definitiva, es tracta de constatar que el gènere també està present en els homes i que les relacions de dominació no sols operen en l'àmbit del gènere, sinó que hi intervenen múltiples eixos. La LIVG, amb la seua confusió de sexe i gènere, sols reconeix la construcció social del gènere en les dones, de forma que els homes queden naturalitzats, desgeneritzats.

Per a Ertürk i Purkayastha (2012), un dels principals impediments perquè la lluita contra la violència que afecta les dones siga efectiva es relaciona amb el seu tractament aïllat respecte d'altres preocupacions més àmplies pels drets de les dones i l'equitat: "the detachment of VAW within the human rights movement from the broader struggle for social and economic equality has led to its perceiving women as vulnerable victims in need of protection" (Ertürk i Purkayastha, 2012: 149). Sense una aproximació interseccional, segons les autores, i malgrat tots els avanços internacionals en l'ardu camí cap a l'eliminació definitiva de la violència de gènere, les implementacions estatals són limitades, ja que treballen sobre bases restrictives de benestar per a dones víctimes individuals. Les mesures de protecció concentrades principalment en la provisió de serveis a les dones, com ara línies d'atenció telefònica, centres de consulta, assistència legal, refugis o ajudes econòmiques que, a més a més, freqüentment es fonamenten en l'assistència a curt termini sota criteris d'emergència, dificulten la promoció de l'agència i el conreu de solucions que eviten la re-

victimització (Ertürk i Purkayastha, 2012: 151). En definitiva, manquen marcs de diagnosi complexos que puguen incorporar la dimensió relacional del gènere i la seua intersecció amb altres eixos de dominació, no sols en les polítiques contra la violència de gènere, sinó també en les polítiques d'igualtat (Platero, 2012: 142)¹²¹.

Respecte a la importància social que la violència, en eixe moment *domèstica*, havia assolit en l'entorn social, Marugán i Vega asseguraven ja el 2002 que “la violencia se ha convertido, junto al terrorismo en uno de los significantes más poderosos en la esfera pública” i, de pas, plantejaven els problemes subjacents a aquest desplaçament (Marugán i Vega, 2002: 415-416). A través del símil d'un feix de llum que, ahora que il·lumina una àrea específica de la realitat social fins el moment velada i fosca, deixa en la penombra o directament oculta l'entramat en què aquesta es genera i desenvolupa, les autores afirmen que l'enfocament d'eixe feix de llum bloqueja el component d'agència i col·lectivitat. Un enfocament que impulsa, per contra, la progressió “de la biopolítica que hoy en día culmina en el paradigma de gestión de la emergencia, del gobierno a distancia y de la denominada seguridad humana” (Marugán i Vega, 2002: 416). Per a les autores, la ‘dona maltractada’ sorgeix com a categoria social diferenciada de les altres dones i es definirà, bàsicament, per la seua relació amb les agències de l'Estat i la seua condició d'assistida. Al mateix temps, la violència de gènere reduirà el seu camp de visió fins oblidar-se de les moltes altres expressions de la violència de gènere —i per descomptat, vetarà la possibilitat de les dones per exercir la violència (Osborne, 2009b; Izquierdo, 1998b)—, en un procés de simplificació de la lluita contra la violència de gènere que la confinarà a un únic moment: el de la denúncia (Marugán i Vega, 2002: 417).

El pas següent a la simplificació serà la plasmació de la lluita contra la violència de gènere als mitjans de comunicació en dues formes: mitjançant l'elaboració de grans campanyes publicitàries i traslladant la responsabilitat de la lluita contra la violència als mateixos mitjans. Pel que fa a les campanyes de sensibilització, Gámez Fuentes apunta que es dirigeixen a les dones i la societat amb especial incidència en dues idees: en l'obligació de les dones de denunciar i la responsabilitat de la societat

¹²¹ És el cas de polítiques autonòmiques com ara les de Catalunya o el País Basc, que incorporen perspectives més diverses, permeables a les demandes i consultes a la societat civil, debats actuals dels postestructuralisme i la teoria queer. Andalusia n'afegeix interseccionalitat i admet les sexualitats no normatives. Són polítiques d'igualtat de gènere recents a les CCAA amb governs progressistes que persegueixen una certa inclusió de la societat civil i els moviments socials. Tot i així, encara que aquestes polítiques integren conceptes com la interseccionalitat, això no implica que s'entenga com una categoria relacional, sinó més aviat com un llistat de les distintes discriminacions (Platero, 2012: 162-163). En Coll-Planas et al. també veurem com la llei de violència masclista de Catalunya, malgrat portar un nom que no incorpora la dimensió de gènere, és molt més procliu a la interseccionalitat. (Coll-Planas et al., 2008).

d'acabar amb la violència¹²². Respecte al trasllat de la responsabilitat als mitjans, el major exemple el constitueix la preocupació política per l'efecte imitació. Per 'efecte imitació' s'entén l'efecte multiplicador dels casos de dones mortes per violència de gènere que poden generar justament les notícies aparegudes sobre aquests casos¹²³. Segons els resultats de l'estudi que el Delegat del Govern per a la Violència de gènere, Miguel Lorente, encarregà a la Universitat de Granada per tractar de provar aquesta hipòtesi, les morts per violència de gènere no responen a un patró temporal aleatori i a més, es dóna certa concentració dels casos. En l'informe preliminar s'afirma que "si en un instante se comete un femicidio el riesgo de que se cometa un femicidio en el instante inmediatamente posterior es 1,67 veces mayor y ese incremento es significativo. Por tanto, hay un incremento del riesgo de feminicidio si en el instante anterior hay un feminicidio" (Luna del Castillo, 2011: 4). Un altre estudi estadístic sobre el mateix tema (Vives Cases et al., 2009) assegurava que "a small copycat effect was observed in the IPV murder rate for IPV-related news item days compared with days without such news" (Vives Cases et al., 2009: 592). En aquest cas, la pretensió de l'estudi era anar més enllà de la concentració i buscar el risc relatiu a l'aparició de les notícies en les televisions. Es conclourà que "IPV television items were significantly more likely to be associated with an increase in murders from this cause on both draw days. This association holds true for news items concerning IPV deaths" (Vives Cases et al., 2009: 594). Els dos estudis tenen, doncs, resultats poc contundents. Teòricament, només se sostindran contemplant-se en el mirall de l'efecte imitació en el supòsit dels suïcidis. Independentment de la validesa estadística dels treballs, paga la pena afegir algunes reflexions. Pareix evident que els mitjans acompleixen una funció pedagògica destacada: ensenyen maneres de viure, estils de vida desitjables, etcètera. Dintre de les seues capacitats per mostrar 'maneres de fer', la cultura de masses ha estat una font de coneixements sobre crims. Si tenim açò en compte, la importància recau en el com es conta un homicidi, assassinat o crim i no en què efectivament se n'informe. En segon lloc, aquestes proves estadístiques ignoren la situació en què es produeix una agressió amb conseqüències mortals. Potser siga necessari preguntar-se si els agressors havien estat exposats als mitjans i, més encara, si la recepció d'alguna notícia ha actuat com a desencadenant de la violència. El que

¹²² Els missatges a què l'autora fa referència són: "Denunciamos los malos tratos. Siempre se puede volver a empezar", "La violencia contra las mujeres nos duele a todos, nos duele a todas", "Contra los malos tratos, gana la Ley", "Saca tarjeta roja al maltratador", "No te saltes las señales. Elige vivir".

¹²³ Aquesta hipòtesi va ser mantinguda per Miguel Lorente, Delegat de Govern per a la violència de gènere, els anys 2010 i 2011, i així se'n feu ressò també la premsa (*El País*, 'Igualdad cree que la imitación está detrás del 25% de los asesinatos machistas', 11/05/2011. Disponible en <http://sociedad.elpais.com/sociedad/2011/05/11/actualidad/1305064813_850215.html>)

d'alguna manera obren aquestes hipòtesis seria, en tot cas, la necessitat de realitzar molta més investigació qualitativa amb les persones involucrades en la violència.

Més enllà del valor que puguen tenir aquests estudis estadístics, volem destacar les interpretacions crítiques que se n'han fet. D'una banda, caldria reiterar que encolomen la responsabilitat última de les morts als mitjans de comunicació al temps que es des-responsabilitza les persones que cometen les agressions. D'altra banda, el sosteniment d'aquesta hipòtesi suposaria un canvi en la política comunicativa de la violència de gènere que derivaria cap a la re-ocultació.

Respecte al règim comunicatiu que s'hauria desenvolupat fins ara, Marugán i Vega adverteixen que, amb la política de visibilització, podria semblar que l'Estat s'ha situat de la part de les dones "convirtiéndose en abanderado, garante y gestor de la libertad (individual) de estas últimas frente a aquellos hombres que aún pretenden beneficiarse por la fuerza de un orden social heredado en aparente contradicción con los principios igualitarios de la ciudadanía (neo)liberal. Pero ¿está realmente el Estado de parte de las mujeres?" (Marugán i Vega, 2002: 426). La resposta de les autores es construeix mitjançant l'anàlisi de la reordenació de les esferes pública i privada que permet assegurar la reproducció social en el nou entorn de capitalisme avançat: intensificació del model d'explotació a través del model de producció domèstic i exigències del capitalisme sobre l'organització del treball. La preservació del model, diran, no pot mantenir-se al si de relacions autoritàries patriarcals cada cop més deslegitimades a causa de l'explosió dels feminismes. Des del poder s'aposta per un(s) altre(s) règim(s) de regulació que atenuen les contradiccions que es plantegen, sense alterar allò fonamental. Un règim que promet protecció a canvi de disciplina i, sobretot, confiança cega en l'Estat.

D'altra banda, la lluita contra la violència de gènere s'utilitza —a partir dels marcs de diagnosi de la problemàtica— des de les institucions, com a sinònim de lluita contra les desigualtats. En aquest camp conceptual la violència s'erigirà en símbol de les desigualtats. La reflexió política i teòrica actual sobre la violència de gènere haurà de fer-se en funció del reconeixement del canvi social. Així doncs, des del nostre punt de vista, i en la línia de García i Gomáriz, cal abandonar l'argument que sosté que la violència demostra que no s'ha produït cap canvi (García i Gomáriz, 2004: 9). Si bé els indicadors emprats fan pensar que hi ha una important proporció de dones en context de sobredominació, també caldrà ressaltar que hi ha una proporció igualment alta en procés d'autonomització. Si resseguim els autors, "desconocer estos cambios y aplicar un perfil uniforme de condiciones de subordinación de hace treinta años, lejos de facilitar, introduce series dificultades para enfrentar la violencia de género" (García i

Gomáriz, 2004: 10). Com hem vist, els indicadors que s'usen a l'Estat espanyol són propensos a barrejar sexisme amb violència, tot reforçant la noció de risc per al conjunt de les dones. Per a Gámez Fuentes, la traducció i apropiació de la realitat de la violència en termes polítics i judicials no sols intensifica la imatge de la dona víctima sinó que, a més a més, obstaculitza la intel·ligibilitat i visibilització de qualsevol instància d'agència (Gámez Fuentes, 2012: 206-207). La construcció política de la violència de gènere a l'Estat espanyol continua arrelada a la diferència sexual que situarà víctimes i agressors en dos pols diferenciats i que persistirà en atorgar a l'agressor la categoria de subjecte i a les víctimes la d'objecte. Aquestes últimes sols podran assolir la categoria de subjectes mitjançant la denúncia, però amb una contraprestració, això sí, ja que esdevindran subjectes subjectades per l'Estat.

Els canvis experimentats en el pla de la representació mediàtica reproduiran la narració política i, malgrat que no podem negar la millora en el tractament informatiu de la violència de gènere, el context actual encara privilegia les fonts oficials —policia i judicatura— en tant que posseïdores de la veritat discursiva. La reactualització permanent de les regles del discurs (Foucault, 1970: 31) es palesa a través dels canvis en la política comunicativa de la violència. La producció del discurs es controla a partir de les *noves* apreciacions sobre el fenomen que alteren la definició de la pròpia violència i la construeixen a mesura que enfoquen un nou aspecte relacionat amb el tema. És en aquest context social, polític i comunicatiu que s'ha realitzat el treball de camp.

CAPÍTOL 4. L'ESTUDI EMPÍRIC. OBJECTIUS I METODOLOGIA

La ideología no es el orden de lo dicho, sino el orden de lo decible.

Jesús Ibáñez, 1985.

Por su naturaleza eminentemente simbólica, el lenguaje a un tiempo revela y oculta, alumbra, insinúa y oscurece: hay una zona de borrosidad y de claroscuro inevitable entre las palabras y su sentido.

Albert Chillón, 1998

Much of television's power to signify lay in its visual and documentary character—its inscription of itself as merely window on the world, showing things as they really are. Its propositions and explanations were underpinned by this grounding of its discourse in 'the real'— in the evidence of one's eye.

Stuart Hall, 1982.

Al llarg dels tres capítols teòrics i contextuals precedents, hem anat ressenyant moltes de les preguntes que han motivat aquest estudi. L'interrogant principal que embasta tot el nostre treball és per què les notícies sobre violència de gènere s'elaboren com s'elaboren. Com i per què, entenem, formen part d'una mateixa pregunta, però que ha d'explorar-se de manera separada i complementària: mitjançant l'anàlisi dels processos de producció i mitjançant l'anàlisi dels discursos resultants.

Podem formular la primera pregunta de recerca tal com segueix: ¿com es representa la violència de gènere als programes de notícies en les televisions generalistes de l'Estat espanyol? La qüestió incorpora diverses assumpcions teòriques i epistemològiques. En primer lloc, que la representació mediàtica de la violència de

gènere té alguna importància per a la renegociació de les actituds, les opinions i les accions de les persones que componen una determinada societat. Ara bé, si ens plantejem aquesta pregunta és també perquè considerem que la representació, que és una, podria ser una altra. És a dir, que el discurs mediàtic sobre la violència de gènere és el resultat d'una lluita simbòlica per la imposició de significats, que arrela en el seu procés de construcció com a problema social. Entenem, doncs, que aquesta lluita se saldarà no sols amb el reforçament d'un determinat ordre de discurs. A més, malgrat que formulada en present, la pregunta incorpora una dimensió històrica, fruit de la constatació de transformacions en el tractament que tenen a veure amb la seua integració en la llista dels assumptes sobre els quals s'ha d'informar en el programes diaris i amb l'evolució del tipus de cobertura que se li atorga. Un darrer element que assumim, i que també té conseqüències metodològiques, és la centralitat de la televisió en la promoció d'un discurs hegemònic sobre la violència de gènere.

Tres raons m'han impulsat a explorar la televisió en particular: d'una banda, la penetració de la televisió en la vida quotidiana la converteix en element indefugible per a l'anàlisi de l'ordre del discurs. En segon lloc, la televisió ens brinda la possibilitat d'examinar imatges integrades en el discurs. La funció simbòlica de les imatges esdevé clau en l'estudi de les connexions que s'estableixen entre violència i criminalitat. Per últim, en tant que espectadora dels programes de notícies, la meua reacció habitual després de veure una notícia sobre violència de gènere a la televisió —o d'escoltar-la a la ràdio— és que no sent la necessitat d'anar més enllà. No he tingut ganes de buscar la notícia a la premsa, comparar-ne el tractament als diversos mitjans escrits o llegir-ne més detalls a un blog. Ans al contrari, són notícies que paralitzen i generen malestar: informacions que toquen la pell, les emocions, però que es queden en la superfície dels pensaments.

Tractar de respondre a com i per què la violència de gènere es representa de la manera que es fa als programes informatius de les televisions públiques i privades de l'Estat espanyol implica endinsar-se en l'anàlisi de les pràctiques discursives. Per això mateix, encetem aquest apartat metodològic amb algunes consideracions sobre els discursos que componen el nucli central d'aquest treball.

Definirem després els objectius de l'estudi i a continuació, explicarem la metodologia i les tècniques de producció i selecció de dades emprades en cadascuna de les dues parts separades, però íntimament connectades, de la recerca: l'anàlisi del procés de producció i l'anàlisi del producte cultural resultant. Els treballs del Glasgow University Media Group han estat capdavanters a l'hora d'incloure els factors de producció clau

tant en l'anàlisi del discurs mediàtic com també en el de la recepció¹²⁴ (Philo, 2007: 175). A més de la importància d'aproximar-nos a les rutines productives i al context en què els missatges es construeixen, l'aspecte més interessant radica en la possibilitat d'investigar les cosmovisions que operen en les redaccions. És a dir, el fet d'abordar què és allò que es codifica i per què es codifica d'una manera determinada, ens proporciona una informació que no podríem copsar sols mitjançant l'anàlisi del contingut, simplement partint de les diferències que existeixen entre el procés de codificació i el de descodificació enunciades per Stuart Hall (1973) o Umberto Eco (1981). L'anàlisi del contingut, per la seua part, aporta llum sobre la forma com els missatges es transmeten a les audiències, tot (re)introduint un flux discursiu que manté una estructura, enfocament i disposició i que proposa maneres concretes d'interpretar la violència de gènere. Ens aproximem al discurs mediàtic amb la voluntat de deixar al descobert, no sols la seua estructura, sinó també la seua connexió amb dinàmiques socials més àmplies: l'ordre de gènere i la ideologia.

4.1. SOBRE L'ASPECTE DISCURSIU DE LA RECERCA

L'eix central de la recerca gira entorn del discurs sobre la violència de gènere en una triple vessant: a) la de la gènesi i evolució dels discursos en els quals la violència de gènere es presenta com un problema social que es construeix històricament i política; b) la que el situa com allò que mitjança entre la subjectivitat i l'experiència de les persones que posen en pràctica els discursos socialment construïts; i c) la que l'entén com a producte cultural que esdevé part del flux discursiu disponible en una posició dominant. Considerem aquesta triple dimensió perquè treballem amb textos — polítics, socials, periodístics— produïts dins del marc d'institucions que constreñen el procés d'enunciació, que s'expressen a partir de posicions determinades inscrites en un context interdiscursiu específic i que revelen unes determinades condicions històriques, socials, intel·lectuals, etc. (Íñiguez, 2006: 108), amb la qual cosa entren en joc les creences i conviccions compartides. Al mateix temps, apel·lem a la funció generativa dels discursos que, en el cas que ens ocupa, fa temps que lliura una 'guerra lingüística', evident i política, per aconseguir la imposició dels significats. N'és bona

¹²⁴ En el camp de la violència sexual, Jenny Kitzinger (2004) ha desenvolupat nombroses investigacions en el camp de l'anàlisi de les interpretacions de l'audiència. Dones que han patit abusos sexuals en la seua infantesa, grups de discussió per avaluar la recepció de les campanyes institucionals, etc. Sense abandonar l'àmbit britànic, Philip Schlesinger, Rebecca Dobash, Russell Dobash i Kay Weaver publicaren el 1992 *Women Viewing Violence*, on s'explorava com les dones que havien viscut situacions de violència interpretaven la violència en la televisió de manera diferent. Anys després publicaren *Men Viewing Violence* (1998). En el cas de l'Estat espanyol la investigació en aquest sentit ha estat escassa i roman un dels nostres interessos de cara a futures recerques.

mostra el constant intent de control reflexiu sobre les pràctiques discursives (Martín Rojo, 2006: 164) en temes qualificats com a 'sensibles' per raó dels efectes materials del llenguatge —un control que, com hem vist, s'ha volgut exercir des de la pràctica periodística a través de l'autoregulació.

La nostra investigació s'orienta cap a l'estudi i l'anàlisi d'aquestes dimensions discursives que s'imbriquen en la realitat de les redaccions de televisió i en el seu context, i que es tradueixen en la producció d'un discurs específic sobre la violència de gènere als programes generalistes.

4.1.1. El discurs com allò construït històricament i política

En l'aparell teòric desplegat durant els capítols precedents hem incidit en l'anàlisi de l'origen i desenvolupament del debat públic sobre la violència de gènere. Específicament, al llarg del capítol tercer, hem analitzat com el concepte 'violència de gènere' es construïa històricament arrelat als altres conflictes polítics i socials. D'acord amb Philo (2007: 179), la mirada al contingut immediat dels textos pot semblar diferent semblaria, en principi, diferent. Així, els programes de notícies poden presentar una forma i significat divers a simple vista. No obstant, si mirem més enllà dels discursos mediàtics concrets i ens situem en el flux discursiu disponible, és fàcil comprovar que no varien tant. És a dir, el que podem percebre com a posicionaments ideològics —simpaties polítiques disperses, posicionaments contraris pel que fa a la implantació d'una determinada política pública, etc.—, entronca, en realitat, amb la ideologia dominant que ordena els límits d'allò pensable.

En els capítols anteriors, hem mirat de destacar com existeixen discursos que han perdut la batalla per la imposició d'una determinada veritat sobre la violència de gènere. La producció mediàtica no sols en silenciarà uns i en promocionarà d'altres —els discursos s'han d'autoritzar i legitimar per ocupar l'espai discursiu públic—, sinó que també activarà els significats.

4.1.2. El discurs com allò que mitjança entre la subjectivitat i l'experiència

Els discursos socials —polítics, mediàtics, científics— exerceixen de mediadors, ofereixen una lectura determinada —delimitada o tancada— dels fenòmens socials. Les experiències vitals són travessades per aquests discursos socials, a través dels quals les subjectivitats encarnades i localitzades aprehendran els fenòmens. Les

realitats subjectives, múltiples, (re)interpretaran els fenòmens a la llum d'aquest flux discursiu social, al temps que (re)interpreten les pròpies experiències.

En aquest cas, explorem els discursos sobre violència de gènere dels i les periodistes que habitualment elaboren, emmarquen i seleccionen —sospesen la importància d'aquestes informacions de cara a la seua introducció en l'escaleta de notícies—, per tal de conèixer quina és la construcció que mitjança entre les seues subjectivitats i experiències i, alhora, analitzar com afecta la manera en què es (re)produeix en el discurs mediàtic.

L'anàlisi dels processos de producció implica estudiar l'impacte en l'elaboració del discurs periodístic de múltiples factors com ara les ideologies professionals (Philo, 2007: 185), la posició que s'ocupa dintre de la redacció i la capacitat de control sobre la producció i la praxi periodística pròpia—entesa com el conjunt de sabers teòrico-pràctics característics de la professió. Així doncs, indaguem com les rutines periodístiques, l'*agenda setting* i els criteris de noticiabilitat actuen en el procés de producció i com també generen unes percepcions específiques sobre la violència de gènere. Car els discursos s'originen socialment i arrelats a un context de producció.

4.1.3. El discurs periodístic: ordre del discurs i discurs hegemònic

El primer paràgraf de la primera, i principal, publicació del Glasgow University Media Group diu així: “Contrary to the claims, conventions and culture of television journalism, the news is not a neutral product. For television news is a cultural artefact; it is a sequence of socially manufactured messages, which carry many of the culturally dominant assumptions of our society. From the accents of the newscasters to the vocabulary of camera angles; from who gets on and what questions they are asked, via selection of stories to presentation of bulletins, the news is a highly mediated product”(GMG, 1976: 1).

Al seu torn, Fairclough defineix els programes de notícies com a ‘pràctica social’, com a forma d'activitat social relativament assentada i estable, amb origen i efectes socials, que contindrà una dimensió (re)productiva —és a dir, de reproducció, però també de producció de nous significats socials. Si resseguim Fairclough, les pràctiques socials, interconnectades conforme a un patró concret, constitueixen un ordre social que, en l'àmbit discursiu, es plasma en un determinat ordre del discurs (Fairclough, 2001: 2), entès aquest com la forma particular de sistematitzar les relacions entre les nombroses opcions possibles.

L'ordre del discurs, segons Foucault, se sotmetrà a uns procediments d'exclusió, a unes prohibicions a partir del tabú de l'objecte, del ritus de circumstància i del dret exclusiu del subjecte que parla (Foucault, 1992: 13), sota el control d'una policia discursiva que es reactiva amb cada discurs. Si bé des de la vessant més estructuralista els discursos mediàtics es contempen com un espai de lluita ideològica on es busca implantar una determinada versió de la realitat¹²⁵, habitualment en funció de la classe social a la qual es pertany (Althusser) o dels grups en competició que es poden identificar en marcs de conflicte —per exemple, les anàlisis de la representació mediàtica de l'enfrontament entre Israel i Palestina (Philo i Berry, 2004) o de la qüestió basca (Idoiaga i Ramírez, 2002)—, entenem que més enllà de constituir un terreny de batalla entre significats, el que es troba en joc és la supervivència del discurs, en una guerra on, a més a més, el discurs és l'arma (Foucault, 1992: 13). En aquest sentit, Jesús Ibáñez afirmarà:

“Hay dispositivos generativos (lengua o competencia) y aplicaciones fenomenales de esos dispositivos (habla o actuaciones): los discursos, cursos capturados por *cadena* lógicas de *razonamiento*, físicas de *probabilidad* o morales de *promesas*, son dispositivos generativos, que se aplican en los textos (en un texto se enfrentan muchos discursos). La *ideología* pertenece al nivel *generativo*, es una *estructura profunda*: es un subconjunto del lenguaje, recorta el ámbito de lo decible, reduce el conjunto de elementos y reglas, dispone de una gramática particular. Por eso valen poco las técnicas de análisis de contenido, que atienden a lo fenomenal, a lo dicho, a los enunciados —a la estructura superficial—: la ideología no es el orden de lo dicho, sino el orden de lo decible” (Ibáñez, 2000: 69).

Malgrat que tota pràctica social entranya una elaboració de la significació que s'inscriu en la ideologia, la tasca principal dels i les periodistes és la producció de representacions ideològiques. Segons Stuart Hall, “they are different from those practices which —meaningfully, intelligibly— produce other commodities. Those people who work in the media are producing, reproducing and transforming the field of ideological representation itself. They stand in a different relationship to ideology in general from others who are producing and reproducing the world of material commodities— which are, nevertheless, also inscribed by ideology” (Hall, 1985: 104). A partir de la consideració que tot discurs és ideològic, ens aproximarem als continguts que els programes de notícies televisius aporten al flux discursiu disponible

¹²⁵ “The language and the definitions used were at one level the battleground for competing groups. The issue then was not to look simply at the description which were offered of the world in a specific text, but to look at the social relations which underpinned the generation of these description” (Philo, 2007: 178)

sobre la violència de gènere. La ideologia i el poder, així doncs, seran dos elements que travessaran l'anàlisi discursiva. L'estudi de la ideologia s'erigeix en estudi dels límits dels discursos i del poder en la seua relació amb la producció de coneixement.

4.2. L'OBJECTE DE LA RECERCA: OBJECTIUS I HIPÒTESIS

Encara que ja hem assenyalat algunes raons per les quals hem escollit la televisió com a camp d'estudi, cal, però, aprofundir en la delimitació i, amb això, evidenciar els aspectes que han quedat fora de l'observació i de l'anàlisi. En triar els programes informatius, hem bandejat els d'entreteniment, malgrat que haguen estat els primers a tractar la violència de gènere.

Les televisions seleccionades són les cadenes generalistes públiques i privades més importants, d'abast tant estatal com autonòmic, i llavors disponibles per a una persona resident al territori valencià en el moment de dissenyar aquest estudi¹²⁶: Canal 9 i TV3 conformen el grup de les televisions autonòmiques; TVE és la televisió pública estatal i A3, Telecinco, Cuatro i La Sexta representen les televisions privades, les dues primeres amb una llarga trajectòria i les dues últimes són de creació més recent.

Figura 1. Televisions incloses en l'anàlisi

Televisions públiques	Estatal	Regional
	TVE	TV3 C9
Televisions privades	Principal	Secundària
	Telecinco	Cuatro
	Antena 3	La Sexta

Font: Elaboració pròpia.

El motiu de diferenciar entre televisions públiques i privades rau en la posició que detenen respecte del camp polític i el comercial. Malgrat que en tots dos casos existeix dependència en ambdós sentits, trobem que les posicions són oposades i complementàries. És a dir, les televisions públiques es troben estructuralment situades més pròximes al camp del poder polític (estatal o autonòmic), responsable de

¹²⁶ Malgrat que, a hores d'ara, els habitants del País Valencià no poden sintonitzar ni la televisió pública catalana ni tampoc la valenciana. La recepció de Televisió de Catalunya al territori valencià va ser prohibida el 2007 pel govern valencià i els repetidors van ser definitivament tancats el 17 de febrer de 2011, davant la impossibilitat d'Acció Cultural del País Valencià, entitat propietària dels repetidors, de fer front a les multes. També Canal 9, juntament amb la resta de canals de ràdio i televisió de RTVV, va ser clausurada per ordre del govern valencià el 29 de novembre de 2013. Per al seguiment del cas de RTVV veure Xambó, 2013.

la seua regulació: les dota d'activitat a través d'una carta de creació i de pressupost per al seu funcionament, instal·lacions, etcètera. Les televisions privades, per la seua banda, mantenen una dependència indirecta amb el camp polític i directa amb la captació d'audiència, cosa que té a veure amb el control comercial de les empreses.

Quan esbossem l'anàlisi del procés de producció de notícies sobre violència de gènere i l'anàlisi de la representació, apliquem una mirada a dues escales: la de la producció i la del producte. Aquest plantejament es fonamenta en la convicció que sols si tractem d'explicar quins són els processos de producció, podrem entendre el perquè d'un tractament determinat. Dit d'altra manera, els processos de producció, especialment aquells vinculats a les rutines periodístiques, l'organització jeràrquica de les redaccions i els procediments per a la selecció de les notícies, com ara l'agenda o els criteris de noticiabilitat, així com també la proximitat del camp periodístic a altres camps del poder —polític i científic—, incidiran ineludiblement en la composició, ubicació i estructura de les notícies sobre violència de gènere, així com en la seua tria. Tanmateix, parlar de processos de producció no significa obviar-ne ni l'acció ni els subjectes: les rutines, l'organització i els criteris de noticiabilitat prenen sentit en el marc de l'acció col·lectiva que té lloc dins de les redaccions.

Si centrem l'interés en el procés de producció és perquè atorguem els i les periodistes, que elaboren, emmarquen i seleccionen les notícies sobre violència de gènere, la categoria d'actors, la principal activitat dels quals és l'elaboració de representacions ideològiques. Així doncs, l'objecte de la nostra recerca és la prospecció dins del camp per revelar els discursos sobre la pràctica periodística d'aquelles persones encarregades de la realització de les notícies sobre violència de gènere. És en la seua interacció quotidiana, en el marc de l'estructura de les redaccions, on es prenen decisions sobre la pertinència de les representacions, sobre la manera d'aproximar-s'hi i sobre les eines narratives que cal emprar.

D'acord amb aquesta disposició inicial, els objectius del treball en relació al procés de producció serien els següents:

1. Analitzar els factors de reproducció i canvi en els processos d'elaboració, selecció i emmarcament de les notícies sobre violència de gènere.
2. Analitzar els discursos sobre el procés de producció de les notícies sobre violència de gènere per part dels i les periodistes que les elaboren, emmarquen i seleccionen.
 - 2.1. Analitzar els discursos sobre els processos de producció atenent a la posició de poder que s'ocupa en el camp periodístic.

2.2. Analitzar els discursos sobre els processos de producció en funció de l'especialització.

3. Identificar les cosmovisions i interpretacions sobre la violència de gènere que operen en l'imaginari dels i les periodistes que elaboren, emmarquen i seleccionen les notícies.

4. Analitzar els discursos sobre la intencionalitat dels i les periodistes a l'hora de elaborar, emmarcar i seleccionar les notícies.

Estudiar la representació de la violència de gènere en els informatius suposa aproximar-nos al flux discursiu que la televisió injecta en els discursos socials sobre la violència de gènere. L'anàlisi de la dimensió estructural dels textos periodístics audiovisuals busca desxifrar l'ordre del discurs de les notícies sobre la violència de gènere i, en aquest sentit, el següent objectiu del treball serà:

5. Analitzar l'ordre del discurs sobre la violència de gènere que se'n dedueix dels programes informatius:

5.1. Analitzar l'estructura dels discursos de violència de gènere en els informatius.

5.2. Analitzar les representacions del gènere, les identitats i l'agència en el discurs sobre violència de gènere.

5.3. Analitzar les interpretacions de la violència de gènere que se'n deriven de la representació.

Amb el doble focus en els processos de producció i de representació mediàtica, assolim el darrer objectiu:

6. Identificar les diverses maneres com les empreses televisives representen la violència de gènere en funció dels processos de producció que regeixen dins de cada empresa comunicativa.

Les hipòtesis que han guiat el treball d'anàlisi del material empíric són:

H1- La manera com els i les periodistes seleccionen, emmarquen i elaboren notícies sobre la violència de gènere permet d'incorporar-la a l'esfera pública lligada, no a la gestió de les desigualtats, sinó a la de la criminalitat.

H2- La interpretació sobre la violència de gènere que elaboren els informatius de televisió (re)produeix la construcció d'allò masculí i allò femení a partir de la relació dicotòmica Subjecte-Objecte.

H3- L'objectivació de la violència de gènere a través d'un guió interpretatiu tancat impedeix el seu reconeixement i alteritza la i exclou les subjectivitats de les persones immerses en relacions de violència.

4.3. SOBRE EL DISSENY DE LA RECERCA I LES TÈCNIQUES DE PRODUCCIÓ I SELECCIÓ DE DADES

Per tractar de donar resposta als objectius generals i específics, hem utilitzat un disseny qualitatiu centrat en la producció de discursos i l'anàlisi de textos. L'estudi de les raons i motivacions dels i les periodistes a l'hora d'elaborar, emmarcar i seleccionar les notícies sobre violència de gènere demana la implicació dels agents per tal d'aprofundir en els significats que atorguen a les seues pràctiques professionals. D'acord amb Luis Enrique Alonso, l'enfocament qualitatiu orienta l'estudi sociològic com una investigació dels processos de producció i reproducció d'allò social a través del llenguatge i de l'acció simbòlica (Alonso, 1998: 45). Consisteix en un enfocament que canalitza l'empresa d'aprehendre eixe univers simbòlic que envolta el procés de producció discursiva sobre la violència de gènere i que situa els i les periodistes com a subjectes d'un procés de significació a través del qual, no sols doten de sentit, argumenten i justifiquen la seua pràctica professional quotidiana, sinó que també construeixen i delimiten la violència de gènere. Ara bé, en el nostre cas, la pràctica professional dóna com a fruit un producte mediàtic. Els informatius televisius se'ns brinden com la dimensió observable del fer (el que està fet), on es produeix i reproduïx allò social.

Les tècniques d'obtenció de material empíric, sempre d'acord amb la lògica a dues escales que vertebrava la recerca, permeten distingir dues fases:

La primera se centra en el procés de producció del discurs sobre les pràctiques periodístiques que operen en l'elaboració, emmarcament i selecció de notícies sobre violència de gènere, segons la capacitat de decisió dels actors i la seua especialització. La tècnica emprada ha estat l'entrevista.

La segona se centra en el procés de representació del discurs periodístic televisiu sobre la violència de gènere. En aquest sentit, s'ha triat una mostra d'anàlisi amb l'objectiu d'identificar l'ordre i estructura del discurs, atenent a la diversitat de les empreses comunicatives. La tècnica emprada ha estat l'anàlisi qualitativa de contingut.

4.3.1. L'entrevista semiestructurada

Segons Luis Enrique Alonso, l'entrevista oberta no se situa en el camp de la conducta —l'ordre del fer— ni en el d'allò purament lingüístic —el camp del dir—, sinó en un camp intermedi on assoleix ple rendiment metodològic: una cosa així com el *dir del fer* (Alonso, 1998: 72). Un punt intermedi que s'explota, en el context comunicatiu, mitjançant la interpel·lació a les experiències, a les vivències d'un subjecte, que s'articulen sota la forma d'un jo especular o social. És així, com adverteix Alonso, que la relació concreta de l'entrevista com a lloc en què expressar un jo guarda escassa relació amb la realitat objectiva del jo. Les persones entrevistades en el nostre treball, per tant, construiran narrativament un jo en que el qual s'hi apleguen les experiències i alhora que es projecta el seu paper social com a periodistes. Els esquemes d'interpretació i significació que es recapten en l'entrevista, no sols fan referència a l'àmbit de la individualitat de la persona entrevistada, sinó que condensen el que, segons la seua percepció, es correspon amb la seua posició social, allò que en la terminologia d'Erving Goffman s'anomena identitat social virtual (1968: 129). Aquesta situació presenta dos avantatges: ens permet interpretar l'entrevista en clau social —com a discurs que representa una posició, no una persona— i al mateix temps, ens permet indagar en les contradiccions, punts de fuga o incerteses que genera eixa identitat social virtual comparada amb la identitat real. Gràcies a les entrevistes, podem discernir tant els esquemes d'interpretació i significació dominants com els dominats.

Eixe jo narratiu, que es mobilitza en la pràctica de l'entrevista, permet copsar de manera directa la dimensió subjectiva de la producció de sentit que proporcionen les experiències i accions de la mà dels mateixos protagonistes, responsables de la creació de discursos mediàtics sobre la violència de gènere. Al caràcter directe i no mediat de les fonts orals, cal afegir el caràcter *hipersubjectiu* i mediat per la *memòria* que resulta de l'entrevista oberta (Alonso, 1998: 70). Per a Donna Haraway, “la ‘experiència’, al igual que la ‘conciència’, es una construcció intencional, un artefacto de primer orden. La experiencia puede ser también reconstruida, recordada, rearticulada” (Haraway, 1991: 190). Aquesta advertència sobre la rearticulació de l'experiència no sols és vàlida per a les persones entrevistades, a les que apliquem la violència de l'entrevista, sinó també per a la investigadora qui pot rearticulació, al seu torn, l'experiència de l'entrevista.

Resulta evident que el procés d'extracció d'informació en relació a les percepcions, les interpretacions o les raons que provoquen les accions de la persona entrevistada

col·loca els qui hi estiguen involucrats en una posició de desigualtat. Malgrat que l'entrevista haurà de perseguir la creació d'una atmosfera òptima, que s'assembla el màxim possible a la d'una conversa íntima, es generarà una situació comunicativa supeditada a una relació de poder, que es fonamenta en l'ús de l'entrevista com a instrument i en la desigualtat dels rols participants: una persona pregunta i l'altra contesta, una controla els objectius de l'entrevista, l'altra els gestiona.

El criteri de selecció de les persones entrevistades es basa en dos elements: el poder de decisió i l'especialització temàtica. El sentit d'aquesta selecció, que racionalitzem i justifiquem ara, vingué determinat per la necessitat: la primera persona entrevistada, a mode d'entrevista pilot, fou una periodista que habitualment elaborava notícies amb enfocament temàtic sobre violència de gènere. En el transcurs de l'entrevista, es feu evident que la periodista no podia respondre amb solvència a moltes de les preguntes sobre la presa de decisió. Aquesta capacitat quedava més enllà del seu abast i em va derivar al cap de la secció per tal de tractar amb ell les decisions que operaven en la redacció. El primer contacte revelava, per tant, la naturalesa jeràrquica de les redaccions, que es palesa en les activitats quotidianes, en la manera de fer. A partir d'aquesta entrevista pilot que, malgrat tot ha estat inclosa en els textos analitzats, la pauta per a l'exploració de cada empresa va consistir a entrevistar, com a mínim, una persona que habitualment elaborara les notícies de violència de gènere (especialització) i altra que ocupara un lloc amb poder de decisió sobre l'emmarcament o la selecció de les peces (capacitat de decisió). El motiu de la diferenciació entre aquestes dues posicions és la constatació de la diversitat d'activitats pràctico-professionals que es desenvolupen i, en conseqüència, diverses maneres en què la professió connecta amb la violència de gènere:

1. Les persones amb major capacitat de decisió i, per tant, millor posicionades en el camp periodístic, decideixen sobre l'emmarcament de les peces periodístiques i la seua selecció en funció dels criteris de noticiabilitat, de la trajectòria i de l'orientació de les seues empreses.
2. Les persones especialitzades que normalment cobreixen les notícies sobre violència de gènere —un cop emmarcades i seleccionades— o confeccionen les peces per a la seua posterior selecció, són les que personalment s'enfronten a l'elaboració de les informacions i les que, consegüentment, entren en contacte amb les fonts informatives de la violència de gènere.

D'acord amb aquests criteris, s'han realitzat 17 entrevistes. La posició de les persones entrevistades varia segons el càrrec que ocupen (edició, cap de secció, coordinació o redacció), però també segons el grau d'especialització en la matèria, dimensió que

depèn de l'assiduïtat amb què es dediquen a elaborar peces periodístiques sobre el tema (habitualment, ocasionalment, alguna volta o mai). Les posicions (que identifiquem a través del número d'entrevista i el color corresponent al sexe de la persona entrevistada) queden representades gràficament de la següent manera:

Figura 2. Distribució de les persones entrevistades segons especialització, capacitat de decisió i sexe

Font: Elaboració pròpia.

Contactar amb les persones entrevistades no ha estat una feina fàcil. La població susceptible d'ésser entrevistada era escassa i estava dispersa pel territori. La composició de la mostra es va decidir arran del visionat d'informatius de les cadenes seleccionades i de la detecció de les persones que signaven les peces sobre violència de gènere. Amb aquestes pistes, es va procedir a la busca de les dades de contacte, que sovint es van aconseguir telefonant a les redaccions i demanant per la persona corresponent. En altres ocasions, sols mitjançant l'accés a una redacció es va poder obtenir el contacte de professionals d'una altra empresa de comunicació: els i les professionals es coneixen, comparteixen camp. L'accés a les persones amb major capacitat de decisió, els caps de secció, es produí en paral·lel al de les periodistes especialitzades, tot i que sovint el fet de parlar primer amb els caps aplanava el camí cap a les persones que cobreixen assíduament les notícies sobre violència de gènere o que es considera que disposen d'especial competència en el tema. Les entrevistes es van realitzar majoritàriament al seu lloc de treball —sales contigües a la redacció— i

en algun cas a cafeteries properes. Justament per les dificultats a l'hora d'establir el contacte i també per la dispersió geogràfica —les entrevistes s'han dut a terme a València, Barcelona i Madrid—, aquesta fase de recollida de dades ha estat intermitent i dilatada en el temps. Tant la informació específica sobre cada entrevista com les principals senyes de les persones entrevistades —que no incloem en el text per tractar de preservar el seu anonimat—, es faciliten juntament amb les transcripcions literals dins de l'Annex 1.

4.3.2. L'anàlisi del discurs mediàtic

L'anàlisi dels missatges dels mitjans de comunicació social, com a pràctica d'investigació, se circumscriu al camp d'exploració grupal i col·lectiva dels processos de significació i interpretació. Alfonso Ortí, en l'esquema sobre el procés d'investigació de la conducta com a procés integral, descriu aquesta pràctica com aquella orientada a la codificació de les formacions ideològiques dominants en la superestructura dels fluxos d'informació (Ortí, 2000: 251). Com a producte cultural, els missatges dels mitjans de comunicació, esdevenen, en l'anàlisi, discursos sense subjecte. Les persones encarregades de la seua producció n'amaguen l'autoria sota el miratge de la mirada natural als fets, que condensa els sistemes de signes i valors fundats en l'ordre simbòlic.

Així doncs, la utilitat d'interrogar els missatges dels mitjans de comunicació amb la finalitat d'aprofundir en la recerca social es fonamenta, no sols en la seua capacitat per (in)formar el públic sobre allò que ocorre en el món, sinó en la petjada que els esmentats missatges, en tant que produïts per una institució, imprimeixen sobre les cosmovisions i els esquemes d'interpretació i significació de la societat en què es gesten. El procés de producció adscrit a una institució, amb normes i lògiques pròpies, mediatitza els discursos, els performa, de manera que s'imposen a l'autor material de missatge. Les pràctiques discursives en els mitjans, dirà Van Dijk, romanen dins dels marges d'un consens flexible, però dominant (Van Dijk, 2009: 97).

Els textos mediàtics existeixen amb independència de la investigació, estan presents en el món social, són públics, i en el cas dels programes informatius de televisió, mantenen unes cotes altes d'accessibilitat social i difusió. La pràctica de l'anàlisi documental ens allibera de la producció directa dels discursos, però ens situa en la complicada tessitura de la seua selecció. La nostra mostra es compon de 253 programes informatius dels noticiaris emesos en les cadenes de televisió que vam incloure en l'anàlisi i que es reparteixen en dos períodes temporals: del 15 de novembre al 15 de desembre de 2010 i dels 15 de gener al 15 de febrer de 2011.

La selecció de la nostra mostra de televisió apareix vinculada, primerament, a la perspectiva qualitativa de la investigació. Entre els nostres objectius no es comptava la quantificació de les notícies sobre violència de gènere als informatius, sinó la voluntat d'analitzar l'ordre del seu discurs, per a la qual cosa es requeria d'una mostra suficient que recollira la variabilitat discursiva. És per aquesta raó que, de manera estratègica, es delimitaren dos períodes de temps ben diferenciats: el que abasta del 15 de novembre al 15 de desembre comprén les actuacions periodístiques que es generen al voltant del 25 de novembre, Dia Internacional contra la Violència de Gènere. Així ens asseguràvem disposar d'un bon nombre de peces periodístiques elaborades des de la perspectiva temàtica que atengueren el fenomen de la violència de gènere. El salt en el temps està motivat per la presència incòmoda de les festes de Nadal, amb la inevitable alteració de les pràctiques periodístiques que impliquen. El següent període, del 15 de gener al 15 de febrer, permetria recuperar el discurs periodístic ordinari sobre la violència de gènere.

Malgrat que el focus d'anàlisi es dirigeix a les notícies sobre violència de gènere, la unitat d'anàlisi són els programes informatius complets de la nit —que tradicionalment aconseguen més audiència que no els de migdia. En primer lloc, el visionat i anàlisi estructural dels informatius permet d'estudiar com s'integren les peces periodístiques en el conjunt del programa, ja que, com explica Fairclough, constitueixen una forma d'activitat social relativament establerta i estable, s'interconnecten d'una determinada manera i configuren un ordre social que es plasma en un ordre del discurs. En segon lloc, la selecció de les notícies de forma aïllada, a través dels serveis de documentació de les empreses o a través dels buscadors de les pàgines web, restringeix el resultat de la selecció als criteris de codificació que fixa el servei de documentació o als criteris d'etiquetatge de paraules clau o cadenes de cerca dels propis buscadors web. Si disposem de l'informatiu sencer, per contra, el procés d'enfocar les zones susceptibles d'ésser interpretades s'esdevé una elaboració del mateix programa d'investigació. Si bé aquesta cautela pot semblar exagerada en l'exploració i anàlisi d'altres temàtiques, no ho és en el supòsit de la violència de gènere, quan la seua delimitació conceptual és variable i en l'ordenament jurídic es redueix a només una part: la violència que els homes exerceixen contra les seues parelles o exparelles en el marc de les relacions heterosexuales. En tercer lloc, en l'àmbit de la televisió, a diferència del de la premsa escrita, no resulta gaire fàcil afegir noves unitats a la mostra: a pesar de la integració multimèdia i de la possibilitat d'accedir als programes informatius a través d'Internet, els continguts no es troben disponibles sempre i la possibilitat d'aplegar-los i

emmagatzemar-los dependrà llavors de cadascuna de les plataformes. En molts dels casos, doncs, per tal d'aconseguir la unitat, calia enregistrar-la des de l'emissió en directe.

Els 253 informatius analitzats no es distribueixen de manera homogènia en totes les cadenes de televisió. Mentre que a TVE, TV3 i Canal 9 es van recopilar tots els informatius durant els dos períodes de temps complets, aquests es van subdividir en períodes més petits que es repartiren entre les quatre televisions privades. De resultes, la distribució de la mostra queda tal com es presenta en la figura dessor:

Figura 3. Distribució de la mostra per cadena de televisió

15/11/2010-15/12/2010	TVE	15/01/2011-15/02/2011
15/11/2010-15/12/2010	TV3	15/01/2011-15/02/2011
15/11/2010-15/12/2010	C9	15/01/2011-15/02/2011
15/11/2010-21/11/2010	TELECINCO	17/01/2011-23/01/2011
22/11/2010-28/11/2010	ANTENA 3	24/01/2011-30/01/2011
29/11/2010-05/12/2010	CUATRO	31/01/2011-06/02/2011
6/12/2010-12/12/2010	LA SEXTA	07/02/2011-13/02/2011

Font: Elaboració pròpia.

Aquesta distinció en la dimensió mostral, a causa de les dificultats en la recollida de la mostra¹²⁷, es justifica per la caracterització ideal de les empreses de comunicació a través dels eixos orientació política-orientació comercial, abast estatal-regional i tendència ideològica. TVE representa la televisió pública d'àmbit estatal i la seua direcció se supedita als canvis polítics en el govern. La mostra es correspon amb la segona legislatura de José Luis Rodríguez Zapatero, sota el mandat del qual es va aprovar i desenvolupar la LIVG. Canal 9, per la seua part, representa la televisió pública d'àmbit regional controlada pel Partit Popular i amb una marcat biaix. Per últim, TV3 constitueix la televisió pública d'àmbit regional que es regeix pels principis reguladors del Consell Audiovisual de Catalunya. Les quatre televisions privades, d'àmbit estatal, mantindran una orientació comercial. Per tant, el disseny de la mostra permet de comparar el contingut i l'organització dels discursos en les diverses empreses comunicatives, tot parant esment a les diferències quant a la seua orientació i abast.

¹²⁷ En el moment de recollida de la mostra, sols TV3, TVE i Antena 3 disposaven d'un servei web d'allotjament de l'històric de programes. La resta calia enregistrar-los manualment, cosa que resultava bastant complicada perquè totes les emissions dels noticiaris se solapen en la mateixa franja horària.

El principal risc que comportava aquesta selecció mostral tancada era que durant el període de recollida no aparegueren suficients peces informatives sobre violència de gènere. Després de la recopilació, i prèviament a la transcripció i l'anàlisi, es revisà el material amb l'objectiu de considerar si calia afegir unitats mostrals, és a dir, procedir a la demarcació d'un nou període temporal que permetera reunir-ne de noves. Finalment aquesta opció es va descartar: la incidència de la violència de gènere amb resultat de mort va ser alta en el primer mes del 2011, circumstància de la qual els informatius se'n feren ressò.

El tractament dels informatius de cara a l'anàlisi posterior, és a dir, la seua conversió en textos, ha suposat la transcripció estructural dels programes: els blocs temàtics i la seua articulació temporal, a més del llistat de notícies. De totes les peces, només se n'han transcrit literalment —tant la narració verbal com la visual— les que versaven sobre violència de gènere. Dintre d'aquesta categoria hem inclòs: la violència psíquica, sexual i psicològica que es fonamenta en les relacions de gènere tant en l'àmbit públic com en el privat, així com la que es perpetra o tolera des de l'estat. El flux discursiu televisiu atén, fonamentalment, el maltractament en la parella i incorpora notes sobre agressions sexuals, sobre les agressions físiques que provenen de fora de l'entorn familiar —i que es tradueixen en assassinats o homicidis—, sobre l'assetjament i pràctiques com la Mutilació Genital Femenina, sobre la violació sistemàtica de dones en els conflictes bèl·lics i aquelles agressions comeses pels Estats. Integrem l'anàlisi de la informació específica sobre les violències basades en l'ordre de gènere i la seua intersecció amb altres ordres estructurants. La col·lecció d'informatius processats i el llistat de les 193 notícies sotmeses a estudi formen part de l'Annex 2.

4.4. SOBRE L'ANÀLISI DE LA INFORMACIÓ

Luis Enrique Alonso circumscriu l'anàlisi sociològica dels discursos a l'anàlisi sociohermenèutica lligada a la situació i a la contextualització històrica de l'enunciació, en tant que interpretació que s'ha de vincular amb la força social i els espais comunicatius concrets que armen i emmarquen els discursos (Alonso, 1998: 188). Els processos d'enunciació —en el nostre cas els obtinguts a través de les entrevistes i dels programes informatius de televisió— esdevenen textos a través de la transcripció, que tots plegats componen un corpus textual (Conde, 2009: 33). Els textos, però, no conformen els discursos, sinó que, si seguim Fernando Conde, el discurs és una construcció, un objecte teòric de la investigació que s'aconsegueix mitjançant la seua anàlisi i interpretació. Una anàlisi que tracta de respondre, no sols al qui utilitza el llenguatge, com l'utilitza i per què, sinó també al per a què i per a qui ho

fa. Tanmateix, el discurs s'inscriu en un sistema de discursos més ampli i és per això que el fet de delimitar-los i diferenciar-los els uns dels altres es torna rellevant.

Conde descriu el discurs com: a) una perspectiva d'aproximació a la realitat social que manté cert grau de coherència interna i que comporta el desenvolupament d'una 'mirada' específica al respecte; b) amb una coherència interna que li atorga, en cada moment, una particular forma narrativa; c) que s'expressa mitjançant uns arguments verbals més o menys articulats; d) amb uns materials constitutius que emergeixen de les condicions concretes de la interacció social dels subjectes; i e) que persegueix induir a una certa acció social (Conde, 2009: 37). El que interessa a la investigació social, prosseguirà Alonso, no és la perfecció, l'estil o l'estructura subjacent al text, sinó la capacitat d'acció, la praxi dels discursos (Alonso, 1998: 203). El que importa és allò que fan els discursos —els seus efectes materials— i allò de què se'n fan. El corpus analitzat esdevé una eina a través de la qual dilucidar el sistema de significacions al voltant de la violència de gènere que opera com a *norma* entre els i les periodistes. En conseqüència, busquem en el corpus el conjunt d'*explicatures* i *implicatures* que assignen referència i atorguen rellevància als enunciats pels seus efectes contextuals. Una cerca guiada pel pensament *abductiu*, un procés d'inferència que es basa en la formulació d'hipòtesis concretes que expliquen fets concrets (Alonso, 1998: 210), que propicie la interpretació del significat de les accions dels subjectes socials. Segons la definició de Charles S. Peirce, l'abducció és el procés mitjançant el qual es forma una hipòtesi explicativa i constitueix l'operació lògica que introdueix una idea nova. D'acord amb Vásquez (2008), mentre que la deducció deriva coneixement d'aquell que ha estat prèviament validat i la inducció es limita a comprovar-lo, l'abducció permet la identificació de certs indicis a partir dels quals establir-ne conjectures. No es tracta de decretar lleis o normes regulars, sinó proveir explicacions per a fets particulars. Per a Hoffmann (1998), el procés que ocorre en l'abducció, de l'efecte a la causa, no s'ha de confondre amb el de la inducció: mentre que la inducció requereix d'unes regularitats sense connectar conseqüències amb causes i la deducció descobreix i explica, l'abducció, en canvi, prediu, aplica i confirma, és a dir, assenjala un camí que és el més probable entre les múltiples alternatives.

No existeix un programa d'anàlisi de discursos, no disposem d'un seguit de receptes tècniques infal·libles que permeten l'accés al coneixement contingut en els textos. Com adverteix Donna Haraway, les lectures dels textos han de ser iniciades i produïdes, no sorgeixen naturalment del text. Són arguments situats sobre camps de significat i camps de poder i la seua lectura constitueix també una guia cap a possibles mapes de consciència, de coalició i d'acció (Haraway, 1991: 194).

4.4.1. De les entrevistes

La codificació de les entrevistes va dirigida pels objectius relatius a l'anàlisi del procés de producció:

C1. Factors de reproducció-factors de canvi. Les regles de producció de les notícies sobre violència de gènere s'assenten gràcies a les regles del camp periodístic que estructura i ordena i que permet l'entrada i eixida tant de les persones que componen el camp com dels esdeveniments convertits en notícia. Els processos de selecció, emmarcament i elaboració es forgen en la dinàmica del camp, segons la cultura periodística que se'n deriva i les pràctiques professionals que s'hi promocionen. A través de la doxa es genera una manera d'elaborar, emmarcar i seleccionar les notícies sobre violència de gènere que, si més no, i a la llum dels nombrosos estudis de notícies que hem ressenyat en el capítol segon, ha sofert transformacions de gran abast en els darrers quinze anys. A causa de l'heteronomia del camp periodístic, que el col·loca en una posició de dependència respecte del camp polític i el camp comercial, amb aquest codi sistematitzem les interpretacions dels subjectes sobre els factors que identifiquen com a motor de canvi en el procés d'elaboració i d'emmarcament de la informació, ja siguin interns o externs o, tant en un cas com en l'altre, si modifiquen la resignificació social de la violència de gènere.

C2. Criteris de producció. Tamisat per la rutina de treball, els temps del periodisme i la cultura professional, la manera de produir la informació s'imbrica en el funcionament específic de cada redacció. L'anàlisi de la diversitat de pràctiques pel que fa a la construcció de les peces informatives, i que agrupem sota aquest codi, l'abordem a partir de l'organització de les empreses i del control que exerceixen sobre les elaboracions periodístiques.

C3. Criteris de selecció. L'anàlisi dels criteris de noticiabilitat, és a dir, els elements que propicien o frenen la inclusió d'un esdeveniment o tema en l'escaleta de notícies i que, al mateix temps, ordenen i jerarquitzen les peces, ens aporta indicis sobre com es comprén col·lectivament la violència de gènere des del punt de vista professional. Així doncs, procedirem a estructurar els trets diferencials sobre els quals s'instaura la jerarquia que determina la selecció de la informació i proposa un emmarcament on se'n gestarà el sentit.

C4. Delimitació de la violència de gènere. Sota d'aquest codi, reunim les diverses maneres en què els subjectes defineixen la violència de gènere segons el tipus de manifestació i l'àmbit de l'exercici de la violència. S'hi analitzen, doncs, els marcs de comprensió d'un fenomen que, com hem vist en els capítols teòrics i contextuals, no

gaudeix d'una definició homogènia ni d'una caracterització estable, ni en la literatura científica ni en la praxi legal. Un fenomen que, a més, posseïx importants implicacions, sobretot pel que se silencia o no es contempla en el moment de confegir la informació.

C5. Dinàmica de la violència de gènere. Els contorns de la comprensió de la violència de gènere van més enllà de la seua delimitació conceptual i incorporen les interpretacions dels subjectes quant al seu abast, les seues característiques i els factors sobre els quals es fonamenta. Sistematitzem, llavors, les interpretacions sobre la naturalesa de la violència de gènere i les seues implicacions en el procés de producció de les notícies.

C6. Reflexivitat professional. En la dimensió concernent al perquè i per a què el periodisme genera missatges sobre la violència de gènere, emplacem els arguments subjectius sobre l'obligació del periodisme vers la violència de gènere. Analitzem les enunciacions al voltant de la consideració que els i les periodistes demostren cap a les seues accions —producció de missatges— en relació al context professional (efectes dels mitjans) i a l'acció de les audiències (intencionalitat).

C7. Control de la recepció. L'efectivitat dels missatges —comprensió— passa per preveure el mode com les audiències procediran a la descodificació. Les descripcions que s'ofereixen del procés de codificació —determinat per la intencionalitat— contenen pistes sobre els i les receptors dels missatges. Explorem la dimensió del per a què i per a qui s'elaboren els missatges i com s'interpreta que són les audiències.

A fi d'agilitzar el procés de codificació de les entrevistes hem comptat amb l'ajuda del programa Atlas.ti versió 6.2.

4.4.2. De les notícies

Per tal de disseccionar els missatges que s'originen en el camp periodístic al voltant de la violència de gènere, hem adaptat l'anàlisi qualitativa de discursos a la realitat de la nostra mostra. En tant que productes acabats i tancats, sense possibilitat d'ésser alterats ni interrogats, l'horitzó interpretatiu dels textos arrela en la seua significació, en allò que ens diuen per tractar de (re)compondre'n les implicacions en la comprensió social de la violència de gènere. Malgrat que la mirada amb què interroguem els missatges és qualitativa, hem fet ús de categoritzacions i agrupacions per tal de descriure la composició de la mostra. En el cas de l'estudi de notícies, saber què és el que entra en l'escaleta de notícies com a esdeveniment conté una informació qualitativa innegable. Així doncs, els eixos d'anàlisi als què hem sotmès les

notícies sobre violència de gènere dels informatius destriats comprenen tant elements de caire quantitatiu com qualitatiu:

E1. L'articulació estructural dels missatges. Analitzem tant la posició de la peça en l'informatiu com la concatenació de notícies i el seu format.

E2. Els tipus de violència de gènere que es representen. Més enllà de la delimitació de la violència de gènere que en fan els i les periodistes, al llarg dels informatius apareixen diverses manifestacions del fenomen.

E3. El tipus d'enfocament: temàtic-episòdic o episòdic-híbrid. Identifiquem quina és la manera d'enfrontar-se a la problemàtica en cada peça informativa. Així, el missatge s'elabora vinculat a la informació de successos o a la informació de societat.

E4. La representació agressor-víctima. Quina informació es proporciona i quina caracterització es fa de les persones implicades en la violència de gènere.

E5. Les fonts informatives. Analitzem quines són les fonts informatives que s'insereixen en les peces sobre violència de gènere en funció de les posicions estructurals que representen i del sentit de les intervencions escollides per confeccionar la peça.

E6. Formes narratives. Estudiem la dimensió estructural del text tant en la seua vessant lingüística com en la visual.

A partir d'aquestes dimensions, mirem de deduir quines i com són les representacions mediàtiques de la violència de gènere i com s'estructura el discurs dominant sobre la seua naturalesa i característiques en relació al gènere, a les veus legitimades de l'espai públic i a les estratègies narratives sobre les quals se sustenta.

En els capítols següents mostrem els resultats de la recerca. L'anàlisi del procés de producció i el de la representació mediàtica convergeixen en un joc d'anada i tornada: en aprofundir en el context concret de creació dels discursos, facilita la integració tant del context —factores que afecten l'elaboració dels missatges— com dels subjectes —percepcions i subjectivitats dels i les periodistes— en l'anàlisi de la representació. I, al mateix temps, permet rastrejar el procés de producció en el discurs mediàtic resultant.

CAPÍTOL 5. ELS DISCURSOS SOBRE EL TRACTAMENT INFORMATIU DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN LA TELEVISIÓ: EVOLUCIÓ, RUTINES PERIODÍSTIQUES I FACTORS DE CANVI

Quite simply, news coverage of violent crimes reveals society's biases and prejudices. It tells you who is valued and who is not; whose life has meaning and whose life is insignificant; who has power and who does not. Reliance on the imperative of unusualness not only obscures gender, class, and race bias, it also fosters the use of stereotypy assumption concerning women, minorities, the poor, and the elderly while underscoring their subordinated position within a social hierarchy that privileges whites, males, youth, and wealth.

Meyers, 1997

Que la violència de gènere ha aconseguit capturar el focus informatiu en els darrers anys ho demostra la naturalitat amb què els i les periodistes reberen la petició de realitzar una entrevista sobre “el tractament informatiu de la violència de gènere”. És a dir, ningú no es va estranyar. Les dificultats d'accés foren marcades, principalment, per la ubicació geogràfica de les redaccions i per les constriccions professionals, però la recepció va ser, en general, molt positiva.

El tema no és nou en les redaccions. Des de 1998, la violència de gènere n'és temàtica quotidiana i, a partir de l'aprovació de la Llei Orgànica de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere (LIVG), es farà evident la preocupació política i social per la representació mediàtica de la violència de gènere i el paper que puguem desenvolupar els mitjans en els processos de sensibilització social, de (re)educació en valors igualitaris, però també en el manteniment de mites sobre la violència. Les empreses s'han constituït com a part activa en els debats polítics, però també en els

acadèmics, sobretot en la vessant informativa. Televisions públiques i privades han acomplert la seua funció, això sí, en moments diferents. Arran del conveni entre l'*Instituto Oficial de Radio y Televisión* (IORTV) i l'*Instituto de la Mujer* el 2001, es va publicar una investigació sobre la representació de la imatge d'homes i dones en les televisions d'àmbit estatal i el 2002 es van presentar el primer estudi sobre violència contra les dones als mitjans de comunicació i el *Manual de Urgencia* (IORTV, 2002, 2002b) per al seu tractament. Un document que adoptà RTVE i després les cadenes privades d'aleshores (Antena 3, Telecinco i Canal+) i les autonòmiques, a excepció de la televisió catalana i la basca. L'IORTV ha elaborat diversos estudis sobre la representació del gènere i estudis específics sobre violència de gènere dirigits per Pilar López Díez (López, 2001, 2005, 2006)

Televisió de Catalunya compta amb les recomanacions elaborades pel Consell Audiovisual de Catalunya des de 2002, que van ser actualitzades el 2009 després que s'aprovara la llei catalana 5/2008 del dret de les dones a eradicar la violència masclista (CAC, 2002, 2009). El CAC —creat l'any 2000 per la llei 2/2000— deté competències sobre els continguts de la programació dels mitjans audiovisuals i, a més, la llei li atorga tot un seguit de potestats: el CAC pot elaborar reglaments, pot imposar les sancions previstes per la llei i també té la facultat de requerir informacions i demanar la compareixença dels prestadors de serveis. En matèria de violència contra les dones, el CAC ha redactat informes de seguiment sobre l'aplicació pràctica de les recomanacions —els anys 2002, 2004, 2007 i 2011 (CAC, 2008, 2011).

Entre les televisions públiques que estudiem, Radio Televisió Valenciana¹²⁸ no disposa de cap codi d'autoregulació propi i en data de 2010 —quan es realitzaren les entrevistes a els i les professionals de la casa— l'empresa havia promulgat, com a únic protocol d'actuació, que cada cop que es produïra un crim amb resultat mortal per violència de gènere en territori valencià, els o les presentadores dels informatius lluirien un pin negre.

Pel que fa a les televisions privades, a banda de sumar-se al codi autoregulador proposat per l'IORTV, han desenvolupat campanyes pròpies, sovint en col·laboració amb l'*Instituto de la Mujer* o directament amb els ministeris competents. Així Telecinco, des que iniciara allà pel 2000 la campanya *12 meses 12 causas*, inclou la violència de gènere entre els problemes sobre els quals cal sensibilitzar la societat

¹²⁸ Malgrat que Canal 9, al costat de la resta de canals de TDT i ràdio de RTVV, va deixar d'emetre el 29 de novembre de 2013 per ordre del Consell després que el Tribunal Superior de Justícia declarara nul l'ERO aprovat el febrer de 2013, parlem d'aquesta televisió utilitzant els mateixos temps verbals que en les altres.

cada any¹²⁹. Antena 3, per la seua part, realitzà de manera consecutiva el 2009 i el 2010 una campanya per al 25 de novembre focalitzada en els informatius¹³⁰. Cuatro i la Sexta s'incorporen al dial de canals el 2005¹³¹. Aquestes dues noves televisions naixen, així doncs, després del debat i aprovació de la LIVG i, per tant, passat el període de màxima atenció política i mediàtica a la violència de gènere. Els models informatius després del procés de fusió empresarial seran, però, diferents. La redacció d'informatius de Cuatro s'integrarà en la redacció de Telecinco i Atlas —agència de notícies del mateix grup—, mentre que els informatius de La Sexta, després de la fusió el 2011, conservaran la seua pròpia redacció amb una línia editorial independent de la d'Antena 3. Pel que respecta a la memòria temporal, la història i la trajectòria de les televisions són d'importància cabdal per a l'anàlisi de l'evolució del tractament de la violència de gènere, per sobre de les vivències i experiències subjectives de cadascuna de les persones entrevistades. Esdeveniments com ara la irrupció de la violència de gènere en tant que problema social i mediàtic el 1998 o l'aprovació de la LIVG, i també l'acumulació d'experiència col·lectiva amb els casos més mediàtics, acompliran el seu paper en la configuració de la cosmovisió sobre el tractament de la violència de gènere i la seua evolució.

En la primera part tracem un recorregut per l'evolució del tractament informatiu de la violència de gènere a través de la memòria de les persones entrevistades. Si en el capítol tercer en resseguiem l'evolució a través de la recerca acadèmica, ara hem volgut aprofitar la dimensió informativa de les entrevistes per analitzar els elements que resignifiquen la presa de decisions dels i les professionals a l'hora d'elaborar, emmarcar i seleccionar les notícies sobre violència de gènere.

Després ens endinsem en l'anàlisi del procés de producció de notícies sobre violència de gènere: la seua elaboració, l'emmarcament i la selecció de la informació. A través de les seues pràctiques quotidianes pel que fa al tractament de la violència de gènere i als criteris que empren a l'hora de seleccionar la informació que formarà part de l'escaleta de notícies.

¹²⁹ A partir de 2012, *12 meses* oblida la segona part de l'eslògan i reduirà el nombre de campanyes projectades. Des d'aleshores, la violència de gènere ha quedat exclosa com a causa.

¹³⁰ La campanya de 2010 "Ella cuenta conmigo, ella cuenta contigo" encara ocupa un espai en el web de la cadena. La campanya no gaudí de seguiment i la pàgina web roman sense actualitzar des de llavors símptoma, si més no, del descens en l'interés informatiu pel tema. Disponible a <<http://www.antena3.com/especiales/noticias/contra-violencia-genero/>>.

¹³¹ Cuatro s'escindeix de Canal +, que d'ençà emetrà únicament en format de pagament, amb un estil informatiu hereu directe de la CNN. El 2009 Cuatro passà a integrar el conglomerat mediàtic Mediaset España com a segona cadena per darrere de Telecinco. La Sexta, en canvi, emetrà en el marc del grup Gestora de Inversiones Audiovisuales la Sexta del 2005 al 2011 quan es farà efectiva la fusió amb Antena 3 sota l'etiqueta de Grup A3Media.

5.1. DEL CENTRE A LA PERIFÈRIA: ECLOSIÓ I REDIMENSIONAMENT DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Els canvis en la representació mediàtica de la violència de gènere que han acompanyat el procés de construcció social i política del problema social són evidents, però no ho és tant el què ha impulsat eixes transformacions. Més encara quan els i les professionals que elaboren les peces periodístiques corren en paral·lel a les transformacions i hi incorporen els elements interpretatius que passen a configurar els discursos públics de la violència de gènere. La pràctica quotidiana, el volum de peces periodístiques que manipulen a diari els i les professionals de la informació, contribueixen tot plegat a modelar-ne la memòria.

Els i les professionals entrevistats són experts en la matèria: són o han estat involucrats en el procés de transformació experimentat pel tractament informatiu de la violència de gènere mitjançant l'elaboració, emmarcament i selecció de les informacions, és a dir, mitjançant la creació del discurs mediàtic entorn de la violència de gènere. Si seguim Dexter, el tractament de les entrevistes a les elits¹³² ha de: 1) emfasitzar la definició de la situació per part de les persones entrevistades; 2) animar-les a estructurar el seu relat de la situació; i 3) permetre que introduïsquen les seues nocions del que considera rellevant, en lloc de dependre de les nocions de l'investigador sobre rellevància (1970: 5, citat en Vallés, 2002: 26).

En la reconstrucció que fan els i les periodistes del procés d'introducció de la violència de gènere en l'espai informatiu, la identificació dels esdeveniments que comportaren un canvi o que obriren un procés de discussió en les redaccions no queda tan clara com en el recorregut històric del tractament informatiu de la violència de gènere que hem descrit en el capítol tercer. Quan parlem de transformacions, cal atendre tant a la dimensió quantitativa i de tendència en la introducció en l'escaleta de notícies, com a la dimensió qualitativa que té a veure amb l'enfocament de la informació i el tipus de cobertura que se li dedica. Dos processos que, habitualment, van units. L'anàlisi de les entrevistes ens permet, doncs, reorientar el coneixement que ja teníem sobre les principals etapes en el tractament perquè possibilita la inclusió dels elements relatius a les percepcions dels i les informants sobre allò que, d'alguna manera, ha precipitat els canvis. Una narració en la qual s'interpreta des del present la tasca realitzada en el passat. La memòria, però, és curta: d'una banda, per les diferències quant al temps i la

¹³² La noció d'elit de Dexter, segons Vallés, fa referència a les persones ben informades sobre els processos que es vol analitzar. L'entrevista a les elits seria l'entrevista en profunditat (Vallés, 2002: 27).

trajectòria en la secció i en el tema entre les persones entrevistades; d'altra, per la centralitat que adquireix la narrativa sobre el moment que es viu quan es realitza l'entrevista.

Malgrat les moltes diferències que es detecten en cada empresa pel que fa a la manera de cobrir la violència de gènere i de gestionar-la informativament i malgrat les diferències en relació amb la memòria de les persones entrevistades, trobem consensos en la narració de com ha evolucionat la representació de la violència de gènere, com sintetitza amb bastant exactitud el següent fragment de text:

Eh, no, grandes cambios, no. Yo creo que, hombre, se ha ido, eh, al principio era como el fenómeno que nacía, y al principio era "hay que denunciar y hay que tomar conciencia". Al principio, muchas veces lo que hacías era, contabas los casos, sin profundizar mucho más. También porque no había quien, quien hiciera esa labor. Claro, tú, periodista, pues profundizas un poco en eso, pero no tienes ni las estadísticas ni el, ni el análisis ni la relación de casos y tal. A medida que en paralelo a esto iban saliendo pues el Centro Reina Sofía contra la violencia, que creo que ha cerrado me parece, eh, pero bueno, salía y empezaban a hacer interpretaciones de los casos y de los perfiles y de los agresores y de las víctimas y tal. El poder judicial que empezaba a hacer también sus estadísticas. Pues, a medida que eso, el trabajo se va haciendo más de profundidad que de enumeración de casos, que al principio era un poco más como de empezamos a tener un fenómeno, que queremos denunciar y que las asociaciones de mujeres y tal nos piden que denunciemos y que lo denuncies así un poco a, a borbotones y luego ya, en paralelo a que periodistas se iban especializando y se iba tomando más conciencia, como aparecían también gente que estudiaba y que interpretaba el tema, pues le iba dando más profundidad. Y ésa es la evolución, yo creo, que ha habido. Hasta el momento que, que haces más inter..., ha bajado, parte también porque se nos pidió y, y llegamos al acuerdo de cuando veamos qué pasa, si realmente al final, después de un año, dices o dos años, dices, un período largo de tiempo y de, pues efectivamente el bajar el pistón sirve para algo (E6).

Partim d'aquesta cita per a l'anàlisi de l'evolució del tractament perquè condensa múltiples referències a elements que influeixen en la naturalesa del tractament informatiu. Per un costat, llança una línia de tendència que s'interpreta com a suau i que arranca en el punt que es considera com el despertar de la consciència sobre el problema en tant que problema social. Es farà referència, doncs, a un punt zero a partir del qual s'incorpora el problema social i que planteja unes determinades necessitats. En aquest cas, denunciar i prendre consciència. El principal instrument per a la consecució d'aquests objectius serà la narració dels casos que, des del punt de vista qualitatiu es farà, diran, sense gaire profunditat ni anàlisi. La responsabilitat d'aportar aquests trets, la profunditat i l'anàlisi, es deixarà en mans de les institucions

polítics i judicials. La derivació de la responsabilitat cap al poder polític esdevindrà, alhora, font de retroalimentació. Els mitjans, per la seua part, ans que adoptar el rol de subjectes, se situen com a receptors de demandes: primer, de les organitzacions feministes que pressionen per a què es denuncie i després, del govern que exigeix un canvi en el tractament. La responsabilitat de les empreses i dels periodistes es limita, així doncs, a tractar de remoure la consciència social i a la possibilitat d'especialització.

D'acord amb la distinció que practica Carolyn Byerly (2004) entre fonts internes i externes d'intervenció, la cita anterior n'emfasitza el pes de dues de tipus extern: les associacions de dones i el govern. Unes fonts que promouran la introducció de canvis en el tractament de la violència de gènere de maneres diverses i en moments diferents. Mentre que les organitzacions feministes desenvoluparan un paper destacat i reconegut durant la primera època, posteriorment serà el govern qui n'agafe el relleu a través de dos mecanismes: la retroalimentació d'agendes i la intervenció directa.

En conseqüència, les etapes o moments que els i les periodistes detecten i recorden són:

1. Un procés de sorgiment del tema com a problema social que propiciarà la substitució del tractament episòdic o de successos, que es caracteritzava per ser morbós i ideològic, per un altre de temàtic, tot i que no excessivament refinat.
2. Una etapa de gran intensitat informativa al llarg de la qual va ser possible obrir els informatius amb notícies sobre violència de gènere, es van elaborar molts reportatges i es va fer un seguiment al detall de cada cas.
3. Una etapa de retracció, de redimensionament, en la qual la violència de gènere perd protagonisme i es trasllada a una segona línia informativa.

El consens generalitzat sobre aquestes etapes amaga, però, diverses percepcions i opinions sobre la tasca realitzada i l'encara pendent de realitzar. D'idèntica manera, la situació temporal de les etapes tampoc és nítida, ja que es reconstrueixen a partir de les pròpies vivències i experiències en el treball periodístic. Existeixen, per tant, diferents línies del temps que se solapen i en totes, el context específic de les redaccions (les empreses) gaudeix d'un pes d'intervenció remarcable. Així mateix, veurem com les opinions i avaluacions sobre el tractament divergeixen substancialment en funció de la posició estructural que s'ocupe en el camp periodístic, que variarà segons les dues dimensions d'anàlisi que ens serveixen de guia: la capacitat de decisió i l'especialització en el tema.

5.1.1. Del succés al problema social

El punt zero s'estableix en l'assassinat d'Ana Orantes que, com hem vist en el capítol tercer, apareix en la literatura sobre el tema com el cas índex a partir del qual es precipitaran canvis importants en el tractament mediàtic de la violència de gènere. Aquest punt zero està present en bona part de les entrevistes realitzades que reproduïen la manera com s'ha construït aquesta història de la gènesi de les transformacions¹³³:

Es el suceso que yo creo que es un poco, que empieza a cambiar un poco todo eso, porque ella ya había hecho una denuncia previa y yo creo que se situó de una manera muy dramática, pero se sitúa muy claramente la diferencia entre lo que hasta entonces se llamaba "crimen pasional" y un problema social evidente, ¿no?, detrás de eso. Es decir, ella había hecho la denuncia previamente y a pesar de todo, muere y yo creo que ése fue un, yo creo que es uno de los hitos en los que se modifica la forma de tratar ese tipo de información. No quiero, o sea, no es que del día a la mañana se deje de hablar de "crimen pasional"... pero yo creo que sí es un momento en el que empieza a hacerse una reflexión a nivel político, a nivel de medios de comunicación, de si eso estaba bien o mal dirigido. Yo creo que ahí empezó a haber, yo creo que con mucho protagonismo de las asociaciones feministas, una reflexión muy fuerte y llevar a los medios de comunicación esa reflexión y fue el momento en que empieza a variar esa manera de informar (E8).

Una narració mítica que situa un esdeveniment molt concret en l'origen de les transformacions i que afirma que és a partir d'aquest moment que es pot parlar d'un abans i un després. En l'abans del cas índex, es condensen les referències al tractament episòdic: la violència de gènere entesa com a succés en el qual l'element informatiu és la narració del fet. La diferència entre l'abans i el després la marquen, sobretot, aquelles maneres de fer que es consideren totalment superades:

¹³³ La construcció mítica d'aquest punt zero es palesa a través de molts elements del discurs periodístic general que, a més a més, reforcen el model de difusió circular de la informació de Pierre Bourdieu (1997: 30). El cas d'Ana Orantes ha estat utilitzat en els últims anys com a element informatiu: en TVE, per propiciar que es parlara sobre els canvis legislatius en matèria de violència de gènere i en Antena 3, per informar sobre la denúncia interposada contra el fill d'Ana Orantes, acusat de violència de gènere —una peça en la qual es discuteix si haver nascut i crescut en un llar amb violència pot afavorir que s'imiten els comportaments. D'altra banda, es constata una certa confusió sobre quina fou la cadena on Ana Orantes va narrar els quaranta anys de maltractaments que havia patit. De fet, hi ha una periodista que atribueix erròniament la història a un programa de la seua cadena. Per últim, el cas s'utilitza per simbolitzar un punt de trencament que donarà lloc a una millora constant del tractament, però en cap moment es reflexionarà sobre la possible responsabilitat del programa que, alhora que li donava veu, també la posava en perill. Com bé assenyala Carballido, aquesta reflexió no aplegà als mitjans fins al 2007 amb el cas Svetllana (Carballido, 2009: 166).

De hecho ahora aún me sorprende porque pides archivo en la tele de algunas noticias. Por ejemplo, hace poco, no me acuerdo por qué, pedimos un archivo de un caso, ¡ah!, ¿te acuerdas del tipo ése que estaba cobrando la pensión? Bueno, pues buscamos archivo para intentar sacar, enseñar al señor y el archivo que encontramos fue una noticia sobre la muerte de la mujer contada, totalmente, como un suceso en el que se, claro, se me ha olvidado contarte muchas cosas, pero evidentemente, no hay que justificar el, el asesinato alegando que estaba borracho el tipo, que no sé qué, todo eso ahora no se hace y en aquel momento, es que se daba una justificación al crimen incluso en la noticia, ¿sabes?, que se hablaba de no sé qué, no sé si hablaban de razones económicas o algo así, alguna pelea por dinero o algo de eso. O sea, me parecía alucinante. Dije ¡joder!, es que no hace tantos años... (E3).

El motiu darrere l'increment en la cobertura de la violència de gènere no és altre que la necessitat d'informar d'un tema que és nou i que resulta atractiu a les audiències perquè, com que està tot per contar, qualsevol cas que s'explique pot despertar-ne l'interés. La justificació d'aquesta resposta mediàtica s'atribueix a les demandes socials i, especialment, a les de les organitzacions feministes que haurien aconseguit visibilitat i reconeixement en un moment temporal determinat —directament connectat amb el punt zero—, malgrat que desdibuixat en relació amb la seua caracterització i naturalesa. S'enumeren, al llarg de les entrevistes, l'associació de dones juristes Themis, la Federació de Dones Progressistes i, en general, associacions que treballen amb dones, com les responsables d'exercir la pressió necessària per tal que augmentara l'atenció mediàtica. Les associacions feministes haurien estat, per tant, promotores d'una nova lectura de la violència de gènere arran del cas d'Ana Orantes que pararia esment en la desprotecció de les persones que experimenten violència de gènere com a conseqüència de la legitimació social de les agressions a les dones. El que Ana De Miguel (2005) i Paula Carballido (2010) anomenaran marc feminista d'interpretació de la violència es consolidarà en les redaccions. Dins d'aquest àmbit, el reconeixement a la tasca del moviment feminista estarà present en els discursos de les persones que més temps dediquen a tractar el tema. Una periodista especialitzada i que compta amb una llarga trajectòria en el periodisme de societat explicava:

Yo aprendí a no hablar de tropecientos puñaladas o le salió por la yugular y le entró por el maxilofacial. O sea, aprendimos, yo creo, a no dar detalles, a no ser truculentos, a hablar de penas, a hablar de los agresores como alguien que comete la agresión no bajo influencia de la droga, no bajo influencia de que está en paro, no, o sea, yo al menos eso lo he tenido claro. Y eso lo he aprendido con el tiempo y porque he entrado en contacto con personas, víctimas y profesionales, que te, te explican "Mira, esto no es así" y que yo creo que se ha

hecho una labor muy intensa con los medios en, pues eso, procurando que aprendiéramos, que esto era un tipo de información diferente a lo que es un suceso. A decir, bueno, que de alguna manera había que dar un poco mensajes, pues eso, el que la hace, la paga. O sea, este señor podía estar muy deprimido, pero eso no justifica que vaya y mate a su señora o lo intente... (E4).

En aquest fragment s'evidencia que els canvis no es produeixen tots sols, sinó que els i les periodistes es constitueixen en agents del canvi perquè altres instàncies socials s'han encarregat de guiar els processos de transformació. El canvi de paradigma en la interpretació de la violència únicament serà possible a través del recurs a noves fonts que esperonaran la transformació en brindar interpretacions diverses: les activistes, a les quals s'atorga la legitimitat d'interpretar un fenomen que a les redaccions no existia, i les víctimes¹³⁴. Les dones que han viscut experiències de violència esdevenen finalment fonts informatives que cal consultar: els relats de dones es converteixen en un focus d'atenció —“Al principio era como escuchemos las voces que nunca hemos oído [...] casi los casos, al principio, te ponían los pelos de punta empezar a escuchar los primeros” (E6)— i, a més a més, se'ls considera capaços d'atrapar l'atenció de les audiències. En aquest sentit, cal remarcar aquest doble vincle en el procés d'introducció de la violència de gènere als mitjans. Tot i que, d'una banda, es permet l'entrada de veus anònimes, d'experiències normalment relegades a l'àmbit privat, i eleva a la categoria de font informativa a persones allunyades dels llocs de poder, de l'altra, se n'aprofita de la seua vessant comercial mitjançant la dramatització i l'explotació dels sentiments. El relats sobre 'maltractaments' s'adaptaran molt bé a la lògica del mitjans (Altheide i Snow, 1979), especialment a la de la televisió, que condensarà, organitzarà i estructurarà testimonis en primera persona per exprimir al màxim el dramatisme: els informatius imitaran el talk-show¹³⁵ amb finalitats comercials.

El tipus de tractament que separa l'abans i el després se centra, bàsicament, en la desaparició del to sensacionalista que caracteritzava les cròniques periodístiques, el morbo i els detalls truculents amb què es descrivia els crims, i en com la justificació de

¹³⁴ Fem ús de la noció de víctima per destacar la interpretació que es farà de les persones que han experimentat situacions de maltractament. De fet, serà la categorització de víctima el que permeti la seua introducció com a subjecte narratiu.

¹³⁵ Maria José Gámez Fuentes ha analitzat els discursos patriarcals que se'n destil·len de l'explotació comercial de la violència de gènere en els programes televisius *rosa* on s'emeten moltes entrevistes a dones famoses que expliquen les seues vivències amb la violència de gènere. Gámez remarca el descrèdit amb què es rep el testimoni de persones que no responen al prototip de 'dona víctima', és a dir, les que responen als cànons de bellesa imperants, que són autònomes i que fan ús del seu cos amb llibertat. El descrèdit s'intensifica quan se'ls atribueix, a més, la noció de mala-mare (Gámez Fuentes, 2009).

les agressions deixa de recolzar-se en elements com ara la malaltia mental o l'alcoholisme.

5.1.2. El seguiment informatiu al detall: èxit comercial i èxit polític

No, no, yo, o sea yo es lo que te digo, creo que ha ido por épocas, épocas que se metía mucha caña y se contaban todos los casos y se contabilizaban y cada vez que había un caso, había un reportaje de apoyo y especial hincapié (E5).

Yo creo, de repente, creo que es como el principio de que la moda de la violencia de género interesaba, y o sea, viví una época muy buena, empezó hace 7 años, hace 4, 5, 3... hasta el año pasado que te digo que pasó eso, pues era muy bien aceptado, les gustaba mucho que se trata el tema, les gustaba... vendía mucho. A partir de ahora no los sabemos (E2).

L'increment en els nivells d'atenció informativa va lligat al desenvolupament de l'enfocament temàtic, bé en les seues formulacions més puristes —generació de material informatiu que incideix en un aspecte de la violència de gènere (transformacions legals, mesures de protecció, extensió del problema, etcètera)—, bé en les híbrides —elaboració de material complementari o de suport a les peces informatives sobre casos de violència de gènere. Aquest enfocament, però, no haguera estat possible sense l'acció política i la comunicació política. Per acció política ens referim a les reformes legals, a la implantació de nous protocols d'actuació en el camp judicial, policial i assistencial, així com a la producció de dades des de les administracions públiques que afavoreixen la progressió d'aquest enfocament temàtic. Per comunicació política entenem les facilitats que, des de les administracions, es brinden als mitjans perquè en procedisquen a una cobertura major:

Porque ésa es otra, o sea, para conseguir un reportaje de pulseras, te tiras tres semanas pidiendo permisos. Entonces, si porque hay una ley, porque hay una historia, te dan más facilidades, pues es más fácil y luego tienes la percha de la ley, es que es eso, o sea, al final vives pegado a la actualidad, la percha es esa ley, te da pie a hacer cinco reportajes explicándolo, porque además, es necesario explicarlo, porque es una ley nueva y la gente tiene que saber de qué va, ¿no? Entonces, sí, es cierto que, que en el marco de leyes y de historias, hacemos más cosas (E5).

La proposta de retroalimentació entre les agendes mediàtica, política i social de McCombs i Shaw es torna molt evident en el cas de la violència de gènere i la seua percepció com a problema social de gran intensitat: les successives reformes

legislatives i la implementació de tot un seguit de mesures de protecció, més la producció de dades per part de les administracions generen un flux de notícies que són fruit de l'acció política. D'altra banda, l'acció dels mitjans, en emmarcar el fenomen com una qüestió d'urgència, impulsa no sols el desenvolupament de noves polítiques, sinó que, d'acord amb Altheide (2004), conrea audiències que donaran suport a polítiques de control i sobre criminalitat.

Així doncs, en el període 2005-2008, els informatius es faran ressò de temes propiciats per l'acció i la comunicació política. Al llarg de les entrevistes s'ha fet referència a peces periodístiques al voltant de les mesures de protecció, les reformes penals, la rehabilitació de maltractadors o les dades dels balanços anuals de l'*Observatorio Estatal de la Violencia sobre la Mujer* (dades sobre denúncies i processos judicials). La justícia, a través dels seus organismes, emet comunicats, permet la gravació de judicis per violència de gènere i, fins i tot, ofereix cursos de formació a periodistes per tal de millorar el tractament informatiu de la matèria relacionada amb l'àmbit judicial¹³⁶. La policia, per la seua part, també afavorirà que es difonga la seua tasca en els programes de protecció, etcètera. El mateix és vàlid per als protocols sanitaris, les mesures de reinserció i altres.

En el cas de les notícies episòdiques, vinculades als crims, l'acció política també es palesa en el subministrament d'informació contextual dels casos:

Sí, yo creo que, eh, que antes había como... cuando salía un caso... por ejemplo, cuando salía un caso, enseguida te estaba llamando el Consejo General del Poder Judicial, "Oye, te doy la lista de los antecedentes del tío porque el tío ya lo hemos investigado" y decías tú, "¡Joder, qué rápido!" Pues muchas veces se está buscando a alguien, tal, y es que en otros casos "No, mándame un fax, que ya veremos, que es que esto es complicadísimo". Yo digo. Sorprendentemente en esto, te llamaban y te decían: "Oye, que tiene cuatro órdenes de alejamiento, tenía un tal, tenía una condena, tenía un no sé qué", decías tú, hombre, se agradece, pero, pero se agradece porque cada uno aquí quiere poner su culo en seguro, y "para que no digan que los jueces no hemos hecho bien, pues mira, tenemos aquí la lista de tal". Llamaba la policía, "Oye, que yo tengo una orden, que nos pusieron una orden de alejamiento, pero caducó el día 15 y el juez no la quiso renovar". Vale, pues, pero cada uno, como sabían que todos íbamos a, a meter el cuchillo en algún lado, pues todos querían... (E6)

Aquesta vehemència en l'acció de comunicació política és vista per part dels i les periodistes amb ambivalència: d'una banda, agilitza el treball en les redaccions —la confirmació dels casos aplega immediatament— i fomenta l'elaboració de nombroses

¹³⁶ Així ho explicava Teresa Laguna, Directora de Comunicació del TSJCV en un seminari sobre violència de gènere i mitjans de comunicació celebrat l'octubre de 2008.

informacions sobre el tema que 'es venen' amb facilitat atès que l'interés que es respira a les redaccions es tradueix com un reflex de l'interés social. Un fet que impulsa les redactores a especialitzar-se. En les entrevistes es valora aquesta acció política que es contempla com l'existència d'una autèntica preocupació per frenar la incidència de la violència de gènere.

D'una altra banda, però, es veu com una mesura d'autoprotecció de les institucions davant les denúncies dels mitjans sobre fallides del sistema o, fins i tot, com un acte localitzat de propaganda institucional. Malgrat no ser un dels elements que més es destaque de la funció social del periodisme, sí que hi ha una fracció discursiva que els atorga la responsabilitat de denunciar el mal funcionament de les institucions o la desprotecció de les dones:

Deixem en evidència el funcionament policial o deixem en evidència el funcionament judicial, òbviament creiem que això fa que ells es posen les piles... Ehm... també ells, també ells quan se les posen, intenten vendre tot el que estan desenrotllant, pensant i executant (E15).

La percepció del periodisme com a instrument fonamental per al bon funcionament de la societat es fonamentarà, segons aquesta fracció discursiva, en la seua capacitat d'induir a l'acció a les institucions. Un discurs que troba sustent en la narració mítica dels orígens de la violència de gènere com a problema social davant del qual els periodistes investeixen la seua professió del poder de fer sentir una problemàtica social:

Però jo crec que la rellevància política ve auspiciada per la feina dels mitjans, això jo ho tinc claríssim. Els mitjans de comunicació [...] no estic parlant per mi, els mitjans en el moment que, periodísticament es posa el focus en el tema i es posa a parlar sobre el tema, i a dir aquí tenim un problema, tenim molts casos... els polítics o la societat també ja comença a haver veus, de les entitats, no? I després els polítics i acaben fent una llei. No crec que els periodistes parlem perquè els polítics facin una llei, això va a l'inrevés (E16).

5.1.3. La retracció de l'ona expansiva: entre la racionalització i la censura

Com diu Luis Enrique Alonso, la narració que sorgeix de l'entrevista és una reconstrucció del passat en funció del present i del present en funció del passat. El descens de l'interés informatiu per la violència de gènere s'evidencia en el moment de l'entrevista, en el sentit que és mitjançant la conversa que es construeixen i racionalitzen les activitats pràctiques de les persones entrevistades. Mentre que les periodistes especialitzades mostren una major consciència de la davallada informativa

(són elles qui han vist com han deixat de fer-se peces informatives), moltes de les persones amb capacitat de decisió se n'adonen de la davallada informativa en el decurs de l'entrevista i és, per tant, en eixe moment quan en procedeixen a la racionalització.

Aquest descens s'atribueix, en alguns casos, a un seguit de factors externs, alhora que es justificarà la menor atenció mediàtica en funció de tres elements: la intervenció directa del govern, el declivi de l'interés social pel tema en detriment de la crisi i la consegüent alteració de les prioritats informatives en les redaccions, i la manca de preocupació per la violència de gènere demostrada per l'equip de govern del Partit Popular a partir de novembre de 2011. En altres casos, l'àmbit periodístic, i sobretot les periodistes amb un grau més elevat d'especialització, interpreten els canvis en la política comunicativa de les empreses com a fruit de la reflexió pròpia.

Intervenció governamental directa

La intervenció governamental queda temporalment delimitada de forma molt clara a través de la funció que va desenvolupar una persona. Es tracta del període en què Miguel Lorente fou delegat del govern per a la violència de gènere des del 2008 al 2011, durant la darrera legislatura de Rodríguez Zapatero, i d'una actuació concreta: les successives visites a les diferents redaccions de televisió per tal de presentar els resultats de l'estudi sobre la concentració temporal de casos de violència de gènere, encarregat pel govern a la Universitat de Granada. Aquestes visites, que es produïren a finals del 2010¹³⁷, les aprofitaria Miguel Lorente, segons recorden les persones entrevistades, per sol·licitar un canvi en la política comunicativa sobre la violència de gènere que consistia en reduir al mínim la informació al voltant dels crims que respongueren a aquesta tipologia: aconsellava passar del format de peça completa al de cues i no obrir informatius amb casos de violència de gènere. Les cues són elements periodístics d'entre 20 i 40 segons de durada en els quals es llegeix la informació, acompanyada d'algunes imatges, des del mateix plató. En eixos segons s'insereixen l'esdeveniment, la relació sentimental, el lloc, si hi havia denúncies prèvies i l'estat de la persona que ha comés el crim en relació amb la justícia. Des del punt de vista de Miguel Lorente, aquest format impedia la inclusió d'elements dramatitzants, legitimadors de la violència de gènere o detalls innecessaris, com ara el modus operandi del crim o imatges tràgiques dels familiars. Es demanava, doncs, un

¹³⁷ Les entrevistes a periodistes de Canal 9 es realitzaren el mes d'abril de 2010, amb la qual cosa tenim constància que Miguel Lorente va visitar personalment totes les redaccions de notícies de televisió analitzades, excepte Canal 9.

redimensionament de la dedicació informativa, en principi, per tractar d'evitar l'efecte imitació¹³⁸.

Aquest suggeriment no fou rebut de manera uniforme a les redaccions¹³⁹. En el cas de RTVE, es va acceptar parcialment: es negaren a eliminar els casos de crims, però sí adoptaren el format de cues i reduïren al mínim la informació. En el cas de Televisió de Catalunya, aquest criteri s'havia adoptat molt abans en la redacció; així doncs, la cobertura era ja preeminentment temàtica i sols s'esmentaven els crims que tenien lloc a Catalunya. En el supòsit de les televisions privades, Telecinco, Antena 3 i Cuatro van acatar la proposta i també retallaren el format. La Sexta, per contra, a partir de la conversa amb Lorente, iniciarà una política comunicativa pròpia en matèria de violència de gènere:

Aquí se sentaron unas bases para informar sobre violencia de género y digamos que esas pautas las vigilo yo, que se cumplan [...] Unas pautas que nos fijamos nosotros mismos hace un año, dos años ya, a raíz de una entrevista con el ex delegado... de... del Gobierno para la violencia de género, con Miguel Lorente, tuvimos una entrevista con él, los editores de informativos y bueno, decidimos establecer unas pautas que nos parecían justas, a raíz de un estudio que ellos habían hecho junto con la Universidad de Granada, pues bueno, decidimos... no seguir lo que él planteaba, porque él planteaba un experimento de silenciar los casos de violencia de género durante unos x meses en los informativos para comprobar si creaba un efecto simpático o no, a eso no llegamos, porque creemos que nuestra labor por encima de todo es informar de estos casos, pero sí decidimos ciertas cosas... o corregir ciertas cosas que veníamos haciendo mal (E11).

Aquest cas serà paradigmàtic per diverses raons: l'entrevistada exercia com a editora en el moment de l'entrevista, la qual cosa significa que ocupava un lloc dotat d'una alta capacitat de decisió i, a més a més, és una professional especialitzada, que ha tractat el tema habitualment al llarg de la seua carrera. Sols en un pressupòsit tan poc habitual com aquest, en què una única persona aplega especialització i capacitat de decisió, el punt d'inflexió s'aprofita per reforçar la cobertura mediàtica i instaurar així una tendència a contracorrent i ideològicament posicionada. Hem incorporat el

¹³⁸ Els moviments feministes se'n feren ressò d'aquesta demanda i manifestaren el seu desacord amb la mesura proposada per considerar-la com un procés d'ocultació de la violència de gènere que solament beneficiava els agressors. El rebuig de la Federación de Mujeres Separadas y Divorciadas es plasmà en forma d'escrit de contestació i es pot llegir íntegrament a < <http://www.mujaresenred.net/IMG/pdf/FAMSD-MiguelLorente.pdf> > .

¹³⁹ Com hem advertit, no sabem si Lorente va visitar la redacció de Canal 9. Independentment, a RTVV també havia arrancat abans del 2010 el procés de desacceleració de la intensitat informativa.

verbatim anterior perquè incideix en la importància de l'autoregulació (fixar-se pautes i controlar-ne el compliment), en aquest cas particular, de manera personalitzada.

La proposta de Lorente i la seua visita a les redaccions gaudirà, així doncs, d'un èxit relatiu: l'explicació detallada del cas i moltes de les indicacions en relació al tractament morbós i espectacular ja s'havien implantat en les redaccions. La referència a Lorente marcarà un altre punt mític en la narració de l'evolució de la violència de gènere, independentment de les conseqüències reals. D'altra banda, hi ha qui percep les reaccions motivades per la seua visita com a consells que es tornen ordres o com una ingerència injustificada en la professió:

Entonces, a mí no me, ni me molesta ni me resulta incómodo que venga alguien a decirme lo que piensa, porque yo también se lo puedo decir a él lo que pienso. Y yo escucharé lo que nos cuente y lo tendrás en cuenta o no lo tendrás en cuenta, depende también de tus necesidades y de tu forma de ver, es decir, yo lo digo siempre: "Yo soy periodista, tú no". Es decir, el que hace la información soy yo (E9).

El declivi de l'interés social

Malgrat les diferències pel que fa a la percepció del declivi de l'interés informatiu sobre el tema que ens ocupa, des de les persones que consideren que encara posseeix una certa noticiabilitat a les que constaten que s'ha convertit en un material difícil de vendre a l'edició dels informatius, sí que hi ha, no obstant, consens en la detecció d'una pèrdua progressiva de l'interés informatiu. Podem identificar una fracció discursiva que tendirà a justificar aquest descens pels canvis en les demandes socials; la violència de gènere hauria estat relegada a un segon pla, si atenem a les principals preocupacions de la societat:

De hecho, por ejemplo, las organizaciones, la violencia de género antes sucedía, por ejemplo, que se cubrían las concentraciones que se hacían los días posteriores. Ahora muchas veces ni se cubren, porque ¿pa [sic] qué, para qué vas? Si ha sido en un pueblo de Almería para qué vas a decir, tres horas para que tal, no, ya no, ha perdido como, en un momento tuvo mucho interés social esto, porque como que había habido un repunte y tal y ahora ya el interés social de esto ha disminuido bastante. Ojo, o sea, es la valoración que hacemos nosotros, que puede ser que interese todavía a la sociedad, pero pensamos que no interesa tanto ya estos casos, pues igual que no interesa los casos de cuando detienen ya a terroristas de ETA. Porque ya no hay ETA, ya no hay tal, aunque hay violencia de género, pero quiero decir, pasó, su momento pasó, ¿sabes? Entonces bueno (E7).

Aquesta cita condensa la manera com es justifica el descens en la intensitat informativa a partir del declivi de l'interés social. Es fa referència al treball que implica

la cobertura mediàtica d'un cas que seria oportú —en termes econòmics— quan existeix un alt interès social. L'interès social corre paral·lel a l'increment de les xifres de la violència, és a dir, quan es genera una situació d'urgència. La urgència o emergència social s'identificarà amb una suposada dimensió epidemiològica de la violència de gènere. Aquesta visió implica la possibilitat d'aturar la situació de risc¹⁴⁰ a partir del control de determinades dades —com ara la salut, els perfils psicològics, etcètera. L'aparent retracció de les xifres de la violència acreditaria així el descens de l'interès social i, per extensió, de l'interès periodístic. Respecte a la comparació amb ETA, element en el qual incidirem en el següent capítol, només apuntarem de moment com l'argumentació reforça la idea que els mitjans no se'n fan ressò perquè ja no hi és i perquè ja no interessa.

La percepció dels i les periodistes, que apunten cap a una menor incidència de la violència de gènere per explicar el perquè n'informen menys, entroncaria amb una imatge dels mitjans com a representants fidels de la realitat. Una imatge que desdibuixa o desidentifica les múltiples fonts d'intervenció en la selecció de la informació.

Aquesta minva s'interpretaria com el resultat de la capacitat autoreguladora dels mitjans en detectar el cansament de les audiències, ja que s'entén que la televisió ha de funcionar com un pol d'atracció (orientació comercial). Aquest tipus d'argumentació tendeix a equiparar l'interès dels i les editores —el lloc de presa de decisions més alt pel que fa a la informació— amb l'interès de l'audiència. Ara bé, el procés per determinar o estudiar els gustos de l'audiència, malgrat el refinament dels mesuraments d'audiència, depèn fonamentalment de l'establiment d'una relació causal que amb prou feines es pot provar: els informatius tenen una corba d'audiència i, a partir d'aquesta, es tria l'ordre de l'escaleta. D'acord amb Bourdieu, hi ha temes que s'imposen a l'audiència perquè prèviament s'han imposat als productors a causa de la competència amb altres productors (Bourdieu, 1997: 38) i, en aquesta qüestió, l'interès dels productors ha desaparegut:

¿Cuántas veces hemos oído a una mujer decir que la maltratan? Pues claro, ya es muy difícil que la edición te compre ese tipo de temas. Igual que otro tipo de condicionante que la diferencia del resto puede entrar perfectamente. Tenemos un problema para introducir temas que no estén muy ligados a la actualidad (E9).

También es cierto que la economía se lleva mucho peso del informativo, entonces deja cada vez menos peso a otras historias sociales. Por ejemplo, ahora

¹⁴⁰ Una quantitat substancial de literatura científica sobre salut pública analitza la violència de gènere d'aquesta manera (veure Vives Cases et al., 2003, 2007).

estamos hasta arriba de trabajo en la sección, pero hasta hace... que te diría yo, pues tres meses, no hace tanto, íbamos fatal. O sea, era economía, economía, política, política y nosotros no vendíamos un duro. Si no vende un suceso fuerte, no vende una operación policial muy visual, no vende... pues la violencia de género vende todavía menos (E10).

Els arguments assenyalaran, principalment, l'impacte de la crisi econòmica a l'hora de delimitar la tipologia temàtica que cal cobrir en les redaccions. Si en el fragment de text anterior s'al·ludeix al pes que s'atorga a l'economia i la política en temps de crisi, en altres redaccions és la secció de societat —dins la qual es tracta habitualment la violència de gènere— la que ha incorporat nova activitat: l'atur, els desnonaments, les manifestacions, etc., esdevenen temes de societat. Partint de la idea que la crisi ho agrana tot, tal com ho enuncia un informant, s'argumentarà que el canvi d'interès per part de l'audiència respon a la lògica i, segons això, és justificable la baixada de la intensitat informativa:

Es que la crisis ha sido una apisonadora que ha barrido todo, quiero decir, los temas periodísticos relacionados con la crisis, porque ¿qué preocupa?, o sea, hablando crudamente, ¿qué preocupación puede generarle a una persona que está en su casa un caso de violencia de género cuando está viendo que en su entorno, cuando está viendo que en su entorno, la... lo que hay es situaciones de crisis... pero, de problemas para llegar a fin de mes? Lo que sea. Es un poco la historia (E7).

El fragment de text anterior és, sens dubte, un dels més explícits quant a l'establiment d'una jerarquització dels problemes socials. El punt de vista, que en aquesta ocasió és el d'un home jove en posició de coordinació dins d'una cadena de televisió privada, exerceix eixa tasca d'imposició d'una perspectiva determinada a través de la seua descripció de la realitat. Un punt de vista que es desplaça des del criteri periodístic al criteri universal. Val a dir que aquesta no és una posició estranya o marginal, sinó que es reproduïx, tot i que amb menor cruïsa, en les argumentacions dels i les periodistes. Segons aquesta argumentació, es considerarà la preocupació per la violència de gènere en tant que valor postmaterial. Es dona suport així a la tesi del postmaterialisme de Ronald Inglehart, segons la qual una transformació en les condicions de vida alterarà l'ordre de valors de la societat.

La conseqüència que les periodistes especialitzades se n'adonen d'un canvi en les preferències de l'empresa i dels seus editors i editores és que deixen de produir peces periodístiques sobre el tema. L'expulsió dels temes de l'escaleta de notícies funciona segons la lògica del procés de producció, amb independència de l'elasticitat de què disposen els i les redactors per proposar temes. Si bé, com veurem després, el marge

de maniobra per suggerir i elaborar temes des de baix impacta en el tipus d'enfocament que se li atorga a la violència de gènere (episòdic, híbrid o temàtic), no afectarà, però, la dimensió quantitativa. Quan des de l'edició no s'encarreguen els temes, des de la redacció es deixen també de proposar. Suporta la idea expressada en els treballs de North (2009): només es proposaran temes relacionats amb qüestions de gènere quan les redactores estiguen molt segures que els "els compraran".

La mort política del tema

Aquest tercer element, amb el qual s'argüeix el descens de la quantitat d'informacions sobre violència de gènere, reforça la teoria de la retroalimentació d'agendes i va més enllà en localitzar la font inicial d'intervenció en el camp polític. Si en les narracions de les persones entrevistades sobre els motius que alenaren l'increment de l'interés informatiu per la violència de gènere en l'etapa anterior no s'atribuïa directament a la capacitat d'intervenció política —més aviat, es lloava el seu pragmatisme a l'hora de subministrar informació—, hi ha una fracció discursiva, que es correspon amb les redactores més especialitzades, que subratllarà la manca d'interés polític pel tema com a factor que influirà decisivament en la retracció del volum informatiu.

S'emfasitza el pes que l'acció política i comunicativa del govern anterior va tenir en l'augment de la cobertura. Una mostra clara n'és el següent fragment de text. El més sorprenent és que es tracta de la seua segona intervenció, després d'explicar-me els reportatges que havia fet sobre el tema:

Sí, normalmente lo hago yo, pero te voy a decir una cosa, eh, ha descendido muchísimo, muchísimo (!), muchísimo, el nivel de, que hacíamos antes, antes cuando estaba el partido socialista, cuando estaba el delegado Lorente, hacíamos siempre que había un tema de violencia de género, estábamos ahí. O bien hacíamos vídeos o hacíamos colas o... mucho más activos. Desde que está este gobierno y ya cuando empezó el declive del anterior, apenas hacemos nada. (E10).

L'acció del govern, o la seua inacció per ser més exactes, comporta l'accés a totes aquelles informacions d'actualitat que podien servir com a punt d'ancoratge per realitzar una peça d'enfocament temàtic. Són les periodistes especialitzades les que interpreten la tendència en la cobertura de la violència de gènere a partir d'aquesta retroalimentació d'agendes i destaquen la capacitat de la política per estirar els temes gràcies a les declaracions institucionals: comunicació de balanços, estadístiques o presentació de campanyes de sensibilització. A més, aquest segment discursiu s'aproximarà a la crítica a les institucions per l'abandonament del tema i el desinterés de què fan gala:

Declaraciones institucionales, primero porque prácticamente carecemos de ellas en el último año, o sea en lo del tema de la violencia de género a nivel oficial es de risa, es de traca, teniendo, considerando que el primer comunicado que dio el Ministerio de Sanidad, Políticas Sociales, Asuntos Sociales e Igualdad fue decir que era violencia doméstica, pues ya a partir de ahí ya de decir, ahora como ha desaparecido prácticamente... (E4).

Ana Mato, la ministra responsable d'igualtat amb el govern del Partit Popular a partir de novembre de 2011, va usar la denominació "violència en l'entorn familiar" en la seua primera intervenció pública. La polèmica al voltant d'aquesta designació es va fer sentir tant als informatius i diaris com a les xarxes socials. Aquesta primera intervenció marcaria el tarannà del govern envers la temàtica: bona part dels mitjans ho van entendre com un intent per retrotraure's a l'emmarcament conceptual previ a la LIVG. Així mateix, es percaten que la temàtica deixa de ser un prioritat política i comença a molestar.

Sí, la violencia de género hizo buuuu. Bueno sí, unas colitas, empezó... es un tema como que empezó a molestar más. Es un tema que antes, pues venga noticias y tal, empezó a costar más colar los reportajes, empezó a costar más sacar, sabes... es como que empieza a hablarse menos, a importar menos... (E2).

Reflexivitat professional: racionalització de la política comunicativa

En les pràctiques discursives d'atribució interna a les transformacions de la cobertura de la violència de gènere, trobem dos casos paradigmàtics: La Sexta i TV3. En la primera, hem vist com és la determinació de l'editora la que condiona directament l'evolució de la cobertura: una decisió personal que, una volta comunicada a la redacció, se segueix d'acord amb unes directrius clares. Pel que fa a TV3, la resolució de transformar el tipus de cobertura, es va procedir a reduir-la i canviar-ne l'enfocament, es pren molt abans que en la resta de cadenes. Les explicacions i percepcions sobre la manera de comunicar la violència de gènere, per tant, mantenen diferències singulars i configuren, en alguns casos, una fracció discursiva pròpia, atès que connecta amb la dinàmica interna de les redaccions en la presa de decisions.

Aquesta fracció discursiva posarà en relleu la importància de les fonts internes a l'hora de propiciar canvis en la cobertura mediàtica de la violència de gènere i diferenciarà entre les intervencions sobre aspectes concrets del tractament, que sovint encarnen les persones que han encetat una discussió sobre el tipus de tractament amb què s'havia abordat fins el moment la violència de gènere, i les intervencions a través del debat constant dins de la redacció, que es contemplen com un element central en la dinàmica de la redacció.

Hi havia una persona [...] jo recordo que ella havia tingut aquest debat: no podem fer el sonsonete diari de la dona morta perquè, clar, va ser ella la que va aixecar aquesta... com a mínim va tenir aquesta reflexió i la va tenir davant meu. És probable, és probable que fos alguna persona que tingués... que ho plantegés i que d'alguna manera s'arribés a aquest acord de dir, sí, sí, igual que no donem tots els casos de violència a no ser que tinguin, no? A no ser que hi hagi un mort, a no ser que... es fa una selecció, doncs amb això fem una selecció també (E15).

Val a dir que el primer tipus d'intervenció no és exclusiu de la redacció de TV3. Moltes de les periodistes especialitzades al·ludeixen a la seua intervenció en la manera de cobrir la informació, malgrat que sols siga mitjançant la revisió dels temes o de les peces que provenen de les delegacions. El que emfasitzarà aquesta fracció discursiva és l'existència d'una regulació interna de la redacció, basada en elements de participació més horitzontals i fonamentada en el diàleg:

Sí... o nosaltres mateixos, els caps de la secció, bueno... ho anem parlant. Sí, si tens unes persones especialitzades que són més sensibles a aquestes temàtiques, primer, poden tenir contactes que els facin arribar... casos, idees, no? Estudis... gent que treballa sobre el tema i que et pugui donar una visió sobre el tema... i... jo... això seria bàsicament, que a part de tractar cada cas, el tema en sí no l'abandones i vas intentant abordar-lo en la mesura que tens una manera d'abordar-lo que t'aporta una visió... (E16).

No obstant això, fins i tot dins dels àmbits de producció discursiva en què s'afirma que la reflexivitat de la tasca periodística és el que determina la disminució de la intensitat informativa, la professió roman com a horitzó que modula i limita les possibilitats d'acció:

És que els mitjans de comunicació, per desgràcia, funcionem a ratxes, i és això. Ara... de cop i volta... jo que sé... pues... gossos que mosseguen persones. I de cop i volta sembla que només hi ha gossos que mosseguen persones i estem 10 dies parlant de gossos que mosseguen persones i li han destrossat i braç. I va així, i de cop i volta perd... perd. I amb la violència amb les dones va haver-hi un moment com molt alt (!) àlgid. Després es va afluir però es va mantenir informant... i realment crec... crec que hem tornat a una època en que informem d'assassinats. Hm... perquè això, per l'allau d'informació és tan bestial que ha perdut, no és res conscient, segur... però és així (E17).

5.2. EL MODUS OPERANDI: CRITERIS DE PRODUCCIÓ I CRITERIS DE SELECCIÓ DE LA INFORMACIÓ

Les narracions al voltant de la línia de tendència pel que fa a la cobertura televisiva de la violència de gènere discorren paral·leles; no així les narracions sobre els criteris que

se segueixen per compondre les peces. No s'ha aplegat a cap consens en el tractament que cal donar a la violència de gènere, a pesar de les nombroses recomanacions i codis d'autoregulació que s'han succeït des del 1999. Al llarg de les entrevistes s'intentava copsar quin era el protocol habitual a l'hora d'abordar la violència de gènere, és a dir, els criteris involucrats en la producció i selecció de la informació. En la primera part, hem analitzat amb detall les narracions de les periodistes especialitzades, les que s'enfronten habitualment a la tasca d'elaborar les peces. L'exercici de 'dir del fer' conflueix amb l'opinió i també amb la reflexivitat. De fet, els arguments de les periodistes sobre la seua pràctica expliquen sovint el sentit dels límits imposats: es manipula d'una manera concreta perquè es pensa en els efectes de la pròpia acció, en aquest cas, en els efectes cognitius que aquesta provocarà en altres persones. Una reflexivitat que entronca, no obstant, amb la promoció de la preocupació social i política pel tractament informatiu atorgat a la violència de gènere. En aquesta línia, els materials disponibles, però també l'ambient de la redacció i la comunicació en els processos de producció, funcionen com a horitzó de significat de les pròpies pràctiques. Les *maneres de fer* narrades s'imbriquen amb el potencial de la redacció: la jerarquia, les eines de control que es desenvolupen i les dimensions, que determinaran la possibilitat d'especialització.

En segon lloc, abordem l'anàlisi dels criteris de selecció de la informació i la tendència que segueixen les empreses a l'hora d'escollir una determinada cobertura informativa. Han estat els relats de les persones amb major capacitat de decisió els que han incidit en quines són les informacions que, en el moment de l'entrevista, s'inclouen en l'escaleta de notícies. La davallada informativa es palesarà discursivament a partir de l'exercici de jerarquització de les informacions que es fonamenta en la percepció de la tasca periodística.

5.2.1. Discursos sobre la construcció de la informació

Independentment de l'aprovació de recomanacions pròpies o de la disposició de llibres d'estil en cada televisió, del gran volum de materials elaborats i distribuïts en les redaccions —a través dels col·legis professionals— i dels múltiples debats socials i polítics sobre l'adequació del tractament, trobem que els discursos de les periodistes que habitualment elaboren les peces periodístiques sobre violència de gènere actualitzen de manera subjectiva les propostes normatives dels decàlegs i codis. L'actualització d'un principi normatiu específic es realitzarà a través d'un procés de reflexivitat condicionat per dos factors: el context en què es desenvolupa l'acció (les empreses) i la pròpia interpretació de les normes.

Hi ha molt aspectes que intervenen en la validació d'un protocol o manera d'informar sobre la violència de gènere. En primer lloc, les directrius procedents de l'empresa i la importància que se li atorga al tema marcaran la tendència informativa. En segon lloc, el tipus de cobertura escollida (temàtica o episòdica) dependrà de l'existència de persones especialitzades en la redacció, veus a les quals se'ls concedeix una major legitimitat no sols a l'hora de proposar temes, sinó també de traçar les línies interpretatives de les peces. L'especialització, com ja hem dit, està subordinada a les característiques de l'empresa. Serà en funció de la seua grandària, que es permetrà l'esmentada especialització, així com també la possibilitat de crear peces periodístiques amb un enfocament temàtic per iniciativa de les persones especialitzades. Per últim, referirem les eines de control a què se sotmet la producció de la informació.

Protocols i directrius empresarials

Des del punt de vista empresarial, trobem diversos tipus d'orientació. Primer, les redaccions on existeixen uns protocols acordats des de la direcció de l'empresa que es transmeten a l'equip de redacció de manera vertical. És el model de TVE, Antena 3 i La Sexta. En segon lloc, les redaccions en què, malgrat haver-hi protocols, aquests no hi són presents, com és el cas de TV3. Per últim, Canal 9¹⁴¹, Telecinco i Cuatro no disposen d'un protocol propi o d'uns mínims que unifiquen la producció d'informació.

Respecte a la penetració dels codis i normes empresarials, en el supòsit que existisquen, distingim interpretacions diverses: d'una banda, les posicions més institucionalistes o amb major adhesió a l'empresa, que ressaltaran el valor i la importància d'aquest tipus de normes per a la correcta pràctica professional. En aquest sentit, els codis, els llibres d'estil, funcionarien com un límit que, convertit en norma, permet de regular la qualitat de la professió:

Yo creo que son fundamentales, fundamentales... primero porque tienes un sitio donde fijarte como lo tienes que hacer, y luego porque te marca las líneas que no puedes pasar, que no se pueden cortar. Luego si las pasas, ya como periodista, pues sabes que lo has pasado pero sabes, 1, que no lo tienes que hacer; y 2, allá con tu conciencia y con lo que escribes. Pero yo creo que son importantes [...] creo que sobre esto se tendría que manejar, porque somos conscientes que la información que tratamos, pues que hablamos de personas. No es que estamos

¹⁴¹ L'omisió per part de Canal 9, en tant que televisió pública, dels principals debats entorn el periodisme s'explica en part de la manca de llibertat i diversitat que caracteritza l'estructura comunicativa valenciana i que té les seues arrels en la transició. RTVV ha mantingut una forta dependència política on la seua instrumentalització ha estat un tret definitori (Xambó, 2001, 2012).

hablando de que ese coche se ha roto. Son personas y estamos llegando a mucha gente. Y hay que tener sentido de la responsabilidad, sobre todo (E1).

Trobem aquests posicionaments, principalment, en perfils professionals vinculats les televisions públiques que mostren àmplia aquiescència amb l'empresa i que assimilen la naturalesa pública a la responsabilitat social. Aquestes postures també les trobem en les categories professionals menys especialitzades, és a dir, aquelles persones que normalment no elaboren ni emmarquen les peces periodístiques sobre violència de gènere.

Tot al llarg del treball de camp, ha estat molt evident com eren els perfils amb major poder de decisió, els responsables de secció, els qui m'han facilitat o ensenyat, en el moment de l'entrevista, els protocols o les recomanacions que feien servir. La pressió del context i la preocupació social i política pel tractament informatiu de la violència de gènere, en alguns casos, ha empenyat les empreses a elaborar decàlegs o normes que se subministraven després al conjunt de la redacció:

Yo he estado en Valencia, en charlas de este tipo, y sí que observas, ¿no?, que hay una crítica hacia cómo se da la información y como respuesta, decidimos hacer un decálogo del que partir. Dices, por lo menos, esto está escrito y de esto partimos y se distribuye entre las delegaciones... (E8).

L'impacte de les recomanacions de l'empresa a la redacció és, però, escàs. Aquests materials s'usen, per part de les empreses, com a salvaguarda davant d'un context d'alta sensibilitat social cap a tractaments legitimadors de la violència de gènere, davant excessos patriarcals. Sols en un cas, en el qual l'empresa havia establert recentment un decàleg per tal d'induir canvis qualitatius en el mode de fer, aquest s'interpreta com un element d'ajuda o de guia que pot resultar pràctic:

Pero no... no creo que haya una línea, quitando el decálogo ese que se hizo en su día y que me pareció una buena idea y que por lo menos te ayuda... al principio, yo me acuerdo que hacía las piezas y lo tenía cerca. O sea, me lo ponía ahí porque decía "Bueno, si algo de esto que hay aquí, que es tan maravilloso, se puede cumplir (riu), algo he hecho hoy, ¿no?" Luego ya, más o menos (E10).

No obstant això, en aquest fragment de text no passa desapercebuda la ironia que impregna l'al·lusió a aquestes indicacions, ja que, malgrat ésser beneficiosos en la teoria, en la pràctica es consideren difícilment assolibles o allunyades de la realitat de les redaccions. En una de les entrevistes, la periodista ho planteja de la següent manera:

Ahora, te digo una cosa. No sé quién es el que hace los manuales de cómo tratar la información, humm, esos manuales nos los han dado a todos cuando hemos sido redactores, nos los hemos leído, teóricamente, el jefe de área ha hablado

con la gente: “Oye, tenéis que seguir esta pautas”, no sé qué. Ahora, ¿quién hace esos manuales? ¿Quién se reúne con la gente del Observatorio para hacerlos, o del Observatorio o de dónde sea? No tengo ni idea [...] que no sé quién, no sé quién lo habrá hecho. Los teóricos, desde luego, los que estamos haciendo las noticias, no (E3).

En l'esfera del significat, aquesta periodista qüestiona l'abast útil d'aquests decàlegs per la manca de connexió amb la realitat de les redaccions. En la contraposició teoria i pràctica, la professió s'emmarca en l'àmbit de la pràctica on el *saber-fer* és fruit de l'experiència. La introducció d'aquests materials, doncs, redunda en una visió de la producció informativa jeràrquica i dirigista, de dalt a baix, on les opinions i percepcions de les professionals que se n'encarreguen no es tenen en compte, però tampoc les condicions de producció de la informació. No obstant això, cadascuna utilitza el marge de maniobra romanent per encarar les informacions al seu gust, malgrat que no s'ajuste als protocols, com veurem després.

Pel que fa a les redaccions que manquen de protocols propis o de decàlegs — Telecinco, Cuatro i Canal9—, es confia en la manera de fer, en el saber pràctic que acomoda les rutines periodístiques:

No, hay un proto..., no, es como, es cómo funcionan las cosas en en la redacción. Las cosas funcionan, generalmente, sin instrucciones, por..., de forma casi consuetudinaria [sic], consuetudinaria, por decirlo así, quiero decir que las veces que has cubierto esa noticia, las últimas veces que has cubierto esa noticia, la has cubierto en formato de colas... Tú ya, ya se va... [...] Pues es que es... quiero decir, ya hay una especie de alma única (!) en la redacción, por decirlo así, que cada vez que, que pasa algo, cuando son redacciones más o menos muy rodadas, tal. De hecho, cuando te, cuando igual hay una voz un poco discordante que te dice: “Podíamos hacer un vídeo sobre la expedición que está haciendo la NASA a no sé cuántos”. Tú, claro, te quedas diciendo... no encaja dentro del molde un poco editorial que hay aquí (E7).

Un saber pràctic que encarna allò que Bourdieu anomena “decisiones sense subjecte” (Bourdieu, 1997: 33): decisions que uns en prenen per imitació d'altres, com a efecte de la difusió circular de la informació. Aquest mecanisme es posa en funcionament sempre que no impere una directriu explícita i significa realitzar el que sembla natural en la redacció. El fragment de text anterior representa perfectament la noció d'habitus, segons la qual les persones que conformen una redacció han interioritzat uns esquemes d'apreciació, percepció i acció propis de la institució (Bourdieu i Wacquant, 1994: 104).

Trobem, però, una posició discursiva que contradia la noció de decisions sense subjecte. En el cas de TV3, malgrat que regeixen les recomanacions del CAC des del

2002, aquestes normes no compten amb gaire presència en els discursos de les redactores, qui, ans al contrari, apel·len a la incidència del debat quotidià dins de les redaccions, un debat entre iguals al qual les persones amb més ampli poder de decisió sovint no hi participen i que propicia la presa de decisions sobre el tractament. D'aquesta manera, el tractament o els protocols habituals canvien contínuament i s'adapten a cada informació en particular. El desconeixement de les normes és tant que una de les entrevistades que s'ha encarregat de cobrir els temes sobre violència de gènere assegura que:

...No hi ha hagut mai... bueno, que sàpiga, un... un decàleg de què s'havia de fer, de com s'havia de tractar, però sí que hi havia un debat (E17)

El pes d'aquesta fracció discursiva connecta directament amb una manera de fer que passa per la presa constant de decisions en el context del treball. Les resolucions, així doncs, no són resultat de la discussió entre direcció, editors i caps de secció, sinó que emanen de la interacció entre caps de secció i redacció.

El discurs sobre el control o la supervisió del producte que fabriquen les redaccions ens endinsa en les maneres de fer tamisades per l'habitus. Quan es dissequen els mecanismes de control, el discurs majoritari apunta cap a la supervisió de la correcció en la disposició de la informació, en l'equilibri de les peces o en altres aspectes tècnics. S'aplica, però, un altre tipus de control de la informació relacionat amb els criteris d'emmarcament de les informacions. Bona part del treball dels i les periodistes quotidià es predetermina ja des de la primera reunió del matí en què caps de secció i equip d'edició configuren l'escaleta de l'informatiu. El repartiment conté un emmarcament implícit de la selecció: l'àmbit d'interpretació de la informació. A partir d'aquests criteris, la capacitat d'agència de redactors i redactores, malgrat la seua capacitat per proposar temes, se supedita a una manera de veure pautada per la direcció dels informatius. El mètode suau de conducció del procés de producció implica substituir el 'control' per una 'supervisió continuada' en què caps o sotscaps coneixen el contingut de les peces abans que estiguen acabades. Els redactors i redactores han de fer valer, doncs, la seua habilitat per proposar temes propis que siguen ben rebuts per l'empresa o encetar el procés de 'venta de temes'.

La violència de gènere: entre successos i societat

Cal destacar, encara que siga obvi, que són dones totes les que s'especialitzen en el tema. També són preminentment dones les periodistes que treballen a la secció de societat. La segregació horitzontal de les redaccions és un fet, malgrat la feminització del periodisme i, especialment, del periodisme televisiu. La tendència que sol relegar

les dones a les seccions de societat o cultura i a realitzar unilateralment les informacions que es consideren de i per a dones es constata. Es pot observar també com es reproduïx la segregació vertical: de les set empreses, només en una, TVE, el lloc de cap de secció l'ocupa una dona (i també els llocs d'adjunta). En les restants, els llocs de més alta capacitat de decisió els detenien homes en el moment de fer les entrevistes, no així les posicions intermèdies de la secció.

La secció de societat es defineix en les entrevistes com el gran *calaix de sastre* on s'hi aboca tot el que no és economia i tot el que no és política. És una secció nombrosa que produeix un percentatge alt de l'escaleta de notícies. En alguns casos, diuen, supera el 60%. La temàtica que abasta és ben diversa i una de les seues principals característiques és l'adaptabilitat i la fluïdesa amb què els temes n'entren i n'ixen. Si és una secció molt o poc estimada, la resposta variarà segons si preguntem a algú de dins o de fora. Potser siga una pràctica habitual això de posar en valor la tasca que es realitza, però, tot i que a simple vista pugja semblar el contrari —i tal i com demostra la recerca (García de Cortázar i García de León, 2000)—, a les periodistes que hi treballen els agrada la secció. Els punts forts que solen subratllar són, justament, l'ampli espectre de temes que es poden tractar, la garantia d'eixir al carrer a rodar tots els dies i la possibilitat d'investigar en profunditat temes que tenen com a màxima l'interés social.

Cada redacció organitza les seccions segons uns paràmetres, però, en termes generals, dintre de la secció de societat (Societat i Territori, a TV3 i Comunitat Valenciana, a Canal 9) s'hi inclouen: sanitat (i salut), educació, benestar social, medi ambient i successos¹⁴². Malgrat que els successos han anat perdent progressivament

¹⁴² Només a Canal 9 existia encara una secció de successos independent. En la resta d'empreses, aquesta secció ha desaparegut com a tal i s'ha integrat en societat a mesura que la informació de successos perdia pes. El succés com a gènere va tenir el seu moment televisiu àlgid als anys 90 quan aparegueren programes que se'n dedicaven al tractament en paral·lel als informatius. En el cas del TVE, cal destacar *¿Quién sabe dónde?*, en antena des del 1992 fins al 1998 o *Gente* que, entre el 1995 i el 2011 va narrar la crònica de successos. Telecinco assajava a meitat dels 90 una nova fórmula, *Esta noche cruzamos el Mississipi*, que combinava el sensacionalisme amb l'erotisme, l'humor, la premsa groga i el succés (Oleaque, 2000: 202). Entre el 1995 i el 1996, Antena 3 incorpora a la seua graella *Se busca*, contraprogramació directa del *¿Quién sabe dónde?* de TVE. Canal 9, per la seua part, va destacar per l'emissió diària del programa monotemàtic *El Juí d'Alcàsser* que, durant l'any 1997, va donar veu en el plató a les interpretacions més fantàstiques sobre el crim, que implicaven, fins i tot, les altes esferes polítiques, cosa que va contribuir a generar una teoria de la conspiració promoguda pel show mediàtic. *Punt de mira*, un programa diari de successos intentà aprofitar el tiró d'audiència entre el 1999 i el 2006. La presència de successos als informatius de Canal 9 pot explicar-se parcialment per la retroalimentació de les redaccions. Segons un dels nostres informants, la secció de successos de la redacció de Canal 9 tenia, a finals dels 90, entre 7 i 8 redactors en cada torn, de matí i de vesprada, més un cap de secció. Malgrat que successos es va anar despullant a poc a poc d'aquest protagonisme, amb

protagonisme, existeix com a manera general de referir-se a les informacions que comparteixen característiques com ara l'ús intensiu de fonts policial i judicials. Encara que els protocols i les recomanacions afirmen explícitament que la violència de gènere no és una notícia qualsevol i que els recursos rutinaris en l'elaboració de reportatges de successos no són vàlids en aquest supòsit —“no tractar la violència de gènere com un succés més” (López, 2006: 66)—, això no és gens fàcil de dur a terme si tenim en compte que, quan es parla de violència de gènere, els i les periodistes immediatament pensen en un crim. Així mateix, de la lectura dels protocols i les recomanacions —a excepció de l'intent d'intervenció protagonitzat per Miguel Lorente— se'n desprèn que la cobertura de la violència de gènere suposa la cobertura d'un crim, bé mortal, bé d'agressions. De fet, la irrupció de la violència de gènere en el discurs periodístic es produeix mitjançant el tractament episòdic. Açò no vol dir que les empreses no hagen fet esforços per avançar en aquest tipus de tractament i, de fet, el discurs periodístic reforça aquesta visió:

La violencia de género se combate mejor haciendo reportajes, o sea, no hablando del suceso en sí, sino haciendo reportajes de concienciación, es decir, pues un reportaje en un centro de mujeres que han tenido que salir de su casa porque su pareja las maltrataba y, hablando un poco pues, de los casos, de... (E2).

És a dir, que no només parlem de casos de dones mortes, que abordem el tema com a tal. I aquí sí que fem un esforç de, de tractar el tema. No només quan és el dia de la dona treballadora o el dia contra la violència de gènere sinó quan hi ha un estudi significatiu, saps que periòdicament el, el consell de poder judicial feia un d'això, o sortia abordar-lo d'una manera seriosa amb gent que sap (16).

Hi ha una fracció discursiva que identifica el tractament temàtic amb el que anomenarem tractament híbrid, que consisteix a introduir una peça d'anàlisi a partir d'un cas concret o acompanyar la notícia d'un cas amb una peça de suport que aporte alguna dada més. Aquest tractament temàtic implica convertir una notícia de succés en una peça d'anàlisi:

O sea, y a mí también me gusta muchas veces, cuando sale un caso, no quedarte solamente en el caso de “Ha habido un caso en Granada”, y pues, muchas veces te quedas, como diciendo, vale, pero no demos el caso porque sí. Si tiene un aspecto que nos parece relevante, pues yo qué sé, pues, no sé, pues, eh, yo qué sé, te voy a poner un ejemplo que no es muy real. Era un poco tonto, pero bueno, este año, por ejemplo, llevábamos muchísimos casos de no había denuncias, pues a lo mejor, en un caso, decir, “De nuevo, es un caso en el que no hay denuncias. Nadie sabía nada”. Bueno, pues, a lo mejor, hacemos una recopilación de... de

data del 2010, encara constituïa una secció independent que funcionava a la manera tradicional, és a dir, es nodria fonamentalment de les fonts policials.

casos, y decimos “Bueno, pues es la decimocuarta mujer asesinada y no había denuncia. ¿Y por qué no hay denuncia?” Bueno, pues entonces buscamos a un juez que nos hable o al poder judicial o hacemos un análisis de por qué es esto. Y a mí eso sí me gusta. Lo que pasa es que es verdad que un día así a palo seco, decir, “¡Bua, vamos a contar, tal!” Pues no. Normalmente, se guarda un dato de éstos para cuando sale un caso, pues contarlos o pues lo que te digo... Pero sí al hilo de un caso aprovechas y metes algo de esto. Que esto, al final, es un poco más de análisis (E6).

Aquesta política comunicativa de la violència de gènere comporta la supeditació de la informació al que es considera actualitat. Impera la necessitat de buscar una perxa per tal d'incloure una informació d'anàlisi sobre violència de gènere, ja que sempre hi ha la sensació que, com a peça, no conté la suficient càrrega informativa com per formar part d'una escaleta de notícies. Ens trobem de nou davant d'aquell discurs que, segons analitzava Cynthia Carter (1998), contempla la inclusió de moltes peces sobre violència de gènere com quelcom de repetitiu, que pot arribar a saturar i no enganxar la gent a les pantalles, mentre que no sembla reiteratiu procedir cada dia al seguiment del que passa a la seu d'un partit majoritari. Malgrat que molts estudis han corroborat l'increment en l'enfocament temàtic (Carballido, 2010), en el camp de la televisió s'evidencia, a través dels discursos, la dependència del succés.

Aquesta dependència del que periodísticament s'entén com actualitat aflora també en el model informatiu de La Sexta. Tot i que aquesta cadena va optar decididament per mantenir alts els criteris de noticiabilitat d'acord amb un posicionament ideològicopolític —que atorga a la violència de gènere la dimensió de problema d'Estat— és el degoteig de casos el que permet inserir en l'escaleta de notícies informació complementària d'anàlisi o d'utilitat —entenem per informació d'utilitat aquella que s'adreça directament a les dones que puguen estar immerses en una situació de violència i que analitzarem amb detall en el capítol setè:

Hoy un señor puede hacer sociedad y mañana puede estar haciendo internacional, no hay unas secciones como en las cadenas grandes. Pero si hay dos tres reporteros que, digamos son más sensibles con este problema, y estos dos tres reporteros son los que se encargan de buscar otras cosas relacionadas con violencia de género. ¿Para qué? Pues para que cuando haya una muerte no sólo digamos es la número 42 en lo que va de año, ha muerto apuñalada, tenía orden de alejamiento o no la tenía... inmediatamente después meter una pieza: de una mujer que ha salido, unos escoltas que trabajan custodiando una mujer, la efectividad de la pulsera, eh... los cursos de defensa personal, los cursos que te ayudan a defenderte, ehm... el proceso por el cual una mujer, o sea, el teléfono al cual debe llamar. Enseguida qué mecanismos se ponen en marcha, un recopilatorio de... de... de todas las reacciones ciudadanas a nivel de

manifestaciones, que uhmm... se han producido el último año. Siempre completar esa imagen mala que tenemos: de una fachada, un portal, un buzón, una mancha de sangre. Entonces eso es lo que hacemos ahora. Si no tenemos esa pieza, pues no te voy a negar que no lo damos. Es un caso, esperamos, como por desgracia, va a haber otro, pues nos esperamos a que se dé otro caso y ya tener una pieza preparada (E11).

Així doncs, malgrat que l'enfocament temàtic ha guanyat terreny, sobretot a partir de la promulgació de la LIVG —moltes de les peces de suport recorren a les mesures de protecció establertes per la llei—, aquest es combina amb un tractament episòdic que, en molts casos, cobreixen les persones de les redaccions més vinculades als successos, atès que, per la seua labor habitual, són les més pròximes a les fonts policials o judicials. No són, per contra, les persones més especialitzades en el tema.

Les persones amb major grau d'especialització acompleixen la funció de frontissa. La seua existència és resultat del procés d'eclosió informativa del tema. Al mateix temps, disposar d'una persona que en sap multiplica les possibilitats de la cobertura. El procés d'especialització, d'acord amb les seues narracions, va lligat a l'experiència adquirida a través de la rutina professional. L'evolució en l'aprenentatge el vinculen al contacte que mantenen amb les associacions feministes i les mateixes víctimes, però també als coneixements que frueixen de les entrevistes amb persones expertes i gràcies a la pròpia pràctica, a través de l'elaboració de peces més àmplies, de reportatges breus i, en alguns casos, de la lectura i l'estudi autònom. En les redaccions en què existeix la figura de la persona especialitzada, aquesta ha desenvolupat un paper destacat en la proposta de continguts per a la cobertura temàtica de la violència. La davallada de l'interés periodístic per la qüestió, en conseqüència, ha influït en la seua capacitat tant per negociar nous temes com per mantenir la seua posició dins l'estructura de la redacció: una de les periodistes va veure com en l'última reorganització de la redacció es descartava la seua comesa com a experta en temes d'immigració i benestar social.

Consensos i dissensos: sobre el que es fa i el s'hauria de fer

Com comentàvem en l'encapçalament d'aquest capítol, l'impacte de les recomanacions i els protocols d'actuació és divers i, en tots els casos, el procés de producció posa en joc la manera en què cada periodista actualitza uns determinats criteris. No obstant això, podem afirmar que, i segons declaracions explícites, existeixen nombrosos consensos sobre com ha de tractar-se la informació: sobre els elements que cal evitar i les característiques primordials que han de presentar les informacions. Hem diferenciat aquestes dues categories perquè, com a imperatiu, la

formulació en negatiu apel·la a allò que simplement és inacceptable en la informació. Els aspectes expressats en positiu, per contra, poden acceptar-se en tant que principis normatius amb una càrrega d'urgència menor. Hem intentat respectar la literalitat de les expressions:

Figura 4. Elements que s'eviten en la producció de la informació

Evitar les reconstruccions
No utilitzar imatges furtades a les víctimes
No incloure imatges morboses
No tractar-ho com si fóra un assassinat més
No caure en el groguisme
Evitar testimonis que justifiquen o lloen l'agressor
No utilitzar fonts de tercers que no aporten res
No justificar les agressions
No recrear-se en el modus operandi

Font: Elaboració pròpia

Els límits informatius, així doncs, s'estableixen, d'una banda, en les imatges per tal d'evitar que precipiten un tractament espectacularitzant i, de l'altra, en el control de les fonts informatives. Recursos com ara les reconstruccions o l'explicació de com es va perpetrar un crim ens retrotrauen a la manera tradicional de cobrir successos.

Pel que fa als elements que haurien d'incloure's en una notícia, o de dimensions bàsiques de la pràctica periodística, podem constatar un consens al voltant de:

Figura 5. Elements que s'inclouen en la producció de la informació

Ser curós amb la víctima i la seua imatge
Utilitzar imatges asèptiques
Mantenir la presumpció d'innocència de l'agressor
Abordar-ho com a problema social/global
Començar per l'agressor/evitar la victimització
Donar eines informatives
Parlar de les penes
Contrastar la informació
Dir si l'agressor tenia antecedents o denúncies prèvies
Informar si l'agressor passa a disposició judicial
Retolar 016 o telèfon d'atenció gratuït de la Generalitat
Buscar les fonts informatives més oficials
Parlar amb especialistes, juristes, dones de les organitzacions
Anar al terreny per fer-se una composició del cas

Font: Elaboració pròpia.

Aquests elements constitueixen les principals directrius que regeixen la rutina periodística. Una correcta cobertura pressuposa un bon ús de la imatge i de les fonts informatives —oficials i especialistes—, a més de la inspecció del terreny. El treball sobre el terreny implica la recollida de declaracions de testimonis i veïns, encara que no s’inserisquen en la peça final. Contrastar la informació, amb la policia i altres fonts oficials considerades fidedignes, és una activitat quotidiana i hauria de ser una de les condicions sine qua non per a l’elaboració de qualsevol informació.

Des del punt de vista de la reflexivitat professional, és a dir, del procés que permet controlar els efectes de la pròpia informació, cal incloure en aquest epígraf, en el qual simplement es parla de rutines, dos aspectes, si més no, remarcables.

El primer aspecte té a veure amb la necessitat de “parlar de penes”. Quan s’esmenten les sancions que comporta un crim, es vol mostrar els efectes de l’acció delictiva a l’audiència. En la mateixa línia incideix la recomanació de començar la notícia amb el perfil de l’agressor abans que el de la víctima. Es tracta, llavors, d’evitar la fórmula: “una dona ha mort a mans de la seua parella”, a favor de fórmules com “la policia busca un home que presumptament hauria matat la seua parella”. Així, segons les recomanacions, el públic percep que allò realment important és que hi ha una persona que ha comès un crim. Si es comença a l’inrevés, s’oculta l’autor del delictes. També es reforça la voluntat expressa de posar l’accent en l’agressor i això s’aconsegueix també si s’aborda el tema de les condemnes —“A decir, bueno, que de alguna manera había que dar un poco mensajes, pues eso, el que la hace, la paga” (E4). També incideix en aquest punt la recomanació d’informar sobre si l’agressor ha passat a disposició de judicial, perquè fa visibles els efectes immediats de la justícia.

La recomanació d’informar dels antecedents i de les denúncies prèvies està molt present en les narracions sobre rutines periodístiques. En la meua tasca prèvia a les entrevistes, d’observació de les notícies, les referències a les denúncies prèvies, jo les interpretava com un toc d’atenció a les institucions perquè explicitaven que, malgrat les denúncies, el sistema no havia aconseguit l’èxit que s’esperava de les mesures de protecció. Convençuda, vaig forçar l’argument en una de les entrevistes, i per a la meua sorpresa, vaig obtenir una resposta del tot imprevista:

A lo mejor si, en temas de violencia, y no sólo yo, la pregunta es: ¿Pero tenía antecedentes? ¿Había denuncias previas? Ésta es la primera pregunta que nos hacemos todos. No sé. Hombre, sí. Es importante, ¿no? Pero es lo primero, eh, y a la hora de revisar //<

Pero, ¿por qué es tan importante el, los antecedentes?

Pues porque, creo, ¿eh?, que, al final, es, no ha sido un hecho aislado... (E5)

Això, que potser no passe de ser d'una anècdota de treball de camp, al meu parer, tanmateix, resulta molt significatiu per dues raons. En primer lloc, l'argumentació de la periodista té com a horitzó interpretatiu la tasca periodística: amb la constatació d'un fet com l'existència de denúncies prèvies contra un agressor s'apuntala la veracitat de la interpretació: era un cas de violència de gènere. Se subratlla així la necessitat d'aferrar-se a elements 'objectius' per explicar la violència de gènere. Si forcem el sentit, la interposició de denúncies prèvies avala la víctima i la col·loca al mateix nivell que totes aquelles altres víctimes que han optat pel camí de la denúncia, en definitiva, pel bon camí. En segon lloc, aquesta anècdota de treball de camp em permet d'entroncar amb les diferències que separen el procés de codificació del procés de descodificació dels missatges.

El segon aspecte important s'identifica amb la inclusió d'informació útil —com ara el telèfon d'atenció—, és a dir, que puga resultar útil a determinades persones i, més específicament, a les dones que experimenten una situació de violència. Trobem un tipus de reflexivitat que ja no es limita únicament a la consciència dels efectes que produeix la pròpia tasca, sinó que, a partir d'aquesta, es pretén induir a l'acció a terceres persones: tant als "potencials agressors", des del moment que s'expliquen quines són les conseqüències del recurs a la violència fins a les "potencials víctimes", en proporcionar-les eines assistencials.

Fins ací hem compilat els elements del que s'ha de fer i el que no en el discurs periodístic, però ara enumerarem algunes recomanacions que ens transporten al camp de l'haver de fer.

Figura 6. Elements que haurien d'incloure's a les informacions

Estar pendents dels judicis
Visualitzar les dones que hi surten
Veure què hi ha al darrere (fer anàlisi)

Font: Elaboració pròpia.

El primer element, fer públics els resultats dels judicis als agressors, condensa l'interés per mostrar els efectes que comporta per als agressors perpetrar un delict de violència. El segon amplia l'exercici de reflexivitat de cara a 'ajudar les possibles víctimes', ja que es proporciona informació sobre casos de dones que han superat les experiències violentes. La intenció serà, doncs, aportar exemples per animar a 'fer el pas'. El tercer element condensa la funció del periodisme com a eina que permet donar a conèixer la violència però, no sols a un nivell merament informatiu, és a dir, de fer saber que existeix, sinó que també brinda les claus d'anàlisi al respecte, cosa que té a veure amb la voluntat de saber.

Conflueixen, tanmateix, elements de dissens.

Figura 7. Dissens sobre els elements que podrien contenir les informacions

Evitar el cos/buscar el cos
Explicar tots els casos/no explicar-ne cap
Personalitzar en la víctima
Enfocar i mostrar l'agressor
Fer/no fer inventari de dones mortes
Incloure testimonis que aporten alguna cosa
Explicar les circumstàncies de l'agressió
Gravar el posat institucional i les reaccions ciutadanes

Font: Elaboració pròpia.

Són, doncs, enfocaments discordants que entronquen amb la distinció entre el tractament episòdic i el temàtic. Sobre la presència del cadàver en les informacions, distingim dues fraccions discursives. Per un costat, les que afirmen que una imatge com aquesta aporta informació sobre els efectes mortals de la violència de gènere i que, per tant, és pertinent incloure-la en les peces informatives, i per l'altre, les que en neguen tota capacitat informativa. Els cadàvers, a l'igual que les taques de sang, podrien considerar-se dins del grup de les imatges morboses —així com també el fet de mostrar persones properes que expressen el seu dolor—, censurades en el primer quadre. Aquesta ambivalència a l'hora de decidir què és adequat incorporar i què no ho és l'explicita una de les entrevistades quan al·ludeix als protocols que operen dins la seua empresa:

Pero, por ejemplo, ahí también hay indicaciones. Y la última es que no saquemos los cadáveres de las mujeres y eso es relativamente reciente. Porque hasta hace poco sí que se sacaba, sí que se, sí que salían los cadáveres de las mujeres cuando entraban en el furgón y así. Yo no estoy muy de acuerdo ahí... O sea, bueno, es que yo no lo daría. Pero si lo das, quiero decir, si lo das, no sé por qué tienes que censurar la imagen del cadáver. O sea, es una contradicción. Pues entonces, no lo des, ¿no? Si te parece que estás negativizando el tema, pues no lo des... [Risas] (E3)

Segons aquesta periodista, una bona cobertura informativa de la violència de gènere significaria desenvolupar un enfocament exclusivament temàtic. La inserció de les notícies sobre crims, malgrat que siga en el format reduït de cues, no aporta cap informació i, indefugiblement, comporta una cobertura episòdica. En la seua opinió, és un contrasentit demanar que s'evite mostrar un cadàver —s'entén que el cadàver està cobert i no es pot albirar més que la silueta— i no evitar, directament, informar sobre cada crim per violència de gènere. En coincidència, des d'aquesta postura

s'hauria d'evitar fer el seguiment del cas i no proporcionar informació de cada agressió¹⁴³.

Personalitzar la víctima i oferir informació sobre l'agressor són dos elements que trenquen amb els preceptes de respectar la imatge de les víctimes i la presumpció d'innocència dels agressors. Una i altra proposta responen a aquell exercici de reflexivitat que predetermina la lectura que realitzaran les audiències: empatia en el cas de la víctima i rebuig en el cas de l'agressor:

S'acostuma a donar, normalment, tant en víctima com en agressor, s'acostuma a donar el nom, els cognoms no els dones, se personalitza molt en la víctima, o siga, Victòria, de 32 anys, tenia dos fills, els xiquets no eixien. Si hi ha fotografia s'acostuma a posar una imatge d'ella, si es té, es posa. Moltes vegades és la mateixa família la que la facilita. No és una obligatorietat, evidentment, ni de posar la foto ni de no posar, però a vegades, si es té la foto, s'acostuma a utilitzar-la. Igual que sobretot s'utilitza la de l'agressor, si es té, per a dir "i este home està detingut" i s'acostuma a dir el nom de l'agressor (E13)

Aquestes maneres de fer, més pròximes a la crònica de successos, no destaquen per generar un alt grau de consens. El que resulta més inquietant és que són *maneres de fer* i *opinions* sobre el tractament presents en àmbits informatius molt diferents: tant en empreses caracteritzades per una explotació més sensacionalista de la informació i que frega amb el succés com en altres que aposten per l'enfocament temàtic.

Pel que fa a l'ús del recordatori del recompte anual de víctimes mortals també trobem posicions enfrontades: els qui advoquen per evitar aquesta informació argumenten que indicar cada cop el còmput de dones mortes és un recurs esgarrifós, que rebaixa la seua consideració a simples números. D'acord amb aquesta fracció discursiva, les xifres només s'han d'incloure quan són significatives. En els altres casos no s'argumenta, simplement s'al·lega, la seua càrrega informativa. De fet, cal recordar que fins el 2003 són els mitjans els que porten la comptabilitat dels casos. És a dir, que forma part de les seues rutines.

La inclusió de testimonis que "puguen aportar alguna informació rellevant" és una noció tan oberta que hi pot cabre qualsevol element. Els exemples aportats en les

¹⁴³ Aquesta fracció discursiva es mostrarà molt procliu al seguiment de les recomanacions de Miguel Lorente. Les referències a un suposat 'efecte contagi' o 'efecte imitació' acompanyen l'argumentació i el protocol per al tractament serà idèntic al dels suïcidis. Al respecte cal dir que el tractament d'informacions sobre suïcidis es troba en ple debat en el moment de fer les entrevistes: els suïcidis vinculats als desnonaments han provocat la ruptura del silenci informatiu. Els partidaris de què se'n parle en les notícies, pensen que caldria fer-ho quan apareixen vinculats a temàtiques socials, com la crisi o els desnonaments. D'altra banda, hi ha alguna argumentació divergent que propugna que els suïcidis haurien d'abordar-se des d'una perspectiva de problema social sota la convicció que disposar d'informació sobre el fenomen podria ajudar a alleujar la solitud de moltes persones.

entrevistes discutiran, en definitiva, el procediment estricte per a la selecció de fonts a partir de criteris que s'actualitzen en el moment de produir la informació:

O sea, si yo he puesto algún testimonio ha sido de una persona cercana, pues diciendo: yo lo veía pero me lo negó, no quiso contármelo, o mira ojalá lo hubiéramos denunciado, lo sabíamos... o sea, testimonios que aporten algo a lo que... (E2)

El mateix ocorre amb el criteri que determina el relat o l'omissió de les circumstàncies que han envoltat l'agressió o el crim:

Hay que evitar el, el ser muy duro en "la mató de esta manera" o hacer un relato muy pormenorizado, pero sí, pues el hecho de que, pero eso también ayuda a tomar, a que la gente tome conciencia. Pues que lo hizo delante de los hijos. "Es que", decía Lorente, "es que eso es, al final, es irrelevante". No, yo no creo que sea irrelevante. Yo creo que te da un perfil de un agresor que permite a muchas víctimas que no saben en qué medida deben denunciar a su marido, el que digan: "¡Coño, es que un cabrón como éste no ha respetado ni a sus hijos! (E7)

Una vegada més, se sacrificaria un tractament més mesurat en nom de la funció social que pot acomplir la informació per a les "potencials víctimes".

Per últim, les reaccions solidàries seran un altre dels elements que caldrà incorporar en aquells discursos que prenguen com a referent l'enfocament episòdic. De fet, tots aquests components de dissens parteixen de dues visions oposades sobre el tractament que s'identifiquen, l'una, amb l'enfocament temàtic (sense cos, sense víctimes ni agressors, ni testimonis) i l'altra, amb un posicionament de vegades favorable a l'enfocament episòdic (amb un succés tràgic que presenta dues parts visibles en la peça informativa: agressor i víctima).

5.2.2. Discursos sobre els criteris de noticiabilitat

Recuperem ara la noció d'eleccions sense subjecte de Pierre Bourdieu i la seua anàlisi del mecanisme de difusió circular de la informació. Segons aquest principi, els periodistes produeixen col·lectivament la informació com a conseqüència de la influència mútua i l'autoreferència, cosa que deriva en la inevitable homogeneïtzació dels continguts. Això és degut a les característiques que comparteixen quant a condició, procedència i formació. Al tall d'exemple, Bourdieu comentava la següent anècdota: "Recuerdo una conversación que tuve con un director de programas, que vivía en un mundo de evidencias totales. Al preguntarle: "¿Por qué da más importancia a esto que a aquello?", me respondió: "Es evidente." Y por esta razón, sin duda, ocupaba el puesto que ocupaba: es decir, porque sus categorías de percepción se ajustaban a los requerimientos objetivos" (Bourdieu, 1997: 35). Reconeixem en

aquesta història els mètodes de selecció de la informació que imposa la fracció discursiva dominant, que són els que, en definitiva, marcaran el que formarà part de l'escaleta de notícies.

El pes informatiu de la violència de gènere ha descendit considerablement en els darrers anys, però el tema no ha desaparegut per complet. Les notícies sobre morts degotes, amb major o menor cobertura, a mesura que s'esdevenen. Ara bé, el tipus de cobertura que se li dispensa o que siga seleccionada per entrar en l'escaleta depèn ara d'una sèrie d'elements o factors que li atorguen la condició de noticable.

En algunes redaccions la tendència de la cobertura està, en principi, clara. En TVE asseguren que continuen cobrint cada cas amb el format de cues i que l'integren en el bloc de Nacional, justament per diferenciar-lo de la informació de successos. En TV3 prima la proximitat, així que es cobreixen tots els casos de mort que ocorren a Catalunya. A Canal 9 es cobrien el casos que tenien lloc al País Valencià de manera més profunda i la major part dels que s'esdevenien a la resta de l'Estat espanyol. La Sexta, a partir del 2010, optarà per donar tots els casos i inserir les peces de suport; també es decanta per ubicar la informació dins del bloc de Nacional. Telecinco, Antena 3 i Cuatro dispensen una cobertura més irregular: els casos se seleccionaran en funció d'uns criteris de noticiabilitat —com ara allò que consideren que cridarà l'atenció de l'audiència o allò que, segons els seus estàndards periodístics, els induïska a pensar que al darrere s'hi amaga una bona història. En el supòsit de les empreses que afirmen disposar d'unes pautes concretes de selecció i col·locació de la informació, tampoc no s'està exempt de sotmetre's als criteris de noticiabilitat que modularan el tipus de cobertura —en cues o en peces—, així com la selecció d'un emmarcament que permeta de destacar alguna de les característiques del cas en qüestió.

D'acord amb Meyers (1997), els i les periodistes constitueixen una comunitat interpretativa; creen significats a través d'una comprensió col·lectiva de la pràctica professional, les seues normes i els seus criteris de noticiabilitat. Per a Meyers, el concepte de 'noticiabilitat' protegeix els i les periodistes de l'acusació d'esbiaixar la informació en funció del gènere, la classe social o l'ètnia, al mateix temps que contribueix a enfosquir els tractaments tendenciosos contra dones, immigrants i classe treballadora (Meyers, 1997: 98).

El criteris de noticiabilitat, allò que el col·lectiu professional, en general, entén que pot aportar una informació, funciona a mode d'engranatge en la consideració de la violència de gènere com a extraordinària i quotidiana alhora. Una situació que resulta

incòmoda per a la pràctica del periodisme, que tendeix a prioritzar el més rar, el més inusual —“cualquier periodista te diría que la noticia no es perro muerde a hombre sino que es hombre muerde a perro” (E1). El criteri subjectiu, mediat per l’habitus professional, no obstant, es confon sovint amb el criteri d’interés general:

El común denominador es siempre el interés del espectador. Es decir, es el interés del, del, en el sentido de que ¿qué es lo que va a interesar al espectador? Es que si a mí me llama la atención, al espectador le va a llamar la atención. [...] A nosotros nos llaman la atención más cosas que al resto, pero nos llaman las mismas cosas, o sea, eh, entonces claro, eso es la, no que el juez haya tenido un error, y tal, no, no. Lo que llama la atención es que el juez haya tenido un error. Entonces, desde el momento en que algo te llama la atención, o poderosamente la atención como diría el otro, ya es noticia (E7).

Els i les periodistes esmenten tres elements que resolen la inclusió d’informacions sobre violència de gènere. En primer lloc, qualsevol tipus d’actuació judicial o policial que pugui ser considerada estrambòtica: per excés o per defecte. En segon lloc, quan existeix un testimoni directe. Per últim, quan quelcom d’extraordinari envolta les circumstàncies del fet o la víctima —i, en menor mesura, l’agressor.

El control del funcionament institucional

El discurs periodístic ressalta la funció dels mitjans en tant que instruments de control de les administracions. Adreçar el focus informatiu cap al que estimen “errades de jutges”, en al·lusió a les accions ideològiques i polítiques d’aquest gremi, reivindicaria aquesta capacitat dels mitjans i els ubicaria en la funció social:

Perquè els casos aquests que dius: una dona morta que l’havia denunciat no sé quantes vegades, tenia una ordre d’allunyament, ja saps que aquell tio era un perill i el que, aleshores l’escàndol... hi ha un informatiu havent és... per què no ha funcionat l’estat de protecció d’aquesta dona. Aquí... i aquí informativament tens el focus segur, no? (E16).

Les accions, sobretot de la justícia, possibiliten l’aparició de notícies sobre agressions sexuals o lesions que, altrament, quedarien descartades de l’escaleta. Malgrat que aquest paper dels mitjans pot ésser considerat valuós, també apareixen dubtes sobre els possibles efectes negatius de publicar aquestes informacions: s’interpreta que tendeixen a generar una visió de desprotecció alta i, per tant, ans que potenciar els avantatges de denunciar, en soscaven la utilitat.

La força televisiva del testimoni

No podem oblidar, però, l'ús comercial de la informació. La dependència del principi que promulga la necessitat de captar l'atenció i, en conseqüència, captar audiències, implica que les peces es destrien segons si posseïxen elements que no són normals. Ja hem emprat un fragment de text en què es demanava quantes voltes havíem escoltat a una dona dir que la maltractaven. El testimoni, però, s'usarà estratègicament a fi de dotar la informació d'un cert caire d'espectacularitat, sempre que les circumstàncies siguin diferents. Tenir un testimoni equival, segons el discurs periodístic, a tenir una història. En la mateixa línia que s'apuntava abans, el testimoni permet incorporar informacions habitualment excloses: per als mitjans, la violència de gènere, en el seu tractament episòdic, es redueix a la cobertura dels casos de crims:

Vamos a ver, siempre hay un caso de violencia de género siempre que haya muerte. Porque los casos de heridas, depende. Ahora, por ejemplo, hemos tenido durante un tiempo, hemos tenido, digamos, un caso que afortunadamente no ha sido muerte, pero es un caso en el que la persona está muy amenazada y su agresor, que lleva una pulsera, pues ha infringido varias veces, digamos, el per..., huy, lo diré, la distancia de alejamiento, en fin, todas estas cosas. Con lo cual es un caso en el que está la mujer, es de alto riesgo. Entonces, ahí nos enteramos de la agresión, nos enteramos a través de otro medio, se contactó con la señora, esto lo lleva un compañero, ha estado dos veces con ella, es decir, que seguimos con él, de alguna manera, hemos seguido como ese caso. También es cierto que es una oportunidad para la televisión. No es fácil el tener la oportunidad de hablar con una víctima que te cuente, que te diga y que encima, estando tú ahí, el tipo intenta con lo cual tienes ya una historia (E4).

Els testimonis que són considerats susceptibles d'ésser profitosos no pertanyen únicament a les persones que experimenten la violència. De fet, el ventall de testimonis potencialment interessants se n'amplia i permet d'encabir el d'un familiar que ha presenciat l'agressió o el del propi agressor en el moment del judici. Malgrat que els testimonis teòricament possibiliten un nou guió sobre la violència on es poden narrar en primera persona històries de superació i agència, es mantindrà intacta la lògica fetitxista, reificadora del subjecte com a objecte de consum mediàtic (Gámez Fuentes i Núñez, 2013). Les autores, que es recolzen en la teoria crítica de Walter Benjamin, reflexionen sobre la lògica que opera en el procés de construcció mediàtica de 'la víctima' en tant que imatge de consum. Una imatge codificada per a la intel·ligibilitat: el codi redundarà en la inactivitat de la víctima i en la seua situació fora de l'àmbit de l'agència (Gámez Fuentes i Núñez, 2013: 150).

Característiques especials de les persones involucrades en la violència

Per últim, un dels elements més importants des del punt analític d'aquest treball és la importància que se li atorga a les circumstàncies i a les característiques de les persones involucrades en la violència. La notorietat¹⁴⁴ dels individus implicats encara conserva la capacitat de convertir un esdeveniment en una notícia —n'és bona prova la cobertura mediàtica concedida al cas Pistorius globalment¹⁴⁵.

Més enllà de tot açò, el criteri a partir del qual els i les periodistes seleccionen les informacions d'acord amb els aspectes que, en la seua opinió, resulten més destacables de les persones involucrades en la violència de gènere (la joventut o l'ancianitat de la víctima o l'agressor, la diferència d'edat, que la víctima haguera o no denunciat...), s'erigeix en centre focal de la notícia. Basant-se en aquestes consideracions, crearan una noció d'urgència social sobre un fragment poblacional que esdevindrà grup de risc.

L'actualització constant de la descripció de les persones que experimenten violència de gènere respondria al que Foucault anomena “regla de la polivalència en la tàctica dels discursos”: les funcions del discurs no són uniformes ni estables i no sempre comporten implicacions ideològicament marcades. En l'ordre del discurs, Foucault planteja que per tal que hi haja una disciplina és necessari que hi haja la possibilitat de formular i, més encara, de formular indefinidament noves proposicions (Foucault, 1970: 28) que se situen en la veritat. Cal, però, subratllar que el periodisme es nodreix de les produccions de veritat d'altres disciplines, com la ciència política i també la sociologia, però sobretot de la psicologia. La disciplina, dirà, és un principi de control

¹⁴⁴ La violència de gènere ha estat un dels recursos més explotats pel que fa a les persones conegudes o famoses en els programes rosa. Ha estat un tema de debat central en les recreacions biogràfiques de dones i homes famosos i, per tant, actua un component més dins del procés de construcció mediàtica de la violència de gènere.

¹⁴⁵ Oscar Pistorius és un atleta que es donà a conèixer mundialment per ser el primer velocista amb doble amputació de cames a qui es va concedir el dret de competir en unes Olimpíades (la premsa l'anomena l'atleta biònic). El 22 de febrer de 2013 va ser acusat de matar la seua parella, la model Reeva Steenkamp. La notícia va obrir els informatius i la cobertura va ser exhaustiva. Els informatius de televisió han documentat el judici (encara en procés en el moment d'escriure aquestes línies i ajornat fins el 30 de juny de 2014), malgrat que sovint des de la secció d'esports i bastant més que qualsevol cas local. El tractament informatiu apareix ple d'ombres: d'una banda, la notorietat de l'atleta i els valors que representava (superació i èxit) han promogut discursos que emfasitzaven la desgràcia que havia patit aquest jove amb èxit (el mite de l'ídol caigut, analitzat en el setmanari *Pikara*. La notícia està disponible en <http://www.pikaramagazine.com/2013/02/para-la-prensa-la-victima-es-pistorius/> i paga la pena observar la il·lustració que *Señora Milton* realitzà per acompanyar la peça). D'altra banda, la premsa escrita digital no va perdre l'ocasió de divulgar reportatges fotogràfics de la model. *Levante-emv*, per exemple, va publicar una fotogaleria sota el títol “Así era Reeva Steenkamp”, disponible en http://multimedia.levante-emv.com/fotos/gente/asi-era-reeva-steenkamp-3327_1.shtml.

de la producció del discurs: “ella le fija sus límites por el juego de una identidad que tiene la forma de una reactualización permanente de las reglas” (Foucault, 1970: 32).

O sea, es una, tiene elementos de violencia, tal. Fíjate, ahora me acuerdo que es verdad que lo que sí se ha tratado desde el año 2010 a esta parte, son elementos sobre los perfiles de las víctimas. Me acuerdo de una época que se habló de que eran jóvenes; luego se habló en otra época de que eran eh... migrantes; luego se habló en otra época de que incluso había aumentado la edad y que había muchos casos de violencia de género y tal... (E7).

L'anterior fragment sintetitza com funciona aquesta actualització constant del discurs: l'entrevistat assegura que, en dos anys, s'han donat informacions diverses —i contradictòries: si són les més joves, no poden ser les més majors—, fet que respon a l'intent per fixar, ni que siga momentàniament, una veritat sobre la violència de gènere. Aquest tipus de discursos sorgeixen a partir de casos concrets: reconeixem, per tant, l'existència d'un referent material del discurs. D'altra banda, també en distingim els seus efectes materials:

¿Hacia dónde ha derivado el tema político? Pues al tema de la edad de, de consentimiento, ¿no? Entonces, es verdad que no ha derivado tanto en caso de violencia de género, pero es lo que te digo que sí que notas que en los temas sociales, los políticos van un poco a remolque de lo que la sociedad va marcando, ¿no? Entonces bueno, pues éste es un caso, ¿no?, es decir, es verdad que no se haya, no ha acabado hablándose tanto de la violencia de género como la edad de consentimiento, pero era el elemento que hacía distinto a ese caso de violencia de género respecto a los demás, ¿no? (E8)

Aquest fragment de text es vincula al que la premsa va anomenar “el cas del Salobral”. Va ser en aquesta pedania d'Albacete que un home de 39 anys matà la seua parella, una jove de 13 anys, i un altre home en el procés de fugida. L'esdeveniment va irrompre en els mitjans com un gran succés: va obrir els informatius i els programes de debat i magazines procediren no sols a la cobertura dels fets, sinó a la reproducció del de l'estil narratiu que caracteritza la crònica de successos¹⁴⁶. Les conseqüències materials dels discursos ens remetien, en aquesta conjuntura concreta, a l'avantprojecte de reforma del Codi Penal proposat per la Ministra de Sanitat, Serveis Social i Igualtat, Ana Mato, i el ministre de Justícia, Alberto Gallardón, amb l'objectiu d'elevat l'edat mínima de consentiment sexual dels 13 als 16 anys. Malgrat que és

¹⁴⁶ El diari *El País*, per exemple, va incloure croquis i reconstruccions dels fets. Es fan elucubracions sobre la qualitat de la relació sentimental, la impossibilitat que dues persones amb tanta diferència d'edat mantinguen una relació, etcètera. És a dir, la cobertura d'aquest cas guardava més paral·lelismes amb les cròniques d'*El Caso* que amb el tipus d'enfocament que els mateixos periodistes reivindiquen com a propi. L'àmplia cobertura d'*El País* pot consultar-se a <http://sociedad.elpais.com/sociedad/2012/10/22/actualidad/1350892970_872889.html>.

impossible establir unes relacions causa-efecte, tal com es plantegen en el fragment de text anterior, cal admetre la capacitat dels mitjans per suscitar un ambient d'opinió procliu a la instauració de mesures disciplinàries i de control sobre la vida de la població.

Els trets que, cronològicament, han esgrimit els mitjans com a propis de la violència de gènere són: la immigració, element de marcada importància en la manera de construir la informació en un moment en què la immigració s'havia també elevat a la categoria de problema públic; la reticència de les dones a denunciar els seus agressors — característica força reiterada durant el procés de debat i posterior aprovació de la LIVG—; el fet que les dones agredides tingueren fills i que aquests hagueren presenciat la violència, que coincideix amb el debat sobre la reforma de la llei per retirar automàticament la custòdia als pares amb sentència ferma per violència de gènere; la joventut de les víctimes i els agressors, que s'interpreta com un problema de reproducció, ja que, en principi, els joves no haurien d'encarnar uns patrons de conducta masclistes ja superats; i, per últim, les famílies en crisi, que per la seua situació límit són més propenses a caure en la violència de gènere. L'aparició d'un nou criteri no suposa, però, negar els altres. Cadascun, com veurem en el capítol següent, ubica l'horitzó de comprensió de la violència de gènere en un punt diferenciat.

La davallada de l'interés informatiu per la violència de gènere ha comportat que els elements, abans reputats com a impactants, deixen d'estar a l'altura de les exigències que imperen en el procés de selecció. Un dels informants enuncia com la violència de gènere passa a ser utilitzada com una informació adjacent a d'altra que li atorga la rellevància necessària. És a dir, contribuirà a fer noticable una informació sobre un altre tema. En concret, feia referència a l'elecció d'una notícia sobre un desnonament perquè la dona a qui es volia desallotjar era víctima de la violència de gènere¹⁴⁷.

Si es dóna preferència a les circumstàncies a l'hora de destriar els casos, si es prioritzen els factors de noticiabilitat es corre, per tant, el risc de redreçar el tractament mediàtic de la violència de gènere per la via del succés, al temps que s'imposa una nova jerarquització de la violència, segons la qual uns fets detenen la categoria de notícia i altres no:

Entonces, hay muchos temas que tú tienes hechos, los tienes hechos, pero no entran en el informativo porque no tiene ese cabida. Entonces, ¿qué se hace? Valorar mucho cada circunstancia. Entonces en los casos en los que hay algún

¹⁴⁷ La categoria de dona víctima de violència de gènere queda determinada per la relació amb l'administració i els serveis socials que marca la llei. No podem obviar, doncs, que la categorització de víctima de la violència de gènere parteix de l'heterodesignació víctima de violència de gènere.

factor que le añaada pues alguna, algo diferenciador a ese caso respecto a otros, pues es cuando lo das. Si es “hombre mata a mujer” y punto, pues es muy fácil que no, que pueda no entrar ese tema. Cuando ya hay otro tipo de condicionantes, pues eso, que si había denuncias previas, que si ella ya lo había denunciado y tal y no se le hizo caso, que si él ya lo había intentado anteriormente, que si deja una problemática en que había no sé cuántos hijos que lo han visto, han visto, es decir, cuando ya hay algo que vaya añadiendo un factor diferenciador, es cuando el tema lo das. Darlo por darlo, eso no se hace, o sea, ¿cualquier tema de violencia de género se da? No. Igual que ¿cualquier suceso se da? No (E9).

5.2.3. L'avaluació del tractament

Més enllà dels arguments que miren de justificar el descens en la cobertura informativa de la violència de gènere —a excepció de La Sexta, des d'on s'assegurarà que se n'ha incrementat la seua presència—, trobem dues posicions oposades a l'hora d'avaluar els canvis d'acord amb la *capacitat de decisió* i l'*especialització*.

En el discurs entre les persones amb capacitat de decisió alta i baix grau d'especialització, la davallada en la quantitat d'informacions sobre la violència de gènere suposa, d'una banda, millorar el tractament de les peces:

S'ha intentat crec moderar un poc... bueno, els primers anys es donava una superimportància, que la té, però fins i tot no s'escatimava en detalls més escabrosos, número de punyalades, de tal... de donar-li molta importància als veïns, quan són persones que possiblement no saben el que passa realment dins de la casa, jo crec que s'intenta ser un poc més asèptic i evitar eixe sensacionalisme en alguns casos, que abans es podia produir per l'ímpetu, per l'ànsia que hi havia d'informar d'un tema que no tenies tractament fins a eixe moment i que començava tots a disparar per ahí, a eixe tema (E13).

El canvi de paràmetres informatius s'aprecia com la possibilitat d'endrecar un tractament que, des de la distància, es jutja negativament. Aquesta reflexió constataria que l'evolució en el tractament ha desembocat en un refinament de l'abordatge que, en un primer moment, hauria estat marcat per la noció d'urgència social.

Les persones més especialitzades en la temàtica són les que han experimentat, de primera mà, la creixent dificultat a l'hora d'aportar nous temes i el descens en les comeses, en funció de la dinàmica emprada. I són sobretot elles les que incidiran en les conseqüències de la davallada en l'interés periodístic:

Yo creo que estamos en el buen camino porque se ha avanzado muchísimo. Y lo que hace falta es no dejar de hacerlo. Es que ahora está en todas partes en

general, en el país... en los medios de comunicación, en Prisa, televisión... se está bajando la guardia, se están olvidando, de repente, de la realidad de las maltratadas (E2).

Que a lo mejor ha habido un momento en el que ha habido demasiado (!), porque ha habido demasiada presión de la Administración, y los medios estamos muchas veces pues ahí a ese ritmo también y que eso ha servido para crear conciencia y que ahora, sencillamente, también tienen que funcionar las cosas. Yo creo que lo que ahora quizá, lo que pasa que no sé si esa falta de presión significa abandono por parte de las Administraciones. Vivimos un momento muy chungo, todos lo sabemos, eh, los recortes presupuestarios influyen directamente en algo como es esto, el apoyo, la lucha contra la violencia de género, en menos centros, en menos personas dedicadas, en... al haber menos presencia quizá, parece que hay menos interés (E4).

Així doncs, l'evolució del tractament deixa les persones especialitzades en una posició més vulnerable dintre de la redacció, atès que l'empresa ja no reconeix el treball que havien desenvolupat fins el moment. Cal remarcar que només han existit persones plenament especialitzades en empreses molt grans i que, malgrat tot, havien de combinar aquests temes amb altres de la secció. Les estratègies que han seguit per tal d'adaptar-se a la nova situació són diverses: en els casos en què concorre una posició polític-ideològica forta, s'intenten proposar temes amb certa assiduitat i quan aquesta posició es combina amb una alta capacitat de poder, s'ha aconseguit alterar el tractament. En altres ocasions, s'ha optat per reorientar la carrera professional cap a temàtiques de major interès —per suggeriment de l'empresa. I gairebé sempre que la capacitat de proposar temes és més baixa com a conseqüència de les característiques de la redacció (menor quantitat de treballadors i treballadores), la percepció de la pèrdua d'interès ha estat suavitzada, ja que generalment la direcció i l'edició són qui gestionen els continguts.

Pel que fa a les consideracions generals sobre el tractament actual del tema en la televisió, el discurs hegemònic tendeix a la complaença: es considera un material sensible que les empreses i en la redacció en general cuiden i emfasitzaran que es maneja amb cura, com tot, afegiran, però un poc més:

Creo que es un tema muy así en todas partes, muy igual. O sea, creo que es de esos temas privilegiados, en el sentido de en cuanto a información y creo que se, se trata bastante correcto y con bastante mimo en casi todas partes. O por lo menos, yo es una percepción que tengo (P 5).

La referència als privilegis condensa el distanciament amb un tipus de cobertura que s'entén que no sempre és coincident amb el criteri periodístic.

Quan s'enumeren els esculls que cal esquivar en l'elaboració d'una informació de qualitat, la responsabilitat es remet o externalitza cap als constreyniments que operen en el mitjà: la rapidesa, la brevetat i la dependència de les imatges. L'escassetat de temps per preparar les peces afecta la contrastació de la informació i obliga a prendre decisions quan, per exemple, no es disposa de confirmació per part de l'*Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer* o quan les institucions no brinden facilitats. La brevetat de la televisió dificulta la producció de peces d'anàlisi i, per tant, la informació que finalment s'emet sol fregar la superficialitat. S'argumentarà que resulta complicat fer el seguiment de temes per la curta durada dels informatius i per la manca d'imatges que il·lustren la locució. Aquesta és la tercera justificació adduïda: la dependència de les imatges, sovint inexistents, motiu pel qual cal recórrer a recursos poc explicatius —un cordó policial, una façana...— i difícils de defugir.

És quan els i les periodistes expressen la seua opinió sobre com tracten el tema altres empreses de televisió que apareix la precarietat com a element definidor del producte informatiu resultant. Des de les televisions públiques de referència, TVE i sobretot TV3, es critiquen els mètodes de les privades. I molt especialment Telecinco, que representaria, segons l'imaginari col·lectiu de les públiques, la premsa més sensacionalista i amb major debilitat pels successos. No obstant això, es recalquen les diferències pel que fa a les condicions laborals: temps per preparar els temes i orientacions empresarials més allunyades de la deriva comercial. Amb açò, de nou, es perfila la violència de gènere com un tema que pot abordar-se des del sensacionalisme i, així i tot, aconseguir molta audiència.

5.3. LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN LA DINÀMICA DEL CAMP

En aquest capítol hem tractat de condensar els principals elements que intervenen perquè el funcionament del camp periodístic siga rígid en la seua representació de la violència de gènere i, al mateix temps, altament adaptable a les circumstàncies. D'acord amb Bourdieu, “las diferencias más evidentes, relacionadas fundamentalmente con el color político de los periódicos (los cuales, dicho de paso, están cada vez más descoloridos...) ocultan profundas similitudes, consecuencia, sobre todo, de los constreñimientos impuestos por las fuentes y por toda una serie de mecanismos, entre los cuales el de mayor importancia es la lógica de la competencia” (Bourdieu, 1997: 30).

El 'color' polític, en el cas del tractament informatiu de la violència de gènere, ocupa un segon pla. No s'aprecien gaires diferències en funció de la ubicació político-

ideològica de les empreses de comunicació, fet que concorda amb la seua despolitització. Ans al contrari, les empreses han brandat la bandera de la lluita contra la violència de gènere, amb més o menys fortuna, com a emblema de responsabilitat social corporativa. Veurem, però, com en l'anàlisi dels missatges sí que apareix l'ús instrumental de la violència de gènere però sempre des de la perspectiva de l'acció política. La violència de gènere s'entén, per part dels i les periodistes que estarà fora de tota discussió ideològica mentre que el que es polititza serà l'acció política que se'n desprén al seu voltant.

Ara bé, la violència de gènere no hauria esdevingut un tema periodístic en majúscules sense la seua promoció política. L'enclavament del camp del poder al costat del camp polític és el que dóna cabuda a una realitat considerada nova. Tanmateix, l'entrada en els mitjans es fa a través del tractament episòdic, en forma de succés tràgic, espectacular i amb capacitat de captar audiències —i elaborat de manera que efectivament ho faça¹⁴⁸. L'increment de les notícies sobre violència de gènere a partir del 1998 s'encaixarà amb aquest format d'espectacularitat dintre de la crònica de successos. Les millores introduïdes es relacionen amb el desenvolupament del tractament temàtic, al caliu de les preocupacions polítiques que culminen amb la LIVG. El debat social i polític subsegüent es plasma en una millora notable de les informacions sota la influència del camp polític que prioritzarà aquest tema. La pressió acadèmica, dels col·legis professionals, de les associacions de dones periodistes i també dels col·lectius i grups feministes —atents a la cobertura mediàtica de la violència—, han delimitat el perímetre del que es jutja com a intolerable i, de fet, s'erigeixen en instruments de control extern.

Malgrat les millores innegables, el pes de les rutines periodístiques propendeix a convertir una realitat quotidiana en un esdeveniment extraordinari. Una realitat quotidiana informativament absent, a excepció dels casos més espectaculars, i que no és altra que la mort. En el discurs dels i les periodistes comprovem com, des de les diverses posicions, s'acaten les normes que regeixen el camp: els criteris de noticiabilitat i la jerarquitització de les informacions segons el seu valor persegueixen

¹⁴⁸ En el resum de l'informe sobre el tractament informatiu de la violència de gènere als informatius de TVE (López (dir.), 2006) es demanava no justificar el morbo amb l'interés social: "Dado el interés social que este tipo de noticias despiertan, a veces se catalogan en el paquete de las llamadas "con tirón". Unas informaciones que se colocan en el minutado en momentos de máxima competencia. En este sentido, sería deseable mantener los criterios ya expuestos a la hora de valorar y ubicar estas noticias, sin recurrir al cierre emotivo ni a la apertura sensacionalista". Una de les pràctiques més extremes l'advertia Nati Abril en un article d'opinió el 2005: alguns mitjans avançaven informació extremadament morbosa sobre violència de gènere abans de donar pas a la publicitat. Després s'inseria la peça completa. En <http://www.nodo50.org/mujeresred/v-nati_abril.html>.

sempre l'explotació de la novetat, encara que això implique introduir en el flux discursiu sobre la violència de gènere informacions contradictòries. Eixa pràctica d'actualització constant del discurs possibilita que la violència de gènere hi romanga.

L'acceptació de les normes del camp és evident, fins i tot, en els discursos de les periodistes més significades políticament i ideològica i més afins als posicionaments feministes: nocions com no saturar les audiències, no repetir informacions semblants molt pròximes en el temps o apostar per un tractament híbrid apegat al succés o a l'actualitat evidencien la difícil transgressió de les normes del camp. Així doncs, les iniciatives de periodistes que miren d'anar més enllà en el tractament i afirmar la importància de les informacions sobre violència de gènere, ho fan des de la mateixa lògica del camp, és a dir, admeten que allò essencial és la informació d'actualitat, sense la qual resulta complicat 'vendre' una peça.

El discurs periodístic racionalitza el descens de l'interés pel tema a partir del 2011 i l'explica per l'aplec de diversos factors: la intervenció governamental, el declivi de l'interés social, la manca de polítiques públiques sobre violència de gènere i, sobretot, l'alteració de l'agenda mediàtica amb la gestió periodística de la crisi econòmica. Aquesta racionalització —també en els supòsits en què s'apela a la reflexió professional—, exposa el codi periodístic que estableix la mateixa pràctica periodística com a causa de l'homogeneïtat en el tractament. Perquè "to be an 'impartial' reporter means being socialised into obeying certain rituals of naming, describing and naming realities, even if 'objectivity' is self-reflexively posited as an ideal never to be entirely realised in practice" (Allan, 1998: 131). El ritual de cerca del component noticable que justifique la presència de les informacions, sobretot en temps de retracció informativa, compelleix, en efecte, a la concentració dels esforços informatius en les característiques específiques de cada cas: allò quotidià esdevé, finalment, extraordinari quan se'n ressalten les condicions específiques i es defineixen unes identitats concretes, convertides en disposicions dicotòmiques agressor-víctima.

CAPÍTOL 6. COSMOVISIONS SOBRE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE. FRACTURES DISCURSIVES

L'aproximació al procés de codificació de les notícies sobre violència de gènere en la televisió ens dóna pistes sobre el com es fa i el perquè o quins són els mecanismes que determinen el tipus de discurs mediàtic sobre la violència de gènere, però, sobretot, ens permet d'explorar què és allò que pensen les persones que elaboren, emmarquen i seleccionen les notícies que tracten d'aquesta temàtica. Tornem a Spivak: fins que no siguem conscients que és inevitable adoptar un punt de vista, l'adoptarem sense adonar-nos-en. En el cas de les narracions dels i les periodistes destaquen dos elements: el rebuig absolut de la violència de gènere, que serà inacceptable en qualsevol cas, i la idea que s'ha avançat en dos aspectes bàsics, com són la sensibilització social i el desenvolupament de les mesures legals de protecció. Més enllà de la rotunditat en el rebuig, a les narracions suren dubtes, incongruències i contradiccions que arranquen en la manera de definir-la, anomenar-la i pensar en les solucions. Les múltiples percepcions, punts de vista i posicionaments al voltant de la violència de gènere afloren en el transcurs de les explicacions sobre l'abordatge pràctic del fenomen, sense oblidar que el mode com se seleccionen, emmarquen i elaboren les notícies també contribueix a configurar les diferents cosmovisions.

Al llarg de les entrevistes els i les informants actualitzen discursos a partir de les seues experiències que són, d'alguna manera, privilegiades per la seua proximitat a diverses fonts: des de les narracions en primera persona que obtenen de persones que experimenten violència de gènere i organitzacions feministes a les expertes de diversos àmbits (acadèmic i polític), els cossos policials que treballen en la protecció de víctimes de la violència, jutges i jutgesses, etcètera. També és cert, però, que no totes les periodistes segueixen els mateixos criteris a l'hora d'escollir les fonts.

En aquest capítol ens centrem en l'anàlisi de les cosmovisions sobre violència de gènere que operen en l'imaginari col·lectiu de les persones que en produeixen els discursos mediàtics, sempre en el marc de la seua tasca professional. Explorem les diverses posicions o punts de vista a partir de dues dimensions: la delimitació conceptual de la violència i les explicacions sobre la seua dinàmica. A través d'elles, dibuixem el mapa de posicions, d'acord amb la capacitat de decisió i el grau d'especialització dels agents.

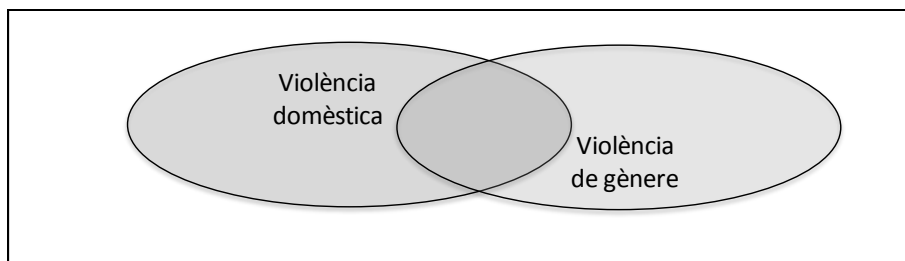
6.1. L'ACTE D'ANOMENAR: CONCEPTE I SENTIT

Des d'una perspectiva estructuralista, les diferències en la denominació provindrien de les diferències de significat. D'acord amb Luis Enrique Alonso, "al plantear el sistema lingüístico como un sistema de diferencias, se asume que el sistema significante se explica a partir de las diferencias de significado; y si el sentido es efecto interno de la forma lingüística, y el signo una arbitraria relación entre términos, lo que queda sin analizar es la naturaleza de la relación entre el lenguaje y la motivación del lenguaje" (Alonso, 1998: 147). Els significants "violència de gènere", "violència domèstica", "violència contra les dones", "maltractaments" i "violència masculista" s'utilitzen sovint indistintament en les peces periodístiques, fet que obscureix els diversos emmarcaments polític-ideològics de cadascun dels significants i que, al mateix temps, revela els marcs de sentit que intervenen en els processos de codificació i d'enunciació. És a dir, a través de la delimitació i emmarcament, els subjectes s'ubiquen atenent la càrrega simbòlica del llenguatge i les seues connotacions polítiques i ideològiques arrelades, això sí, al context concret. La producció de sentit, en el cas que ens ocupa, deriva de l'ús que els i les periodistes fan d'un sintagma lingüístic que canvia contínuament i que es construeix de manera dialèctica amb els processos històrics, polítics i socials.

Reprenem ara alguns dels punts examinats en el recorregut històric i contextual que hem fet al capítol tercer i que tenen a veure amb la progressió de la lluita simbòlica a partir de la introducció del concepte violència de gènere en l'esfera pública a l'Estat espanyol. Malgrat que l'amplia circulació del concepte gènere en la teoria sociològica i la teoria feminista, aquest semblava poc contundent per a institucions com la *Real Academia Española de la Lengua*. La violència de gènere irrompia en l'esfera pública i mediàtica amb el debat sobre l'aprovació de la LILG. Una llei que, com ja hem vist, si bé apunta al gènere com a factor explicatiu de la violència, a la desigualtat fruit de condicionaments socioculturals que actuen sobre homes i dones i que es manifesten en els distints àmbits de relació de les persones, en el seu articulat especifica que el

seu objecte és actuar contra la violència que, en tant que manifestació de la discriminació, de la situació de desigualtat i de les relacions de poder, s'exerceix sobre les dones per part de les seues parelles o exparelles. Per a Bosch, Ferrer i Alzamora (2006), el principal problema del significat triat per la LIVG és que circumscriu la violència de gènere a aquella que té lloc al si de la parella i en deixa al marge altres formes de violència com l'assetjament sexual, els delictes contra la llibertat sexual, el comerç de persones, la violència relacionada amb la dot, etcètera (Bosch, Ferrer, Alzamora, 2006: 97). Aquesta catalogació és la que realitzen organismes internacionals com la Women's Health Organization per a qui la violència contra les dones en el marc de la parella és tan sols una part de la violència de gènere. La reducció de la violència de gènere a sols una de les seues expressions es combina amb una altra assimilació que dificulta encara més la comprensió i l'acció: la violència de gènere, tal i com es delimita en la legislació espanyola, s'inscriu en l'espai d'intersecció entre la violència de gènere i la violència domèstica. El solapament en l'ús d'aquests termes que es genera confusió. Uns termes que, a més a més, s'empren de manera reduccionista, ja que fan referència únicament a una part. García Selgas i Casado representen així aquesta intersecció:

Figura 8. Intersecció entre violència de gènere i violència domèstica

Font: Garcia Selgas i Casado, 2010: 112.

La discussió al voltant dels mots no és banal i des d'aquest treball hem proposat la noció de violència de gènere com aquella capaç de captar la dimensió relacional, històrica i canviant del fenomen. Entenem que el gènere funciona com un element estructurant que ubica les persones i les encarnacions de gènere concretes en punts diversos de l'estructura social. Cada ordre de gènere s'estableix a partir d'aquella masculinitat hegemònica i feminitat emfasitzada que actuen com a norma. Les diferents masculinitats i feminitats normatives no sols canvien històricament, sinó que hi conviuen en una mateixa societat dins de les diverses classes socials, grups ètnico-culturals, etcètera. 'Violència contra les dones' seria el concepte més pròxim, malgrat que la referència a 'dona' o 'dones' oculta tot el conjunt de mecanismes de producció de les identitats de gènere perquè es restringeix a la qüestió de la diferència sexual

home-dona. La Declaració de les Nacions Unides sobre l'eliminació de la violència contra la dona del 1993 entén que aquesta inclou, sense limitar-los, els següents actes:

1. La violència física, sexual i psicològica que es produeix en la família, inclosos els maltractaments, l'abús sexual de les xiquetes en la llar, la violència relacionada amb la dot, la violació per part del marit, la mutilació genital femenina i altres pràctiques tradicionals nocives per a la dona, els actes de violència perpetrats per altres membres de la família i la violència relacionada amb l'explotació;
2. La violència física, sexual i psicològica perpetrada dins de la comunitat en general, inclosa la violació, l'abús sexual, l'assetjament i les intimidacions sexuals en el treball, en institucions educacionals i en altres llocs, el comerç de dones i la prostitució forçada;
3. La violència física, sexual i psicològica perpetrada o tolerada per l'Estat, allà on ocorra.

Malgrat l'acceptació del sintagma "violència de gènere" per part dels organismes internacionals i la seua progressiva penetració, no poques veus feministes s'han alçat en contra d'aquesta denominació. Les principals crítiques destacaran que els enfocaments de gènere en l'acadèmia han substituït enfocaments feministes en un joc que esborra la dimensió política. Rita Radl, en la línia d'autores com Sílvia Tubert (2003), ho expressa tal com segueix: "Cabe recordar que los *women's studies* se concebían, ante todo, como proyectos críticos y crítico-sociales comprometidos con la transformación de la situación vital de las mujeres, y por consiguiente, también de los varones. En estos momentos el término género está perdiendo su valor crítico-ideológico-explicativo, transformándose de hecho a menudo en un concepto científico descriptivo, realmente vacío de contenido estructural específico, de dudosas pretensiones de "objetividad" en la línea de los paradigmas científico-modernos al uso" (Radl, 2011: 162). Per a l'autora, en el cas específic de l'estudi de la violència, el terme 'gènere' encobriria que són les dones les que sofreixen violència, ja que designaria una hipotètica situació de reciprocitat.

Des d'una altra perspectiva, una crítica que compartim serà la utilització del terme 'gènere' com a substitut de 'dones'. Aquesta confusió té més d'un efecte: d'una banda, significaria que les dones estan sotmeses a un procés de construcció de la seua identitat, mentre que els homes quedarien naturalitzats; d'altra, cauria en aquella perspectiva que, en l'intent per fugir de la càrrega biològica del sexe, s'aferraria a la càrrega socio-cultural que, al capdavall, esdevé un nou determinisme amb idèntiques

conseqüències per a totes les dones (Casado, 1999: 75). Per últim, la permuta de 'gènere' per 'dones' obviaria la naturalesa relacional, històrica i canviant del gènere.

Les potencialitats analítiques del terme 'gènere', tanmateix, no són les que van atraure el legislador a l'hora de posar nom a la LIVG. D'acord amb Peris, en l'informe del Consejo General del Poder Judicial sobre l'avantprojecte de la LIVG, es proposà l'expressió 'violència de gènere' per considerar-la més neutra que la de 'violència contra les dones' (Peris, 2013: 182).

El context d'abús del terme 'gènere', la seua desconexió amb les perspectives feministes i la desconsideració cap a les implicacions epistemològiques del terme, expliquen el ressorgiment de noves propostes, com ara la denominació 'violència masclista' o 'violència masculina'. En la llei catalana 5/2008 del dret de les dones a eradicar la violència masclista, s'explicita que "La Llei utilitza l'expressió violència masclista perquè el masclisme és el concepte que de forma més general defineix les conductes de domini, control i abús de poder dels homes sobre les dones i que, alhora, ha imposat un model de masculinitat que encara és valorat per una part de la societat com a superior" (Preàmbul). Malgrat la terminologia emprada, aquesta explicació entroncaria amb la noció d'ordre de gènere de Connell al temps que es val de la noció 'masclisme' justament per la generalitat del seu ús. Segons Manuel Peris, que també prefereix aquesta denominació, "el adjetivo machista tiene mayor fuerza argumentativa porque alude tanto a la causa como al agente de la violencia" (Peris, 2013: 184). Des dels fonaments teòrics d'aquest treball, hem mirat d'oferir una visió complexa de la violència de gènere en contrast amb aquesta última explicació que essencialitza la categoria de l'agressor en identificar-la amb els homes masclistes, cosa que, indefugiblement, comporta l'assimilació de violència i masclisme. Alhora, s'assenyalaria el masclisme —una actitud— com a causa i no el context de desequilibri de poder —una estructura—, quan aquest és relatiu al gènere. D'acord amb García Selgas, el principal argument en favor de l'ús de gènere haurà de remetre al fet històric, relacional i sempre disputable de l'encarnació de feminitats i masculinitats. Se subratlla així que les arrels i mecanismes que alimenten el gènere són relacionals, processuals, estructurals i vivencialment encarnats (García Selgas, 2009: 59-61).

El debat sobre els noms, per tant, més enllà d'una discussió acalorada, té implicacions en la manera de conceptualitzar, delimitar i aproximar-se a un fenomen social. Respecte a la delimitació, 'violència de gènere', 'violència contra les dones', 'violència masclista' o 'violència masculina contra les dones' al·ludirien a diverses expressions de la violència que comprendrien tant l'àmbit privat com el públic. 'Violència domèstica' i 'violència familiar', en canvi, delimitarien la violència al context de les relacions

familiars i de convivència. Osborne (2009) adverteix que algunes de les crítiques, que des del feminisme s'esgrimeixen contra aquesta denominació, obvien que delimiten una parcel·la de les relacions de poder on el gènere no seria el tret definitori dels desequilibris de poder. No obstant això, el gènere participaria com a element estructurant juntament amb altres dimensions com l'edat o la dependència¹⁴⁹.

Al llarg de les entrevistes, les explicacions sobre la terminologia emprada per referir-se a la violència de gènere es forçaren, en molts casos, a partir de la gens innocent pregunta: a tu t'agrada la denominació 'violència de gènere'? En les respostes de les persones entrevistades, s'evidencia que el debat sobre la terminologia és encara menys innocent que la pregunta. Al davall de cada denominació jau un plantejament personal no sols sobre què és i què abasta la violència de gènere, sinó també sobre quines són les causes i quins són els elements en què es fonamenta.

6.1.2. L'especificat de la violència de gènere: posicions institucionals

Dintre dels posicionaments que donen suport a les accions institucionals dutes a terme al llarg del 2000, una fracció discursiva es mostrarà d'acord amb la delimitació conceptual de la LIVG i distingirà clarament entre els conceptes 'violència de gènere' i 'violència domèstica':

Me gusta más violencia de género que violencia machista. Pero bueno, eh, y me gusta más que violencia doméstica, porque dentro de la violencia doméstica sí que podrías englobar, y de hecho se engloba, padres contra hijos o eventualmente, hijos contra padres, **o incluso mujeres contra hombres**, pero yo eso lo metería en violencia doméstica, violencia dentro del hogar. O violencia contra los abuelos, que los hay, hay casos, pero yo creo que eso sería violencia doméstica y la violencia de género yo creo que solamente se ocuparía de las mujeres y se debería ocupar, **y bueno de hecho así está montado aquí, sólo contra mujeres y sólo por el hecho de tener una relación y eso dar, que algunos hombres creen que eso da patente de corso para**, y solamente en éstos (E6).

En aquest fragment es fa referència directa a la manera en què la legislació resol la diferència entre violència de gènere i violència domèstica. S'acata la definició normativa que crea un tipus delictiu específic per a la violència d'homes contra dones en el marc de les relacions heterosexuales. Segons aquest argument, la violència de gènere quedaria restringida a uns homes que es pensen que posseeixen, per herència genètica, un dret sobre les seues parelles. S'aïlla com un problema concret,

¹⁴⁹ La tònica, no obstant, és trobar plantejaments cecs al gènere en els enfocaments de violència familiar o domèstica a partir de l'aprovació de la llei 1/2004 en el context espanyol.

enquadrat, enfront de les múltiples expressions de la violència familiar, en les quals, s'emfasitza, 'fins i tot' les dones exerceixen la violència.

Des d'aquesta perspectiva, es reivindica la necessitat d'acotar un problema social determinat, que seria, específicament, el de la violència d'homes contra dones en relacions de parella estables on es produiria una situació d'abús continuat. D'acord amb aquesta perspectiva, la LIVG i els avanços tant en matèria legal com assistencial s'encaren a combatre un problema ben demarcat, ja que, com més demarcat, majors seran les possibilitats de controlar-lo o tractar-lo:

Y en España hemos conseguido hacer un tema en sí mismo la violencia de género y que es suficientemente importante como para poder tomar medidas para eso. Si lo amplías a más, pues al final te dispersas y no terminas prestando atención a esto, que yo creo que sí es solucionable en parte y tratable, investigable y, y se puede tomar medidas (E6).

La lluita contra la violència quedaria, així doncs, sota responsabilitat institucional i tot allò fora dels estrets límits de la violència marital no podrà, per tant, acollir-se a una interpretació en termes de desigualtat o dominació. El mateix entrevistat, cap de secció, afirmarà que eixos altres casos s'han d'atacar per vies alternatives, per exemple, mitjançant els experts en desviacions patològiques o en agressions sexuals.

El guió del que seria violència de gènere romandria fixe, mentre que tot el que s'allunyara del paradigma de dona colpejada pel marit s'adscriuria a un altre tipus de problemàtiques amb les quals no es troba una connexió directa a primera vista. A través de l'explicació de la cobertura que s'havia realitzat del cas Marta del Castillo, un dels informants ho explica amb claredat:

Es una violencia de género ejercida, quiero decir, no es un, no es un caso de violencia de género, es un caso de **violencia juvenil**, o sea, quiero decir, en el sentido de que no es el novio que mata a la novia, es que están, ahí participan todos los amigos del novio y eso no se pa..., y eso no se mete en, **eso no encaja en un caso de violencia de género de que el exmarido que mata a la mujer, o el novio que mata a la novia**, pero no participan otros [sic] cinco personas y le encubren y tal, es que trasciende mucho la historia. **Que es verdad que luego el elemento fundamental, y eso igual se ha tratado poco, es que hay, claro, hay una violencia, un desprecio**, porque la intentan violar, porque la, porque no lo habían conseguido, lo que sea, ¿no? O sea, es una, tiene elementos de violencia, tal (E7).

Independentment dels detalls del cas concret i de la pertinència de la seua catalogació en el format d'un o altre, el que es posa de manifest és l'existència d'un esquema que enclou la violència de forma molt estricta: ha de ser l'exmarit o la parella qui mate la

dona. L'edat de les víctimes i els agressors, resseguint aquest esquema, marcarien barrera entre els fenòmens: en el cas de les més joves la violència de gènere s'interpreta com a violència juvenil i en el cas de d'edats avançades, sorgeixen dubtes davant la exactitud de catalogar-los com violència de gènere, sobretot quan a l'agressió li segueix el suïcidi¹⁵⁰:

clar és que cada cas és... un poc percepció, és a dir, també s'intenta... també hi ha molts casos que són per compassió, una violència de gènere per compassió, o la gent intenta donar eixa imatge, quan són gent molt gran que estan impeditos, una persona és dependent de l'altra i quan una persona està molt mal pues una persona mata a l'altra i després se suïcida (E13).

Si ens circumscriuim a aquesta delimitació conceptual restringida, les agressions de dones contra homes s'enquadrarien dins de la violència domèstica i es recalca que tenen a veure amb un fenomen diferent:

Sí, pero yo creo que, fíjate, creo que es una de las cosas que peor se han contado a la sociedad. La diferencia entre el hecho de que un hombre pegue a una mujer y una mujer pegue a un hombre, **y una de las cosas a la que todavía se acogen muchas asociaciones**, todavía no sé por qué, como "¡Es que no informáis de los casos que salen a la inversa!", cuando creo que no, o sea, no es, llevamos tantos de un lado y llevamos tantos del otro, son cosas completamente distintas. Y en general, por lo general, no se reflejan los casos de violencia de, de, incluso con resultado de muerte, de mujer contra hombre, no suelen tener reflejo en los medios, creo yo. Por la experiencia que yo tengo y por lo que veo en los otros medios, **el reflejo es prácticamente nulo**, vamos. Muy fuera de lo común pueda estar y casi siempre que se han recogido **es en aquellos casos en los que se sospecha que la mujer se estaba defendiendo**, en un caso de violencia de género. Pero yo creo que, por lo general, se producen, los casos que se producen de violencia de mujer contra hombre, no se recogen en los medios de comunicación. Yo tengo esa percepción (E8).

El debat sobre la bidireccionalitat de la violència s'evita mitjançant la separació conceptual d'un tipus concret de violència, la que cometen els marits contra les seues

¹⁵⁰ Aquest tema es planteja com un punt de conflicte amb la delimitació institucional: "yo recuerdo un caso concreto, en el que la familia negaba la violencia de género. Los vecinos hablaban, si se adoraban, tal. Y empezó a acuñarse el término "violencia, asesinato compasivo", ¿no? Porque, porque en ese caso concreto, todos teníamos la sensación de que se había cometido un error cuando, desde la Delegación del Gobierno, se insistió "Dejaros de historias, esto es un hombre que se ha cargado a su mujer porque lo que no quiere es soportarla enferma en casa y no sé qué" y la familia saltó como un resorte" (E8). La institució, d'acord amb aquesta perspectiva, imposaria la seua definició a la realitat: independentment de les circumstàncies, sempre que l'agressió és contra una dona i prové d'un home, hi ha violència de gènere. No obstant això, cal assenyalar que la renegociació de la delimitació dependrà, en cada cas, de la credibilitat que els periodistes concedisquen a l'entorn, però llavors els biaixos, com el de classe social, esdevenen difícilment controlables.

parelles dones, que es deslliga de la resta de violències. El lobby contra la LIVG es perfila justament així, com un grup de pressió que mira d'inocular confusió a través de la barreja de realitats diferents i que representen les organitzacions sota les quals s'hi agrupen tots els qui s'autodenominen afectats per la llei de violència de gènere o per les lleis de gènere¹⁵¹, així com algunes plataformes de pares per la custòdia compartida. Així les coses, la violència de gènere quedarà emmarcada i reduïda a unes expressions que s'etiqueten segons les característiques que presenten els agressors i es desvincularà de qualsevol altra problemàtica social. Aquesta acotació conceptual justificarà la rellevància social, política i periodística a la violència de gènere per la incidència de la problemàtica: hi ha molts casos amb el mateix patró.

La justificació de la rellevància periodística de la violència de gènere, des de les posicions institucionals, tanmateix, evidencia una situació de discriminació positiva en la redacció que, informativament parlant, exclouria certs esdeveniments en l'escala de notícies com per exemple la violència exercida per dones contra les seues parelles:

Pero incluso cuando crees que, objetivamente, habría casos para darlo, tampoco puedes, es decir, no está equilibrada la posición de salida de esa información respecto a la otra. Pero creo, creo que también pues hay como una especie de discriminación positiva, ¿no? Dices, bueno, en este momento, eso es tan negativo, que mejor no lo demos, **ahora que estamos todavía en un momento en que empieza a valorarse la violencia de género en su justa medida**, ¿no? Entonces, bueno, lo aceptas como un caso de discriminación positiva, pues como ha habido tantos en temas raciales o por otras circunstancias se han llegado a dar, ¿no? (E8).

Malgrat que la selecció de temes podria contradir els principis rectors del periodisme, s'acataria la norma perquè es concedeix una certa legitimitat a les accions institucionals i a les decisions de l'empresa que eleven la violència de gènere a la categoria de notícia amb un grau de rellevància major.

¹⁵¹ Una d'aquestes associacions, Feder.gen (Federación de Afectados por las Leyes de Género) —que va proporcionar Toni Cantó, diputat d'UpyD, les dades que va utilitzar el 25 de febrer de 2013 per manifestar públicament que la majoria de les denúncies per violència eren falses— aplega les diferents associacions territorials, com ara Alvíge a València (Asociación de Afectados por la Ley de Violencia de Género). Cal destacar també la Plataforma por la Igualdad (www.plataformaporlaigualdad.es) que agrupa, segons la seua pàgina web, catedràtics, advocats, jutges, metges, psicòlegs, periodistes i economistes per "contribuir a la igualdad entre hombres y mujeres en España, y en particular, a la corrección de las desigualdades existentes en los procesos de ruptura de pareja". El seu secretari és l'exjutge Francisco Serrano, qui fóra apartat de la judicatura per modificar el règim de visites d'un menor per tal que poguera eixir en la Setmana Santa i conegut per la seua bel·ligerància contra la LIVG. Des d'aquesta plataforma, es reivindiquen els estudis de Strauss i Gelles i figures com Camille Anna Paglia, capdavantera del que Ana León Mejía ha denominat "feminisme dissident" (León Mejía, 2009) o, en termes més clàssics, post feminisme (McRobbie, 2004, 2009).

6.1.1. Violència masclista per prendre partit: posicions feministes¹⁵²

En el posicionament de la fracció discursiva que prefereix la denominació 'violència masclista' sobresurt la càrrega argumentativa del sintagma que, a més a més, inclou una connotació pejorativa cap a les actituds masclistes. Les argumentacions de les periodistes que aposten per aquesta forma de aproximar-se al fenomen apunten a l'educació masclista com a causa de la violència i, al mateix temps, en subratllen la unidireccionalitat:

Porque nosotros creemos que... llaman violencia de género... o sea, también existe la violencia de hombre contra hombre o mujer contra mujer en el caso de pareja, de relación sentimental. **Género es el masculino y el femenino. Pero aquí estamos hablando de hombre (!) sobre mujer.** Entonces creemos que como la raíz de este problema **es un problema de educación del agresor**, el agresor tiene una educación machista, y en base a ese machismo, cuando cree que la mujer es su propiedad (!), que le puede hacer lo que quiera, que la puede insultar, que la puede empujar, que la puede dar un puñetazo, incluso que la puede matar. Entonces nosotros creíamos que el concepto machista respondía mucho mejor a... eh... a lo que hay detrás de una muerte (E11).

En aquest fragment de text constatem que la causa de la violència s'atribueix a la diferència sexual i a la educació desigual que, en funció del sexe biològic, rebrien alguns homes. En aquests posicionaments, no es produeix confusió entre sexe i gènere, sinó que es rebutja la capacitat explicativa del gènere, ja que únicament designa alguna cosa o persona com masculina o femenina. És, per tant, la càrrega biològica del sexe la que s'interpreta com l'element clau, unida a l'educació masclista entesa com les pràctiques que objectualitzen les dones i les releguen a la consideració de mera propietat. El tercer component interpretatiu el trobem en l'inici del verbatim: existeixen altres tipus de violència que involucren homes i dones dins de les relacions sentimentals. S'aparta així la violència masclista de les relacions sexoafectives, en una argumentació que sembla tenir com a únic objectiu la separació entre violència domèstica i violència de gènere, tot negant que les relacions sexoafectives — 'sentimentals' — estiguen travessades per relacions de poder o de desigualtat. Aquest argument tendirà a la jerarquitització entre els diversos tipus de violència, de manera que la importància que es concedeix, per exemple, a la violència que es produeix en les relacions de parella de gais i lesbianes — 'home contra home' o 'dona contra

¹⁵² Utilitzem el terme 'feminisme' de manera vaga per indicar les posicions que es manifesten 'a favor de les dones' i que parteixen d'una predisposició a l'enfocament de gènere de la LIGV, tot i que, com veurem, amb diverses percepcions sobre la mateixa definició de 'gènere'.

dona'— es minimitza fins equiparar-la amb el que seria la violència habitual — conflicte. Com veurem més endavant, l'esment de la violència en relacions LGTB origina més d'un punt de discussió.

En la següent cita, es condensen idees expressades ja en l'anterior, però s'introdueixen matisos:

A mí me gusta más machista, porque es fruto del machismo, **todos los hombres**, no es producto de un género distinto, hombre/mujer, es producto del machismo. Incluso en dos parejas de mujeres porque claro, también **es fruto de la educación, la mujer es inferior al hombre y eso es la base del machismo** (E2).

La confusió entre el sexe i el gènere esdevé evident en el moment en què s'identifica el gènere amb les categories 'home' i 'dona'. Ara bé, l'argumentació d'aquesta periodista fuig de les explicacions biologicistes i enfronta d'altres directament connectades amb els factors cultural: l'educació masclista que, segons les seues paraules, no sols afecta els agressors, sinó tots els homes. I quan intenta explicar la violència en les parelles de lesbianes mitjançant el mateix argument es fa un bon embolic. Des d'aquesta posició, però, es resta importància als casos de violència en les parelles de lesbianes recolzant-se en un argument essencialista que considera inherent a la naturalesa masculina la capacitat de perpetrar violència, a l'igual que la sensibilitat ho seria a la femenina:

No, no... si la hay... hubo entre hombres que... uno demandó a otro e hicimos ahí algo. Pero entre mujeres... la verdad es que yo creo que las mujeres son más sensibles, hay menos machismo entre la mujer, puede que haya algo en alguna situación pero las mujeres son más sensibles (E2).

Amb un argument més senzill, altra de les entrevistades planteja que el concepte 'gènere' respon a uns tipus de motivacions que escapen l'abast dels mitjans i a l'enteniment social:

Vamos a ver, eh, yo muchas veces, más que de género, hablo de machismo porque realmente el concepto es ese. Es de género, porque es una cosa como más moderna y tal, **pero es una violencia que se puede encontrar en mujeres con abuso de machismo**. No sé si es una palabra más castellana o más española, no sé, ¿violencia de género? [...] yo lo que creo que lo del tema de "género" es un nombre, digamos, correcto, es más purista, a lo mejor, más delicado o más literario, una forma, lo que es, es toda la vida lo que hemos dicho que es machismo y es en esa creencia y en ese concepto donde aparece la violencia (E4).

'Masclisme' seria, per tant, la millor opció des del punt de vista de l'eficàcia comunicativa per arrelar directament en el saber popular: és el que sempre hem dit. A

més a més, la seua argumentació avança que el masclisme no seria per ell mateix la causa de la violència, sinó més aviat l'abús que se'n fa.

La implantació de la denominació 'violència masclista', a ulls dels i les professionals implica, doncs, la presa de partit a l'hora de comunicar la violència de gènere. Un dels entrevistats, malgrat reconèixer que no seria aquesta la terminologia que empraria, afirma que:

Bueno, yo creo que se ha adaptado como así, como más utilizado violencia de género, violencia contra la mujer pero incluso se ha tomado y fijate yo creía que no iba a suceder, hablamos de muchos años, el tema de, de violencia machista, por ejemplo, es un término que yo creía que era como **muy vinculado, muy tomando postura de, a favor, o sea, en contra de la violencia** que yo pensaba que **iban a ser más reacios desde los medios**, creo que ha ido introduciéndose también con cierta normalidad y me parece que, bueno, que tiene un, un toque de posicionamiento y de rechazo, que a mí me parece que no está mal de vez en cuando usar siendo consciente de que estás utilizando términos que son, o sea, de toma de postura muy clara, ¿no? (E8).

Aquesta cita aporta una reflexió sobre els entrebancs que sorgeixen quan es vol mostrar un posicionament clar des dels mitjans, la naturalitat amb què, finalment, açò ha succeït i la possible interpretació com adaptació a una nova situació en la qual la presa de partit és conscient. S'admet, aleshores, un canvi en el paradigma interpretatiu de la violència de gènere que es fa palès en el canvi de la terminologia que cal emprar: el canvi seria conseqüència del suport públic dels mitjans a l'enfocament que identifica masclisme amb violència.

Aquells que es postulen a favor de conceptualitzar la violència com a 'masclista' se sentiran còmodes amb els plantejaments institucionals, és a dir, amb la interpretació limitada de la LIVG, que se centra exclusivament en un tipus de violència desconnectada d'altres violències, com ara la familiar, i amb la percepció del masclisme com una educació patriarcal que engendra en els homes actituds de domini i possessió sobre les dones.

Al respecte, aquesta fracció discursiva es mostrarà preocupada per l'increment de violència entre la gent jove, cosa que incidirà en el model explicatiu que equipara violència amb masclisme:

L'assetjament... missatges de mòbil, joves que... molt aviat comencen a tenir una conducta masclista respecte a les seves novietes o les seves... que també és, es tracta com a violència de gènere perquè ja són uns indicis de que la cosa, diguéssim, de que s'adopten uns patrons... (E16)

Un dels pocs elements de la postura institucional que es posa en qüestió és l'exclusió de la violència que els clients exerceixen sobre les treballadores sexuals:

Yo de hecho, cuando empezamos a hacer las listas, tú sabes que se llevaba una contabilidad por parte del ministerio, yo antes, junto al Reina Sofía, incluíamos a, o sea, una prostituta asesinada por un tío. **Para mí también es violencia de género, lo único que es otra violencia de género**, pero también es un tío que acaba con la vida de una mujer. Lo que pasa que se decidió formalmente, es una cuestión de formalidad, se decidió no incluirlo. Para mí es lo mismo, o sea, una prostituta tiene que soportar que un chulo, que un cliente, eso también es violencia de género, por qué no (E2).

En les cartografies que indexen les violències contra les dones, ni la prostitució forçada ni el comerç de dones tindrien cabuda en aquesta categoria particular; en canvi, sí hi entraria l'assassinat d'una treballadora sexual a mans d'un client. L'explotació sexual i el comerç de persones s'imbriquen, doncs, en un altre tipus de problemàtica social vinculada al crim organitzat i que confronta, directament, amb l'univers simbòlic de la immigració. Per tant, s'abordaria en les peces periodístiques des del punt de vista de les gran operacions policials:

Eso es la policía nos manda la nota de prensa o la policía nos manda unas imágenes de la policía haciendo la redada o el registro o lo que sea, esto son unas colas... sucesos. No le damos rango de pieza casi nunca, salvo que tengamos declaraciones de algún policía o tal y cual. **Pero sucesos, puro y duro** (E11).

No obstant això, remarquen la necessitat d'aproximar-se a la realitat de les víctimes de l'explotació sexual, per exemple, en quina situació queden les dones després de l'operació policial i, en alguns casos, fins i tot, critiquen la manca de compromís de les empreses amb aquestes informacions.

Quant a les agressions de dones contra homes i el debat social al voltant de les denúncies falses, aquesta fracció discursiva es manté compacta: les agressions a homes són menors i pertanyen a una problemàtica diferent. Respecte al tractament informatiu, es mostren contràries a donar-los pàbul per la lectura que pot fer-se'n:

Lo que pasa que es cierto que, a veces, precisamente, digamos, hemos discriminado en el sentido de decir, no vamos a echar leña al fuego de este un caso de "¡Ah, claro, mira, la mujer que mata al marido!" para que luego digan que es que, no. A veces, es cierto que, que a lo mejor se ha dicho, bueno... todo lo contrario, o sea, no vamos a ser aquí extraordinarios, lo que es una situación, no sé cómo contarte, el caso de una mujer que ha matado al marido, pero en alguna agresión, no de muerte, alguna agresión, pues no hemos hablado tampoco. ¿Para qué? ¿Para decir que las mujeres somos malas y agreden a los maridos? Pues no.

Porque la situación realmente grave es la otra, esto es un poco anecdótico. No lo hemos dado (E4).

La creença en les denúncies falses s'hauria convertit, novament segons aquesta fracció discursiva, en una amenaça per a la LIVG i la lluita contra la violència de gènere:

Ojo, hay que seguir teniendo mucho cuidado con, con las malas informaciones que te intentan meter desde el otro lado: denuncias falsas, esto no es verdad...

El otro lado ¿qué es?

Los maltratadores. La gente que no, que... la verdad, es obra de la mayoría de los realizadores. De gente que está en todas partes, de la judicatura hasta... es el esto es mentira, mira qué malas son las mujeres, mira una denuncia falsa... El otro lado o... esas informaciones perjudican muchísimo. Porque todo lo que hemos conseguido poco a poco, de repente a la gente le es fácil decir eso no es verdad (E2).

En aquest fragment de text s'emfasitza la penetració social dels discursos que intenten deslegitimar la lluita contra la violència de gènere. Aquest posicionament no implica, però, que es negue l'existència de denúncies falses, malgrat que siguen escasses, i per aquest motiu s'exigeix també mà ferma amb les dones que abusen del sistema de protecció. No obstant això, es manté la necessitat de separar ambdós fenòmens:

...pero era vamos una cosa **irrisoria**, que no significa que no exista, pero que no podemos perder el tiempo en hablar de eso, cuando estamos hablando de la otra cosa. Otro día hablamos si quieres de esas mujeres que aprovechan y hacen tanto daño, pero no podemos hablar el mismo día de las dos cosas. A no ser que sea para decirte, bueno, es el cero coma cero, y ya está contado. No vamos a contar más (E4).

Així les coses, la perspectiva que conserva un enfocament de gènere, que explica la violència com el resultat d'una situació de sotmetiment de les dones respecte als homes, amb una delimitació conceptual que la separa de la violència domèstica, es perfila amb claredat en els discursos de les periodistes més especialitzades en la qüestió. Des d'aquestes posicions, a més a més, se'n subratllen les reticències que afloren en la redacció a l'hora d'introduir temes que puguen despertar qualsevol tipus de recel, històries que evidencien alts nivells de compromís i que poden provocar les queixes de l'audiència si una determinada cobertura s'interpreta com a excessivament parcial, polititzada o, en definitiva, massa feminista¹⁵³. També és palpable la diferència

¹⁵³ Les empreses evitarien el temes massa compromesos. Una de les entrevistades explica les dificultats que va haver de superar per 'vendre' un reportatge sobre la Síndrome d'Alienació Parental. Altra

d'interès que demostren les empreses per comparació amb altres subjectes associats a la temàtica de dones i desigualtat. Sobretot quan es tracta de les víctimes del tràfic de persones, a les quals s'exclou del discurs mediàtic més enllà de l'atenció que suscite l'operació policial:

Que no es contextualitza tant, no es treballa tant. I és una pena. Tot el tema de tracta, la situació d'indefensió... si que se n'ha fet moltes vegades de la indefensió en què queden les dones quan es desmunta una xarxa d'aquestes, aquelles el primer que fan és prendre'ls declaració i tornar-les als seus països sense que, això alguna vegada se n'ha fet esment, a través d'alguna associació de defensa de... d'immigrants però no, no s'ha abundat, així com en lo altre sí que s'ha echao el resto que es diu, no, en aquest cas crec que és més conjuntural, puntual i... poca cosa més (E15).

6.1.3. El malestar amb el sentit: posicions reactives

Una tercera línia d'argumentació manifestarà el seu descontent, no ja amb la denominació 'violència de gènere', sinó amb el sentit de la LIVG. La principal crítica es dirigeix a la unidireccionalitat que s'hi amaga al darrere del sintagma 'violència de gènere' i que col·loca únicament les dones com a víctimes:

Creo que no, porque yo, por ejemplo, considero violencia de género, machista, los **crímenes también entre homosexuales, en parejas gays**. Y son, son del mismo género, pero ¿qué, debería llamarse violencia machista? Pues no lo sé, pero, pero violencia de género no me gusta, pero también es verdad que es como lo conoce la gente y entonces, al final, la finalidad ¿cuál es? O sea, que para, para mí, lo que me importa es llegar a la gente en casa y si ya está popularizado, digamos, la violencia de género y **la gente entiende por violencia de género que es un crimen en el que hay machismo, sentimiento de autoridad de una persona sobre otra, o lo que sea, pues, pues está bien [...]** qué está pasando con las mujeres que matan al marido. ¿Es violencia de género? **¿Feminista?** ¿Cómo sería? No sé. Nada, cero. No le prestamos atención a ese tema (E3).

En aquest fragment, s'observa, en primer lloc, una delimitació de la violència per la qual queda circumscrita exclusivament al delictes i a la mort. Una perspectiva que entronca amb la sobrerrepresentació dels crims i amb l'omissió deliberada en els informatius televisius de tota aquella violència psicològica, emocional o física que no tinga com a conseqüència última la mort. En segon lloc, el gènere com a eix estructurant desapareix d'aquesta perspectiva; s'emfasitza que els crims els perpetren homes i dones, independentment de la seua orientació sexual, i s'assenyala com a

mencionava els anys de batalla fins que, finalment, aconseguí elaborar un reportatge sobre la violència en les parelles de gais i lesbianes.

causa primera el masclisme i el sentiment d'autoritat d'uns sobre altres. Es comparteix, doncs, l'explicació basada en factors socioculturals però, quan s'intenta fer la translació a la violència exercida contra els homes o a la violència en relacions LGTB, requereix de noves aproximacions com ara la referència, tot i que dubitativa, a una possible violència feminista.

El que sembla més paradigmàtic és que la violència familiar o domèstica no es considere una alternativa. Així ho explica una de les entrevistades quan reitera la necessitat d'incloure-hi altres expressions de la violència, però defugint denominacions com ara 'violència domèstica' que, en la seua opinió, no només ha quedat antiquada, sinó que, a més, tendeix a privatitzar el problema i a relegar-lo a l'àmbit d'allò personal:

¿Violencia de género? Sí, si se ampliara al resto de parejas. Me gusta más que violencia doméstica. Pero, pero sí, independientemente de fuera género masculino, género femenino, parejas gays, parejas de lesbianas. Sí, si se ampliara. Eh, ¿la denominación como tal, violencia de género? No lo veo mal porque es... lo de **doméstica todavía me suena, me suena más arcaico, porque no tiene por qué ser en la intimidad de la casa**. Te puede **maltratar tu marido en el trabajo**, vete tú a saber, yo qué sé, no tiene sentido eso, no, no... Pero... violencia de género del hombre, pero me gustaría que fuera del hombre hacia la mujer, de la mujer hacia el hombre, del hombre hacia el hombre, de la mujer hacia la mujer, que se ampliara un poquito más, que fuera... **no, no veo que sea violencia de género a un chaval que se obceca contigo, tú no lo conoces de nada, y de repente, vas por la calle y te da una puñalada**. No, o sea, no ahí no ha habido una relación, o sea, eso sí, desde mi punto de vista, es un **suceso**... Desde mi punto de vista. Pero también porque lo limita, lo limita... (E10).

El 'gènere' s'interpreta, des d'aquesta fracció discursiva, com una categoria neutra que ocultaria la dominació masculina, mentre que el caràcter relacional del terme s'estimarà simètric. Se separen completament expressions, com puga ser l'assetjament sexual, del que s'entén com a violència de gènere i, és més, s'afirma que aquelles haurien de tractar-se tal com correspon a un succés i no de la manera que habitualment es realitza la cobertura mediàtica dels casos, diguem-ne, purs de violència de gènere. La delimitació conceptual, doncs, en l'àmbit dels mitjans, s'esdevé crucial: qualsevol esdeveniment que no es tematitze baix el paraigües de la violència de gènere veurà afectat el seu tractament informatiu. Per altra part, malgrat que aquesta informant incideix en la manca de distinció entre espai públic i espai privat, a l'hora de cercar un exemple, fa servir novament la figura del marit —encara que després se n'adone que la imatge no resulta gaire clarificadora.

La unidireccionalitat en el sentit de la violència genera, per consegüent, un malestar en aquesta fracció discursiva que reivindicarà que si bé la balança s'inclina decisivament cap al costat dels homes pel que fa a la quantitat de violència infringida, aquesta existeix també a la inversa en igualtat de condicions:

Home... jo crec que violència masculista o violència de gènere... a mi no m'agraden tant com les altres. Perquè pot haver-hi violència... no ho sé. Violència masculista és... clar que la majoria de casos són d'homes cap a dones, però també podria ser a l'inrevés, no? **Si a mi em correspongués triar, triaria violència domèstica** (E14, home, cap de secció).

Aquests raonaments posen de manifest la preferència per altre tipus d'expressions que, d'acord amb De Lauretis, no sols impliquen que qualsevol de les dues parts de la parella és susceptible de maltractar l'altra, sinó que "subtly hint at the writer's or speaker's non-partisan stance of scientific and moral neutrality" (De Lauretis, 1985: 14).

És en aquesta fracció discursiva on s'instal·len especialment les dones, a les quals se sol etiquetar com 'les feministes', com a grup que manté certes posicions, i del qual, tanmateix, se'n desmarquen:

Pero que a lo mejor tú sí manejas, habría hombres que habían presentado denuncias por maltrato. Lo que pasa es que lo general y lo habitual es que sea la mujer maltratada, o sea, **no se trata de una cosa que si feminismo de tal**, sino que es lo habitual (E1).

En aquest extracte, es naturalitzen els maltractaments i, tot i que s'al·lega una incidència desigual, no hi hauria lloc per a les interpretacions 'feministes', ja que la situació es descriu com "allò habitual". Les feministes, segons altra de les entrevistades, se signifiquen com un dels grups que enarboren la bandera de la violència de gènere com a símbol de la lluita ideològica:

Hay muchas peleas dentro de la gente que se encarga de violencia de género. O sea, no digo en la tele, quiero decir, entre las instituciones, ¿no? Las feministas, por un lado, ¿no?, el Observatorio, no sé qué (E3).

El feminisme o les feministes es consideren part —parcial— i, d'acord amb aquesta postura, no poden, doncs, apel·lar a l'objectivitat. En el moment que hi ha implicació, s'argumentarà, el treball periodístic i l'objectivitat es ressenten.

Al costat de les agressions a homes apareixen, en la mateixa cadena de significants, les denúncies falses. En el fragment següent es ressenya una de les demandes que féu Miguel Lorente als mitjans i que, bàsicament, consistia a evitar que la denúncia falsa es convertira en tema informatiu per la seua escassa incidència. Un suggeriment

davant del qual l'entrevistada reivindica que, en nom del dret a la informació, s'han de comunicar i explicar aquests casos.

No por negarle al pueblo el que se estuviera utilizando mal una ley, se iba a utilizar peor. “No, es que os quedáis solamente con las denuncias falsas, no os dejéis engañar, que eso es...”. ¡Coño! Pero es que las denuncias falsas se están dando (!). Que no te digo que sean muchas, pero vamos a denunciarlas también. Una señora que nos llamaba cada dos por tres, joder, pues descubrimos que, que es que era para seguir cobrando una indemnización que cada vez que se le acababa la pensión de no sé qué, no sé cuántas, llamaba y decía que su marido había enviado a unos sicarios a apalearla. Y era mentira (!). Y dices, ¡es que esto habrá que decir la verdad! **Hay mucho hijoputa, sí, pero también hay mucha mala mujer.** Y habrá que decirlo, ¿sabes? (E10).

L'última part de la cita sintetitza una explicació de la violència de gènere directament relacionada amb la naturalesa i les característiques de l'agressor —“Hay mucho hijoputa”. I el mateix en el sentit contrari: hi ha dones que abusen del sistema perquè són roïnes¹⁵⁴.

El malestar amb què es viu una situació que es jutja desequilibrada o injusta s'evidencia en el següent passatge:

Y luego yo, sí quería apuntar del, como también objeto de debate que puede servir para algo, en el tema de la violencia de género, **la dificultad que hay muchas veces de ir a contracorriente.** Es decir, está de moda la violencia de género, **está de moda el ponerse del lado de la mujer,** si tú intentas hacer una información que no vaya en ese sentido, es muy difícil colocarla. Y te explico. Me venía a la cabeza por lo que hablábamos de las tasas antes, ¿no? Cuando se reconoce a la víctima de la violencia de género que no pague las tasas judiciales. Eso es muy peligroso. Eso es muy peligroso porque puede llevar a muchas personas a denunciar violencia de género cuando no la hay. Eso, que lo han denunciado los jueces en muchas ocasiones, los falsos casos de violencia de género, y que ha tenido muy escaso eco siempre en los medios. Y ha habido denuncias muy serias y muy documentadas, de jueces muy solventes y para nada machistas (E9).

S'assenyala l'existència d'un marc favorable per a les dones en el context comunicatiu actual, que discrimina les informacions de forma que siguen positives per a elles. Del fragment anterior, se'n dedueix que la problemàtica de la violència de gènere no és més que una moda, un corrent de pensament dominant que exclouria altres

¹⁵⁴ Si hi ha quelcom que crida l'atenció en la història és que l'entrevistada no es mostre sorpresa davant del fet que la senyora protagonista del cas es valguera dels informatius de televisió per mediatitzar una denúncia falsa. Si ens cenyim a la narració, la notorietat que en última instància persegueix es tracta d'aconseguir mitjançant l'ús instrumental dels mitjans, no de les lleis.

informacions. Les notícies i les lleis s'elaboraran en funció d'aquesta moda que privilegia el "bàndol" de les dones i que, com a conseqüència, repercutirà negativament en els homes, concretament en aquells a qui es denuncie de manera fraudulenta.

6.2. LA DINÀMICA DE LA VIOLÈNCIA: ENTRE LES HIPÒTESIS DE LA MODERNITZACIÓ I ELS NOUS REPTES

Si hi ha una idea general que travessa tots els discursos és que s'ha avançat molt en matèria de violència de gènere. Des dels mitjans es reivindica la tasca que s'ha realitzat per tal de visibilitzar el fenomen i contribuir a la transformació d'una realitat que, d'estar amagada, ha passat a ocupar el centre de l'espai públic. Es reconeix la tasca de les administracions públiques i un canvi social pel que fa al rebuig de la violència de gènere. Aquesta idea de millora progressiva s'articula, no obstant, a través d'argumentacions que dibuixen els contorns de comprensió de la violència de gènere. En primer lloc, abordarem una fracció discursiva que sosté un discurs triomfalista sobre els esforços polítics i mediàtics realitzats. Des d'aquesta postura, no obstant, el nus argumentatiu principal gira entorn de la dificultat que els esmentats progressos es traduïsquen en una reducció de les xifres de la violència. Les reflexions, llavors, s'articulen al voltant de la cerca d'una resposta plausible al perquè de la pervivència dels maltractaments en una societat moderna i que es pren seriosament el tema. Una segona fracció, malgrat admetre els avanços, es mostrarà crítica amb els processos d'implementació de la LIVG i la manca de recursos. Incidirà, per tant, en els punts de fuga de la lluita contra la violència de gènere: l'educació sexista i l'escassa sensibilització de la societat.

6.2.1. L'avanç en la igualtat: es denuncia més però no hi ha més violència de gènere

La idea de canvi social que impregna aquesta línia discursiva es posa en relleu a través de les seues argumentacions que situen la violència de gènere com a problema social i polític de primera magnitud i constaten l'existència de resultats positius, entesos en tant que resultats objectius. El primer d'aquests resultats serà l'aprovació de la LIVG i la consideració que se li concedeix a Europa, on es contempla com una legislació pionera. Sembla difícil ocultar el sentiment triomfalista quan s'adueix que la llei ha estat utilitzada en els debats europeus o que ha esdevingut referent en el panorama internacional:

Se ha dado en los últimos años muchos pasos adelante, se ha sensibilizado a buena parte de la asociación, yo creo que eso **son pasos que se han ganado, que no se pierden de un día para otro**, encuentras empresas capaces de contratar a mujeres, encuentras instituciones capaces de organizarse para que esa información que llega a las mujeres esté ordenada, no se va a perder de un día para otro, pero vamos, existen realidades sociales en Europa donde el caso de violencia, **los casos de violencia de género son más que aquí y porque no se habla de ellos**, no ha habido y son sociedades más modernas que la nuestra que no ponen en marcha las medidas de protección que se han puesto aquí (E8).

En el paràgraf anterior es remarquen les mesures que es consideren fermes, ja assolides. L'al·lusió a les empreses que contracten dones qualificades o a l'organització eficaç de les institucions busca subratllar els èxits de les polítiques públiques. El fragment es clou amb la idea d'una societat pionera. S'incideix en què la violència de gènere no és especialment acusada en l'Estat espanyol però que, tot i així, s'han dut a terme tot un seguit de mesures específiques. Els mitjans, per la seua part, són eines imprescindibles per fer divulgació del problema i atallar-lo.

En la mateixa línia, la violència de gènere formaria part de diverses problemàtiques socials que serien l'expressió de l'interès polític. És ben cert que la comparació de les víctimes de la violència de gènere amb les víctimes del terrorisme ha estat àmpliament utilitzada en els discursos socials —Miguel Lorente (2001) o Nuria Varela (2003) han insistit a confrontar les magnituds de víctimes mortals per la violència de gènere i pel terrorisme d'ETA amb l'objectiu de patentitzar la subsensibilització social respecte de les segones i la diferent cobertura mediàtica que se'ls dispensa— i es manté viva en els discursos socials sobre la violència. Però també hi trobem altra metàfora recurrent: la que acara la violència de gènere amb els accidents de trànsit.

O sea, yo creo que con la violencia de género ha pasado un poco como con el tráfico en España. Que son dos temas que en los últimos quince años hay una conciencia social brutal que no había y que los medios hemos contribuido muchísimo a, yo, yo lo asemejo mucho al tráfico porque son dos temas por los que yo creo que se ha apostado desde autoridades, gobierno, etc., se ha apostado mucho por, han insistido en los medios en que demos, en que se hable, en que tal, y realmente, fijate, en el tráfico se han reducido un montón los muertos y yo creo que en mujeres, las denuncias han, en los últimos años, se ha tenido que notar, porque antes no denunciaba nadie (E5).

Lakoff i Johnson afirmen que les metàfores parlen a través de nosaltres (Lakoff i Johnson, 1980: 39). Si la comparació de les víctimes de la violència de gènere amb les del terrorisme significaran el terrorisme d'ETA o els accidents de trànsit no són específicament metàfores sinó com a comparacions a través de les quals els i les

periodistes acoten o simplifiquen els reptes de la representació de la violència de gènere en la seua pràctica professional diària. Si en el supòsit del terrorisme la metàfora se sosté per l'extraordinària rellevància social d'unes i altres víctimes, l'analogia establerta amb els accidents de trànsit conté un simbolisme molt diferent. Els accidents, com a tals, es produeixen per circumstàncies fortuïtes en què la responsabilitat de les persones involucrades és relativa. Si es vol disminuir la incidència dels accidents cal conscienciar sobre la importància de la reeducació vial, la responsabilitat en la conducció, etcètera. Si es trasllada aquesta metàfora a la violència de gènere, aquesta es deixaria exclusivament a l'albir de les persones implicades: sota la seua responsabilitat. Aquesta comparació difumina les arrels socials de la violència de gènere i la confina al terreny de les qüestions ètiques.

Retornem a les cadenes de significació amb què es narren les transformacions socials i observem com en la següent cita es representa la metàfora de la lluita:

La hemos hecho pero creo que hemos sido todos, una labor de concienciación muy importante, te lo decía antes por las leyes y yo creo que también por muchas asociaciones,... por muchas mujeres que han hablado y... y han contado su experiencia, ehm... Y luego, por la propia sociedad. **La sociedad no se ha quedado... muerta entre comillas.** La sociedad no nos hemos contado algo que está pasando y se ha quedado sin **reaccionar...** no, la sociedad ha salido a la calle cuando ha habido asesinatos, es que han salido a manifestarse, es que ha habido minutos de silencio, eso es señal de que les llega y que **están convencidos de querer acabar con esa lacra**, no quieren vivir con eso, y eso es importante también [...] esa imagen también llega a mucha gente, es una imagen muy importante, **una imagen de que la sociedad lucha** (E1).

Mitjançant aquesta metàfora de la lluita, la violència se substancialitza fins que pot ser identificada i delimitada com a entitat. D'acord amb Lakoff i Johnson, les metàfores ontològiques permeten de visualitzar les emocions, idees, esdeveniments o activitats com una entitat o substància (Lakoff i Johnson, 1980: 64). La violència, per tant, un cop convertida en substància, podria eliminar-se o combatre's:

Al fenomen en general, bueno, també ha baixat últimament el nombre de casos. No, va haver un repunt impressionant l'any passat va ser a primers d'any, però després **els mossos es van posar molt les piles.** Vamos, els mossos es van posar molt les piles, o sigui, a Catalunya, **o sigui, de buscar els perfils, d'anar...** de... el Felip Puig... jo no faig policia però he llegit algunes coses de, de les brigades policials que s'hi dedicaven, van començar a treballar molt la prevenció, a treballar molt la prevenció (E15).

Els cossos de seguretat, en aquest cas els mossos d'esquadra, serien una peça clau a l'hora d'afrontar la violència de gènere que, tanmateix, ja es considera sota control. La

violència de gènere, d'acord amb aquesta posició, ja ha sigut combatuda o es combat encara amb les eines disponibles: s'han engegat els dispositius per eradicar-la i això comporta efectes materials. Les xifres, però, no donen suport a aquesta postura: no hi ha una línia de tendència regressiva en el nombre de crims que responen a la catalogació de 'violència de gènere' i les denúncies han crescut exponencialment fins al 2012. Per tractar que les xifres encaixen, es construeixen tres tipus d'arguments diferents: la violència no ha augmentat, però sí ho ha fet el nombre de denúncies; no és que la violència s'haja incrementat, és que en gaudir les dones de major llibertat sorgeixen nous conflictes; no hi ha més violència en la societat espanyola, el que ocorre és que hi ha més immigració.

Menys tolerància social i menys aguant per part de les dones

La primera argumentació incideix en la disminució del llindar de tolerància pel que fa a la violència de gènere. El procés de visibilització de la violència de gènere s'hauria traduït en un major coneixement públic i, alhora, en una transformació de la seua consideració social, legal i política. Ja no es contempla com un esdeveniment íntim, sinó com un delictes.

También es cierto, eh... que también ahora conocemos más casos de violencia de género porque **nos hemos levantado un poco el pelo**. Es decir, en la época de mi abuela, los problemas familiares, que se llamaban así, se quedaban dentro de casa. Y aquí ni el vecino intervenía, ni nadie llamaba a la policía, ni pasaba nada. Le ha pegado un bofetón, pues le ha pegado un bofetón. Y aquí paz y después gloria. Y la verdad es que la sociedad ha ido evolucionando, en parte gracias a las leyes que se han hecho, a un montón de asociaciones de mujeres que han luchado por ello, gracias a un montón de gente que está presionando y que han hecho, pues que ese bofetón **no se quede dentro de casa, que eso sea un delito**. Entonces qué ocurre, que a lo mejor por eso sabemos de más casos, y antes estábamos en cosas que no se conocían, que **ahora salen más a la luz todos esos... todos esos... casos y nos da la sensación que hay más, pero no hay más**, hay los mismos que había antes, o a lo mejor hay menos que los conocemos más, puede ser, eh? (E1)

Per tant, les xifres no haurien d'interpretar-se com que hi ha més violència de gènere, sinó que, justament al contrari, l'increment de les denúncies seria un indicador de la seua disminució. El mateix alineament discursiu assenyala que el descens en la incidència de la violència de gènere seria conseqüència directa de les transformacions socials, gràcies a les quals s'hauria alterat el model de conducta socialment aprovat:

No quiere decir que haya más que antes, **lo que aflora lo que había antes, aflora y existen datos**. La gente denuncia, antes no se denunciaba. Porque antes decías

“Es un crimen pasional”. Ahora ya no dices eso, entonces, claro, por eso, ha aumentado denuncias, no porque haya, yo creo que no ha crecido el problema, yo creo que, me da la sensación socialmente que, que ha bajado. No existe, **no tolerarías tú un determinado tipo de comentarios en tu entorno**. Alguien te hace un comentario y tal, pues... **se le llama la atención**: “¡Oye, qué estás diciendo!”, ¿no? Antes, en los años 90, no le dirías qué está diciendo. Entonces yo creo que sí, que en ese sentido sí es positivo (E9).

A tots dos fragments textuais, les referències al canvi social impliquen el conjunt de la societat: és la gent qui crida la policia, és la gent qui no tolera certes actituds en el seu entorn. Però els canvis, sobretot, són cosa d’elles. Són elles, les dones, les que, arran de la progressiva visibilització social del fenomen de la violència de gènere, n’han modificat unilateralment la seua percepció:

Porque también porque, posiblemente, **había gente que no sabía que era víctima de violencia de género**. Dice: “No, no, es que yo no, yo no acepto ya lo que me hacías antes, o sea, yo no acepto que tú me maltrates. **Antes lo podía aceptar, ahora no lo acepto y por eso, lo denuncio**”. Dices ¿por qué ha subido? Es eso lo que decía antes, siempre hay que pararse en cada caso. Lo que se dice, es eso, decir, la tolerancia que había (E9).

D’acord amb aquesta posició discursiva, les dones revisaran el contracte sexual del matrimoni des d’un nou llindar d’acceptació. Al mateix temps, se singularitza una nova realitat discursiva: la violència, un cop assentada dins del discurs públic com a problema social, impacta en el reconeixement de les formes que pot adoptar, de manera que dones que fins ara ‘no sabien’ que eren maltractades, reinterpretaran la seua situació a partir de la discussió pública.

Malgrat la visibilitat social adquirida i el reconeixement atorgat a unes formes de relació que abans se supeditaven exclusivament al contracte sexual, s’incrementarà el nombre de denúncies en casos en què serà difícil discernir si es produeix o no violència de gènere.

Problemàtiques noves: el divorci

La segona línia discursiva interpretarà que l’increment de les xifres de la violència és fruit d’un nou context social en què els homes ja no tenen assegurada la continuïtat del matrimoni. La violència es relacionarà, així doncs, amb els processos de ruptura matrimonial, de separació que s’esdevé traumàtica quan són les dones les que decideixen trencar la relació:

En el caso de España yo lo tengo claro. Y ojo, no me entiendas mal. Cuando no existía el divorcio, no existía la problemática derivada del divorcio. Entonces, tú

puedes estar en un matrimonio roto, pero el matrimonio sigue, sigue ahí. Todo el mundo sigue aguantando. ¿Cuál es una de las, uno de los factores que, ahora mismo, lleva a mucha gente a matar? Separaciones, ella me deja, antes no te dejaba, claro. **Antes, aguantaba sumisamente a tu lado hasta la muerte. Hasta la muerte natural.** Ahora claro, ahora se va, te deja, se va. Hay una separación, hay una problemática... Hay una serie de problemas, cuando no existía eso, claro, no existían. Tú podías tener una mujer infeliz toda la vida aguantando hasta los 90 años, pero claro, como, nunca iba a separarse, **no existía la venganza del que no lo acepta** (E9).

La violència es planteja així com una reacció al rebuig. Aquesta explicació, fins ací, assenyalaria els homes que usen la violència com aquella part de la societat que no accepta el nou contracte, que no es fa càrrec del nou context i utilitza la violència a mode d'escut contra el que s'entén com una agressió als drets de propietat masculina sobre les dones. Si avancem en l'argumentació, les polítiques públiques destinades a combatre la violència de gènere s'enfrontarien a dos reptes fonamentals: la conscienciació social dels homes perquè acaten la vigència d'un nou contracte social en el qual les dones ja no els pertanyen i la identificació de la violència de gènere com a delictes, amb conseqüències penals per als perpetradors.

Siempre va a haber asesinatos. Los ha habido de siempre, o sea, eso no va a acabar nunca. ¿Para minimizarlos? Yo, por un lado, es lo que se ha hecho en cierta manera, que es concienciar, decir "Oiga, que es que la mujer no es propiedad del marido". Por ejemplo. Es un concepto que, que sí existía antes. **O sea, muchos hombres podíamos entender una separación como una humillación. "¿Qué hace ésta dejándome?"** Yo creo que ahora mismo eso ya no, en cierta, en muchos sectores eso ya no se ve así. **Otra cosa es que luego surgen muchos problemas derivados de esas cosas que hacen que mucha gente también se empecine, se obceque en muchas historias, ¿no?** Las separaciones son complicadas, si la economía te va mal es más difícil separarse que si te va bien, si eres rico, tienes dinero y tienes tres casas, es muy fácil separarse teniendo dos casas, se va cada uno a una casa y ya está. Si solamente tienes una, surge un problema añadido. **Alguien puede sentirse agraviado, alguien puede ver que le has hundido la vida y que todo es consecuencia de lo que ha, de la separación, desde entonces no ha levantado cabeza y eso hace que, no puedo ver a mis hijos, no puedo, entonces te vas haciendo una película en la cabeza, y ahí acabas, todo eso se soluciona con, pues con, concienciación de...** Intentar hacer ver a la gente y también, ojo, creo, también, con leyes. Si tú, esa sensación que te decía antes de la gente que dice "Yo mato a mi mujer y en siete años estoy en la calle". Si no es verdad, pues ojo, también te lo piensas. **Es decir, si el asesino tiene claro que va a estar veinte años en prisión, pues igual también alguno menos lo haría, ¿no?** (E9)

El centre de l'argumentació estima que la violència és conseqüència dels processos de separació quan els homes interpreten que són la part perjudicada. Conjuntures traumàtiques generen en els homes un comportament agressiu: pot ser en resposta a la voluntat de les dones d'abandonar una relació o com a reacció davant d'una resolució de divorci que es considera injusta.

El canvi demogràfic: el repte la immigració

D'acord amb aquesta línia de pensament, la modernització de la societat espanyola no es plasma en un descens ostensible de les xifres de la violència per culpa de l'entrada de població migrada amb marcs culturals diferents. S'esbossa així la distinció entre un nosaltres, una societat moderna i avançada on la violència de gènere ja no seria un problema, i els altres, persones que provenen d'altres societats més masculistes, en les quals no es respecten els drets de les dones:

Em dóna la sensació que amb tota la immigració, la violència de gènere s'ha mantingut ehm... degut a **uns patrons culturals com els que teníem a Espanya fa uns anys**, percentualment **anàvem arraconant aquesta forma de fer**, clar, tornaven a venir ahm... població on encara el masculisme és encara més imperant. Què vull dir amb això, que clar, **que era una lluita, que per una banda es treballava amb una població però mentrestant, el... el patró... o siga, la població sobre la que es treballava era canviant**, anava... anàvem incorporant persones potencialment... (E15).

El procés de modernització, que s'identificaria amb un canvi en l'esquema moral, es veuria interromput per l'arribada de gent portadora de valors anteriors. Les al·lusions al retard cultural dels altres o a l'existència de marcs de referència diversos revela una mirada etnocèntrica. El concepte de modernització que es construeix des d'aquesta posició discursiva indica únicament la dimensió simbòlica: el marc cultural masculista, deslligat de la dimensió material. La violència no seria, aleshores, un tret característic de la societat espanyola, sinó una rèmora del passat que tendirà a desaparèixer amb el procés de modernització. El treball —de conscienciació, s'entén— s'hauria fet sobre una població que ja no és la població objectiva:

Esa ley consigue concienciar sobre el problema de la violencia de género a una población determinada y de repente, te viene de fuera de España **dos, tres, cuatro millones de personas a vivir aquí sobre las que no se ha hecho esa campaña**, claro. La campaña está hecha sobre quien vivía aquí. Pero de repente, vienen varios millones de personas de otros países donde no existía ese concepto todavía y eso hace, eso **provoca un repunte del problema** (E9).

L'argumentació combina l'estranyament de la violència en la població considerada 'autòctona' i la seua naturalització en les famílies de població migrada, a través d'una equació que equipara la igualtat formal amb l'absència de violència:

Es decir, eh... pues no es lo mismo... no quiero poner ejemplos que parezcan muy racistas y tal, pero claro, **si tú vienes de un país donde no se respeta a la mujer, pues es más difícil que no te pegue tu marido**, vamos... no sé, yo... (E1).

La idea que existeixen dos problemes, un en procés d'eradicació —la violència entre persones de nacionalitat espanyola—, i altre que es manté o, fins i tot, creix —la violència entre persones migrades—, repercutirà també en el mode com ho aborden els mitjans:

Crec que no s'ha d'exagerar o, a vegades, obrir informatius com s'ha obert informatius, pues va haver un temps que sí, **ara ja no s'obri un informatiu** en un cas de violència de gènere **perquè ha canviat molt**. Ha influït un poc a vegades que **moltes víctimes de violència de gènere són entre immigrants** i això, pareix que no però en general no és el mateix. No es que hi haja un racisme, un prejudi però a vegades han quedat molt, han quedat molt reduït a una comunitat i moltes vegades és molt difícil accedir a què ha passat. I fins i tot hi ha televisions que sembla com donar-li menys importància, i cada cas és igual d'important (E13).

S'afirma que tots els casos revesteixen idèntica importància i es critica que es concedisca menor rellevància a les agressions que pateixen persones migrades. No obstant, s'assegura que accedir als entorns d'aquest segon tipus de violència resulta més complex: no se sap què ha passat i, com no ho sabem, no es pot explicar de la mateixa manera.

En el treball del Colectivo Ioé sobre les actituds de la població respecte de la violència a l'Estat espanyol, s'identificava aquest discurs com aquell definitori d'homes directius i professionals que els autors cataloguen com a 'fracció masclista'. Segons aquest segment, el problema de la violència de gènere el constitueixen les persones que procedeixen de països 'retardats' (Colectivo Ioé, 2011: 159). En el nostre cas, no sols són homes, sinó també dones les que basen els seus raonaments a partir de la diferenciació nos-altres. L'èmfasi en les nocions de 'retard cultural', 'patrons culturals' i 'societat masclista' oculta la problemàtica específica de dones immigrants i violència de gènere, lligada a la manca d'una xarxa social consistent o a les dificultats afegides en l'entrada al mercat de treball espanyol, la segregació laboral o el nivell de renda.

6.2.2. S'ha avançat, però amb entrebancs: polítiques públiques i societat

Si bé el convenciment en l'efectivitat dels esforços invertits en la lluita contra la violència de gènere travessa tots els discursos, advertim un entusiasme molt més moderat en les posicions que consideren que la violència de gènere encara roman un problema en la societat. La congratulació per gaudir de lleis pioneres passa a un segon terme i es recalquen els punts febles en la implementació de la LIVG, el descens de la preocupació social pel tema i el sorgiment de nous perills.

La dimensió política: la manca de recursos

Són dues línies argumentatives que es connecten en una fracció discursiva preocupada per la manca de recursos. La primera, que sosté la necessitat de no oblidar el tema, se centrarà especialment en la crítica als problemes d'implantació de la LIVG i el posterior empitjorament de les circumstàncies com a conseqüència de les retallades del Govern en matèria de serveis socials, fet que complica la supervivència de les dones en situació de maltractament. En aquest cas, malgrat estar d'acord amb els postulats de la LIVG, se censura que haja entrat en vigor amb llacunes d'origen fins el punt que moltes dones prefereixen no trencar amb una relació, atès que les mesures de protecció, cautela i inserció laboral són escasses:

Ehm... no sé, me... /... es que los jueces y los fiscales dicen que no, que la ley está perfecta y no hay que cambiarla. Luego con los recortes del gobierno es que este tema se resiente, entonces en el momento que te reducen o cierran casas de acogida para mujeres maltratadas, **pues a ellas las estas coartando, o sea, una mujer que está sufriendo maltrato y que se está pensando si denunciar o no ve que con los recortes están cerrando casas de acogida, dice "madre mía, y dónde voy a ir yo si denuncio** a este animal que me está pegando todos los días y yo no tengo un trabajo, yo dependo de él económicamente, si antes las mujeres iban a las casas de mujeres maltratadas y tenían una custodia y tenían una escolta y tenían una posibilidad de, de, de encontrar trabajo y ahora, por los recortes, no hay nada de eso, pues qué hago. **Pues me quedo a seguir aguantando los golpes.** Entonces, yo creo que ahora mismo, el, los golpes, el gobierno no debería recortar en un tema tan sensible como este (E11).

Des d'aquesta perspectiva, encara que la LIVG presente, segons les persones expertes, alguns impediments, es constata l'adhesió a l'acció institucional que ha permès desenvolupar des que es promulgara. Per contra, són les retallades practicades pel govern del Partit Popular a partir del 2011 les que posen en qüestió el model dissenyat i implementat pel govern socialista precedent. Les polítiques de retallades

impediran que es continue avançant en la matèria i perpetuaran les relacions violentes en no facilitar les vies d'eixida.

Dels problemes que no són nous, sinó que, més aviat, s'han mantingut constants des de l'aprovació de la llei, en remarquen la manca de coordinació entre organismes i el funcionament defectuós de les mesures de protecció, que també contribuirien a posar en perill les víctimes.

Me preocupa más, pues eso, sobre todo, qué han hecho las instituciones, que a veces hemos visto cómo las instituciones han fallado estrepitosamente y han conducido a que, a que se mate a alguna persona (E4).

Un posicionament més crític amb la política oficial, i sobretot amb l'anterior equip de govern, és el que es palesa en el següent fragment de text:

Pues desde, o sea, desde trabajadores, servicios sociales, evidentemente. Tal como están los servicios sociales, pues no, no creo que [risas], ¡no hay recursos para hacerlo! Pero creo que deberían ser los servicios sociales [...] O sea, quiero decir, si a **mí me están vendiendo, desde el Observatorio, que están haciendo unidades de valoración forense integrales (!)** y eso no existe en ningún lado porque no hay, no existe (E3)

La manca de recursos impedeix el convenient desenvolupament de les potencialitats de la LIVG. A més a més, es reprovarà que des de les institucions s'haja fet un ús propagandístic de la llei. En aquest sentit, no sols la llei no estaria ben dotada dels recursos necessaris, sinó que molts aspectes no s'haurien dut a terme correctament, mentre des de l'organisme competent s'enviava informació sobre la seua implementació. Com a solució, des d'aquestes posicions, s'insisteix sobretot en la necessitat de protegir més les dones víctimes de violència, d'invertir més recursos que redunden en la seua seguretat.

La reproducció cultural: masclisme i nous reptes

Encara que són molt conscients de les dificultats que genera l'escassetat de recursos socials en l'atenció a les dones maltractades, des d'aquesta postura s'apunta també que les causes profundes de la violència de gènere s'han de buscar en el masclisme i la desigualtat. El principal problema seria la persistència d'un corrent dominant de pensament que negarà o minimitzarà l'existència d'una realitat com la dels maltractaments:

Y todavía hay muchos jueces que también, te dicen: seguro... es que todavía hay mucha desconfianza, es que **todavía es más fácil pensar que la víctima miente**. Y falta eso, es que todavía del 1 al 10 **estamos en el 0'5. Porque es mucho más fácil, porque es mucho más fácil mirar para otro lado. Que aceptar que nosotros**

que nos creemos tan estupendos, tan democráticos, tan modernos, tenemos una realidad como la de los malos tratos. O sea, que lo hagan en un país musulmán es normal, pues claro, ya lo sabemos. Pobrecitos, pero que nosotros hagamos eso, que somos un país democrático pues no nos conviene... con toda la cantidad de mujeres que viven repudiadas, heridas, o sea, simplemente, con una desigualdad con su pareja. Que no son libres, o sea, parte siempre de la desigualdad con la pareja (E2).

No es pot afirmar que la desigualtat haja estat resolta en la societat espanyola. Encara hi ha nombrosos problemes que cal atacar. De fet, la voluntat d'avançar cap a una societat més igualitària, passa obligatòriament pel reconeixement del problema: les dones continuen sense tenir-ho fàcil a l'hora de demostrar la veracitat dels seus relats i les distorsions de la realitat, com ara les informacions sobre denúncies falses, encara trobarien molts receptacles àvids de creure entre l'audiència. Aquesta perspectiva ens desplaça fins a les antípodes del discurs que s'autoconvenç del progrés continuat en matèria d'igualtat, tot titllant-lo de fal·laç i descompromès: sempre serà més fàcil voltar la mirada cap a altres realitats, on la situació de les dones és pitjor, que prendre consciència de la cruesa del context que ens envolta.

La desigualtat, en tant que fonament de la violència de gènere, no sols no hauria estat liquidada, sinó que es reproduïx en les generacions més joves:

Yo creo que no, que la magnitud es mayor, y que se tiene que seguir tocando desde distintos temas, desde la juventud. **Hay también ahora un retroceso**, ha habido pues, si le gusto pues tiene que mandar sobre mí, hay mucho rollito de adolescente no te pongas un escote. **Eso sigue existiendo y no hablamos de eso, y eso es violencia de género, el qué haces, con quién has hablado, el control del chavalín sobre la chavalina.** Y sobre todo, además de la información se tienen que también tomar consciencia el colegio, los padres. Cuanto más se hable qué es violencia y qué no lo es, cuanto más pronto se hable que no te pongas un escote, no hables con tus amigas, quédate en casa, **ahí empieza la violencia.** Entonces, todavía nos queda (E2).

La perpetuació del sexisme entre la gent jove seria la prova de foc que hauria de passar qualsevol societat que presuma d'igualtat, cosa que encara no es constata a l'espanyola. Ans al contrari, posa en relleu la continuïtat de la violència, que adopta com a forma primerenca el control de les actituds i moviments de les dones, com a mecanisme de restricció de les seues llibertats. En el següent fragment, aquest control es denomina assetjament:

...també hem tocat bastant, además perquè ha hagut alguna campanya sobre els joves, no? L'assetjament... missatges de mòbil, joves que... molt aviat comencen a tenir una conducta masclista respecte a les seves novietes o les seves... que

també és, es tracta com a violència de gènere perquè **ja són uns indicis de que la cosa diguéssim de què s'adopten uns patrons no...** (E16).

Des d'aquest punt de vista, les noves tecnologies, els mòbils o les xarxes socials s'erigeixen en noves eines de control i propicien noves maneres d'assetjament. A més del control dels moviments, es posen de manifest rics extrems que comporta la mediació de les TICs en la seguretat de les dones:

Eh... fue a la boda de una amiga y la amiga colgó esa foto en Facebook. Y el tío, por Facebook, la localizó, vino y la mató (!). Me impactó tanto que cuando mi jefa me dijo "vamos a hacer un tema de redes sociales, tal y cual" dije "¿puedo hacerlo del peligro de las redes sociales?" Porque las redes sociales son cojonudas hasta que se convierten en un arma de doble filo (E11).

Les evidències de la pervivència d'actituds masclistes, no ja entre les generacions educades en un sistema de valors no igualitaris, sinó entre les més joves, i el ressorgiment de pràctiques de control molt acusades, que es vehiculen a través de les noves tecnologies, desbordarien les iniciatives en matèria legal i assistencial. Les possibles solucions se supeditarien a un procés de resensibilització social: caldria posar èmfasi en els elements simbòlics que permeten d'intrepretar novament la violència de gènere com un problema social de primera magnitud. Aquests posicionaments impliquen directament els mitjans: a ells els correspon tornar a sensibilitzar la societat, no abandonar el tema i continuar informant, però tractant d'endregar alhora els errors en la cobertura.

Fonaments materials de la desigualtat

Per últim, trobem un discurs minoritari que, no sols detecta problemes culturals, de valors i de masclisme en la societat, sinó que adverteix de l'aparició de nous problemes que entroncarien amb una visió més materialista de la violència de gènere. La situació econòmica, les condicions precàries de vida es perfilen també com a factors detonants de la violència, al costat dels agents de caire cultural que ressenyaven les perspectives anteriors:

Uhm... jo veig, jo veig un perill molt bestial en aquest tema perquè... bueno... perquè **les famílies estan patint tant que s'està arribant a... a uns índex de conflictivitat en la mateixa convivència en situació precària...** i és molt preocupant i **a mi em preocupa molt les joves, les nenes joves.** I això, i com que baixa tant... la informació sobre aquest tema... doncs... **jo crec que reproduïrem models que pensaven que anirien tallant.** També hi ha el tema de la violència psicològica, no? Que sempre queda més amagat però que també és brutal... són temes menys visibles, menys mediàtics (E17).

Aquest punt de vista recalca que les condicions de vida precàries suposen un nou focus de conflictes i que aquests conflictes podrien acabar en relacions violentes. La crisi econòmica representa, doncs, un context potencialment emanador de noves fonts de violència per motius com haver de conviure en una mateixa llar o la impossibilitat de separar-se. En definitiva, per una escalada de la tensió al si de la llar, que afectaria no sols les dones, sinó el conjunt de la família:

...que també una obligació, a part de saber el que passa, és reflexionar què està passant sobre les coses. I dius, i a veure, **amb la crisi, es donen més casos de violència a la llar, perquè la situació és més tensa, i per tant hi ha més violència contra els fills, contra...** d'això... i és una de les últimes coses que, ja no me'n recordo si la vam fer o no, si va acabar sortint o no, perquè de vegades les coses no surten, però que la vam pensar. I... si que recordo que vam fer, era en... els casos de... de **parelles que no se separen perquè no s'ho poden permetre...** pel tema de... de... la crisi, de poder viure independentment i, per tant... situacions de violència que... (E16).

L'àmbit material, en la següent cita, no sols fa referència a la dimensió econòmica — l'atur—, sinó també a altres circumstàncies que poden intervenir en la violència, a més del masclisme:

Jo associo masclisme, ja et dic, més a una cosa més de "l'orangutan macho està aquí i..." i clar, ostres, jo cerc que en aquests casos la conjuntura que hi ha, moltes vegades val la pena estudiar-la, no? Per què arriba un home a això, no? No és... res és blanc o negre. **Doncs, que hi ha atur, que hi ha alcoholèmies, hi ha moltes circumstàncies, que jo no dic que ho justifiqui, eh, ni molt menys, però que... que no només és una cosa de masclisme,** encara que el resultat sigui... (E15).

Segons aquest punt de vista, el masclisme sols podria explicar en part la violència, ja que hi ha tot un seguit de causes, en connexió amb les condicions de vida i la manca de benestar en general, que també es barregen en l'emergència de violència. Els recursos materials i els recursos relacionals: disposar d'una xarxa de seguretat, de persones de confiança fora de la parella, etcètera, cobren importància com a ferramentes personals que ajuden a evitar la violència.

6.3. LES POSICIONS DISCURSIVES SEGONS LA CAPACITAT DE DECISIÓ, EL GRAU D'ESPECIALITZACIÓ I EL SEXE

El qui és qui en aquesta constel·lació de posicions discursives és una tasca que sobrepassa els objectius d'aquest treball. No obstant això, malgrat la variabilitat en les interpretacions dels i les periodistes sobre què és la violència de gènere i a partir de

quins fonaments s'origina, identifiquem quatre posicions discursives que se'n deriven de la manera com es delimita la violència de gènere i s'explica la seua dinàmica.

Taula 2. Fraccions discursives sobre violència de gènere

	Modernització	Reproducció
Institucional	Progressista	
Feminista		Feminista
Crítica	Reactiva	Crítica neutralitzada

Font: Elaboració pròpia

Mentre que les posicions institucional, feminista i crítica tenen a veure amb la manera en què els i les periodistes acoten i defineixen la violència de gènere (apartat 6.1), entenem com a modernitzadores o reproductores les interpretacions sobre la dinàmica que pren la violència (apartat 6.2).

La posició discursiva progressista considera que la violència de gènere és un problema social i recalcarà els avanços assolits en la matèria: l'impuls institucional a les demandes dels grups de dones ha convertit la violència en un assumpte de gran interès públic gràcies a l'acció dels mitjans de comunicació. Es percep una identificació amb la tasca institucional realitzada, especialment amb la LIVG, que hauria aportat un major grau de rellevància al tema i hauria servit de model per a altres marcs normatius.

La violència de gènere no és, a hores d'ara, una de les problemàtiques més urgents, perquè ja s'han assentat les bases polítiques per a la seua eradicació: mesures assistencials i mesures punitives. Aquesta posició és la que solen adoptar els periodistes amb capacitat de decisió —caps de secció i coordinadors—, que no tenen especialització en la temàtica, i algunes periodistes que se n'ocupen ocasionalment el tema i posseïxen una capacitat de decisió relativa. Pel que fa a la seua tasca professional, aposten pel tractament que les seues empreses dispensen a la violència de gènere actualment: continuar informant segons els criteris de qualitat establerts, sense excedir-se'n. Es configura com un discurs compacte, sense fissures, que constituïria el gruix del discurs políticament correcte.

En segon lloc, i derivada en gran mesura de l'anterior, la posició reactiva valora les millores en matèria de protecció a les víctimes i de sanció penal als agressors. Jutgen positius i necessaris tant els avanços en el marc legal com que s'haja tret a la llum pública el problema. Trobem, però, punts de dissens, com ara un cert escepticisme

quant al total acatament de l'esperit de la llei: no tot el que s'interpreta com a violència ho és. Aquesta posició es caracteritza per minimitzar la incidència de la violència en la societat espanyola a partir de l'externalització del problema cap a la població migrada. Seria en aquest sector on es concentrarien bona part dels casos de violència per una qüestió cultural importada que es reproduïx en el nou context.

Un enfocament reactiu que reclamaria a les institucions més atenció sobre les denúncies falses i sobre la confusió de violències que no tindrien res a veure amb el masclisme o amb la violència de gènere. Aquest enfocament, tanmateix, no pretén contradir la llei, sinó més aviat, llançar una proposta de millora pel que fa a la comunicació de la violència de gènere: no és necessari fer un món d'un problema que està controlat. És la postura que encarnen els i les periodistes sense especialització en violència de gènere i alguns periodistes amb capacitat de decisió. Dins d'aquesta fracció és on els arguments contra la LIVG gaudeixen de major predicament en les redaccions. Ara bé, són posicions que no mouen a l'acció: en cap dels casos es plantegen modificar el model comunicatiu sobre violència de gènere.

La posició feminista es circumscriu al discurs de les periodistes més especialitzades, independentment de la seua capacitat de decisió. És la fracció discursiva que relaciona la violència de gènere amb la desigualtat, amb l'opressió de gènere i amb la pervivència del masclisme en la vida quotidiana. Aquesta desigualtat es reflecteix en les institucions, aquelles que, en principi, han de protegir les víctimes, i sobretot en la societat, que no ha estat suficientment sensibilitzada en el tema. La violència de gènere passa a denominar-se violència masclista perquè cal incidir que això mateix, el masclisme, n'és la causa. La violència de gènere afecta les dones i constitueix el quid de la qüestió. La que puguen patir els homes és anecdòtica, mínima i fruit d'elements diferents com ara l'agressivitat creuada.

La violència de gènere és un assumpte pendent i les institucions no haurien de baixar la guàrdia ni tampoc els mitjans. Les actituds masclistes es reproduïxen entre la gent més jove i demostren que la societat encara no ha assolit consciència plena del problema. En aquest sentit, la tasca dels mitjans ha de centrar-se en fer evident la situació de desigualtat —i de desemparament— que viuen les dones víctimes de la violència de gènere.

Per últim, sota el nom de posició crítica neutralitzada, agrupem els discursos que s'allunyen de la delimitació conceptual de la violència de gènere. Són dones periodistes amb una capacitat relativa de decisió i que han tractat el tema sovint, tot i que no es consideren expertes. A partir del seu contacte professional amb experts i

expertes, detecten nombrosos problemes a la LIVG que parteixen de la seua desidentificació amb la perspectiva de gènere: la violència, malgrat afectar més dones que homes, no hauria de fer distincions per raons de sexe. El maltractament i el sofriment són idèntics i, en conseqüència, la llei s'hauria d'ampliar per garantir la protecció de totes les persones immerses en situacions de violència, incloent-hi gais i lesbianes als quals la llei no contempla i per tant, discrimina. Aquest segment, malgrat que explica el masclisme com a manera de fer, vinculada al control i a la dominació, l'allunya desterra el gènere com a estructura estructurant en les anàlisi. Homes i dones per igual són susceptibles de desenvolupar una actitud masclista. Masclisme, en aquesta posició discursiva, és sinònim de control i desconsideració de l'altra persona i, en eixe sentit, de l'abús.

L'obertura de la relació dicotòmica agressor-víctima que s'observa en aquesta posició, si més no, desactiva el gènere com a estructura estructurant de les relacions de poder. L'ampliació del concepte de violència de gènere a partir de la inclusió d'altres realitats, com ara gais i lesbianes, es fa al temps que es rebutja tot allò que contempen com a posicions feministes. És més, l'eixamplament de la problemàtica de la violència cap a les parelles homosexuals tancaria l'espai d'intersecció entre la violència de gènere i la violència en l'àmbit familiar i l'acabaria identificant amb la segona problemàtica. Des d'aquesta perspectiva, el lligam entre desigualtat i masclisme també desapareix i s'incideix en la dimensió simbòlica: el canvi social s'hauria traduït en una deslegitimació de les persones que agredeixen i en una millora molt parcial pel que fa a l'estigmatització de les víctimes. Una interpretació exclusivament simbòlica que la despulla de qualsevol càrrega material.

La síntesi de posicions discursives evidencia l'escassa presència d'enfocaments que col·loquen el gènere com a element estructurant més enllà de la pervivència d'actituds, que seran personals, masclistes. Dintre del posicionament més proper al feminisme, la referència a la desigualtat es fonamenta bàsicament en qüestions simbòliques que tindrien a veure amb la dependència emocional i l'abús. A part d'aquestes referències a la desigualtat, la violència de gènere es qualifica de delictes reprobable i injustificable.

D'altra banda, cal remarcar com són dones les que ocupen la posició crítica neutralitzada, des d'on criden l'atenció sobre el biaix de la LIVG i la necessitat de brindar protecció a totes les víctimes. Per contra, la posició reactiva opta per la relativització del problema i no reivindica un estatus de protecció parell per als homes. Els matís no és banal: mentre que la posició crítica neutralitzada admet que totes les persones són possibles agressores i víctimes, la reactiva reforça la lògica home-

agressor/dona-víctima. Una vegada més, l'Estat intervé per tal de permetre l'agència de les dones: el risc de victimització dels homes no té a veure tant amb el fet que les dones siguin capaces d'usar la violència contra ells, sinó que se n'aprofiten dels instruments que l'acció institucional posa al seu abast, és a dir, els homes esdevindrien víctimes en la mesura que les dones abusen dels sistemes de protecció. El perill de victimització dels homes rau en els excessos de l'aplicació de la llei i en la seua utilització fraudulenta a través de les denúncies falses. Aquesta presentació de les identitats preserva els homes sota la consideració de subjectes.

Per últim, cal remarcar la penetració del debat sobre les denúncies falses en totes les fraccions discursives, independentment del seu posicionament. No és estrany si tenim en compte que la contrastació de les fonts com a mecanisme per assolir l'objectivitat ha estat un tret distintiu de la cultura periodística des de l'origen. Si bé en els casos dels crims contra dones s'ha renunciat a trobar eixa inassequible equidistància que indefugiblement conduïa a la justificació argumental de les agressions, sí s'aplica en el plantejament d'assumptes com ara la custòdia, les sentències de divorci, el mal ús de la justícia, etcètera. Temàtiques a les quals, com veurem en el capítol 8, es dedica escassa atenció en els informatius de televisió.

CAPÍTOL 7. LA REFLEXIVITAT PROFESSIONAL: DISCURSOS SOBRE ELS EFECTES DELS MITJANS EN LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Yo supongo que en toda sociedad la producción del discurso está a la vez controlada, seleccionada y redistribuida por un cierto número de procedimientos que tienen por función conjurar los poderes y peligros, dominar el acontecimiento aleatorio y esquivar su pesada y temible materialidad.

Foucault, 1992

The spectacular enlivens the everyday life-world, while reconfirming its ordinariness and orderliness. At the same time, it is also a problematic world populated by crime, danger, conflict, corruption and other forms of harm and disorder that trouble the safety, moral balance and common sense of everyday life, and open up a space for information and advice on how to cope

Eide i Knight, 1999

Usar el concepte de reflexivitat per fer referència al procés de reflexió personal inherent al desenvolupament d'una tasca professional, com ara l'elaboració d'una peça periodística o la seua selecció, ens allunya, sols en part, del debat sobre la reflexivitat en la tasca sociològica. Si resseguim la definició d'Archer, que entén la reflexivitat com el procés d'autoconsideració conscient de l'acció en relació a una context social determinat o l'acció social dels altres (Archer, 2003), en el tema que ens ocupa, podem definir la reflexivitat com l'acció que es tradueix en una presa de decisions a l'hora d'elaborar, emmarcar i seleccionar les notícies sobre violència de gènere en relació, d'un costat, amb la interpretació que se'n fa i, de l'altre, amb l'acció de les audiències, que serien els altres en aquest cas. El procés de codificació, així

doncs, es nodreix de les cosmovisions sobre la violència de gènere, al mateix temps que passa pel tamís de la intencionalitat del missatge, és a dir, l'orientació a l'acció de les audiències.

El procés de construcció de la violència de gènere com a problema social es configura, en els mitjans, en el marc del periodisme de servei¹⁵⁵. L'assumpció, segons Berganza, del model d'actualització instrumental comporta que la selecció, l'emmarcament i l'elaboració de les peces periodístiques persegueix uns objectius estratègics: en principi la visibilització i sensibilització social es tornen periodisme de servei quan els discursos mediàtics s'orienten a la gestió dels riscos. La vessant de periodisme de servei que, d'acord amb Eide i Knight (1999), esdevé un dels trets característics del periodisme generalista i de masses des del moment que tracta de donar resposta a la problematització de la vida quotidiana i que hauria desembocat en "a profusion, and confusion, of new forms and media of help, advice, guidance and information about the management of the self and everyday life" (Eide i Knight, 1999: 526). Un enfocament de gestió del risc que travessa els discursos dels i les periodistes que se'n dediquen. Si bé l'entrada de la violència de gènere en l'esfera pública conté la potencialitat de problematitzar les relacions entre els gèneres i la naturalesa del contracte sexual, per als i les periodistes, el que esdevé prioritari serà oferir solucions o guies d'actuació a les persones involucrades en relacions potencialment violentes.

El procés de codificació de les peces periodístiques televisives, d'acord amb el model de codificació i descodificació de Stuart Hall, està determinat per significats i idees que comprenen des del coneixement operatiu de les rutines de producció i les habilitats tècniques a les ideologies professionals i el coneixement institucional, però també definicions, prejudicis i idees preconcebudes sobre les audiències (Hall, (1973) 2004: 219). En el capítol cinquè, hem incidit en com, en el periodisme televisiu, la dinàmica de la pràctica tendeix a minimitzar aquesta reflexivitat, car s'imposen unes rutines que dificulten la possibilitat de prendre consciència, fins i tot, del procés de producció. Si agafem l'exemple de Crossley (2013), una redacció funcionaria com un equip de futbol en què els actors simplement s'organitzen seguint una estratègia; cadascun d'ells encarna un rol diferent i l'autoconsciència, per tant, comprometria la fluïdesa del joc. Els i les periodistes no pensen sobre la seua tasca, actuen de manera espontània conforme a la lògica de la professió. No obstant, en els processos de producció, com hem vist, impacten múltiples dimensions que actualitzarien, en funció de les experiències viscudes, la posició que s'ocupa (la capacitat de decisió) i el sistema de

¹⁵⁵ Robert Ezra Park ja destacava la funció assimiladora de la premsa a partir de la informació de serveis, en principi desproveïda d'ideologia.

creences, així com la manera d'enfrontar-se a l'elaboració, emmarcament i selecció de les peces periodístiques. En el capítol sisè, hem analitzat les diverses fraccions discursives existents segons el posicionament que adopten respecte de la violència de gènere, és a dir, les definicions i idees que els i les periodistes n'articulen al seu voltant, definicions que delimitaran el procés de codificació. En aquest capítol, explorem els discursos dels i les periodistes sobre la funció social del periodisme i sobre la intencionalitat que guia la seua tasca professional pel que fa a la violència de gènere. L'anàlisi del discurs de la intencionalitat travessa dues dimensions: d'una banda, la relativa a les percepcions sobre els efectes de la televisió i, per tant, la funció social del periodisme; d'altra, la de la imatge d'agressors i víctimes i la consideració d'agressors i víctimes en tant que audiències. Aquestes dues dimensions vertebraran les argumentacions dels i les periodistes sobre la seua intencionalitat en el procés de codificació.

Malgrat la diversitat de punts de vista pel que fa a la delimitació i percepció de l'abast i la naturalesa de la violència de gènere, els discursos es mostren compactes quan aborden la tasca del periodisme. Juntament amb la voluntat de donar a conèixer una realitat a la societat, hi apareixen dos aspectes centrals: animar a la denúncia i dissuadir els agressors. Darrere, doncs, de posicions polític-ideològiques molt diferents, s'albira un discurs dominant sobre la manera d'enfrontar-se a la violència de gènere que, tal com s'ha apuntat des dels estudis sobre comunicació i risc, tendeix a la individualització dels problemes socials que deixa la responsabilitat d'acabar amb la violència de gènere o d'eixir-ne en els individus i, sobretot, en les dones. Elles tindrien la clau per resoldre la situació a través de la denúncia. Pel que fa a la dissuasió dels agressors, el paper del periodisme consistirà a informar sobre les mesures punitives, amb especial èmfasi en les penes de presó. L'increment de la punició es contempla com un dels assoliments més eficaços a l'hora de combatre la violència, però redueix el problema social de la violència a una qüestió de mera gestió de la criminalitat.

A aquesta imatge higiènica de la violència, que considera possible acarar-la de manera positiva mitjançant l'augment de les mesures de protecció, va aparellada, però, una imatge dominant d'agressors i víctimes. La manera com es creu que són i es comporten intervindrà en el procés de codificació dels missatges, ja que aquests es produiran amb la intenció d'incidir en l'audiència objectiva.

7.1. EL DEBAT SOBRE ELS EFECTES DELS MITJANS

Els discursos al voltant de la intencionalitat amb què es codifiquen els missatges, a partir d'unes imatges sobre com és la societat i com són les víctimes i els agressors, enclouen reflexions, però també, i sobretot, dubtes respecte de la teoria de l'efecte imitació o de l'efecte mimètic. Les recomanacions que Miguel Lorente va traslladar als mitjans a finals del 2010, que proposaven reduir la dimensió de les peces informatives al format de cues i evitar la incorporació d'elements amb els quals els potencials agressors pogueren identificar-se i fer servir com a detonant de la violència, no troben gaire seguiment en els discursos analitzats.

El periodisme es veurà com una eina capaç d'intervenir en positiu en la societat, ja que permet donar a conèixer, sensibilitzar i informar de l'estat de la qüestió. A més, com hem vist, s'emfasitza la funció de servei públic, que s'adquireix gràcies a la incorporació d'elements com ara el telèfon d'atenció a les víctimes, la informació sobre recursos, etcètera. Els suggeriments de Lorente, així doncs, limitarien la competència dels mitjans per posar sobre la taula un tema d'interès general:

Ahora mismo, igual que los casos de violencia de género, en general, o la violencia machista, en general, pues ha bajado un poquito en el escalafón de interés, también ha bajado esto. Es lo que te decía, ¿no? Todo lo que está asociado a esos casos tiene un retroceso y dejan de debatirse. Yo creo que es un poco el, la parte negativa. Si es verdad que se están evitando muertes, según la teoría de Lorente, pues bienvenida sea, pero si no es así, se está retrayendo un poco de debatir cosas que creo que todavía están en el debate, ¿no?, y que no, y que pues no aflora, no aflora (E8).

La recomanació, com hem vist en altre punt, es rep de manera desigual a les empreses, no s'institueix com a norma en cap d'elles i simplement hauria propiciat algunes adaptacions del model comunicatiu anterior. El descrèdit que mostren els i les periodistes cap a l'impacte directe del discurs periodístic en el comportament dels agressors, si més no, s'alinea amb la majoria dels estudis sobre els efectes dels mitjans: aquests posseïxen la capacitat d'introduir realitats en el discurs, d'incidir en unes maneres de comportament compartit, de generar un clima d'opinió pública o d'emetre missatges que es puguin recordar i a partir dels quals prendre decisions, d'adoptar postures i punts de vista socialment legítims. En definitiva, els i les periodistes reconeixen els efectes cognitius dels mitjans, si bé ometen qualsevol referència a la ideologia. En aquest sentit, els efectes intuïts ocorren en el procés de

recepció, i malgrat l'al·lusió a canvis en la conducta, es defuig la interpretació conductista, que observa efectes directes en el comportament de les audiències¹⁵⁶.

En la racionalització del procés de codificació, per tant, es debat entre la pertinència d'informar per damunt de tot —prioritat periodística, enfocament episòdic— o de millorar el mode de fer-ho —prioritat social, enfocament temàtic. En cap cas es planteja deixar de parlar-ne, posició aquesta que s'identifica amb un intent de silenciar i (re)ocultar la violència de gènere¹⁵⁷ i que podria arrossegar conseqüències respecte a la consideració social de la violència. Tal com apareix en la cita anterior, podria desaparèixer del debat social o, segons es dedueix en la següent, alterar les percepcions de l'audiència:

...pero yo creo que la conclusión es que no ha bajado. Y, sin embargo, sí que ha bajado un poco, yo creo, la percepción con esta táctica de todos los medios de bajar, sí que ha bajado un poco la percepción de protección (E6).

En aquest verbatim s'assenyala com la quantitat de missatges que emeten els mitjans contribueix a modular les percepcions de l'audiència, concretament en relació amb la capacitat de protecció que les institucions poden dispensar. I també s'apunta que el fet de deixar de parlar-ne ho puga interpretar-se la societat com a indici que violència de gènere ja no existeix o que els casos són cada cop més aïllats.

El que un informant denomina com “l'etern debat sobre els efectes”, des del periodisme, es compara amb allò que, en el seu dia, va relegar la temàtica dels suïcidis fora de l'espai públic. La teoria que els suïcidis es contagien fou empíricament analitzada en els 70 per David Philips, a través de l'anomenat *Werther Effect*. El nom prové del títol de la novel·la de Goethe, *The sorrows of John Werther*, que narra el suïcidi d'un jove davant la impossibilitat d'enfrontar-se al patiment amorós. Després de la publicació del llibre el 1774, nombrosos joves se suïcidaren amb idèntic mètode i copiant l'estètica implantada pel protagonista del llibre —que fou prohibit a Alemanya, Itàlia i Dinamarca. Philips estudià l'increment dels suïcidis entre dones joves i rosses arran del suïcidi de Marilyn Monroe i, posteriorment, l'impacte que, en la seua zona de distribució, van tenir les portades de la premsa escrita que recollien

¹⁵⁶ La hipòtesi sustentada per Lorente, i avalada per psicòlegs com ara Alonso Cabrera (2010), abraça el concepte d'aprenentatge vicari d'Albert Bandura: es produeix una mimesi —també determinada per la concentració de casos— que és fruit de l'efecte modelatge, és a dir, allò que un agressor aporta, sense saber-ho, als futurs agressors que, al seu torn, com si es tractara d'un currículum ocult, n'imiten els comportament, ignorant que actuen sota la influència de les informacions (Cabrera, 2010). El document complet es pot consultar a <<http://www.aconsejame.net/znewaconsejame/articulos/doc-violenciagenero-documento.pdf>>.

¹⁵⁷ Açò no implica que no es justifique la davallada de l'interés informatiu cap a la violència de gènere i el seu redimensionament.

algun cas de suïcidi en els dies següents a la publicació de la notícia sobre la incidència dels accidents de trànsit (Coleman, 2004: 3). Loren Coleman s'interessà no sols pels efectes dels suïcidis, sinó pels de totes les informacions sobre crims, com ara els assassinats massius a les escoles americanes. Els estudis que han avalat la teoria de l'efecte imitació —com els que s'han dut a terme en el context espanyol per demostrar que la cobertura informativa de la violència de gènere pot ser l'espoleta que n'accelere o incrementa els incidents— no han passat de constatar únicament la concentració dels casos.

En l'Estat espanyol, la tendència que exclou els suïcidis dels mitjans s'ha mantingut, salvat quan afecta persones amb notorietat. En els darrers anys, a més, s'ha introduït una segona excepció a la regla: la del relat dels suïcidis vinculats als desnonaments. Això no obstant, els i les periodistes també ressenyen el debat que es va encetar al voltant de la conveniència d'informar sobre les accions terroristes —d'ETA— per evitar la propaganda pel fet. Les al·lusions a la norma que, mitjançant la ignorància, mira de protegir l'audiència del suïcidi, que s'acata, i del terrorisme, que no s'ha acatat mai, configuren els eixos del debat que, a hores d'ara, sembla esquarterar-se. Així doncs, una de les informants afirmarà:

o... mmm... mira, nosaltres amb els suïcidis no els donem. Perquè en un moment determinat moment es va parlar, es va teoritzar sobre l'efecte imitació, no? No fa gaire, vam fer un reportatge de que alguns psicòlegs de les unitats de... d'assistència a suïcides, a persones amb d'això, deia que amb el tema del suïcidi s'havia de poder parlar, parlar obertament... que no necessàriament el parlar dels suïcidis, que és com un també, ajuda els suïcides a no portar a terme el suïcidi, que qui es vol suïcidar, se suïcida. I qui simplement té aquesta... aquesta... aquesta tendència suïcida, el fet que hi hagi obscurantisme no l'ajuda, que exposar clarament que com tu altres persones poden tenir aquesta tendència suïcida, explicar-ho públicament que no sigui un tabú, això a nivell de comunicació i al nivell de societat, fins i tot podria ajudar. I aquí ja tens una altra hipòtesi sobre si cal parlar de suïcidis o no (E16).

Es planteja, llavors, l'existència de diverses formes d'aproximar-se a la informació sensible: una que, per posar en relleu el cas concret, explica el procediment i emfasitza en les causes —i, per tant, es proposa com a model vinculat a persones d'èxit social, a la prova d'amor, etcètera—, amb el consegüent risc d'induir altres persones a reproduir-lo; i altra que permetrà oferir ajuda, pautes de reconeixement i eludir l'aïllament social. Pel que fa a la violència de gènere, després del llarg procés d'entrada en l'esfera pública, la negativa a obliterar-la de les pantalles és unànime, fins i tot encara que es done suport a la hipòtesi sostinguda per Lorente:

Pues nada, yo estoy de acuerdo con lo que nos pidió Miguel Llorente, pero no cuajó [...] Y además, no digo que se deje de hablar de violencia de género; yo, lo que digo, es que se hable de otra manera. Que en lugar de dar cada muerte, todas las semanas o todos los meses, contextualices la violencia. Si, por ejemplo, este mes de enero han muerto seis personas que no han denunciado, joder, haz un reportaje sobre las denuncias (!), o sobre dónde pueden acudir las mujeres, pero no me des las seis muertas. Porque eso no me vale de nada, ¿no? (E3).

Els efectes que s'atribueixen als mitjans, en conseqüència, entronquen amb la noció del periodisme en tant que servei públic. Un periodisme que afavoreix, a partir de la recepció dels missatges, que es renegocien les percepcions i les actituds envers la violència de gènere. D'acord amb Bakir, les principals funcions d'interés públic que acompleixen els mitjans són: proporcionar coneixement en informar d'un determinat problema social; modular l'acceptabilitat del públic respecte dels diferents riscos; motivar l'audiència a actuar amb responsabilitat; i facilitar marcs de significat per a les decisions que es prenen voluntàriament (Bakir, 2010 citat en Farré i Gonzalo, 2012: 15). Aquestes quatre dimensions estan presents en el discurs dels i les periodistes, que incideixen en la capacitat del periodisme i de la seua tasca professional per (in)formar la ciutadania i sensibilitzar la societat.

7.2. LA GESTIÓ DE LA VIOLÈNCIA DES DELS MITJANS

Però els mitjans no sols informen i modulen l'opinió pública. Dins de la professió es perceben, a més a més, com a eines que aporten solucions. El següent fragment de text condensa aquesta concepció imperant:

En medios de comunicación falta seguir haciendo reportajes de concienciación, y seguir tratando el tema con delicadeza, y seguir **mostrando el rechazo social, o sea, lo que más efecto ha hecho contra los maltratadores, lo que más ha parado los pies y lo que más ha animado a las mujeres a denunciar es el rechazo social.** Y el rechazo social se obtiene a través de los medios de comunicación. Porque está mal hecho, porque mostramos lo que no está bien y lo que antes en un bar la gente aplaudía: yo a esta me la cargo, ahora dice, oye, que dices (E2).

La tasca principal, per tant, consisteix en mostrar allò que està malament, allò que s'ha de rebutjar, una característica que remet a la capacitat dels mitjans per transmetre un determinat ordre moral que, específicament aplicat a la violència de gènere, promouria el rebuig dels comportaments i les actituds masculines. Els mitjans de comunicació, així doncs, esdevenen importants ferramentes, en l'imaginari dels i les professionals, per al desplegament de les coordenades de l'ordre moral que es traduiran en la repulsa social. Si seguim el fil de l'argumentació, els agressors

s'haurien vist coaccionats pel canvi de valors en una societat que ja no oculta el menyspreu cap aquest tipus de comportament, mentre que les víctimes haurien trobat el suport necessari per denunciar. Aquest raonament concentra les quatre funcions que enumerava Bakir: proporcionar informació sobre la violència de gènere a partir de diversos gèneres periodístics; modular l'acceptabilitat social del fenomen; actuar amb responsabilitat, és a dir, refusar la violència en les experiències pròpies — agressors i víctimes— i la denúncia com a corol·lari del nou marc de significació, que implica que tothom, tant víctimes com familiars i persones desconegudes, haurà d'alertar de qualsevol sospita que pugui evidenciar i impedir una situació de violència de gènere per tal de contribuir al canvi social.

En el següent fragment es resumeix aquesta dimensió moral dels mitjans i el seu potencial per traçar la línia que separa allò que està bé d'allò que està malament:

Quando tú en la tele están oyendo una forma de hablar, pues al final tú lo aplicas, en tu vida, o sea, inconscientemente, lo hacemos todos. Si tú estás cuidando el lenguaje y estás contando un mensaje, todo el día, todos los días a las 3 de la tarde, eso cala en la sociedad. Es decir, y al final el niño de 8 años pregunta: 'y por qué dicen tal y por qué dicen cual, por qué hay allí ese teléfono y qué le ha pasado a mamá, y por qué le ha pegado su padre...', y es importante que sepa el niño lo que está pasando que... que hay una serie de personas que sus parejas les han pegado, **que eso está mal, que eso es delito...** yo creo que es muy importante que la función de los medios es fundamental, fundamental (E1)

El periodisme, aleshores, es reivindica com a institució que pot resoldre problemes simplement mitjançant la seua enunciació: el mateix procés d'introducció de la violència de gènere en l'esfera pública suposaria un avanç en la seua eradicació. L'engranatge que uniria el moment d'enunciar i el de la supressió efectiva, completant-ne així la cadena, seria l'acció de sensibilització i conscienciació de la societat. Així doncs, la funció dels mitjans s'emmarcaria en la necessitat de despertar sentiments morals al voltant de la violència i aconseguir que la societat s'adone de l'existència d'un determinat problema:

I crec que tots estem, el que t'he contat abans, pues sensibilitzats i conscienciats en el tema. Perquè tenim clar que els mitjans de comunicació tenen la força, són els mitjans que tu pots donar veu i explicar a la gent, que per això existeix el periodisme, o la part bona del periodisme, amb la què **tu pots ajudar a solucionar un problema**. I jo crec que els mitjans de comunicació han d'intervindre d'eixa manera, **intentar ajudar a què tot el món es done compte d'eixe problema social. I eradicar-lo, clar** (E12).

Segons això, els missatges que els mitjans llancen a la societat brindarien a les persones l'oportunitat de prendre decisions sobre les seues vides: seria un tipus de

metareflexivitat o reflexivitat orientada a tercers. És a dir, que la presa de consciència sobre la tasca professional desenvolupada deriva en una acció orientada a tercers:

Jo era, mmm... sensibilitzar, parlar-ne, visibilitzar, no? Mm... sobretot les noies joves que sembla que estan reproduint models antics, bueno... que se'n parlés... i oferir... i no lligat purament a un succés (E17).

Sensibilitzar, conscienciar o donar visibilitat, en la mesura que conformen la cadena de significants lligada a la responsabilitat social del periodisme respecte de la violència de gènere, col·loquen el discurs periodístic com a nucli a partir del qual les terceres persones poden renegociar les seues actituds. Per tant, la responsabilitat social del periodisme permet abandonar l'equidistància i prendre partit: "abrir los ojos en cierto modo" (E5) o "poner los puntos sobre las íes en este sentido" (E10).

Així doncs, els i les periodistes no troben cap contradicció entre el revestiment moral de què es doten les informacions sobre violència de gènere i l'objectivitat i el rigor professional. Fins i tot en els casos en què la posició de partida és més objectivista i entén que allò primordial és informar i no construir un marc valoratiu, s'assumeix eixe punt de responsabilitat que considera positiu aprofitar les possibilitats que ofereixen els mitjans:

Es un poco la, una proyección para mucha gente que a lo mejor está en su casa y dice: "Ah, pues a mí me pasa eso". Que, al final, ése tampoco es mi trabajo porque si puedes aportar un poquito, pues bueno (E5).

Fairbairn i Dawson afirmaven que "a possible argument justifying the absence of violence against women expertise, and women's voices, and pro-feminist voices may be that it is not the job of news media to educate the public in such a manner" (Fairbairn i Dawson, 2013: 170). En el cas de les televisions generalistes a l'Estat espanyol, per contra, la responsabilitat d'educar s'ha incorporat com un component més de la tasca professional. Ara bé, açò no implica que les veus de les dones o de les persones expertes en violència de gènere amb posicionaments feministes hagen entrat en el discurs mediàtic. Ans al contrari, les fonts es circumscriuen a un catàleg restringit de fonts oficials i fonts recurrents, entre les quals en destaquen la policia i els membres de la judicatura.

Tanmateix, per als i les periodistes, la intencionalitat va més enllà de la simple enunciació. La metareflexivitat orientada a tercers no sols afecta els seus paràmetres ètics o morals: el poder del periodisme no es redueix únicament a la seua capacitat per mostrar, sinó també, i sobretot, a la possibilitat d'interpel·lar, d'adreçar-se a les audiències alhora que s'intenta controlar el sentit de la descodificació que aquestes realitzen dels missatges. En conseqüència, la intencionalitat de la codificació variarà

en funció de qui siga l'objecte de la recepció: les dones que viuen abismades en situacions de violència, els homes agressors o els entorns socials d'unes i altres.

7.1.3. Els missatges a les víctimes: denuncieu!

Des de la lògica de la informació de servei, els i les periodistes subratllen el paper desenvolupat, ja que han aportat solucions a les persones immerses en relacions violentes. Prèviament a les solucions, cal que les dones que mantinguen relacions d'aquests tipus en prenguen consciència i això es plasmarà, si seguim Elena Casado i Antonio Agustín García, amb el seu trànsit des d'una posició de subjectes subjectats a d'altra de subjectes de l'acció. El trànsit implica, des d'aquesta perspectiva higiènica, en primer lloc, l'enunciació i en segon, la denúncia. Aquesta lògica impedeix que ens preguntem per què el subjecte de l'acció violenta recorre a l'agressió: "nuestro sentido común se sacia dando por bueno que quien agrede lo hace porque ocupa una posición de dominio, lo que desaloja cualquier interrogante posterior"(Casado i García, 2009: 95).

La informació de servei, evidentment, s'adreçarà a les dones per tal que, individualment, adopten les mesures necessàries per eludir el perill de mort, per defugir les agressions de què en són objecte. Es ressaltarà, per tant, la capacitat dels mitjans per informar sobre els passos que s'han de seguir, en un intent per eixamplar els coneixements útils:

Jo per exemple, a mi m'agrada la secció en la que estic i el treball que fem perquè crec que és el periodisme que s'ha de fer que és de llançar missatges, per exemple, conscienciar la gent, sensibilitzar-los, previndre, que les dones sàpiguen que existeixen ajudes, que existeix policia, que existeixen sistemes on si tu te fa falta casa perquè te vas a quedar al carrer, que tens un pis... (E12).

Aquest tipus d'informacions temàtiques es contraposen a les informacions episòdiques en què sols s'explicaria el crim comés contra una dona. La vocació de servei públic tractaria d'evitar almenys que les notícies sobre delictes relacionats amb la violència de gènere connotaren un "missatge de mort", reforçat mitjançant la reiteració de les xifres mortals i una cobertura mediàtica que únicament se'n féra ressò dels successos. Les peces de suport que informen de les mesures judicials, policials, econòmiques i d'infraestructura existents, podrien ajudar a contrarestar, tal com s'explicita en el següent fragment, l'efecte negatiu sobre les audiències, aquella sensació que no es pot fer res al respecte: les informacions sobre successos tendrien, segons la interpretació dels i les periodistes, a rebutjar la possibilitat de convertir-se

en agents, mentre que les peces de suport —temàtiques—, es dirigirien a impulsar justament el pas a l'acció:

Aleshores tu intentes a partir d'eixe cas, explicar alguna cosa més que done una explicació més àmplia, no sobre el cas, sinó sobre la violència de gènere que d'alguna manera estàs dient a una dona que pugui estar en eixa situació, llançar algun missatge més, o llançar un missatge que no siga sols que ha mort una dona, sinó... mmmm... quines circumstàncies judicials, o quines eines hi ha per combatre la violència de gènere... (E16).

Ara bé, l'acció se supeditarà a les disposicions policials i judicials; els dispositius disciplinaris esdevindran així intermediaris que permetran que les dones esdevinguen subjectes, sempre sota les seues prescripcions, normes, ritmes i rutines. Aquestes institucions s'erigeixen llavors en garants de la seguretat i en guionistes del procés de trànsit on, de nou, les dones es relegaran a la posició de subjectes subjectats. Des del discurs dels i les periodistes, fins i tot quan s'admet que les dones poden no voler denunciar, el guió que s'explica de cara a la seua conversió en subjectes agents recull idèntiques recomanacions:

Un molt xulo, molt xulo que em va encantar fer, de **les recomanacions que donava la policia** a les dones per autoprotegir-se, per exemple. I vam fer un vídeo que no era el típic vídeo d'un informatiu, però que era com de servei, i que a més era molt especial perquè no hi havia imatges i les vam recrear, amb consells de... de... si veus que es posa violent, intenta tancar-te en una habitació, evita la cuina que està plena de perills, ... **parla molt... si no vols denunciar, val, no denunciïs, però parla amb alguna persona que sàpiga què t'està passant**, perquè si tu la truques i li dones una paraula clau, truqui a la policia... una sèrie de consells... aquest va ser un (E17).

El reconeixement que allò de què es parla en la televisió és el mateix que em succeeix i el procés d'enunciació —el relat— substituirien o equivaldrien a la denúncia. L'autoprotecció que se'ls suggereix es dirigeix, principalment, a preparar la fugida, que és l'únic espai d'agència que es concedeix a les dones i que, a més a més, sols serveix com a mesura de pas, ja que, finalment, acabarà en mans de la policia. Les institucions policials i judicials, com que detenen un rol central en matèria de violència de gènere, centralitat que emana de la LIVG, constitueixen una font habitual i recurrent per a l'elaboració de peces periodístiques sobre el tema. Tant en el supòsit de la cobertura episòdica, en què les fonts policials i judicials són les úniques oficials —a través de la seua veu s'expliquen els fets i s'indica en quina situació ha quedat l'agressor— com en el de la temàtica, en què una part important de les peces realitzades versa sobre les mesures de protecció i punició que involucren justament aquestes institucions, els

mitjans funcionen com altaveus de la interpretació de la violència de gènere com a delictes i com a problema d'ordre públic.

L'èmfasi en la denúncia i la confiança dipositada en ella en tant que element indispensable per 'eixir' de la violència travessa tots els discursos, fins i tots els més crítics amb la LIVG i la tasca de les administracions:

Pero yo sí que creo que podemos, eh, nuestro mensaje va más dirigido a lo que rodea a la mujer, o sea, a la familia de la mujer, que creo que sí que sería fundamental, creo que un 0,1 sólo de las denuncias que se pusieron el año pasado fue, las pusieron familiares de las mujeres, que me parece brutal, o sea, ¿qué coño están haciendo las familias? (!). Y, y luego, a las autoridades, o sea, yo soy partidaria, desde mi posición, de intentar analizar con los expertos qué está pasando con la violencia, dónde falla el sistema, y contarlo en la tele, porque creo que si se cuenta en la tele, podemos cambiar las cosas (E3).

Malgrat que 'canviar les coses' és sinònim, segons aquest fragment, de millorar els sistemes de protecció —impedir que fallen—, s'espera que siga l'entorn de la dona qui prenga la iniciativa: la responsabilitat d'interposar una denúncia recauria sobre familiars i amistats —independentment, és clar, de la voluntat de la dona. D'aquesta manera, el trànsit de subjecte subjectat a subjecte agent es trenca en interferir un tercer subjecte que s'apropia de l'agència perduda de la dona-víctima¹⁵⁸. En aquest cas, per tant, es nega la capacitat d'agència de la dona-víctima, considerada ara element problemàtic del fenomen —perquè no interposa denúncia. Aquesta noció la col·locaria en les antípodes del que es percep com a subjecte, amb un coneixement extern, objectiu, capaç d'avaluar, sancionar i, per tant, de prendre decisions autònomament. En eixe sentit, les persones anònimes que s'atreveixen a denunciar queden investides de la condició d'herois o heroïnes¹⁵⁹, alhora que es culpabilitza l'entorn que falla, que no està a l'altura de les circumstàncies. La pregunta latent darrere d'aquesta posició és, de bell nou, per què les dones es queden. I és per això que l'exploració del context de la víctima s'esdevé estratègic per tal de detectar què

¹⁵⁸ Utilitzem dona en singular per emfasitzar com delimita una categoria de dona essencialitzada i culturalment construïda sobre la qüestió biològica i que, en aquesta cas, afegeix el adjectiu maltractada com a tret d'identitat. La categoria dona-víctima, per tant, es construirà a partir de l'establiment d'un adjectiu com a element essencial de la identitat.

¹⁵⁹ Els mitjans s'alimenten i creen aquests herois i heroïnes. La cobertura del que s'anomenà 'cas Neira', per exemple, demostra aquest gust pels herois. El cas que protagonitzà Jesús Neira —un home anònim que resultà greument ferit en intervenir en una agressió contra una dona en el carrer per tractar d'aturar-la—, d'acord amb Carballido, evidencia un punt d'inflexió en què els mitjans prendran una actitud proactiva, de major implicació i control de la informació amb l'objectiu de fomentar actituds de rebuig i crear opinió (Carballido, 2009:167). Des d'una perspectiva de l'agència, els mitjans, si bé aprofitaren el cas per convertir-lo en un símbol de la reacció ciutadana d'intolerància a la violència contra les dones, també demostraren que no reconeixien la veu d'una dona que negava que fora una dona maltractada.

és el que ha fallat. Perquè fracassen elles i fracassa el seu entorn per no instigar a la denúncia ni a la ruptura de la relació.

Fallar implica, si més no, no haver pres la decisió correcta. La denúncia, en tant que via legítima per trencar amb una relació violenta, marcarà el camí que les dones han de recórrer per convertir-se en subjectes i assolir, per tant, reconeixement. En l'intent de despertar consciències i estimular la denúncia, s'utilitzaran nombroses estratègies discursives. Una d'elles és evidenciar que els fills i les filles que creixen en un ambient impregnat per la violència també en són víctimes:

Y luego sobretodo porque eso animaría también a muchas mujeres, es decir, en definitiva, **si tú estás sufriendo malos tratos y alguien te cuenta que tus hijos también lo están sufriendo por su culpa**, a lo mejor es más fácil que tú des el paso y luches contra eso. Y yo creo que eso en las teles falta, creo que se hacen, se hacen reportajes, pero creo que se debería estar más encima, contando que también hay gente que está sufriendo por... por el maltrato a la mujer, y que son todos los menores (E1).

En aquest fragment de text es palesa, una vegada més, que la crueta de les conseqüències que se'n deriven de la violència permet de deixar en suspensió la vivència de la dona per concentrar-se en el mal dels altres. Fairbairn i Dawson destaquen que quan un agressor atempta no sols contra la seua companya íntima, sinó també contra els fills i filles, l'atenció es desplaça cap a aquestes segones víctimes (Fairbairn i Dawson: 2013: 157). Assistim, doncs, a una jerarquització de les víctimes involucrades. En els discursos que analitzarem del setmanari *El Caso* al llarg del franquisme, aquesta estratègia discursiva era ben evident: la mort de la dona quedava relegada a un segon pla quan hi havia víctimes menors (Gómez Nicolau, 2008). En aquest cas, tanmateix, s'assenyala les dones com a responsables últimes del que passe amb la seua progènie. Elles són les que han d'evitar exposar-los a situacions de perill i s'apel·la a deures essencials de la figura materna com són la vigilància i la cura dels infants. Si aquests pateixen, la culpa és de la dona-mare, que no actua d'acord amb el mandat maternal. No trobem, però, cap referència al mandat patern pel que fa a la cura i al benestar de les criatures.

El procés de codificació dels missatges està travessat per una imatge dominant de la dona maltractada: una dona passiva davant les agressions, que ni sent ni pateix, que tolera el maltractament per la falsa consciència desenvolupada i que, a més, no comprén l'abast de la seua situació. Aquesta és la concepció preponderant que opera en les cosmovisions dels i les periodistes, i a qui destinen els missatges i d'acord amb

el qual els i les professionals negocien quins elements informatius poden ser útils o no:

Pues que lo hizo delante de los hijos. “Es que”, decía Lorente, “es que eso es, al final, es irrelevante”. No, yo no creo que sea irrelevante. Yo creo que te da un perfil de un agresor que **permite a muchas víctimas que no saben en qué medida deben denunciar a su marido**, el que digan: “¡Coño, es que un cabrón como éste no ha respetado ni a sus hijos! Y yo que pienso que mi marido me pega lo justo y no lo hace más porque están mis hijos delante, pues empiezo a pensar que cualquier día se le cruza el cable y ni con niños delante. O que además de matarme a mí, maltrata a los niños, pues dices tú, es que también a mis hijos lo hace”. Entonces, eso ayuda a tomar conciencia a las víctimas, pero también a la sociedad y a las familias a ayudar a denunciar. A decir, “Oye, Fulana Mari que tu marido cualquier día hace lo mismo contigo o mira el caso de ayer, es que te veía ayer a ti. O sea era ella, pero te veía a ti y veía a tus hijos” (E6).

Els mitjans tenen la capacitat de fixar el límit a partir del qual les dones víctimes haurien de denunciar. En el fragment de text anterior, observem com s'insereix informació sobre les circumstàncies de l'agressió (davant dels fills) a mode d'advertència; es mira d'encoratjar una denúncia a temps i així evitar situacions que sobrepassen el llindar d'acceptabilitat. Amb la reproducció d'aquests missatges, el periodisme tracta de posar sobre avís les dones per tal que no se salten els senyals¹⁶⁰, mitjançant exemples d'agressions amb les quals es puguen sentir identificades i, per tant, consolidar la seua determinació de cara a la denúncia. La seua i també la del seu entorn. En activar l'alerta sobre una possible desviació del maltractament cap als infants es pretén pitjar un ressort que impulse l'acció. El risc, en aquest cas, es mesura en funció de la situació dels fills i les filles, no de les dones.

Com que la denúncia es considera l'única via d'escapament de la violència de gènere, la seua retirada comportarà el principal obstacle alhora de combatre el problema. Convé recordar com, des de la criminologia feminista (Larrauri, 2003; Maqueda, 2006, 2007, Paterson, 2006, Vives Cases i La Parra Casado, 2008), es recalca que el procés judicial resulta hostil per a les dones que decideixen fer oficial l'acusació contra els seus companys. Les autores han destacat la desconfiança cap a les declaracions de les dones, la manca de recursos econòmics al seu abast o l'escassa consideració que es dispensa a qui denuncia durant el procés pel que fa a la informació que se li subministra sobre el procediment i els terminis. La via penal, resseguint les autores, és

¹⁶⁰ Expressió que empra la darrera campanya institucional 'No te saltes las señales. Elige vivir', llançada el 2011, i que respon a la mateixa idea: en el format audiovisual, mostra escenes de maltractament com ara la humiliació, l'isolament o el control davant les quals, immediatament, la dona crida al 016, s'alça d'una taula i se'n va o crida sa mare per avisar que torna amb ella. El procés, per tant, es representa com a instantani.

una estratègia, no la solució, i massa sovint es torna en contra de les denunciants: perquè no satisfà les seues expectatives, perquè absol l'altra persona, perquè no dota de recursos, etcètera. En paraules de Larrauri: "el sistema penal puede favorecer la creación de estereotipos que las perjudican. Por ejemplo, se repite el mito de lo irracionales que son las mujeres que pretenden desistir del proceso penal, en aras de una reconciliación o en un intento de minimizar la violencia; se alude a las mujeres que denuncian penalmente o para conseguir ventajas en la separación; o, contrariamente, se señala el absurdo proceder de las mujeres que denuncian y luego no quieren separarse" (Larrauri, 2003: 275). En el discurs dels i les periodistes cobren vida totes aquestes percepcions que Larrauri identifica també en el discurs dels jutges i jutgesses i que palesa la connexió existent entre el camp periodístic i les fonts oficials que encarnarien policia i judicatura. Són les periodistes que habitualment cobreixen la violència de gènere per a les seues respectives empreses les que, molt especialment, han tingut contacte directe amb aquestes fonts: han elaborat alguna peça periodística sobre el funcionament dels jutjats específics per a la violència contra la dona o han assistit a judicis i han nodrit les seues notícies amb les declaracions de fonts judicials. El punt de vista, el posicionament que adopten les periodistes, coincideix amb el de la judicatura, fet que podem comprovar mitjançant les nombroses referències a la resposta erràtica i irracional de les dones que retiren les denúncies, que 'perdonen els agressors' o que prossegueixen amb la convivència:

Sabes, porque lo que más me llamó la atención de cuando hice el reportaje de 24 horas en el juzgado es ver cómo una chica que su madre y su hermana denunciaron por ella porque un día llegó a casa destrozada de golpes, con cortes, porque su marido, su pareja, la había echado contra el baño y se había cortado..., esa chica acudió a declarar ante el juez, ante la jueza en ese caso, de la mano del chaval que le había pegado. O sea, **¿qué hay detrás de la cabeza de esa mujer, o...?** En ese caso, el entorno de esa chica no le había fallado, pero en la mayoría de los casos el entorno falla porque nadie, nadie da la cara por ellas. Nadie denuncia (E10).

Per tal de donar una resposta definitiva al problema de la violència de gènere, caldria, en primer lloc, descobrir què li passa pel cap a la dona que perdona el seu agressor. En aquesta recerca, s'enumeren tot un seguit de 'factors de risc' amb la finalitat de dibuixar amb exactitud el 'perfil' de dona maltractada. Aquest perfil delimita, crea una categoria de dona-maltractada amb la qual s'aïlla el problema a partir dels casos concrets: dones que s'avergonyeixen de revelar la seua situació, dones que no volen que les seues parelles siguin detingudes, dones que tenen por a les represàlies, etcètera.

Així doncs, malgrat que els i les periodistes —sobretot les que podem emmarcar en les posicions feministes— abunden en què l'extracció de les víctimes és ben diferent, que n'hi ha en totes les classes socials i que la violència no és patrimoni de les classes baixes i amb menys formació, aquesta diversitat quedaria unificada sota la condició de víctima vulnerable i sense agència, com s'expressa en el fragment a continuació:

Per exemple, dir que no totes les dones de violència de gènere són pobres desgraciades. Hi ha la jutge que és víctima de violència de gènere, i és una jutge, o una senyora empresària... i, i hi ha estereotips sobre qui és la víctima de la violència de gènere. La pobra ama de casa que no, no sé què. Doncs no, violència de gènere hi ha en nois de 15 anys que han tingut una educació moderna i tal, que són agressors de les seues parelles. I hi ha dones... cultes, professionals, que són víctimes de la seua parella (E16).

La diversitat de dones que experimenten situacions de violència desapareix en passar pel tamís del procés de construcció de la víctima. Independentment de les característiques estructurals de cada dona, la seua catalogació com a “dones víctimes de violència de gènere” els arravata la capacitat d'agència, sempre que aquesta no es vehicle a través dels canals institucionals reglats. El discurs mediàtic posa això en pràctica l'estratègia del silenci que ressenya Raquel Osborne (2009b: 2). Es fan callar —es menyspreen com a veus legítimes— qualsevol tipus d'agència de les dones que no concorde amb el que es considera el camí recte de sortida de la violència. Tal com afirmen Moorti (2002) o Plummer (2003), els testimonis de les dones seran seleccionats sempre que no contradiguen el discurs oficial. A les dones que es retrata com a erràtiques o irracionals no se'ls atorga veu, s'integren automàticament en el decorat de l'escena filmada:

Pues yo qué sé, yo, por ejemplo, cuando he intentado hacer, claro, hubo un momento, que hace ya mucho tiempo, que ahora ya se habla más, pero al principio no se hablaba de que las mujeres estaban retirando las denuncias y volviéndose a ir a vivir con los agresores y tal y no sé qué. Pues [...] me fui a un juzgado y veías a la mujer llorando porque no quería que se llevaran detenido al tipo que le había pegado la noche anterior, ¿sabes? Entonces, yo hago eso, no porque la mujer que me vea en su casa diga “Ah, pues no voy a retirar la denuncia”, **porque me parece tan compleja (!)** la, la, por lo que está pasando esa mujer que, evidentemente, porque yo le diga en la tele que no retire la, la, **sino para que la gente que se encarga de esas mujeres lo tenga en cuenta, ¿sabes?** (E3).

En aquest cas, ni es concedeix validesa al testimoni de les dones que apareixen en les peces, ni tampoc es contempla que les dones que es troben en circumstàncies similars a casa seua siguin les interlocutores o receptors objectives dels missatges. La seua

incapacitat per actuar, per prendre decisions o per gestionar les situacions complexes s'argumenta a través de la seua descripció com a dones-víctimes, és a dir, dones atrapades per la por, alienades o amb falsa consciència. La dona que opta per la retirada de la denúncia esdevé paradigma de la dona-víctima que, si més no, s'identifica amb unes subjectivitats determinades. Encara que es rebutja l'existència d'un perfil únic de dona-víctima de la violència de gènere, sí que es delimita en el supòsit de les dones que es fan enrere:

Que luego si te vas a la parte de los juicios , a la parte de los condenados, yo creo que las cifras indican que hay bastantes condenas, que los datos se demuestran y que... luego creo que también es diferente cuando hablamos de una mujer española maltratada a una mujer extranjera maltratada. Porque... eh... pues a veces, por lo que me contaban los jueces retiran las denuncias, se echan para atrás... y luego el factor educación también influye (E1).

La imatge de la víctima es reforça amb idees que comprenen l'alteritat: les dones migrants constitueixen un dels elements al voltant del qual es compacta la categoria de víctima, una maniobra ben criticada pels feminismes postcolonials que acusen la representació de la dona del Tercer Món, etnocèntricament construïda, d'ésser l'extrem de l'opressió de gènere. Dintre aquestes representacions de dona-víctima sense agència, apareix la de la dona preocupada per la bona imatge de la família:

Pilla de sorpresa a la familia o a lo mejor la familia dice que le ha pillado de sorpresa, y a lo mejor no es tan de sorpresa y la madre y los hermanos lo sabían todo lo que había. Otra cosa es que pensaran, "Bueno, Manolo no va a llegar tan lejos". Hasta que lo hizo. Con lo cual digo sí es relevante, porque muchas mujeres están en esa situación, que, que lo van ocultando, porque "¡Qué vergüenza que los vecinos y mi familia se enteren que estamos así!" Y eso es relevante, por eso es un perfil de gente que es verdad y que está pasando... (E6).

La distància que estableix, en aquest cas d'un cap de redacció, respecte del retrat que descriu —allò que es dona per fet com a resposta habitual en les famílies i entorns de les dones atrapades en relacions violentes—, adopta la forma de narracions que gairebé ridiculitzen o porten a l'extrem de l'estereotip la construcció de la dona-víctima. En aquest cas, se significa la vergonya com el factor decisiu que evita la denúncia. La distància es torna evident quan s'al·ludeix als límits de la violència: pot passar-li a qualsevol tipus de persona, però no a mi.

Estem parlant de les víctimes que no se sentin soles, estem parlant amb l'entorn de les víctimes, que sàpiguen que això, que aquestes coses passen i de la gent en general. **No passen a un barri concret, passen a tot arreu, ehm... qualsevol persona inclús li pot passar... bueno... no, a tots nivells** (E17).

La construcció de la categoria dona-maltractada, malgrat l'existència d'una interpretació que la desarrela de les imatges més estereotipades, segueix vinculada a un guió narratiu que, alhora que la imbrica a realitats concretes, l'allunya del subjecte que enuncia, del *self*.

7.1.2. Els missatges als agressors: rebuig i càstig

Les limitacions que presenta la denúncia per acabar amb la violència de gènere, objectivada com a problema social, planteja alguns dubtes en el procés de codificació. La denúncia es contemplarà com l'element clau en la solució individual, però no així en la solució a la dimensió social del problema:

Creo que es una cuestión de dar en el clavo con la manera de cambiar una sociedad, que se está cambiando poco a poco, sí, pero a lo mejor hay que cambiar no sólo que la mujer denuncie y sea valiente, sino también por no tener que hacer la valiente.

¿Cómo no tener que hacerla valiente?

Si, si ellos no, me refiero a eso, ¿no? O sea no, tener que, vale, entonces mujeres valientes para repeler un ataque, pero hay que evitar que se produzcan esos ataques, ¿no? Me refiero a eso. Y, a lo mejor, lo que hablábamos antes, tiene que ir por ahí la historia. Más a que el hombre en general esté más implicado en esa educación sexista o como sea (E5).

La intencionalitat de la pràctica professional quan s'orienta cap als maltractadors, però, entra en col·lisió amb la concepció de l'agressor com a subjecte racional que empra la violència contra una dona per mantenir la seua subjecció —una dona que, d'altra banda, queda relegada discursivament a la consideració d'objecte, subjecte subjectat o, en tot cas, quasi-subjecte. No cal, doncs, ni despertar consciències ni menar a la reflexió sobre la situació; la resposta que s'espera de l'agressor en tant que receptor és una acció negativa: en lloc de donar el pas, se li demana que es continga. L'objectiu no és altre que dissuadir de l'ús de la violència.

L'element de dissuasió que reivindica el periodisme és exposar les conseqüències que comporta per als agressors el recurs a la violència i, especialment, els anys de presó. Tot i les dificultats que al·leguen en aquest sentit, per causa de les constriccions pròpies del sistema judicial, els i les periodistes assenyalen que és necessari informar del resultat dels judicis —s'entén que dels casos de crims— si es vol millorar el tractament informatiu perquè s'ha de destacar que es tracta d'un delictes castigat pel Codi Penal i, per tant, amb resultes materials severes:

No, yo creo, hombre, para el agresor ése, no; para otros agresores, sí. Yo creo que el, eh, lo que es muy positivo, y nosotros casi siempre lo intentamos enseñar, es el enseñar al agresor y decir “Éste es el tío y que además lo que hizo le va a salir carísimo, le va a salir por treinta años, veinte años”, y yo creo que eso sí que es bueno que se sepa... (E6).

Per dur-ho a terme, se sol·licita la col·laboració de les institucions, sobretot de la judicatura, que haurien de permetre, no sols l'accés a les sentències, sinó també l'accés físic als judicis, justament per poder ensenyar l'agressor i l'acció legal que se li imposa. D'acord amb aquesta mirada, en incrementar la punició i exhibir-la públicament es contribuiria a esmenar el problema de la violència de gènere.

Així doncs, es tractaria d'emfasitzar el càstig quan la disciplina falla, de forma que els informatius de televisió funcionarien com una tecnologia disciplinària de cara als potencials agressors pel mer fet de posar en relleu la gravetat de les accions. Aquesta idea travessa totes les posicions discursives i el ben cert és que, més enllà de circumscriure's a l'enumeració de les conseqüències, reivindiquen el valor de mostrar l'agressor, de materialitzar-lo. En el següent fragment de text, ja no sols es discuteix si és positiu revelar-ne la identitat —mostrar-lo—, sinó de la conveniència de criminalitzar-lo:

Una de las cosas que echamos de menos, es que... a mí me gustaría...esto es una guerra personal mía... a mí me gustaría que... ehm... tuviésemos herramientas para criminalizar al agresor.../... es decir, a los agresores nunca los vemos. Los vemos sentados en el banquillo, alguna vez... en un juicio... entonces a mí me gustaría que nosotros pudiésemos acceder a esa, a esa... por supuesto la presunción de inocencia va por... no vamos a sacarle la cara del señor si ese señor está condenado, pero si está en juicio, pues sacarle a lo mejor a él entrando en el juicio... igual que se hacen con millones de cosas. Vimos a Julián Muñoz entrando incluso esposado a los... a los calabozos y tal. Pues si vemos a esos personajes que son conocidos por todo el mundo, por qué no podemos ver a un señor anónimo que además ha cometido un crimen atroz (!)? Pues yo echo en falta ese tipo de imágenes. Entonces bueno, pues si las tuviésemos nos ayudaría un montón a contar el problema de la violencia de género (E11).

A més d'incórrer en una evident contradicció perquè la seua proposta promou al mateix temps el respecte a la presumpció d'innocència i la criminalització de l'acusat, la periodista apunta la possibilitat d'explicar la violència de gènere a partir de l'agressor concret. Si bé la identificació del subjecte de l'acció violenta permet d'evidenciar que, darrere de tot, opera la violència masculina, l'estratègia de posar nom i cognoms a la persona jutjada poc més podria aportar-hi. Ara bé, sí s'apunta a la possibilitat d'explicar el problema a partir de la identitat de l'agressor perquè

proporcionaria pistes sobre el 'perfil' del maltractador. Aquesta informació constituirà novament un servei que el periodisme brinda a les possibles víctimes per tal que detecten com es comporta un agressor: informacions a partir de les quals es pot calibrar el risc.

Els discursos perfilen diferents tipus de casos paradigmàtics que es repetirien, patrons de conducta que conduirien a l'inequívoc que un home és un maltractador. Tanmateix, aquests hipotètics patrons no romanen immutables i se succeeixen en una actualització constant del discurs que configurarà figures estereotipades, figures que, en funció de cada enunciació, minimitzaran o emfasitzaran el risc .

En bona part dels posicionaments, es constaten apreciacions sobre com són i com es comporten els agressors. En tots els casos, es consolida la idea que existeixen determinades característiques que equiparen tots els agressors, als qui s'avalua des d'una perspectiva psicologista: com són de manera individual, com procedeixen i com es poden identificar i, per tant, aïllar. Dins del procés de caracterització dels agressors que es produeix en els discursos mediàtics, la dissuasió passa a un segon terme atès que es cataloguen en funció de models identitaris fixes, tancats. Qualsevol missatge que se'ls adreçara equivaldria, per tant, a sembrar en camp estèril. Així les coses, ens trobem, en primer lloc, amb la figura del maltractador recurrent:

No tiene por qué, o sea, no tiene por qué haber un mensaje. Cuando intentas aleccionar a través, no sé, no creo que, a ver, si tengo muchos datos del cabrón (!) que la ha matado, a saco con él, y si es reincidente lo digo. Y si resulta que es que, además, aparte de maltratar a esta mujer con la que ha acabado, maltrataba a otras también lo digo (E10).

Aquest tipus ideal es caracteritzaria per una identitat inalterable: seria la persona que usa la violència contra les seues parelles habitualment. El maltractador ho serà sempre i és inconfusible perquè hi ha evidències de les seues accions tant per a la companya sentimental com per a l'entorn. És un model paradigmàtic que es pot determinar a partir del rastre judicial, que la societat i la persona objecte de la violència de gènere entenen com a objectiu i inqüestionable. En aquest cas, la possible via de solució torna a assenyalar la dona-víctima com la responsable de fer el pas endavant que li permeta transformar la seua situació.

El segon lloc, amb una identitat doble, l'ocuparien els agressors que fora de la llar tenen un comportament exemplar, mentre que dintre sotmeten a maltractaments les seues parelles. Un cop més, es reproduïx la distinció clara entre l'espai públic i el privat; en el primer, és difícil, però no impossible, descobrir un maltractador:

Y yo creo que eso sí que es bueno que se sepa y además, incluso muchas veces decía, este estándar que se repite de “pues era aparentemente normal, y, y, era muy bueno con su familia y tal”, digo, es que esto es un estándar también [...] y es un estándar que te da una idea de una personalidad, es decir, un tío que, aparentemente, era buenísimo y era el vecino perfecto y el marido que todas envidiaban y luego resulta que la maltrataba. Bueno, **pues eso es aviso para navegantes y también para todos** (E6).

La solució, en aquesta ocasió, passaria per la vigilància, per l'escrutini de les actituds i els comportaments que contribuïrien a delatar-ne la condició. Familiars i entorn (s'entén de les dones) hauran de fer el possible per detectar tot allò que, efectivament, converteix eixe home en un maltractador. Com a conseqüència, es despulla de la facultat d'agència la persona que és objecte de les agressions, fins i tot se la descarta com a font capaç d'explicar la seua tessitura: seran terceres persones les que, a partir de certs elements, hauran de prendre la iniciativa i actuar com a subjectes.

Darrere d'aquestes imatges sobre la figura del maltractador s'albiren dues idees principals. La primera té a veure amb la confiança en què l'existència de diferents perfils d'agressors permet, si seguim Foucault, dominar la realitat de la violència de gènere, ja que es circumscriu a unes pràctiques que poden aïllar-se, “dominar el acontecimiento aleatorio y esquivar su pesada y temible materialidad” (Foucault, 1992). Segons la primera imatge, la percepció del risc es minimitza gràcies a la reducció del grup d'homes que se sap amb certitud que són violents —ho sap la policia, ho sap el sistema judicial i ho poden saber també els periodistes a través de la investigació dels antecedents, que forma part de la seua tasca professional. L'altra idea, que brolla de la segona imatge, és que, en el moment que acceptem que qualsevol pot ser un maltractador, el perill es difumina en el cos social. Els violents s'endevinen prop i lluny al mateix temps (Foucault, 1976: 292-293). Aquesta circumstància fa acceptable i desitjable el conjunt de controls judicials i policials, ja que la violència es percep llunyana pel que fa a la seua essència, però pròxima per la seua habilitat d'infiltrar-se en la quotidianitat, cosa que la converteix en una amenaça constant a l'estabilitat, l'ètica i la moral de la nostra vida diària.

...és un crim molt greu i que està ahí al costat i que és el crim més pròxim que tenim en la nostra vida. Perquè la gent normalment no estem ficats en mons delictius i en canvi això **és un crim que es produeix al costat de ta casa, potser un dia el teu veí del teu costat o fins i tot u mateix, no, bueno**, però és a dir que ho tens tan a prop que un familiar teu un dia es pot trobar en eixa circumstància (E13).

De nou es traça una línia fronterera entre la proximitat del crim i la identitat del subjecte que parla: quan la lògica argumental de la ubiqüitat de la violència de gènere topa amb el *self*, es frena i se'n nega la possibilitat.

Una última imatge, la del maltractador que no té por a les conseqüències, la de l'home que agradeix sense importar quina siga la pena de presó, contribueix a la configuració de la categoria d'agressor:

Pues en violencia de género pasa algo parecido, habitualmente el homicida de violencia de género no intenta luego, muchas veces se entrega, llama él mismo, se sabe quién ha sido, está en su casa, no intenta huir. Luego, otra cosa es que reconozca o no los hechos. Eso es muy diferente, o sea, luego puedes llegar al juzgado y decir: "No, no, yo no la he matado o no me acuerdo de nada o estaba borracho y no sé qué ha pasado". Otra cosa es que luego lo niegue, pero no intentan... no intentan escapar, no intentan escapar ni, ni, ni hacer como que la ha matado una tercera persona, ¿no? Entonces, por eso, **una orden de alejamiento no tiene por qué servir, a mí me pueden prohibir acercarme a ti, pero si no me importa lo que vaya a pasar, yo me acerco y te mato.** Entonces, muchas veces también las instituciones si ponen de su parte lo que se pueda, pero es que ante un tipo que le da igual lo que le pase... (E9).

Aquesta caracterització del comportament habitual de 'l'homicida per violència de gènere' implica l'esvaniment de la capacitat de transformació: els agressors no modificaran la seua conducta per molt que l'Estat mamprega accions. No se'ls concedeix, doncs, la possibilitat de *deixar de ser un agressor*, l'opció al trànsit o a la renegociació de les identitats. Els maltractadors són, en el discurs periodístic, persones compactes, sense fissures, aliens al canvi:

O sea, que yo, los mensajes que doy, las noticias que doy, no es para los maltratadores, porque con ellos no voy a poder hacer nada. Un maltratador es un maltratador y o decide buscar ayuda, o siente el rechazo de la sociedad y eso hace que se frene, o no hacemos nada. O sea, yo con mi noticia no voy a cambiar al maltratador. Voy a intentar cambiar o incidir en la maltratada. Voy a intentar ayudarla a ella, voy a intentar que denuncie, voy a intentar hacerle sentir que no está sola, que esto le pasa a más, que no puede permitirlo... (E2).

Si bé la responsabilitat del maltractament correspon als qui l'infligeixen, la de sobreposar-se a la situació recau en les seues companyes. El discurs del risc promou comportaments i actituds que ajuden a superar les amenaces i el perill i que, fonamentalment, s'articulen al voltant de la denúncia i la vigilància.

Conseqüentment, dins del procés de codificació dels missatges, les institucions també n'esdevindran receptores-objectives. Com hem vist en el capítol cinquè, les fallides del sistema es perceben des de la professió com a esdeveniments noticiables: ho són

quan no funciona una mesura de protecció, però també quan no es persegueix els agressors. En sentenciar que cal que les institucions “es posen les piles” (E15), o que és imprescindible “la punició severa”(E10) reforcen aquesta idea dels ‘maltractadors’ com a subjectes que s’han d’eliminar —empresonar— per tal de el problema de la violència de gènere.

7.3. L’EXCLUSIÓ DEL SUBJECTE

En resum, la importància que s’atorga a la denúncia, de la part de la víctima, i la dissuasió, de la de l’agressor, dins del conjunt de mesures punitives, juntament amb les categoritzacions estables que imposa el binomi agressor-víctima deixen un escàs marge a l’agència. En aquest sentit, és difícil reconèixer, en el marc del procés de codificació, on queden els processos vitals, els trànsits i les estratègies autònomes que s’engeguen per sobreviure i evitar la relació violenta. Tant els missatges que s’adrecen als ‘potencials agressors’ com els que es destinen a les ‘víctimes’, desconfien de les seues respectives subjectivitats: pot un agressor deixar de ser-ho? Pot una persona que ha estat involucrada en una relació violenta negar-se a la victimització, contrarestar l’agressió, defensar-se, atacar o trencar el vincle? A la cadena de preguntes caldria afegir: poden les persones que, convençudes de viure seues relacions exemptes de violència, escometre —físicament, sexualment o psicològicament— una agressió en un moment concret? Formulats d’una altra manera: podem resistir-nos al poder? La noció de la resistència, entesa, d’acord amb Foucault, com a procés de creació i transformació permanent, està absent de la interpretació dels i les periodístiques i, per tant, de la pràctica periodística. Però també està absent el reconeixement de les pràctiques de poder la seua subjectivitat, a través del procés d’alterització: violents són els altres. Sense reconèixer les pràctiques de poder ni les pràctiques de violència, la simplificació dels discurs mediàtic de la violència de gènere deriva en la seua delimitació com a problema dels altres.

En el model proposat pel discurs del periodisme, no hi ha lloc ni per als processos de trànsit ni per als subjectes en trànsit, de la mateixa manera que tampoc no hi caben ni l’emancipació ni les lluites per assolir-la¹⁶¹ (la resistència). No obstant això, sí que

¹⁶¹ Al llarg del procés d’elaboració d’aquest treball he tingut dificultats per trobar el concepte d’emancipació, car semblava que fóra *empowerment* el que millor s’adaptara al tema d’estudi. Pareixia que les dones que aconsegueixen sobreviure a una relació de maltractaments són dones empoderades. El terme “empoderament” es vincula als processos individuals o col·lectius de desenvolupament d’una consciència que permet gaudir del dret a tenir drets, reconèixer la pròpia autoritat i confiar en la capacitat d’assolir propòsits (Lagarde, 2000) i que entroncaria amb la noció de *womanhood* o sororitat. Des del meu punt de vista, malgrat que Lagarde assimila el concepte d’empoderament al

al·ludeixen a la seua capacitat professional per mostrar els esmentats trànsits, encarnats per les dones que aconsegueixen enfrontar-se a les seues situacions. Ara bé, una vegada més, aquesta agència quedarà supeditada a la trama institucional. En el següent fragment de text es descriu el que constituiria el guió de la dona supervivent violència de gènere:

A mí me parece, eh... que a las teles nos falta el efecto positivo, es decir, siempre contamos... es verdad que esto cualquier periodista te diría que la noticia no es perro muerde a hombre, sino que es hombre muerde a perro, no, pues claro, pero nosotros siempre contamos el señor que asesina a su mujer, que tenía dos hijos y que puso la denuncia y que tal, pero nunca damos el reportaje en positivo, o sea, la mujer que denuncia que fue maltratada, que se fue a una casa de acogida y que ha salido adelante y que hoy está feliz viviendo con sus dos hijos. Esa parte, nunca se cuenta (E1).

El camí de la transformació passa, aleshores, per la denúncia, l'ús dels recursos i, finalment, la readaptació a la vida quotidiana. D'acord amb Jenny Kitzinger, un dels beneficis potencials que acompanyaria la introducció dels abusos sexuals en el discurs públic seria la legitimació d'experiències. En els estudis sobre audiències i recepció del discurs audiovisual, l'autora destaca que "media recognition and representation became (and continue to be) a utile part of women's process of naming and making sense of their memories and communication about the experience. Media coverage made a crucial contribution to a spiral of recognition helping fundamentally transform private and public thinking and discussion. It encouraged the formation and expression of personal identities around this very fragmented and silenced experience and helped sexual abuse, particularly incest, to enter public discourse" (Kitzinger, 2004b: 22). En el cas que ens ocupa, la rigidesa del guió narratiu que delimita la dona-víctima podria dificultar eixa tasca de reconeixement en el discurs.

La representació de la violència de gènere i de la dicotomia agressor-víctima es desenvolupa amb l'exclusió dels subjectes. En el fragment de text anterior es postulava la necessitat de revelar també la imatge positiva, afirmació que formula una crítica oberta al tractament periodístic actual. Ahora, les periodistes més

d'emancipació, el fet és que aquest segon combinaria les dimensions material i simbòlica. En aquest sentit, Nancy Fraser postula la necessitat de connectar les teories de la redistribució de la riquesa amb les del reconeixement, en un intent per lligar, analíticament, els processos simbòlics i econòmics, ambdós amb efectes materials (Fraser, 2000, 2012). Mentre que el terme 'empoderament' ha estat utilitzat (o neutralitzat) pel discurs neoliberal, especialment en el món de l'empresa, amb la finalitat de descriure-hi el procés d'aprofitament dels recursos humans a partir de les seues capacitats, o s'aproxima al terme psicològic de resiliència, la noció d'emancipació parteix d'una perspectiva conflictivista de la societat.

especialitzades expliquen les limitacions professionals que impedeixen abordar el reconeixement de les subjectivitats en trànsit:

Sí, però bàsicament és difícil trobar-la aquesta, aquest perfil de dona que vulgui. I quan vulgui que vulgui, a veure, els periodistes també podem saber si... si aquell voler... també hem de ser responsables de, de... de saber si aquella persona pot representar un perfil més general o jo què sé, o si és una persona que està una mica desequilibrada i vol sortir en la tele perquè a saber. O siga, que sempre hi ha una responsabilitat, però és un tema molt molt delicat (E16).

La desconfiança cap als testimonis pren corporeïtat en el moment que es guionitza o categoritza un model de via d'eixida: quan s'aïlla un perfil i s'instaura com l'exemple que s'ha d'imitar. Una periodista assegura que "no es fácil hablar con las víctimas. Sé que no es fácil de ninguna de las maneras..." (E4), asserció que evidencia la separació entre nosaltres i elles. Si seguim el treball de Benno Herzog (2011) sobre la representació de la immigració en la premsa, el terme "exclusió discursiva" es reformula amb el propòsit de fer referència als processos de construcció d'una determinada realitat social sense parar esment a les posicions discursives que en formarien part. Les persones expertes supliran la veu de les persones que experimenten violència de gènere. La dimensió processual, de trànsit, queda supeditada a l'enunciació d'un pensament que oculta la seua complexitat i redueix, de manera higiènica, les encarnacions possibles a les dicotomies víctimes/sobrevivents i agressors/empresonats. En el cas d'aquest segon binomi, l'atenció a les identitats processuals es desplaça cap al moment d'institucionalització: presó o programes de rehabilitació. Interessaran, a tot estirar, les posicions sotmeses a les condicions d'empresonament o de vigilància i intervenció:

Yo, por ejemplo, he hablado con gente que está dentro, o sea, con personal, psicólogos, que están específicamente atendiendo a agresores. No nos han dejado nunca, a mí por lo menos, porque alguna experiencia que ha habido a nivel periodístico, no les ha gustado. En el sentido de que se crecen los agresores. No, digamos, según me explicaban a mí, era como contraproducente... (E4).

Es remarca la naturalesa de l'agressor com un subjecte les explicacions del qual respecte a les seues experiències i vivències mancarien d'interés social i, en el fragment de text, s'al·ludeix a l'existència d'un comportament que podríem qualificar d'ontològic, és a dir, essencial a la categoria d'home maltractador¹⁶².

El procés de codificació del missatge periodístic se sustenta en la construcció de les categories de dona-víctima i home-agressor, dicotòmiques, fixes i estables, a partir de

¹⁶² En aquest fragment no es qüestiona que el que pot incomodar és l'ús que periodísticament se'n realitza de les informacions.

les quals es desplega el conjunt de mesures institucionals i judicials que pot 'acabar' amb la violència de gènere. La gestió de la violència a través dels mitjans, eixe govern a distància (Marugan i Vega, 2002), construirà un model simple i reduccionista que rebutja la capacitat d'agència.

La construcció de víctimes i agressors de forma localitzada, allunyada del *self*, genera una barrera artificial amb la qual s'aïlla el problema i s'objectiva. La gestió dels altres, en conclusió, marca els límits de l'abordatge de la violència de gènere com a problema social.

CAPÍTOL 8. LA REPRESENTACIÓ DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN ELS INFORMATIUS: EL PERIODISME EN LA PRÀCTICA I LA PRODUCCIÓ DE SENTIT

La inocencia absoluta se prueba también con la constatación de la pasividad más absoluta: la muerte.

Natalia Fernández Díaz, 2003

L'interés per estudiar el producte mediàtic que se'n desprén dels processos de producció de la informació, revisats al llarg dels darrers capítols, rau en l'intent de situar les línies d'interpretació de la violència de gènere introduïdes en el debat públic. Hem assegurat en altre punt que els mitjans han estat artefactes culturals imprescindibles en la construcció de la violència de gènere com a problema social i polític de primer ordre a l'Estat espanyol. Ara bé, lluny de plantejar que la seua inserció en el discurs públic suposa automàticament un eixamplament de l'esfera pública, atès que donen cabuda a experiències i aspectes de la societat que abans quedaven relegats al terreny privat, caldrà tenir en compte quin tipus de construcció de la violència fan els mitjans i a continuació, quin tipus d'elaboració discursiva és la que penetra en el flux discursiu i com mitjança amb els esquemes cognitius i interpretatius de les audiències. En el cas de la violència de gènere, la seua introducció en l'espai discursiu públic naix de la pressió d'una contraesfera: la dels moviments feministes que lluitaren per canviar la seua definició social, aquella que la interpretava com un element més en la gestió privada del poder masculí, legitimat per la norma social patriarcal. Un cop els mitjans se'n fan ressò, adquireixen, d'una banda, la capacitat de convertir-se en un espai integrador, que dóna veu a les reivindicacions de les contraesferes i contribuir així a la modificació de la interpretació social d'aquelles relacions de gènere fonamentades en la violència masculina. D'altra banda, també permeten seleccionar, modular i proporcionar un discurs que ni altera l'ordenament

de gènere ni en qüestiona els fonaments. Així doncs, el treball d'anàlisi sobre els informatius de televisió que presentem en aquest capítol s'orienta cap a l'estudi del model interpretatiu de la violència de gènere que deriva de la seua representació. El significat dels textos no és unívoc i, segons l'esquema de Stuart Hall, els significats s'elaboren en la decodificació. Ara bé, tal com assenyalen Luis Enrique Alonso i Javier Callejo, que els discursos no tinguen un significat únic no vol dir que no en tinguen cap o en tinguen de qualsevol. Per tant, cal fer un primer pas d'aproximació al producte textual, en tant que realitat positiva amb una certa autonomia i efectes pragmàtics, per a després endinsar-nos en la representació i la construcció de realitats i, finalment, identificar les condicions sociohistòriques de recepció i reproducció (Alonso i Callejo, 1999: 65).

Partirem de la caracterització de la violència de gènere que apareix en la mostra delimitada per a l'estudi. Com hem explicat en l'apartat metodològic, el fet d'abraçar una varietat de programes informatius ens ha permès incloure en l'anàlisi temes que amplien la definició simplificadora de la violència de gènere, és a dir, aquella que s'exerceix contra les dones en el marc de les relacions sexoafectives heterosexuales. Analtzem com s'imbriquen en l'estructura dels programes de notícies i destaquem els elements narratius textuais i visuals que indueixen especialment a la interpretació emotiva, espectacularitzada, de la violència de gènere, cosa que dificulta, si més no, la comprensió de la seua complexitat.

En segon lloc, estudiarem les fonts informatives que s'usen en la construcció del discurs mediàtic de la violència de gènere. El catàleg de persones i institucions a les quals s'atorga veu, no sols desenvolupa un paper destacat en l'ordenació i jerarquització del discurs social legitimat, sinó també en la narració.

Per últim, abordarem les principals interpretacions que s'hi amaguen al darrere de la representació mediàtica d'agressors i víctimes, així com les connexions amb la delimitació política de la violència de gènere.

8.1. EL FLUX INFORMATIU: DE QUÈ PARLEN LES NOTÍCIES

Al llarg de la mostra objecte de la nostra indagació¹⁶³, hem destriat totes aquelles peces informatives que s'adrecen al terreny polimorf de les violències on el gènere, com a estructura estructurant, exerceix un rol destacat. Malgrat que, quan els mitjans parlen de violència de gènere, habitualment es refereixen a la violència masculina

¹⁶³ A l'annex 2 s'adjunta el llistat de les 193 notícies analitzades, la transcripció estructural dels informatius i la transcripció literal de les notícies objecte d'anàlisi.

contra les seues parelles o exparelles en el marc de relacions heterosexuales, en el flux informatiu n'afloren altres expressions: les agressions sexuals, l'assetjament, o també manifestacions com ara l'ablació o la violència perpetrada per l'Estat. El criteri de selecció, doncs, ha estat determinat a partir de la definició de violència de gènere de les Nacions Unides. D'acord amb aquesta pauta, les peces informatives escollides es distribueixen, segons l'expressió violenta a la qual al·ludeixen, de la següent manera:

Taula 3. Distribució de les expressions de la violència de gènere representades per cadena

	TVE	TV3	Canal 9	Privades
Violència contra la parella	45	10	33	27
Violència de l'entorn	13	1	22	15
Agressió sexual	3	4	4	2
Assetjament	2	1	1	1
Ablació	3	1	0	1
Violència d'Estat	1	2	0	1
TOTAL PECES	67	19	60	47

Font: Elaboració pròpia.

A simple vista, destaca el volum numèric de les peces que tracten sobre la violència de gènere segons la interpretació que en fa la legislació espanyola per comparació amb les altres. El focus informatiu, la notícia, s'estructura al voltant d'aquesta expressió en particular. Dintre d'aquesta categoria, no obstant, hem inclòs les peces informatives sobre els actes en commemoració del Dia Internacional contra la Violència de Gènere, que sovint n'ofereixen una visió menys restringida i, en el cas de la Televisió de Catalunya, una informació sobre una enquesta de victimització realitzada per la Generalitat que abastava múltiples expressions de la violència de gènere. Malgrat aquesta matisació, l'assimilació de la violència de gènere amb la violència contra la parella és un dels trets definidors de la seua representació mediàtica, un fet que, tal com destaquen Belén Zurbano i Irene Liberia, en simplifica la realitat (Zurbano i Liberia, 2014: 138). Així doncs, ens fixarem en tota violència que es produïska en les relacions familiars-sentimentals, quan existeix un vincle.

Un dels camps més complicats a l'hora d'efectuar la delimitació és el de la violència perpetrada per un agressor que ja no és la parella, sinó una persona de l'entorn més o menys pròxim de la víctima, i en una situació que no permet de discernir-ne l'expressió concreta —violació, abús sexual o assetjament. Hem utilitzat la denominació genèrica de “violència de l'entorn” que, segons la definició de les

Nacions Unides, inclouria les agressions físiques, psicològiques i sexuals que succeïen fora de l'àmbit de la família. Dintre del corpus apareixen, sobretot, els femicidis de menors. Durant el període de recollida de la mostra, es va celebrar el judici contra el menor acusat de la violació i l'assassinat de Marta del Castillo i el tingué lloc l'assassinat d'una jove de 13 anys a Arriate (Málaga) a mans d'un jove de 17 que pertanyia al seu entorn. Ambdós casos gaudiren d'una important cobertura informativa en totes les cadenes de televisió, a excepció de la catalana (TV3) que no en féu seguiment. Es tracta del segon grup d'expressions més representades, si bé en cap moment s'indica l'existència d'una dimensió de gènere.

Incloem les agressions i els abusos sexuals sota un mateix epígraf. Encara que les agressions sexuals van ser el primer tipus de violència de gènere en cobrar certa rellevància dins de l'esfera pública a l'Estat espanyol, com destaca Natalia Fernández Díaz (2003), aviat cediren protagonisme davant les grans violacions i la violència en les relacions de parella. De les agressions sexuals, com veurem, sols se'n detecta un cert rastre sota condicions específiques, com ara els judicis a violadors reincidents i els casos d'agressió sexual comeses per personatges coneguts.

Hem aglutinat les escasses ressenyes a l'assetjament sexual en l'entorn laboral i al que fa servir les TIC en l'àmbit educatiu o per aconseguir material de caire sexual en un sol apartat, ja que la seua significació en el corpus és molt reduïda.

Les mencions a la Mutilació Genital Femenina (MGF) i a la violència perpetrada per l'Estat tanquen el llistat d'expressions de la violència de gènere que incorporen referències a les diferències culturals.

En aquest apartat, tractem per separat les diverses manifestacions per tal d'establir les principals línies de cobertura mediàtica que els dispensen des de cadascun dels informatius de televisió. Malgrat la notable dissimilitud que il·lumina la taula de contingència anterior, no sols s'hi aprecia un bon nombre de peces periodístiques coincidents —en els punts que tenen en comú es constata el pes de la cultura professional i la importància de les agències de comunicació com a subministradores de textos i imatges que propicien l'adaptació o mera reelaboració de la informació—, sinó també una estructura narrativa subjacent, tant en l'aspecte textual com en el visual.

L'anàlisi estructural, però, demana de certa especificitat quant al contingut de les peces. A més de les característiques que presenten les notícies en funció del tipus d'expressió de la violència que aborden, l'estructura variarà també segons l'esdeveniment que es cobreix. El contingut de la notícia, és a dir, allò que es codifica,

no sols influeix en l'estructura narrativa, sinó també en la seua ubicació en l'espai jeràrquic i organitzat del programa d'informatius. Alhora, el tema entronca amb el tipus de cobertura que se li aplique: temàtica o episòdica. Per tal de catalogar les cròniques hem fet servir, tot i que adaptada a les particularitats del nostre estudi, la tipologia establerta pel CAC (2007, 2011, 2014).

1. Agressió: informacions que se centren en la comissió d'actes violents i en el seu seguiment. És el tractament habitual en l'enfocament episòdic, segons el qual la violència de gènere entra en l'escala de notícies a través de les expressions violentes reiterades en el temps.
2. Crònica judicial: informacions sobre les accions de l'administració de justícia. També és característic de l'enfocament episòdic i de successos.
3. Activitat dels actors polítics: informacions sobre l'acció dels governs, les administracions i els partits polítics. Es tracta d'un enfocament temàtic vinculat a l'actuació política.
4. Debat ideològic: informacions sobre l'expressió de les diferents posicions ideològiques al voltant de la violència de gènere. Enfocament que connecta amb la dimensió política de la violència de gènere i que posa en evidència la delimitació i la interpretació que en serveixen al respecte actors polítics i socials.
5. Programes socials i de sensibilització: informacions sobre els programes de suport a les persones involucrades en la violència de gènere i divulgació de la problemàtica. És l'enfocament temàtic que deriva de la noció de servei públic, amb la doble voluntat d'informar sobre mesures concretes i abundar en l'explicació del fenomen.

El gruix de notícies es distribueix, atenent al seu contingut, com segueix:

Taula 4. Distribució de temàtiques representades per cadena

	TVE	TV3	Canal 9	Privades
Agressió	25	7	30	21
Crònica judicial	13	1	22	14
Activitat actor polític	7	2	1	2
Debat ideològic	2	0	0	2
Programa social o de sensibilització	20	9	7	8

Font: Elaboració pròpia.

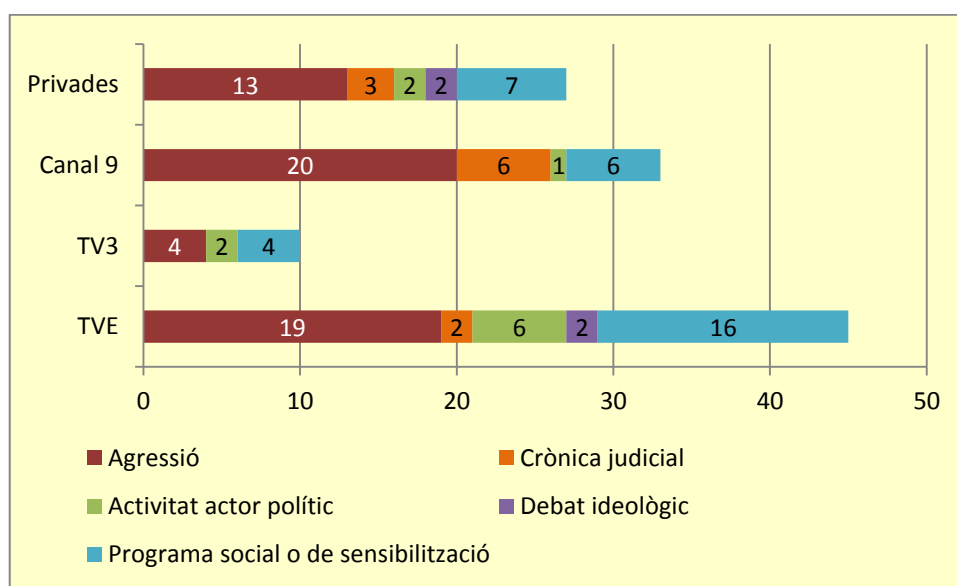
Mentre que TV3 opta per una cobertura preeminentment temàtica, la resta de cadenes de televisió brinda una cobertura, en gran mesura, episòdica. Destaca també l'esforç de TVE per introduir peces temàtiques. Tanmateix, com veurem, no sols pesa

la quantitat de les informacions que s’hi insereixen, sinó també la seua extensió i qualitat.

8.1.1. La violència contra la parella, entre el succés i el tractament temàtic

L’extens llistat de notícies sobre violència exercida contra la parella o exparella es distingeix per la diversitat en el tipus d’informació que presenten. Una diversitat que no trobarem en cap de les altres expressions.

Gràfica 7. Tipus d’informació sobre violència contra la parella per cadena

Font: Elaboració pròpia.

Les diferències per cadena són notables i es corresponen amb les tendències en l’elaboració i la selecció de les notícies sobre violència de gènere que vam detectar en el capítol cinquè a través de l’anàlisi de discursos. Algunes d’aquelles tendències que van anunciar ara les podem confirmar. És remarcable l’escassa presència de la violència de gènere en la Televisió de Catalunya (TV3) en comparació amb la resta de cadenes públiques i amb la mostra fraccionada de les televisions privades. La tendència a no incloure informacions sobre agressions es ratifica. De fet, dues peces que reporten, cadascuna d’elles, dos casos de víctimes mortals motivats per la violència de gènere, apareixen el cap de setmana. L’explicació podria trobar-se en els canvis d’edició dels informatius. Per contra, en els informatius ordinaris de dilluns a divendres no es va relatar cap cas i, fins i tot, és evident que s’evita informar dels que tenen lloc a Catalunya. El degoteig d’informacions temàtiques es també mínim. Pel que fa la inserció en l’escaleta de notícies, l’estructura dels informatius de TV3 es

compon, habitualment, de cinc blocs informatius. Els dos primers abasten política i economia catalana, estatal i internacional, el tercer societat i territori, el quart esports i el cinquè cultura. Les notícies sobre violència de gènere s'incorporen generalment al tercer bloc.

TVE, en canvi, manté una tendència oposada. Informa de tots els casos d'agressió al temps que elabora nombroses peces de caire temàtic, i la seua selecció és testimoni de la diversitat de tipus d'expressions de violència de gènere que existeixen. L'organització de l'informatiu és estable: el primer bloc es dedica a política i economia, el segon a internacional, el tercer a societat i cultura, els esports i algun apunt cultural com a cloenda de l'informatiu. Pel que fa a la tendència en l'ordenació i el format, cal diferenciar les peces sobre les agressions i la informació de caràcter polític, que s'insereixen en el primer bloc, i les peces sobre programes de protecció i sensibilització que, habitualment, s'encaixen en el tercer. Aquest és el bloc específic de societat que, a més a més, comença cada dia amb un tema en profunditat.

Canal 9 se singularitza pel tractament episòdic. No sols insereix tots els casos de crims mortals per violència de gènere, sinó que, normalment, els destaca en titulars, obre amb ells els informatius i en fa seguiment: de la detenció si es produeix i de les concentracions de condemna. El format preferit, no obstant això, és el de cues de vídeo, tot i que hem recollit algunes peces completes, on és remarcable l'ús d'imatges de terceres persones, testimonis i veïns. L'estructura dels informatius, que consta de cinc blocs principals, s'acompanya de blocs de breus, entre ells la crònica de successos.

En la mostra fraccionada de canals privats, es barregen tractaments diferenciats: Antena 3 i Telecinco es caracteritzen per desenvolupar una cobertura més intensa de la violència de gènere, amb testimonis i crònica judicial, mentre que Cuatro i La Sexta únicament paren atenció a les informacions sobre els crims, no als judicis, i La Sexta elaborarà material propi, amb un enfocament temàtic. Pel que fa a l'ordenació, en tots els supòsits, aquestes informacions es releguen a un lloc secundari, però no de farcit, dintre de l'escaleta de notícies —entre la notícia 5 i la 15—, i generalment són pròximes a una altra informació de societat.

Les agressions: de la peça al breu

Les agressions ocupen un espai important del corpus. De fet, en cada cadena, constitueixen el tipus d'informació més nombrosa sobre la violència de gènere en les relacions de parella. Però no ens engayem: les agressions de què es fan ressò als informatius són, únicament, aquelles que acaben amb la mort de l'agredida. La

sobrerrepresentació de la violència física amb conseqüències mortals és absoluta. Les notícies sobre totes i cadascuna de les dones que moren a l'Estat espanyol a mans de la seua parella o exparella —excepte en el cas de TV3— són les que continuen engrossint, a hores d'ara, majoritàriament, el cabdal informatiu sobre violència de gènere en les televisions generalistes espanyoles.

Consisteix en un tipus de peça informativa amb una estructura bàsica que es repeteix i que permet afegir, o no, nous detalls. Retraten una situació de violència explícita, on hi ha un agressor i una víctima d'una edat determinada —o diverses víctimes quan, juntament amb la parella, es mata també els fills i filles o altres membres de l'entorn familiar—, amb unes circumstàncies concretes —convivien, estaven en procés de separació, eren ja exparella, etc.—, en una localitat específica i que comporta unes determinades conseqüències per a l'agressor —la policia el busca, roman detingut, hospitalitzat amb lesions o s'ha suïcidat. El cinquè element estructural el conforma l'història judicial de l'agressor i/o la víctima —si hi havia o no denúncies prèvies, si alguna parella anterior n'havia interposat cap, si la víctima comptava amb alguna mesura de protecció, etc.

A més d'aquesta informació mínima, que en format de breu des del plató —informació exempta d'imatges que llegeix el locutor— pot durar entre 10 i 15 segons i que en format de peça completa, al qual s'ha de sumar la crida en titulars i l'entradeta al vídeo, pot superar els 3 minuts, la informació addicional sovint contempla: el procediment del crim —amb arma blanca, a ganivetades, a trets d'escopeta, amb un cordó, etc.—, les dades personals —nacionalitat, adreça on vivien, fills en comú, etc.— i el número que ocupa la víctima dins del còmput anual de dones mortes a causa de la violència de gènere.

En les imatges d'aquestes peces, que copien l'estil del cas o succés, també s'observa una estructura narrativa coincident que es concentra en el lloc dels fets i l'activitat que s'hi desenvolupa: plans successius de l'edifici, el carrer, els cossos de seguretat que puguen haver-hi, la gent que mira, el perímetre policial i poc més. La combinació del pla general del carrer on es veu la casa o l'edifici, i si és en un indret rural, l'habitatge i l'entorn, amb un pla seqüència novament del carrer i un pla detall de la porta de la casa dona com a resultat l'estructura visual mínima. A partir d'ací, la resta d'elements que s'insereixen o bé freguen la línia del morbo, com ara detalls de les taques de sang i, sobretot, l'alçament del cadàver, o bé aporten petits fragments d'informació sobre l'escenari: la placa amb el nom del carrer, el número de la porta, el precinte policial en el portal de la casa i les bústies on es poden llegir clarament el

nom i cognom de les persones implicades —la preservació de la identitat de les víctimes sembla que deixa de ser prioritat un cop mortes.

El format amb què es cobreix un esdeveniment, doncs, en determina el grau de sensacionalisme, dramatisme i espectacularitat. Com veurem tot seguit a través d'un exemple concret, en la informació episòdica, una major atenció mediàtica es tradueix en un increment del dramatisme, l'espectacularitat i el morbo. Un dels elements de la cobertura que abunda en aquest estil pròxim a la crònica de successos és l'ús de fonts no qualificades. La notícia que exposem ara és del 4 de desembre de 2010. La va emetre TVE en format breu des de plató i sense imatges tal com reproduïm a continuació:

Y una última hora, se lo adelantábamos en sumario, **un hombre de 23 años ha sido detenido en Catral, Alicante**. Es el **presunto asesino de una joven de la misma edad**. Al parecer era **su exnovia de la que tenía una orden de alejamiento** (TVE, 04/12/2010, 17:00-17:15)

TV3, per la seua part, emmarca la informació dintre de la crònica de successos:

La crònica de successos ens porta avui a Andalusia i també al País Valencià. A Morón de la Frontera, Sevilla, un home ha matat presumptament la seva cunyada amb una escopeta i després s'ha suïcidat. I també aquesta tarda a **Catral, Alacant, un jove de 23 anys ha acabat presumptament amb la vida de la seua exnovia amb una arma blanca** segons ha informat la Guàrdia Civil. L'agressió hauria tingut lloc en una vivenda d'aquesta població alacantina on **el jove havia conviscut amb la noia, també de 23 anys quan eren parella. La noia havia interposat una denúncia per amenaces i el noi tenia una ordre d'allunyament**. De tota manera, sembla que els dos components de la parella **havien quedat voluntàriament**. Després de l'agressió mortal el noi ha telefonat el pare i ha estat aquest qui ha avisat la Guàrdia Civil (F1- Estaba todo lleno de sangre...) (TV3, 04/12/2010, min 26:04-26:51).

Les imatges que il·lustren la narració comencen amb un pla general de l'edifici. És de nit. A continuació, zoom sobre un balcó, pla general de la porta de l'edifici i moviment de càmera que s'hi aproxima fins oferir un pla detall del número 24. Novament pla general del cotxe al carrer, l'edifici i pla general de l'entrada. Al rebedor, hi ha un jove assegut al costat d'una taca de sang. El rètol que acompanya la informació és concís: 'Catral, Baix Segura / Avui'.

Per últim, Canal 9 destaca la informació en titulars i considera que mereix un directe. El criteri de proximitat, la possibilitat de desplaçar-se a l'escena del crim i enregistrar les imatges de primera mà són factors que determinen l'elecció de la cobertura en

aquest cas. La informació bàsica apareix ja en titulars on s'hi inclou l'insert d'un testimoni¹⁶⁴ que, si més no, aporta morbo amb la seua descripció dels fets:

Un dels titulars de la vesprada està a Catral, on un jove de 23 anys ha matat la seua exnovia.

T1- Se ha bajao para bajo y se ha dejao abierta. En medio, allá en mitad la fallecida y, y to lleno de sangre, to el pasillo lleno de sangre.

Els dos joves eren d'Elx. L'assassinat s'ha comés en esta casa de Catral on el jove ha citat la xica i l'ha matada. L'agressor, que tenia una ordre d'allunyament, ha avisat son pare després d'assassinar-la. Enguany han mort 66 dones a mans de les seues parelles. 8 a la Comunitat (Canal 9, 04/10/2010, 2:45-3:25)

Al llarg de la peça se'ns proporcionen explicacions prolixes sobre la relació que mantenien, qüestions concernents a la convivència:

Acabem de saber que un home s'ha atrinxerat en una vivenda de Sevilla i ha matat la seua cunyada i després s'ha suïcidat. I ací, a la Comunitat, ens hem de fer ressò **d'un nou cas de violència domèstica. Una jove de només 23 anys ha mort a Catral, al Baix Segura. Sembla que l'ha apunyalada el seu exnovio.** Allí tenim en directe la nostra companya Ester Vidal. Ester, **sembla que la víctima havia denunciat el seu presumpte agressor.**

D1- Així és, el presumpte agressor, també de 23 anys, tenia una ordre d'allunyament des del mes d'agost quan la víctima el va denunciar per amenaces. **Hui havien quedat puntualment ací, al segon pis d'este edifici. Al domicili que la parella havia compartit al llarg d'un any.** Ha sigut després de les 2 del migdia quan **després d'una baralla el presumpte agressor ha apunyalat la víctima fins a la mort, sembla que amb un ganivet de cuina.** Després ha telefonat a son pare i li ha confessat el crim. Ha sigut l'home qui ha alertat a la Guàrdia Civil. **En estos moments el presumpte agressor està detingut a la caserna de la Guàrdia Civil a Dolores on l'estan interrogant.** La víctima, el cadàver de la víctima de 23 anys està a l'anatòmic forense d'Alacant a l'espera que li practiquen l'autòpsia. L'ajuntament de Catral ha decretat 3 dies de dol oficial per condemnar este nou cas **de violència masclista.**

VÍDEO

T1- Sentado aquí, con la mano en la cabeza y con el brazo lleno de sangre, todo lleno de sangre enterito.

¹⁶⁴ Identifiquem amb la T (testimoni) i un número d'ordre els inserts de la peça que pertanyen a les fonts informatives de primera mà; amb la D (directe), la narració en directe que realitzen els o les reporteres des del lloc dels fets; i amb la S (Stand up), l'aparició del o la periodista en l'escena del crim. La F (fons) indica que la font no s'adreça a la càmera sinó que es tracta de material captat de fons.

Sergio conta horroritzat com ha trobat Cristian, l'home de 23 anys que presumptament ha matat la seua exnovia de la mateixa edat amb un arma blanca a Catral. La víctima, **Estefania, havia trencat amb ell fa tres mesos, després de 10 anys junts.** Segons la policia, la víctima l'havia denunciat per amenaces i hi havia una ordre d'allunyament.

T2- Las veces que los oía pelearse, pues la verdad es que se veía venir.

Segons els veïns, **es veien periòdicament. Hui, havien quedat al pis.**

T3- Ha recibido una llamada de él y le ha dicho que viniese aquí al piso. Ha quedado con ella: 'vente al piso para recogerte tu ropa'.

T4- Yo he oído un jaleo muy fuerte, muy fuerte. Unos chillidos muy fuertes. Pero no me pensaba que estaban matando ahí a alguien.

S1- És la casa on vivia la parella quan encara estaven junts. **Veïns i policia l'han trobat plena de sang.**

Els dos, naturals d'Elx, però es compraren ací el pis fa any i mig. Sembla que després del **brutal crim**, l'agressor s'ha lesionat tallant-se les venes i ha telefonat son pare. El detingut està a la caserna de la Guàrdia Civil de Dolores. **A Catral es declararà demà tres dies de dol oficial. Ja són 66 les dones mortes enguany a Espanya, 8 a la nostra Comunitat, víctimes de la violència de gènere** (Canal 9, 04/10/2010, 21:50-24:32)

En el transcurs de la peca, observem nombroses al·lusions a la víctima: se'n diu el nom, on vivia i que 'sols tenia 23 anys' —s'emfasitza la joventut de la víctima i de l'agressor. Però també se'ns ofereix informació sobre el seu comportament: que l'havia deixat després de 10 anys i que quedava voluntàriament amb ell, malgrat l'existència d'una ordre prèvia d'allunyament. A més, a través del segon testimoni (T2), es ratifica que el fet era previsible per la manera com es barallaven. Els dos inserts del primer testimoni ens parlen de la sang, relaten el procediment del crim i mostren, mitjançant la descripció, l'estat del cadàver. El quart situa l'escena del crim i els límits del que sembla inevitable: els crits i el renou fort serien d'esperar, entrarien en el terreny de la quotidianitat; no així el fet de matar, que envairia l'àmbit d'allò extraordinari.

Pel que fa a les imatges, les paraules del testimoni nodreixen la narració visual: aquell assenyala i gesticula a fi i efecte de reconstruir el crim. Trobem els plans habituals de l'edifici, el carrer i la gent, més un zoom al precinte de la porta i un pla detall de la sang. En el directe, s'insereix el rètol: 'Directe. Mor apunyalada una jove de 23 anys. Catral'. I en el vídeo: 'Informació. 016 atenció dones maltractades'.

Aquestes informacions sobre agressions formen part de la rutina periodística específica dels successos. El tipus de cobertura que més sovinteja és el format breu o

de cues i, de fet, quan es produeix la transició al format de peça completa, com hem comprovat, es multipliquen les possibilitats d'incórrer en el dramatisme i l'espectacularització. En cadascuna de les cadenes es gestiona la inclusió de fonts no qualificades de manera diferent. TV3 se situaria en l'extrem més formal i evitaria aquest tipus d'informació, mentre que TVE sí considera font qualificada els familiars de l'entorn de la víctima. Canal 9, Telecinco i Antena 3, en canvi, es distingeixen per l'ús indiscriminat de fonts no qualificades a través de les quals s'estructura la narració dels esdeveniments¹⁶⁵.

És la selecció d'inserts el que, decididament, ubica la peça en un emmarcament quotidià de successos. Tant en TV3 com en TVE, trobem algunes peces completes que, en incorporar fonts informatives qualificades (freqüentment de la política o la judicatura), desdibuixen l'estructura típica dels successos, car del cas concret es traslladen a la problemàtica general. És el que, al llarg de l'anàlisi de les entrevistes, hem definit com "enfocament híbrid". Aquesta tipologia, no obstant, n'és l'excepció.

El debat obert en el camp periodístic al voltant de la conveniència d'incloure aquest model de peça informativa no és fútil: la cobertura ajustada als paràmetres quotidians que emmarquen l'elaboració de la informació de successos, en formats breus i higienitzats —sense referències al modus operandi ni als elements dramàtics i espectaculars—, no aporta res més que l'actualització de la xifra de víctimes, el recompte dels cadàvers que ha deixat la violència de gènere en el context de les relacions de parella. D'altra banda, a mesura que el temps de la notícia s'allarga, cada nova informació que s'incorpora, mira d'aprofundir en el cas particular. Així, la violència tendirà a ésser personificada en posicions estructurals concretes com ara la immigració o la classe social. Respectar la prescripció dels manuals i recomanacions que desaconsella el tractament de la violència de gènere com un succés més esdevé una tasca gairebé impossible quan allò que es representa és, al capdavall, un succés i molt especialment, quan l'element de noticiabilitat és la mort. L'única manera que els mitjans han trobat de subsumir el cas concret dins d'una problemàtica més àmplia és l'al·lusió al número de morts. Aquesta classe de cobertura, evidentment, simplifica la violència de gènere i la redueix a l'explicació continguda en l'assassinat o l'homicidi.

¹⁶⁵ El 19 de novembre de 2010, Telecinco emet una peça de 70 segons que conté huit testimonis no qualificats. T1: 4 de la mañana, un golpe en una puerta al lao de la habitación; T2: Y se veía a su cuñada en la ventana, apurada, apurada, llamando por teléfono...; T3: Vi un vecino de toda la vida, que es el padre, pues, bastante afectado; T4: escuché un coche salir a gran velocidad; T5: Él se iba, en ese momento, corriendo por el tema lo que le había pasado; T6: No, él era muy déspota, no me gustaba; T7: Jamás en mi vida yo pensé que esta niña tuviera problemas; T8: Un golpe para todos los vecinos porque nadie se imaginaba nada (Telecinco, 19/11/2010),

La crònica judicial: la cerca de l'element espectacular

Les notícies sobre els processos, la crònica judicial, són l'altra cara de la informació de successos; la cobertura de tots dos discorre en paral·lel. En el capítol cinquè, vèiem com la inclusió dels judicis, i el consegüent esment a les penes, es reivindicava des de la professió com una eina del periodisme que permet d'explicar les conseqüències de la violència de gènere. No obstant això, no hi ha gaires informacions sobre sentències i són encara menys les que glossen el resultat de la sentència. TVE compta amb dues notícies sobre crònica judicial davant de les sis de Canal 9 i les tres de les privades.

La peça tipus, respon a eixe posicionament que advoca per donar a conèixer les conseqüències a les quals ha de fer front l'agressor, la localitzem a TVE:

La Audiencia Provincial de Madrid ha condenado a 4 años de prisión al hombre que mató hace dos años a su mujer, en Villanueva de la Cañada, un día antes de que se celebrara la vista de su divorcio. La pareja estuvo casada durante más de 40 años. Durante todo ese tiempo, la víctima soportó maltrato físico y psíquico. Además el tribunal lo condena a indemnizar 120.000 euros a su hija, a la que no se podrá acercar ni hablar durante 20 años (TVE, 19/11/2010, 13:49-14:15).

Tanmateix, la resolució judicial d'un cas no resulta noticable. Aquesta mena d'informacions no transcendeixen al flux informatiu i la resta de peces que tenen a veure amb la crònica judicial contenen elements de noticiabilitat que semblen lluny de la voluntat de mostrar el pes de la justícia. Cada cadena de televisió, això sí, selecciona aquestes notícies en funció de criteris de noticiabilitat dispars.

D'una banda, hi ha el criteri de selecció d'aquelles sentències que, al seu parer, contenen errors de judici greu. En aquest sentit, que un jutge dictamine que l'agressor d'una dona, a qui s'ha concedit protecció legal, ha d'anar a visitar la seua filla a la casa d'acollida on es refugien totes dues, motivarà no sols la polèmica, sinó també una crítica al funcionament judicial per no avaluar-ne el risc. Tant TVE com La Sexta, donaren aquesta informació, destacada en titulars i amb un peça que contenia la intervenció d'una responsable política per veu de qui s'eleva una queixa al CGPJ.

D'altra banda, tant en Antena 3 com en Telecinco i Canal 9, descobrim informacions que responen al criteri d'espectacularitat tant de les imatges com dels testimonis en el judici. L'interés no rau en el resultat del procés, sinó en el que hi ocorre. El fet noticable és la tensió que genera el judici en les persones de l'entorn de la víctima o el sensacionalisme dels testimonis.

Fidel al criteri d'espectacularitat, Antena 3, per exemple, insereix un judici a Georgia (EUA) —en una posició destacada dins de l'escaleta de notícies, la número 10.

Un tribunal de Georgia, EEUU, le juzgaba como presunto autor del asesinato de su esposa embarazada. Nada más entrar en la sala, el hermano de la víctima no pudo contener la rabia. A gritos, el cuñado amenaza con matarle e intenta agredirle. El servicio de seguridad tuvo que emplearse a fondo para inmovilizar al agresor que finalmente fue esposado y expulsado de la sala (Antena 3, 26/11/11, 15:44-16:18).

El format utilitzat és el de cues. Les imatges mostren l'agressió en la sala del judici i la immobilització. Allò destacable és llavors l'agressió en el judici: no els fets que es jutgen ni tampoc la sentència.

Canal 9 ofereix emmarca els judicis de manera semblant, amb èmfasi en els sentiments de les persones de l'entorn i en les reaccions dramàtiques:

ENTRADETA: I juí de violència domèstica a Castelló que comença amb molta tensió. Amics de la víctima no han pogut suportar com l'assassí confés demanava perdó pel crim.

VIDEO: F1- ¡Hijo de puta!! ¡Hijo de puta!

És la indignació d'una amiga de la víctima. Maria tenia 36 anys quan va morir estrangulada a mans de la seua exparella. Ell ara se senta al banc dels acusats. Diu que està penedit i demana perdó.

F2- ¡Hijo de puta! ¡Cabrón! (Canal 9, 17/01/2011, 17:26-18:40)

El vídeo comença amb un pla general del judici. S'escolten els crits que provenen de la part de darrere de la sala. Continua amb un pla seqüència dels moviments de la dona que crida mentre ix de la sala cap al corredor. La columna vertebral de la notícia és l'efusió dramàtica. De fet, no hi ha més seguiment que aquest i no s'informarà del resultat del judici.

Telecinco utilitza els judicis per tal que parlen els testimonis. Les veus de les víctimes no es prodiguen en la cobertura mediàtica, atès que l'element que més atenció aglutina és l'agressió que causa la mort. Amb l'excusa del judici, es permet que s'expressen víctimes i agressors, però els seus relats sempre se centraran en els fets, en la descripció de les agressions. Telecinco aposta per aquest tractament que fracciona la peça informativa per oferir un avanç just després del primer bloc de notícies:

Con 10 puñaladas en el pecho y en la espalda sobrevivió para contarlo.

F1- Y mi madre decía... me mataron a mi hija, mataron a mi hija. Y yo le decía: Mama que estoy viva todavía, mama.

Se esconde detrás del biombo para no ver a su expareja que la agredió brutalmente con este cuchillo de cocina cuando le dijo que lo iba abandonar. Su

madre la encontró con un charco de sangre. Oirán enseguida al acusado decir que sólo fue un forcejeo (Telecinco, 17/01/2011).

Posteriorment, en el desenvolupament de la peça, s'aporten altres declaracions de la víctima més la que s'anunciava per part de l'agressor. L'estructura narrativa, des de la primera línia transcrita de l'avanç informatiu, aposta pel dramatisme. Aquest to continua en el vídeo, al qual es comenta: "Impresiona ver el cuchillo con el que Antonia fue agredida. Y también escuchar su relato de la agresión".

Els judicis per violència de gènere no són informacions amb una posició de partida assegurada en l'escaleta de notícies i, quan hi són, responen a uns criteris que tendeixen a personalitzar la violència i a ressaltar els aspectes extraordinaris. L'espectacularitat, tanmateix, s'obté de diverses maneres. L'ocultació de la varietat d'expressions de la violència no sols és factible gràcies a la sobrerepresentació de l'homicidi o l'assassinat, sinó també quan es dóna pàbul a fets insòlits que poden ridiculitzar o minimitzar la violència de gènere:

I ara tornem a casa amb una sentència cridanera i sense precedents a Alacant. El jutge ha decidit que un veí d'Elx no podrà acostar-se a la seua dona durant 6 mesos per intentar obligar-la a fer-li el sopar. L'amenaça de no donar-li diners si no el servia i ella el va denunciar. La justícia ha donat la raó a la dona al·legant que l'actitud del denunciador és una clara humiliació i dominació de l'home respecte la dona (Canal 9, 25/01/2011, 26:56-27:20).

En les imatges que il·lustren la informació, s'observa una dona d'esquenes davant dels foguers d'una cuina, preparant menjar. En el rètol es llegeix: 'Sentència sense precedents a Alacant. La dona no està obligada a preparar el sopar'¹⁶⁶.

En resum, la crònica judicial en els informatius es fonamentarà en la prevalença d'uns criteris de noticiabilitat que emmascaren la problemàtica de violència de gènere sota fets extraordinaris.

L'activitat política i el debat ideològic: de la problemàtica social a la lluita política

El 25 de novembre de 2010, l'aleshores ministra de Sanitat, Política Social i Igualtat, en coincidència amb el Dia Internacional contra la violència de gènere, anunciava que el govern estudiaria la reforma del Codi Civil per retirar, de manera cautelar, la custòdia dels fills i filles als progenitors encausats per violència de gènere o domèstica. La

¹⁶⁶ Únicament amb les dades que subministra la notícia, podríem interpretar que es tracta d'un conflicte que disposa de múltiples vies de solució abans que la denúncia. Aquest tipus d'informacions contribuiria a alimentar la idea que la denúncia s'utilitza amb lleugeresa i que l'administració de justícia automàticament beneficia les dones que n'interposen una.

proclamació d'aquesta intenció esdevingué notícia política en totes les cadenes i aviat atirà la polèmica. Les diferències, tant en la cobertura com en la intensitat del debat, evidencien que la violència de gènere ha estat utilitzada durant l'última dècada com a arma política.

Televisió de Catalunya n'informà amb una notícia en format de cua per subratllar que, a Catalunya, ja existien eixes mesures. No incitava, per tant, a la polèmica ni es va considerar oportú fer seguiment del tema en els dies posteriors.

En aquesta línia, tot i que aprofundint una mica, TVE li dedica unes cues més un insert amb les declaracions de la ministra i apunta que el Codi Civil ja contempla aquesta mesura quan es tracta de custòdia compartida. La peça es tanca assenyalant la postura crítica adoptada per les principals associacions de jutges. La redacció de la notícia, però, és inequívoca. Comença així: "40 niños se han quedado sin madre en lo que va de año porque sus parejas o exparejas las han asesinado", i entén que es una mesura que naix del sentit comú: una persona que ha matat la seua dona, no pot aspirar a la custòdia. El 26 de novembre s'actualitza el tema arran de l'aprovació de la reforma del Codi Civil per part del Consell de Ministres i s'elabora una peça sobre el debat que suscita amb dos inserts a favor i dos en contra.

Canal 9 informa també amb cues, però posa la polèmica directament sobre la taula:

I precisament hui, la ministra d'igualtat Leire Pajín ha llançat una proposta que ja està creant polèmica. Es tractaria de reformar el Codi Civil per tal que els jutges puguem retirar la custòdia dels fills als acusats de mals tractes, abans fins i tot que la sentència siga ferma. La iniciativa s'analitzarà al Consell de Ministres i ja ha rebut les crítiques d'alguns jutges. La consideren propagandística i la qualifiquen de perillosa i d'absurda (Canal 9, 25/11/2010, 12:55-13:22).

Per últim, Antena 3 presenta un doble discurs. El dia 25 obri els informatius amb l'anunci, sense fer cap comentari de la polèmica que l'envolta. Dintre de la programació especial, la reforma adquireix la forma de peça completa que s'il·lustra amb les imatges de l'acte institucional de commemoració del Dia Internacional contra la violència de gènere. S'hi relata, amb to solemne, que "en los 5 años de ley contra la violencia de género se han acordado más de 140.000 órdenes de protección y 145.000 acusados han sido condenados. Ahora quieren ir más allá. El gobierno ha aprobado proponer que los maltratadores con sentencia firme pierdan la custodia única de sus hijos" (Antena 3, 25/11/2010, 3:22-5:00) i, a l'igual que TVE, es posa el focus d'atenció en els menors que queden orfes de mare.

Antena 3 canvia de discurs al dia següent i encén el debat en apostar sols per una de les parts en conflicte:

...Rubalcaba ha tratado de deshacer el entuerto provocado por Leire Pajín. Aclara que es una medida cautelar. **A los jueces, que han criticado de manera unánime la propuesta,** les responde que se ha hecho pensando en los niños por encima de la presunción de inocencia. La ministra se justifica [...] **Queda mucho debate y confusión. Por ejemplo, Rubalcaba no hacía distinciones: el juez dará la custodia al presunto maltratado o maltratada. Sin embargo, según la ley contra la VG sólo puede ser víctima una mujer.**

En nuestra web hoy les hemos preguntado si apoyan retirar la custodia a los padres imputados por maltrato antes de la sentencia. **La mayoría de los internautas, un 68%, no lo apoyan.**

La actual ley integral contra la VG ya permite retirar la custodia y la patria potestad como medida cautelar, de hecho ya se ha aplicado en 11.000 casos. En los últimos 5 años se ha suspendido la guardia y custodia del padre en el 8% de los procesos judiciales por maltrato.

Hay otro dato significativo, el 31% de los 200.000 imputados por VG ha sido finalmente absuelto (Antena3, 16/11/2010, 7:40-9:40).

En definitiva, l'argumentació que mira d'ubicar les dones —en tant que col·lectiu— com a beneficiàries de la reforma, després aporta informació sobre el que el públic de la cadena pensa —i ha de pensar— i acaba amb les dades sobre les sentències absolutòries, que desplaça la controvèrsia cap a un altre debat: el de les denúncies falses. El debat que s'obri al voltant de la possible compatibilitat entre paternitat responsable i violència contra la parella és, si més no, una de les conseqüències de la delimitació conceptual que es fa de la violència de gènere a l'Estat espanyol com una realitat independent de la violència domèstica.

L'ús partidista de la violència de gènere es manifesta amb claredat quan la informació involucra l'activitat política i el debat ideològic. Un ús que porta a la memòria les posicions polítiques que s'abraçaren durant la tramitació de la LIVG, més enllà de l'aparent consens. La instrumentalització política de la violència de gènere, que en la premsa escrita trobarà un espai propi molt més extens (Ariznabarreta et al., 2006; Carballido, 2010:280-285), en els informatius televisius es palesa en la crítica puntual a les declaracions polítiques. D'altra banda, la lluita per la terminologia que es considera més adequada també reflecteix el posicionament ideològic de les empreses¹⁶⁷.

Emmarcada dintre de l'acció política, TV3 destaca per la inclusió d'una peça completa sobre la proposta del govern que pretenia pactar amb els mitjans l'establiment d'uns estàndards per al tractament informatiu de la violència de gènere. L'entradeta, que

¹⁶⁷ L'anàlisi constata com Canal 9 mantenia el criteri d'emprar "violència domèstica" per norma. Totes les intervencions des de plató es fan amb eixe sintagma. Al llarg de les peces, tanmateix, apreciem certa diversitat, especialment l'ús de "violència sexista".

dóna pas a les declaracions de Miguel Lorente en les quals exposa la teoria de l'efecte imitació, ressalta que:

El govern espanyol planteja pactar amb els mitjans de comunicació com tractar la informació sobre la violència de gènere per evitar un possible efecte crida sense descartar l'opció de deixar-ne d'informar durant un temps. I és que, segons informes del govern, més de la meitat dels homicidis d'aquest tipus es cometien tres dies després que s'hagi informat d'un cas. TV3 ha parlat amb el delegat del govern per la Violència de Gènere sobre els motius que podria causar aquest suposat efecte cridada (TV3, 22/11/2010, 26:47-28:33).

Fem èmfasi en la decisió de TV3 d'informar sobre la reunió amb Lorente perquè comporta un seguit d'implicacions per a l'autoregulació i la reflexivitat en la tasca professional.

La informació temàtica: sensibilització i programes

El principal benefici de la cobertura temàtica rau en la capacitat d'abordar la violència de gènere com a problemàtica social, desvinculada de les agressions. Els temes aprofundeixen —el poc, almenys, que permet l'estructura dels informatius— tant en aspectes específics de la violència de gènere com en els trets generals que puguen aportar informació contextual i d'anàlisi. Mentre que la cobertura d'agressions, judicis o de l'activitat política entra dintre de la rutina de les redaccions, l'enfocament temàtic exigeix dedicació i, per tant, planificació. La negociació al si de les redaccions de cara a la producció de peces sobre violència de gènere es realitza d'acord amb el valor o la rellevància que se li atorga al fenomen. Tot i així, la coincidència d'alguns temes en cadenes diferents posa en evidència com la tasca d'elaboració de materials audiovisuals, de campanyes o rodes de premsa i dels estudis que publiquen diversos organismes impulsa aquest tipus de cobertura. Dintre de la cobertura temàtica, haurem de distingir aleshores un primer bloc que s'interessa per reflectir les principals campanyes i les dades més importants d'informes, balanços i estudis. Aquests, sobretot quan s'acompanyen d'un bon dossier de premsa, tenen —a la llum de les coincidències—, pràcticament garantida l'entrada en l'escaleta de notícies.

Més enllà d'aquestes sincronies, les diferències en la cobertura són manifestes. TVE realitza una cobertura temàtica intensiva, amb 16 peces que consten d'una durada total de quasi 30 minuts. Desenvolupa molts temes propis i no sols al voltant del 25 de novembre. Els temes comprenen dimensions com ara la protecció —noves mesures o avaluació de les més recents—, l'àmbit judicial i l'àmbit cultural i contextual. Així mateix, es reserva un espai a nombroses informacions derivades d'estudis i informes, a partir de les quals es fixen, ni que siga de manera momentània, algunes veritats

sobre la violència de gènere. Una diversitat en l'enfocament temàtic que sols constatem en aquesta cadena.

Sobre mesures de protecció, apareixen peces com ara un reportatge que tracta la reforma de la llei d'estrangeria amb l'objectiu de brindar protecció a les dones víctimes de violència que es troben en situació irregular o el que parlava d'un programa de localització de víctimes a les Illes Balears a través del 112. Missatges orientats a posar en coneixement les noves mesures de les quals se'n poden aprofitar i que pertanyen a la lògica de servei públic.

Pel que fa a l'enfocament judicial, cal destacar que TVE és l'única empresa que dedica temps a l'anàlisi del funcionament dels sistemes de protecció. En una peça s'analitzen els problemes dels judicis ràpids, la manca de temps en la presa de decisions i la dificultat a l'hora de determinar l'existència de violència psicològica i física quan no hi ha part de lesions. També es critica la manca d'Unitats d'Avaluació Integral Forense (TVE, 25/11/2010, 35:40-37:30). Altra notícia apareix vinculada a una qüestió política candent: violència de gènere i custòdia. La peça s'endinsava en la problemàtica de les dones a les quals, malgrat disposar d'una sentència ferm i mesures de protecció, se'ls retira la custòdia que, consegüentment, és atorgada en exclusiva a les seues exparelles per haver dictaminat la justícia que existeix Síndrome d'Alienació Parental (SAP)¹⁶⁸ (TVE, 21/01/2010, 31:28-33:52).

Entorn de la dimensió cultural de la violència, s'elabora un reportatge de més de cinc minuts sobre les associacions d'homes per la igualtat de gènere¹⁶⁹ i les teràpies per a homes amb sentències de violència de gènere, així com algunes peces que proporcionen informació contextual sobre l'evolució de les mesures de protecció i la consideració social de la violència de gènere.

La cobertura temàtica que trobem a TV3 —quatre peces i poc més de 5 minuts— es compon d'informacions força rutinàries: els actes del 25 de novembre, la campanya de Save the Children sobre les conseqüències de la violència per als menors i dues

¹⁶⁸ S'entén que la persona que té la custòdia malmet i predisposa el o la menor en contra de l'altre progenitor. Si s'interpreta que s'ha maltractat psicològicament el menor, la retirada de la custòdia és immediata. El 2010 el Ministeri de Sanitat, Política Social i Igualtat encarregà un informe a experts i expertes sobre la pertinència d'utilitzar aquesta síndrome i les seues bases científiques. Recolzant-se en la manca de reconeixement científic internacional, el govern demanava a jutges, fiscals i pèrits judicials que deixaren d'esgrimir la SAP com a justificació de les sentències. L'informe està disponible en <http://www.msssi.gob.es/ssi/violenciaGenero/publicaciones/observatorioestatalVM/GruposTrabajo/PDFS/ALIENACIONPARENTAL_cap2_lib7.pdf>.

¹⁶⁹ És l'única peça en tota la mostra centrada en l'activisme social i que incorpora una anàlisi aliena a la dimensió jurídica. La raresa d'aquesta peça fou, previsiblement, la que la va postergar fins al minut 50 de l'informatiu, després dels esports i seguida d'un parell de peces breus sobre violència de gènere i dues notícies sobre la detenció d'uns individus per possessió i intercanvi de material pedòfil.

peces elaborades arran de la publicació d'estudis i informes, en concret, l'anàlisi de les sentències i l'enquesta de victimització realitzada per la Generalitat.

Per la seua banda, Canal 9 se centra en els actes al voltant del 25 de novembre, amb excusa dels quals es construeix una peça contextual que, en un format híbrid, compila els darrers casos de violència de gènere. Es completa amb informació judicial i veus d'experts per als qui la violència és, en un 20%, fruit d'un trastorn mental i en un 80%, culpa de l'aprenentatge que es rep a l'entorn —hi aprofundirem més en l'apartat sobre les interpretacions de la violència. Per últim, s'hi afegeix una referència a la reproducció de la violència de gènere en les generacions més joves dintre d'una peça sobre la delinqüència juvenil —4 peces repartides en 3 minuts més la menció.

En la mostra fraccionada de televisions privades s'insereixen notícies tant de caire rutinari com de més específiques. A banda de les campanyes i els actes del 25 de novembre, Antena 3 i La Sexta van emetre peces temàtiques sobre mesures de protecció. D'un costat, Antena 3 va desenvolupar-ne una sobre els programes de reeducació i el servei d'escolta per protegir víctimes considerades d'alt risc¹⁷⁰. De l'altre, La Sexta va elaborar una peça sobre la reforma de la llei d'estrangeria i la protecció a les dones immigrants no regularitzades.

En conclusió, per temes, només hi ha una que s'atreveix a encarar la dimensió cultural de la violència, mentre que la resta se circumscriuen al debat sobre les mesures de protecció i judicials, a banda d'oferir algunes dades estadístiques. Malgrat que l'enfocament temàtic posseïx nombrosos avantatges en comparació amb l'episòdic per la seua capacitat d'aportar context i anàlisi, arrossega tot un seguit de percepcions i avaluacions que tenen a veure, no sols amb la dinàmica de la violència, sinó també amb l'essència d'agressors i víctimes. Ho analitzarem de manera conjunta en els apartats 8.2 i 8.3. Abans, passem a enunciar com s'insereixen en el flux informatiu les expressions de la violència de gènere que traspassen les relacions de parella.

8.1.2. Quan es desborda el guió de la violència de gènere: femicidis com a espectacle mediàtic

Podem afirmar que som davant d'una informació complexa perquè la seua caracterització resulta difícil de tematitzar. La violació i l'assassinat de dones per part de persones estranyes, que ni formen part de l'entorn immediat ni provenen de la seua família, han estat, tradicionalment, les úniques informacions sobre violència contra les dones que transmetien els mitjans de comunicació. Narracions de la premsa

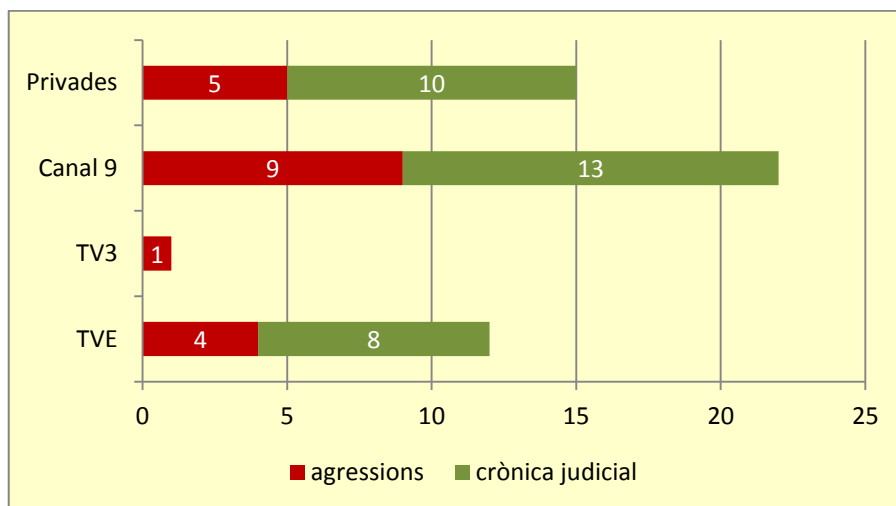
¹⁷⁰ Peça que se centra en la formació específica dels escortes, no en la violència de gènere.

sensacionalista que han alimentat el mite de l'agressor desconegut, el psicòpata o el violador en sèrie. En els informatius televisius actuals, aquest tipus de tractament persisteix sota el criteri de noticiabilitat que observa l'edat de les víctimes.

En la mostra analitzada, trobem la cobertura de dos casos d'assassinat (amb desaparició del cadàver) de joves menors d'edat que responen a aquesta tipologia informativa: l'inici del judici contra el menor acusat de la violació i l'assassinat de Marta del Castillo i l'assassinat d'una menor de 13 anys a mans d'un jove de 17 del seu cercle d'amistats. Tots dos casos rebran una cobertura mediàtica intensa, amb un seguiment diari.

A banda d'aquests dos, que assoliren la categoria de grans esdeveniments mediàtics, s'inseriren altres notícies, tot i que de caràcter menys sensacionalista, raó per la qual queden reduïdes al format de cues.

Gràfica 8. Tipus d'informació sobre violència de l'entorn per cadena

Font: Elaboració pròpia.

La distribució per cadena segueix una línia de tendència que coincideix amb la descrita en l'apartat dedicat a la informació episòdica en el supòsit de violència dins de la parella: TV3 evita cobrir aquests successos; TVE els inclou, tot i que es nodreix únicament de fonts qualificades i de l'entorn familiar; i en l'altre extrem, Canal 9 i les privades realitzen un tractament exhaustiu, ric en detalls i que es complau en la tensió i el dramatisme. Novament, la informació es destaca en titulars. El guió narratiu, quan les víctimes són menors, s'asseu sobre el dolor de la família i l'estupefacció de l'entorn. En tant que casos únics, extraordinaris, l'actualització diària repassa, quan es tracta del judici, cada testimoni i cada reacció de la família, dels advocats i advocades; quan es tracta de l'agressió, se'n faran ressò de cada pas en la investigació policial,

dels homenatges a la víctima i del soterrament. Un cop cremades aquestes etapes, se centraran en la detenció del presumpte agressor. També per aquest caràcter de casos únics, es permeten la llicència d'abundar en informacions personals, es mostren fotos i fins i tot, tot i que no sempre, s'emeten vídeos casolans amb imatges de les víctimes.

La representació d'aquesta violència, desconnectada de la producció del gènere i de la seua relació amb la sexualitat, condensa l'explicació sobre aquest tipus d'expressions violentes en la narració del procediment del crim i, sobretot, en el perfil de l'agressor, cosa que els permet d'ubicar el mòbil del crim en una dimensió merament psicològica. D'acord amb Francesc Barata, la narració del fet desviat "sólo remite al individuo y nunca a los contextos sociales, como si el desviado nada tuviese que ver con nuestra sociedad" (Barata, 2008: 27).

La fascinació mediàtica per les accions criminals que defugen el nostre raciocini o que resulten més enigmàtiques en el seu desenvolupament naix al mateix temps que la premsa de masses i conforma, d'acord amb Martín-Barbero, la forma més genuïna de la cultura popular. Una fascinació que acompleix la doble funció descrita per Foucault: allunya el crim de la societat —els criminals no són humans, són malalts o psicòpates— i alhora l'acosta, ja que generalitza la sensació d'inseguretat en la societat i promou la lògica acceptació del control social.

En eixe sentit, la construcció narrativa d'aquests crims bascula cap a les conseqüències de la violència per a la família i l'entorn. Pel que fa a la representació del drama familiar —totes les cadenes de televisió que divulgaren el cas de l'assassinat de la menor d'Arriate se centraren en les manifestacions de dolor de la família amb escenes emotives del funeral, el soterrament i les mostres de condol—, la solució passa per la punició com a única manera de reestructurar l'equilibri perdut. Un element estructural d'aquestes narracions mediàtiques és l'exigència de castic sever de les accions. Quan els involucrats són menors, el que se sol demandar activament és l'enduriment de les penes per als menors o la instauració de la cadena perpètua. Les veus dels familiars que s'incorporen —i es busquen—apunten en aquesta direcció:

Se investiga ahora si hubo agresión sexual. Los vecinos reparten lazos negros de luto y están consternados. Los padres piden que se encuentre al autor o autores así como el cumplimiento íntegro de las condenas.

T3- Nosotros lo que pedimos es justicia, que el que haya sido, haya matado a mi niña, que cumpla todos los años. (TVE, 21/01/2011)

La restauració de l'equilibri es vincula amb l'ideal de justícia que enuncia l'insert d'aquesta peça, pertanyent al pare de la menor. Si bé no podem assegurar que siga una prioritat per a l'entorn, la manera en què s'aconsegueixen les declaracions

demostra que sí que ho és per a la construcció de la notícia. En el següent fragment, que forma part d'una altra de les notícies, s'observa com es produeix, en el decurs de la interacció conversacional, aquesta demanda:

Anit un bomber trobà el cadàver dins d'una caseta de reg a les afores del municipi. Tenia el cap cobert. El pitjor dels temors es confirmava després de 24 hores de batuda.

T2- Vino la Guardia Civil a decirnos que la niña se había muerto, que era la niña que estaba en el...

Y vosotros, ¿qué es lo que pedís?

Justicia (Canal 9, 21/01/2011).

A banda del debat ètic que pot suscitar la pràctica de sol·licitar declaracions sobre els fets en calent a persones que experimenten angoixa i que estan immerses en un remolí d'emocions, veiem com s'interromp la narració, en aquesta ocasió també per boca del pare de la menor, amb una pregunta que deixa un escàs marge de resposta.

En l'estructura discursiva, doncs, el requeriment punitiu descansa en el sentit comú, en la lògica, i així s'expressa en el següent fragment:

El seus familiars ja han fet el que sembla inevitable en estos casos, entregar en el congrés dels diputats un milió i mig de firmes per demanar el compliment íntegre de condemnes. És l'únic al que poden aspirar uns pares que no han tingut ni el dret de soterrar a la seua filla (Canal 9, 21/01/2011).

De fet, l'objectiu de la recollida de signatures era la petició d'un referèndum que establira la cadena perpètua revisable en el cas dels delictes més greus. La petició es presentà al Congrés del Diputats el 17 de novembre de 2010 i comptà amb el suport explícit del Partit Popular que, de pas, n'anuncià la inclusió en el seu programa electoral sota la denominació "presó permanent revisable". I així va constar en el Projecte de Llei Orgànica pel qual es modificava la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre. En aquest projecte també s'incrementa l'edat de consentiment sexual, que passa dels 13 als 16 anys, es contempla la llibertat vigilada indefinida per a violadors i s'equiparen el segrest i la desaparició amb l'homicidi. Aquestes mesures planegen sobre la cobertura mediàtica de la violència de gènere i donen resposta a les aspiracions de seguretat amb l'amenaça de la repressió de l'Estat. Observem, per tant, la retroalimentació existent entre els discursos mediàtics sobre el crim i l'acció legislativa que desemboca, segons Barata, en un populisme punitiu guiat per les emocions ciutadanes, més que per les opinions dels experts (Barata, 2008: 31).

L'estructura narrativa reforça la idea d'inseguretat ciutadana en les estratègies discursives de representació de la por:

Hay hoy en Arriate dos tipos de calles: las vacías y en las que no cabe nadie porque hoy el pueblo se divide en dos tipos de sentimientos: el dolor que les ha sacado a la calle...

T1- Un sentimiento y una pena cuando dijeron eso. El angelito, porque son 13 años.

... y el miedo que les ha devuelto a sus casas:

T2- *¿Tiene miedo?* Los que tenemos hijos y nietos tenemos más.

Saben que pueden conocer al asesino como conocían a la víctima y la idea recorre las calles del pueblo como si fuese un escalofrío.

T3- Hasta que no sepamos quién es no nos vamos a quedar tranquilos.

T4- Que sea uno del pueblo, eso lo que se puede temer, pero bueno, el que sea que pague lo que ha hecho.

... (Telecinco, 21/01/11, 13:12-14:25).

La representació de la por es recolza en l'argument del desconeixement de l'agressor i es realitza en aquest cas a través dels testimonis no qualificats de veïns i coneguts. La interpretació que col·loca aquesta violència més enllà de la condició humana i del grup social es palesa al darrer insert transcrit, on entenem que la por aflora de la possibilitat que el crim l'haja comés algú conegut, algú que no respon necessàriament al retrat mític de l'agressor malalt mental i psicòpata. I quan, com a resultat de la investigació policial, es deté a un jove menor del poble, que bona part dels veïns coneixen, el discurs mediàtic incidirà llavors en el contrasentit de la situació. Prolifera de bell nou els tan gastats inserts sobre la normalitat de la família i de l'agressor i la consegüent consternació:

La calle Vinillas de Arriate cerrada a cal y canto, blindada por la GC. Fin a los rumores. Un menor de 17 años del pueblo, sospechoso del asesinato de María Esther.

T1- Lo que no me esperaba yo era que fuera el chiquillo este.

T2- La familia es una excelente familia.

T3- Gente buena, seria, formal.

Monos blancos y mascarillas para registrar su casa. Tras 4 horas, era detenido. Este joven fontanero excompañero de instituto de María Esther. Salía del pueblo en este Audi blanco entre gritos de...

F1- ¡¡Asesino!! (Cuatro, 02/02/2011).

En la mateixa peça, Cuatro afegeix dos fragments de l'entrevista que la reportera de Cuatro mantingué amb el detingut —amb la veu i el rostre distorsionats, per preservar-ne suposadament l'anonimat, tot i que citaren el malnom pel qual se'l coneixia en el poble i l'ensenyaren en diverses escenes—, en els quals responia a les preguntes sobre la recollida de mostres biològiques a què se li havia sotmès —entre una cinquantena de persones de l'entorn— i sobre les seues esperances de què es trobara a l'agressor — *“¿Te tomaron muestras de ADN? Y las huellas también; ¿Quieres que se coja ya a la persona? Está claro... ya deberían haberlo cogido ya porque tienen muchas pruebas”*.

L'adaptació cognitiva del mite de l'agressor desconegut un cop es revela que el culpable era una persona pròxima a la víctima es realitza a partir de l'elaboració d'un retrat de l'agressor que el presenta com a fred i calculador: prestar-se a l'entrevista davant d'una càmera o haver participat en els homenatges fa que es profile com un estratègia racional i contribueix a explicar la naturalesa dels seus actes.

Si en la cobertura de les agressions s'explota la representació de la por, la crònica judicial, a l'igual que ocorria en els judicis per violència de gènere, s'alimenta de la tensió que genera la presència, no sols de l'imputat, sinó també dels seus advocats o advocades. La cobertura del judici contra el menor acusat de la violació i assassinat de Marta del Castillo s'estructura a través de la tensió que es respira al voltant del Palau de Justícia. La tensió i l'enfrontament esdevenen així criteris de noticiabilitat que afavoreixen la incorporació d'algunes peces a l'escaleta de notícies, com la que transcrivim a continuació, que apareix tant en Canal 9 com en La Sexta:

En Canarias, en Las Palmas, el asesino de una menor ha sido condenado a 45 años de cárcel por violar y asesinar a la hija de unos amigos suyos.

F1- [gritos y sonido del lanzamiento de un zapato]

La madre de la chica perdió los nervios en el juicio al ver al asesino de su hija. Le lanzó incluso un zapato. Hoy el acusado ni se ha inmutado cuando le han notificado la sentencia. El crimen lo cometió hace 3 años aprovechando que la pequeña estaba sola en casa (La Sexta, 10/12/10, 39:40-40:15).

La narració visual és el pla seqüència de la policia, que reté la dona pels braços mentre aquesta llança la sabata. L'escena es repeteix a càmera lenta i es reproduïx una vegada més a la velocitat original. De nou es descriu l'acusat com fred i calculador.

La manca de tematització en la representació dels femicidis, quan són obra d'algú de l'entorn i no de la parella o de la família, dificulta la introducció d'elements d'anàlisi que els relacione amb la dimensió estructural del gènere i que, en combinació amb altres dimensions, com ara l'edat o la classe social, trobarien en ells una font de

discussió capaç d'entroncar amb l'anàlisi de l'ordre de gènere. A més a més, tal com hem vist en l'evolució de la cobertura de la violència de gènere en l'àmbit de les relacions de parella, de la tematització se'n deriven conseqüències de cara a la moderació del tractament dramàtic i espectacular. Sols en el supòsit dels femicidis de treballadores sexuals pareix que la tematització per exclusió, açò és, l'apunt constant que ens commina a no considerar-ho com una forma de violència de gènere, permet una interpretació en clau estructural. És el que ocorre justament amb una peça de La Sexta que explica el perquè de la declaració d'innocència, a falta de proves incriminatòries, d'un home —en presó preventiva durant 3 anys— a qui s'acusava d'haver matat la treballadora sexual amb qui havia mantingut regularment relacions al llarg de 15 anys. L'absolució, relata la notícia, estaria motivada pels errors comesos en el tractament de les proves. En una crònica periodística, que podríem qualificar de sòrdida, rodada en la casa —rural i empobrida— de l'home, amb escenes d'aquest gítat en el llit i cobert amb mantes, se li arranquen, a força de monosíl·labs, la confessió del crim, el procediment i el seu penediment. La peça, a més de subratllar els errors en la investigació, fa ús d'eixa tematització per exclusió:

Pilar estaba casada y tenía un hijo. Ejercía la prostitución y mantenía relaciones con O Chucán desde hace 15 años. Algunos abogados se preguntan por qué no se calificó el caso como de Violencia de Género (La Sexta, 09/02/2011, 42:20-44:20).

Sense la tematització, la representació mediàtica dels assassinats, quan n'és responsable és una persona de l'entorn, s'entossudirà a la cerca del mòbil del crim i, si no es descobreix, aleshores la construcció discursiva de la personalitat psicòpata explicarà el perquè.

8.1.3. Agressions sexuals: espectacularitat i credibilitat

L'aproximació del discurs televisiu a la violència sexual és escàs i fonamentalment episòdica. Sovint es vincula als casos de violadors reincidents, abusos sexuals a menors i quan implica personalitats públiques. Aquest discurs destacarà només els casos que responen a la lògica espectacular de la televisió i ocultarà l'extensió real de les agressions i els abusos sexuals —d'acord amb les dades de l'INE, l'any 2012 foren condemnades 1.553 persones adultes (de les quals 17 eren dones) i 238 menors (dues dones) pels delictes d'agressió sexual, abusos sexuals i abús sexual a menors de 13 anys. Tanmateix, aquestes xifres representen sols una part. Raquel Osborne incideix en el fet que les agressions sexuals, que sovint provenen de l'entorn, a penes es denuncien i assenyala com el sistema penal expulsa moltes de les denúncies per l'absència de proves i la desconfiança cap les denunciants (Osborne, 2009: 76-81).

Si hi ha un exemple que posa de manifest el criteri d'espectacularitat és la detenció de Julian Assange, fundador de WikiLeaks, acusat de diversos delictes d'agressió sexual i la violació de dues dones a Suècia. A banda, TVE va donar la notícia de la detenció d'un exguàrdia civil per abusar de tres menors i la condemna a un funcionari de presons per haver forçat una dona empresonada al seu càrrec. Dues notícies que adquireixen rellevància pel perfil de funcionari públic dels agressors, però que es cobreixen amb cues i sense elements espectaculars.

TV3 informa d'una condemna a 13 anys de presó per cinc agressions sexuals basant-se en el criteri de proximitat —les violacions havien tingut lloc a Esplugues de Llobregat i a Manresa— i menciona el risc que corren les dones immerses en periples migratoris de convertir-se en víctimes d'agressions sexuals. En el cas de la crònica judicial, la informació manté un perfil baix pel que fa al morbo o l'espectacularitat.

Canal 9, a més de la detenció d'Assange, dedica dues peces a un cas relacionat amb una agressió sexual: la petició d'indult d'una dona “condemnada per cremar viu el violador de la seua filla el 2005” (Canal 9, 11/02/2011). També informarà, com Antena 3, del judici contra *El Brujo*.

La cobertura d'aquest judici i de la detenció d'Assange marquen les principals tendències pel que fa a la interpretació mediàtica de la violència sexual. *El Brujo* s'ajusta perfectament a la idea d'agressor sexual: la fiscalia demanava 138 anys de presó per abusar de 19 menors d'entre 11 i 16 anys. *El Brujo* era un personatge públic que havia aparegut en *talk-shows* de televisió, on havia revelat les seues capacitats mentals i curatives, i que venia els seus serveis a diversos clubs de futbol. Antena 3 abunda en aquesta idea:

ENTRADETA: Se hacía pasar por brujo, mentalista y sanador. Incluso decía que era capaz de curar el cáncer. Hoy Tomás Arroyo, el *Brujo*, hace frente a 19 acusaciones de abusos sexuales a menores. Supuestamente, las captaba asegurando que tenía poderes paranormales. Durante la apertura del juicio, celebrado en Ibiza, él lo ha negado todo.

VIDEO: F1- Por Dios, que hagan algo con éste hombre, que entren los guardias de seguridad al plató y que se lo lleven...

Los espectadores de A3 televisión lo tenían claro. Tomás Arroyo, alias el *Brujo*, de brujo no tenía nada. Ni de brujo, vidente, mentalista o sanador, por mucho que asegurara en los platós que era capaz hasta de curar el cáncer.

T1- En determinados tipos de cánceres, se pueden obtener buenos resultados. Hasta en una curación parcial y en algún caso exclusivo en total.

Lo que sí hizo Tomás, según el fiscal, es captar a un grupo de jóvenes a quienes convenció de sus poderes paranormales. Hoy en la audiencia provincial enfrenta una acusación de 19 delitos de abusos sexuales continuados por los que le piden 138 años de cárcel.

T2- Es el mesías del poder de la brujería en Ibiza, el esperado, el esperado.

Según su declaración el sexo era algo secundario, terciario o incluso cuaternario. Conocía a las menores denunciantes pero sólo por haberlas ayudado a desarrollar su personalidad, ya que algunas sufrían depresión o anorexia. Ahora afirma que nunca se las dio de mentalista o sanador, que sólo es un brujo que cambia energías negativas por positivas. (22:00-23:15)

Les imatges del judici van precedides per un fragment de vídeo d'un dels programes de la cadena en què va participar: en el plató, atenen una telefonada d'un espectador que demana que l'expulsen. Les imatges del vídeo acaben amb un insert de l'acusat (T1). El segon insert correspon a l'advocat de l'acusació (T2). La narrativa de les agressions sexuals no presenta fissures: l'agressor era un estafador, un frau, i les víctimes, menors innocents que van caure en el seu parany. Malgrat obviar que, apart de les menors, també va enganyar equips de futbol al quals va vendre els seus serveis —dos futbolistes foren citats a declarar—, el menyspreu amb què es caracteritza el personatge i la implicació de menors, evita que germine cap dubte sobre la veracitat dels abusos —ja que foren abusos, no relacions sexuals consentides. La culpabilitat dels càrrecs, tot i que no s'informarà del resultat del judici, s'aferma mitjançant la descripció del personatge.

D'altra banda, la detenció de Julian Assange va obrir els informatius de totes les cadenes de televisió el 7 de desembre de 2010. Des del 29 de novembre, les notícies al voltant dels cables destapats per WikiLeaks sobre la diplomàcia dels EUA copen els informatius. A partir del 7 de desembre, entre les informacions dels cables, apareix, com a notícia central, la detenció de Julian Assange, a qui s'imputen quatre delictes d'agressió sexual a Suècia. La importància de les revelacions de WikiLeaks i la credibilitat d'Assange es fan visibles en les peces informatives: que la fiscalia sueca investigue l'assumpte d'ofici en unes circumstàncies tan complicades per a la diplomàcia dels EUA alimenta la sospita que al darrere pot haver-hi un intent per extraditar Assange als EUA. A tall d'exemple, Canal 9 planteja la situació de la següent manera:

L'acusen de càrrecs d'agressió sexual comesos suposadament a Suècia. Des de la fiscalia del país nòrdic, asseguren que no han rebut cap pressió.

I per això Assange està des d'ara entre reixes fins que el jutge decidisca si l'extradita a Suècia, no per haver filtrat els documents de la diplomàcia nord-

americana que estan fent tremolar Washington sinó per quatre càrrecs de violació i assetjament sexual. Segons la fiscalia sueca, Assange va tindre relacions sexuals sense el preservatiu que ella li exigia per haver tingut relacions amb una altra mentre ella dormia i també sense protecció.

La defensa d'Assange diu que tot és una persecució política per a destruir WikiLeaks (Canal 9, 07/12/2010).

L'agressió sexual, així doncs, esdevé significativa per als mitjans en funció de qui siga l'imputat. En el cas d'Assange, la presumpta agressió sexual es desdibuixa per la gravetat del context d'assetjament al qual la CIA el sotmet a ell i a la seua organització. La línia que separa la credibilitat i les mostres de suport que alguns sectors pressuposen a Assange i el descrèdit cap a les dues dones és, efectivament, molt fina. La Sexta va emetre una peça completa on feia públiques les fotos de les dues dones a qui es qualificava de 'despechadas', mentre que Assange era retratat com 'el seductor':

El 11 de agosto, Julian Assange, el hombre del momento, es invitado a dar una conferencia en Estocolmo y ahí estaba ella: Ana Ardi, una **rubia treintañera que le ofreció su casa para quedarse**. Tras una cena y algo de seducción, Ana y Assange acabaron en la cama. En medio del acto sexual se rompió el preservativo y Ana le pidió que parara. Pero él no lo hizo. De ahí que la joven le acuse de violación.

Pocos días después, Assange fue invitado a dar otra charla. **Sophia Wilem, de 20 años hizo todo lo que pudo por llamar la atención del fundador de WikiLeaks**. Assange, el seductor, mantuvo dos relaciones con ella, una sin preservativo lo que motivó a que Sophia se sintiera acosada sexualmente.

En esta historia de sexo y celos hay muchos puntos oscuros. Supuestamente Ana y Sophia se pusieron en contacto. Las dos mujeres despechadas decidieron aliarse contra el mismo hombre y acudieron a la comisaría para exigir que Assange se hiciera la prueba del SIDA. El abogado de las dos mujeres descarta presiones externas y afirma que sus clientes no son agentes de la CIA (La Sexta, 08/12/2010).

Es remarquen especialment els atributs de les dues dones: una rossa que li havia ofert la seua pròpia casa. La segona, que va fer tot el possible per cridar l'atenció d'Assange, 'l'home del moment'. I finalment, conclou que es tracta d'una història sòrdida de sexe i gelosia que acaba amb una aliança entre les dones contra Assange. El recorregut per les imatges de les dues dones i el rètol que acompanya la informació —“La legislación sueca es muy estricta con los delitos sexuales” — completen una crònica que destil·la menyspreu cap als delictes sexuals que no es corresponen amb el guió mític de l'assalt a dones amb violència per part d'estranyes.

Una versió més reduïda, i més suau pel que fa a l'acusació de complot ordit per unes dones que saben aprofitar-se de la llei, és la de TV3. No utilitza les fotografies personals de les dues dones, però sí l'escena de la conferència a partir de la qual es detalla qui és qui —senyoreta A, senyoreta W— i quines són les línies d'acusació:

Una doble acusació de violació plana damunt d'aquesta sala. L'escenari, una roda de premsa a Estocolm. El conferenciant, el fundador de WikiLeaks, Julian Assange. L'hostessa que porta el micròfon, la senyora A, suposadament violada pel senyor Assange la nit d'abans. **L'atenta admiradora del conferenciant, la senyora W**, suposadament violada per Assange uns dies més tard. Llavors la senyoreta W va telefonar la senyoreta A i **juntes van anar a denunciar a la policia**. El triangle d'acusacions es tancava justament 3 setmanes després que WikiLeaks fes públics prop de 400.000 documents secrets dels EEUU sobre la guerra de l'Iraq.

En recalcar l'admiració de les dones i la seua predisposició a mantenir relacions sexuals —així com el fet que anaren juntes a denunciar— es nega la possibilitat de l'agressió. Un tipus de representació de la violència sexual que connecta amb el mite de l'agressor desconegut i que, per tant, dificulta la comprensió de les agressions sexuals en el marc de relacions sexo-afectives¹⁷¹, o simplement quan la situació de la violació no es correspon amb l'estereotip d'agressió violenta, en un espai públic i a mans de persones desconegudes, una narrativa que aprofundeix en la construcció categòrica del binomi home-agressor i dona-víctima. Si les dones que al·leguen haver patit agressions sexuals no es encaixen en la categoria-víctima, com en el cas d'Assange, es recela de la versemblança del seu relat sobre les experiències viscudes. De fet, de la mateixa manera que ocorre en els tribunals de justícia —on les conseqüències penals de les agressions sexuals endureixen i fixen la narrativa de la violació—, es diferenciarà entre el que es cataloga com a experiència subjectiva i els fets objectius.

Darrere de la selecció de peces com aquestes, en les quals es desqualifica les dones que denuncien —o simplement contenen— una experiència d'agressió sexual, descobrim uns criteris de noticiabilitat que contribueixen a consolidar la creença que les denúncies falses són una pràctica estesa—i no per un complot de la CIA, sinó per revenja.

¹⁷¹ Aquest és un context que, tal com destaca Ana León Mejía, el feminisme dissident —denominació amb què al·ludeix als cossos teòrics que forgen autores com Camille Paglia o Christina Hoff Sommers— descarta com a àmbit real de la violència sexual. D'acord amb León, aquestes autores rebutgen el concepte de violació en una cita (*date rape*), ja que ho consideren una 'superampliació al·lucinatòria de la violació per cobrir totes els encontres sexuals desagradables i incòmodes' (León, 2009:571).

8.1.4. Assetjament: del treball a la xarxa

L'assetjament sexual no és un tema recurrent als mitjans i la seua penetració en l'escaleta de notícies depèn, fonamentalment, de la notorietat de les persones involucrades —o quan es fan ressò d'alguna sentència absolutòria¹⁷². Últimament, també s'ha escolat quan el tema específic de l'assetjament dintre de l'exèrcit ha afectat l'agenda política. En el nostre corpus, podem veure com Cuatro recupera el 4 de febrer de 2011 el cas Ismael Álvarez-Nevenka Fernández, en el moment que el primer va fer pública la seua voluntat de tornar a la política. Tret d'aquesta referència —que es recordarà als mitjans sempre a partir dels moviments polítics d'Álvarez—, l'assetjament sexual en l'entorn laboral i educatiu no supera els filtres que imposen els criteris de noticiabilitat.

Per contra, sí ho farà l'assetjament que es val de les tecnologies de la informació i la comunicació. Les diverses expressions de l'assetjament a través de les xarxes socials constitueixen un tema emergent als mitjans. El xantatge a menors per obtenir material de caire sexual —tipificat ja com a delicte amb el nom de *grooming*— o l'amenaça de pujar a la xarxa material sexual o íntim —*sexting*— resulten atractius per innovadors i perquè involucren menors. La retroalimentació d'agenda política i mediàtica també s'aprecia en aquesta ocasió: el Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat publicava el 2013 l'estudi *El Ciberacoso como forma de ejercer la violencia de género en la juventud. Un riesgo en la Sociedad de la información y del conocimiento*.

TVE, TV3 i Canal 9 parlaren de la campanya realitzada conjuntament per la Policia Nacional i la Guàrdia Civil en la xarxa social *Tuenti* amb la intenció de denunciar els fets. Són peces amb vocació de servei públic mitjançant les quals s'adverteix d'un perill naixent: es demarca una població objectiva —adolescents—, s'estimula una determinada acció —evitar que es facen fotos i gravacions, no acceptar les invitacions en la xarxa de persones desconegudes— i s'abalisa la via de sortida —la denúncia davant dels cossos i forces de seguretat. TVE inclogué també una peça, de caràcter episòdic, sobre una sentència per *sexting* que condemnava a un any i tres mesos de presó a un jove per haver penjat en la xarxa social *Tuenti* les fotos de la seua exparella

¹⁷² Com l'absolució, per part de l'Audiència Provincial de Madrid, d'un home que havia estat condemnat a tres mesos i dos dies de presó i a indemnitzar les dues treballadores que l'havien denunciat per assetjament sexual. Entre el 9 i el 10 d'octubre de 2012, els mitjans dedicaren una cobertura extensa a aquest cas en què l'Audiència va ser extremadament minuciosa alhora de sospesar la gravetat dels fets que denunciaven les treballadores: va considerar que amb els tocaments, besos al coll i proposicions d'anar a fer la migdiada a un hotel, el denunciat el que proposava era una relació sentimental, no una trobada sexual esporàdica.

nua (TVE, 07/02/2011, 43:41-44:10). Pronunciant-se sobre els conseqüències dels delictes es tanca el guió del ciberassetjament.

8.1.5. De les violències de fora

Volem cloure el recorregut per les expressions de la violència de gènere que s'hi apleguen al corpus amb la mutilació genital femenina, la violació com una arma de guerra i la violència perpetrada per l'Estat. La decisió d'agrupar-les sota un únic epígraf respon més a la dificultat de trobar-ne referències suficients que a l'ànim de detectar similituds entre elles. L'element que les uneix és l'al·lusió als altres, des d'un punt de vista cultural i geogràfic, com a agents de les violències.

A excepció de Canal 9, la resta de cadenes paren esment a l'ablació el 6 de febrer de 2011, amb motiu del Dia Internacional de Tolerància Zero amb la Mutilació Genital Femenina. A partir de materials preparats per l'Organització Internacional de Protecció de la infància contra la MGF, Cuatro i TVE van emetre unes cues que recollien les declaracions d'una dona a qui s'havia sotmès a una intervenció de reconstrucció del clítoris. En canvi, TV3 es decanta per l'elaboració pròpia d'un tema amb format de reportatge que dirigeix el focus d'atenció a dos aspectes: d'una banda, l'acte de celebració organitzat a Granollers per associacions de persones immigrades que, entre altres coses, lluiten contra l'ablació; i d'altra, el programa de prevenció de l'ablació que es desenvolupa a Catalunya. La peça combina inserts de les persones d'origen africà que formen part de les associacions i dels mossos d'esquadra que expliquen la seua tasca en la prevenció.

L'interés que demostra TV3, l'havia demostrat també TVE poc d'un mes abans: al llarg de la setmana dedicada a la protecció de la infantesa, la cadena va passar un reportatge amb un enfocament semblant al de la Televisió de Catalunya. En aquest cas, se centrava en el programa de prevenció d'Aragó, instaurat per Metges del Món després del de Catalunya. Els inserts aconseguiren reunir les veus de mediadors i mediadores, una antropòloga, una treballadora social i una metgessa.

La consideració de l'ablació com un tema d'interés creixent té a veure amb la reforma legal de 2005 que permet la persecució d'aquesta pràctica fora de les fronteres, així com l'engegada de programes al respecte. Aquests programes, a més de procurar la mediació intercultural, informen de les conseqüències penals del que per a molts tan sols és un costum. Ací, però també quan viatgen als seus països d'origen. TVE va fer una altra peça sobre el primer cas d'ablació que aplegà fins a l'Audiència Nacional i que fou arxivat per la impossibilitat de demostrar la participació dels progenitors.

Hi ha molt poques referències a la violència perpetrada pels Estats. TVE realitza una entrevista a l'activista afganesa Suraya Pakzad, a qui el govern va guardonar per la seua lluita contra la violència de gènere al seu país. Amb aquest tipus de violència connecta una peça de cultura TV3: la fotografia d'una dona a qui el marit va mutilar per ordre de govern talibà és la millor instantània de 2010. La Sexta li dedica un breu al càstig que va rebre una dona al Sudan: es disposen d'imatges, a molt baixa resolució, de la pallissa infligida per membres de l'administració. El text diu:

Este es el bárbaro castigo que ha recibido una mujer en Sudán. Es azotada a latigazos por dos hombres uniformados. Las imágenes han sido colgadas anónimamente en internet por alguien que las grabó de manera clandestina. No se conoce ni el nombre de la víctima ni el motivo de la paliza pero en Sudán una mujer puede recibir latigazos por delitos como llevar... pantalones (La Sexta, 10/12/2010, 24:30-24:44).

TV3 torna a singularitzar-se per l'emissió d'una notícia sobre el judici celebrat al Tribunal de la Haia contra Jean-Pierre Bemba, exvicepresident de la República Democràtica del Congo, per crims de guerra. La peça versa sobre la violació com a tàctica de guerra:

La violació, quan és sistemàtica, és una poderosa arma de guerra a l'Àfrica, on les dones són el puntal de la comunitat en temps de guerra, vigilen el poblat quan els marits estan al front, treballen la terra i mantenen la cohesió social. El tribunal de La Haia llença un avís clar. Els delictes sexuals sistemàtics no quedaran impunes (TV3, 22/11/2010, 32:50-33:35).

Les diferents violències de gènere que existeixen arreu del món s'esmenten únicament de manera puntual. Els focus d'atenció variaran en funció del moment, però una cosa no canvia: sempre se n'exalten les expressions més extremes i solen contextualitzar-se a països sovint demonitzats, com l'Afganistan, o llunyans i força desconeguts. Si bé les informacions es manipulen amb cura —a excepció de la notícia de La Sexta, que manca de contingut i respondria més aviat a la voluntat d'enviar un missatge sobre la situació de les dones al món— i plantegen assumptes de rellevància, no aconsegueixen suplir l'absència de perspectiva de gènere a l'hora d'abordar la secció d'Internacional¹⁷³.

¹⁷³ A una de les periodistes, que combina un alt grau d'especialització amb un alta capacitat de decisió, li vaig plantejar, just abans d'apagar la gravadora, sobre el pes que tenien les qüestions de gènere en l'escaleta de notícies. Després de dubtar, explicava que "no es algo que nos hayamos detenido a analizar, entonces, salvo las cuestiones concretas cuando damos piezas muy concretas, pero así de forma transversal, yo creo que, o sea, no lo hemos analizado pero yo creo que no tiene... peso, no tiene peso. Este asunto no tiene ninguna relación, no lo puedes relacionar de ninguna manera con mm... Israel y Gaza" (E11).

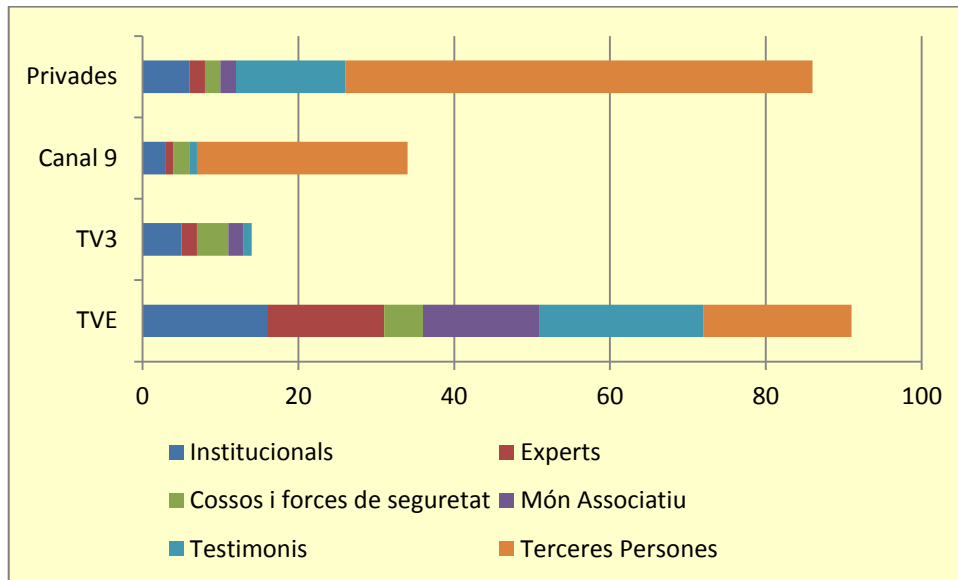
D'altra banda, la insistència —tal com comprovarem més endavant— en la representació de la violència de gènere com a privativa dels immigrants i dels altres, es reforçaria amb aquests flaixos sobre la violència contra les dones arreu del Tercer Món, encara que, per exemple, la violació sistemàtica també ha estat una arma de guerra molt eficaç als Balcans. En l'elaboració discursiva de la violència de gènere, les imatges descontextualitzades de les dones abillades amb hijab o burca, més que aproximar-nos a la percepció de la violència que pateixen altres, ens allunya.

8.2. ACTANTS EN LA CONFORMACIÓ DEL DISCURS MEDIÀTIC

L'anàlisi de les fonts en la comunicació de la violència de gènere ens obri una doble perspectiva: d'una banda, hi ha el procés de legitimació dels actors que construiran el discurs mediàtic sobre la violència de gènere i establiran uns principis de veritat; de l'altra, la visibilització tant de col·lectius com de persones individuals. Emprem el terme 'actant' perquè a través dels talls de veu d'escassos segons, es condensen significats que arrelen a les posicions estructurals que representen. En segon lloc, perquè constitueixen un rol narratiu en la construcció del missatge periodístic que, en alguns casos, ajuda a narrar una història. Tot i que no anem a analitzar el joc relacional que prenen les fonts en el missatge periodístic, el concepte actant ens porten a situar la construcció dels missatges a través de l'acció que sovint es funda en la dicotomia subjecte-objecte, on les víctimes constitueixen sempre la segona part del binomi. Com a subjecte, per contra, no sols trobem l'agressor sinó les institucions, les persones expertes o les fonts judicials.

La dualitat entre tractament episòdic i tractament temàtic s'evidencia en la distribució del tipus d'insert, és a dir, el tipus d'actor a qui s'atorga la paraula, i que conforma la font informativa al voltant de la qual s'estructura i confegeix la peça en qüestió:

Gràfica 9. Tipus d'insert per cadena

Font: Elaboració pròpia.

Veurem ara com, per cada tipus de font, s'estableix una jerarquia relativa a la legitimació discursiva i quina és la tasca que eixa categoria d'actant exerceix en la configuració del discurs mediàtic sobre la violència de gènere.

No podem parlar d'un excés de fonts oficials en la construcció dels discurs televisiu. Ans al contrari, sols en casos concrets TVE incorpora, més enllà de les declaracions que puguen fer els actors polítics quan es mamprenen noves mesures, inserts que pertanyen a representants de les institucions estatals i autonòmiques, amb adequació al càrrec que detenen. També TV3, en proporció als inserts, destaca per privilegiar aquestes tipus de fonts, mentre que a Canal 9¹⁷⁴ i als operadors privats apareixen subrepresentades.

El paper d'aquestes fonts consisteix a dibuixar les línies d'actuació envers la violència de gènere i en eixe sentit dictaminen el que es fa o ha de fer-se per combatre-la:

No podemos permitir que quienes golpean, que quienes asesinan, tengan la custodia de sus hijos. Como tampoco podemos ni vamos a permitir que quienes golpean y asesinan, además se queden con su patrimonio. Leire Pajín, Ministra de Sanidad, Política Social e Igualdad (en TVE i Antena 3, 25/11/2011).

La casa de acogida no podemos dejar que se convierta en el punto de encuentro porque hay puntos de encuentro, precisamente a tal fin. Micaela Navarro,

¹⁷⁴ Canal 9 és l'única televisió que no dóna veu a cap actor institucional estatal.

Consejera de Igualdad y Asuntos Sociales de la Junta de Andalucía (La Sexta, 11/12/2010).

Si no hubiéramos modificado las circunstancias en las cuales se está produciendo la violencia, posiblemente hoy podríamos estar hablando de más de 100 homicidios al año. La violencia, la ley, no sólo ha disminuido el número de homicidios, el 6,3%, sino que ha evitado que se produzcan muchos otros. Miguel Lorente, Delegado del Gobierno para la Violencia de Género (Telecinco, 19/01/2011).

Dintre dels límits interpretatius de la violència de gènere que aporten aquests inserts, l'acció institucional es correspon amb la implementació de mesures —de protecció o punitives—, mentre que l'acció social s'identifica amb la denúncia. La selecció d'inserts que els mitjans realitzen de les fonts oficials emfasitzen la necessitat, entesa com un imperatiu, de la denúncia, si es vol que les mesures siguin efectives:

Hay que denunciar siempre, un caso no denunciado tiene infinitos más riesgos para la mujer que un caso denunciado. José Antonio Batista, Subdelegado del Gobierno en Tenerife (TVE, 19/11/2010).

No sólo lo dejemos en manos de la mujer que sufre el maltrato sino también de toda la sociedad. Todas las personas que lo sepamos. Pero ya no sólo que lo tengamos confirmado. Que tengamos la más mínima sospecha, denunciemos. Inés Rojas, Consejera de Bienestar del Gobierno Canario (TVE, 19/11/2010).

Que actúen. Y actuar no sólo significa denunciar. La denuncia es fundamental porque no solo supone protección, supone asistencia social integral, y supone medidas para que el agresor evite o se evite que continúe con la violencia. Pero también se pueden dar pasos previos de cuestionamiento y de facilitación de la salida a través de los servicios sociales. Miguel Lorente, Delegado del Gobierno para la Violencia de Género (TVE, 31/01/2011).

Així doncs, la denúncia s'estableix com el pas necessari que cal fer per tal de posar a rodar les implementacions de l'Estat. El darrer insert és l'únic rastre que hem detectat, en el marc de les fonts oficials, d'una alternativa a la denúncia, tot i que, un cop més, és una alternativa que implica les institucions i constituïria només un primer pas. En definitiva, les fonts institucionals no resulten útils per explicar la violència de gènere, sinó per delimitar els possibles camps d'acció.

En segon lloc, les fonts expertes acompleixen una funció explicativa dintre de la narració mediàtica. No obstant això, el catàleg de fonts expertes no és gaire ampli: metges, psicòlegs, psiquiatres i advocats i juristes en són els més nombrosos, d'acord, això sí, amb la vessant del problema que s'aborde. Els mitjans, doncs, franquegen l'entrada a determinades *explicatures* gràcies a l'enfocament temàtic. A tall d'exemple, presentem les explicacions de tres tipus de fonts al voltant de la violència

de gènere en el context dels programes de reeducació per a homes que han estat condemnats per aquesta causa. S'hi aprecien diversos nivells de complexitat en la comprensió del fenomen:

Viene de orígenes en los que ha visto la violencia en sus padres, cómo agredían a sus madres y han entendido que la violencia es una forma legítima de tratar a la mujer. Miguel Díez Jorro, psicòleg forense (Canal 9, 20/01/2010).

La violencia no es genética. No es algo que se hereda, y que tiene que ver con experiencias y vivencias de rechazo personales. Jordi Fusté, terapeuta (Antena 3, 25/11/2010).

Cuando los hombres más aprenden el cuidado, cuando más capacidad tienen de sostener el cuidado en lo cotidiano, a su familia, a su madre, a su hermana, a su entorno más cercano, a otros hombres, más fácilmente estamos construyendo identidades masculinas que no sean violentas. Erick Pescador, psicólogo, sociólogo y sexólogo (TVE, 24/11/2010).

És impossible no adonar-se del protagonisme de què gaudeixen els cossos i forces de seguretat en la narració mediàtica: són les fonts privilegiades en les informacions de successos encara que no disposen de temps de paraula. En totes les cues i notícies completes relacionades amb agressions, les forces de l'ordre públic sempre són presents —perímetre de seguretat, vehicles policials... Són gairebé part intrínseca de la notícia, també, és clar, quan s'informa de la detenció de l'agressor. La seua funció narrativa, doncs, és la de representar el braç protector de l'Estat i les explicacions que aporten versaran sobre els seus protocols d'actuació:

Cuando nos denuncian a la policía o la guardia civil que ha habido un caso de *grooming*, el acusador acaba detenido. Mientras no lo hacen, los acosos se prolongan durante meses o incluso años. Eduardo. Investigación tecnológica Policía Nacional (TV3 i Canal 9, 07/02/2011).

Va a atacar de forma individual, sin una planificación previa, sin una organización ni una infraestructura que le respalde por detrás y, en muchos de los casos, sin demasiado respeto por su propia vida, ni por la posibilidad de escape o de huida. Jesús Eizpun Viñes, especialista escoltas (Antena 3, 21/01/2011).

Tal com s'observa en el darrer insert, la protecció implica coneixement del que s'ha de protegir i, per tant, aquestes fonts aprofundiran en la construcció dels diversos tipus de delictes, dels modes d'actuació i, òbviament, dels perfils tant dels agressors com de les víctimes:

En muchas ocasiones, bien por miedo a la soledad, bien por motivos económicos, o motivos personales, por los hijos, no llegan a denunciar pero al menos, de esta manera tenemos una constancia de donde viven, tenemos el hijo. Gloria Pazos, Oficina de Atención a víctimas del delito (TVE, 10/12/2010)

Un rol diferent encarnen les fonts del món associatiu. En el discurs mediàtic, la inserció de veus procedents del moviment associatiu ha significat l'ampliació de les demandes ciutadanes i l'admissió de nous punts de vista sobre els conflictes socials. En el cas que ens ocupa, no existeix una polifonia de veus, cosa que permetria una comprensió més profunda sobre la problemàtica de la violència de gènere. De fet, se sol recórrer al moviment associatiu quan es tracta d'assumptes que s'han integrat a la discussió política i mediàtica del moment i sobre els quals ja es legisla, a saber, la protecció dels menors —a través de la gestió de la custòdia— i la protecció de les dones immigrants en situació irregular que denuncien les seues parelles:

La gran diferencia entre que la mujer tenga garantizado que no se va a abrir un procedimiento de expulsión si denuncia es precisamente que ese gran obstáculo cuando uno está irregular se está eliminando. María José Moreno, Portavoz Asesoría Jurídica del Movimiento por la Paz (La Sexta, 07/02/2011).

Está ocurriendo ahora que hay algunos casos en que a los hombres, incluso siendo condenados por VG, pero especialmente cuando se ven inmersos en este procedimiento, se les atribuye la custodia de sus hijos, con carácter exclusivo. Yolanda Besteiro, Presidenta de Mujeres Progresistas (TVE, 26/11/2011).

Així doncs, d'una banda, constatem la subrepresentació de les organitzacions feministes —Mujeres Progresistas és l'única que gaudeix de veu pròpia— i, d'altra, que el discurs del Tercer Sector se solapa o coincideix amb el discurs institucional. En conseqüència, als mitjans, les posicions feministes les representarà el mateix govern, especialment Miguel Lorente —que és qui més inserts acumula— i els i les responsables polítiques de les diferents conselleries de benestar social. La institucionalització de la lluita contra la violència de gènere, en els mitjans s'ha saldat amb la negació de l'heterogeneïtat feminista que, en pantalla, sembla compacte.

L'extensa cobertura que TVE dispensa als programes socials i de sensibilització afavoreix la penetració de dos classes d'activisme: les associacions d'homes contra la violència de gènere —en particular, *l'Asociación de Hombres por la Igualdad de Género* (AHIGE) i *Foro Hombres por la Igualdad*—, sobre les quals es realitza un reportatge d'aproximació a les seues demandes i propostes, que desborden el discurs habitual; i l'activisme estrictament polític, encarnat en exclusiva per la figura de Suraya Pakzad, l'activista afganesa que s'havia guanyat el reconeixement internacional. Totes dues formes d'activisme es farien un lloc en l'escaleta de notícies per ajustar-se, en el primer cas, al criteri de noticiabilitat que valora la raresa i en el segon, al que prima la importància del personatge. De fet, en la peça realitzada entorn del moviment d'homes, el text de la notícia adverteix: "Son pocas, entre 15 y 20

asociaciones en España. En total unos 200 asociados. Ayer el gobierno reconocía la labor de una de ellas” (TVE, 24/11/2010).

El seguiment de les fonts evidencia, si més no, la manera com els mitjans oculten i neguen el moviment feminista, així com el rebuig que desperta el mot per ell mateix: ‘feminista’ sols apareixerà escrit en un pancarta de la manifestació del 25 de novembre.

Els inserts de testimonis directes de la violència, ja siguen agressors, ja siguen víctimes, exerceixen una funció de demostració. Les experiències viscudes es posen al servei del discurs mediàtic sobre la violència que construirà la categoria de dona-víctima i d’home-agressor. A més a més, es caracteritza les dones com víctimes doblement agreujades: són víctimes de la violència que els infligeixen les seues parelles i després esdevenen víctimes del sistema judicial perquè se’ls arravata la custòdia de fills i filles, perquè no les creuen en el judici i no se’ls garanteixen mesures de protecció, etc.

L’efecte demostratiu amb més força dins dels informatius de televisió no disposa de temps de paraula: el cadàver i la detenció de l’agressor seran justament els elements que arrosseguen major càrrega simbòlica a l’hora d’estructurar el discurs mediàtic de la violència de gènere. Per tant, concedir temps de paraula ja implica situar-se en un escenari que altera la narrativa de la violència de gènere. Si s’ofereixen testimonis de persones que han viscut relacions potencialment violentes, es podria donar a entendre que no s’és víctima eternament, que existeixen diverses estratègies de resistència i de fugida. No obstant això, aquesta idea no és la que els mitjans prefereixen. Els inserts seleccionats, per contra, ens traslladen a l’escenari dels maltractaments:

No me dejaba tener amistades, he perdido contacto con todo, me hacía sentir, pues, dependiente de él. A empujones me levantaba la mano. Y cada vez las agresiones eran más fuertes hasta he llegado a estar hospitalizada. Cuando nació mi hijo, pues digo, a lo mejor cambia, pero me pegaba igual. Todo esto lo observaba mi hijo y hacía igual. Vi que, pues, mi hijo, el día de mañana, será igual un maltratador. María, víctima del mals tractes (Canal 9, 25/11/2010).

Me echó una cuerda por el cuello. Lo que pasa es que con la mano yo conseguí agarrar la cuerda y gracias a ello conseguí, ella no pudo ahorcar, ahogar o lo que él pretendiera. Yolanda, víctima de violencia de género (Antena 3, 25/11/2010).

Tant el contingut dels inserts com el tractament de les imatges —dones anònimes, a contrallum, tapades— construeixen la narrativa del que és, i també del que s’ha considerar, maltractament: històries de vexació continuada que desemboquen en

hospitalitzacions i temptatives d'assassinat. La concepció essencialitzada de la categoria de víctima, perenne en el discurs mediàtic, es palesa, per exemple, en la forma d'identificar els testimonis: un rètol en la pantalla que al·ludeix a la seua condició de víctimes.

Les narracions sobre maltractaments se cenyiran a un mateix patró a elecció dels mitjans. Un patró o guió que, tanmateix, no és estable, sinó que varia a causa de l'actualització constant del discurs, a partir de la introducció de nous enfocaments. Al llarg de la mostra analitzada, es privilegia el testimoni de la doble víctima, el de la dona, que en l'intent de fugir, ensopega amb entrebancs que apunten directament als errors en el sistema i en les mesures de protecció, així com en l'acció de la justícia:

Yo me siento indefensa porque antes confiaba en que la justicia me iba a apoyar y me iba a ayudar. Pero ahora, viendo que ni la justicia. Me da miedo que no me devuelva a mi hijo o que juegue con él, ¿no? Que sea su juego hacerme daño a través de él. Y al final quien sale perjudicado es el menor. Geno Ramos (TV3, 18/11/2011)

Si me he demorado el tiempo que me he demorado en denunciar es precisamente porque tengo miedo de que no me crean. Y tengo miedo de provocarlo a él con una denuncia y que vaya a tomar represalias conmigo. Si a mí no me protegen. Sara, denuncia maltrato psicológico (TVE, 25/11/2011).

La comesa dels testimonis en la fabricació del discurs sobre la violència de gènere és encarnar la veritat del que és una víctima: dones turmentades, amb por, indefenses i sense recursos personals i contextuals que els permeten fer-se'n càrrec de la situació i decidir per elles mateixes.

Al llarg de la mostra només un dels testimonis, Raquel Orantes, la filla d'Ana Orantes, escapa d'aquesta representació paradigmàtica de la víctima. A mig camí entre el testimoni i la veu experta, la seua intervenció no es limita a narrar les experiències viscudes, sinó que aporta informació contextual amb una perspectiva històrica sobre les transformacions que han conduït al reconeixement social de la violència de gènere. A excepció d'aquest exemple en què la víctima esdevé subjecte actiu, l'agència de les dones catalogades com a víctimes quedarà anul·lada per efecte del relat dramàtic.

Així com el testimoni de les víctimes ha estat sobradament emprat en els mitjans, no resulta fàcil trobar-ne dels agressors. Antena 3 mostrarà dos: un assistent als cursos de reeducació i altre en el context d'un judici. TVE n'inclou un altre, també en l'àmbit dels cursos de reeducació. Mentre que les declaracions fetes en el judici tendeixen a essencialitzar la categoria d'agressor, des del moment que es nega o minimitza el dany causat, en el marc de la reeducació s'accepta la perspectiva de trànsit i, per tant, la

possibilitat d'identitats que ja no són fixes ni tancades, sinó processuals. No obstant, els dos inserts ací dessota orbiten entorn de l'agressió, de la descripció del fets:

La agarré de las manos y tuvo unas marcas y por eso fue la denuncia. Y le di una bofetada [...] No llegaría a lo mismo, está claro. No llegaría a lo mismo. No es necesario llegar a ese punto. (Antena 3, 24/11/2010)

Ha habido pues alguna vez empujones, pero bueno en casos así también muy extremos.... No sabría muy bien decirte por qué o por qué razón bueno, siempre lo mismo... Llegas pues muy tarde de trabajar, llegas bueno, pues todos los niños... (TVE, 24/11/2010).

La selecció d'inserts que fan els mitjans tendeix a dificultar la representació del trànsit, les successives transformacions en les concepcions de relacions de gènere i es decanta més per la narració de les agressions i la seua minimització. Aquesta aproximació a una teràpia, a un trànsit factible, millora notablement la consideració habitual de l'agressor, que mai podrà ser sinó un agressor, una imatge que es fixa en el moment que es mostra la detenció.

Les terceres persones, últims actants a qui es dóna veu en els informatius, compleixen el rol, en la construcció narrativa de la violència de gènere, de descriure les agressions, demostrar el dolor i exposar a la llum pública les conseqüències socials que la violència comporta per a l'entorn, al temps que s'erigiran en demandants, com ja hem vist, d'una justícia entesa com a punició. Fins i tot quan no parlen, també contribueixen al relat de la tragèdia: els col·lectius de persones que s'amunteguen darrere del perímetre de seguretat, els plors i les cares de dolor creen un ambient dramàtic. Si bé aquests recursos són imprescindibles en el llenguatge audiovisual, no ho són en absolut els inserts de persones no qualificades que, malgrat la insistència al respecte dels manuals, els protocols i les recomanacions, han estat implantats de manera generalitzada en les rutines periodístiques, tant a les televisions privades com a Canal 9. En el cas de TVE, que com hem comprovat insereix un nombre gens menyspreable de terceres persones, cal remarcar que s'observa un criteri restrictiu: sols s'utilitzaran familiars propers i fonts de baixa intensitat dramàtica.

El tan criticat 'semblava un home normal' continua manifestant-se en la narració mediàtica de la violència de gènere. Frases curtes, clisés, que condensen interpretacions determinades de la violència i que, tot plegat, generen discursos contradictoris:

Dos chicos normales, no sé qué pudo pasar, no tengo ni idea (Telecinco, 16/11/2010).

No, él era muy déspota, no me gustaba (Telecinco, 19/11/10).

Aparentaba un muchacho normal, corriente, trabajador, con su hija, su mujer... (Antena 3, 27/01/2011).

Las veces que los oía pelearse, pues la verdad es que, se veía venir (Canal 9, 04/12/2010).

El chico, pobre, a saber lo que le pasó por la cabeza. Vete tú a saber (Telecinco, 16/11/2010).

La gestió dels actors socials que es retraten és clau per a la configuració discursiva de la violència. Les aportacions de veus expertes, sobretot del món associatiu, permet, com s'aprecia en algunes peces de caire temàtic, variar substancialment el guió narratiu que normalment s'estructura entorn de dos eixos: les agressions i les accions institucionals que emmarquen la violència de gènere en el camp del control de la criminalitat. Les dimensions estructurals i culturals de la violència, allunyades del conflicte, es releguen a les poques informacions que, intencionalment, miren d'acostar-se als discursos d'associacions i organitzacions. Així mateix, saber com administrar els testimonis és una capacitat potencialment dessencialitzadora de les categories d'agressor i víctima, que podrien definir-se de manera relacional i contextual. La transformació social, tal com s'utilitzen les fonts directes ara per ara, es limita al discurs oficial-institucional de fer-denunciar.

8.3. LES INTERPRETACIONS DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Tant els gèneres periodístics destriats com les temàtiques específiques que aborden, deixen un espai reduït a la interpretació de la violència de gènere. Amb un enfocament episòdic, les peces sobre agressions i de crònica judicial enclouen una lectura que l'identifica amb el món delictiu on només les etiquetes 'violència de gènere', 'masclista', 'domèstica' o 'sexista'¹⁷⁵ permeten de diferenciar-la del tractament amb què s'encara la cobertura de qualsevol altra notícia sobre successos. La força explicativa del rètol arrela en el procés de tematització: d'ençà que la violència de gènere va irrompre en la discussió mediàtica quinze anys enrere, s'han traçat uns contorns de comprensió, s'ha exposat el debat polític i s'han seguit les actuacions que cerquen solucions al problema. L'orientació cap a la solució del conflicte se salda amb una reducció de l'espai per a l'anàlisi que es limita, en la major part els casos, al sintagma explicatiu emprat.

¹⁷⁵ TV3 empra sempre 'violència masclista'. TVE combina 'violència masclista' i 'de gènere'. Antena 3 aposta per 'violència de gènere'. Telecinco manté 'violència domèstica' i la combina amb 'masclista' i 'de gènere'. Canal 9 fa servir en plató sempre 'violència domèstica', però en les peces s'usa indistintament 'violència de gènere', 'masclista' i 'sexista'.

La interpretació dels fonaments i l'abast de la violència de gènere es dispersa en un conjunt permeable de declaracions de veritat que s'integren en la narrativa mediàtica. Són elements que fixen una realitat sobre la violència de gènere i que, no obstant, engloben aspectes diferents. D'una banda, a través de dades estadístiques derivades d'estudis, informes i dades institucionals, les informacions temàtiques solen indicar l'extensió de la violència:

Cada 15 segundos agreden a una mujer en alguna parte del mundo (TVE, 16/11/2010).

Una de cada quatre dones assegura que ha patit una agressió masclista greu en algun moment de la seua vida i la majoria no ho denuncien perquè l'agressor pertany al seu àmbit familiar o laboral (TV3, 10/12/2010).

Juntament amb les dades estadístiques, el discurs periodístic aboca tot un seguit de consideracions i afirmacions que construiran una veritat sobre la violència de gènere. Aquestes certituds són propenses a explicar la violència de gènere a partir de factors concrets que esdevenen factors de risc i que situen les explicacions mitjançant les característiques d'agressors i víctimes. La millora en el tractament de la violència no ha eliminat del discurs mediàtic les interpretacions que obvien les dimensions estructurals i culturals i dipositen la càrrega explicativa en la configuració d'un perfil psicosocial. Entre els factors que troben més predicament en la interpretació de la violència de gènere, hi ha l'aprenentatge de la violència per observació, és a dir, la hipòtesi que una persona pot esdevenir agressiva com a conseqüència d'haver respirat atmosferes violentes; el que vincula directament la violència de gènere amb la immigració; o el que se centra en la dinàmica de la relació en la qual es confonen violència i conflicte. Aquestes visions no són fruit de la construcció mediàtica, sinó que beuen dels debats socials pautats per l'agenda política i es reelaboren a través dels mitjans.

La hipòtesi de la transmissió cultural de la violència a través de les experiències viscudes en l'ambient familiar prospera, en el discurs mediàtic, gràcies al debat entorn d'una reforma del Codi Civil que evite que a persones imputades per violència de gènere o violència domèstica se'ls concedisca la custòdia de menors. En el debat sobre la pertinència d'aquesta mesura, al costat d'altres arguments relacionats amb el benestar físic i psíquic dels menors o la seua possible instrumentalització per exercir pressió sobre la parella, l'argument que defensa el caràcter hereditari de la violència es converteix en principi de veritat:

Tiene 7 años, se llama Pablo y así ve a sus padres: papá, con un cuchillo en la mano, amenaza a mamá. 6 de cada 10 mujeres víctimas de violencia de género es

madre. Y estas son algunas de las secuelas de sus hijos [...] Según el gobierno, 800.000 menores sufren VG [...] Con anuncios como este, Save the Children pretende sensibilizar sobre el problema [...] Los menores expuestos a VG en casa tienen más probabilidades de convertirse en futuros agresores o víctimas. Además, un 17% de la población cree que las mujeres no denuncian por miedo a posibles represalias contra sus hijos (Telecinco, 18/11/2010).

Pedimos asimismo romper la cadena de transmisión intergeneracional de la violencia de género alejando al hijo/a del foco de la violencia, evitando todo contacto con el maltratador (TVE, 21/01/2011).

La violència de gènere és la tercera causa de condemnes de presó a Espanya. Segons els experts, el 20% dels maltractadors pateixen trastorns mentals. El 80% repeteixen models de violència observats en l'entorn familiar (Canal 9, 20/01/2011).

Així les coses, el pes de l'explicació del que és la violència de gènere dins del discurs periodístic es desplaça cap a l'agressor. Aquesta percepció entronca amb l'enfocament ecològic, del qual en seria una reducció, i amb el criminològic al voltant de l'anàlisi dels factors de risc en la comissió de delictes. En l'últim fragment, la mirada a l'agressor bascula entre l'avaluació psicològica i l'avaluació de l'entorn familiar. Les possibles vies de solució a la violència, segons aquesta interpretació, se circumscriurien a dedicar una major atenció, des del punt de vista psicosocial, als menors que han estat criats en ambients de violència —de gènere i domèstica— i, en tot cas, a intensificar la intervenció social en infants a través de la seua separació de l'entorn violent.

El contenidor explicatiu més recurrent en la construcció mediàtica de la violència serà la immigració. La identificació constant de les nacionalitats d'agressors i víctimes quan són estrangeres —i la insistència en la diferència d'origen quan l'agressor és estranger i la víctima no— constitueix un poderós argument a l'hora de delimitar l'abast i les causes de la violència. A això cal sumar els diversos elements descriptius amb què es pot matisar la narració de cada cas. Indicadors com l'atur o la pobresa atorguen major profunditat a aquesta situació de vulnerabilitat.

Cristina de 58 anys, feia 4 havia deixat la seua Argentina natal i havia aterrat en la nostra Comunitat buscant un futur millor per a ella i els seus tres fills. En el seu camí es va creuar José que ha posat, de colp, fi al seu somni. Ha acabat amb la seua vida a ganivetades (Canal 9, 15/11/10).

La imatge de la dona pobra immigrant com a encarnació de la noció de víctima se sustenta també a través de la reinterpretació de les mesures institucionals. Una

campanya de sensibilització en matèria de cooperació internacional es transforma en un programa preventiu a l'Estat espanyol:

Lo que están escuchando es la nueva campaña del gobierno contra la violencia de género. Por primera vez, no se va a ver en España sino en otros países. Son campañas para Sudamérica, Asia y África. Hay que tener en cuenta que 3 de cada 5 asesinadas en nuestro país eran extranjeras y por eso es importante que las campañas traspasen fronteras. En esta se anima a denunciar a los maltratadores (Telecinco, 16/11/2010).

La voluntat d'emfasitzar el missatge que assimila la immigració a la violència de gènere es palesa en la manipulació de les xifres: el 36% es converteix en 3 de cada 5 en el fragment anterior i en quasi la meitat en el següent. La reforma de la llei d'estrangeria per concedir el permís de residència i el de treball a les dones que denunciïn violència de gènere es fa servir en el discurs mediàtic per dibuixar el perfil de la dona-immigrant víctima:

Casi la mitad de las mujeres muertas en España por violencia machista el año pasado eran extranjeras. El gobierno ha tomado medidas y las mujeres extranjeras que denuncien, aunque no tengan los papeles en regla estarán protegidas. Tanto ellas como sus hijos. Además, siempre que un juez dicte sentencia en su favor, tendrán el permiso de residencia garantizado.

Embarazada, Ana recibió los primeros golpes. Inmigrante, mujer y sin papeles, su agresor pensó que siempre se saldría con la suya [...] Ya no tendrán que sentir que luchan solas contra su agresor y bajo la lupa de una familia que muchas veces está lejos y nos las entiende. (La Sexta, 07/02/2011)

La categoria de víctima es configura a partir de la suma de variables que resultarien en una conjuntura personal dominada per la indefensió i la vulnerabilitat màxima a la qual caldria afegir, a més, el problema de la incomprensió per part de la pròpia família. No obstant això, la seua credibilitat es veu minvada en obrir la porta, en la mateixa peça, al debat sobre les denúncies falses. Una estratègia que utilitza de manera idèntica TVE. En les dues notícies es recalca que la cessió de drets és transitòria i que no esdevenen definitius fins que no es dicte una sentència ferm. S'adverteix, a més, de les conseqüències de les denúncies falses:

Carmen espera ahora que la sentencia le dé la razón. De lo contrario le abrirán un expediente de expulsión y eso es algo que no quiere ni imaginar (TVE, 13/12/2010).

La cita de Natalia Fernández Díaz en l'encapçalament d'aquest capítol al·ludeix a com, en la construcció mediàtica de la víctima, aquesta romandrà lliure de tota sospita únicament quan la seua passivitat és absoluta, és a dir, quan és morta. En el cas que

ens ocupa, ni tan sols la múltiple victimització a la qual la confina el discurs mediàtic, aconsegueix exculpar-la de la capacitat per aprofitar-se'n del sistema de protecció.

Per últim, trobem la interpretació que ubica els fonaments de la violència gènere en la dinàmica de la relació de parella i que entén que el conflicte és un factor de risc. En els relats sobre casos d'agressió, la menció a les discussions constants esdevé horitzó interpretatiu de la violència de gènere. En la seua construcció mediàtica, el conflicte i la discussió —absents en les narracions mítiques de l'amor— es converteixen en sinònim de violència quan s'expliquen en el marc de relacions problemàtiques.

Discutían a menudo, la última vez que los vecinos escucharon una pelea entre Antonio y Jenny Peralta fue esta mañana en su domicilio de los Belones, en Murcia [...] A pesar de las continuas peleas, nunca había denunciado a Antonio, que no tiene antecedentes, por violencia de género (Antena 3, 26/01/2011).

El pasado jueves, en medio de una discusión, les habría matado en el edificio que compartían en Roquetas de Mar, en Almería. (TVE, 05/02/2011).

Els veïns han explicat que van avisar els mossos d'esquadra en sentir una discussió molt forta de la parella i que en un moment donat ell va passar el pestell de la porta i que ja no es va sentir cap altra veu. (Canal 9, 12/02/2011).

La baralla i la discussió es representen com el brou de cultiu on sorgeix i pren forma la violència i, per tant, en constituïrien el pas previ o la seua extensió. Lluny de negar que el conflicte i la tensió poden desencadenar episodis de violència, la narració mediàtica els desnatura i desnaturalitza de les relacions interpersonals i de parella i els vincula directament, ja no sols a la violència, sinó al delictes. Així s'evidencia en el primer fragment: malgrat les baralles, ella no l'havia denunciat mai. Barallar-se, un verb que denota bidireccionalitat en l'enfrontament, no hauria de ser motiu de preocupació o de denúncia; si no, és que, de fet, la baralla és una agressió. En identificar conflicte i violència es transita per un camí de doble direcció: es minimitza o nega el conflicte en les relacions no violentes i alhora es dibuixa un escenari en què qualsevol relació conflictiva és necessàriament violenta i llavors la denúncia esdevé una obligació sempre.

L'obligació de denunciar trasllada la responsabilitat de la situació precisament a la víctima, de tal manera que, actualment, la culpabilització de les víctimes en el discurs mediàtic es basa en la recriminació, bé per no haver denunciat, bé per haver consentit la transgressió d'una mesura de protecció. En aquests supòsits, ni tan sols la mort de la dona corrobora la seua innocència:

L'agressor tenia una ordre d'allunyament des de feia 6 mesos però ahir es va incomplir quan els dos quedaren per a vore's (Canal 9, 5/12/2010).

Según la policía no había denuncias previas por maltrato pero sí una llamada de auxilio por parte de la víctima el pasado 1 de agosto. Aquel día, cuando los agentes llegaron a su casa, no quiso o no se atrevió a denunciar (TVE, 19/11/2010).

El acusado tiene antecedentes por tráfico de drogas. Además fue detenido en 2007 por maltratar a la que por entonces era su pareja y a la familia de esta (Telecinco, 16/11/2010).

Amb el focus del discurs mediàtic dirigit envers la denúncia, tot allò que des de la pràctica periodística es considere un antecedent o un fet contextual, es convertirà en una crítica a la víctima per no haver denunciat o trencat la relació. La denúncia articula el discurs mediàtic i es planteja com una solució al problema que, emmarcat com a delictes o activitat criminal, perd de vista tant la dimensió de les relacions sexoafectives com la del gènere. La denúncia constitueix el centre de les peces d'orientació temàtica:

Una bengala per cadascuna de les 62 dones mortes a mans de les seues parelles. Manifestacions a tota la Comunitat demanant que acabe esta plaga irracional. Hui es el dia contra la violència domèstica i des de tots els racons ens recorden que denunciar el maltractador és necessari per evitar altra mort (Canal 9, 25/11/2010).

La violència de gènere continua sent un tabú per una part de la societat. La conclusió a la que ha aplegat un grup de juristes després d'examinar les 48 sentències dictades l'any 2009 per homicidis fruit de la violència de gènere. L'informe destaca que la majoria de les víctimes no havien denunciat mai agressions prèvies que sí que n'havien (TV3, 17/01/2011).

Hoy lo cuenta con una entereza casi sobrenatural pero una vez también se echó para atrás. Retiró una denuncia. Una situación que en los últimos años ha incrementado un 46%. Cuando la mujer está ante el juez se acoge a su derecho a no declarar. Quienes han salido dicen que callar es un error para ellas y para sus hijos (Antena3, 25/11/2010).

El que els i les periodistes entenen com a peces de sensibilització, en els programes de notícies es tradueix en un missatge unànime que commina a denunciar l'agressió. La noció d'urgència social, que remarquen sintagmes com "plaga irracional", suspèn l'anàlisi a fi d'incitar a l'acció, una acció individual, però, que ignora quins són els procediments més enllà de telefonar al 016.

8.4. CRIM, CÀSTIG I L'EXPLICACIÓ A TRAVÉS DE LES XIFRES

De la dissecció estructural dels informatius podem concloure que la presència de la violència de gènere en l'espai mediàtic televisiu es consolida a través de la cobertura d'agressions mortals —el crim— i de la crònica judicial —el càstig. Informacions de caire episòdic que, al costat de robatoris, crims, accidents de trànsit i desastres naturals, convergeixen en un tractament. Malgrat que amb diferents graus de patetisme i espectacularitat, aquestes notícies es recolzen especialment en els drames personals i, a hores d'ara, comprovem que, mediàticament, la violència de gènere constitueix un tipus de delictes amb una narrativa audiovisual fixa. La representació aïllada del degoteig de dones mortes per violència de gènere únicament queda connectada per la recurrent al·lusió a les xifres de la violència. Números, referències a les xifres de l'any anterior i comparatives globals concatenen les notícies i redunden en la concepció de la violència com a inevitable. Les dones s'identifiquen amb l'etiqueta de mortes o assassinades i són representades gràficament mitjançant idèntics elements: l'alçament del cadàver, el furgó policial, els atestats en el lloc dels fets i el perímetre de seguretat. La violència de gènere als informatius de televisió es construeix i s'interpreta a través del relat de la mort d'una dona a mans de la seua parella o exparella. La demostració del crim n'és, alhora, l'explicació. Tal com Marugán i Vega (2002) afirmaven fa 12 anys, les assassinades continuen exercint una funció icònica que condensa i simplifica els processos de violència a través de la seua recreació mediàtica.

La simplificació de la violència esdevé factible gràcies al procés de guionització, que la redueix a unes expressions concretes. Aquestes incorporen interpretacions vinculades, estrictament, a la narrativa de la dona de mitjana edat sotmesa a maltractaments continuats, sense capacitat d'agència ni de resposta, que no estableix cap mecanisme o estratègia pròpia per fugir. Amb un guió semblant, no és estrany que cobre força la idea de la denúncia com a única manera de posar fi a una situació de violència. La denúncia travessarà, no sols les informacions de caràcter episòdic, sinó que articularà la discussió política i pública de les peces amb enfocament temàtic.

Quan l'enfocament supera la narració del succés, en l'àmbit de les informacions temàtiques, la retroalimentació de l'agenda política i mediàtica se salda amb la fabricació de peces que es nodreixen de l'activitat institucional: informes, dades estadístiques i campanyes promouen una representació de la violència de gènere ancorada en el discurs institucional. Això comporta, bàsicament, l'anàlisi de dades estadístiques sobre l'extensió de la victimització i la gestió de la comissió del delictes. I,

directament de l'activitat política, la implementació de mesures de protecció i el debat ideològic al voltant de la seua pertinència. Així, aquesta representació problematitza no la violència de gènere, sinó com s'enfronta. A través d'aquest enfocament temàtic, afloren, si més no, els enfrontaments ideològics i l'ús instrumental de la violència de gènere que, gestat al si de la política, es trasllada a la pantalla. Mentre que pel que respecta a la narració mítica de la violència de gènere, que es reelabora i solidifica a partir de la consideració de cada cas —amb la càrrega emotiva, les apreciacions sobre el procediment o les mostres de rebuig— existeix un ordre consensuat de representació —més o menys espectacular, més o menys dramàtic—, l'àmbit de la gestió aplega els ingredients bàsics de la confrontació política que eludeixen la dimensió del gènere com a estructura estructurant, les desigualtats i les connexions amb altres violències socials. El debat polític i mediàtic, així doncs, es liquida obviant aspectes vertebrals, com ara el contracte sexual, les relacions de poder en l'espai públic i privat, la relació de la violència amb la producció de les masculinitats o la fragilitat del lligam afectiu. Se sustenta tan sols amb les discussions entorn de la protecció i la punició, sense fer cap mena d'al·lusió ni a la prevenció ni a qualsevol element analític que vincule la violència de gènere amb la lluita política i social feminista.

Aquesta narració es fa patent gràcies a l'ús de fonts informatives a través de les quals, com hem vist, les referències a les organitzacions feministes i al tercer sector queden ocultes sota la preponderància de les institucions. La seua posició pivotarà entorn de la crida a la denúncia, que el discurs mediàtic reiterarà i amplificarà en cada peça informativa de manera autònoma. Així, l'existència o no de denúncies prèvies s'erigirà com l'element informatiu més destacable. D'acord amb Gámez Fuentes (2012), culpabilitzar la víctima per les seues omissions en relació a la denúncia constitueix l'últim mecanisme de responsabilització de les víctimes.

Tanmateix, en comparació amb la resta d'expressions de la violència de gènere, la que s'exerceix en el marc de les relacions de parella —que és la que ha aconseguit obrir-se un espai en l'agenda política i mediàtica— conserva certs criteris de rigor i de diversitat quant al format i l'enfocament, criteris que desapareixen quan la violència desborda el guió narratiu estricte de la violència dins de la parella. Les notícies sobre agressions físiques i sexuals, sempre que provenen de fora, només es filtraran a l'escaleta de notícies si, per una sèrie de característiques concretes, com ara l'edat o el procediment de l'agressió, esdevenen casos espectaculars, dramàtics, misteriosos o complexos de cara a la resolució policial. Aquestes peces no només es caracteritzen per l'explotació del dramatisme, sinó que també col·laboren en la legitimació del

sistema punitiu i són conscients de la seua influència, al caliu dels grans casos mediàtics, per inculcar la necessitat d'enfortir els mecanismes de control social.

Una última prova de la rigidesa que defineix la construcció mediàtica de la violència de gènere és l'escassa atenció que mereixen les veus dels testimonis, les de les persones que han patit maltractaments, que només es tindran en compte si reforcen la narrativa establerta. Així doncs, com apuntava Plummer (1995), la selecció de les veus que contenen en primera persona les seues experiències es fa en funció de la seua adaptació al model explicatiu de la violència de gènere: o bé serà una dona atemorida i insegura que demana la protecció de l'estat, o bé una dona que va prendre la determinació de recuperar el rumb en la seua vida i que narra, en passat, com eren les agressions. La progressió del passat al present s'evita mitjançant la màxima de la denúncia. Si ens ajustem a la concepció mítica, l'agressor apareix com a tal en la detenció o en el judici i, de manera extraordinària, en el procés d'institucionalització durant el qual, com a mínim, es deixa entreveure la possibilitat de trànsit, tot i que no exempta de dubtes sobre les probabilitats de reeducació. Malgrat algunes excepcions, la caracterització mediàtica de víctimes i agressors, començant per les escenes de cadàvers i acabant per les representacions de dones amb el rostre tapat, la veu alterada per dificultar-ne la identificació i el to melodramàtic, degraden i victimitzen més que emancipen i honoren. Perquè, parafrasejant Ken Plummer, en la narració mitjançada de la violència de gènere, la connexió entre la història i la realitat esdevé molt fràgil (Plummer, 1995: 24).

CONCLUSIONS

The main purpose of this dissertation was to analyse how and why gender-based violence is depicted in television news programmes. Focused on analysing the production process, our methodological approach has revealed how the different ways of understanding and explaining gender-based violence are renegotiated by professional ideologies, newsroom routines and newsworthiness criteria. Attending to the journalists' schemes of perception, thought and action has been a priority in order to achieve the key elements interweaving the encoding process: making, framing and selecting the news stories.

Journalistic practice and its connections with the political field shape the coverage of violence against women. Through both the production process and the media depiction analysis, as well as through the critical approach to the construction of gender-based violence as a political issue, I think that the goals of this research have been widely covered.

On the following pages, the three outlined suppositions are going to be discussed according to the results. First of all, I figured out the way in which gender violence is devised within the media discourse doesn't challenge its consideration as an individual matter linked to criminality. Second, the way in which gender violence is grasped by journalists and subsequently depicted in the newscast reproduces a male-female construction, based on the dichotomy subject-object. Finally, that journalistic practice consisting in objectifying gender-based violence hinders its recognition as a matter of its own.

After the discussion, we recapitulate those main aspects of the production process with an impact on how gender violence is portrayed. Rebuilding professional practices from a historical perspective has proved useful to sum up the major factors impelling transformations in its media depiction. It has also allowed us to specify how newsrooms routines modulate and regulate the staging of gender violence and why

some news stories get to make a space for themselves in the broadcast at the expense of others. Finally, we will go over limitations and further research lines.

9.1. THE RAISING OF MEDIA AWARENESS ON GENDER-BASED VIOLENCE AND ITS IMPACT ON THE PUBLIC SPHERE

The connections between news making and policy making have been central to fathom the way in which news programmes shape the reality of battering. Due to the heteronomy of the journalistic field, the political construction process of gender-based violence as a state problem has been crucial to modify the previous patterns of media coverage: from the isolated case to the social problem. Despite the perceptible changes in its coverage over the last two decades, and even though the main demands from feminist organizations are similar in many Western countries, the specificity of political context casts some lines that it's important to take into account.

The political relevance of violence against women during the public debate that took place before and after passing the Organic Act on Integrated Protection Measures against Gender Violence in 2004 was reflected in the extraordinary media coverage and the growth of an unusual social concern. However, social debate was doubly conditioned by the Act: seemingly, identifying gender violence with battering and emphasizing the role played by the criminal justice system were the most important means to address violence-related issues. However, this approach was not just institutional but it was also widespread within the prevailing feminist movement whose attention had shifted from claiming their right to sexual freedom in the eighties to claiming punitive measures in the nineties. Likewise the focus on violence against women had the capacity to link together the heteronomous feminist movement when differences arose. Ending violence against women remains as the last unanimous feminist claim.

In the political field, first domestic violence and later gender-based violence were constructed as an urgent problem and some crucial actions were developed in order to avoid the most scary aspects of violence, that is, murder —or heavy physical aggression— of women by their husbands or partners for it represents a sort of dysfunctional violence disputing the central space of family. However, discrimination, androcentricity and the structural and cultural basis of violence are left unattended or just tangentially sketched. Crimes against women comprise both inequality and androcentricity, that's why fighting against them, meant fighting against their basis. From the point of view of political practice violence against women is understood as a

management challenge but, at the same time, it symbolically involves an 'in favour of women' approach to the matter.

Regarding to the media arena, the presence of violence against women has a long history in Spanish press, closely linked to crime report. At the end of the eighties the phenomenon broke into quality press and newscasts as an issue. The extent of the problem became evident. It was past time they started to deal with it as a serious issue rather than just as random crime stories. The intensification and diversification of the coverage was developed at the same time it became targeted as a political problem. Along with the serial approach emerged a thematic approach upgrading the interpretation of violence against women to the category of relevant social problem. Changes in its coverage and depiction, however, combine both social and political orientation with market orientation which translates into the recurring exploit of drama in the traditional way of attracting audiences.

Violent events and its spectacular nature still bind together an important part of the stories included in the newscast. Aggressions, arrests and court issues are oversized in the media flow. Violence against women is visually condensed into the representation of aggressions —the crime scene or the corpse being removed by the police— and the moment their aggressor is arrested. The above-mentioned improving of the coverage, however, comes true in some relevant aspects: the patriarchal media discourse, based on victim blaming, by means of which violence was legitimated has almost disappeared and together with it the justification of crime in terms of 'the victim deserved it' because of her behaviour. In contrast, it is interpreted as a crime. In this sense, violence against women becomes central in the media flow. Its framing as an intolerable offense that has to be eradicated and its coverage help intensify the image of violence as something that can be controlled and reduced thanks to protection measures for the victims and punitive measures for the aggressors. Through narrating each case of death due to gender violence as well as explaining the numbers of violence and the state of the question within legal institutions or highlighting the miscarriages of justice, media interpellate the State in order to go deeper into the pairing protection-punishment. The correlation between political and media agenda privileges this new slant on the importance of managing crime and criminality. Regarding the public agenda, setting the focus on the justice criminal system persuades the audiences to endorse political campaigns on social control.

For sure media awareness —along with political activity— has had a deep impact on the social recognition of the extent and nature of battering. Nevertheless, this crime framing hinds the complexity of gender-based violence so media flow addresses

violence without any reference to its cultural and structural basis. Aspects such as gender relationships of exploitation —work, care and love/sexuality—, the fragility of the social link, inequalities and social frustration, together with the dominant social images of masculinity and femininity fall through the cracks of public debate. Violence is explained as the persistence of male chauvinism embodied in some men who are targeted as violent because they want to impose their male right to possess and dominate women. Neither the presence of power relations, not just within partnership but within any kind of relationship, is kept in mind while communicating violence against women. The simplicity in which crime story depicts what gender violence is reduces prevention to a matter of education and following the rules.

The analysis of the discursive positions prevailing among journalists who produce, frame and select gender violence stories reveals their different grounds regarding violence against women fit easily into the political stance held by their companies. Although the four analysed positions —institutional stance, feminist stance, reactive stance and critical neutralized stance— do not just construct four different images of gender-based violence but also entail four different work methods in terms of coverage, none of them have launched a frontal attack to the media policy developed in their respective newsrooms. Conversely, only some adjusts are seen as necessary, also depending on the kind of coverage carried out by each company. That means each position is nuanced by the work developed in the company and the personal experience composing, framing and selecting stories.

And so the enlargement of public sphere as a consequence of introducing gender-based violence is compromised by several aspects:

First, when moral interpretation gains ground in the media arena its potential emancipatory message turns into a management message basically concerned with the most extraordinary evidences of violence —murders and physical aggressions.

Second, media awareness has been promoted by political activity facilitating the construction of gender violence both as a social and a political issue and has also provided material —acts, measures, studies, statistics...— turned into news by media. The heteronomy of the journalistic field has brought forward institutional voices to the detriment of feminist organizations —whose positions are assimilated by journalists to some institutional position— in the public debate surrounding gender violence. Also this heteronomy has been proved by the estrangement of gender violence from the media agenda whenever it loses centrality in the political arena.

Third, due to a professional ideology that favours original issues, newsworthiness criteria have shifted in the way they attend to violence against women, meaning that only those aspects seemingly fresh new, unusual or rare are highlighted. This approach focuses on exceptional events updating gender violence media discourse with the aim of changing its appearance and offering different interpretations of violence that might shine a light on specific threats. Spectacular aggressions become big media-events while the centre of attention shifts to the specific individual circumstances of both the aggressor and the victim in the belief that they may explain violence by themselves.

9.2. MALE-FEMALE CONSTRUCTION BASED ON SUBJECT-OBJECT RELATIONSHIP

The binary construction of masculinities and femininities remains untouched when broaching gender-based violence. Masculinity is depicted as violent, active, rational and lethal while femininity is seen as powerless, passive and victimized. These identities are considered permanent and stable. Legal definition has deepened in the idea of women as beings lacked of the capability to make decisions, rule their lives, resist violence or use it. The complexity of the dynamics of violence demonstrates that women are more than able to use violence, that they are not just poor and terrified, and that there are many ordinary women constantly involved in violence but there are also quite a lot who choose and dare to resist. And it also shows that not every male takes advantage of violence and that when this happens, violence must not be seen just as a mean to achieve control and power. Indeed, violence is sometimes used as an expressive action allowing individuals to become subjects, a status which is often difficult to achieve under capitalist, sexist and racialized conditions.

The theoretical review leads us to challenge the idea that the use of violence is a rational action and that having been victimized implies to rest a victim forever. In this construction, individuals are seen under the modern subject paradigm: rational, centred and autonomous with closed identities that remain fixed and immutable. The aggressor and the victim are ontologically depicted just like that, aggressor and victim, nothing more, nothing less. The prevailing television script of violence against women reinforces the subject-object relationship when referring the tale of every dead woman at the hands of their partners or former partners. Male aggressors are enclosed in the narrative of the hyper-subject who does everything in his power to achieve the objective —exploit women till death— while victimized women are seen as passive receivers of the action.

We have largely discussed how emphasising legal proceedings to fight against gender violence has an effect on denying the agency of women. The idea of autonomy connecting the action to rational individual preferences rejects both the precondition to develop rational actions and the inherent possibility to resist in any case, accordingly to the structural conditions. In that sense, the State and penal courts must implement measures of tutelage for those victims lacked of agency and ability to respond.

The tutelage, thus, responds to an ontological construction of victims and aggressors. Aggressors will fit into the concept of their being naturally violent as a dysfunctional attribute. Therefore prison would be the main means to avoid violence. Victims will be ontologically perceived as incapable of making decisions on their own so State has the responsibility to protect them in order to restore their impossible agency. But protection is only guaranteed if the victim has previously reported the abuse. According to this reasoning, violent males are understood as subjects while victimized women are understood as objects who may become quasi-subjects the moment they inform on the battering and get subjected by the State. Reporting violence, should we believe feminist criticisms, may also have noxious effects on the management of situation for it could result in an intensification of violence. Additionally, criminal court solutions do not always fulfill the aspirations of victims but, according to the current legal framework, the implementation of economic, labour and protection measures lays on whether they report or not.

In the media arena, the paradigm of modern subject shapes gender violence messages. Every message contains a purpose which varies depending on who is the target: a potential aggressor, a potential victim, the State or society. Focusing our research on the codification process has enabled us to analyse how men and women *are* thought when explaining violence against women.

The messages addressed to the victims from the news stories urge them to report the aggression. With each and every message journalists aim to show what gender violence *is* in order to encourage potential victims to understand their situation. The narrative method delves into the nature of aggressions and the exposing of subjugation is seen as a way to raise women awareness so they can identify themselves as *victims* and, once they do it, start to look for the help they require or let qualified people help them. In the opinion of journalists the role played by media comes down to explaining the effects of violence and removing the blindfold from the eyes of victims so they stop thinking their situation as something normal or natural.

However, the only path from object to subject would be through the guardianship of institutions who would act in the name of the victim.

Media discourse, however, mistrusts the ability of victims to regain control over their lives and places the accountability of reporting in family and friends to whom the speech is also addressed in order to make them conscious of any act likely to reveal someone is an aggressor. The responsibility to end the relationship, which originally belonged to the victim, is thus transferred to the social body once again: they are told to denounce, even without the complicity of the victim.

In doing so, media discourse constructs a closed depiction of what an aggressor *is*. In that sense, aggressors are regarded as everlasting and, according to the narrative of crime, they are far away from ordinary men —cool, calm, cunning killers who are able to stand impassively next to the corpse or even have the guts to surrender and explain the police how and why they did it— and at the same time they can be really close and widespread within society —‘they seemed a normal couple’. As ontologically violent, the best thing media discourse can do is try and deter them from committing a crime by means of issuing threats such as prison and social repudiation. But persuading an aggressor —constructed as a subject— is not a walk in the park. So, in the end, the responsibility to finish off a violent relationship rests with the victim — and her environment.

As a result of this narrative a new victim blaming strategy emerges: the withdrawal of complaints creates the image of an erratic victim unable to ensure her own security. Women who disrupt court proceedings or continue with the relationship are targeted as the major obstacle to fight against violence. Media messages underline the perils of not following court prescriptions and distinguish between ‘good victims’, the ones doing as they are told, that is, reporting the aggressions, following the institutional path and, as a consequence, having the future chance of starting a *new life*, and ‘bad victims’, those matching the narrative of women who choose to ignore any advice they may get from expert people. Under this victim blaming strategy, an old question arises in the journalistic speech: why victims remain caught in damaging relationships. The incomprehension toward victims has to do with a tricky approach to the problem: explaining violence as the key to settle the problem implies that within acknowledgement lies all what it takes to solve it.

The construction process of the victim as an entity devoid of agency and the aggressor as a hyper-subject impossible to stop strengthen the idea of sexual difference under the dichotomies subject-object and active-passive. Likewise a different moral order for

men and women is arrayed by journalists to explain how violence works. A closer look to the different perspectives and thinking patterns of journalists, however, allows us to identify a discursive fraction that believes women are capable of being and acting violent. From this perspective —critically neutralized— the duality aggressor-victim neglects the condition of gender as a structuring structure. Yet victims deserve to be pitied and any measures that might be of help for them have to be developed. The other three positions deny women the ability to use violence and reinforce the notion of sexual difference. Indeed, reactive positions support the idea of women deliberately hurting and damaging men anytime they abuse the protection system or file false complaints. In that case, women's agency would also be provided by institutions. Institutional as well as feminist positions, when adopting the current legal delimitation, relegate women to the status of victim and transfer the principle of action to institutions.

The concoction of essential categories crystallizes thanks to serial approach for it centres the attention on the moment the aggression or the trial take place and agents are introduced as antagonistic pieces of the plot. However, the identification raised on binary terms into specific contexts is extrapolated to their whole biography. And so every time news stories let the voices of women who have experienced violence be heard, they are encouraged to tell how they suffered and how terrifying it was. Nothing else matters, neither if they managed to get away from the situation all alone nor the steps they took to start a new life on their own. Perpetuating the condition of the victim —and the aggressor— permits their naturalization.

9.3. LACK OF RECOGNITION, EXCLUSION OF SUBJECTIVITIES

As we have already expounded, gender-based violence is objectivised within the media discourse as a problem that might be possible to fight back should the institutions reinforce the protection-punishment measures and the victims denounce aggressions. The third assumption guiding this research states that so long as gender violence is not fully recognised as a social problem involving journalists themselves, it will be difficult to challenge its current media construction. This surmise contains various unanswered questions which are worth elucidating: first of all, do journalists actually consider violence as something concerning the others and, if so, how this interferes with the media depiction process?

The analysis on the journalists' global scheme of thought has proven the idea of violence as something that happens to someone else still remains in effect as far as

the collective imagination is concerned, regardless of the different assessments on the dynamics of violence. Among those who argue that gender-based violence is already under control and bound to extinction, otherness is constructed by placing violence into particular contexts and involving people with specific cultural features: traditional relationships where sexual division of labour still applies, men who are male chauvinists, and people native to countries in which formal equality has been not achieved yet. This discursive position isolates violence in some parts of the social body until it's ultimately reduced to a problem affecting others.

On the other hand, in the eyes of those who argue the problem of violence is far from being solved, its presence in today's society even more prominent, the reproduction of sexist values persists at the bottom of new threats: the (re)occultation of gender violence and the imitation of sexist models affect the youngest. This explanation, even though considering it as a bigger problem, reduces the problem to a matter of values: sexism and male chauvinism are the attitudes at the root of violence while the structural articulation of gender positions is dismissed as more probable cause.

In spite of the different approach, both positions emphasize that violent individuals, who are easily identified by the way they behave and how they engage in relationships, are clearly the *others*. This interpretation will be transferred to the news making process. Warnings about new threats and dangers will be introduced in relation to each social category: the youngest, the oldest, the immigrants, etc.

Examining how the newscasts deal with violence gives us a clue as to how the journalistic construction of *otherness* works. The analysed sample contains large references to the nature of aggressors often built upon personal features. Media messages sketch a distinctive profile so the whole society might be able to identify them. Television speech interprets violence through the approach that takes into account the exposure to risk factors, but it focuses on just one of these factors at a time. In this respect, media discourse cannot be described as monolithic but its effort to show the different sides of the problem only aims to update the discourse itself.

The process of *othering* is reinforced by the action of two mythical narratives. In the first place, there's the one assuming the victim is fully attached to the situation of domination and has no power of agency; at the other end, the aggressor is seen as a hyper-subject unable to renegotiate his aggressive-possessive stance towards women. And secondly, the overrepresentation of the most extreme expressions of gender violence, that is death and severe physical aggressions, contributes to the masking of its most common forms which are the easiest ones for ordinary people to figure out.

In practice, this lack of recognition results in the absence of people living violent relationships in the media discourse. Experts, whose presence has continued to increase in parallel with the institutionalization process of gender violence, monopolize the speech. Theirs is the privilege to explain what violence is and how it can be tackled from a wide range of institutional instances among which justice, police and psychology prevail. From these instances, experts also consider those persons involved in domestic violence as the others, as the users of institutions. While grasping gender violence as a mere management problem, experts will keep on objectifying not only gender-based violence, but also subjective experiences. This objectification hinders the possibility of identification.

At this point, we must accept it has not been possible to prove our assumption. So long as the problem is not recognised, we cannot argue that changing the consideration of gender violence as a problem interwoven with daily practices would alter its depiction in the media. However, it is fair to note that all the different discursive positions journalists hold contain limits to the acknowledgment of subordination and power practices within relationships. Also the widespread interpretation blaming male chauvinism on the persistence of gender-based violence, does not only simplify the problem, but also obstructs the way to identifying practices of domination based on the use of physical, psychological and sexual violence. Finally, dismissing those who suffer violence as legitimate interlocutors from any of the instances that generate the official discourse, encourages the (re)production of mythical narratives which tend to ignore subjective experiences.

9.4. JOURNALISTIC PRACTICES: MAKING GENDER VIOLENCE DISCOURSE

By reconstructing the professional practices which elaborate gender violence stories, it is possible to shed light on some interesting issues that might be useful to find the springs of transformation within discourse production. Unfortunately, the schemes of perception, evaluation and action instilled by media make difficult to suggest topics of interest detached from the fields of power. On the following pages we will synthesize our main findings on how journalistic practices determine the communication of gender violence. In the first place, we'll have a look at the factors behind the introduction of gender violence in the media agenda. Secondly, we will summarize which aspects of professional ideology modulate media discourse. Finally, we will point out those production conditions having an impact on the coverage of gender violence.

When talking about the emergence of gender violence in media discourse, it is important to consider that, despite its introduction in the media arena the way we know it today is quite recent, it's been around for a long time. Crime news has played a prominent role in disciplinary societies to create social alarm and therefore legitimize the imposition of control measures and also to mediate moral discourses to identify the limits of social order. This allows us to refine any initial idea that may link the ampler presence of news about violence against women in the media flow as a result of having changed its consideration radically.

The introduction and development of gender violence as a media issue is closely bound to its construction as a problem of both political and social relevance. In this respect, the legitimization of the new ways of understanding violence against women thanks to the demands of local feminist movements and the subsequent internationalization of the problem through supranational instances emerge as two key elements to explain both its introduction in the Spanish political agenda and the transformation of media discourse.

Throughout the investigation we have pointed out the role played by the feminist movement in the shifting of media discourse. Journalists emphasize that changing the interpretation comes directly from the demands of feminist organizations and that means to stop considering battering as a legitimate expression of male power and start considering its seriousness as an attack on women's rights and dignity. That new reference framework was assumed by journalists and media stories of gender violence mirrored it. It's important to acknowledge the huge effort made by the media in terms of broadening information sources and including social debates into public discourse. However, media only yielded to feminist perspective once feminist organizations were recognized as legitimate interlocutors in the political field. We might state that changing the interpretation framework was an imperative in the late nineties, when social changes concerning the legal, social and political status of women had been finally consolidated. And that means a long time after the end of the Franco dictatorship. Even so, the insertion of gender violence in the media discourse does not only respond to the will of modifying the cognitive framework; it also has to do with the commercial exploitation of the issue. For the media are so fond of using dramatic stories to attract audiences.

Gender violence coverage took a qualitative step forward in terms of diversity of news formats when the political and social debate on the Organic Act on Integrated Protection Measures against Gender Violence began in 2004. The proliferation of thematic news, however, would be incomprehensible should we not consider the

governmental communication policy regarding gender violence which much facilitated media coverage. Political activity was intense and provided all the materials the media might require. There were press conferences in order to explain every measure, while studies, reports and all sorts of data were produced in large amounts.

After a period in which gender violence was considered as something fashionable and newsworthy among journalists, some factors precipitated the change of their criteria. Around 2010 a new era is born characterised by the downfall of interest in gender violence. That doesn't mean disappearing from the media, but the episodic approach started to gain ground to the thematic. The interviews with the professionals who make, frame and select gender violence stories were held under these new conditions and they revealed the key factors which, according to the journalists themselves, contributed to a global change in newsworthiness criteria. Concerning external factors, political action stands as the main conditioning in two different levels. First, a government representative asked both the public and the private television networks to introduce some changes in their coverage. The government wanted them to reduce the report of aggressions in order to control the possible copycat effect. Newsrooms renegotiated their communication model and, in some cases, this meant a big change in terms of screen time. Then, in 2011, the incoming government would disregard gender violence as a political issue. Its removing from the political agenda will significantly reduce the news items dealing with general aspects of the issue. Otherwise, internal factors point at professional ideology. Journalists think their perceptions and those of society are coincident. They argue they stopped paying attention to gender violence because it was not socially considered as an urgent matter anymore. In that sense the social impact of the economic crisis became the most relevant issue and therefore all the efforts were concentrated in its coverage. Journalists in decision-making positions believe that gender violence has been widely debated in the media and the issue is exhausted. Simply put, its time is up. According to this, the coverage of gender violence depends on the notion of urgency which is connected to the understanding of gender violence as a management problem. Thus, it will be included in the media agenda whenever they feel there is a specific demand to it, whenever a special concern surfaces and of course, whenever it brings a sense of urgency. In such cases, media may challenge the power of politics to implement measures. Once they consider all the necessary measures have been ensured, the concern is gone for good again.

This leads us to the second element, how newsrooms regulate the importance of issues. In a time when gender violence has lost its appeal for television journalism,

those newsworthiness criteria helping journalists establish the hierarchy favour the selection of the most spectacular stories and oddities. And so the expressions that fall hard in the broadcast respond to specific elements bringing a fresh perspective to the media discourse on gender violence. According to journalists, there are several ingredients that have an effect on the value of a story. Those elements turn 'ordinary' cases of gender violence into 'extraordinary' and therefore worthy of a broader coverage. This usually happens when a story involves institutions that have made a procedural error, when there appear testimonies that turn the news story into a melodrama and, finally, when violence affects people who are thought to have special characteristics, such as being extremely young or extremely old, or because the crime itself shows unfathomable or mysterious features. Under any of these circumstances, a story quickly becomes a big media event and the focus of attention shifts from gender violence itself to those other ingredients highly appreciated to cook a good crime story with lots of artifice.

The doxical regulation of media, i.e. through schemes of perception and appreciation imposed by professional ideology, recreates a preset order or a list of priorities which relegates intimate citizenship issues to the lowest part of the hierarchy. Androcentrism in the newsroom dynamics and the masculine culture underpinning the base of professional ideology are reproduced under the logic of habitus. In this sense, it is not unimportant to note that specialized journalists are women for they are the most reluctant to admit the depreciation of gender violence as a theme. The horizontal and vertical segregation is evident in the newsrooms studied: but for a few exceptions, the most empowered structural positions are occupied by men who are not specialized in gender violence. The resistance is exercised by proposing topics to editors, but this only occurs in the largest newsrooms where there are bigger chances of developing their own pieces. Still, when editors are not likely to 'buy' the issues, many of them will give up their efforts.

This makes us assess the impact of production structures in the way gender violence is depicted. Throughout the investigation we have found that, although it is possible to conclude there is an order of media discourse on gender violence that makes difficult its interpretation as a social problem, this order is built from various journalistic approaches which, despite not altering the meaning, affect its representation. While there are accurate professional practices that try to control the messages emitted, there are others that have proved to be denigrating.

The interest in improving professional practices arises from the profession itself. Since the late nineties, journalists and media associations have published manuals,

recommendations and protocols to provide a good guidance to professionals. Throughout our research we have seen how these materials have played a relevant, though uneven, role. Each journalist interprets and updates those guidelines in terms of personal interest on the issue, but the weight of the working context must not be underestimated. The different structural position of companies, for instance their public or private nature, the existence of self-regulating agencies or specific rules to guide not just the production of the newscast but also the organization of the newsroom are key elements to understand the different media coverages. An organization based on horizontality and collaborative practices encourages the adoption of quality criteria. Therefore, autonomy and material resources, especially time to develop in-depth themes, along with collaborative practices that allow collective thinking, encourage journalists to implement new quality criteria that may go even beyond the written codes while incorporating new reflections. By contrast, newsrooms with fewer resources hinder both specialization and dedication when it comes to developing thematic pieces, and standards and recommendations, if they exist, are not shared by journalists most of the times. Despite lacking many resources, we cannot ignore the existence of some journalists who have struggled in order to prompt the necessary changes to improve the news coverage of gender violence.

However, the main challenge to improve the quality of gender violence depiction lies on its use as a means to attract audiences. Big media stories tend to underline dramatic aspects and use denigrating scenes of the people involved to further feeding the media spectacle. Through unqualified sources such as neighbours, relatives or eyewitnesses news stories recreate drama, intensify pain and give gory details that move back gender violence coverage to the stage of crime stories programmes. This is the common coverage for the cases journalists deem 'extraordinary' or whenever the event exceeds the strict script of a battered women killed by her male partner. The rigid interpretation of gender violence, that is, the one involving heterosexual couples, leaves the rest of gender violence expressions devoid of any kind of quality direction.

In the professional work and production conditions rest some of the problems preventing a much better journalistic practice which would undoubtedly improve the representation of violence, even though being part of the discourse of power. The analysis of the production process and the analysis of the messages have enabled me to understand how and why gender violence is represented the way it is in the newscasts. But in response to the idea at the beginning of this section, it has also allowed me to think about the possible ways leading to its transformation. In the first place, improving the working conditions in the newsrooms and promoting a public

service orientation are necessary to achieve the better gender violence coverage that has been announced during the last decade, but has not been accomplished yet. Anyway, improving the coverage is desirable but it's not enough. We have to pursue the transformation of media discourse and therefore new media narratives have to be introduced. These new narratives have to escape from the monocausal interpretations of violence and allow the entrance to situated experiences which may not only enable recognition but also overcome exclusion. A committed journalism, aware of representation, already exists in digital journalism and has transcended feminist publications to be also heard in generalist publications and alternative media. The rich and varied (trans)feminist activism, which is much present in the streets and demonstrations but has also achieved its own space within social networks, is most capable of introducing new narratives. So breaking the catalogue of information sources that build the media discourse of gender-based violence is one of the most affordable ways to challenge the current discourse. Especially if the media allow the entrance to the situated experiences of people who have suffered different expressions of gender violence and widen their narrow scripts. Re-establish the connections between the feminist movement and the media might be a source of transformation as it was in the 80's and the 90's. Besides, under the present political circumstances, in which the conservative government cannot occupy or co-opt feminist narratives, that task could be even easier. However, any attempt of transformation must address not only the discursive production of violence but the media gender production itself.

9.5. FURTHER RESEARCH LINES

The main limitation of this dissertation is the neglect of the processes of reception. I took for granted that understanding how and why gender violence news stories are as the way they are it was necessary to look into the production processes. Going back to where discourse is shaped would allow me to understand what schemes of perception, appreciation and action operated. I also felt that it was necessary to pay attention to the construction process of gender violence as a social and political problem in order to understand the channels of influence prevailing inside the newsrooms. But I have not completed the analysis of the communication process.

To study how television discourse impacts on how audiences understand, identify and delineate gender violence is a task that has to be addressed from the Spanish context for many reasons. First, because analysing the decoding process means to put the focus on situated interpretations that speak of the diversity of experiences regarding

gender violence. Second, because identifying which elements of the media discourse are used by audiences to renegotiate their perceptions and appreciations of gender violence is necessary to grasp the effective social implications of discourses. Third, because understanding how audiences interpret media discourses may help construct emancipatory narratives. And finally, because going deeper into creative and multiple receiving processes may help fight back the media direct effects theory that persists in using the media as scapegoats.

After many months, I can now close my first research with my personal motivation to go on studying the media discourse of gender violence still intact. I hope motivations were enough to forget the insecurities, the sleepless nights and the lack of both personal and social life that the writing these pages has entailed.

BIBLIOGRAFIA

Alberdi, Inés i Matas, Natalia (2002): *La violencia doméstica. Informe sobre los malos tratos a mujeres en España*. Barcelona: Fundación "La Caixa".

Alexanian, Amanda; Andras, Rachel i Montesinos, María (2009): *Anàlisi de gènere dels mitjans de comunicació catalans*. Disponible en <http://mueveteporlaigualdad.org/docs/analisis_genero_medios_catalanes_catalan.pdf>

Allan, Stuart (1998): "(En)Gendering News Discourse", dins de Carter, Cynthia, Branston, Gill i Allan, Stuart (eds.), *News, gender and power*. London: Routledge. Pp: 219-232.

Alonso, Luis Enrique (1998): *La mirada cualitativa en sociología*. Madrid: Fundamentos.

Alonso, Luis Enrique i Callejo, Javier (1999): "El análisis del discurso: del postmodernismo a las razones prácticas", *REIS*, 88: 37-73.

Alsius, Salvador (2009): "Lo que dicen los códigos deontológicos del periodismo acerca del tratamiento informativo de la violencia contra las mujeres", *Violencia contra la mujer. ¿Información o espectáculo?* Valencia: Generalitat Valenciana. Conselleria de Benestar Social.

Altheide, David L. (2006): "Media logic and political communication", *Political Communication*, 21(3): 293-296.

Altheide, David L. i Snow, Robert P. (1979): *Media logic*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Amorós, Celia (1997): *Tiempo de feminismo. Sobre feminismo, proyecto ilustrado y postmodernidad*. Madrid: Cátedra.

Anderson, Kristin L. (2005): "Theorizing Gender in Intimate Partner Violence Research", *Sex Roles*, 52 (11-12): 853-865.

Anderson, Kristin L. (2007): "Who gets out? Gender as Structure and the Dissolution of Violent Heterosexual Relationships", *Gender and Society*, 21 (2): 173-201.

Anderson, Kristin L. i Umberson, Debra (2001): "Gendering violence. Masculinity and Power in Men's Accounts of Domestic Violence", *Gender and Society*, Vol 15 no. 3: 358-380.

Antón, Lorena i Larrauri, Elena (2009): "Violencia de género ocasional: un análisis de las penas ejecutadas", *REIC Revista Española de Investigación Criminológica*, 7.

Disponible en <<http://www.criminologia.net/pdf/reic/ano7-2009/a72009art2.pdf>>

Aran, Sonia i Medina, Pilar (2006): "Prepresentación de la violencia doméstica en la prensa española", *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, 12: 9-25.

Archer, Margaret (2003): *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: University Press.

Arenas, Lorea; Cerezo, Ana Isabel i Benítez, María José (2013): "Análisis discursivo de los agentes sociales implicados en la violencia de género", *REIC Revista Española de Investigación Criminológica*, 11: 1-28. Disponible en

<<http://www.criminologia.net/pdf/reic/ano11-2013/a112013art4.pdf>>

Arisó Sinués, Olga i Mérida Jiménez, Rafael M. (2010): *Los géneros de la violencia. Una reflexión queer sobre la «violencia de género»*. Madrid: Egales.

Ariznabarreta, Larritz et al. (2006): Tratamiento de la violencia de género en la prensa vasca / Equipo de investigación Género y Medios de Comunicación Universidad de Deusto Bilbao: Universidad de Deusto

Bach Arús, Marta; Altés Rufias, Elvira; Gallego Ayala, Joana, Plujà Calderón, Marta i Puig Mollet, Montserrat (2000): *El sexo de la noticia*. Barcelona: Icaria.

Ball, Vicky (2012): "The 'Feminization' of British Television and Re-Traditionalization of Gender", *Feminist Media Studies*, 12(2): 248-264.

Barata, Francesc (2003): "Els mèdia i la informació criminal. El 'cas King' i les perversions mediàtiques", *Quaderns del CAC*, 17: 49-55.

Barata, Francesc (2008): "El relato criminal como escenario de valores y lugar de reconocimientos", *Mediaciones Sociales*, 3: 19-40.

Bateson, Gregory (1976): *Interacción familiar: aportes fundamentales sobre teoría y técnica*. Buenos Aires: Tiempo Contemporáneo.

Bauman, Zigmunt (2005): *Amor líquido*. Mexico: Siglo XXI.

Beck, Ulrich i Beck-Gernsheim, Elisabeth (1998): *El normal caos del amor*. Barcelona: El Roure.

Beck-Gernsheim, Elisabeth, Butler, Judith i Puigvert, Lidia (2001): *Mujeres y transformaciones sociales*. Barcelona: El Roure.

Béjar, Helena (1987): "Autonomía y dependencia: la tensión de la intimidad", *REIS*, 37: 69-90.

Beltrán, Elena i Maquieira, Virginia (2000): *Feminismos: debates teóricos contemporáneos*. Madrid: Alianza.

Benedict, Helen (1992): *Virgin o Vamp. How the Press Covers Sex Crimes*. New York: Oxford University Press.

Bengoechea, Mercedes (2000): "En el umbral de un nuevo discurso periodístico sobre violencia y agencia femenina: de la crónica de sucesos a la reseña literaria", *CIC. Cuadernos de Información y Comunicación*, 5: 9-22.

Benhabib, Seyla (1990): "Feminismo y Posmodernidad: una difícil alianza" dins de Amorós, Celia i de Miguel, Ana (eds.) (2005): *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización. Del feminismo liberal a la posmodernidad*. Madrid: Minerva Ediciones, p. 319-342.

Benson, Rodney i Neveu, Erik (2005): *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge, Polity Press.

Berganza Conde, María Rosa (2003): "La construcción mediática de la violencia contra las mujeres desde la Teoría del Enfoque", *Comunicación y Sociedad*, 16(2): 9-32

Bernstein, Mary (2003): "Nothing ventured, nothing gained? Conceptualizing social movement 'success' in the lesbian and gay movement", *Sociological Perspectives*, 43(3): 353-379.

Bolinches, Emília (2002): *Notícies amb llaç blanc. Manual per a periodistes sobre la violència domèstica*. València: Unió de Periodistes Valencians-Generalitat Valenciana

Bonder, Gloria (1998): "Género y subjetividad: avatares de una relación no evidente" dins de *Género y Epistemología: Mujeres y Disciplinas*. Universidad de Chile: Programa Interdisciplinario de Estudios de Género. Disponible en http://www.iin.oea.org/iin/cad/actualizacion/pdf/Explotacion/genero_y_subjetividad_bonder.pdf

Bonino, Luís (1995): "Desvelando micromachismos en la vida conyugal" dins de Jorge Corsi, *Violencia masculina en la pareja. Una aproximación al diagnóstico y a los modos de intervención*. Buenos Aires: Paidós.

Bordo, Susan (1990): "Feminism, Postmodernism and Gender-Scepticism" dins de Nicholson, Linda, *Feminism/Potmodernism*. New York: Routledge.

Bosch, Esperanza i Ferrer, Victoria (1997): *El model de dona de la Secció Femenina. Implantació a les Illes Balears (1939-1975)*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Bosch, Esperanza i Ferrer, Victoria (2000): "La violencia de género: de cuestión privada a problema social", *Revista de Intervención Psicosocial*, 9(1): 7-19.

Bosch, Esperanza; Ferrer, Victoria i Alzamora, Aina (2006): *El laberinto patriarcal. Reflexiones teórico-prácticas sobre la violencia contra las mujeres*. Rubí (Barcelona): Anthropos.

Bourdieu, Pierre (1991): *El sentido práctico*. Madrid: Taurus.

Bourdieu, Pierre (1985): *¿Qué significa hablar?* Madrid: Akal.

Bourdieu, Pierre (1988): *Cosas Dichas*. Barcelona: Gedisa.

Bourdieu, Pierre (1997): *Sobre la televisión*. Barcelona: Anagrama.

Bourdieu, Pierre (2000): *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.

Bourdieu, Pierre (2005) "The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field" dins de Benson, Rodney i Neveu, Erik, *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge, Polity Press, pp. 29-47.

Bourdieu, Pierre; Chamboredon, Jean-Claude i Passeron, Jean-Claude (1975): *El oficio de sociólogo*. Madrid: Siglo XXI.

Bourdieu, Pierre i Wacquant, Loïc J.D. (1994): *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.

Bustelo, María i Lombardo, Emanuela (2006): "Los 'marcos interpretativos' de las políticas de igualdad en Europa: conciliación, violencia y desigualdad de género en la política", *Revista Española de Ciencia Política*, 14: 117-140.

Bustelo, María; López, Silvia i Platero, Raquel (2007): "La representación de la violencia contra las mujeres como un asunto de género y un problema público en España" dins de Bustelo, Maria i Lombardo, Emanuela (eds.) *Políticas de igualdad en España y en Europa*, Madrid: Cátedra.

Butler, Judith (2001): "La cuestión de la transformació social" dins de Beck-Gernsheim, Elisabeth; Butler, Judith i Puigvert, Lúdia, *Mujeres y transformaciones sociales*. Esplugues de Llobregat: El Roure.

Butler, Judith (2002): *Cuerpos que importan. Sobre los límites materiales y discursivos del 'sexo'*. Barcelona: Paidós.

Butler, Judith (2007): *El género en disputa*. Madrid: Paidós.

- Byerly, Carolyn M. (2004): "Feminist Interventions in Newsrooms", dins de Byerly, Carolyn M. i Ross, Karen, *Women and Media. International Perspectives*. Oxford: Blackwell.
- Byerly, Carolyn M. (2014): "Women and media control. Feminist interrogations at the macro-level" dins de Carter, Cynthia; Steiner, Linda i McLaughlin, Lisa, *The Routledge Companion to Media & Gender*. Oxford: Routledge Ltd.
- Cabrera, Alonso (2010): "Aprendizaje vicario, efecto mimético y violencia de género", disponible en <<http://www.aconsejame.net/znewaconsejame/articulos/doc-violenciagenero-documento.pdf>>
- CAC (2008): *El tractament de les informacions sobre violència domèstica en els teleinformatius d'àmbit català entre els mesos d'octubre i desembre de 2007*. Barcelona: CAC
- CAC (2011): *El tractament de les informacions sobre violència en l'àmbit familiar i sobre violència masclista en els teleinformatius*. Barcelona: CAC
- CAC (2014): *El tractament de les informacions sobre violència masclista en els teleinformatius*. Barcelona: CAC
- Callejo, Javier (2000): "Medios, género y poder" dins de García de Cortázar, Marisa i García de León, Mª Antonia (cords.), *Profesionales del periodismo. Hombres y mujeres en los medios de comunicación*. Madrid: CIS.
- Cameron, Deborah I Frazer, Elisabeth (1987): *The Lust to Kill: Feminist Investigation of Sexual Murder*. London: Polity Press.
- Carballido, Paula (2007): "Movimientos sociales y medios de comunicación: el cambio en el tratamiento de la violencia contra las mujeres", *Recerca*, 7: 211-240.
- Carballido, Paula (2009): "Medios de comunicación social y violencia de género. Una aproximación desde la teoría del framing" dins de Bernardo Paniagua, José María; Martínez García, Elena i Montiel Roig, Gonzalo, *Retos de la comunicación ante la violencia de género. Marco jurídico, Discurso mediático y Compromiso social*. València: Tirant Lo Blanch, pp. 157-173.
- Carballido, Paula (2010): El proceso de construcción de la violencia contra las mujeres: medios de comunicación y movimiento feminista. Una aproximación desde la teoría del *framing*. Tesis Doctoral. Octubre 2010.

Carlyle, Kellie E.; Scarduzio, Jennifer A. i Slater, Michael D. (2014): "Media Portrayals of Female Perpetrators of Intimate Partner Violence", *Journal of Interpersonal Violence*, first published online 5 february 2014.

Carrasco, Mavi; Corcoy, Marta; Puig, Montserrat i Riera, Elena (2011): *Impacte de les recomanacions sobre el Tractament de la Violència Masclista als Mitjans de Comunicació*. Barcelona: ADPC. Disponible en <http://www.adpc.cat/new_site/wp-content/uploads/2011/11/TractamentV.Mitjans2011ADPC.pdf>

Carrasco, Mavi; Corcoy, Marta; Puig, Montserrat i Riera, Elena (2010): *Impacte de les recomanacions sobre el Tractament de la Violència Masclista als Mitjans de Comunicació*. Barcelona: ADPC. Disponible en <http://www.adpc.cat/new_site/wp-content/uploads/2012/05/ViolenciaMitjans_2010.pdf>

Carrasco, Mavi; Corcoy, Marta; Puig, Montserrat i Riera, Elena (2009): *Impacte de les recomanacions sobre el Tractament de la Violència Masclista als Mitjans de Comunicació*. Barcelona: ADPC. Disponible en <http://www.adpc.cat/new_site/wp-content/uploads/2012/05/ViolenciaMitjans_2009.pdf>

Carter, Cynthia (1998): "When the 'extraordinary' becomes 'ordinary'. Everyday news of sexual violence" dins de Carter, Cynthia, Branston, Gill i Allan, Stuart (eds.), *News, gender and power*. London: Routledge.

Carter, Cynthia i Weaver, C. Kay (2003): *Violence and the media*. Berkshire: McGraw-Hill.

Carter, Cynthia, Branston, Gill i Allan, Stuart (eds.) (1998): *News, gender and power*. London: Routledge.

Casado Aparicio, Elena i García García, Antonio Agustín (2009): "Violencias de género: dinámicas identitarias y de reconocimiento" dins de García Selgas, Fernando J. i Bachiller Romero, Carmen, *El doble filo de la navaja: violencia y representación*. Madrid: Trotta.

Casado, Elena (1999): "A vueltas con el sujeto el feminismo", *Política y Sociedad*, 30:73-91.

Casado, Elena (2003): "La emergencia del género y su resignificación en tiempos de lo post"; *Foro Interno*, 3: 41-65.

Casado, Elena; García Selgas, Fernando; García García, Antonio; Gómez Esteban, Concepción (2012): "Análisis crítico de los indicadores de violencia de género en

- parejas heterosexuales en España”, *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 24: 163-186.
- Castells, Manuel (2009): *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.
- Castells, Manuel i Subirats, Marina (2007): *Mujeres y hombres: ¿un amor imposible?* Madrid: Alianza Editorial.
- Chicharro Meyaro, Mar (2013): “Representaciones de la mujer en la ficción postfeminista: *Ally McBeal*, *Sex and the City* y *Desperate Housewives*”, *Papers*, 98(1): 11-31.
- Chillón, Albert (1998): “El ‘giro lingüístico’ y su incidencia en el estudio de la comunicación periodística”, *Anàlisi*, 22:63-98.
- Colectivo Ioé (2011): *Actitudes de la población española ante la violencia de género en España*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.
- Colectivo Ioé (2011b): *Detección y tratamiento de la violencia de género. Actitudes del personal sanitario del sistema sanitario público. Informe de investigación*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.
- Colectivo Ioé (2011c): *Detección y tratamiento de la violencia de género. Actitudes del sector de profesionales del trabajo social del sistema sanitario público. Informe de investigación*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.
- Coleman, Loren (2004): *The copycat effect. How the media and popular culture trigger the mayhem in tomorrow headlines*. New York: Pocket Books.
- Coles, Tony (2009): “Negotiating the Field of Masculinity: The Production and Reproduction of Multiple Dominant Masculinities”, *Men and Masculinities*, 12(1): 30-44.
- Collins, Patricia Hill (1993): “Toward a New Vision: Race, Class and Gender as Categories of Analysis and Connection”, *Race, Sex & Class*, 1(1): 25-45.
- Collon, Michel (1995): *¡Ojo con los media!* Bilbao: Hiru.
- Coll-Planas, Gerard; García-Romeral, Gloria; Mañas, Carmen i Navarro-Laras, Lara (2008): “Cuestiones sin resolver en la Ley integral de medidas contra la violencia de género: las distinciones entre sexo y género, y entre violencia y agresión”, *Papers*, 87: 187-204.
- Comas, Dolors (2011): “La violencia sobre las mujeres en la agenda política, en la Sociedad y en los medios de comunicación”, *Ankulegi*, 15: 175-190.

Comas, Dolors (2012): "Making women more visible in the news", *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 4(2): 249-251.

Connell, R.W. (2005): *Masculinities*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.

Connell, R.W. i Messerschmidt, James w. (2005): "Hegemonic masculinity: rethinking the concept", *Gender and Society*, 19: 829-859.

Connell, Raewyn (2009): *Gender. Short Introduction*. Cambridge: Polity Press.

Crenshaw, Kimberlé Williams (1991): "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Colour", *Stanford Law Review*, 43(6): 1241-1299.

Crossley, Nick (2013): "Habit and Habitus", *Body & Society*, 19: 136-161.

Cuklanz, Lisa M. (2014): "Mass media representation of gender violence" dins de Carter, Cynthia; Steiner, Linda i McLaughlin, Lisa (eds.), *The Routledge Companion to Media & Gender*. London: Routledge.

Danis, Fran S (2006): "A Tribute to Susan Schechter. The visions and Struggles of tthe Battered Women's Movement", *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 21(3): 336-341.

Davis, Angela Y. (2004): *Mujeres, raza y clase*. Móstoles: Ediciones Akal.

DD.AA. (2003): *Medios de Comunicación y violencia contra las mujeres*. Sevilla: Instituto Andaluz de la Mujer y Fundación Audiovisual de Andalucía.

De Lauretis, Teresa (1984): *Alicia ya no. Feminismo, Semiótica, Cine*. Madrid: Cátedra.

De Lauretis, Teresa (1985): "The violence of rhetoric: Considerations on representation and gender", *Semiotica*, 54(1/2): 11-31.

De Lauretis, Teresa (1987): *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film, and Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.

De Lauretis, Teresa (1999): *Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo*. Madrid: Horas y Horas.

De Miguel, Ana (1996): "El conflicto de géneros en la tradición sociológica", *Sociológica. Revista de pensamiento social*, 1: 125-147.

De Miguel, Ana (2003): "El movimiento feminista y la construcción de marcos de interpretación. El caso de la violencia contra las mujeres", *RIS*, 35: 127-150.

- De Miguel, Ana (2008): "La violencia contra las mujeres. Tres momentos en la construcción del marco feminista de interpretación", *ISEGORÍA*, 38: 127-137.
- Di Febo, Giuliana (1979): *Resistencia y movimiento de mujeres en España: 1936-1976*. Barcelona: Icaria.
- Dobash, R. P., Dobash, R. E. , Wilson, M i Daly, M. (1992): "The myth of sexual symmetry in marital violence", *Social Problems*, 39:71-91.
- Domínguez, Pilar i García-Nieto, Mª Carmen (1991): "Franquismo: represión y letargo de la conciencia feminista, 1936-1977", dins d'Anderson, Bonnie S i Zinsser, Judith P, *Historia de las Mujeres. Una historia propia*. Barcelona: Crítica, 1991.
- Durán, M^a. Ángeles (1996): *Mujeres y hombres en la formación de la teoría sociológica*. Madrid: CIS.
- Dutton, Donald G. (1994): "Patriarchy and Wife Assault. The Ecological Fallacy", *Violence and Victims*, 9(2): 167-182.
- EGM (2012) Resumen general de resultados EGM en <<http://www.aimc.es/-Datos-EGM-Resumen-General-.html>>
- Ehrenreich, Barbara (2009): *Sonrie o muere. La trampa del pensamiento positivo*. Madrid: Turner.
- Ehrenreich, Barbara i English, Deirdre (2010): *Por tu propio bien. 150 años de consejos expertos a mujeres*. Madrid: Capitán Swing.
- Eide, Martin i Knight, Graham (1999): "Public/Private Service. Service Journalism and the Problems of Everyday Life", *European Journal of Communication*, 14(4): 525-547.
- Ertürk, Yakin i Purkayastha, Bandana (2012): "Linking research, policy and action: A look at the work of the special rapporteur on violence against women", *Current Sociology*, 60(2): 142-160.
- Escario, Pilar; Alberdi, Inés i López Accotto, Ana Inés (1996): *Lo personal es político. El movimiento feminista en la transición*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer.
- Esteban, Mari Luz (2009): "Identidades de género, feminismos, sexualidad y amor. Los cuerpos como agentes", *Política y Sociedad*, 46(1-2): 27-41.
- Esteban, Mari Luz (2011): *Crítica del pensamiento amoroso*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Fagoaga, Concepción (1994): "Comunicando violencia contra las mujeres", *Estudios sobre el mensaje periodístico*, 1: 67-90.

Fagoaga, Concepción (1999): *La violencia en los medios de comunicación. Maltrato a la pareja y agresión sexual*. Madrid: Dirección General de la Mujer.

Fairbairn, Jordan i Dawson, Myrna (2013): "Canadian News Coverage of Intimate Partner Homicide: Analyzing Changes Over Time", *Feminist Criminology*, 8(3): 147-176.

Fairclough, Norman (2001): "The dialectics of discourse", *Textus*, 16(2): 231-142.

Disponible en <<http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2001a.doc>>

Faludi, Susan (1993): *La Guerra no declarada contra la mujer moderna*. Barcelona: Anagrama.

Farré Coma, Jordi i Gonzalo Iglesia, Juan Luis (2012): "La comunicació de risc. Més enllà dels mitjans: i els periodistes?", *Periodística*, 14: 9-23.

Femenías, María Luisa i Soza Rosi, Paula (2009): "Poder y violencia sobre el cuerpo de las mujeres", *Sociologias, Porto Alegre*, 21: 42-65.

Fernández Díaz, Natalia (2003): *La violencia sexual y su representación en la prensa*. Barcelona: Anthropos.

Fernández, Josefina (2000): "Foucault: ¿Marido o Amante? Algunas tensiones entre Foucault y el feminismo", *Estudios feministas*, 8(2): 127-147.

Fernández, Valentina (1996): "El concepto de lo femenino y lo masculino en el pensamiento católico español", dins de Durán, M^a. Ángeles, *Mujeres y hombres en la formación de la teoría sociológica*. Madrid: CIS.

Ferrer, Victoria A., i Bosch, Esperanza (2006): "El papel del movimiento feminista en la consideración social de la violencia contra las mujeres: el caso de España", *Revista Labrys*, 10. Disponible en <http://cdd.emakumeak.org/ficheros/0000/0421/El_papel_del_movimiento_feminist.pdf>

Flax, Jane (1987): "Postmodernims and gender relations in Feminist Theory", *Signs*, 12(4): 621-643.

Folguera, Pilar (1997): "El franquismo. El retorno a la esfera privada (1939-1975)", en Garrido, Elisa (ed.), *Historia de las mujeres en España*. Madrid: Síntesis.

Foucault, Michel (1983): *El discurso del poder*. México: Folios Ediciones.

Foucault, Michel (1976): *Vigilar y castigar*. México: Siglo XXI.

Foucault, Michel (1978): *Historia de la sexualidad. La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI.

Foucault, Michel (1978): *Microfísica del poder*. Madrid: La Piqueta.

Foucault, Michel (1992): *El orden del discurso*. Buenos Aires: Tusquets.

Fraser, Nancy (1992): "Repensando la esfera pública: una contribución a la crítica de la democracia actualmente existente" (versió original en anglés dins de Calhoun, Craig, *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts i London: The MIT Press.

Fraser, Nancy (1992b): "Sex, Lies, and the Public Sphere: Some Relections on the Confirmation of Clarence Thomas", *Critical Inquiry*, 18(3): 595-612.

Fraser, Nancy (2000): "Heterosexismo, falta de reconocimiento y capitalismo: una respuesta a Judith Butler", *New Left Review*, 2: 123-136.

Fraser, Nancy (2012): "Reflexiones en torno a Polanyi y la actual crisis capitalista", *Papeles de relaciones ecosociales y cambio social*, 118: 13-28.

Gallego, Joana (2003b): "Producció informativa i transmissió d'estereotips de gènere", *Treballs de Comunicació*, 18: 23-36.

Gallego, Joana et al (2002): "La prensa diaria por dentro: mecanismos de transmisión de estereotipos de género en la prensa de información general", *Anàlisi*, 28: 225-242.

Gallego, Juana (2003): "Producción informativa y transmisión de estereotipos de género en la prensa diaria", *Communication and Society/Comunicación y Sociedad*, 26(2): 49-66.

Gámez Fuentes, María José (2002): "El sestudis culturals i la crítica als processos i estructures de comunicació", *Anuari de l'agrupació borrianenca de cultura*, 13:31-36.

Gámez Fuentes, María José (2009): "Medios de comunicación y violencia de género: paradojas y vías de desarrollo", dins de dins de Bernardo Paniagua, José María; Martínez García, Elena i Montiel Roig, Gonzalo, *Retos de la comunicación ante la violencia de género. Marco jurídico, Discurso mediático y Compromiso social*. València: Tirant Lo Blanch, pp. 139-155.

Gámez Fuentes, María José (2012): "Sobre los modos de visibilización mediático-política de la violencia de género en España: consideraciones críticas para su reformulación", *OBETS. Revista de Ciencias Sociales*, 7 (2): 185-213.

Gámez Fuentes, María José (2013): "Re-Framing the Subject(s) of gender Violence", *Peace review: A Journal of Social Justice*, 25: 398-405.

Gámez Fuentes, María José i Núñez Puente, Sonia (2013): "Medios, ética y violencia de género: más allá de la victimización", *Asparkia*, 24: 145-160.

García del Cid, Consuelo (2012): *Las desterradas hijas de Eva*. Madrid: Algón Editores.

García García, Antonio Agustín (2008): "¿Qué les pasa a los Hombres? A propósito de las dinámicas identitarias masculines en la modernidad tardía", *Arxius*, 19: 41-51.

García Quesada, Ana Isabel i Gomáriz Moraga, Enrique (2004): "Contra la violencia de género: como evitar un tratamiento pernicioso", San José/Madrid: Fundación Género y Sociedad (GESO), www.generoy sociedad.org.

García Selgas, Fernando (2009): "La investigación social sobre violencia de género: una propedéutica" dins de Miranda López, Mª Jesús, Martín Palomo, Mª Teresa i Marugán Pintos, Begoña (eds.) *Amor, razón, violencia*. Madrid: Editorial Catarata.

García Selgas, Fernando i García García, Antonio A. (2006): "La violencia de género y la investigación social" en García i Casado, *Violencias de género en las parejas heterosexuales: análisis, diagnóstico y problemas de intervención*. Madrid: Comunidad de Madrid.

García Selgas, Fernando y Casado, Elena (2010): *Violencia en la pareja: género y vínculo*. Madrid: Talasa.

García-Nieto, Mª Carmen (1993): "Trabajo y oposición popular de las mujeres durante la dictadura franquista", dins de Duby, Georges i Perrot, Michelle. *Historia de las Mujeres*. Tomo V. Madrid: Taurus, 1993.

Giddens, Anthony (1995): *Modernidad e identidad del yo. El yo y la Sociedad en la época contemporánea*. Barcelona: Península.

Giddens, Anthony (1998): *La transformación de la intimidad*. Madrid: Cátedra.

Gilchrist, Kristen (2010): "Newsworthy victims? Exploring differences in Canadian local press coverage of missing/murdered Aboriginal and White women", *Feminist Media Studies*, 10(4): 373-390.

Gillespie, Lane Kirkland; Richards, Tara N.; Givens, Eugena M. i Smith, M. Dwayne (2013): "Framing Deadly Domestic Violence: Why the Media's Spin Matters in Newspaper Coverage of Femicide", *Violence Against Women*, 19 (2): 222-245.

Gimeno, Beatriz i Barrientos, Violeta (2009): "Violencia de género versus violencia doméstica. La importancia de la especificidad", *Revista venezolana de estudios de la mujer*, 14(32): 27-42.

Goffman, Erving (1970): *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu.

Goffman, Erving (1991): *Los momentos y sus Hombres. Textos seleccionados y presentados por Yves Winkin*. Barcelona, Paidós.

Gómez Nicolau, Emma (2008): *Perquè era meua. El tractament informatiu de la violència de gènere en el franquisme. El Caso, els precedents de la premsa actual*. Treball de Tercer Cicle. Universitat de València, Departament de Sociologia i Antropologia Social.

Gómez Nicolau, Emma (2010): "El tractament informatiu de la violència de gènere en els informatius de Canal 9", *Arxius*, 23: 193-203.

Gómez Nicolau, Emma (2012): "Los marcos de interpretación de la violencia de género en las televisiones del Estado español. Modelos y tendencias", *Cuestiones de género: de la igualdad y la diferencia*, 7: 45-62.

Gómez Nicolau, Emma (2013): "El destino natural de las mujeres. La legitimación de la violencia de género a través de la prensa sensacionalista del franquismo", *Noesis*, 22(43): 134-159.

Gramsci, Antonio (1975): *Cartas desde la cárcel*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo.

Grau Muñoz, Arantxa (2013): *Relación pedagógica y configuraciones de la crianza en la Sociedad del Riesgo. La transmisión del cuidado en el Programa de Educación Maternal*. Tesis doctoral. Universitat de València, Departament de Didàctica i Organització Escolar.

Gutiérrez, Myriam; Notario, Blanca i Martínez, Vicente (coord.) (2009): *Violencia doméstica contra las mujeres en la prensa escrita*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

Hall, Stuart (1982): "The rediscovery of 'Ideology': return of the repressed in media studies", dins de Gurevitch, Michael; Bennet, Tony; Carrant. James and Woollacott, Janet (ed), *Culture, society and the media*. London: Methuen.

Hall, Stuart (1985): "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates", *Critical Studies in Mass Communication*, 2: 91-114.

Hall, Stuart (2004): "Codificación y descodificación en el discurso televisivo", *Cuadernos de Información y Comunicación*, 9: 210-236. Traduït per Ana I. Segovi i José Luís Darder de Hall, Stuart (1973): "Encodig and decoding in the televisión discourse".

Haraway, Donna J. (1991): *Ciencia, cyborgs y mujeres*. Madrid: Cátedra.

Harding, Sandra (1996): *Ciencia y feminismo*. Madrid: Ediciones Morata.

Hartmann, Heidi (1988)[1979]: "Un matrimonio mal avenido: hacia una unión más progresiva entre marxismo y feminismo", *Papers de la Fundació*, disponible en <<http://www.fcampalans.cat/archivos/papers/88.pdf>>

Hartsock, Nancy (1990): "Foucault on Power: A Theory for Women?" dins de Nicholson, Linda, *Feminism/Potmodernism*. New York: Routledge.

Hearn, Jeff (1998): *The Violences of Men*. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd

Hearn, Jeff (1998b): "Theorising men and men's theorising: Varieties of discursive practices in men's theorising of men", *Theory and Society*, 27: 781-816.

Hearn, Jeff (2013): "The sociological significance of domestic violence: Tensions, paradoxes and implications", *Current Sociology*, 62 (2): 152-170.

Hearn, Jeff i McKie, Linda (2010): "Gender and Social Hierarquies in Problem Representation and Policy Process: 'Domestic Violence' in Finland and Scotland", *Violence Against Women*, 16(2):136-158.

Herzog, Benno (2011): "Exclusión discursiva. Hacia un nuevo concepto de la exclusión social", *RIS*, 69(3): 607-626.

Hoffmann, Michael (1998): ¿Hay una "lógica" de la abducción? *Analogía: Revista de Filosofía, Investigación y Difusión*, 12(1). Disponible en <<http://www.unav.es/gep/AN/Hoffmann.html>>.

hooks, bell (2000): *Feminist theory. From Margin to Centre*. London: Pluto Press

hooks, bell (2007): "Violence in Intimate Relationships. A feminist perspective" dins de Schiffman, Jessica i Edwards, Margie (eds): *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press.

Howe, Adrian (2008): *Sex, Violence and Crime. Foucault and the 'Man' Question*. Routledge-Cavendish.

Htun, Mala i Weldon, S. Lauren (2012): "The Civic Origins of progressive Policy Change: Combating Violence against Women in Global Perspective, 1975-2005", *American Political Science Review*, 106: 548-569.

Hunnicut, Gwen (2009): "Varieties of Patriarchy and Violence Against Women: Resurrecting 'Patriarchy? As a Theoretical Tool", *Violence Against Women*, 15 (5): 553-573.

- Ibáñez, Jesús (1991): *El regreso al sujeto: la investigación social de segundo orden*. Santiago de Chile: Amerinda.
- Ibáñez, Jesús (2000): "Perspectivas de la investigación social: el diseño en tres perspectivas" dins de García Ferrando, Manuel; Ibáñez, Jesús i Alvira, Francisco (comp.), *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: Alianza Editorial.
- Idoaga, Petxo i Ramírez de la Piscina, Txema (2002): *Al filo de la (in)comunicación*. Madrid: Fundamentos.
- Illouz, Eva (2009): *El consumo de la utopía romántica*. Madrid: Katz Ediciones.
- Íñiguez, Lupiciño (2006): "El análisis del discurso en las ciencias sociales: variedades, tradiciones y práctica" dins de Íñiguez, Lupiciño (ed.), *Análisis del discurso. Manual para las ciencias sociales*. Barcelona: UOC, pp:89-128.
- IORTV (2002): *La violencia contra las mujeres en los medios de comunicación*. Madrid: IORTV (RTVE).
- IORTV (2002b): *Manual de urgencia. Mujer, Violencia y Medios de Comunicación*. Madrid: IORTV (RTVE).
- Izquierdo, María Jesús (1998): *El malestar en la desigualdad*. Madrid: Cátedra.
- Izquierdo, María Jesús (1998b): "Los órdenes de la violencia: especie, sexo y género", dins de Fisas, Vicenç, *El sexo de la violencia*. Barcelona: Icaria.
- Izquierdo, María Jesús (2007): "Estructura y acción en la violencia de género" dins de Molas Fons, Maria Dolors, *Violencia deliberada. Las raíces de la violencia patriarcal*. Barcelona: Icaria.
- Jiwani, Yasmin i Young, Mary Lynn (2006): "Missing and Murdered Women: Reproducing Marginality in News Discourse", *Canadian Journal of Communication*, 31: 895-917.
- Jónasdóttir, Ana G. (1993): *El poder del amor. ¿Le importa el sexo a la democracia?* Madrid: Cátedra.
- Jónasdóttir, Ana G. (2011): "Qué clase de poder es el poder del amor?", *Sociológica*, 74: 247-273.
- Jones, Owen (2011): *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Madrid: Capitán Swing.

Kalish, Rachel i Kimmel, Michael (2010): "Suicide by mass murder: Masculinity, aggrieved entitlement, and rampage school shootings", *Health Sociology review*, 19(4): 451-464.

Kaufman, Michael (1995): "Los hombres, el feminismo y las experiencias contradictorias del poder entre los hombres" en <<http://www.michaelkaufman.com/wp-content/uploads/2008/12/los-hombres-el-feminismo-y-las-experiences-contradictorias-del-poder-entre-los-hombres.pdf>> traduït de "Men, Feminism, and Men's Contradictory experiences of Power" dins de Brod, Harry i Kaufman, Michael (1994), *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Kaufman, Michael (1999): "Las siete P's de la violencia de los hombres" dins de <<http://www.michaelkaufman.com/wp-content/uploads/2009/01/kaufman-las-siete-ps-de-la-violencia-de-los-hombres-spanish.pdf>>

Kaufman, Michael (2007): "The Construction of Masculinity and the Triad of Men's Violence" dins de Schiffman, Jessica (ed.), *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press.

Kimmel, Michael (1997): "Homofobia, temor, verguenza y silencio en la identidad masculina", dins de Valdes, Teresa i Olavarría, a José (ed), *Masculinidad/es: poder y crisis*. ISIS-FLACSO: Ediciones de las mujeres.

Kimmel, Michael (2006): "Simetría de género en la violencia de género: una revisión conceptual y metodológica de la investigación", dins de García i Casado, *Violencias de género en las parejas heterosexuales: análisis, diagnóstico y problemas de intervención*. Madrid: Comunidad de Madrid.

Kimmel, Michael (2007): "Contextualizing Men's Violence. The Personal Meets the Political" dins de Schiffman, Jessica i Edwards, Margie (eds): *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press.

Kitzinger, Jenny (1998): "The gender politics of news production. Silenced voices and false memories", dins de Carter, Cynthia, Branston, Gill i Allan, Stuart (eds.), *News, gender and power*. London: Routledge, pp. 186-203.

Kitzinger, Jenny (1999): "A sociology of media power: key issues in audience reception research" dins de Philo, Greg (ed.): *Message received: Glasgow media Group research, 1993-1998*. Edinburgh: Pearson.

Kitzinger, Jenny (1999b): "Researching risk and the media", *Health, Risk & Society*, 1(1): 55-69.

Kitzinger, Jenny (2001): "Transformations of Public and Private Knowledge: Audience Reception, Feminism and the Experience of Childhood Sexual Abuse", *Feminist Media Studies*, 1(1): 91-104.

Kitzinger, Jenny (2004): *Framing abuse*. London: Pluto Press.

Kitzinger, Jenny (2004b): "Media Coverage of Sexual Violence Against Women and Children", dins de Ross, Karen and Byerly, Carolyn M. (Ed), *Women and Media. International Perspectives*. Oxford: Blackwell, pp.13-38.

Klinenberg, Eric (2005): "Channeling into the Journalistic Field: Youth Activism and the Media Justice Movement", dins de Benson, Rodney i Neveu, Erik, *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge, Polity Press.

Lakoff, George i Johnson, Mark (1989): *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra.

Larrauri, Elena (2003): "¿Por qué retiran las mujeres maltratadas las denuncias?", *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 2ª Época, 12: 271-307.

Laurenzo, Patricia (2012): "Apuntes sobre el feminicidio" *Revista de Derecho penal y Criminología*, Época 3, 8: 119-143.

León Mejía, Ana (2009): "¿Disidencia dentro del feminismo?", *RIS*, 67 (3): 559-588.

Lipovetsky, Gilles (1999): *La tercera mujer. Permanencia y revolución de lo femenino*. Barcelona: Anagrama.

Lledó, Eulàlia (1999): *Cómo tratar bien a los malos tratos. Manual de Estilo para los Medios de Comunicación*. Sevilla: Instituto Andaluz de la Mujer-RTVA.

López Díez, Pilar (2001): *I Informe. Representación de género en los informativos de Radio y Televisión*. Madrid: IORTV (RTVE).

López Díez, Pilar (2004): "La mujer, las mujeres y el sujeto del feminismo en los medios de comunicación", dins de López Díez, Pilar (ed.), *Manual de información en género*. Madrid: IORTV (RTVE).

López Díez, Pilar (2005): *II Informe. Representación de género en los informativos de Radio y Televisión*. Madrid: IORTV (RTVE).

López Díez, Pilar (dir.) (2006): *Representación de la violencia de género en los informativos de TVE*. Madrid: IORTV (RTVE).

López Gil, Silvia (2011): *Nuevos feminismos. Sentidos comunes en la dispersión. Una historia de trayectorias y rupturas el Estado español*. Madrid: Traficantes de Sueños.

López Rodríguez, Silvia (2011): “¿Cuáles son los marcos interpretativos de la violencia de género en España? Un análisis constructivista?”, *Revista Española de Ciencia Política*, 25: 11-30.

Lorente Acosta, Miguel (2003): “La violencia contra las mujeres en los medios de comunicación: entre la noticia y la información” dins de DD.AA., *Medios de Comunicación y violencia contra las mujeres*. Sevilla: Instituto Andaluz de la Mujer i Fundación Audiovisual de Andalucía.

Lorente, Miguel (2001): *Mi marido me pega lo normal. Agresión a la mujer: realidades y mitos*. Barcelona: Crítica.

Loscertales, Felicidad; Fernández, Eduardo i Higazi, Zulaima (2009): “Violencia contra las mujeres en los medios de comunicación. Un estudio en los informativos de TVE”, *Pixel-Bit. Revista de Medios y Educación*, 34: 121-134.

Lovel, Terry (2000): “Thinking Feminism with and against Bourdieu”, *Feminist Theory*, 1(1): 11-32.

Luna del Castillo (2011): *Informe preliminar sobre la distribución espacio-temporal de los feminicidios habidos en España entre los años 2003 al 2010*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad. Delegación del Gobierno para la violencia de género.

Maqueda Abreu, María Luisa (2006): “La violencia de género. Entre el concepto jurídico y la realidad social” *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 8 (2): 02.1-02:13.

Maqueda Abreu, Maria Luisa (2007): “¿Es la estrategia penal una solución a la violencia contra las mujeres?” *InDret*, 4: 1-43.

Marín, Flora; Armentia, José Ignacio i Caminos, José (2011): “El tratamiento informativo de las víctimas de violencia de género en Euskadi: *Deia, El Correo, El País y Gara* (2002-2009)”, *Comunicación y Sociedad*, 2: 435-466.

Marocco, Beatriz (2003): “Foucault y el periodismo”, *Athenea Digital*, 4: 160-172. Disponible en < <http://atheneadigital.net/article/view/91/91>>

Marqués, Josep-Vicent (1983). “Ofendidos y orgullosos. Sobre la condición masculina en el patriarcado” dins de Astelarra, Judith i Izquierdo, Maria Jesús (comp.), *II Jornades del Patriarcat*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Marqués, Josep-Vicent (1991): “Varón y patriarcado” dins de Marqués, Josep-Vicent i Osborne, Raquel, *Sexualidad y Sexismo*. Madrid: UNED

Marquetti, Dominique (2008): "El análisis sociológico de la producción de información mediática", *Comunicación y Medios*, 18:19-29.

Martín Cabello, Antonio (2008): "Comunicación, Cultura e Ideología en la obra de Stuart Hall", *RIS*, 66(50): 35-63.

Martín Gaité, Carmen (1987): *Usos amorosos de la postguerra española*. Barcelona: Anagrama.

Martín Rojo, Luisa (2006): "El análisis crítico del discurso. Fronteras y exclusión social en los discursos racistas" dins de Íñiguez, Lupiciniño (ed.), *Análisis del discurso. Manual para las ciencias sociales*. Barcelona: UOC, pp:161-195.

Marugán, Begoña (2012): "Domesticar la violencia contra las mujeres, una forma de desactivar el conflicto intergéneros", *Investigaciones Feministas*, 3: 155-166.

Marugán, Begoña i Vega, Cristina (2001): "El cuerpo contra-puesto. Discursos feministas sobre la violencia contra las mujeres", *VIII Congreso de Sociología*, Salamanca [vist el 29-VII-2013]. Disponible en <<http://www.sindominio.net/Karakola/textos.htm>>

Marugán, Begoña i Vega, Cristina (2002): "Gobernar la violencia: apuntes para un análisis de la rearticulación del patriarcado", *Política y Sociedad*, 39 (2):415-435.

McCombs, Max i Shaw, Donald (1972): "The agenda-setting function of mass media", *Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176-187.

McHugh, Maureen C i Hanson Frieze, Irene (2006): "Intimate Partner Violence. New Directions", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1087(1): 121-141.

McLaughlin, Lisa (1991): "Discourses of prostitution/discourses of sexuality", *Critical Studies in Mass Communication*, 8(3):249-272.

McLaughlin, Lisa (2004): "Feminism and the political economy of transnational public space" dins de *The Editorial Board of the Sociological Review 2004*. Oxford: Blackwell.

McRobbie, Angela (2004): "Post-feminism and popular culture", *Feminist Media Studies*, 4(3):255-264.

McRobbie, Angela (2009): *The Aftermath of Feminism: Gendre, Culture and Social Change*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D.C.: SAGE.

Meil Landwerlin, Gerardo (2004): "Cambio conjugal y maltrato conjugal a la mujer", *RIS*, 37:7-27.

Meil Landwerlin, Gerardo (2005): "Social Surveys on Domestic Violence against Women in Spain", *European Conference on Interpersonal Violence*, Paris. Disponible en <[http://www.cahrv.uni-osnabrueck.de/reddot/Gerardo_Meil\(1\).pdf](http://www.cahrv.uni-osnabrueck.de/reddot/Gerardo_Meil(1).pdf)>

Menéndez Menéndez, Isabel (2011) *Representación mediática de la violencia de género. Análisis de la prensa balear (2004-2008)*. Palma de Mallorca: Treballs feministes.

Meyers, Marian (1997): *News Coverage of Violence against Women. Engendering blame*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Meyers, Marian (2004): "African American Women and Violence: Gender, Race, and Class in the News", *Critical Studies in Media Communication*, 21(2): 95-118.

Meyers, Marian (ed) (1999): *Mediated Women. Representations in Popular Culture*. New Jersey: Hampton Press, Inc.

Miller, Susan L. (1994): "Expanding the Boundaries: Toward a More inclusive and Integrated Study of Intimate Violence", *Violence and Victims*, 9 (2): 183-194.

Miranda López, Mª Jesús (2009): "La retórica de la violencia de género. Etnometodología de un tipo delictivo" dins de Miranda López, Mª Jesús, Martín Palomo, Mª Teresa i Marugán Pintos, Begoña (eds.) *Amor, razón, violencia*. Madrid: Editorial Catarata.

Miranda López, Mª Jesús, Martín-Palomo, Mª Teresa i Marugán Pintos, Begoña (eds.) (2009): *Amor, razón, violencia*. Madrid: Los libros de la Catarata

Mirizio, Annalisa (2010): "¿Adónde conduce la exaltación de lo femenino? Logros y límites políticos del pensamiento de la diferencia sexual italiano", *Feminismo/s*, 15: 95-117.

Moorti, Sujata (2002): *Color of Rape. Gender and Race in television's Public Spheres*. Albany: State University of New York Press (SUNY Press)

Moradiellos, Enrique (2003): *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*. Madrid: Síntesis.

Moreno Garrido, Ana (2007): *Historia del turismo en España en el siglo XX*. Madrid: Síntesis.

Moreno, Amparo (1977): *Mujeres en lucha: el movimiento feminista en España*. Barcelona: Anagrama.

Moreno, Amparo (1998): *La Mirada informativa*. Barcelona: Bosch.

- North, Louise (2007): “‘Just a Little Bit of Cheeky Ribaldry?’ News Discourses of Sexually of Sexually Harassing Behavior”, *Feminist Media Studies*, 7(1):81-96.
- North, Louise (2009): “Rejecting the ‘F-word’. How ‘feminism’ and ‘feminists’ are understood in the newsroom”, *Journalism*, 10(6): 739-757.
- North, Louise (2009b): “‘Blokey’ Newsroom Culture”, *Media International Australia*, 132:5-15.
- OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER (2007): *Informe anual del Observatorio estatal de violencia sobre la mujer*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER (2009): *II Informe anual del Observatorio estatal de violencia sobre la mujer*. Madrid: Ministerio de Igualdad.
- OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER (2010): *III Informe anual del Observatorio estatal de violencia sobre la mujer*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.
- OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER (2011): *IV Informe anual del Observatorio estatal de violencia sobre la mujer*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.
- OBSERVATORIO ESTATAL DE VIOLENCIA SOBRE LA MUJER (2012): *II In Informe anual del Observatorio estatal de violencia sobre la mujer*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.
- Oleaque, Joan Maria (2002): *Des de la tenebra. Un descens al cas Alcàsser*. Barcelona: Empúries.
- Ortí, Alfonso (2000): “La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta semidirectiva y la discusión en grupo” dins de García Ferrando, Mael; Ibáñez, Jesús i Alvira, Francisco, *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación (3ª edición)*. Madrid: Alianza Editorial, pp 219-282.
- Osborne, Raquel (1987): “Simmel y la “cultura femenina”, *REIS. Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 40: 97-111.
- Osborne, Raquel (1991): “La discriminación social de la mujer en razón del sexo” dins de Marqués, Josep-Vicent i Osborne, Raquel, *Sexualidad y Sexismo*. Madrid: UNED
- Osborne, Raquel (1993): *La construcción sexual de la realidad*. Madrid: Cátedra.

Osborne, Raquel (2005): "Debates en torno al feminismo cultural", dins de Amorós, Celia i De Miguel, Ana (Eds.), *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización. Del feminismo liberal a la posmodernidad. Vol 2*. Madrid: Minerva Ediciones

Osborne, Raquel (2008): "De la "violencia" (de género) a las "cifras de la violencia": una cuestión política", *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 15: 99-124.

Osborne, Raquel (2009) *Apuntes sobre violencia de género*, Barcelona, Bellaterra.

Osborne, Raquel (2009b): "Construcción de la víctima, destrucción del sujeto", *Página Abierta*, 206:8-13. Disponible en <<http://www.pensamientocritico.org/raqosb0210.html>>

Osborne, Raquel (2009c): "La sexualidad como frontera entre presas políticas y presas comunes bajo los nazis y el franquismo", *Política y Sociedad*, 46 (1-2): 57-77.

Parreño Rabadán, Mònica (2012): *El camp periodístic i els professionals de la informació al País Valencià. Anàlisi de l'estructura comunicativa i de les argumentacions dels periodistes sobre el periodisme*. Tesi doctoral amb menció internacional. Universitat de València, Departament de Lògica i Filosofia de de Ciència.

Paterson, Stefanie L. (2006): *Rethinking Wife Abuse: Violence, Resistance, and Public Policy in Canada*. Disponible en <<http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Paterson.pdf>>

Pereña, Francisco (2004): *De la violencia a la crueldad. Ensayo sobre la interpretación, el padre y la mujer*. Madrid: Síntesis.

Pérez Díaz, Julio i MacInnes, John (2007): "Valoración social del incremento de la violencia doméstica" dins de Barrios, G. i Rivas, P. (eds.), *Violencia de género: perspectiva multidimensional y práctica forense*. Madrid: Aranzadi.

Peris Vidal, Manuel (2013): "La despolitización de la violencia de género a través de la terminología", *Asparkia*, 24: 176-194.

Perona, Angeles J. (1994): "El feminismo americano de post-guerra: Betty Friedan" dins de Amorós, Celia (coord.), *Historia de la teoría feminista*. Madrid: Instituto de Investigaciones Feministas.

Philo, Greg (2007): "Can Discourse Analysis Successfully explain the Content of Media and Journalistic Practice", *Journalism Studies*, 8(2): 175-193.

Philo, Greg i Berry, Mike (2004): *Bad news from Israel*. London: Pluto Press.

- Picornell, Mercè (2010): “¿De una España *viril* a una España *travesti*? Transgresión transgénero y subversión del poder franquista en la transición española hacia la democracia”, *Feminismo/s*, 16: 281-304.
- Platero Méndez, Raquel (2012): “¿Son las políticas de igualdad de género permeables a los debates sobre la interseccionalidad? Una reflexión a partir del caso español”, *Revista del CLAD*, 52: 135-172.
- Plummer, Kenneth (1995): *Telling sexual stories. Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer, Kenneth (1995b): “Telling Sexual Stories in a Late Modern World”, *Studies in Symbolic Interaction*, 18: 101-120.
- Plummer, Kenneth (2003): *Intimate Citizenship. Private decisions and public dialogues*. University of Washington Press.
- Plummer, Kenneth (2003b): “La cuadratura de la ciudadanía íntima. Algunas propuestas preliminares” dins de Osborne, Raquel i Guasch, Oscar (comp), *Sociología de la Sexualidad*. Madrid: CIS.
- Plummer, Kenneth (2005): “Intimate Citizenship in an Unjust World” dins de Romero, Mary i Howard, Judith (eds.), *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. London: Blackwell, pp. 75-99.
- Poveda, María (2008): “Desprovistas de poder pero nunca olvidadas: las desigualdades de género como elemento estructurante de la organización del trabajo”, *Arxius de Ciències Socials*, 19: 115-128.
- Press, Andrea L. (2011): “Feminism and Media in the Post-feminist Era. What to make of the ‘feminist’ in feminist media studies”, *Feminist media Studies*, 11(1): 107-113.
- Radl Philipp, Rita (2011): “Medios de comunicación y violencia contra las mujeres. Elementos de violencia simbólica el medio televisivo”, *Revista Latina de Sociología*, 1: 156-181.
- Ristock, Janice (2005): “Taking Off the gender lens in Women’s Studies. Queering Violence Against Women” in *Canadian Woman studies*, 24, 2/3: 65-69
- Rodríguez López, Sofía (2010): “La sección femenina, la imagen del poder y el discurso de la diferencia”, *Feminismo/s*, 16: 233-257.
- Rodríguez Martínez, Pilar (2011): “Feminism and Violence: The Hegemonic Second Wave’s Encounter with Rape and Domestic Abuse in USA (1970-1985)”, *Cultural Dynamics*, 23(3): 147-172.

Rodríguez Martínez, Pilar (2011b): "Feminismos Periféricos", *Sociedad y Equidad*, 2: 23-45.

Roos, Karen i Carter, Cynthia (2011): "Women and news: A long and winding road", *Media, Culture & Society*, 33: 1148-1165.

Ross, Karen i Byerly, Carolyn M. (Ed) (2004): *Women and Media. International Perspectives*. Oxford: Blackwell

Ruiz Ruiz, Jorge (2014): "El discurso implícito: aportaciones para un análisis sociológico", *REIS. Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 146: 171-190.

Ryan, Charlotte; Anastario, Mike i DaCunha, Alfredo (2006): "Canging Coverage of Domestic Violence Murders. A Longitudinal Experiment in Participatory Communication", *Journal of Interpersonal Violence*, 21(2): 209-228.

Sánchez López, Rosario (1990): *Mujer española, una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*. Murcia: Universidad de Murcia.

Sánchez Rodríguez, Gabriel (2008): "Violencia machista y medios de comunicación. El tratamiento informativo de los delitos relacionados con el maltrato a mujeres", *Revista Comunicación y Hombre*, 4: 1-15.

Sandoval, Chela (2000): *Methodology of the Oppressed*. Minneapolis: University of Minnesota.

Schlesinger, Philip, Dobash, R. Emerson, Dobash, Russell P. & Weaver, C.Kay (1992): *Women Viewing Violence*. London: British Film Institute.

Sennet, Richard (2006): *La corrosión del carácter*. Barcelona: Anagrama.

Soothill, Keith and Walby, Sylvia (1991): *Sex crime in the news*. London: Routledge.

Tarrow, Sidney (1997): *El poder en movimiento: los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza.

Thompson, John B. (1996): "La teoría de la esfera pública", *Voces y Culturas*, 10.

Tortajada, Iolanda i Van Bauwel, Sofie (2012): "Gender and communication: Contemporary research questions", *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 4(2): 143-153.

Trujillo, Gracia (2009): "Del sujeto político la Mujer a la agencia de las (otras) mujeres: el impacto de la crítica queer en el feminismo del Estado español", *Política y Sociedad*, 46(1-2): 161-172.

- Tuchman, Gaye (1999): "La objetividad como ritual estratégico: un análisis de las nociones de objetividad de los periodistas", *CIC*, 4: 199-217.
- Tusell, Javier (1996): *La dictadura de Franco*. Madrid: Alianza.
- Valiente Fernández, Celia (1996): "Políticas contra la violencia sobre la mujer en España (1975-1995)", *Ciencia Policial: revista del Instituto de Estudios de Policía*, 35: 29-46.
- Van Dijk, Teun A. (1997): *Racismo y análisis crítico de los medios*. Barcelona: Paidós.
- Van Dijk, Teun A. (2009): *Discurso y poder*. Barcelona: Gedisa.
- Van Zoonen, Liesbet (1994): *Feminist Media Studies*. London: SAGE.
- Varela, Núria (2003): "Medios de comunicación y violencia de género: un mundo fuera de foco" dins de DD.AA., *Medios de Comunicación y violencia contra las mujeres*. Sevilla: Instituto Andaluz de la Mujer i Fundación Audiovisual de Andalucía.
- Vásquez Ramírez, Leidy Yaneth (2008): "La abducción como alternativa del método científico en la educación superior", *Pluriuniversidad*, 8 (2). Disponible en <<http://aprendeonline.udea.edu.co/revistas/index.php/unip/article/view/947>>.
- Vázquez, Francisco (2000): "Qué hacer con Foucault", *Revista de filosofía Sevilla/Barcelona*, 28: 71-83.
- Verdugo Martí, Vicenta (2010): "Desmontando el patriarcado: prácticas políticas y lemas del movimiento feminista en la transición democrática", *Feminismo/s*, 16: 259-279.
- Verdugo Martí, Vicenta (2011): "Prácticas políticas y movimiento feminista en el País Valenciano (1979-1982)" dins de *Feminismos y antifeminismos. Culturas políticas e identidades de género en la España del siglo XX*. Valencia: PUV, pp. 333-358.
- Vives Cases, Carmen (2005): *La violencia contra la mujer en el espacio discursivo público*. Madrid: Centro Reina Sofía para el Estudio de la Violencia.
- Vives Cases, Carmen i La Parra Casado, Daniel (2008): "Spanish politicians discourse about the responses to violence against women", *Gaceta Sanitaria*, 22(5): 451-456.
- Vives Cases, Carmen; Martín Llaguno, Marta i Frau Llinares, Mª José (2005): "Actores promotores del tema de la violencia contra las mujeres en el espacio discursivo público", *Feminismo/s*, 6: 147-158.

- Vives Cases, Carmen; Torrubiano Domínguez, Jordi i Álvarez Dardet, Carlos (2009): "The effect of television news items on intimate partner violence murders", *European Journal of Public Health*, 19(6): 592-596.
- Von Holdt, Karl (2013): "The violence of order, orders of violence: Between Fanon and Bourdieu", *Current Sociology*, 61(2): 112-131.
- Walby, Sylvia (1990): *Theorising patriarchy*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Walby, Sylvia (2013): "Violence and society: Introduction to an emerging field of sociology", *Current Sociology*, 61(2): 95-111.
- Wieviorka, Michel (2001): "Violencia: destrucción y constitución del sujeto", *Espacio Abierto*, 10(3): 337-347.
- Wieviorka, Michel (2003): "Violence and the Subject", *Thesis Eleven*, 73: 42-50.
- Wieviorka, Michel (2006): "Ante la violencia" dins de García Selgas, Fernando i Romero Bachiller, Carmen, *El doble filo de la navaja: violencia y representación*, Madrid: Editorial Trotta.
- Wieviorka, Michel (2010): *La violence*. Pluriel: Hachette Littératures.
- Witting, Monique (2006): *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Barcelona: Egales.
- Wolf, Birgit (2013): "Gender-based violence and the challenge of visual representation", *Comunicació: Revista de Recerca i Anàlisi*, 30(1): 193-216.
- Wozniak, Jessica i McCloskey, Kathy A. (2010): "Fact or Fiction? Gender issues Related to Newspaper Reports of Intimate Partner Homicide", *Violence Against Women*, 16(8): 934-952.
- Xambó, Rafael (2001): *Comunicació, política i societat. El cas valencià*. València: Tres i Quatre.
- Xambó, Rafael (2012): "The media in the Valencian Country", *Catalan Journal of Communication and Media Studies*, 1(4): 107-122.
- Xambó, Rafael (2013): "RTVV: de l'esperança a la manipulació i el saqueig", *L'Espill*, 43: 88-97.
- Yébenes, Julia (2005): "Tratamiento de la violencia contra las mujeres en los medios de comunicación". Madrid: FAPE. Disponible en <http://www.comisiondequejas.com/Otras_Normas/Recomendaciones/Relacion/Violencia_genero.pdf>

Zurbano Berenguer i Belén Liberia Vayá (2013): “Análisis crítico de los discursos audiovisuales sobre violencia de género: estudio comparado de caso”, *Estudios sobre el mensaje periodístico*, 19(2): 921-939.

Zurbano Berenguer, Belén (2012): “El concepto de ‘violencia de género’ en la prensa diaria nacional española”, *Cuestiones de género: de la igualdad y la diferencia*, 7: 25-44.

Zurbano Berenguer, Belén i Liberia Vayá, Irene (2014): “Revisión teórica conceptual de la violencia de género y de su representación en el discurso mediático. Una propuesta de resignificación”, *Zer*, 19-36: 121-143.